

БЪЛГАРСКАЯ
СОВЕТСКАЯ

СЛАВОСТЬ СЪРДЦЯ ПРОДЪ
ФУЧИКИЧИ НИЧЛЪ

София 1908

ЧИТАЕМО ВЪСЬМЪ СЪГРЪ
ДѢ СЪССРЕДОДЪЛЪ

БЪЛГАРСКАЯ СОВЕТСКАЯ
СОВЕТСКАЯ СОВЕТСКАЯ

**ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ
Քաղաքացիական իրավունքի ամբիոն**

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Երրորդ մաս

(4-րդ իրատարակություն (լրացումներով և փոփոխություններով))

**Երաշխավորվել է ՀՀ կրթության և գիտության
նախարարության կողմից որպես դասագիրք
իրավաբանական բուհերի համար**

**Խմբագիրներ՝ պրոֆ. Տ.Կ. Բարսեղյան
պրոֆ. Գ.Հ. Ղարախանյան**

**ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
«ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
2011**

ՀՏԳ. 347 (479.25)

ԳՄԴ 67.99 (24) 3ց73

Հ 247

**Երաշխավորված է դասագրության
Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական
ֆակուլտետի խորհրդի կողմից**

Դասագրքի հեղինակներ՝

Ղարախանյան Գ.Հ.

իրավ. գիտ. դրկտոր, պրոֆեսոր

Քերմեզյան Գ.Հ.

իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

Քարսեղյան Տ.Կ.

իրավ. գիտ. դրկտոր, պրոֆեսոր,

Հովհաննիսյան Ա.Ա.

իրավ. գիտ. թեկնածու, ասիստենտ

Հայկյանց Ա.Մ.

իրավ. գիտ. դրկտոր, դոցենտ

գլ. 52, գլ. 53 § 1-2,4-5,7-11, գլ. 59-65

գլ. 52, գլ. 53 § 3, 6, 12-13

գլ. 54-58 (համահեղինակությամբ)

գլ. 66-68

Հ 247 Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական իրավունք
(Երրորդ մաս) / Գ.Հ. Ղարախանյան, Գ.Հ. Քերմեզյան, Տ.Կ. Քարսեղյան, Ա.Ա. Հովհաննիսյան, Ա.Մ. Հայկյանց; Խմբ.՝ Տ.Կ. Քարսեղյան, Գ.Հ. Ղարախանյան – (4-րդ հրատարակություն՝ լրացում-ներով և փոփոխություններով) – Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2011, 504 էջ:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք բուհական դասընթացի ուսումնական ծրագրին համապատասխան դասագրքի երրորդ մասն ընդգրկում է «Արտապայմանագրային պարտավորություններ», «Ստավոր սեփականության իրավունք», «Ժառանգման իրավունք» և «Սիցազգային մասնավոր իրավունք» բաժինները:

Դասագրքը գրված է ՀՀ-ում առ 1-ը դեկտեմբերի 2010թ. գործող օրեմսությունան հիման վրա:

Նախատեսվում է ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետի, այլ իրավաբանական բուհերի և իրավաբանական ֆակուլտետների ուսանողների, ասպիրանտների, դասախոսների համար: Այն կարող է օգտակար լինել դատական-դատախազական աշխատողների, փաստաբանների, քաղաքացիական օրենսդրությամբ հետաքրքրվող քաղաքացիների համար:

ՀՏԳ. 347 (479.25)
ԳՄԴ 67.99 (24) 3ց73

ISBN 978-5-8084-1482-2

© Հեղինակային խումբ, 2011

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2011

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ I ԱՐՏԱՊԱՅՍԱՎՐԱՅԻՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ...	7
ԳԼՈՒԽ 52. ՎՆԱՍ ՊԱՏճԱՌԵԼՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳԱԾ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	7
§ 1. Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորության հասկացությունը և նշամակությունը	7
§ 2. Վնաս պատճառելու համար պատասխանատվության ընդիանուր հիմքերը	12
§ 3. Իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու պատասխանատվությունը իր աշխատողի պատճառած վնասի համար.....	20
§ 4. Պատասխանատվությունն իշխանության ակտով պատճառված վնասի համար	27
§ 5. Պատասխանատվությունն անշափահաս, անգործունակ, սահմանափակ գործունակ և իր գործուրությունների նշանակությունը գիտակցելու անընդունակ անձանց պատճառած վնասի համար	32
§ 6. Պատասխանատվությունն առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի համար	44
§ 6. Քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելը	53
§ 7. Պատվիճ, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցումը	60
§ 8. Ապրանքների. աշխատանքների կամ ծառայությունների թերու- թյունների հետևանքով պատճառված վնասների հատուցումը.....	65
ԳԼՈՒԽ 53. ԱՆՀԻՄ ՀԱՐՍԱՅՄԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳՈՂ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	71
§ 1. Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորության հասկացությունը և տեսակները.....	71
§ 2. Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագած պարտավորության բովանդակությունը	74
§ 3. Վերադարձման ոչ ենթակա անհիմն հարստացումը.....	77
ԲԱԺԻՆ II ՄՏԱՎՈՐ ՄԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	80
ԳԼՈՒԽ 54. ՄՏԱՎՈՐ ՄԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱՐԱՎԱԿԱՆ, ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ	80
§1. Մտավոր սեփականության հասկացությունը.....	80
§ 2. Մտավոր սեփականությունը կարգավորող քաղաքացիական ինստիտուտները.....	83
§ 3. Մտեղծագործությունը՝ որպես մտավոր սեփականության հիմք	88

ԳԼՈՒԽ 55 ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	93
§ 1. Հեղինակային իրավունքի հասկացությունը: Սկզբունքները:	93
§ 2. Հեղինակային իրավունքի օբյեկտները	97
§ 3. Հեղինակային իրավունքի սուբյեկտները	110
§ 4. Հեղինակային անձնական ոչ գույքային իրավունքները	117
§ 5. Հեղինակի գույքային իրավունքները	124
§ 6. Հեղինակային պայմանագիր	140
§ 7. Հեղինակային իրավունքին հարակից իրավունքների պահպանությունը	153
§ 8. Հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանությունը	162
ԳԼՈՒԽ 56 ԱՐՏՈՆԱԳՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	170
§ 1. Արտոնագրային իրավունքի օբյեկտները	170
§ 2. Գյուտի հասկացությունը և հատկանիշները	172
§ 3. Օգտակար մոդելի հասկացությունը և հատկանիշները	177
§ 4. Արդյունաբերական նմուշի հասկացությունը և հատկանիշները	180
§ 5. Արտոնագրային իրավունքի սուբյեկտները	184
§ 6. Արտոնագրային իրավունքների ծևակերպումը	190
§ 7. Գյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակի իրավունքները	196
§ 8. Արտոնագրատիրոջ իրավունքները	200
§ 9. Հեղինակների և արտոնագրատերերի իրավունքների պաշտպանությունը	208
ԳԼՈՒԽ 57 ՍԵԼԵԿՑԻՈՆ ՆՎԱճՈՒՄՆԵՐԻ, ԻՆՏԵԳՐԱԸ ՄԻԿՐՈՍԻՆԵՍՄԱՆԵՐԻ ՏՈՊՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԵՎ ՉԲԱՑԱՀԱՅՏՎԱԾ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	213
§ 1. Սելեկցիոն նվաճումների իրավական պահպանությունը	213
§ 2. Ինտեգրալ միկրոսինեմանների տոպոլոգիաների իրավական պահպանությունը	228
§ 3. Ծառայողական և առևտրային գաղտնիքի իրավական պահպանությունը	237
ԳԼՈՒԽ 58 ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԱՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ, ԱՊՐԱԿԸՆԵՐԻ ԵՎ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՀԱՆՁԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ	243
§ 1. Ֆիրմային անվանման իրավական պահպանությունը	243
§ 2. Ապրանքային, սպասարկման նշանների, ապրանքների ծագման տեղեկությունների իրավական պահպանությունը	251

ԲԱԺԻՆ III ԺԱՌԱՆԳՍԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	271
ԳԼՈՒԽ 59 ԺԱՌԱՆԳՍԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ:	
ԺԱՌԱՆԳՍԿԱՆ, ԻՐԱՎԱՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	271
§ 1. Ժառանգման իրավունք և ժառանգման իրավահաջորդություն	271
§ 2. Ժառանգման իրավահարաբերություններ	278
§ 3. Ժառանգման իրավունք չունեցող քաղաքացիներ	285
§ 4. Ժառանգություն (ժառանգության զանգված)	289
ԳԼՈՒԽ 60. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱՑՈՒՄԸ:	297
§ 1. Ժառանգության բացման հասկացությունը	297
§ 2. Ժառանգության բացման ժամանակը	299
§ 3. Ժառանգության բացման վայրը	304
§ 4. Ժառանգության բացման նաև ժառանգելին ծանուցելը	306
§ 5. Ժառանգության բացման շրջադարձ	310
ԳԼՈՒԽ 61. ԺԱՌԱՆԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ԿՏԱԿԻ:	312
§ 1. Կտակի հասկացությունը	312
§ 2. Կտակային գործունակություն	322
§ 3. Կտակի ազատությունը	326
§ 4. Կտակի ձևը և այն չպահպանելու հետևանքները	330
§ 5. Կտակի անվավերությունը	335
§ 6. Ըստ կտակի ժառանգելի շրջանակը	337
§ 7. Պարտադիր ժառանգելը	339
§ 8. Կտակի բովանդակությունը: Կտակարարի հատուկ կարգադրությունները	342
ԳԼՈՒԽ 62. ԺԱՌԱՆԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ՕՐԵՆՔԻ:	354
§ 1. Ըստ օրենքի ժառանգման հասկացությունը: Ըստ օրենքի ժառանգելի շրջանակը	354
§ 2. Ժառանգումը ներկայացման իրավունքով	371
ԳԼՈՒԽ 63. ԺԱՌԱՆԳՍԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱՍԱՅՈՒՄԸ:	375
§ 1. Ժառանգության ընդունման հասկացությունը: Ժառանգության ընդունման համակարգը	375
§ 2. Ժառանգությունն ընդունելու եղանակները	379
§ 3. Ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը	382
§ 4. Ժառանգության տրամադրության մասին	385
§ 5. Ժառանգական գույքը բաժանելը	388
§ 6. Ժառանգությունից իրաժարվելը	391
§ 7. Անժառանգ գույք	396
§ 8. Գույքի առանձին տեսակների ժառանգման առանձնահատկությունները	398
§ 9. Ժառանգման իրավունքի ձևակերպումը	402

ԳԼՈՒԽ 64. ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԳՈՒՅՔԸ ՊԱՀՊԱՆԵԼԸ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐԵԼԸ.....	407
ԳԼՈՒԽ 65. ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԾԱԽՍԵՐԸ ՀԱՏՈՒՅԵԼԸ ԺԱՌԱՆԳԻ ՊԱՏԱԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՌԱՆԳԱՏՈՒԻ ՊԱՐՏՔԵՐՈՎ.....	414
ԲԱԺԻՆ IV ՄԻԶԱՉԳԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔ.....	424
ԳԼՈՒԽ 66 ՄԻԶԱՉԳԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈԼԵՋԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ	424
§ 1. Միջազգային մասնավոր իրավունքի հասկացությունը.....	424
§ 2. Կողիզիոն նորմերի ձևավորման և կողիֆիկացման արդի համակարգերը.....	428
ԳԼՈՒԽ 67 ԿՈԼԵՋԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՋԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	437
§ 1. Կողիզիոն-իրավական կարգավորման փուլերը.....	437
§ 2. Կողիզիոն նորմերի մեկնաբանումը.....	438
§ 3. Օտարերկրյա օրենքի մեկնաբանումը (բռվանդակության պարզաբանումը).....	445
§ 4. Հետադարձ եղում և հերում երրորդ պետության օրենտրությանը	453
§ 5. Հանրային կարգի վերապահումը.....	458
§ 6. Փոխադարձություն և ռեսորսիա	469
ԳԼՈՒԽ 68 ԿՈԼԵՋԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆ ԸՆՏ ԱՌԱՋԻՆ ՈՒՂԻՏՏՆԵՐԻ	474
§ 1. Անձանց իրավական վիճակի կողիզիոն կարգավորումը	474
§ 2. Գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքների նկատմանը կիրառվող իրավունքը.....	484
§ 3. Գործարքների, ներկայացուցչության, հայցային վաղեմության և պայմանագրային պարտավորությունների նկատմանը կիրառվող իրավունքը	487
§ 4. Միակողման գործարքներից ծագող պարտավորությունների նկատմանը կիրառվող իրավունքը.....	493
§ 5. Վենաս պատճառելու և անհիմն հարստացման հետևանքով ծա- գող պարտավորությունների նկատմանը կիրառվող իրավունքը ..	494
§ 6. Ստավոր սեփականության նկատմանը կիրառվող իրավունքը ..	498
§ 7. Ժառանգման նկատմանը կիրառվող իրավունքը	500

ԲԱԺԻՆ I

ԱՐՏԱՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ 52.

ՎՆԱՍ ՊԱՏճԱԼԵԼՈՒ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳԱԾ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

**§ 1. Վնաս պատճառների հետեւանքով ծագած պարտավորության
հասկացությունը և նշանակությունը**

Քաղաքացիական պարտավորությունների առաջացման հիմքերը բազմազան են, որոնք թվարկված են Քաղ. օր. 10 հոդվածում: Դրանք հիմնականում իրավաչափ գործողություններն են և առաջին հերթին՝ պայմանագրերը: Սակայն պարտավորությունների, և որ նույնն է՝ քաղաքացիական իրավունքների ու պարտականությունների առաջացման հիմքերի թվում Քաղ. օր. 10 հոդվածում նշված է նաև «այլ անձին վնաս պատճառելը»: Ուրիշին վնաս պատճառելը ոչ իրավաչափ գործողություն է, եթե այն չի բխում օրենքով նախատեսված որևէ հիմքից:

Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունն իրավաբանական գրականության մեջ անվանվում է նաև Դելիկտային պարտավորություն (լատիներեն delictum - իրավախախտում բառից), երբեմն էլ «իրավախախտումից բխող պարտավորություն», «անբոլյատրելի գործողությունների հետևանքով ծագող պարտավորություն»¹: Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունն ու անհիմն հարստացման հետևանքով ծագած պարտավորությունը² կազմում են արտապայմանագրային պարտավորությունների խումբ:

Պարտավորական հարաբերությունների հիմնական մասն առաջանում է իրավաչափ ու քույլատրելի գործողություններից (պայմանագրեր, միակողմ գործադրներ, պետական և տեղական ինքնակա-

¹ Տես, օրինակ, Սմիրնով Վ.Տ., Սոբչակ Ա.Ա. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. Л., 1983:

² Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագած պարտավորության մասին տես սույն դասագրքի հաջորդ գլուխը:

ոավարման մարմինների ակտեր և այլն): Սակայն եթե մեկն անիրավաշափ հիմքով վնաս է պատճառում ուրիշին, ապա դրա հետևանքով ևս առաջանում է պարտավորական իրավահարաբերություն, որը քաղաքացիական իրավունքում անվանվում է արտապայմանագրային, որը տարբերվում է պայմանագրայինից:

Վնաս պատճառելուց ծագող պարտավորությունն իր իրավաբանական բնույթով քաղաքացիական պատասխանատվության ձև է: Հասցված վնասի հատուցումը վնաս պատճառած անձին պատժելու, նրա անձնավորության վրա անմիջական ներգործության նպատակ չի հետապնդում: Այն առաջին հերթին հետապնդում է տուժողի գույքային շահերը պաշտպանելու նպատակ: Հետևաբար, այն կատարում է վերականգնման գործառույթ: Այդ գործառույթի իրականացման միջոցով առաջին հերթին հնարավոր է դառնում վերացնել ուրիշի ոչ իրավաշափ գործողության հետևանքով տուժողի կրած անցանկալի գույքային հետևանքները:

Անժխտելի է նաև այդ ինստիտուտի դաստիարակչական-նախագորչական դերը: Պատճառած վնասի հատուցման պարտականությունը դնելով վնասը պատճառողի վրա, դրանով իսկ այդ ինստիտուտն արմատավորում է ուրիշների կյանքի, առողջության, նրանց ոչ նյութական բարիքների նկատմամբ հոգատարության, հասարակական ու անձնական գույքի նկատմամբ խնայողաբար վերաբերվելու, ինչպես նաև օրինականություն ապահովելու վարքագիծ:

Վնաս պատճառելուց ծագող պարտավորությունը տարբերվում է քաղաքացիական իրավունքի մյուս ինստիտուտներից, այդ թվում՝ սեփականության իրավունքի մյուս ինստիտուտից: Այդ տարբերությունը պայմանավորված է խախտված գույքային իրավունքների պաշտպանության եղանակներով: Հայտնի է, որ սեփականատիրոջ խախտված իրավունքների պաշտպանության նպատակով հաճախ հարկ է լինում որոշել, թե իրավախախտողի դեմ պետք է ներկայացնել վիճակացիոն հայց, թե՝ վնասը հատուցելու պահանջ: Այսպես, եթե իրավախախտման հետևանքով սեփականատերը գրկվել է գույքի տիրապետումից և այն գտնվում է ուրիշի ապօրինի տիրապետության ներքո, բնեղենով այն հետ պահանջելու հնարավորությունից ինքը չի զրկվել, ապա սեփականատերը կարող է ապօրինի տիրապետողի դեմ ներկայացնել վիճակացիոն հայց՝ Ըադ. օր. 274-276 հոդվածներով սահմանված կարգով: Նման հայցով գույքը բնեղենով հետ ստացած սեփա-

կանատերը գույքային վնաս չի կրում: Բայց եթե գույքի ապօրինի տիրապետողը ոչնչացնում, փշացնում կամ որևէ կերպ արժեզրկում է այն. ապա սեփականատերը, զրկված լինելով իր խև գույքը բնեղենով հետ ստանալու հմարավորությունից, ձեռք է բերում իրեն պատճառված վնասը նրանից բռնագանձելու իրավունք, որն իրականացնում է դելիկտային հայցի, այսինքն՝ պատճառված վնասը հատուցելու պարտավորության հիման վրա:

Եական նշանակություն ունի վնաս պատճառելու հետևանքով ծագող պարտավորությունը պայմանագրային պարտավորությունից սահմանազատելը: Քաղաքացիական օրենսդրության արտապայմանագրային պատասխանատվություն սահմանող նորմերը չեն կիրառվում, երբ վնասն առաջանում է պայմանագրային պարտավորությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքով:

Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագող պարտավորությունը տարբերվում է պայմանագրայինից առաջին հերթին առաջացնան հիմքով: Սակայն նրանց տարբերությունները պայմանավորված են նաև այլ հատկանիշներով: Այսպես, վնաս պատճառելու հետևանքով ծագող պարտավորության կանոնների համաձայն վնաս պատճառողը պարտավոր է հատուցել պատճառված վնասը լրիվ ծավալով (Քաղ. օր. 1058 հոդվ., կետ 1): Մինչդեռ պայմանագրային և գործունեության առանձին տեսակների հետ կապված պարտավորությունների համար օրենքով կարող է սահմանվել վնասները ոչ լրիվ ծավալով հատուցելու իրավունք (սահմանափակ պատասխանատվություն) (Քաղ. օր. 416 հոդվ.):

Պայմանագրային պարտավորության կողմը կարող է օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսված դեպքերում պատասխանատվություն կրել երրորդ անձանց մեղավոր գործողությունների համար: Մինչդեռ ուրիշին վնաս պատճառելուց բխող պարտավորությամբ այլ անձանց պատասխանատվությունը (ասենք՝ փոքրահասակի գործողությունների համար՝ ծնողների, խնամարկյալի գործողությունների համար՝ խնամակալի) պատասխանատվություն է սեփական մեջի համար:

Տարբերություն կա նաև տուժողի ու պարտատիրոջ մեջի գնահատման հարցում: Եթե պայմանագրային պատասխանատվության դեպքում հաշվի է առնվում նաև պարտատիրոջ հասարակ անզգությունը (Քաղ. օր. 420 հոդվ.), ապա արտապայմանագրային պա-

տասխանատվության ժամանակ հաշվի առնվում է միայն տուժողի կոպիտ անգուշությունը (Քաղ. օր. 1076 հոդ.ք.):

Ուրեմն՝ վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունը քաղաքացիարակական պարտավորություն է, որի ուժով տուժողն իրավունք ունի վնաս պատճառելու համար պատասխանատու անձից պահանջել գույքային վնասը բնեղենով կամ հատուցել պատճառված վնասը:

Այս պարտավորության մեջ տուժողը հանդես է գալիս պարտավորություն դերում, վնաս պատճառողը՝ պարտապանի: Պարտապանի վրա դրվում է վնասը հատուցելու պարտականություն: Իսկ տուժողը ձեռք է բերում իր կրած վնասի հատուցում պահանջելու իրավունք:

Այս պարտավորության սուբյեկտներ կարող են լինել ինչպես քաղաքացիներ, այնպես էլ իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը և համայնքները:

Այդ սուբյեկտները հանդես են գալիս որպես պատասխանատու անձինք, պայմանով, որ նրանք համարվեն անմիջապես վնաս պատճառող կամ օրենքի ուժով նրանց վրա պատասխանատվություն դրված լինի այլ անձանց կողմից պատճառված վնասի համար:

Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունն առաջանում է ոչ թե գործարքների ուժով, այլ իրավաբանական արարքների: Ուստի, դրանց ձևի մասին հարցը ոչ մի նշանակություն չունի: Ինչ մնում է վնասի հատուցման պարտավորության կատարման ժամկետին, ապա այն որոշվում է կա՞ն կողմերի հանձնայնությամբ, կա՞ն դատարանի որոշմամբ: Սովորաբար գույքային վնասը հատուցում է միանվագ կարգով, իսկ եթե վնաս է պատճառվել քաղաքացու անձին, ապա տուժողի օգտին, որպես կանոն, որոշվում են պարբերական վճարումներ:

Այսպիսով՝ վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորության բովանդակությունն են կազմում իրեն պատճառած վնասի հատուցում պահանջելու տուժողի իրավունքը ու պատճառած վնասը հատուցելու վնաս պատճառողի պարտականությունը:

Վերը նշվածը նաև թույլ է տալիս որոշել վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորության կիրառման բնագավառը:

Նախ, նման պարտավորություն է առաջանում, եթե վնաս պատճառողն ու տուժողը պայմանագրային հարաբերություններով կապված չեն լինում:

Երկրորդ, հնարավոր է, որ վնաս պատճառողին ու տուժողը լինեն պայմանագրային հարաբերությունների մեջ, սակայն վնասը պատճառվի պայմանագրային պարտավորությունների խախտման հետ կապ չունեցող գործողությունների հետևանքով: Հնարավոր է, որ օրենքով նախատեսված դեպքերում պայմանագրային պարտականությունների խախտման հետևանքով պատճառված վնասը հասցվի Քաղ. օր. վնաս պատճառելուց բխող պարտավորության կանոններով: Օրինակ, Զաղ. օր. 1077 հոդվածի համաձայն՝ պայմանագրային պարտավորություններ, ինչպես նաև զինվորական ծառայություն, ոստիկանական ծառայություն և այլ համապատասխան պարտականություններ կատարելիս քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասը հատուցվում է վնաս պատճառելուց բխող պարտավորությունների մասին Քաղ. օր. կանոններով: Այդպիսի դեպքեր նշված են նաև Զաղ. օր. տարբեր հոդվածներում: Այսպես, նվիրված գույքի թերությունների հետևանքով նվիրառուի կյանքին, առողջությանը կամ գույքին պատճառած վնասը հատուցում է նվիրառուն Քաղ. օր. 60 գլխի կանոններով (Քաղ. օր. 603 հոդվ.) կամ ուղարկի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար փոխադրողի պատասխանատվությունը ևս որոշվում է Քաղ. օր. 60 գլխի կանոններով (Քաղ. օր. 868 հոդվ.):

Վերը նշվածը իմի թերեկով, կարելի է տալ վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորության հետևյալ բնորոշումը: **Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններն արդապայմանագրային պարտավորություն են, որոնք առաջանում են դուժողի բացարձակ բնույթ կրող գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքների խախտման հետևանքով, և կոչված են ապահովելու այդ իրավունքների առավել լրիվ վերականգնումը վնասը պատճառողի հաշվին կամ այլ անձանց հաշվին, որոնց վրա օրենքով դրված է վնասը հապուցելու պարտականություն:**

Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագող պարտավորություններին նվիրված նորմերն ամփոփված են Քաղ. օր. 60-րդ գլխում: Այդ նորմերը համակարգված են հետևյալ կերպ.

ա) ընդհանուր դրույթներ վնասի հատուցման մասին (1058-1076 հոդվածներ),

բ) քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելը (1077-1087.1 հոդվածներ),

գ) ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասների հատուցումը

(1088-1091¹ հոդվածներ):

Վնաս պատճառելուց քիող պարտավորություններին վերաբերող նորմեր են պարունակում նաև ՀՀ այլ օրենսգրքներ (վարչական իրավախախումների վերաբերյալ, քրեական, հողային, աշխատանքային), ՀՀ օրենքներ («Բանկային գաղտնիքի մասին», «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» և այլն), ՀՀ կառավարության որոշումներ (օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 1992 թ. նոյեմբերի 15-ի թիվ 579 որոշումը, որով հաստատվել են ձեռնարկությունների, հիմնարկների և կազմակերպությունների հետ կապված խեղման, մասնագիտական հիվանդության և առողջության այլ վնասման հետևանքով պատճառված վնասի փոխհատուցման կարգի մասին կանոնները):

§ 2. **Վնաս պատճառելու համար պատասխանագիրության ընդհանուր հիմքերը**

Ինչպես հուշում է քննարկվող պարտավորության անվանումը, վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորության պարտադիր պայման է համարվում վնասի առկայությունը: Եթե որևէ մեկը վնաս չի կրել ուրիշի գործողությունների կամ անզործության հետևանքով, ապա խոսք չի կարող լինել վնաս պատճառելու հետևանքով պարտավորություն առաջանալու, ուրեմն և ինչ-որ մեկի պատասխանատվության մասին: Սակայն իրավունքի սուբյեկտի մոտ վնասի առկայությունը բավական չլ. վնասի հատուցման պարտավորության առաջացման համար: Անհրաժեշտ է, որ վնասն առաջացած լինի մեկ ուրիշի ոչ իրավաչափ ու մեղավոր գործողություններով և այդ գործողությունների ու վնասի միջև լինի անհրաժեշտ պատճառական կապ: Այսպիսով, պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը, որպես կանոն, վրա է հասնում հետևյալ չորս պայմանների առկայության դեպքում՝

ա) վնասի առաջացում, բ) վնաս պատճառելու գործողությունների հակադրավորություն, գ) վնաս պատճառողի գործողությունների և վրա հասած վնասի միջև լինի անհրաժեշտ պատճառական կապ, դ) վնաս պատճառողի մեղքը: Մրանցից առաջին երեքն ունեն օբյեկտիվ բնույթ և միայն վերջինն է, որ ունի սուբյեկտիվ բնույթ:

Օրենքով նախատեսված դեպքերում վնաս պատճառողի վրա կարող է դրվել վնասի հատուցման պարտականություն նաև նրա գործողություններում մեղքի բացակայության և հակադրավորության դեպքում:

Զադ. օր. 1058 հոդվ. համաձայն «Քաղաքացու անձին կամ գույքին,

ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասը են-քակա է լրիվ ծավալով հատուցման այն պատճառած անձի կողմից:

Վնասի հատուցման պարտականությունն օրենքով կարող է դրվել վնաս չպատճառած անձի վրա»¹:

Վնասի առկայությունը: Վնասն այն անքարենպաստ քաջասա-կան հետևանքն է, որ վրա է հասնում օրենքով պահպանվող գույքա-յին իրավունքի կամ ոչ նյութական բարիքի խախտման դեպքում: Վնասը կարող է պատճառվել ինչպես քաղաքացու կյանքին, առող-ջուրյանն ու գույքին, այնպես էլ իրավաբանական անձի գույքին:

Վնասը կարող է արտահայտվել առկա գույքը ոչնչացնելու, վնասվելու, եկամտից զրկվելու, տուժողի կողմից աշխատունակությու-նից զրկվելու կամ որոշ մասով այն կորցնելու, կերակրողին կորցնելու, չնախատեսված լրացուցիչ ծախսեր կատարելու, ֆիզիկական և քա-րոյական տառապանքներ պատճառելու ձևով:

«Վնասը ոչ միայն այն բանի կորուստը կամ պակասումն է, որն առկա է, այլև չստացումն այլ բանի, որ կարող էր տալ գույքը, հոգե-պես հարստացնել անհատին, բարձրացնել նրա հանրակրթական և մասնագիտական նակարդակը և այլն»²: Վնաս է նաև ֆիզիկական կամ բարոյական տառապանքների հետևանքով անձին անհարմար դրության մեջ զնելը:

Վերջին դեպքում խոսքը վերաբերում է անձին պատճառած քա-րոյական վնասին, որը ՀՀ-ում գործող քաղաքացիական օրենսդրութ-յամբ հատուցման ենթակա է որոշակի սահմանափակումներով³:

Այս վնասը, որը կարող է զնահատվել դրամական ձևով, գույքա-յին վնասն է: Գույքային վնասը կարող է առաջանալ ինչպես քաղա-

¹ Քաղ. օր. 1058 հոդվ. 1-ին կետի 2-րդ մասում ակնհայտ սխալ է թույլ տրված: Օ-րենքով կարող է վնասի հատուցման պարտականությունը դրվել ոչ թե «վնաս չպատճառած անձի վրա», այլ «վնաս պատճառող չհանդիսացող անձի վրա»: Ի դեպ, սխալ է թույլ տրված նաև հոդվածի անվանման մեջ: Այս վերմագրված է «վնասի հատուցման համար պատասխանատվության ընդհանուր հիմքերը»: Սինդիկ պետք է լինի «Վնաս պատճառելու համար պատասխանատվության ընդ-հանուր հիմունքները»:

² Stein Гражданское право. Учебник, том 3., изд. Пространство, М., 2006, № 8:

³ Անձին պատճառված բարոյական վնասը հատուցվում էր Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 447 հոդվ. ուժով (1997թ. հուլիսի 19-ի խմբագրությամբ): Հայաստանի Հանրապետության 1998թ. քաղաքացիական օ-րենսգրքով անձին պատճառված բարոյական վնասի հատուցում չեր նախատես-վում: 18.05.2010թ. կատարված փոփոխությունների արդյունքում Քաղ. օր-ում նա-խատեսվեց որոշ դեպքերում բարոյական վնասի հատուցման հնարավորություն, որին կամորադառնամբ ստորև:

քացու գույքային, այնպէս էլ ոչ գույքային բարիքների (իրավունքների) խախտման դեպքում: Օրինակ, քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը վնաս հասցնելու առաջացնում է գույքային վնաս՝ տուժողը կորցնում է աշխատավարձը, լրացուցիչ ծախսեր և անում բուժման, դեղների ձեռք բերման, սանատորական բուժման և այլ նպատակներով, իսկ քաղաքացու մահվան դեպքում՝ նաև քաղման ծախսեր, փոխհատուցում կերակրողին կորցնելու համար և այլն:

Եթե վնասը չի կարող օճախատվել դրամական ձևով, ապա այն դառնում է ոչ գույքային վնաս: Այն էլ վրա է հասնում, եթե խախտվում են անձի ոչ գույքային իրավունքները: Ոչ գույքային վնասը հենց քարյական վնասն է, որն արտահայտվում է քաղաքացու ֆիզիկական և քարոյական տառապանքների, ապրումների ձևով, զրպարտությամբ, դեմքի այլանդակումով, ընտանեկան զաղտնիքի քացահայտումով և այլն:

Գույքային վնասի հատուցման դեպքում պետք է դեկավարվել պատճառված վնասը լրիվ ծավալով հատուցելու սկզբունքով: Սակայն դատարանն իրավունք ունի նվազեցնելու քաղաքացու կոռումից պատճառված վնասի հատուցման չափը, հաշվի առնելով քաղաքացու գույքային դրույթունը, օրենքով նախատեսված քացառություններով (տես Քաղ. օր. 1076 հոդվ., կետ 3): Սակայն սա վնասը լրիվ ծավալով հատման սկզբունքից շեղվելու միակ դեպքը չէ:

Օրենքով ամրագրված է վնասը լրիվ ծավալով հատուցման սկզբունքը անկախ նրանից՝ այն պատճառվել է քաղաքացուն, թե՛ իրավաբանական անձին: Սակայն օրենսդիրը միաժամանակ նախատեսում է պատճառված վնասի չափը բարձրացնելու հնարավորություն (տես, օրինակ, Զաղ. օր. 1077 հոդվ., 1078 հոդվ., կետ 3, 1082 հոդվ., կետ 4): Ըստ որում, «տուժողին պատճառված վնասի հատուցման ծավալը և չափը կարող է մեծացվել օրենքով կամ պայմանագրով» (1078 հոդվ., կետ 3): Այս քացառությունը նախատեսվում է քաղաքացու առողջությանը վնասելու կամ մահ պատճառելու դեպքերի համար:

Իհարկե, օրենքը նախատեսում է նաև պատճառված վնասի չափը պակասեցնելու հնարավորություն: Դա կարող է տեղի ունենալ, եթե վնասը պատճառվել է ծայրահեղ անիրաժեշտության վիճակում: Նույնիսկ վնաս պատճառողը կարող է լրիվ պահատվել վնասը հատուցելուց (տես 1067 հոդվ., կետ 5, 1069 հոդվ., կետ 3, 1071 հոդվ., կետ 1,

2-րդ պար., կետ 3, 1076 հոդվ., կետ 2 պար. 2, կետ 3): Վերջապես «վնասի հատուցումը կարող է մերժվել, եթե վնասը պատճառվել է տուժողի խնդրանքով կամ համաձայնությամբ» (Քաղ. օր. 1058 հոդվ., կետ 4):

Այսպիսով, վնասի առկայությունն լսու էության համարվում է միակ պայմանը, որն անհրաժեշտ է առանց բացառության վնաս պատճառելուց բխող բոլոր պարտավորությունների առաջացման համար:

Պատճառված վնասի համար պատասխանատու անձը պարտավոր է վնասը հատուցել բնեղենով (այսինքն՝ տրամադրել նույնպիսի տեսակի ու որակի գույք, սարքել վնասված իրը և այլն), կամ հատուցել պատճառված վնասը: Հատուցումն էլ կարող է լինել դրամով կամ տեսակային նիշերով որոշվող այլ իրերով:

Վնասները հատուցվում են կամավորապես հատուցման օրը կամ հայց ներկայացնելու օրը գործող գներով, իսկ հարցը դատարանով լուծելու դեպքում՝ վճիռը կայացնելու օրը գործող գներով:

Ոչ միշտ է, որ «տուժողի» մոտ վնասն առկա է լինում: Երբեմն ակնհայտ է լինում ապագայում վնաս պատճառելու վտանգը: Եվ դա ել կարող է հիմք հանդիսանալ վտանգ ստեղծող գործունեությունն արգելելու պահանջով դատարան հայց ներկայացնելու համար: Այստեղ խոսքը վերաբերում է հետազայում վնաս պատճառելը կանխելուն (Քաղ. օր. 1059 հոդվ.):

Երբեմն էլ վնաս է պատճառվում, բայց և պարզվում է, որ պատճառված վնասը լինում է շենքի, շինության շահագործման կամ այլ արտադրական գործունեության հետևանքը, որը շարունակում է վնաս պատճառել կամ սպառնում է նոր վնասով: Նման դեպքում շահագործված անձին՝ տուժողին, իրավունք է տրվում դիմել դատարան: Վերջինս էլ կարող է պատասխանողին պարտավորեցնել վնասը հատուցելուց բացի կասեցնել կամ դադարեցնել համապատասխան գործունեությունը: Սակայն հարցի նման լուծման դեպքում դատարանը շահետք է անտեսի պետական և հասարակական շահերը:

Քաղ. օր. 1059 հոդվածի 3-րդ կետը դատարանին իրավունք է տալիս մերժելու համապատասխան գործունեությունը կասեցնելու կամ դադարեցնելու մասին հայցը, եթե այն կասեցնելը կամ դադարեցնելը հակասում է պետական շահերին: Սակայն նման գործունեությունը կասեցնելու կամ դադարեցնելու պահանջը մերժելը տուժողներին

չի զրկում այդ գործունեությամբ պատճառված վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքից:

Վնաս պատճառելու գործողությունների հակաիրավությունը. հակաիրավական համարվում է այն գործողությունը կամ անգործությունը, որը խախտում է իրավական ակտը, ինչպես նաև անձի սուբյեկտիվ իրավունքը: Ուրեմն, հակաիրավական գործողությունը միշտ էլ համարվում է օբյեկտիվ իրավունքի խախտում: Իսկ եթե օբյեկտիվ իրավունքի խախտումը որևէ մեկին վնաս է հասցնում, կարող է առաջացնել այդ վնասը հատուցելու պարտավորություն:

Կան գործողություններ, որոնք վնասակար արարքների հետևանք են, սակայն հակաիրավական չեն համարվում: Օրինակ, այն գործողությունները, որոնք կատարվել են անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում: Սակայն եթե գործողությունը կատարողը դրւու է գալիս անհրաժեշտ պաշտպանության շրջանակներից, արդեն նրա գործողությունները համարվում են հակաիրավական (Քաղ. օր. 1060 հոդվ.): Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ՀՀ քաղ օր.-ը չի տալիս ո՛չ անհրաժեշտ պաշտպանության, ո՛չ էլ նրա սահմաններն անցնելու հասկացությունները:

Հատուցման ենթակա է այն վնասը, որը պատճառվել է հակաիրավական, ոչ օրինաչափ գործողություններով: Օրինաչափ գործողություններով պատճառված վնասը հատուցման ենթակա չէ: Այդ կերպ պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման «օրենքով նախատեսված դեպքերում» (Քաղ. օր. 1058 հոդվ.):

Իսկ ահա պատճառված վնասի հատուցումը կարող է մերժվել, եթե վնասը պատճառվել է տուժողի խնդրանքով կամ նրա համաձայնությամբ (Քաղ. օր. 1058 հոդվ. կետ. 4): Եթե վնասը պատճառվել է տուժողի գույքին, ապա հարցը կլուծվի համեմատաբար հեշտ: Իսկ եթե վնասը պատճառված լինի քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը, մասնավորապես՝ տեղի ունեցած լինի մահականություն (էֆտանազիա), ապա դրանում մեղադրը կլրի ոչ միայն գույքային, այլև նույնիսկ քրեական պատասխանատվություն: («Բնակչության թշկական օգնության և սպասարկման մասին» Հայաստանի Հանրապետության 1996թ. մարտի 14-ի օրենքի 23 հոդվածը):

Իրավաչափի համարվում են նաև ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում կատարված գործողությունները: Իսկ ՀՀ քաղ. օր-ը տալիս է ծայրահեղ անհրաժեշտության լեզաւ բնորոշումը: Ծայրահեղ անհրա-

ժեշտության գործողություններն այն գործողություններն են, որոնք կատարվել են «վնաս պատճառողին կամ այլ անձանց սպառնացող վտանգը վերացնելու համար» (1061 հոդվ.):

Ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում վնաս պատճառելն այն դեպքերից է, երբ օրենքը որպես ընդհանուր կանոն պատասխանատվություն է սահմանում օրինաչափ գործողություններով պատճառված վնասի համար: Սակայն դատարանին իրավունք է տրվում հաշվի առնել վնասի պատճառ դարձած համապատասխան գործունեության հանգամանքները, վնասը հատուցելու պարտականությունը դնել երրորդ անձի վրա՝ ի շահ որի գործել է վնաս պատճառողը, կամ վնասը հատուցելուց լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել ինչպես այդ երրորդ անձին, այնպես էլ վնասը պատճառողին (Քաղ. օր. 1061 հոդվ., կետ 2):

Իրավաչափ պետք է համարել նաև այն գործողությունները, որոնք կատարում են առանձին կատենգորիայի աշխատակիցներ՝ իրենց ծառայական պարտականությունների բերումով (օրինակ՝ իրշեքները խոշոր կամ արժեքավոր օբյեկտների հրդեհը մարելու համար ջարդում կամ քանդում են ուրիշին պատկանող այլ փոքր օբյեկտներ, անասնաբույժի կարգադրությամբ ոչնչացնում են վարակի հիվանդ անասուններին, բռչուններին, բժիշկները հեռացնում են հիվանդի ծայրանդամները, հիվանդ աշքը և այլն):

Պատճառված վնասի համար պատասխանատվություն է կրում ոչ իրավաչափ գործողություն կատարած անձը: Խսկ այդ անձը կարող է լինել իրավաբանական անձի աշխատակիցը, կամ պարզապես գործատուի աշխատակիցը: Եթե իրավաբանական անձի գործողություններ են համարվում նրա աշխատակիցների գործողությունները, ապա գործատուի գործողություններն ել նրա աշխատողների գործողություններն են:

Աշխատողն էլ կարող է վնաս կրել ոչ միայն որիշ անձանց գործողությունների հետևանքով, այլև հենց գործատուի: Ավելացնենք, որ վնասը համարվում է գործատուի կողմից աշխատողին հասցված, եթե հակաիրավական գործողությունները (անգործություննը) տեղի են ունեցել գործատուի տարածքում և դրա սահմանմերից դուրս, աշխատանքի վայրը մեկնելիս կամ վերադառնալիս, գործատուի տրամադրած տրանսպորտով:

Ուրիշին վնաս կարող է պատճառվել ոչ միայն գործողությամբ, այլև անգործությամբ, ըստ որում, անգործությունը համարվում է հակախրավական այն դեպքում, երբ գործողություն կատարելը եղել է անձի պարտականությունը, և նա էլ չի կատարել այն, որի հետևանքով տուժել է մեկ ուրիշը: Անգործության դրսերման օրինակ է այն, երբ ծնողը պատշաճ դաստիարակություն ու հսկողություն չի իրականացնում անշափահասի նկատմամբ (դրսերում է անգործություն), և անշափահասը վնաս է պատճառում մեկ ուրիշին: Այդ վնասի հասուցման պարտականությունը դրվում է ծնողի վրա:

Պագտառական կապը հակախրավական գործողության և վրա հասած վնասի միջև համարվում է դեկիլտային պարտավորության առաջացման պայմաններից մեկը: Ըստ որում, խոսքը վերաբերում է իրավաբանական նշանակություն ունեցող պատճառական կապին: Ըստ որում պատասխանատվությունը վրա է հասնում այն դեպքում, երբ դրսերման գործողության (անգործության) և առաջացած վնասի միջև լինում է ուղղակի և անհրաժեշտ պատճառական կապ, հաստատված դատական կարգով: Այսինքն, անուղղակի ու պատահական պատճառական կապը չի կարող պատասխանատվության պայման դառնալ: Սակայն եթե վնասն առաջացել է մի շարք պատճառների հետևանքով, ապա դատարանը պարտավոր է բացահայտել, թե ո՞ր գործողությունը պետք է համարել անհրաժեշտ պատճառ և որը՝ պատահական պատճառ:

Իրավաբանական նշանակություն ունեցող պատճառական կապն անհրաժեշտ պատճառական կապն է, իրավաբանորեն անտարբեր պատճառական կապն անվանվում է պատահական պատճառական կապ:

Վնաս պատճառողի մեղքը. Քաղաքացիական օրենսդրությամբ, որպես ընդիհանուր կանոն, սահմանված է պատասխանատվություն մնողի սկզբունքով: Մեղքն անհատի սուբյեկտիվ հոգեբանական վերաբերմունքն է իր հակախրավական գործողությունների նկատմամբ: Իր գործողությունների հետևանքների սուբյեկտիվ գնահատականն էլ որոշում է մեղքի ձևը՝ դիտավորություն, թե՝ անգործություն:

Քաղաքացիական օրենսդրությունը չի որոշում մեղքի ձևերի բովանդակությունը, ուստի, այդ հարցում պետք է դեկավարվել քրեական իրավունքի կանոններով (տե՛ս ՀՀ Քր. օր. 8-9 հոդվածներ):

Պատճառված վնասի համար մեղքի սկզբունքով պատասխանատվությունը Քաղ. օր.-ում նշվում է Ժնտական ձևով, այսինքն՝ վնաս

պատճառելու համար պատասխանատու անձի մեղքը Ենթադրվում է: Նա կարող է ապացուցել իր մեղքի բացակայությունը: «Վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել» (Քաղ. օր. 1058 հոդվ.): Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում նաև վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ:

Կարծես թե այստեղ կատարված է պարտականությունների բաժանում. տուժողը պետք է ապացուցի իրեն վնաս պատճառելու փաստը և վնասի չափը, իսկ վնասի համար պատասխանատուն պետք է ապացուցի վնաս պատճառելու գործում իր մեղքի բացակայությունը: Ուրեմն, վնաս պատճառողը Ենթադրվում է մեղավոր, եթե չապացուցի իր մեղքի բացակայությունը:

Պատճառված վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվություն վրա է հասնում անկախ մեղքի ծևից: Ըստ որում, «ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ պատասխանատվության միջոց է ծառայում ոչ թե մեղքի աստիճանը, այլ վնասակար արդյունքը»¹: Քաղաքացիական օրենսդրությունը բոլոր տրամադրությունները պատճառողի մեղքը, սակայն միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում:

Պատճառված վնասի համար պատասխանատվության հարցի լուծման ժամանակ չպետք է անտեսել նաև վնասի առաջացման գործում տուժողի մեղքը:

Բնականաբար, վնասի առաջացման դեպքում տուժողի դիտավորության հետևանքով ծագած վնասը չի հատուցվում (Քաղ. օր. 1076 հոդվ.): Սակայն եթե վնասի առաջացման գործում տուժողը դրսնորել է անզգուշություն, ապա պետք է իմանալ, որ նրա դրսնորած հասարակ անզգուշությունը հաշվի չի առնվազում: Մինչդեռ, եթե նրա կողմից անզգուշությունը նպաստել է վնասի առաջացմանը կամ մեծացմանը, ապա հատուցման չափը պետք է նվազեցվի՝ կախված տուժողի և վնաս պատճառողի մեղքի աստիճանից:

Տուժողի կողմից անզգուշության առկայության և վնաս պատճառողի մեղքի բացակայության այն դեպքերում, երբ պատասխանատվությունը վրա է հասնում մեղքից անկախ, հատուցման չափը կարող է նվազեցվել կամ վնասի հատուցումը կարող է մերժվել, եթե այլ բան

¹ Ст. Гражданское право. Учебник, том. 3, М., 2006, т. 14:

նախատեսված չէ օրենքով: Սակայն եթե վնասը պատճառվել է քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը, ապա վնաս պատճառողի մեղքի բացակայության և տուժողի կուպիտ անզգության առկայության դեպքում հատուցման չափը կարող է միայն պակասեցվել: Այս դեպքում վնասի հատուցումը չի կարող մերժվել (Քաղ. օր. 1076 հոդվ.):

Եթե խոսքը գնում է պատճառված վնասից բացի լրացուցիչ ծախսերը, կերակրողի մահվամբ ծագած վնասը, ինչպես նաև բաղման ծախսերը հատուցելուն, ապա Քաղ. օր. 1076 հոդվածի 2-րդ կետի 3-րդ մասի համաձայն՝ տուժողի մեղքը հաշվի չի առնվում:

Պատճառված վնասի հատուցման ենթակա չափը դատարանի կողմից կարող է նվազեցվել, եթե վնասը պատճառել է քաղաքացին: Այս դեպքում դատարանը պետք է հաշվի առնի քաղաքացու գույքային դրությունը: Սակայն վնասի չափի նվազեցում չի բույլատրվում, եթե վնասը պատճառվել է դիտավորյալ կատարված գործողություններով:

§ 3. Իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու պատասխանապվուրյունը իր աշխատողի պատճառած վնասի համար

Ինչպես ամրագրված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1062 հոդվածում. «Իրավաբանական անձը կամ քաղաքացին հատուցում է իր աշխատողի կողմից աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս պատճառած վնասը»: Հարկ է նշել, որ հոդվածում տրված «աշխատող» հասկացությունը ավելի լայն իմաստով է ընկալվում, քան ընդունված է հասկանալ այն ավանդական իմաստով: Ինչպես նշված է նույն հոդվածի երկրորդ մասում, աշխատող է համարվում աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա, ինչպես նաև քաղաքացիական իրավական պայմանագրով աշխատանք կատարող քաղաքացին, եթե նա գործել է կամ պետք է գործեր համապատասխան իրավաբանական անձի առաջադրանքով և աշխատանքների անվտանգ կատարման նկատմամբ նրա վերահսկողության ներքո: Ակնհայտ է, որ դեյիկտային պատասխանատվության նպատակներից ենելով՝ պատճառված վնասի հատուցումն ամբողջական դարձնելու համար քաղաքացիական օրենսդրությունն «աշխատող» հասկացության տակ ենթադրում է ոչ միայն այն անձանց, ովքեր աշխատում են գործատուի մոտ աշխատանքային պայմանագրի հիման վրա, այլև

այն անձանց, ովքեր իրականացնում են աշխատանքներ քաղաքացիական պայմանագրի հիման վրա:

Որպեսզի գործատուն աշխատողի կողմից պատճառված վնասի համար դիտվի որպես պատասխանատվության սուբյեկտ, անհրաժեշտ է հետևյալ հանգամանքների առկայությունը.

1. Աշխատակիցը պետք է ենթակա լինի պատասխանատվության, այսինքն աշխատակցի արարքը պետք է ենթադրի վնաս պատճառելուց ծագող հարաբերությունների առաջացում, սա իր հերթին նշանակում է, որ պետք է առկա լինեն վնասի առաջացման ընդհանուր հիմքերը՝ վնաս, հակաօրինական արարք, մեղք և պատճառական կապ:

2. Գործատուի և վնաս պատճառողի միջև պետք է լինեն աշխատանքային հարաբերություններ:

3. Աշխատակցի գործողությունը, որը վնասի առաջացման հիմք է հանդիսացել, պետք է լինի աշխատակցի աշխատանքային գործառույթների ներքո:

Իրավաբանական անձի պատասխանատվությունն իր աշխատողի պատճառած վնասի համար կարևորվում է այն դեպքերում, եթե առաջ է գալիս վնասի ամբողջական հատուցման ապահովման խնդիրը՝ կապված վնասի մեծության, պատճառված վնասի հետևանքով տուժողների բազմաթիվության հետ: Այս կապակցությամբ տեսական գրականության մեջ աշխատողի կողմից պատճառված վնասի հատուցումը գործատուի վրա դնելը հիմնավորվում է նրանով, որ գործատուն ամեն դեպքում ավելի հարուստ է, քան աշխատողը, ուստի գործատուն ավելի ռեալ հնարավորություն ունի հատուցելու պատճառված վնասը¹:

Որպես ասվածի հիմնավորում կարելի է բերել առօրյայում պատահող մի շարք պատահարներ, որոնց արդյունքում տուժում են բազմաթիվ մարդիկ, և վերջիններիս կրած վնասների հատուցումն ամբողջական դարձնելու համար անհրաժեշտ է պատասխանատվության կանչել ֆինանսապես ինքնուրույն և հարուստ անձին, ինչպիսին է գործատուն: Օրինակ՝ երթուղային տարսու հետ կապված վրարի արդյունքում վնաս կարող է պատճառվել ոչ միայն անձանց գույքին,

¹ R.V.F. Heuston and R.A. Buckley, *Salmond and Heuston on the Law of Torts*, 21st edn. (London: Sweet & Maxwell, 1996) էջ 430, B.S. Markesinis and S.F. Deakin “Tort Law” Third Edition, Clarendon Press, Oxford 1994, էջ 497:

այլև կյանքին և առողջությանը: Ակնհայտ է, որ պատճառված վնասի ծավալը բավականին մեծ է, ուստի առաջ է գալիս վնասի ամբողջական հատուցման խնդիրը: Երբուղային տաքսու վարորդը, որի անմիջական գործողությունների արդյունքում պատճառվել է վնասը, կարող է մահանալ, ուստի տուժողները վարդողի իրավահաջորդներից կարող են պահանջել վնասի հատուցում միայն վերջինիս ժառանգական գույքի սահմաններում, որը կարող է ոչ միայն շբավականացնել ամբողջ վնասի հատուցման համար, այլև անզամ մեկ տուժողին պատճառված վնասի հատուցմանը: Ահա այստեղ կարենրվում է այն իրավաբանական անձին պատասխանատվության կանչելու հարցը, որը վերահսկել և տնօրինել է նշված երրույին, ուստի և պատասխանատվություն է կրում երրույի դուրս եկած բոլոր մեքենաների սարքինության ու անվտանգության համար: Ակնհայտ է, որ տվյալ դեպքում իրավաբանական անձն ունի ավելի շատ դրամական միջոցներ՝ հատուցելու պատճառված վնասը: Սակայն մինչև իրավաբանական անձի վրա վնասը հատուցելու պարտականությունը դնելով անհրաժեշտ է պարզել՝ արդյո՞ք վնասի պատճառման պահին երրուղայինի վարորդը գտնվել է աշխատանքային հարաբերությունների մեջ երրույի գիծը սպասարկող ընկերության հետ, արդյո՞ք ընկերությունը պարտավոր է եղել վերահսկել մեքենայի շահագործողի կողմից անվտանգության կանոնների պահպանումը: Այս ամենին ամբողջական պատասխանի արդյունքում էլ հնարավոր կլինի պատասխանատվության կանչել երրուղին սպասարկող ընկերությանը:

ՀՀ քաղ.օր. 1062 հոդվածը, ամրագրելով իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու պատասխանատվությունը իր աշխատողի կողմից պատճառված վնասի համար, ենթադրում է, որ վնասի առկայության դեպքում տուժողները անմիջապես դատական հայց կարող են հարուցել իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու նկատմամբ, ում աշխատողը պատճառել է վնասը: Սակայն արդյո՞ք սա բացառում է տուժողի հնարավորությունը հայց հարուցել ընդդեմ անմիջապես վնաս պատճառուի, կամ որպես պատասխանատվության սուբյեկտ դիտել և՝ իրավաբանական անձին, և վերջինիս աշխատողին համապարտության կարգով:

Ինչես ֆրանսիական իրավունքում, այնպես էլ անգլիական իրավունքում գործատուի պատասխանատվությունը իր աշխատողի գործողությունների համար չի բացառում տուժողի հնարավորությունը վնասի հատուցում պահանջելու ամմիջապես վնաս պատճառող աշ-

խատողից: Ընդ որում, տուժողը իր հայեցողութամբ կարող է վնասի հատուցում պահանջել կամ գործատուից, կամ աշխատողից, կամ էլերկուսից համապարտության կարգով¹:

Այս սկզբունքը, կարծում ենք, կիրառելի է նաև ՀՀ օրենսդրությամբ: Մասմավորապես, Քաղ. օր. 1062 հոդվածը, նպատակ ունենալով պահովել վնասի ամբողջական հատուցումը, չի կարող արգելել կամ բացառել քաղաքացու հնարավորությունը վնասը հատուցելու պահանջ ներկայացնել անմիջապես վնաս պատճառող քաղաքացուն, քանի որ վնասի ամբողջական հատուցման սկզբունքից ելնելով՝ հնարավոր են դեպքեր, երբ վնաս պատճառող աշխատողը պեկի շատ գույք ունենա վնասի հատուցման համար, քան իրավաբանական անձը:

Ընդ որում, ինչպես նշվում է իրավաբանական գրականության մեջ, տուժողը կարող է գործատուի և աշխատակցի նկատմամբ հայց հարուցել՝ որպես համապարտ պարտապանների, և եթե քավարարվի հայցը, ապա վերջիններս պատասխանատվություն կկրեն համապարտության կարգով²:

Գործատուի պատասխանատվությունը իր աշխատակցի գործողությունների համար ծագում է ոչ միայն այն պատճառով, որ աշխատակիցը հանդես է գալիս գործատուի անունից, ներկայացնում է վերջինիս, այլև կարելի է նկատել, որ քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում գործատուն հանդես է գալիս նաև որպես աշխատակցի գործողությունների երաշխավոր, ուստի և պատասխանատվություն կրելով աշխատակցի կողմից պատճառված վնասի համար՝ օժտված է նաև հետադարձ պահանջի իրավունքով:

Խոսելով իրավաբանական անձի աշխատողի կողմից պատճառված վնասի համար իրավաբանական անձի պատասխանատվության մասին՝ անհիրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ նաև իրավաբանական անձի ոեգրեսիվ պահանջի իրավունքին, որը ունի վերջինս իր աշխատողի նկատմամբ նրա կողմից պատճառված վնասի հատուցումից հետո: Համաձայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1074 հոդվածի՝ այլ անձի (աշխատողի՝ ծառայողական, պաշտոնեական կամ այլ աշխատանքային պարտականություններ կատարելիս, տրանսպորտային միջոցներ վարելիս և այլ) պատճառած վնասը հատուցած ան-

¹ B.S. Markesinis and S.F. Deakin, նշված աշխատությունը, էջ 553:

² Տե՛ս նույն տեղում:

Ճը հետադարձ պահանջի (ուզորեսի) իրավունք ունի այդ անձի նկատմամբ՝ իր վճարած հատուցման չափով։ Այսուղ կարևոր է նշել այն հանգամանքը, որ իրավաբանական անձը պարտավոր է հատուցել իր աշխատողի պատճառած վնասը, եթե առկա են եղել վնասի պատճառման համար պատասխանատվություն առաջացնող չորս հիմքերը, ինչպես նաև այն դեպքում, եթե թեև աշխատողի մոտ վնասը պատճառելու պահին բացակայել է մեղքը, սակայն վնասը պատճառվել է շրջապատի համար առավել վտանգ ստեղծող գործունեությամբ։ Սակայն իրավաբանական անձը հետադարձ պահանջի իրավունք ունի իր աշխատակցի նկատմամբ միայն այն դեպքում, եթե պահցուցի, որ աշխատակիցը վնասը պատճառել է մեղավորությամբ, հակառակ դեպքում իրավաբանական անձը զրկվում է ուզորեսիվ պահանջի իրավունքից։

Ինչպես նկատեցինք, խոսելով իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու պատասխանատվության հիմնական մոտեցումների մասին, քննարկվող բոլոր իրավական համակարգերում էլ ամրագրված է, որ, որպեսզի գործատուն պատասխանատվություն կրի իր աշխատողի կողմից պատճառված վնասի համար, անհրաժեշտ է, որ վնասը պատճառված լինի աշխատողի «աշխատանքային պարտականությունների կատարման շրջանակում»։ Միայն այն հանգամանքը, որ վնաս պատճառողը հանդիսացել է այս կամ այն անձի աշխատողը, բավարար չէ, որպեսզի գործատուն պատասխանատվություն կրի այդ անձի կողմից պատճառված վնասի համար։ Այլապես նույնիսկ եթե աշխատողը վնաս պատճառի ընկերոց տանը թեյ խմելիս, ապա վնասի հատուցման պարտականություն կառաջանա գործատուի համար¹։ Այս պատճառով ակնհայտ է, որ անհրաժեշտություն է զգացվում որոշակիացներու, թե որ դեպքերը կարող են դիտվել որպես աշխատանքային պարտականությունների կատարում։

Նախ և առաջ հարկ ենք համարում նշել, որ բացահայտելու համար «աշխատանքային պարտականություններ կատարել» ձևակերպումը, անհրաժեշտ է պարզել՝ արդյոք դրա տակ օրենսդիրը հասկանում է աշխատանքի ժամանակ կատարած արարքը, թե միայն այն արարքները, որոնք կատարվել են աշխատանքի ժամանակ գործատուի հանձնարարությամբ։ Իսկ այն դեպքում, եթե վնաս է պատճառվել

¹ Այս մասին տեսն նաև Walter van Gerven, Jeremy Lever, Pierre Larouche “Tort Law”, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing 2000թ., էջ 499-500։

շնայած աշխատանքի ժամանակ, սակայն առանց գործատուի հանձնարարության, չի կարող առաջանալ քաղաքացիական պատասխանատվություն գործատուի համար: Մեկնարաննան կարիք ունի նաև այն հանգամանքը, թե «աշխատանքային պարտականությունների կատարում» հասկացությունը ճշանակու՞ն է, արդյոք, աշխատանքային պայմանագրով աշխատողի վրա դրված պարտականությունների կատարում, թե այն նաև նկատի ունի աշխատանքի ժամանակ գործատուի սարքավորումներով այլ աշխատանքի կատարումը: Օրինակ, ավտոտրանսպորտային ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունն արդյո՞ք պատասխանատու է այն դեպքում, եթե վերջինիս աշխատակիցը աշխատանքի ժամին, առանց գործատուի համաձայնության, սակայն վերջինիս տրանսպորտային միջոցով դուրս է եկել իրեն հատկացված գծից և վրաերթի ենթարկել հետիոտնիս:

Կարծում ենք, խնդրին վերջնական և ամբողջական պատասխան տալու համար անհրաժեշտ է գտնել այս հարցերի պատասխանները, որոնք ել մեզ հնարավորություն կտան եզրակացնելու, թե որ դեպքում գործատուն պատասխանատվություն կրի իր աշխատողի կողմից պատճառված վնասի համար և որ դեպքում կազմատվի այդ վնասի հատուցումից:

Անդրադարձականացով ՀՀ Քաղ. օր. 1062 հոդվածի «աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս» ծևակերպմանը՝ կարող ենք ասել, որ, որպեսզի աշխատողի կողմից պատճառված վնասը դիտվի որպես աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս պատճառված վնաս, անհրաժեշտ է նախ և առաջ պատճառված վնասի հանգամանքները քննարկել իրենց ամբողջականության մեջ. ի՞նչ - պայմաններում է պատճառվել վնասը, ինչպիսի՞ միջոցներով է պատճառվել վնասը, ի՞նչ հանգամանքների ուժով են այդ միջոցները անցել աշխատողի տիրապետության տակ: Այնուհետև կարենու է պատասխանել հետևյալ հարցին. արդյո՞ք վնասը պատճառելու պահին աշխատողը կատարել է գործատուի հանձնարարականը, արդյո՞ք այն գործողությունները, որոնք աշխատողի կողմից կատարվելու արդյունքում վնաս է պատճառվել երրորդ անձին, եղել են վերջինիս աշխատանքային պարտականությունների բվում և ուղղված են եղել ապահովելու գործատուի շահը: Այստեղ գտնում ենք. որ հարկ է ուշադրություն դարձնել նաև այն հանգամանքին, թե ինչպես են գործատուին պատկանող միջոցները անցել աշխատողի տրամադրության տակ: Օ-

րինակ, եթե տրանսպորտային միջոցը գործատուն տրամադրել է աշխատողին ուղերեն տեղափոխելու համար, և այդ ընթացքում վնաս է պատճառվել, ապա անշուշտ վնասի հատուցման պարտականությունը կը նկանի գործատուի վրա: Սակայն նման վստահությամբ չենք կարող խոսել գործատուի պատասխանատվության մասին, եթե աշխատավհցը ինքնազլուխ վերցրել է գործատուին պատկանող ավտոմեքենան և վնաս պատճառել երրորդ անձանց:

Գտնում ենք, որ տեսականորեն անհնար է ամբողջական պատասխան տալ բարձրացված հարցին, սակայն միևնույն ժամանակ համոզված ենք, որ տեսությամբ հնարավոր է տալ այն ուղենիները, որոնք կիմք կարող են հանդիսանալ դատարանների համար՝ յուրաքանչյուր գործով կայացնելու օբյեկտիվ և արդարացի վճիռ: Ուստի, ամփոփելով վերոգրյալը, կարող ենք նշել, որ «աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս» ծևակերպման տակ պետք է հասկանալ իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու աշխատողի այնպիսի գործողություններ, որոնք.

ա/ կատարվել են աշխատանքային ժամին գործատուի կողմից տրամադրված միջոցներով,

բ/ կատարվել են գործատուի առաջադրանքը կատարելու նպատակով,

գ/ կատարվել են ի շահ գործատուի:

Այս հարցերի պատասխաններն ել ենց թույլ կտան դատարաններին բացահայտելու, թե երբ կարող է աշխատողի կողմից պատճառված վնասը դիտվել «աշխատանքային պարտականությունները կատարելիս» պատճառված վնաս և պատասխանատվություն սահմանել գործատուի համար:

ՀՀ քաղ. օր-ի 1062 հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ տնտեսական ընկերակցությունները հատուցում են իրենց մասնակիցների կողմից ընկերակցության ծեռնարկատիրական կամ այլ գործունեություն իրականացնելիս պատճառված վնասը:

Ինչպես նշվում է իրավաբանական գրականության մեջ, խոսելով իրավաբանական անձանց տեսակների մասին, հիմնականում ուշադրություն պետք է դարձնել այն կորպորատիվ կազմակերպություններին, որոնք իրենց գործունեությունն իրականացնում են իրենց մասնակիցների միջոցով առանց համապատասխան աշխատանքային

պայմանգրերի կնքման¹: Այստեղ հեղինակները նկատի ունեն
լիակատար և կոմանդիտային ընկերակցությունները, ինչպես նաև
արտադրական կոռուպերատիվները:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն՝ տնտեսական ընկե-
րակցությունները պարտավոր են հատուցել իրենց նամակիցների
կողմից պատճառված վնասը, որը տեղի է ունեցել ընկերակցության
ծենարկատիրական գործունեության, արտադրական կամ այլ գոր-
ծունեություն իրականացնելիս²:

§ 4. Պարափականարկությունն իշխանության ակտով պատճառված վնասի համար

Առաջին անգամ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիա-
կան օրենսդրությամբ սահմանվում է, որ «պետական և տեղական
ինքնակառավարման մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար ան-
ձանց ապօրինի գործողությունների (անգործության)՝ ներառյալ պե-
տական կամ՝ տեղական ինքնակառավարման մարմնի՝ օրենքին կամ
այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտի իրապարակ-
ման հետևանքով քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին պատ-
ճառված վնասները հատուցում է Հայաստանի Հանրապետությունը
կամ համապատասխան հանայնքը» (Քաղ. օր. 18 հոդվ.): Այդ նորմն
ավելի կոնկրետ տեսք է ստացել Քաղ. օր. 1063-1065 հոդվածներում:

Քաղաքացիական իրավունքի տեսության մեջ ընդունված է վերը
նշված հոդվածներում պարունակող նորմերն անվանել «հատուկ դե-
լիկտի՝ իշխանության ակտով պատճառված վնասի մասին կանոնները»³:

Իշխանության ակտերով պատճառված վնասի հատուցման
պարտավորության առաջացման համար պարտադիր չէ, որ ակտը լի-
նի հակաօրինական: Ընդհակառակը, Ենթադրվում է, որ իշխանության
ցանկացած ակտ օրինական է: Սակայն այն կարող է չհամապատաս-
խանել քաղաքացիական իրավունքի առանձին նորմերի, և դրա
հետևանքով վնաս կրի քաղաքացին կամ իրավաբանական անձը: Այս

¹ Տես Հրայդար Արմենի Հայաստանի պարագաների օրենսդրության մասին օրենքը, 2006 թ. դեկտեմբերի 20-ի մասին:

² Տես նույն տեղում:

³ Տես օրինակ, Հրայդար Արմենի Հայաստանի պարագաների օրենքը, 2006 թ. դեկտեմբերի 20-ի մասին:

դեպքում պետք է վերացվի տվյալ ակտը կամ այն ճանաչվի անվավեր, որին էլ կհետևի պատճառված վնասի հատուցումը:

Ուրեմն, նշված մարմինների անօրինական գործողությունները կամ անզորդությունը կարող է արտահայտվել օրենքին կամ այլ իրավական ակտին շիամապատասխանող ակտի ընդունումով, կամ վարչական կառավարման բնագավառում այլ գործողությունների կատարմամբ:

Պատասխանատվությունը վրա է հասնում պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ինչպես նաև դրանց պաշտոնատար անձանց մեղավոր վարքագծի համար: Քաղ. օր. 1063 հոդվ. համաձայն՝ այդ անձանց կողմից պատճառված վնասը պետք է հատուցվի Հայաստանի Հանրապետության բյուջեի կամ համապատասխան համայնքի միջոցների հաշվին:

Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու դրանց պաշտոնատար անձանց պատճառած վնասի հատուցման պարտավորությունների առաջացման համար, բացի դելիկտային պարտավորությունների առաջացման հիմնական պայմաններից, անհրաժեշտ են նաև հետեւյալ երեք պայմանները.

ա) վնասակար արդյունքի պատճառը պետք է հանդիսանա իշխանության **ակտը**: Այդ ակտերն իրենց հերթին բաժանվում են երկու խմբի՝ **կառավարման ակտեր** և **իրավապահպան մարմնների և դպրաբանի ակտեր**,

բ) իշխանության ակտը պետք է կատարված լինի ոչ թե պետական մարմնի կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի ցանկացած աշխատողի կողմից, այլ միայն **պաշտոնապար անձանց բվիճ դասվող** աշխատողների կողմից,

գ) պաշտոնատար անձը պետք է որպես այդպիսին հանդես գա իր **ծառայական պարտականությունները կարգարելիս**: Խոկ դա կարող է լինել և աշխատանքի վայրում, և դրանից դուրս, և աշխատանքի ժամանակ, և ոչ աշխատանքային ժամանակ:

Քաղ. օր. 1063 հոդվածին համապատասխան՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց ընդունած ակտերի թվին դասվում են հրամանները, կարգադրությունները, ցուցումները և ցանկացած այլ ակտեր, որոնք ենթակա են պարտադիր կատարման այն անձանց կողմից, ում հասցեագրված են դրանք: Սովորաբար դրանք լինում են գրավոր, որոնց պարտադ-

բականությունը երբեմն նախատեսվում է օրենքով և այլ իրավական ակտերով: Եթե բացառվում նաև բանավոր իրամանները: Օրենսդիրը, շտալով անօրինական գործողությունների թեկուզ և մոտավոր բվարկում, միայն նշում է «պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմնի՝ օրենքին կամ այլ իրավական ակտին չհամապատասխանող ակտ իրավարակելը» (1063 հոդվ.):

Կառավարման ակտով պատճառված վնասի համար պատասխանատվույթունը վրա է հասնում, անկախ նրանից՝ վնասը պատճառվել է քաղաքացուն, թե իրավաբանական անձին:

Այս դրույթը նոր է ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության մեջ, քանի որ նախկինում նման իմբրով կազմակերպություններին պատճառված վնասի համար պատասխանատվույթուն առաջանում էր միայն օրենքով սահմանված կարգով (տես ՀՀ 1964թ. Քաղ. օր. 449 հոդվ.):

Առանձնակի հետաքրություն է ներկայացնում իրավապահ մարմինների և դատարանի ակտերով պատճառված վնասի հատուցումը: Նախ նշենք, որ իրավապահ մարմինների և դատարանի ապօրինի գործողություններով պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունն ընդհանուր գծերով սահմանվել է ՀՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով, սակայն առավել կոնկրետացվել է ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահության 1981թ. մայիսի 18-ի «Պետական և հասարակական կազմակերպությունների, ինչպես նաև պաշտոնատար անձանց կողմից իրենց պաշտոնեական պարտականությունների կատարման ժամանակ ապօրինի գործողությունների հետևանքով քաղաքացուն պատճառված վնասի հատուցման մասին» հրամանագրով և այդ նույն հրամանագրով հաստատված «Հետաքրնության, նախարձնության, դատախազության մարմինների և դատարանի ապօրինի գործողությունների հետևանքով քաղաքացուն պատճառված վնասը հատուցելու կարգի կանոնադրությամբ»¹:

Այժմ արդեն Քաղ. օր. 1064 հոդվածը սահմանում է, որ ապօրինի դատապարտելու, քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, որպես խափանման միջոց կալանք կամ շքացակայելու մասին ստորագրություն կիրառելու, վարչական տույժի ենթարկելու հետևանքով պատճառված վնասը, օրենքով սահմանված կարգով. լրիվ ծավալով

¹ Հիշյալ Հրամանագիրն ու կանոնադրությունը տես «ԽՍՀՄ Գերագույն Սովետի տեղեկագիր», 1981թ., 121, հոդվ. 741, էջ 525-529:

հատուցում է Հայաստանի Հանրապետությունը, անկախ հետաքննության, նախաքննության, դատախազության և դատարանի պաշտոնատար անձանց մեղքից»:

Այս դեպքում որպես տուժող հանդես են գալիս քաղաքացիները: Ըստ որում, վճար հատուցելու պահանջի իրավունքը ծագում է արդարացման դատավճոյի կայացման, հանցաղեպի բացակայության հետևանքով քրեական գործի կարծման, արարքի մեջ հանցակազմի բացակայության կամ հանցագործության կատարմանը քաղաքացու մասնակցությունը չապացուցվելու, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործի կարծման դեպքերում: Սակայն «Եթե քրեական գործը կարճվում է համաներման մասին ակտի ընդունման կապակցությամբ կամ իջեցվում, կամ փոփոխվում է պատժատեսակը, վճարի հատուցում պահանջելու իրավունքը չի առաջանում»¹:

Եթե քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին հետաքննության, նախաքննության, դատախազության մարմինների ապօրինի գործունեությամբ սպատճառված վճար չի հանգեցրել Քաղ. օր. 1064 հոդվ. 1-ին կետում նախատեսված հետևանքներին, ապա հատուցունը կատարվում է Քաղ. օր. 1063 հոդվ. նախատեսված հիմքերով ու կարգով, այսինքն՝ որպես պետական մարմնի ակտով պատճառված վճարի հատուցում:

Իշխանության ակտով վճար հասցելու դեպքում ոչ միայն հատուցվում է տուժողի կրած գույքային վճար, այլև վերականգնվում են բնակարանային, աշխատանքային, կենսաբոշակային և այլ խախտված իրավունքները:

Հետաքննության, նախաքննության մարմինների, դատախազության և դատարանի ապօրինի գործողություններով հասցված վճար պետք է հատուցվի լրիվ ծավալով:

Հետաքննության, նախաքննության, դատախազության մարմինների և դատարանի պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողություններից տուժող են համարվում այն քաղաքացիները, որոնց նկատմամբ անմիջականորեն կիրառվել են այդ ապօրինի գործողությունները: Իսկ եթե տուժողը մահացել է, ապա հատուցում պահանջելու իրավունքը փոխանցվում է նրա ժառանգներին:

¹ Ст. 1 Гражданское право России. Ч.2. Обязательственное право, курс лекций, М., 1997, т. 654:

Որպես վնասի անմիջական պատճառողներ հանդես են գալիս հետաքննության, նախաքննության, դատախազության և դատարանի պաշտոնատար անձինք: Սակայն անկախ վնասի պատճառման գործում պաշտոնատար անձանց մեղքից, վնասը հատուցվում է Հայաստանի Հանրապետության կողմից: Ըստ որում, Հայաստանի Հանրապետության անունից հանդես են գալիս համապատասխան մարմինները, եթե այդ պարտականությունը դրված չէ: այլ մարմնի, իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու վրա (Քաղ. օր. 1065 հոդվ.):

Արդարադատություն իրականացնելիս պատճառված վնասը հատուցվում է միայն այն դեպքում, եթե դատավորի մեղքը հաստատվում է օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով (Քաղ. օր. 1064 հոդվ.):

Հետաքննության, նախաքննության, դատախազության մարմինների կամ դատարանի պաշտոնատար անձի պատճառած վնասը հատուցվելու դեպքում Հայաստանի Հանրապետությունը ճեղք է բերում հետադարձ պահանջի իրավունք այդ անձի դեմ, եթե նա քաղաքացուն վնաս պատճառելու գործում մեղք է ունեցել, և այդ մեղքը հաստատվել է օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով (Քաղ. օր. 1074 հոդվ., կետ 3):

Քաղաքացու կրած վնասը հատուցման ենթակա չէ ոչ միայն վնաս պատճառելու հետևանքով պարտավորության առաջացման պայմանների բացակայության դեպքում, այլև այն ժամանակ, եթե քաղաքացին հետաքննության, նախաքննության և դատական քննության ընթացքում ինքնապարտման (самооговор-ինքնազրպարտում)¹ հետևանքով խանգարել, արգելք է հանդիսացել ճշնարտությունը բացահայտելուն, դրանով իսկ նպաստել է անօրինական գործողություններ կատարելուն: Սակայն եթե պարզվի, որ ինքնապարտումը կատարվել է քաղաքացու նկատմամբ ֆիզիկական կամ հոգեբանական ներգործության արդյունքում, ապա սա հանգեցնում է վնասի հատուցման իրավունքին: Վերջին հաշվով բռնության միջոցով ստացված ցուցմունքները պետք է դիտել որպես օրենքի խախտումով ստացված:

¹ Ինքնազրպարտումը ինքը իրեն կեղծ մեղադրելն է, որիշի մեղքն իր վրա վերցնելը, քրեական դատավարությունում կասկածյալի (մեղադրյալի) ակթեայտ սուտ ցուցմունք տալիք է, կատարված կամ չկատարված հանցագործությանը իր կեղծ մասնակցությունը հաստատելը:

§ 5. Պատրասիանապվորյունն անշափահաս, անգործունակ, սահմանափակ գործունեակ և իր գործողությունների նշանակությունը գիտակցելու անընդունակ անշանց պատճառած վնասի համար

Անշափահաս, անգործունակ, սահմանափակ գործունակ և իր գործողությունների նշանակությունը գիտակցելուն անընդունակ անձանց գործողություններով այլ անձանց պատճառած վնասի համար պատասխանատվությունն ունի այն առանձնահատկությունը, որ այն ամբողջությամբ կամ մասամբ դրվում է ոչ քեւ անմիջապես վնաս պատճառողի վրա, այլ օրենքով նշված այլ անձանց վրա: Իսկ այդ անձինք ըստ եռթյան պատասխանատվություն են կրում իրենց հակաբարձրական գործողությունների համար:

Պատրասիանապվորյունը մինչև 14 դարեկան անշափահասների պատճառած վնասի համար: Համաձայն ՀՀ Քաղ. օր.-ի 1067 հոդվածի, տասնչորս տարեկան չդարձած անշափահասի (փոքրահասակի) պատճառած վնասի համար պատասխանատվություն են կրում նրա ծնողները, որդեգրողները կամ խնամակալը, եթե չեն ապացուցում, որ վնասն անշափահասի (փոքրահասակի) մեղքով չի պատճառվել: Այնուհետև հոդվածը շարունակում է, որ եթե խնամակալության կարիք ունեցող փոքրահասակը գտնվել է համապատասխան դաստիարակչական, բուժական, բնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ այլ նմանօրինակ հաստատությունում, որն օրենքի ուժով նրա խնամակալն է, այդ հաստատությունը պարտավոր է հատուցել փոքրահասակի պատճառած վնասը, եթե չի ապացուցում, որ վնասն անշափահասի (փոքրահասակի) մեղքով չի պատճառվել:

Եթե փոքրահասակը վնաս է պատճառել այն ժամանակ, երբ նա գտնվել է կրթական, դաստիարակչական, բուժական կամ այլ հաստատության հսկողության ներքո, որը պարտավոր էր հսկողություն իրականացնել նրա նկատմամբ կամ պայմանագրի հիմնան վրա փոքրահասակի նկատմամբ հսկողություն իրականացնող անձի հսկողության ներքո, այդ հաստատությունը կամ անձը պատասխանատվություն է կրում փոքրահասակի պատճառած վնասի համար, եթե չի ապացուցում, որ վնասն անշափահասի (փոքրահասակի) մեղքով չի պատճառվել, և եթե այլ բան նախատեսված չէ փոքրահասակի ծնողների, որդեգրողների կամ խնամակալի և կրթական, դաստիարակչական, բուժական կամ այլ հաստատության միջև կնքված պայմանագրով:

Այն դեպքում, եթե փոքրահասակը գտնվել է այնպիսի անձի հսկողության տակ, որն օժտված չէ ծնողական իրավագործությամբ, որին, սակայն, լիազորությունների փոխանցմամբ կամ որևէ այլ ճանապարհով վստահվել է անշափահասի նկատմամբ խնամքի, հսկողության կամ դաստիարակության իրականացումը, ապա համաձայն Քաղ. օր. 1067 հոդվածի 3¹ մասի, այդ անձը պարտավոր է հատուցել անշափահասի գործողությունների հետև անքով պատճառված վնասը, եթե այլ բան նախատեսված չէ լիազորողի կամ վստահողի և անշափահասի նկատմամբ խնամք, հսկողություն կամ դաստիարակություն իրականացնողի միջև կնքված պայմանագրով:

Այսպիսով, հոդվածը սահմանում է մի կարևոր սկզբունք, ցանկացած դեպքում, եթե վնաս պատճառողը փոքրահասակն է, ապա նրա պատճառած վնասի համար պատասխանատվության սուբյեկտ են դառնում այն անձինք, որոնք պարտավոր էին հսկողություն իրականացնել նրա նկատմամբ, և ամեն դեպքում փոքրահասակը ազատվում է անձամբ վնասի հատուցումից:

Իրավաբանական տեսության մեջ արտահայտվել է և արտահայտվում է այն տեսակետը, որ քաղաքացիական օրենսգրքով երեխաների կողմից հասցված վնասի հատուցման պարտականությունը ծնողների վրա դնելը չի նշանակում, որ նրանք պատասխանատվություն են կրում ուրիշի մեղքի համար, քանզի Ընտանեկան օրենսգիրքը սահմանում է, որ ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են դաստիարակելու իրենց երեխաներին: Ծնողները պատասխանատվություն են կրում իրենց երեխաների դաստիարակության և զարգացման համար: Նրանք պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների առողջության, ֆիզիկական, հոգեկան, հոգենոր և բարոյական զարգացման մասին: Ծնողներն իրենց անշափահաս երեխաների օրինական ներկայացուցիչներն են և բոլոր, այդ բվում և դատական հիմնարկներում հանդես են գալիս նրանց իրավունքների ու շահերի պաշտպանությամբ¹: Քացի այդ վերջիններս պատասխանատվություն են կրում ոչ թե ուրիշի գործողությունների, այլ իրենց հակաօրինական գործողությունների և մեղքի համար²: Նույնը կարելի է ասել նաև խնամակալու-

¹ Տես ՀՀ ամուսնության և ընտանիքի օրենսգիրը, հոդված 61.:

² Տես Гражданское право, обязательственное право. Учебник, часть II, под ред. В.В. Залесского.- М.: МТК Восточный экспресс. 1998г. էջ 624, տես նաև՝ Է. Լիաшиն Возмещение вреда. М.: Белые Альвы, 2000г. էջ 28:

բյան մարմնի մասին, եթե փոքրահասակը վնասի պատճառման պահին եղել է վերջինիս խնամակալության ներքո (Քաղ. օր.-ի 38 հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ խնամակալները և հոգաբարձուները պարտավոր են հոգալ իրենց խնամարկյալների ապրուստը, ապահովել Մրանց խնամքն ու բուժումը, կրթությունը և դաստիարակությունը, պաշտպանել նրանց իրավունքներն ու շահերը):

Համաձայնվելով տեսության մեջ արտահայտված այս տեսակետի հետ՝ տարակուսանքի է արժանի Քաղ. օր. 1067 հոդվածի այն ձևակերպումը, որ ծնողները և մյուս սուբյեկտները կարող են ազատվել փոքրահասակի կողմից պատճառված վնասի հատուցումից, եթե ապացուցեն, որ վնասը փոքրահասակի մեքով չի պատճառվել: Անհրաժեշտ է նշել, որ Քաղ. օր. նշված ձևակերպումը փոփոխության արդյունք է, քանի որ մինչև 2007 թվականը օրենսգիրքը ծնողներին և այլ սուբյեկտներին ազատում էր փոքրահասակի կողմից պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունից այն դեպքում, եթե վերջիններս ապացուցում էին իրենց մեղքի քացակայությունը: Ակնհայտ է մի քանի փոքրահասակի մեղք ասելով մենք հասկանում ենք փոքրահասակի կողմից իր գործողությունների և դրանց հնարավոր հետևանքների գիտակցումը: Այսինքն փոքրահասակը պետք է կարողանա իր գործողություններով քաղաքացիական իրավունքներ ձեռք բերել և իրականացնել, իր համար քաղաքացիական պարտականություններ ստեղծել ու դրանք կատարել, ինչը համաձայն օրենսգրքի 24 հոդվածի, ծագում է միայն քաղաքացու լրիվ շափակաս, այսինքն՝ տասնութ տարեկան դառնալու պահից: Այսպիսով, գտնում ենք, որ, Քաղաքացիական օրենսգրքի համապատասխան նորմերի տեսանկյունից խնդիրը քննարկելով, կարող ենք հանգել այն եզրակացության, որ դելիկտային հարաբերություններում փոքրահասակը մեղք ունենալ չի կարող այն պարզ պատճառով, որ օրենսգիրքը անձին իր արարքները գնահատելու հմարավորություն տալիս է տասնորս տարեկան հասակից հետո: Ենելով վերոգրյալից՝ կարծում ենք, որ 1067 հոդվածի ձևակերպումը թերի է, պրակտիկորեն ոչ կիրառելի, քանի որ ծնողների համար դժվար չի լինի յուրաքանչյուր դեպքում ապացուցել փոքրահասակի մեղքի քացակայությունը և ազատվել վերջինիս կողմից պատճառված վնասի հատուցման պարտականությունից: Խնդիրը լուծելու համար կա երկու տարբերակ. կամ վերադառնալ հոդվածի նախկին ձևակերպմանը, եթե փոքրահասակի կողմից պատճառված վնասի համար պատասխանատու սուբյեկտները պատասխանատ-

վուրյուն կկրեն իրենց մեղքի համար, կամ էլ Քաղ. օր.-ում նվազեցնել գործունակության տարիքը: Սակայն այս դեպքում ևս բաց կմնա համապատասխան տարիքից ցածր անձանց պատճառած վնասի հատուցման խնդիրը:

Համաձայն ՀՀ Քաղ. օր.-ի հոդված 1067-ի մաս 3-ի, եթե փոքրահասակը վնաս է պատճառել այն ժամանակ, երբ գտնվելիս է եղել պայմանագրի հիման վրա իր նկատմամբ հսկողություն իրականացնող անձի խնամակալության ներքո, ապա այդ անձը պատասխանատվություն է կրում փոքրահասակի պատճառած վնասի համար: Ավելին, հոդվածի 3¹ մասը սահմանում է, որ այն անձը, որն օժտված չէ ծնողական իրավագործությամբ, որին, սակայն, լիազորությունների փոխանցմամբ կամ որևէ այլ ճանապարհով վստահվել է անշափահասի նկատմամբ խնամքի, հսկողության կամ դաստիարակության իրականացնությամբ կամ պարտավոր է հատուցել անշափահասի գործողությունների հետևանքով պատճառված վնասը, եթե այլ բան նախատեսված չէ: Լիազորողի կամ վստահողի և անշափահասի նկատմամբ խնամք, հսկողություն կամ դաստիարակություն իրականացնողի միջև կնքված պայմանագրով: Ակնհայտ է, որ Վերը թվարկված անձինք, հնարավոր է, ինչ պայմանագրով կամ ուղղակի լիազորությունների փոխանցմամբ հսկողություն իրականացնեն փոքրահասակի նկատմամբ, ուստի և դառնան պատասխանատվության սուբյեկտներ վերջինիս կողմից հասցված վնասի առկայության դեպքում:

Ինչպես նշվեց, առաջին հերթին, որպես պատասխանատվության սուբյեկտ օրենսգիրքը մատնանշում է տասնչորս տարին չլրացած անշափահասի ծնողներին: Օրենքը առաջին հերթին նշում է ծնողներին, քանի որ նախ և առաջ ինենց նրանց վրա է պարտականություն դրվում դաստիարակելու երեխաներին և նախապատրաստելու նրանց հասարակության համար օգտակար աշխատանքի: Համաձայն ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի հոդված 51-ի՝ ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են դաստիարակելու իրենց երեխաներին: Ծնողները պատասխանատվություն են կրում իրենց երեխաների դաստիարակության և զարգացման համար: Նրանք պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների առողջության, ֆիզիկական, հոգեկան, հոգենոր և բարոյական զարգացման մասին: Ծնողները բոլոր այլ անձանց հանդեպ ունեն իրենց երեխաներին դաստիարակելու նախապատվության իրավունք: Ծնողները պարտավոր են ապահովել երեխաների կրթություն ստանալը:

Ծառ կարևոր է նշել, որ քանզի երեխաների դաստիարակության գործում ծնողներն ունեն հավասար իրավունքներ, ապա երեխաների կողմից հասցված վնասի դեպքում նրանք հանդիսանում են պատասխանատվության հավասար սուբյեկտներ: Ծնողը, որը երեխաներից առանձին է բնակվում, չի ազատվում երեխայի կողմից վնաս հասցնելու դեպքում առաջացող պարտավորություններից և մյուս ծնողի հետ, ում հետ որ բնակվում է երեխան, կրում է հավասար պատասխանատվություն:

Ծնողին երեխայի կողմից հասցրած վնասի պատասխանատվությունից ազատող հանգամանք կարող են հանդիսանալ ծնողի անգործումակ լինելը, ծնողական իրավունքներից գրկված լինելը:

Քաղ. օր.-ի 1067 հոդվածը նշում է, որ 14 տարեկան չդարձած անշափահասի պատճառած վնասի համար պատասխանատվություն են կրում նրա որդեգրողները: Համաձայն ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 112 հոդվածի՝ որդեգրումը իրավաբանական այն ակտն է, որի համաձայն որդեգրողները և որդեգրվածները ձեռք են բերում ծնողների և զավակների համար օրենքով նախատեսված իրավունքներ և պարտականություններ: Հոդվածից ակնհայտորեն բխում է, որ որդեգրողները որդեգրման ակտի համաձայն երեխաների նկատմամբ իրականացնում են ծնողական ֆունկցիաներ, ուստի և նրանց վրա տարածվում են ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 51 հոդվածով նախատեսված ծնողական իրավունքները և պարտականությունները, և նրանք որդեգրվածների կողմից հասցված վնասի դեպքում դառնում են պատասխանատվության սուբյեկտներ¹: Ընդ որում, այս անձինք պատասխանատվություն են կրում ոչ միայն երեխաների նկատմամբ պատշաճ հակողություն շիրականացնելու, այլև փոքրահասակին սխալ դաստիարակելու համար²: Պետք է նշել, որ փոքրահասակի կողմից պատճառված վնասի համար այս սուբյեկտների պատասխանատվության պայմանները նույնն են փոքրահասակի ծնողների պատասխանատվության պայմանների հետ:

Քաղ. օր.-ի 1067 հոդվածը սահմանում է, որ 14 տարեկան չդարձած անշափահասի պատճառած վնասի համար պատասխանատվություն և կրում նրա խնամակալը:

¹ Ст. 61 С.Е. Донцов, М.Я. Маринина, Имущественная ответственность за вред причиненный личности. М., 1986г.:

² Ст. Гражданское право. обязательственное право, учебник, нпцн тетроп:

Խնամակալություն սահմանվում է անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ քաղաքացիների իրավունքների և շահերի պաշտպանության համար: Անշափահասների նկատմամբ խնամակալություն սահմանվում է նաև նրանց դաստիարակելու նպատակով: Խնամակալություն սահմանվում է 14 տարին չլրացած անշափահասների նկատմամբ: Ինչպես նշվում է օրենսգրքում, խնամակալները խնամարկայների ներկայացուցիչներն են օրենքի ուժով և նրանց անունից ու ի շահ նրանց կնքում են բոլոր գործարքները¹: Քաղ. օր.-ը սահմանում է, որ անշափահասների նկատմամբ խնամակալություն սահմանվում է նրանց ծնողների, որդեգրողների բացակայության, դատարանով ծնողներին ծնողական իրավունքներից զրկելու, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ անշափահասներն այլ պատճառով մնացել են առանց ծնողական խնամքի. մասնավորապես, երբ ծնողները խուսափում են նրանց դաստիարակությունից կամ նրանց իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունից:

Խնամակալ նշանակում է խնամակալության կարիք ունեցող անձի բնակության վայրում գտնվող խնամակալության և հոգարածության մարմինը մեկ ամսվա ընթացքում՝ սկսած այն օրվանից, երբ նշված մարմնին հայտնի է դարձել քաղաքացու նկատմամբ խնամակալություն սահմանելու անհրաժեշտությունը: Այն անձի նկատմամբ, ով ունի խնամակալության կարիք, մինչև խնամակալության նշանակումը հսկողություն է իրականացնում խնամակալության և հոգարածության մարմինը:

ՀՀ Քաղ. օր.-ի 1067 հոդվածի 3-րդ և 3¹-րդ մասերի համաձայն «3. Եթե փոքրահասակը վնաս է պատճառել այն ժամանակ, երբ նա գտնվել է կրթական, դաստիարակչական, բուժական կամ այլ հաստատության հսկողության ներքո, որը պարտավոր էր հսկողություն իրականացնել նրա նկատմամբ կամ պայմանագրի հիման վրա փոքրահասակի նկատմամբ հսկողություն իրականացնող անձի հսկողության ներքո, այդ հաստատությունը կամ անձը պատասխանատվություն է կրում փոքրահասակի պատճառած վնասի համար, եթե չի ապացուցում, որ վնասն անշափահասի (փոքրահասակի) մեղրով չի պատճառվել, և եթե այլ բան նախատեսված չէ փոքրահասակի ծնողների, որդեգրողների կամ խնամակալի և կրթական, դաստիարակչական, բուժական կամ այլ հաստատության միջն կնքված պայմանագրով:

¹ Տե՛ս ՀՀ Քաղ. օր. հոդվածներ 33, 34:

3¹. Այն անձը, որն օժտված չէ ծնողական իրավագորությամբ, որին, սակայն, լիազորությունների փոխանցմամբ կամ որևէ այլ ճանապարհով վստահիկ է անշափահասի նկատմամբ խնամքի, հսկողության կամ դաստիարակության իրականացումը. պարտավոր է հատուցնել անշափահասի գործողությունների հետևանքով պատճառված վնասը, եթե այլ բան նախատեսված չէ. լիազորողի կամ վստահողի և անշափահասի նկատմամբ խնամք, հսկողություն կամ դաստիարակություն իրականացնողի միջև կնքված պայմանագրով»:

Այստեղ անհասկանալի է, թե ինչո՞ւ է Օրենսգիրքը ծնողների, որդեգրողների, խնամակալների, կրթական, դաստիարակչական, բուժական կամ այլ հաստատությունների համար պատասխանատվությունից ազատման պայման նախատեսել փոքրահասակի մեղքի բացակայությունը, իսկ փոքրահասակի նկատմամբ լիազորությունների փոխանցմամբ հսկողություն իրականացնող անձի համար՝ ոչ: Կարծում ենք, սա ևս օրենքի բաց է և շտկման կարիք ունի: ճիշտ է, այս անձինք կազատվեն վնասի հատուցման պարտականությունից, եթե նման պայման նախատեսված լինի փոքրահասակի ծնողների հետ կնքված պայմանագրով, սակայն անհնար է պատկերացնել, որ, ասենք, խանութ գնալու համար փոքրահասակին տատիկի կամ հարեւանի ժամանակավոր խնամքին հանձնելիս ծնողը այդ անձանց հետ պայմանագիր կնքի:

Երեխայի ազգականներին միանշանակորեն պատասխանատվության սուբյեկտ դիտելը չի բխում արդարության և օրինականության սկզբունքներից: Քննարկվող խնդրին ճիշտ լուծում տալու համար պրակտիկայում ցանկացած նմանատիպ հարց քննելիս անհրաժեշտ է նախ և առաջ ուշադրություն դարձնել հետևյալ հանգամանքներին.

1. արդյո՞ք փոքրահասակախ կողմից վնաս պատճառելը եղել է ազգականի կողմից վատ հսկողության հետևանք,

2. արդյո՞ք վնասը պատճառվել է ծնողների կողմից փոքրահասակին վատ դաստիարակելու հետևանքով:

Այս հանգամանքներից յորաքանչյուրը հաշվի առնելով՝ պետք է որոշել, թե ում վրա պետք է դրվի պատասխանատվությունը՝ փոքրահասակի նկատմամբ վատ հսկողություն իրականացնող ազգականի⁶, թե՝ փոքրահասակին սխալ դաստիարակած ծնողի:

Միևնույն ժամանակ բաց է նաև այն հարցի պատասխանը, թե ով պետք է պատասխան տա այն դեպքում, եթե փոքրահասակը վնաս է

հասցրել այն ժամանակ, երբ գտնվել է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի հսկողության տակ, սակայն մինչ այդ նրա նկատմամբ պատշաճ ձևով նշանակված չի եղել խնամակալություն: Մեր կարծիքով, այս դեպքում էլ պատասխանատվության սուրյեկտ պետք է դիտել խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին, քանի որ, համաձայնվելով հսկողություն իրականացնել փոքրահասակի նկատմամբ, ըստ էության, այս մարմինները կամ անձինք ստանձնել են պատասխանատվություն երեխայի կողմից պատճառված վնասի համար:

Խնամակալը պարտավոր է փոքրահասակի հետ բնակվել համատեղ՝ անշափահասին անընդիատ հսկողության տակ պահելու և ճիշտ դաստիարակելու նապատակով: Ինչպես Աշված է Քաղ. օր.-ի 38 հոդվածի երրորդ մասում՝ խնամակալները պարտավոր են հոգալ իրենց խնամարկյալների ապրուստը, ապահովել նրանց խնամքն ու բուժումը, կրթությունը և դաստիարակությունը, պաշտպանել նրանց իրավունքներն ու շահերը:

Այն դեպքում, երբ փոքրահասակի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու պարտականությունն անցնում է դաստիարակչական, բուժական, բնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ այլ նմանօրինակ հաստատություններին, որոնք օրենքի ուժով հանդիսանում են նրա խնամակալը. Վերջիններս պարտավոր են հատուցել փոքրահասակի պատճառած վնասը, եթե չեն ապացուցում, որ վնասը հաստատության մեղքով չի պատճառվել¹:

Քաղ. օր.-ի 1067 հոդվածը նշում է, որ ծնողները, որդեգրողները, խնամակալները, կրթական, դաստիարակչական, բուժական կամ այլ հաստատությունները չեն դադարում փոքրահասակի հասցրած վնասի համար պատասխանատվության սուրյեկտ լինելուց նաև այն դեպքում, երբ փոքրահասակը հասել է շափահաս տարիքի, կամ նա իր կողմից պատճառած վնասը հատուցելու համար բավարար գույք է ստացել: Փոքրահասակը չի հանդիսանա իր կողմից պատճառած վնասի պատասխանատվության սուրյեկտ նույնիսկ այն դեպքում, երբ նա դարձել է 14 տարեկան, և մահացել են նրա ծնողները: Սա բացարձում է նրանով, որ վնասի պատճառման պահին փոքրահասակը չի եղել իրավաբանական մեղքի կրող, իսկ նրա ծնողները պատաս-

¹ Տե՛ս ՀՀ Քաղ. օր., հոդված, 1067 կետ 2:

խանատվության սուրյեկտ են հանդիսացել իրենց մեղքի համար¹: Այս կարգից Քաղ. օր.-ը նախատեսում է միայն մեկ բացառություն, այն է. եթե ծնողները, խնամակալը կամ 1067 հոդվածի 3-րդ մասում նշված այլ քաղաքացիները մահացել են կամ բավարար միջոցներ չունեն պատճառված վնասը հատուցելու համար, իսկ վնաս պատճառողը, դառնալով լրիվ գործունակ, ունի այդպիսի միջոցներ, դատարանը, հաշվի առնելով տուժողի և վնաս պատճառողի գույքային դրությունը, ինպես նաև այլ հանգամանքներ, իրավունք ունի վճիռ կայացնել վնասի հատուցումը լրիվ կամ մասնակիորեն վնաս պատճառողի վրա դնելու մասին:

Պատրասխանագովորյունը 14-ից մինչև 18 դարեկան անշափահանակերի պարբերած վնասի համար: Տասնչորսից տասնութ տարեկան անձինք՝ անշափահանակերն ընդհանուր հիմունքներով ինքնուրույն պատասխանատվորյուն են կրում իրենց կողմից պատճառված վնասի համար (Քաղ. օր. 1068 հոդվ., կետ 1): Այդ տարիքի անձինք իրավաբանական տեսակետից դելիկտունակ են, այսինքն՝ նրանք իրենք են պատասխանում որիշին պատճառած վնասի համար, կարող են դատարանում հանդես գալ որպես պատասխանող, նրանց գործողությունները գնահատվում են հակարավության և մեղավորության տեսակետից, վերջապես, նրանց վրա դրվում է վնասը հատուցելու պարտականություն: Սակայն նրանք դեռևս դաստիարակության և հսկողության կարիք ունեն: Դրա համար էլ օրենսդիրը սահմանում է, որ այն դեպքում, եթե տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկան անշափահասը վնասը հատուցելու համար չունի բավարար եկամուտներ կամ այլ գույք, վնասը լրիվ կամ պակասող մասով պետք է հատուցեն նրա ծնողները, որդեգրողները կամ հոգաբարձուն, եթե չապացուցեն, որ վնասն իրենց մեղքով չի պատճառվել:

Եթե անշափահասի հոգաբարձուի դերում հանդես է գալիս դաստիարակչական, բուժական, բնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ այլ նմանօրինակ հաստատություն, ապա այդ հաստատությունը պարտավոր է հատուցել նրա պատճառած վնասը լրիվ կամ շրավարարող մասով, եթե չապացուցի, որ վնասը պատճառվել է ոչ իր մեղքով:

Անշափահասի մոտ վնասի հատուցման համար բավարար եկա-

¹ Ст. Белякова А.М., Имущественная ответственность за причинение вреда. М. Юрид. Лит., 1979, т. 56:

մուտմերի կամ այլ գույքի առկայությանն ուշադրություն չպետք է դարձվի: Այս կարծիքին է նաև պրոֆ. Մ.Ն.Մալեհնան¹:

Ծնողների (հոգաբարձուների) պատասխանատվության պայման է հանդիսանում երեխայի նկատմամբ ոչ պատշաճ դաստիարակության և վերահսկողության գործում նրանց մեղքը, և դա ենթադրվում է:

Քաղ. օր. 1068 հոդվածի ուժով 14-ից 18 տարեկան անշափահասների պատճառած վնասի համար ծնողների (հոգաբարձուների) պատասխանատվության սկզբունքներով պատասխանատվություն են կրուն դաստիարակչական, բուժական, բնակչության սոցիալական պաշտպանության և այլ նմանօրինակ հաստատությունները: Մինչդեռ կրթական, դաստիարակչական, բուժական և այլ հաստատությունները, որոնք միայն հսկողություն են իրականացնում իրենց մոտ գտնվող երեխաների նկատմամբ, տուժողի առջև լրացուցիչ պատասխանատվության չեն ենթարկվում:

Տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկան անշափահասների պատճառած վնասը հատուցելու՝ ծնողների, որդեգրողների, հոգաբարձուի և համապատասխան հաստատության պարտականությունը **դադարում** է վնաս պատճառողի չափահաս տարիքի դառնալով կամ այն դեպքում, եթե մինչև չափահաս դառնալը նա ծեռք է բերել եկամուտներ կամ այլ գույք, որը բավարար է վնասը հատուցելու համար, կամ նա լրիվ գործունակություն ծեռք է բերել մինչև չափահաս տարիքի հասնելը²: Սակայն ծնողները, հոգաբարձուները կամ համապատասխան հիմնարկները իրավունք չունեն հետադարձ հայց ներկայացնել վնաս պատճառողի դեմ:

Այն դեպքում, եթե տուժողին վնաս և հասցել երկու կամ ավելի անշափահասների կողմից, նրանք կրում են համապարտ պատասխանատվություն: Իսկ ծնողները (հոգաբարձուները) կրում են բաժնային պատասխանատվություն իրենց մեղքի աստիճանին համապատասխան:

Պատասխանատվությունն անգործունակ ճանաչված բաղարացու պատճառած վնասի համար. Բաղարացին, որը հոգեկան խանգարման հետևանքով չի կարող հասկանալ իր գործողություննե-

¹ Տես Гражданское право. Часть вторая. Учебник, под ред. проф. А.Г.Калпина, М. 2000, էջ 518:

²ՀՀ քաղ. օր. 1068 հոդվ. կետ 4-ում «լրիվ գործունակության» փոխարեն գրված է «գործունակություն», որի հետևանքով աղափառվել է միտքը:

րի նշանակությունը, կամ դեկավարել դրանք, կարող է դատարանով ճանաչվել անգործունակ (Քաղ. օր. 31 հոդվ.): Խսկ անգործունակ անձը ոչ միայն չի կարող ինքնուրբուն կատարել իրավաբանական գործողություններ, այլև պատասխանատվություն կրել իր արարքների համար: Դրա համար էլ նրա նկատմամբ նշանակվում է խնամակալություն: Անգործունակ ճանաչված քաղաքացու պատճառած վճար հատուցում է խնամակալը կամ այն կազմակերպությունը, որը պարտավոր էր հսկողություն իրականացնել նրա նկատմամբ, եթե չի ապացուցում, որ վճար պատճառվել է ոչ իր մեղքով: Այստեղ խոսքը վերաբերվում է պոլիկլինիկաներին, հիվանդանոցներին, որոնք հոգեբուժական օգնություն են ցույց տալիս նման անձանց: Այդ հիմնարկները պատասխանատվություն են կրում ոչ միայն ստացիոնարում գտնված ժամանակ հիվանդի նկատմամբ հսկողություն շիրականացնելու համար, այլև մնացած դեպքերում, եթե հիվանդը դրա կարիքն ունեցել է:

Խնամակալի, ինչպես նաև համապատասխան հիմնարկների մեղքը տվյալ դեպքում արտահայտվում է անգործունակի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու անփութության մեջ:

Քանի որ խնամակալի կամ համապատասխան հիմնարկի պատասխանատվությունը վրա է հասնում սեփական մեղավոր գործողությունների համար, ուստի անգործունակ ճանաչված քաղաքացու վճարի հատուցման՝ խնամակալի կամ համապատասխան կազմակերպության պարտականությունը չի դադարում հետագայում նրան գործունակ ճանաչելու դեպքում:

Եթե խնամակալը մահացել է կամ քավարար միջոցներ չունի տուժողի կյանքին և առողջությանը պատճառված վճար հատուցելու համար, իսկ վճար պատճառողն ունի քավարար միջոցներ, դատարանն իրավունք ունի, տուժողի ու վճար պատճառողի գույքային դրությունը և այլ հանգամանքները հաշվի առնելով, վճիռ կայացնել վճարի հատուցումը լրիվ կամ մասնակիորեն վճար պատճառողի վրա դնելու մասին (Քաղ. օր. 1069 հոդվ. կետ 3): Այս հարցում կա առանձնահատկություն. օրենքը բույլատրում է վճարի հատուցման պարտականությունը դնել ոչ միայն այն վճար պատճառողի վրա, որը հետագայում գործունակ է ճանաչվել, այլև նրա վրա, ով նախկինի պես մնացել է անգործունակ: Իհարկե, դատարանը կարող է այդպես վարվել միայն բացառիկ դեպքերում:

Պատրասխանագույքությունը սահմանափակ գործունակ ճանաչված քաղաքացու պարտառած վճարի համար. հատուկ կանոն և

սահմանված այն քաղաքացիների նկատմամբ, ովքեր դատարանի վճռով ճանաչվել են սահմանափակ գործունակ: Սահմանափակ գործունակ ճանաչված քաղաքացու պատճառած վնասը հատուցում է ինքը՝ վնաս պատճառողը (Քաղ. օր. 1070 հոդվ.): Խոսքը վերաբերություն է այն անձանց, ովքեր սահմանափակ գործունակ են ճանաչվել ոգելից խմբների կամ թմրանյութերի շարաշահման, ինչպես նաև մոլեխսադերով հրապուրվելու հետևանքով իրենց ընտանիքը նյութական ծանր դրույթան մեջ են դրել (Քաղ. օր. 32 հոդվ., կետ 1): Չնայած նման անձանց նկատմամբ նշանակվում է հոգաբարձու, սակայն նրանք ընդհանուր հիմունքներով կրում են ինքնուրույն գույքային պատասխանատվություն ուրիշին պատճառած վնասի համար: Այնպես որ ինքնուրույնաբար գործարքներ կնքելու իրավունքի սահմանափակումը չի ազդում պատճառած վնասի համար ինքնուրույն պատասխանատվություն կրելու նրա ունակության վրա:

Պատասխանապվուրյունն իր գործողությունների նշանակությունը գիտակելու անընդունակ քաղաքացու պատճառած վնասի համար. Խոսքը վերաբերություն է այն անձանց, ովքեր լինելով լրիվ գործունակ կամ մասնակի գործունակ, 14-ից մինչև 18 տարեկան հասակում այս կամ այն պատճառների ուժով վնասը պատճառելու պահին գտնվելով այնպիսի վիճակում, եթե նրանք չեն կարող հասկանալ իրենց գործողությունների նշանակությունը կամ դեկավարել դրանք (ժամանակավոր հոգեկան հիվանդություն, գիտակցության հանկարծակի կորուստ, ուշագնացություն, աֆեկտի վիճակ, հիպնոսի ներգործություն և այլն): Քանի որ այդ անձանց գործողությունները չի կարելի մեղավոր որակել, ուստի այդ անձինք չեն կարող պատասխանատվություն կրել իրենց կողմից պատճառված վնասի համար: Նշանակում է՝ այդ վիճակում գտնվող անձի պատճառած վնասը մնում է առանց հատուցման (Քաղ. օր. 1071 հոդվ.): Սակայն այդ ընդհանուր կանոնից արկում են երեք բացառություններ.

առաջին, եթե վնաս պատճառողը ոգելից խմբներ, թմրանյութեր օգտագործելով կամ այլ նղանակով իրեն հասցրել է այնպիսի վիճակի, որում նա չէր կարող գիտակցել իր գործողությունների նշանակությունը կամ դեկավարել դրանք: Այստեղ վնաս պատճառողի մեղքն արտահայտվում է նրանում, որ ինքն իրեն հասցրել է անմեղսունակության վիճակին: Իրավաբանական գրականության մեջ նման մեղքն անվանվում է «նախորդած մեղք»:

Երկրորդ. Եթե վնասը պատճառվել է տուժողի կյանքին կամ առողջությամբ, դատարանը կարող է, հաշվի առնելով տուժողի և վնաս պատճառողի գույքային դրույթունը և այլ հանգամանքներ, վնաս հատուցելու պարտականությունը լրիվ կամ մասնակիորեն դնել վնաս պատճառողի վրա:

Երրորդ. Եթե վնասը պատճառվել է անձի կողմից, որը հոգեկան խանգարման հետևանքով չեր կարող գիտակցել իր գործողությունների նշանակությունը կամ դեկավարել դրանք, դատարանը կարող է վնասը հատուցելու պարտականությունը դնել այդ անձի հետ համատեղ բնակվող աշխատունակ ամուսնու, ծնողների, շափական երեխաների վրա, ովքեր իմացել են վնաս պատճառողի հոգեկան խանգարման մասին, սակայն չեն բարձրացրել նրան անզործունակ ճանաչելու հարցը: Բնականաբար, այդ անձինք պետք է լինեն աշխատունակ և համատեղ ապրած լինեն հոգեկան իիվանդ անձի հետ:

Ճ 6. Պատասխանադրվությունն առավել վտանգի աղբյուրով պարճառված վնասի համար

Պատճառված վնասի համար պատասխանատվության հատուկ դեպքերից է նաև պատասխանատվությունը շրջապատի համար առավել վտանգ ստեղծող գործունեությամբ պատճառած վնասի համար: Այդ առանձնահատկությունը պայմանավորված է ինչպես վնաս պատճառելու մեխանիզմով, այնպես էլ դելիկտային նման պարտավորության առաջացման պայմաններով:

Քաղ. օր. 1072 հոդվածի համաձայն՝ իրավաբանական անձինք և քաղաքացիները, որոնց գործունեությունը կապված է շրջապատի համար առավել վտանգի աղբյուրի հետ, պարտավոր են հատուցել առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասը, եթե չեն ապացուցում, որ վնասը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ տուժողի դիտավորության հետևանքով:

Առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունն առավել խիստ է սովորական քաղաքացիական պատասխանատվության համեմատ, քանի որ այն վրա է հասնում անկախ այն անձանց մեղքից, ովքեր զբաղվում են շրջապատի համար վտանգավոր գործունեությամբ:

Նախ առավել վտանգի աղբյուր է համարվում այն գործունեությունը, որը բնութագրվում է երկու հատկանիշներով՝ վճաս պատճառելու և առավել վտանգի ստեղծում և մարդու կողմից դրա նկատմամբ լրիվ վերահսկողության անհնարինություն:

Անշուշտ, պարզաբանման կարիք ունի «շրջապատի համար առավել վտանգ ստեղծող գործունեություն» հասկացությունը:

Օրենսդիրն ուղղակիորեն սահմանում է, որ առավել վտանգի աղբյուր է հանդիսանում «գործունեությունը», դրանով իսկ վերջ է տվել «առավել վտանգի աղբյուր» հասկացության բովանդակության շուրջ եղած տեսական վեճին¹: Խոսքը վերաբերվում է նյութական աշխարհի այն առարկաներին, որոնք շրջապատի համար իրենց հատկանիշներով ենթակա չեն մարդու կողմից լրիվ վերահսկողության: Հենց այդ նյութական առարկաների շահագործման ժամանակ է, որ դրանց «գործունեությունը» կարող է լրացն զալ մարդու վերահսկողությունից:

Առավել վտանգի հիմնական ու տարածված աղբյուրները թվարկված են Քաղ. օր. 1072 հոդվ. կետ 1-ում: Դրանք են՝ տրանսպորտային միջոցների, մեխանիզմների, բարձր լարվածության էներգիայի, ատոմային էներգիայի, պայթուցիկ նյութերի, ուժեղ ներգործող թույների և այլնի օգտագործումը, շինարարական և դրա հետ կապված այլ գործունեության իրականացումը: Սակայն այս թվարկումը սպառիչ չէ: Իրականում դրանք այն իրերը (օբյեկտներն) են, որոնք օգտագործման պրոցեսում բնական և մարդու կողմից դրանց տրված հատկությունների ուժով ունակ են վճաս պատճառելու, չնայած դրանք կիրառողների բարձր ուշադրությանը և շրջահայացությանը: Ուրեմն, դրանք առաջին հերթին տեխնիկական միջոցներն են (մեքենայացված տրանսպորտի միջոցները, գյուղատնտեսական և այլ մեքենաները, հաստոցներ, ազրեգատներ, արդյունաբերական ձեռնարկությունները, որոնցում օգտագործվում են էլեկտրական, գերմային կամ մեխանիկական

¹ Տես, օրինակ Իօֆֆե Օ.С. Ответственность по Советскому гражданскому праву. Л., 1955, Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. М., 1966, Белякова А.М. Возмещение вреда причиненного источником повышенной опасности, М. 1967, Гражданское право, т. 2, учебник под ред. Сергеева А.П., Толстого Ю.К. М., 1997, аյլ աղբյուրներ, ինչպես նաև “Гражданский кодекс Российской Федерации. часть вторая, текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель”, М. 1996, էջ 582:

էներգիա, ինչպես նաև թունավոր, պայթուցիկ, ոյուրավառ նյութերի արտադրությունը, պահպանությունը և օգտագործումը): Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդիրը նշում է գործունեության առավել տիպական և հաճախակի հանդիպող տեսակները:

Օրենսգրքի տրամաբանությունից ելնելով առավել վտանգի աղբյուր են համարվում նաև կենդանիները և անշարժ գույքը: ՀՀ Քաղ. օր.-ը, անդրադառնալով անշարժ գույքով պատճառված վնասի հատուցման խնդրին, սահմանում է, որ անշարժ գույքի օգտագործման, տիրապետման, տնօրինման, շահագործման կամ կառուցապատճան ընթացքում այլ անձանց կամ նրանց գույքին պատճառված վնասի հատուցման պատասխանատվությունը կրում է անշարժ գույքի սեփականատերը, եթե չի ապացուցում, որ վնասը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ տուժողի դիտավորության հետևանքով: Այնուհետև Օրենսգիրքը նշում է, որ 1071¹ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված վնասը հատուցելու պարտականությունը կրում է անշարժ գույքը տիրապետման, կառուցապատճան կամ օգտագործման (Վարձակալության, անհատույց օգտագործման և այլն) իրավունք ունեցող անձը, եթե վնասը պատճառվել է այդ իրավունքով հատկացված անշարժ գույքի տիրապետման կամ օգտագործման ընթացքում, և եթե այլ բան նախատեսված չէ անշարժ գույքի սեփականատիրոջ և անշարժ գույքը տիրապետող կամ օգտագործող անձի միջև կնքված պայմանագրով:

1071¹ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում անշարժ գույքի սեփականատերը անշարժ գույքը տիրապետողի կամ օգտագործողի հետ կրում է համապարտ պատասխանատվություն պատճառված վնասի համար, եթե անշարժ գույքը այն տիրապետողի կամ օգտագործողի կողմից չի օգտագործվել ծեռնարկատիրական նպատակով, և եթե վնասը չի առաջացել անշարժ գույքը ծեռնարկատիրական նպատակներով օգտագործելու հետևանքով, բացառությամբ կառուցապատճան իրավունքով տրամադրված անշարժ գույքի, որի դեպքում անշարժ գույքի օգտագործման, տիրապետման և շահագործման ընթացքում պատճառված վնասի հատուցման պարտականությունը կրում է կառուցապատողը:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն անշարժ գույքի օգտագործման, տիրապետման, տնօրինման, շահագործման կամ կառուցապատճան ընթացքում այլ անձին պատճառված վնասը հատուցած

անշարժ գույքի սեփականատերը հետադարձ պահանջի (ուղղեսի) իրավունք ունի այն անձի նկատմամբ, որի մեղքով պատճառվել է վնասը՝ իր կողմից տրված հատուցման չափով:

Գործող քաղաքացիական օրենսդրությունը կենդանիների կողմից պատճառված վնասի հատուցմանը նվիրել է մեկ հոդված: Քաղ. օր. 1071² հոդվածի համաձայն՝ կենդանու պատճառած վնասի հատուցման պարտականությունը կրում է այդ կենդանու սեփականատերը՝ բացառությամբ այլ անձի տիրապետմանը կամ օգտագործմանը կամ խնամքին հանձնված կենդանու կողմից պատճառված վնասի, որի դեպքում վնասի հատուցման պարտականությունը կրում է կենդանուն տիրապետողը կամ օգտագործողը կամ խնամողը, եթե այլ բան նախատեսված չէ կենդանու սեփականատիրոջ և կենդանու օգտագործման, տիրապետման իրավունք ունեցող կամ խնամք իրականացնող անձի միջև կնքված պայմանագրով: Հոդվածի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է, որ կենդանու սեփականատերը պատասխանատվությունը է կրում մեղքից անկախ, ուստի կարելի է եզրակացնել, որ կենդանիները ՀՀ Քաղ. օր.-ով ևս դիտվում են որպես առավել վտանգի աղբյուրներ¹:

Առավել վտանգի աղբյուրների շրջանակը փոփոխվում է գիտության և տեխնիկայի զարգացմանը համապատասխան և ամեն անգամ կոնկրետ գործունեությունը առավել վտանգի աղբյուր համարելը քողնվում է դատարանի հայեցողությանը: Ի դեպք, դատարանը այս կամ այն գործունեությունը առավել վտանգի աղբյուր համարելու հարցը լուծելիս պետք է ուշադրություն դարձնի կոնկրետ նյութի և որակական, և՝ քանակական կազմի վրա: Օրինակ կենցաղում օգտագործելու համար մի քանի գրամ գազը ինքնավառիչում (զայկալու) երբեք չի կարելի համարել առավել վտանգի աղբյուր, մինչդեռ գազալցակայանները համարվում են առավել վտանգի աղբյուր:

Դրանց հետ միաժամանակ չի կարելի առավել վտանգի աղբյուր համարել սառը զենքը, կացինը, ինչպես նաև «բնության տարերային ուժերը», քանի որ վերջիններս «տեր չունեն»²:

Առավել վտանգի աղբյուրները, սովորաբար, անշարժ վիճակում վտանգավոր չեն: Դրանց օգտագործման նպատակով գործողություն-

¹ Տես նաև Էմիլ Աբասին, *Возмещение вреда*, М., Белые Альбы, 2000г, էջ 35:

² Տես О.А.Красавчиков *Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности*, М. 1966, էջ 15:

ներն օրինաշափ են: Ոչ իրավաչափ է միայն այդ գործողությունների իրականացման պրոցեսում վնաս պատճառելը: Օրինակ, ավտոմեքենան համարվում է առավել վտանգի աղբյուր միայն այն ժամանակ, եթե գոտվում է շարժման մեջ և ոչ թե՝ ավտոտնակում, անջատված շարժիչով:

Առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասի համար պատասխանատվություն կրում են «իրավաբանական անձննը ու քաղաքացիները, որոնց գործունեությունը կապված է շրջապատի համար առավել վտանգի աղբյուրի հետ» (Քաղ. օր. 1072 հոդվ.): Ուրեմն, օրենքով հստակ սահմանված է, թե ով է, համարվում «առավել վտանգի աղբյուրի տերը»: Բացի առավել վտանգի աղբյուրին սեփականության իրավունքով տիրապետողներից, «տիրապետող» համարվում են նաև նրանք, որոնց աղբյուրը հանձնվել է ցանկացած օրինական հիմքով: Առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասը հատուցելու պարտականությունը դրվում է առավել վտանգի աղբյուրը սեփականության իրավունքով կամ այլ օրինական հիմքերով (վարձակալության իրավունք, լիազորագրով տրանսպորտային միջոցներ վարելու իրավունք և այլն) տիրապետող իրավաբանական անձի կամ քաղաքացու վրա (Քաղ. օր. 1072 հոդվ., կետ 1, մաս 2)¹: Խոսքը վերաբերվում է քաղաքացիական պայմանագրով գույքն ուրիշին հանձնած լինելուն: Օրինակ, աշխատանքային պայմանագրով տիրապետողի փոփոխություն տեղի չի ունեում: Ուստի եթե մեքենան վարում է նրա տիրոջ աշխատակիցը, որը վնաս է պատճառում մեկ ուրիշի, ապա տուժող չի կարող վնասի հատուցում պահանջել վարորդից: Իսկ եթե «տիտղոսային» տիրապետողը վնաս է պատճառում առավել վտանգի աղբյուրով, պետք է պատասխանատվություն կրի ինքը: ՀՀ գործող

¹ Առավել վտանգի աղբյուրը կարող է գտնվել նաև պետական կազմակերպությունների տնտեսավարման կամ օպերատիվ կառավարման ներքո. քանի կա պետական սեփականություն: ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ տնտեսավարման ու օպերատիվ կառավարման իրավունք շնախատենելը իրականում հակասում է այդ նոյն օրենսդրությամբ նախատեսված պետական սեփական սեփականությամբ իրավունքի էռիքյանը: Ոչ մի պետություն գործնականում չի կարող անմիջականորեն տիրապետել, օգտագործել ու տնօրինել իր ամրուց գույքը, քանի որ այն բաշխվում է պետական կառույցներին, նրանց օժիտելով այդ գույքը տիրապետելու, օգտագործելու ու տնօրինելու իրավագորությամբ: Եվ քանի որ այդ իրավագորությունները սեփականատիրոջն են, իսկ պետական կառույցները իրենց տրամադրված գույքի սեփականատերերը չեն, ուստի պետք է որևէ «տիտուլ» ունենան դրա համար: Այդ տիտուլը լիրկ տնտեսավարման կամ օպերատիվ կառավարման իրավունքն է, որ ՀՀ քաղ. օր-ը չի նախատեսում:

Քաղ. օր.-ը տարբերում է տրանսպորտի միջոցի վարձակալում երկու պայմանով, **առաջին**, այդպիսի միջոցի կառավարման և տեխնիկական շահագործման ծառայությունների մատուցմամբ և **երկրորդ**, առանց այդպիսի միջոցների կառավարման և տեխնիկական շահագործման ծառայությունների մատուցման (Քաղ. օր. 635-652 հհ.): Առաջին դեպքում տրանսպորտի միջոցով վճար պատճառելու դեպքում վճար հատուցման պարտականությունն ընկնում է վարձատուի վրա, երկրորդ դեպքում՝ վարձակալի: Դա բացատրվում է նրանով, որ առաջին դեպքում տրանսպորտային միջոցը մնում է վարձատուի տիրապետության ներքո, երկրորդ դեպքում՝ այն գտնվում է տիտղոսային տիրապետողի մոտ: Առավել վտանգի անմիջական կառավարող անձը (վարորդ, մեքենավար, օպերատոր և այլն), որն աշխատանքային պայմանագրի մեջ է տիրոջ հետ, տուժողի առջև պատասխանատվություն չի կրում պատճառված վճար համար: Բայց առավել վտանգի աղբյուրի տերը, հատուցելով տուժողի կրած վճարը, կարող է հետադարձ պահանջ ներկայացնել առավել վտանգի աղբյուրը կառավարած անձի դեմ:

Վերը շարադրվածից երևում է, որ եթե առավել վտանգի աղբյուրի սեփականատերը պայմանագրով այն հանձնում է մեկ որիշի, պատասխանատվությունն ընկնում է առավել վտանգի աղբյուրն օգտագործողի վրա, եթե նրա սեփականատերն այն հանձնելուց հետո չի մասնակցում դրա շահագործմանը:

Առավել վտանգի աղբյուրի տերերը (իրավաբանական անձինք և քաղաքացիները) պարտավոր են հատուցել առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վճարը, եթե չապացուցեն, որ վճարը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ տուժողի դիտավորության հետևանքով:

Անհաղթահարելի ուժի հետևանքով առավել վտանգի աղբյուրի միջոցով պատճառված վճար սահմանված պատասխանատվությունը վկայում է, որ առավել վտանգի աղբյուրի տերը պատասխանատվություն է կրում առանց մեղքի: Ըստ որում, առավել վտանգի աղբյուրի տերը պարտավոր է պատճառված վճարը հատուցել լրիվ ծավալով: Սակայն դատարանը կարող է առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջը լրիվ կամ մասնակիորեն ազատել պատասխանատվությունից՝ Քաղ. օր. 1072 հոդվ., 2 և 3 կետերով նախատեսված հիմքերով:

Առավել վտանգի աղբյուրը կարող է դուրս գալ դրա սեփականատիրոջ տիրապետությունից և այդ ընթացքում էլ դրա մի-

ցոցով վնաս պատճառվել այլ անձանց: Նման դեպքում նախ պետք է պարզել, թե ինչպես և ինչ հիմքով է այն դուրս եկել տիրապետությունից: Այսպես, առավել վտանգի աղբյուրի սեփականատերը պատասխանատվություն չի կրում այդ աղբյուրի պատճառած վնասի համար, եթե ապացուցում է, որ աղբյուրը դուրս է եկել իր տիրապետումից այլ անձանց ապօրինի գործողությունների հետևանքով: Նման դեպքում առավել վտանգի աղբյուրի պատճառած վնասի համար պատասխանատվությունը կրում են աղբյուրն ապօրինի տիրապետած անձինք:

Առավել վտանգի աղբյուրի սեփականատերը կամ տիտղոսային տիրապետող ևս կարող է պատասխանատվության ենթարկվել, եթե ապացուցվի, որ աղբյուրը դուրս է եկել նրա տիրապետությունից ոչ միայն երրորդ անձանց գործողությունների հետևանքով, այլև նրա իսկ մեղքով:

Օրինակ, պարզվում է, որ վարորդը կանգառ անելով, դուրս է եկել մեքենայից, առանց բանալին կողպերից հանելու, կամ առանց դուրը կողպելու և այլն: Այլ կերպ ասած՝ եթե ավտոմեքենայի տերն այն բռնել է փողոցում առանց հսկողության, չի տեղադրել հակառակնազման միջոցներ, ապա նա չի ազատվում պատասխանատվությունից: Նման դեպքերում պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը կարող է դրվել ինչպես մեքենան ապօրինի զավթած անձի, այնպես էլ հենց դրա տիրոջ վրա, այն էլ՝ բաժնային կարգով, կախված նրանցից ամեն մեկի մեղքի աստիճանից: Ըստ որում, մեքենայի անօրեն տիրապետող (առևանգող) անձը պատճառած վնասի համար պատասխանատվություն է կրում անկախ մեղքից, իսկ մեքենայի օրինական տերը՝ միայն մեղքի սկզբունքով¹:

Եթե տուժողին վնաս է պատճառվում առավել վտանգի երկու կամ ավելի աղբյուրների բախսվելու հետևանքով, ապա դրանց սեփականատերերը տուժողի առջև կրում են համապարտ պատասխանատվություն: Քաղ. օր. 1072 հոդվածի կետ 3-ի համաձայն՝ նման դեպքում առավել վտանգի աղբյուրի սեփականատերերը համապարտ պատասխանատվություն են կրում այդ աղբյուրների փոխներգործության (տրանսպորտային միջոցների բախում և այն) հետևանքով երրորդ անձանց պատճառած վնասի համար: Երրորդ անձ են համարվում հետիոտնը, ուղևորը, իրավաբանական անձը, որի գույքը վնասվել է:

¹ Տես Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք, հ. 2., Եր., 1982, էջ 399:

Առավել վտանգի աղբյուրների փոխմերգործության հետևանքով դրանց տերերին պատճառված վնասը հատուցվում է ընդհանուր հիմունքներով՝ Քաղ. օր. 1058 հոդվ. սահմանված կանոններով։ Ըստ որում՝ Եթե վնաս է կրում աղբյուրի տերերից մեկը մյուսի մեղքով, վերջինս պետք է հատուցի վնասը։ Եթե տուժողն է մեղք ունեցել վնաս կրելու գործում, վնասը հատուցման ենթակա չէ։ Եթե երկու տերերն էլ մեղք են ունեցել, վնասը հատուցվում է նրանց մեջից աստիճանին համամասնորեն։ Իսկ Եթե երկու տերերն էլ մեղք չեն ունեցել մեկը մյուսին վնաս պատճառելու գործում, ապա նրանցից ոչ մեկը հատուցման իրավունք ձեռք չի բերում։

Չի բացառվում, որ առավել վտանգի աղբյուրը միաժամանակ պատկանած լինի մի քանի անձանց (օրինակ՝ երկու ամուսինների), կամ մեկին պատկանած օրյեկտը օրինական հիմքերով օգտագործած լինի մեկ ուրիշը (օրինակ՝ վարձակալը)։ Նման դեպքում վճռական նշանակություն պետք է տրվի այն հանգամանքին, թե ով է իրականացրել աղբյուրի փաստական տիրապետումը վնասը պատճառելու պահին։ Իհարկե, Եթե խոսքը վերաբերվում է ամուսիններին, ընտանիքի անդամներին, ապա պատասխանատվություն պետք է կրի այն համասեփականատերը, ով անմիջականորեն շահագործել է առավել վտանգի աղբյուրը։

Եթե ավտոմեքենայի կառավարումը տրվում է այլ անձի, առանց դա պատշաճորեն ձևակերպելու, օրինակ՝ մեքենայի տերը դեկը տալիս է մեկ ուրիշի և ինքն էլ նստում մոտը, ապա քնականարար, մեքենան չի համարվում նրա տիրապետությունից դրւու եկած, ուստի, տուժողի առջև ինքն է պատասխանատվություն կրում։

Իսկ Եթե, ասենք՝ պետական ավտոտեսուչը վերցնում է մեքենան, դրանով հետապնդում է փախչող հանցագործին և այդ ընթացքում վնաս է պատճառում մեկ ուրիշի, ապա պատասխանատվությունն ընկնում է համապատասխան պետական մարմնի վրա։

Առավել վտանգի աղբյուրով պատճառած վնասը հատուցվում է տուժողին՝ ում գույքին կամ առողջությանը վնաս է պատճառվել։ Եթե տուժողը մահացել է, ապա վնասի հատուցում պահանջելու իրավունք են ձեռք բերում կերակրողին կորցրած խնամառուները։

Քաղ. օր.-ը նշում է նաև առավել վտանգի աղբյուրով պատճառված վնասը հատուցելուց աղբյուրի տիրոջն ազատելու հիմքերը։ Դրանք պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի՝

ա) հիմքեր, որոնք աճառարկելիորեն առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջն ազատում են պատասխանատվությունից,

բ) հիմքեր, որոնց առկայության դեպքում առավել վտանգի աղբյուրի տերը կարող է ազատվել պատասխանատվությունից:

Առաջին խումբ հիմքերից են անհաղթահարելի ուժի գործողությունը և տուժողի դիտավորությունը: **Անհաղթահարելի ուժը** քննության տարերային ուժերն են, տվյալ պահին մարդկանց կողմից անսանձելի աղետալի երևոյթները, որոնք ել հիմք են հանդիսանում առավել վտանգի աղբյուրը դրա տիրոջ տիրապետությունից դուրս գալու համար: Եվ եթե անհաղթահարելի ուժի հետևանքով առավել վտանգի աղբյուրը, դուրս գալով նրա տիրոջ տիրապետությունից, վնաս է պատճառում մեկ որիշի, ապա նման վնասի համար տերը պատասխանատվություն չի կրում:

Տուժողի դիտավորությունն այն է, եթե ինքը գիտակցաբար ցանկանում է, որ իրեն վնաս պատճառվի: Իհարկե, անձը պետք է իմանա իր գործողությունների նշանակությունը և ունակ լինի դեկավարել այդ գործողությունները:

Երկրորդ խումբ հիմքերից են տուժողի կոպիտ անզգուշությունը, վնաս պատճառողի գույքային դրությունը, վնասը ծայրահեղ անհրաժեշտության վիճակում պատճառած լինելը:

Կոպիտ անզգուշությունն առ տուժողի այն վարքագիծն է, եթե անձն արհամարհում, աճտեսում է տարրական և բողոքի համար ակնհայտ անվտանգության կանոնները: Ուստի եթե գործի քննարկման ժամանակ պարզվում է, որ առկա է եղել առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ մեղքը, տուժողի կոպիտ անզգուշության առկայության դեպքում դատարանը միայն պետք է պակասեցնի վնասի հատուցման չափը, կախված նրանց մեղքից:

Առավել վտանգի աղբյուրի տիրոջ մեղքի առկայության և տուժողի կոպիտ անզգուշության դեպքում դատարանը ոչ միայն պետք է պակասեցնի հատուցման չափը, այլև իրավունք ունի պատասխանատվությունից լրիվ ազատել վնաս պատճառողին: Սակայն քաղաքցու կյանքին ու առողջությանը վնաս պատճառելու դեպքում վնասի հատուցումը չի կարող մերժվել (Քաղ. օր. 1076 հոդվ., կետ 2):

Դատարանը կարող է վնաս պատճառողի նյութական դրությունը հաշվի առնել, եթե քաղաքացի է և նրա գործողություններում դիտավորություն չի եղել:

§ 6. Քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճեռված վնասը հարուցելը

ՀՀ քաղաքացիներին տալով լայն իրավունքներ, օրենքը նաև իրավական երաշխիքներ է ստեղծում այդ իրավունքների իրականացման համար: Այդ նպատակին է ուղղված նաև իրավական ակտերի այն շարքը, որոնք կոչված են պահպանելու քաղաքացիների կյանքն ու առողջությունը: Դրանց թվում որոշակի տեղ են գրավում քաղաքացու կյանքին ու առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման մասին Քաղ. օր. նորմերը: Իսկ Քաղ. օր.-ը դրանց նվիրել է 60-րդ գլխի 2-րդ պարագրաֆը՝ 1077-1087 հոդվածներով: Այդ նպատակին են ուղղված նաև ՀՀ կառավարության 1992թ. նոյեմբերի 15-ի N 579 որոշմամբ հաստատված «Զեռնարկությունների, հիմնարկների, կազմակերպությունների (անկախ սեփականության ծեփ) աշխատողներին աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ կապված խեղման, մասնագիտական հիվանդության և առողջության այլ վնասման հետևանքով պատճառված վնասի փոխհատուցման կարգի մասին» կանոնները¹: Ինչպես քաղաքացիների կյանքը, այնպես էլ առողջությունը անգնահատելի արժեքներ են, ուստի և մահը, և մարմնական վնասվածքը անհատուցելի են, հետևաբար ոչ կյանքը, ոչ առողջությունը երբեք հնարավոր չէ վերածել դրամական հատուցման: Սակայն եթե անհատուցելի են մահվան ու վնասվածքների հետևանքով քաղաքացուն պատճառած ֆիզիկական ու բարոյական տառապանքները, ապա դրանց գույքային հետևանքները, օրինակ՝ բուժման ու հուղարկավորման ծախսերը, կորցրած վաստակը կամ գոկածի խնամքի տակ գտնվածի գոյության միջոցները լիովին կարող են և պետք է հատուցվեն: Եվ քանի որ քաղաքացու անձնավորությանը պատճառած վնասը չի կարող հատուցվել բնեղենով, ուստի, նման հետևանքների հատուցման ապահովումը համարվում է անձին պատճառված վնասի համար քաղաքացիական պատասխանատվություն սահմանող նորմերի նպատակը:

Գործող քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն՝ քաղաքացու կյանքին ու առողջությանը վնաս պատճառելու համար պատասխանատվությունը կրում է բնդիանուր բնույթ: Պատասխանատվութ-

¹ Հիշյալ կանոնները տես «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշումների ժողովածու»՝ N 10-11-12, 1992թ. էջ 20-26:

յունը հավասար պայմաններով վրա է հասնում բոլոր դեպքերում, անկախ նրանից՝ տուժողն ինչ հարաբերությունների մեջ է գտնվել վնաս պատճառողի հետ:

Քաղ. օր. 1077 հոդվածի համաձայն պայմանագրային պարտավորություններ, ինչպես նաև գիմվորական ծառայություն, ոստիկանական ծառայություն և այլ համապատասխան պարտականություններ կատարելիս քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասը հատուցվում է 60-րդ գիշով նախատեսված կանոններով, եթե պատասխանատվության ավելի բարձր չափ նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Այստեղ ուշադրության արժանի է այն, որ շնայած Քաղ. օր. հիշյալ գլուխը նվիրված է արտապայմանագրային պարտավորություններին, սակայն դրա գործունեության ոլորտը ներառնում է նաև պայմանագրի չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման հետևանքով քաղաքացու կյանքին ու առողջությանը վնաս պատճառելը: Սա էական նորություն է: Բացի դրանից, պարզություն և մտցվել գիմվորական ու ոստիկանական ծառայությունների կատարման ժամանակ քաղաքացուն պատճառված վնասի հատուցման գործում: Վերջապես, Քաղ. օր. 1077 հոդվածում ուղղակի նախատեսվում է քաղաքացու կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի համար օրենքով կամ պայմանագրով նախատեսվող բարձրացված պատասխանատվության հնարավորություն:

Քաղաքացու կյանքին ու առողջությանը վնաս պատճառելը առաջին եերին նշանակում է նրա ոչ գույքային բարիքների նսեմացում, այսինքն՝ նրան բարոյական վնասի պատճառում: Սակայն հասցված բարոյական վնասը ՀՀ օրենսդրությամբ հատուցման ենթակա չէ: Հատուցման ենթակա են միայն գույքային կորուստները: Իսկ դրանք արտահայտվում են աշխատավարձի, այլ եկամուտների կորստի, առողջությունը վերականգնելու, հուղարկավորության և այլ ծախսերի ձևով:

Քաղաքացու կյանքին և առողջությանը վնաս պատճառելուց բխող պարտավորության առաջացման էական պայման է, վնաս պատճառողի **մեղքը**, բացի շրջապատի համար առավել վտանգի աղբյուրով և իրավապահ մարմինների կամ դատարանի անօրինական ակտի հետևանքով վնաս պատճառելուց: Ըստ որում, վնաս պատճառողի մեղքը ենթադրվում է: Հետևաբար, նա պետք է ապացուցի իր մեղքի բացակայությունը վնասի առաջացման գործում:

Առանձնահատկություն կա նաև **պարբառական կապի** հարցում: Քաղաքացու կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման պարտավորության առաջացման համար նախ պետք է պատճառական կապ լինի վնաս պատճառողի գործունեության և քաղաքացու առողջությունը վնասվելու կամ նրա մահվան միջն, երկրորդ, պետք է կապ լինի տուժողի առողջությունը վնասվելու (մահվան), վաստակը կորցնելու և լրացուցիչ ծախսեր կատարելու միջև:

Նոր օրենսդրությամբ աշխատողի և գործատողի միջև աշխատանքային պայմանագրից բխող հարաբերություններին հավասարեցվում են այն հարաբերությունները, որոնք առաջանում են կապակի, հանձնարարության, Վճարովի ծառայությունների մատուցման և այլ պայմանագրերից, երբ քաղաքացին այլ անձի շահերին համապատասխան ներդնում է անձնական աշխատանքը: Հիշյալ պայմանագրերով, ինչպես նաև գինվորական և այլ ծառայություններ կատարելիս վնաս պատճառելու դեպքում գործատուն նյութական պատասխանատվություն է կրում միայն այն վնասի համար, որ քաղաքացին կրել է իր գրաված ծառայական պարտականությունների կատարման ժամանակ:

Վնաս պատճառողը պատասխանատվություն է կրում՝ ա) քաղաքացու առողջությանը վնաս պատճառելու համար, բ) կերակրողին մահ պատճառելու համար:

Քաղաքացուն հաշմություն կամ նրա առողջությանն այլ վնաս պատճառելու դեպքում հատուցման ենթակա են տուժողի կորցրած աշխատավարձը (Եկամուտը), որը նաև ստանում էր կամ կարող էր ստանալ, ինչպես նաև առողջության քայլայման հետևանքով ծագած լրացուցիչ ծախսերը՝ ներառյալ բուժվելու, լրացուցիչ սննդի, դեղամիջոցներ ծեռք բերելու, պրոթեզավորման, կողմնակի խնամքի, առողջարարական-կուրորտային բուժման, հատուկ տրանսպորտային միջոցներ ծեռք բերելու, այլ մասնագիտություն ծեռք բերելու համար ծախսերը, եթե պարզվել է, որ տուժողն ունի օգնության ու խնամքի նման տեսակների կարիք և չունի դրանք անվճար ստանալու իրավունք (Զաղ. օր. 1078 հոդվ., կետ 1):

Այն անձանց, որոնց առողջությանը վնաս է հասցվել, առաջին հերթին հատուցվում է կորցրած աշխատավարձը կամ այլ Եկամուտներ, որոնցից նրանք գրկվել են առողջության քայլայման հետևանքով: Կորցրած աշխատավարձի (Եկամուտի) մեջ պետք է մտցնել աշ-

իստանքի վարձատրության բոլոր տեսակները, որոնք նա ստանում էր աշխատանքային և քաղաքացիական-իրավական պայմանագրերով ինչպես իմանական աշխատանքի վայրում, այնպես էլ համատեղության կարգով, ծեռարկատիրական գործունեությունից, նաև հեղինակային հոնորարդը: Հաշվի չեն առնվում միանվագ բնույթի վճարները, մասնավորապես, չօգտագործված արձակուրդի փոխհատուցումը և արձակման նպատակը: Կորցրած միջին ամսական աշխատավարձի շափոր որոշելու համար առողջությանը վնասելուն կամ աշխատունակությունը կորցնելուն նախորդած 12 ամիսներին տուժողի ստացած ողջ եկամուտը բաշխվում է 12-ի: Եթե տուժողն աշխատել է 12 ամսից պակաս, ապա նրա եկամուտը բաժանվում է ամիսների թվի վրա: Իսկ եթե տուժողը մինչև իր առողջության վնասվելը չի աշխատել, միջին ամսական վաստակը որոշվում է, ենելով տվյալ վայրում նրա որակավորմամբ աշխատողի վարձատրության սովորական շափից, որը չի կարող պակաս լինել նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկից: (Քաղ. օր. 1079 հոդվ., կետ 4):

Տուժողի կորցրած աշխատավարձի (եկամուտի) հատուցման ենթակա շափոր որոշվում է միջին ամսական աշխատավարձից (եկամուտից) տոկոսներով: Այդ տոկոսները որոշվում են տուժողի կողմից մասնագիտական աշխատունակության կորստի, իսկ մասնագիտական աշխատունակության բացակայության դեպքում՝ ընդհանուր աշխատունակության կորստի աստիճանին համապատասխան:

Կորցրած աշխատավարձի շափոր ամբողջությամբ վճարվում է տուժողին ամեն ամիս, անկախ նրանից, շարունակում է աշխատել նախկին պաշտոնում, թե անցել է այլ աշխատանքի և այլն:

Եթե վնաս է հասցել շափական տարիքի շհասած անձի առողջությանը, ապա հատուցումը կատարվում է Քաղ. օր. 1080 հոդվածի կանոններով: Այդ կանոնների համաձայն՝ տասնչորս տարեկան շդարձած և աշխատավարձ (եկամուտ) չստացող անշափահասին (փոքրահասակին) հաշմություն կամ առողջությանն այլ վնաս պատճառելու դեպքում դրա համար պատասխանատու անձը պարտավոր է հատուցել առողջությանը վնաս պատճառելու կապակցությամբ արված փաստացի ծախսերը:

Փոքրահասակի տասնչորս տարեկան դառնալուց հետո, ինչպես նաև տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկան, բայց աշխատանք (եկամուտ) չունեցող անշափահասի առողջությանը վնաս պատճառելու

դեպքում դրա համար պատասխանատու անձը պարտավոր է, բացի տուժողի առողջությանը վնաս պատճառելու կապակցությամբ արված ծախսերից, հատուցել նաև նրա աշխատունակության կորստի կամ նվազեցման հետ կապված վնասը՝ ելնելով նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկի չափից:

Եթե առողջությանը վնաս հասցնելու ժամանակ անշափահասն ունեցել է աշխատավարձ, ապա վնասը հատուցվում է, ելնելով այդ աշխատավարձի չափից, որը սակայն չի կարող պակաս լինել նվազագույն աշխատավարձի հնգապատիկից:

Անշափահասը, որի առողջությանը նախկինում վնաս է պատճառվել, աշխատանքային գործունեությունն սկսելուց հետո իրավունք ունի պահանջել վնասի հատուցման չափի մեծացում, ելնելով իր ստացած աշխատավարձի չափից:

Քաղաքացու մահվան դեպքում նա, ով դրա համար կրում է քաղաքացիական պատասխանատվություն, պարտավոր է հատուցել նրանց, ովքեր դրա հետևանքով գրկվել են գոյության միջոցներից: Այդ անձանց թվարկումը տրված է Քաղ. օր. 1081 հոդվածում, որի համաձայն կերակրողի մահվան դեպքում տուժողի իրավունքով վնասի հատուցման իրավունք ձեռք են բերում հետևյալ անձինք.

1. մահացողի խնամքի ներքո գտնվող կամ նրա մահվան օրը նրանից խնամք ստանալու իրավունք ունեցող անաշխատունակ անձինք.

2. մահացածի մահվանից հետո ծնված նրա երեխան.

3. ծնողներից մեկը, ամուսինը կամ ընտանիքի անդամը՝ անկախ նրա աշխատունակությունից, որը չի աշխատում և գրադադար կամ թեկուց և նշված տարիքին հասած, սակայն բժշկական մարմինների նգրակացությամբ իր առողջական վիճակով կողմնակի խնամքի կարիք ունեցող երեխաների, բոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով.

4. մահացածի խնամքի ներքո գտնվող և նրա մահվանից հետո հինգ տարվա ընթացքում անաշխատունակ դարձած անձինք:

Այդ նույն հոդվածի համաձայն՝ մահացածի ծնողներից մեկը, ամուսինը կամ ընտանիքի անդամը, որը չի աշխատում և գրադադար է մահացածի երեխաների, բոռների, եղբայրների ու քույրերի խնամքով և անաշխատունակ է դարձել խնամքի իրականացման ժամանա-

կաշրջանում, այդ անձանց նկատմամբ խնամքի ավարտից հետո պահպանում է վնասի հատուցման իրավունքը:

Կերակրողի մահվան հետ կապված վնասի հատուցման իրավունքը ունեցող անձանց վնասը հատուցվում է մահացածի աշխատավարձի (Եկամտի) այն մասի չափով, որը մահացածի կենդանության օրոք նրանք ստանում էին կամ ստանալու իրավունք ունեին իրենց ապրուստի համար (Քաղ. օր. 1082 հոդվ., կետ 1): Այդ անձանց վնասի հատուցման չափը որոշելիս մահացածի եկամուտների կազմում աշխատավարձի (եկամուտների) հետ միասին ներառվում են նաև կենդանության օրոք նրա ստացած կենսարոշակը և այլ նմանօրինակ վճարները (ալիմնենտ, նպաստ, և այլն): Կերակրողին կորցրած անձանց հատուցման ենթակա գումարի չափը պետք է հավասար լինի, ըստ որում, որոշված հատուցման չափը ենթակա չէ վերահաշվարկի, բացառությամբ երբ կերակրողի մահից հետո երեխա է ծնվել, և երբ պետք է հատուցման վճար նշանակվի մահացած կերակրողի երեխաների. բոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով գրադդող անձանց (Քաղ. օր. 1082 հոդվ., կետ 3): Ավելացնենք նաև, որ հատուցման չափն օրենքով կամ պայմանագրով կարող է մեծացվել:

Քաղ. օր. 1081 հոդվածի կետ 2-ի համաձայն վնասը հատուցվում է՝

1) անշափահասներին՝ մինչև տասնութ տարեկան դառնալը.

2) տասնութ տարեկանից քարձոր տարիիցի սովորողներին՝ մինչև ցերեկային ուսուցման ձեռվ ուսումնական հաստատություններում ուսման ավարտը, սակայն ոչ ավելի, քան մինչև քսաներեք տարեկան դառնալը.

3) հիսունինգ տարեկանից մեծ կանանց և վարսուն տարեկանից մեծ տղամարդկանց՝ ցմահ.

4) հաշմանդամներին՝ հաշմության ժամանակ.

5) ծնողներից մեկին, ամուսնուն, կամ ընտանիքի այլ անդամին, որը գրադպատ է մահացածի խնամքի տակ գտնվող նրա երեխաների, բոռների, եղբայրների և քույրերի խնամքով՝ մինչև վերջիններիս տասնչորս տարեկան դառնալը:

Կերակրողին կորցնելու կապակցությամբ քաղաքացու օգտին որոշված գումարը պետք է վճարվի ամեն ամիս: Հարգելի պատճառների առկայության դեպքում դատարանը, հաշվի առնելով վնաս պատճառողի հնարավորությունները, կարող է վնասի հատուցման իրավունքը ունեցող քաղաքացու պահանջով նրան տրվելիք վճարները հատկացնել միանվագ, քայլ ոչ ավելի, քան երեք տարվա համար (Քաղ. օր. 1085 հոդվ.):

Հատուցման ենթակա գումարի շափը որոշելուց հետո այն կարող է դատական կարգով փոփոխվել ինչպես տուժողի, այնպես էլ հատուցում վճարելու պարտավոր անձի դիմումի հիման վրա:

Այսպես, տուժողի առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելու պարտավոր անձն իրավունք ունի պահանջել նվազեցնելու հատուցման շափը, եթե տուժողի աշխատունակությունը վնասի հատուցում նշանակելու պահի համեմատ անել է: Իսկ տուժողն իրավունք ունի պահանջել մեծացնելու վնասի հատուցման շափը, եթե վնասը հատուցելու պարտականություն ունեցող անձի գույքային դրությունը բարելավվել է, իսկ հատուցման շափը նվազեցված է եղել Քաղ. օր. 1076 հոդվածի 3-րդ կետին համապատասխան:

Վնասի հատուցման շափը կարող է փոփոխվել դատական կարգով նաև տուժողի աշխատունակության փոփոխման դեպքում՝ իր կամ վնաս պատճառողի հայցի հիման վրա:

Որպես քաղաքացիական օրենսդրության նորություն պետք է նշել Քաղ. օր. 1084 հոդվածի սահմանած կանոնը, համաձայն որի, տուժողի կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարը կյանքի քանկացման դեպքում, օրենքով սահմանված կարգով, ենթակա և ինդեքսավորման:

Հատուկ կանոններ են սահմանված քաղաքացու կյանքին ու առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման համար այն դեպքում, եթե վնասը պատճառվել է իրավաբանական անձի կողմից, և այն լուծարվում կամ կերակազմակերպվում է:

Քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար պատասխանատու ճանաչված իրավաբանական անձի կերպակազմակերպման դեպքում համապատասխան հատուցում վճարելու պարտականությունը կրում է նրա իրավահաջորդը: Նշանակում է՝ վնասի հատուցման մասին պահանջները պետք է ներկայացվեն պարտավոր իրավաբանական անձի իրավահաջորդին: Իսկ եթե իրավաբանական անձը լուծարվում է, ապա համապատասխան վճարներն օրենքով կամ այլ իրավական ակտերով սահմանված կանոններով կապիտալացվում են՝ դրանք տուժողին վճարելու համար (Քաղ. օր. 1086 հոդվ.):

Իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում, եթե բացակայում է իրավահաջորդը, վնասը հատուցում է սոցիալական ապահովության մարմինը՝ պետական բյուջեի հաշվին (կանոնների 16 կետ):

Արտասահմանում գործուղմամբ աշխատելու ընթացքում աշխատանքային խեղում, նաևնազիտական իրավություն և առողջության այլ վնասում ստացած ՀՀ քաղաքացիների վնասի փոխհատուցումը կատարում է այն կազմակերպությունը, որը գործուղել է տվյալ քաղաքացուն:

Քաղաքացուն մահ պատճառելու դեպքում պատճառված վնասը կարող է արտահայտվել նաև մահացածի հուղարկավորության ծախսերի ձևով: Ուստի, տուժողի մահվան հետ կապված վնասի համար պատասխանատու անձինք պարտավոր են հատուցել հուղարկավորության հետ կապված անհրաժեշտ ծախսերն այն անձին, ով կատարել է այդ ծախսերը (Քաղ. օր. 1087 հոդվ.): Ի դեպք, այդ ծախսերը կատարած քաղաքացիների կողմից հուղարկավորության համար ստացած նպաստները չեն հաշվարկվում վնասների հատուցման հաշվում:

§ 7. Պարագայի մասնապատվորյանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հապուցումը

Անձանց պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավը, հանդիսանալով ոչ նյութական բարիքներ, քաղաքացիական օրենդրության կողմից ենթարկվում են առանձնահատուկ պաշտպանության: Քաղ. օր. 19 հոդվածը նախատեսում է, որ անձի պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավը ենթակա են պաշտպանության այլ անձի կողմից հրապարակայնորեն արտահայտված վիրավորանքից և զրպարտությունից՝ օրենսգրքով և այլ օրենքներով սահմանված դեպքերում ու կարգով: Քաղ. օր. 1087.1 հոդվածը ավելի հստակեցնելով և փորձելով ավելի մանրամասն կարգավորման ենթարկել պատվին և արժանապատվությանը պատճառված վնասի հատուցումը, սահմանում է, որ անձը, որի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը արատավորել են վիրավորանքի կամ զրպարտության միջոցով, կարող է դիմել դատարան՝ վիրավորանք հասցրած կամ զրպարտություն կատարած անձի դեմ:

Խնդիրը ավելի ճիշտ հասկանալու համար կարևոր ենք համարում բացահայտել, թե ինչ են իրենցից ներկայացնում վիրավորանքը կամ զրպարտությունը, որոնց միջոցով հնարավոր է արատավորել քաղաքացիական օրենսգրքով պաշտպանվող ոչ նյութական բարիքները: Քաղ. օր-ը վիրավորանքը բացահայտում է որպես խոսքի, պատկերի, ձայնի, նշանի կամ այլ միջոցով պատիվը, արժանապատվությունը:

յունը կամ գործարար համբավը արատավորելու նպատակով կատարված հրապարակային արտահայտություն, իսկ զրապարտությունը՝ անձի վերաբերյալ այնպիսի փաստացի տվյալներ (statement of fact) հրապարակային ներկայացնելը. որոնք չեն համապատասխանում իրականությանը և արատավորում են նրա պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը:

Փաստորեն, որպեսզի արտահայտությունը դիտվի որպես վիրավորանք այն պետք է կատարվի հրապարակայնորեն և դիտավորյալ՝ արատավորելու նպատակով: Քաղաքացիական օրենսգիրքը չի հստակեցնում, թե ինչ է հասկանում հրապարակային արտահայտություն ասելով: Կարծում ենք, որ հրապարակայնորևէն ասելով պետք է հասկանալ այնպիսի արտահայտությունը, որը հասանելի է անորոշ քովով անձանց, այսինքն կատարվել է զանգվածային լրատվության միջոցով, հրապարակային ելույթի ժամանակ, որպես հրապարակային կատարված արտահայտություն պետք է դիտել նաև որոշակի խումբ անձանց շրջանակում կատարված արտահայտությունը, որը ներկաների մոտ վիրավորում կամ զրապարտում է անձին:

Հրապարակային արտահայտությունը չի կարող դիտվել որպես վիրավորանք, եթե այն հիմնված է ստույգ փաստերի վրա (բացառությամբ բնական արատների) կամ պայմանավորված է գերակա հանրային շահով, իսկ փաստերը հրապարակային ներկայացնելը չի կարող դիտվել որպես զրապարտություն, եթե՝

1) դրանք տեղ են գտել մինչդատական կամ դատական վարույթի ընթացքում վարույթի մասնակցի կողմից քննվող գործի հանգանանքների վերաբերյալ կատարված արտահայտությունում կամ ներկայացրած ապացույցներում.

2) դա տվյալ իրավիճակում և իր բովանդակությամբ պայմանավորված է գերակա հանրային շահով, և եթե փաստացի տվյալները հրապարակայնորեն ներկայացրած անձն ապացույթի, որ ողջամտության սահմաններում ծեռնարկել է միջոցներ՝ պարզելու դրանց ճշմարտությունը և հիմնավորվածությունը, ինչպես նաև հավասարակշռված և բարեխսնորեն է ներկայացրել այդ տվյալները.

3) այն բխում է զրապարտության ենթարկված անձի կամ նրա ներկայացուցչի հրապարակային ելույթից կամ պատասխանից կամ նրանցից ելնող փաստաթղթից (Քաղ. օր. 1087.1 հոդված մաս 5):

Այստեղ կցանկանայինք հատուկ ուշադրություն դարձնել «գերակա հանրային շահ» արտահայտությանը: Օրենսգիրը սահմանելով, որ գերակա հանրային շահով պայմանավորված հրապարակային արտահայտությունը չի կարող դիտվել վիրավորանք կամ զրապարտություն, չի բացահայտում, թե ինչ է հասկացվում գերակա հանրային շահ ասելով: Կարծում ենք, որ քննարկվող հոդվածի համատեքստում «գերակա հանրային շահ» ասելով պետք է հասկանալ այնպիսի շահը, որը հետապնդում է հետևյալ նպատակները՝ պետության պաշտպանություն, պետության և հասարակության անվտանգության ապահովում, անձանց կյանքի, առողջության կամ սեփականության ապահովում: Կարևոր ենք համարում շեշտել, որ որպեսզի արտահայտությունը դիտվի որպես գերակա հանրային շահով պայմանավորված, այն կարող է արտահայտված լինել ցանկացած սուբյեկտի կողմից, սակայն պարտադիր է, որ այն արտահայտված լինի վերոնշյալ շահերի պաշտպանության ուղղված և ոչ թե նպատակ ունենա «գերակա հանրային շահի» տակ քողարկելով վիրավորել կամ զրապարտել անձին:

Կարծում ենք պարզաբանման կարիք ունի նաև Քաղ. օր. 1087.1 հոդվածի 5-րդ մասի 2) կետի «Եթե փաստացի տվյալները հրապարակայնորեն ներկայացրած անձն ապացուի, որ ողջամտության սահմաններում ծեռնարկել է միջոցներ՝ պարզելու դրանց ճշմարտությունը և հիմնավորվածությունը, ինչպես նաև հավասարակշռված և բարեխղճորեն է ներկայացրել այդ տվյալները» ձևակերպումը: Զևակերպումից ստացվում է, որ անձը կազմատվի զրապարտանքի համար պատասխանատվությունից, եթե նույնիսկ նրա կողմից հրապարակված փաստացի տվյալները չեն համապատասխանում ճշմարտությանը, սակայն նա ապացուցում է, որ ծեռնարկել է միջոցներ դրանց ճշմարտությունն ու հիմնավորվածությունը պարզելու համար, սակայն չի կարողացել պարզել և այնուհանդերձ այդ տվյալները ներկայացրել է հավասարակշռված և բարեխղճորեն: Հոդվածի այս ոլորապտույտ ձևակերպման տակ մենք հասկանում ենք հետևյալը՝ զրապարտության համար մեղադրվող սուբյեկտը կազմատվի զրապարտության համար պատասխանատվությունից և նրա կողմից հրապարակված փաստերը զրապարտություն չեն համարվի, եթե վերջինս ունենալով փաստական տվյալներ, ցանկացել է ճշտել դրանք, սակայն չի կարողացել, միևնույն ժամանակ, համոզված լինելով որ դրանք ճիշտ և իրականությանը համապատասխանող տվյալներ են, հրապարակել է՝ ա-

մենենին էլ նպատակ չունենալով գրպարտել ինչ-որ մեկին, այլ միայն նպատակ ունենալով երրորդ անձանց հասանելի դարձնել այդ փաստերը: Ընդ որում շատ կարևոր է նշել, որ գրպարտության համար մեղադրվող ինքը պետք է ապացուցի, որ իր կողմից փաստերը հրապարակելը չի ունեցել անձին գրպարտելու նպատակ:

Անձը կարող է ազատվել վիրավորանքի կամ գրպարտության համար պատասխանատվությունից նաև, եթե իր արտահայտած կամ ներկայացրած փաստացի տվյալները լրատվական գործակալության տարածած տեղեկատվության, ինչպես նաև այլ անձի հրապարակային ելույթի, պաշտոնական փաստաբորթերի, լրատվության այլ միջոցի կամ հեղինակային որևէ ստեղծագործության բովանդակած տեղեկատվության բառացի կամ բարեխիղճ վերարտադրությունն են, և դա տարածելիս հղում է կատարվել տեղեկատվության աղյուրին (հեղինակին):

Քաղ. օր.-ը սահմանում է, որ գրպարտության վերաբերյալ գործերով անհրաժեշտ փաստական հանգամանքների առկայության կամ բացակայության ապացուցման պարտականությունը կրում է պատասխանողը: Այն փոխանցվում է հայցվորին, եթե ապացուցման պարտականությունը պատասխանողից պահանջում է ոչ ողջամիտ գործողություններ կամ ջանքեր, մինչդեռ հայցվորը տիրապետում է անհրաժեշտ ապացույցներին (1087.1 մաս 4): Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ օրենսգիրքը շեղվելով քաղաքացիական օրենսդրություն ընդունված մեղքի կանխավարկածի սկզբունքից, այն է՝ պատասխանողի մեղքը ենթադրվում է այնքան ժամանակ քանի դեռ վերջինս չի ապացուցել իր անմեղությունը, ապացուցման պարտականությունը տվյալ դեպքերում դնում է հայցվորի, այսինքն՝ տուժողի վրա: Անընդունելի համարելով այս մոտեցումը գտնում ենք, որ հոդվածը պետք է մեկնաբանվի հետևյալ կերպ. ամեն դեպքում ապացուցման պարտականությունը կրում է պատասխանողը: Այն դեպքում, եթե ապացուցման համար անհրաժեշտ ապացույցները գտնվում են հայցվորի մոտ, իսկ պատասխանողը հնարավորություն չունի դրանք ճեռք բերել, դեկապարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 49 հոդվածի 2-րդ մասով պատասխանողն իրավունք ունի տվյալ ապացույցը պահանջելու միջնորդությամբ դիմել դատարանին: Մնացած բոլոր դեպքերում, եթե պատասխանողը չի կարողանում ապացուցել

իր նշած փաստական հանգամանքների առկայությունը, ապա նրա գործողությունները պետք է դիտվեն գրպարտություն:

Վիրավորանքի կամ գրպարտության դեպքում Քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է վնասի հատուցման հետևյալ տեսակները՝

վիրավորանքի դեպքում անձը կարող է դատական կարգով պահանջել հետևյալ միջոցներից մեկը կամ մի քանիսը՝

1) հրապարակայնորեն ներողություն խնդրել: Ներողություն խնդրելու ձևը սահմանում է դատարանը.

2) եթե վիրավորանքը տեղ է գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի տարածած տեղեկատվության մեջ, ապա լրատվության այդ միջոցով լրիվ կամ մասնակի հրապարակել դատարանի վճիռը: Հրապարակման եղանակը և ժամկանը սահմանում է դատարանը.

3) սահմանված նվազագույն աշխատավարձի մինչև 1000-ապատիկի շափով փոխհատուցում վճարել¹:

Զրպարտության դեպքում անձը կարող է դատական կարգով պահանջել հետևյալ միջոցներից մեկը կամ մի քանիսը՝

1) եթե գրպարտությունը տեղ է գտել լրատվական գործունեություն իրականացնողի տարածած տեղեկատվության մեջ, ապա լրատվության այդ միջոցով հրապարակայնորեն հերքել գրպարտություն համարվող փաստացի տվյալները և (կամ) հրապարակել դրանց վերաբերյալ իր պատասխանը: Հերքման ձևը և պատասխանը հաստատում է դատարանը՝ դեկազն վերաբերյալ պատասխանը՝ «Զանգվածային լրատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով.

2) սահմանված նվազագույն աշխատավարձի մինչև 2000-ապատիկի շափով փոխհատուցում վճարել:

Նշված պաշտպանության միջոցներից անձը չի կարող օգտվել, եթե նա մինչև դատարան դիմելը «Զանգվածային լրատվության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված կարգով պահանջել է հերքում և (կամ) իր պատասխանի հրապարակում, և լրատվական գործունեություն իրականացնողը կատարել է այդ պահանջը:

¹ Ըստ Էռության Օրենսգիրքը 1087. I հոդվածով մերմուծել է բարոյական հատուցում, որը չնայած այդպես չի անվանվում օրենսգրքում, սակայն հատուցման տեսակը ինքնին ենթադրվում է, որպես բարոյական:

Եթե վիրավորելիս կամ գրապարտելիս հղում չի կատարվել տեղեկատվության աղբյուրին (հեղինակին), կամ տեղեկատվության աղբյուրը (հեղինակը) հայտնի չէ, կամ լրատվական գործունեություն իրականացնողը, օգտվերով տեղեկատվության աղբյուրը չբացահայտելու իր իրավունքից, չի հայտնում հեղինակի անունը, ապա փոխհատուցման պարտավորությունը կրում է վիրավորանքը կամ գրապարտությունը իրապարակային ներկայացնողը, իսկ եթե այն ներկայացվել է լրատվական գործունեություն իրականացնողի տարածած տեղեկատվության մեջ, ապա լրատվական գործունեություն իրականացնողը:

Պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման համար Քաղ. օր-ը նախատեսել է նաև հայցային վաղեմության ժամկետներ: Մասնավորապես 1087.1 հոդվածով սահմանված կարգով իրավունքի պաշտպանության հայց կարող է ներկայացվել դատարան՝ վիրավորանքի կամ գրապարտության մասին անձին հայտնի դառնալու պահից հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում, սակայն ոչ ուշ, քան վիրավորանքի կամ գրապարտության պահից վեց ամսվա ընթացքում:

Ճ 8. Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասների հավաքում

Զեռք բերված ապրանքների, կատարված աշխատանքների կամ մատուցված ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը հատուցելը որպես վնասի հատուցման տեսակ, Հայաստանի քաղաքացիական օրենսդրությամբ նախատեսվում է առաջին անգամ: Քաղ. օր. 1088-1091 հոդվածները նվիրված են այս դեկիտային պարտավորությանը¹:

Զեռք բերված ապրանքի թերությունների, իր համար կատարված աշխատանքների ու մատուցված ծառայությունների թերությունների հետևանքով կարող են վնաս կրել ինչպես քաղաքացիները, այնպես էլ իրավաբանական անձինք:

Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով ուրիշին վնաս պատճառելը ևս առաջացնում է

¹ Քաղ. օր. վերը Մշված հոդվածներին լրից հավելում կլիներ սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին օրենքը, որի ընդունման անհրաժեշտությունը խիստ զգացվում է:

արտապայմանագրային պարտավորություններ, վնաս պատճառողի ու տուժողի միջև: Ըստ որում, օրենքով նախատեսվում է բարձրացված պատասխանատվություն այդաշխի վնասի համար:

Քաղ. օր. նորմերն ուղղված են ապրանքներ արտադրողի, աշխատանքներ կատարողի, ծառայություններ մատուցողի, ինչպես նաև այն անձանց աշխատանքների բարելավմանը, ովքեր իրացնում են ապրանքները (օրինակ՝ վաճառողների):

Սակայն ինչպես հայտնի է, ապրանքները ձեռք են թերվում առողջաշխ պայմանագրով, աշխատանքները կատարվում են կապալային պայմանագրերով, իսկ ծառայությունները մատուցվում են Քաղ. օր. 39-43 գույշներով նախատեսված պայմանագրերի հիման վրա: Եվ թե թվարկված պայմանագրերի ոչ պատշաճ կատարման հետևանքով զնորդը, պատվիրատուն վնասներ են կրում, նրանք կարող են իրենց պահանջները հիմնավորել նշված պայմանագրերի պայմաններով: Այս դեպքում անհրաժեշտություն է առաջանում տարբերել այն իրավունքներն ու պարտականությունները, որ առաջանում են այդ պայմանագրերի հիման վրա, և այն իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք առաջանում են այդ պայմանագրերից դուրս:

Միակ պայմանը, որն անհրաժեշտ է համապատասխան իրավահարաբերությունը դեմքստային պարտավորությունների մասին նորմերով կարգավորելու համար, այն է, որպեսզի ապրանքները (աշխատանքները, ծառայությունները). որոնց թերությունների հետևանքով վնաս է պատճառվել, ձեռք թերված լինեն սպառողական նպատակների համար և ոչ թե ձեռնարկատիրական գործունեության համար: Վերջին դեպքում վնասի հատուցումը պետք է կատարվի պայմանագրային պատասխանատվության նորմերով կամ դեմքստային պարտավորությունների մասին ընդհանուր նորմերով:

Քաղաքացու կյանքին, առողջությանը կամ գույքին կամ իրավաբանական անձի գույքին ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների կառուցվածքային, բաղադրամասային կամ այլ թերությունների, ինչպես նաև ապրանքի, աշխատանքի, ծառայության մասին ոչ ճիշտ կամ ոչ բավականաչափ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման ապրանք վաճառողի կամ արտադրողի, աշխատանք կատարողի կամ ծառայություններ մատուցողի կողմից՝ անկախ նրանց մեջքից և նրանց հետ տուժողի պայմանագրային հարաբերությունների մեջ

գտնվելու պարագայից (Քաղ. օր. 1088 հոդվ.): Այդ հոդվածի համաձայն վնասի հատուցում պահանջելու իրավունք ունի ցանկացած տուժող, անկախ նրանից, ապրանքը վաճառողի (պատրաստողի), աշխատանքը կատարողի, ծառայությունը մատուցողի հետ նա պայմանագրային հարաբերությունների մեջ գտնվում է, թե ոչ: Նշանակում է տուժող կարող է լինել ոչ միայն ապրանքի գնորդը, աշխատանքի, ծառայությունների պատվիրատուն, նաև, ում ապրանքը, աշխատանքի արդյունքն անցել է այլ իրավական հիմքերով (նվիրառու, փոխանակող), այլև գնորդի ընտանիքի անդամները, հարևանները (եթե նրանց գույքը տուժել է) և այլն:

Ուրեմն, տուժող կարող է լինել ինչպես քաղաքացի-սպառողը, անպես էլ քաղաքացի-ձեռնարկատերն ու իրավաբանական անձը: Սակայն Քաղ. օր. 1088 հոդվածի կանոնները կիրառվում են միայն սպառողական և ոչ թե ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ օգտագործման նպատակներով ապրանքներ ձեռք բերելու (աշխատանքներ կատարելու, ծառայություններ մատուցելու) դեպքերում:

Քաղաքացիական օրենսդրությամբ հստակորեն որոշված է այն անձանց շրջանակը, ովքեր պատասխանատվություն են կրում պատճառված վնասի համար: Այսպես, ապրանքի թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը տուժողի ընտրությամբ պետք է հատուցի կամ վաճառողը, կամ ապրանք արտադրողը: Տուժողին պատասխանողի ընտրության իրավունք վերապահելու պայմանավորված է նրանով, որ ՀՀ այսօրվա շուկայում կան արտասահմանյան արտադրության շատ ապրանքներ, որոնց արտադրողի դեմ ապրանքի որակի առիթով պահանջ ներակայացնելը ոչ միայն դժվար, այլև երբեմն անհնարին է:

Աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը պետք է հատուցի աշխատանքը կատարած կամ ծառայությունը մատուցած անձը:

Ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) մասին լիակատար կամ հավաստի տեղեկություն չորամադրելու հետևանքով պատճառված վնասը պետք է հատուցեն՝ վաճառողը կամ արտադրողը, աշխատանքի մասին՝ աշխատանքը կատարողը, ծառայությունների մասին՝ այն մատուցողը (Քաղ. օր. 1089 հոդվ.):

Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման,

Եթե այն ծագել է ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) պիտանելիության ժամկետի ընթացքում, իսկ եթե պիտանիության ժամկետ սահմանված չէ՝ ապրանքը բռղարկելու, աշխատանքը կատարելու կամ ծառայությունը մատուցելու օրվանից տասը տարվա ընթացքում (Քաղ. օր. 1090 հոդվ., կետ 1): Տվյալ պայմանն արդարացվում է նրանվ, որ շատ ապրանքներ (աշխատանքի արդյունքներ) նախատեսվում են տևական ժամանակով օգտագործելու (սպառելու) համար, որից հետո դրանք անպիտան են համարվում լստ նշանակության հետագայում օգտագործելու համար:

Վճարը ենթակա է հատուցման անկախ դրա պատճառման ժամկետից, եթե՝ 1) օրենքի պահանջների խախտմանք պիտանիության ժամկետ չի սահմանված և 2) անձը, ում վաճառվել է ապրանքը, ում համար կատարվել է աշխատանքը կամ մատուցվել է ծառայությունը, չի նախազգուշացվել մինչև պիտանիության ժամկետի ավարտն անհրաժեշտ գործողությունների ու նշված գործողությունները չկատարելու հնարավոր հետևանքների մասին (Քաղ. օր. 1090 հոդվ., կետ 2):

Ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների թերությունների հետևանքով պատճառված վճարը հատուցվում է անկախ ապրանքը վաճառողի (պատրաստողի) կամ աշխատանքը (ծառայությունը) կատարողի մեռքից: Ուստի, այն հարցը, թե վճար պատճառողն իմացել է կամ պետք է իմանար ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) թերությունների մասին, տվյալ դեպքում նշանակություն չունի: Սակայն ապրանք վաճառողը կամ արտադրողը, աշխատանքներ կատարողը կամ ծառայություններ մատուցողն ազատվում է պատասխանատվությունից, եթե ապացուցվում է, որ վճարը ծագել է անհաղթահարելի ուժի կամ սպառողի կողմից ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների օգտագործման կամ դրանց պահպանման համար սահմանված կանոնները խախտելու հետևանքով (Քաղ. օր. 1091 հոդվ.):

Գննարկվող ինստիտուտի հետ սերտ կապ ունի նաև գովազդը, որի միջոցով սպառողներին հասանելի է դառնում վաճառվող ապրանքների և մատուցվող ծառայությունների մասին տեղեկատվությունը: Գովազդի նպատակն է սպառողին ցույց տալ ապրանքի կամ ծառայության դրական կողմերը՝ շահագրգռելով գնել այն կամ օգտվել դրանից: Ըստ հաճախ գովազդը լինում է սխալ, սուտ, ինչպես նաև մոլորեցնող, որի արդյունքում սպառողներին կարող է վճար պատճառվել: ՀՀ քաղ.օր.-ը նախատեսում է նաև առանց մեղքի պատաս-

խանատվության անբարեխիղճ գովազդի հետևանքով պատճառված վնասի դեպքում: Համաձայն Օրենսգրքի՝ գովազդատուն պարտավոր է հատուցել անբարեխիղճ գովազդի հետևանքով պատճառված վնասը՝ անկախ մեղքից: «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ գովազդատուն իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձ է, որը ներկայացնում է գովազդային տեղեկություն գովազդի արտադրության, տեղաբաշխման և տարածման նպատակով¹: Անբարեխիղճ է այն գովազդը, որի պատվերի, արտադրության և տարածման ընթացքում շրջանցվել են գործող օրենսդրությամբ սահմանված արգելվները և սահմանափակումները: «Գովազդի մասին» օրենքի 21 հոդվածը ավելի մանրամասնել է անբարեխիղճ գովազդի հասկացությունը և տեսակները: Համաձայն հոդվածի՝ արգելվում է իրապարակել անբարեխիղճ, այդ թվում՝ կանխամտածված կեղծ գովազդ: Գովազդն անբարեխիղճ ճանաչելու համար պահանջվում է մոլորեցման կամ հասարակական վտանգի փաստի առկայությունը: «Մոլորեցում» ասելով՝ հասկացվում է գովազդի փաստացի ունակությունը ապրանքների հատկությունների, բանակի, որակի, առանձնահատկությունների, գնի և այլ տեղեկությունների, ինչպես նաև դրանց գովազդատունների մասին տեղեկատվության լրիվ կամ մասնակի անարժանահավատության, բացքողումների և աղավաղումների հետևանքով իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց ապակողմնորոշումը:

Հասարակական վտանգ ասելով՝ հասկացվում է գովազդի փաստացի ունակությունը մրցակցին վնաս հասցնելու, բռնության դրեկու, գովազդով սպառողի նախապաշարումներն ու սնահավատությունը, փորձի պակասն օգտագործելու, գովազդով սպառողներին առողջության, սեփականության, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի համար վտանգավոր գործողությունների մնելը: Եթե գովազդային գործունեության ընթացքում գովազդատուի, գովազդ արտադրողի, գովազդակրի գործողություններն օբյեկտիվ են, սակայն կարող են սպառողին մոլորեցման կամ գովազդը դարձնել հասարակայնորեն վտանգավոր, ապա գովազդատուի, գովազդ արտադրողի կանխամտածված մտադրության առկայությունը կամ բացակայությունը հաշվի չի առնվազում: Մասնակիորեն անբարեխիղճ գովազդն անբարեխիղճ է համարվում ամբողջությամբ: Գովազդի բառացի ծշմարտացիությունը չի պաշտպանում այն անբարեխիղճ համարվելուց. Եթե գովազդի ընդհա-

¹ Տես «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենք, ընդունված 30 ապրիլի 1996թ.:

նուր բովանդակությունից հասկացվում է այլ իմաստ: Գովազդը կարող է անբարեխիղճ համարվել ոչ միայն իր բովանդակության, այլև տեղի, ժամանակի և տարածման (տեղաբաշխման) միջոցների պատճառով:

Բացի գովազդատուից՝ անբարեխիղճ գովազդի համար պատասխանատվության սուբյեկտներ են հանդիսանում նաև գովազդ արտադրողը կամ գովազդակիրը, որոնք, սակայն, հետադարձ պահանջի (ուղղեսի) իրավունք ունեն վճարված հատուցման շափով, եթե գովազդ արտադրողի կամ գովազդակիրի պահանջով գովազդատուն չի ներկայացրել գովազդի արտադրության համար ներկայացվող տեղեկատվության հավաստիության փաստաթղթային վավերացում (արտոնագրեր, տեղեկանքներ): Անբարեխիղճ գովազդի համար պատճառված վնասը կրում է գովազդակիրը, եթե գովազդատուն հնարավոր չէ գտնել¹:

Անբարեխիղճ գովազդով պատճառված վնասի դեպքում տուժողները՝ այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձինք, ում իրավունքները խախտվել են անբարեխիղճ գովազդի հետևանքով, իրավունք ունեն դատական կարգով պահանջել վնասների հատուցում, քաղաքացու կյանքին, առողջության և գույքին պատճառված վնասի հատուցում. բարոյական վնասի հատուցում և գովազդի հրապարակային հերքում²:

¹ «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն գովազդ արտադրողը այն իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձն է, որն անմիջականորեն ծառայություններ է կատարում գովազդի արտադրության ուղղությամբ, իսկ գովազդակիրը իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձ է, որը, տրամադրելով համապատասխան միջոցներ, տեղաբաշխում և տարածում է գովազդը:

² «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքը հոդված 23:

**ԱՆՀԻՄՆ ՀԱՐՍՏԱՑՄԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ ԾԱԳՈՂ
ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

**§ 1. Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող
պարտավորության հասկացություններ**

Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորություններին¹ նվիրված են Քաղ. օր. 1092-1099 հոդվածները: Ինչպես երևում է անվանումից, ենթադրվում է, որ այս պարտավորության կողմերից մեկը պետք է առանց բավարար հիմքի հարստացած լինի մյուս կողմի հաշվին, իսկ մյուս կողմն ունենա նրանից հատուցում պահանջելու իրավունքը: «Անձը, ով առանց օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ գործարքով սահմանված հիմքերի ուրիշ անձի (տուժողի) հաշվին ծեռոք է քերել գույք կամ խնայել է այն (ծեռոք քերտող), պարտավոր է տուժողին վերադարձնել անհիմն ծեռոք քերած կամ խնայած գույքը (անհիմն հարստացումը), բացառությամբ Քաղ. օր. 1099 հոդվածով նախատեսված դեպքերի» (Քաղ. օր. 1092 հոդվ.):

Քաղաքացիական իրավունքի այս իմստիտուտը նպաստում է քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների գույքային իրավունքների պաշտպանությանը, քանի որ ոչ ոք չպետք է հարստանա մեկ ուրիշի հաշվին, առանց դրա համար իրավական հիմքի:

Դեկիլտայիննի հետ միասին անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորությունները կազմում են արտապայմանագրային պարտավորությունների խումբը:

Անհիմն հարստացման դեպքերը տարբեր են և կարող են տեղի ունենալ, կապված ինչպես ծեռնարկատերերի, այնպես էլ քաղաքացիների հետ: Խվարկենք դրանցից մի քանիսը. փոստատարն ստացված դրամական գումարը հանձնել է ոչ թե հասցեատիրոջը, այլ նրա ան-

¹ Այս ինստիտուտը 1923թ. Քաղ. Օր-ում անվանվում էր «Անհիմն շահառության հետանքով առաջացող պարտավորություններ», իսկ 1964թ. Քաղ. Օր-ում «Անհիմն գույք ծեռոք քերելուց կամ գույք խնայելուց ծագող պարտավորություններ»: Մենք ճշշտ ենք համարում այս ինստիտուտի Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր.-ի անվանումը: Ի դեպքում անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորություններն ավանդաբար անվանվում են կոմիլիցիոն (պարտավորական հայց անհիմն ծեռոք քերված կամ անհիմն խնայված գույքը հետ պահանջելու վերաբերյալ):

վանակցին, քաղաքացին հարևանի բացակայության դեպքում նրա փոխարեն վճարել է բնակարանավարծն ու կոմունալ ծառայությունների վարձը, գնորդ գնված ապրանքի դիմաց սխալմամբ վճարել է կրկնակի, պարտավորությունն ամբողջովին կատարվել է ոչ միայն պարտապանի կողմից, այլև նրա երաշխավորի և այն: Նշված օրինակներում անհիմն հարստացող համարվում են՝ անվամակիցը, հարևանը, վաճառողը, պարտատերը:

Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագած պարտավորության մասնակիցներ կարող են լինել ինչպես քաղաքացիները (այդ թվում՝ անգործունակները) և իրավաբանական անձինք, այնպես էլ քաղաքացիական իրավունքի մյուս սուրբեկանները: Պարտավորության այն կողմը, որն առանց բավարար հիմքի գույք է ծեռք բերել, կամ խնայել, հանդես է գալիս պարտապանի դերում, իսկ այն կողմը, որի հաշվին մյուար անհիմն հարստացել է, հանդես է գալիս պարտատիրոջ դերում:

Պարտավորության **առարկա** կարող է լինել գույքը: Ըստ որում, տվյալ դեպքում «գույք» ասելով պետք է հասկանալ ինչպես իրերը, այնպես էլ տարրեր բնույթի գույքային իրավունքները և քաղաքացիական իրավունքով պաշտպանվող այլ նյութական բարիքները (Քաղ. օր. 132 հոդվ.):¹

Բննարկվող պարտավորության **բովանդակությունն** են կազմում անհիմն հարստացողից նրա անհիմն ծեռք բերածը պահանջելու տուժողի իրավունքը և անհիմն ծեռք բերածը կամ անհիմն խնայածը վերադարձնելու անհիմն հարստացողի պարտականությունը:

Անհիմն հարստացման հետևանքով պարտավորության առաջացման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի **առաջիկ** մեկ կողմը հարստացած լինի մյուսի հաշվին, **երկրորդ**՝ նման հարստացումը տեղի ունենա օրինական հիմքի բացակայության դեպքում: Ըստ որում, նշանակություն չունի, թե անհիմն հարստացումը եղել է հարստացողի, տուժողի, թե երրորդ անձանց վարքագծի հետևանք, թե դա տեղի է ունեցել նրանց կամքից անկախ: Բավական է որևէ կոնկրետ իրավաբանական փաստի առկայություն, այսինքն՝ օրյեկտիվ արդյունք՝ անհիմն հարստացման առկայություն առանց դրա համար բավարար հիմքի:

¹ Պրոֆ. Վ.Տ. Սմիրնովը անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորության օրյեկտ է համարում անհիմն ծեռք բերածը կամ անհիմն խնայածը տուժողիմ վերադարձնելու անհիմն հարստացածի գործունեությունը (տե՛ս “Гражданское право”. Т 2. М, 1997, էջ 766): Մեր կարծիքով, այս տեսակետը քննադատության չի դիմանում:

Այդպիսի հիմքեր կարող են լինել զանազան իրավաբանական փաստեր՝ ինչպես օրենքով նախատեսված, այնպես էլ օրենքով շնախատեսված, հարստացածի, այնպես էլ տուժողի կամ երրորդ անձանց ինչպես իրավաչափ, այնպես էլ ոչ իրավաչափ գործողությունները: Նման փաստեր կարող են լինել նաև բնության երևույթները, կենդանիների վարքագիծը և ցանկացած հանգամանքները, որոնց արդյունքում տեղի է ունենում մեկ անձի հարստացում մեկ որիշի հաշվին:

Անհիմն հարստացման մասին Քաղ. օր. 1092 հոդվածը կիրառվում է նաև այն դեպքում, եթե վերացել է այն հիմքը, որի ուժով անձը գույք է ծեռք բերել կամ խնայել է: Խոսքը վերաբերվում է անվավեր գործարքով կատարվածը վերադարձնելուն, սեփականատիրոջ կողմից իր գույքն ապօրինի տիրապետողից հետ ստանալուն, պարտավորության մեկ կողմից մյուսից այդ պարտավորության կապակցությամբ կատարածը վերադարձնելուն (Քաղ. օր. 1093 հոդվ.):

ՀՀ քաղ օր.-ը տարբերում է անհիմն հարստացման երկու տեսակ.

ա) առանց բավարար հիմքի գույքի ծեռք բերում,

բ) առանց բավարար հիմքի գույքի խնայում:

Գույքի ծեռք բերումը ոչ միայն գույքի փաստացի ստանալը, իր տնտեսությունում ունենալն է, այլև գույքային իրավունքներ ծեռք բերելը: Եվ եթե դա տեղի է ունենում առանց բավարար իրավական հիմքի, ապա գույք ծեռք բերողը դառնում է անհիմն հարստացող: Անհիմն ծեռք բերվածը կարող է սպառվել անմիջապես (օրինակ՝ դրամը). այն կարող է խառնվել ծեռք բերողի նույնանում գույքի հետ (օրինակ՝ շինանյութը) և այլն: Ուրեմն, այս դեպքում տեղի է ունենում ծեռք բերողի գույքի **ավելացում**:

Մինչեւ անհիմն խնայողությունն այն է, եթե անձը պետք է ծախսած լիներ համապատասխան միջոցներ, սակայն դա չի արել: Դա կատարել է մեկ որիշը իր փոխարեն: Ուրեմն, նրա գույքի ծավալը չի փոխվել, չնայած այն պետք է պակասեր, եթե վրա չհասներ այն իրավաբանական փաստը, որն առաջացել է այդ պարտավորությունը:

Սակայն Քաղ. օր. 1092 հոդվածի իմաստով անհիմն հարստացում չի կարող դիտվել, եթե գնորդը չի վճարում գնված ապրանքի դիմաց, պատվիրատուն չի վճարում պատրաստված ապրանքի դիմաց, պատվիրատուն չի վճարում մատակարարված արտադրանքի դիմաց, վարձակալն ուշացնում է վարձը վճարելը, վնաս պատճառողը չի հա-

տուցում պատճառած վնասը, այինքնուր խուսափում է այն վճարելու և այլն: Այս և նման այլ դեպքերում պարտապանը պետք է գույքային կորուստ ունենա:

Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորությունները տարբերվում են քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության մասին մյուս պահանջներից: Նկատի ունենք քաղաքացիական իրավունքում առկա այնպիսի ինստիտուտները, որոնք անհիմն գույքային շահ ստացած անձանց պարտավորեցնում են գույքը վերադարձնել տուժողին կամ այլ կերպ հատուցել նյութական վնասը (գործարքներն անվավեր ճանաչելը, վիճակացիան, վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունը և այլն): Իրականում այս ինստիտուտները տարբերվում են անհիմն հարստացման հետևանքով ծագած պարտավորություններից¹:

§ 2. *Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագած պարտավորությունները*

Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագած պարտավորության բովանդակությունն են կազմում անհիմն ծեռք բերված կամ խնայված գույքը վերադարձնելու պարտապանի պարտականությունը և գույքը պահանջելու տուժողի իրավունքը:

Սուանց բավարար իրավական իմքի ծեռք բերված կամ խնայված գույքը պետք է վերադարձվի նրան, ում հաշվին գույք է ծեռք բերվել, կամ խնայվել: Անհիմն հարստացման առարկա գույքը ծեռք բերողը պետք է տուժողին վերադարձնի բնեղենով: Կոնյիկցիոն պարտավորության ուժով կարող են պահանջվել տեսականիշերով որոշվող իրերը, ինչպես նաև դրանք: Մինչդեռ անհատապես որոշվող իրերը կարող են հետ պահանջվել վիճակացիոն հայցի կանոններով:

Չնայած օրենքում խոսվում է անհիմն ծեռք բերվածը վերադարձնելու մասին, իրականում վերադարձվում է ոչ թե այն գույքը, որից նա զրկվել է, այլ նման հավասարթեք գույք:

Անհիմն հարստացման կամ խնայելու միջոցով ծեռք բերված գույքը բնեղենով վերադարձնելն անհնարին լինելու դեպքում ծեռք բերողը պետք է տուժողին հատուցի ծեռք բերման պահին այդ գույքի ի-

¹ Այս մասին տես. S.Կ.Բարսեղյան. «Հ քաղաքացիական իրավունք, Ե. 2000թ., 207-219, 360-366 էջերը».

րական արժեքը, ինչպես նաև գույքի արժեքի հետագա փոփոխությունների պատճառով ծագած վնասները. Եթե ձեռք բերողն անհիմն հարստացման մասին իմանալուց հետո անմիջապես չի հատուցել գույքի արժեքը (Քաղ. օր. 1095 հոդվ., կետ 1):

Այն պահից հետո, եթե ձեռք բերողն իմացել կամ պետք է իմաստը անհիմն հարստացման մասին, նրա վրա է ընկնում անհիմն հարստացման կամ խնայման առարկայի ամեն մի, այդ թվում՝ նաև պատահական կորստի և պակասորոյի կամ վատրարացման հետևանքը: Իսկ մինչ այդ պահը նա պատասխանություն է կրում միայն դիտավորության և կոպիտ անզգուշության դրսնորման դեպքերում:

Անհիմն ձեռք բերված գույքը կարող է եկամուտ բերել (անասունի աճը, գույքն այլ անձի օգտագործման տակու դիմաց ստացած վարձը և այլն): Անհիմն հարստացողը պետք է հետ վերադարձնի ոչ միայն գույքը, այլև դրանից ստացված եկամուտները: Օրինակ անհիմն դրամական հարստացման գումարի վրա ենթակա են հավելագրման որիցի միջոցներից օգտվելու համար տոկոսները: Սակայն սա չպետք է հասկանալ անվերապահորնեն: Քաղ. օր. 1097 հոդվածի համաձայն՝ նա, ով անհիմն ստացել կամ խնայել է գույք, պարտավոր է տուժողին հատուցել կամ վերադարձնել այն բոլոր եկամուտները, որոնք նա ստացել է կամ կարող էր ստանալ այդ գույքից՝ սկսած այն օրվանից, երբ իմացել է կամ պետք է իմանար հարստացման անհիմն լինելու մասին:

Չի բացառվում, որ անձը ժամանակավորապես օգտվի որիշի գույքից առանց այն ձեռք բերելու մտադրության կամ օգտվելու որիշի ծառայությունից, չունենալով դրա համար բավարար իրավական իմք: Այս դեպքում նույնպես նա պետք է տուժողին վերադարձնի այն, ինչ խնայել է ինքը (Քաղ. օր. 1095 հոդվ., կետ 2):

Տվյալ դեպքում խնայողություն պետք է համարել առանց բավարար հիմքի գույքից կամ ծառայությունից փաստացի օգտվելու արժեքը, ըստ որում, գույքից չօգտվելն ապացուցելու ծանրությունը պետք է ընկնի գույքը ձեռք բերողի վրա:

Քաղ. օր. 1096 հոդվածը վերաբերում է գույքային իրավունքների փոխանցմանը: Գույքային իրավունքները գույքի տարատեսակ են, և եթե դրանք անցնում են այլ անձի առանց բավարար հիմքի, դրանք նույնպես ենթակա են վերադարձման:

Քաղ. օր. 1096 հոդվածում նշվում է, որ այստեղ պետք է կիրառել քաղաքացիական իրավական պաշտպանության հատուկ միջոց՝ վերականգնել նախկին վիճակը, այդ իրավունքը հավաստող փաստաթղթերը վերադարձնել տուժողին¹:

Քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն՝ անհիմն հարստացման դեպքում որոշ գույքային իրավունքներով օժտվում է նաև գույք ձեռք բերողը, իսկ տուժողն ստանձնում է մեկ պարտականություն:

Դրանք պայմանավորված են հետևյալով: Անհիմն հարստացման առարկա հանդիսացող գույքի շահագործման կամ օգտագործման ընթացքում երբեմն կատարվում են անհրաժեշտ ծախսեր (գույքը պահելու, վերանորոգելու, անասունները խնամելու և այլ նպատակներով): Եվ երբ անհիմն հարստացման առարկան ենթակա է վերադարձնան, պետք է կատարվեն հաշվարկներ: Այսպես, անհիմն ստացված կամ խնայված գույքը վերադարձնելիս կամ դրա արժեքը հատուցելիս ձեռք բերողն իրավունք ունի տուժողից պահանջել հատուցելու գույքը պահելու և պահպանելու համար իր կատարած անհրաժեշտ ծախսերը սկսած այն օրվանից, երբ նա պարտավոր էր վերադարձնել եկամուտները, հաշվի առնելով ստացված օգուտը: Ծախսերի հատուցման իրավունքը վերանում է այն դեպքում, երբ ձեռք բերողը վերադարձնան ենթակա գույքը պահում է դիտավորությամբ (Քաղ. օր. 1098 հոդվ.):

Հարց է ծագում. իսկ ինչպես վարվել այն բարելավումների հետ, որը կատարել է անհիմն հարստացած ձեռք բերած գույքի վրա: Այս հարցին Քաղ. օր. 1098 հոդվածը չի պատասխանում: Մեր կարծիքով, այս հարցը պետք է լուծվի Քաղ. օր. 626 հոդվածի կանոններով, այսինքն՝ անհիմն գույք ձեռք բերողը կարող է վերադարձնան ենթակա գույքից անջատելի բարելավումը հետ վերցնել: Իսկ անանջատելի բարելավումների արժեքը պահանջելու իրավունք նա չպետք է ունենա:

¹ Քաղ. օր. 1096 հոդվ. տեքստը խիստ աղավաղված է: Այն պետք է լիներ այսպես. «Ամօր, որը զոյուքյուն չունեցող կամ անվավեր պարտավորության հիմքով իրեն պատկանող իրավունքը պահանջի գիշճան միջոցով կամ այլ կերպ փոխանցել է այլ անձի, իրավունք ունի պահանջել վերականգնելու նախկին դրույթումը, այդ թվում՝ իրեն վերադարձնելու փոխանցված իրավունքը հավաստող փաստաթղթերը»:

§ 3. Վերադարձման ոչ ենթակա անհիմն հարստացումը

ՀՀ քաղ օր. 1099 հոդվածում սպառիչ կերպով թվարկված են այն դեպքերը, երբ առանց օրինական հիմքի գույք է տրվել որիշի, սակայն այդ գույքը չի կարող հետ պահանջվել որպես անհիմն հարստացում¹: Այդ հոդվածի համաձայն որպես անհիմն հարստացում ենթակա չեն վերադարձման ի կատարումն զոյլություն չունեցող պարտավորության տրված դրամական գումարները և այլ գույքը, եթե ճեղք բերողն ապացուցում է, որ գույքը վերադարձնելու պահանջվով դիմած անձը գիտեր պարտավորության բացակայության մասին կամ գույքը տրամադրել է բարեգործական նպատակներով:

Այդ հոդվածում ըստ էության թվարկված են իրադրություններ, որոնք արտաքնապես նման են անհիմն հարստացման, սակայն իրականում չի կարելի դրանց համարել անհիմն հարստացում այս բառի իրական իմաստով:

Քաղ. օր. 1099 հոդվածի համաձայն անթույլատրելի է պահանջել վերադարձնել այն գույքը, որը հանձնվել է ի կատարումն պարտավորության, սակայն նախքան պարտավորության կատարման ժամկետը լրանալը: Նշանակում է՝ գույքը հանձնելու իրավական հիմք եղել է: Քաղ. օր. 353 հոդվածի համաձայն «պարտապանն իրավունք ունի պարտավորությունը կատարել ժամկետից շուտ, ևթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ պարտավորության պայմաններով կամ չի բխում պարտավորության էությունից» (կետ 1): Հետևաբար, պարտավորության նման կատարումն օրինական է: Հայցային վաղեմության օրենքով սահմանված ժամկետի անցումը չի դադարեցնում հայց հարուցելու նյութական իրավունքը: Սակայն հայցային վաղեմության ժամկետը լրանալուց հետո պարտավորության կատարումը կախված է պարտապանի կամքից: Քաղ. օր. 335 հոդվածի համաձայն՝ իրավունքի պաշտպանության մասին պահանջը դատարանը քննության է ընդունում հայցային վաղեմության ժամկետը լրանալուց անկախ: Ճիշտ է, հայցային վաղեմության ժամկետը լրանալը հիմք է դատարանի կողմից հայցը մերժելու մասին վճիռ կայացնելու համար, սակայն դատարանը հայցային վաղեմությունը կիրառում է միայն վեճի կողմի դիմումով: Իսկ նման դիմումը

¹ Խոսքը վերաբերում է անհիմն հարստացմամբ ճեղք բերված գույքին: Օրենսդրի ծևակերպումն անհաջող է:

պետք է տրվի մինչև դատարանի կողմից վճիռ կայացնելը:

Նշանակում է՝ վաղեմության ժամկետի ավարտից հետո պարտավորության կատարման նպատակով հանձնված գույքը չի կարելի դիտել որպես անհիմն ստացած: Ստացածը վերադարձնելու պարտականություն այս դեպքում չի առաջանում, քանի որ չկա սուժող անձ, որի հաշվին մեկ ուրիշը գույք է ստացել: Այլ կերպ ասած, գույքը պարտատիրոջը վերադարձնելով, պարտապանը կատարում է ոչ միայն իր բարոյական, այլև իրավական պարտականությունը: Իրավաբանորեն նա ոչինչ չի կորցնում, քանի որ ուրիշին է փոխանցում ոչ թե իր, այլ պարտատիրոջը պատկանած գույքը¹:

Քաղ. օր. 1099 հոդվածում նշված են նաև այն հարաբերությունները, որոնք կապված են քաղաքացուն որպես ապրուսի միջոց տրամադրվող դրամական միջոցների ստացման հետ: Կարևորն այն է, որ որպես աշխատավարձ, դրան հավասարեցված վճարներ կենսաթոշակ, կրթաքոշակ, նպաստ, ալիմենտ և նման վճարներ ստացած անձը լինի բարեխիղճ, և բույլ տրված չինեն թվաբանական սխաբներ: Նման դեպքում քաղաքացու բարեխտնությունը ենթադրվում է: Հակառակը պետք է ապացուցել դատական կարգով: Իհարկե, նման դեպքերը հազվադեպ են լինում: Օրինակ, կարող են աշխատողին աշխատավարձ դրւու գրել ավելի բարձր տարիֆային սանրդակով: Եվ քանի որ ստացված աշխատավարձն էլ սպառվում է արագորեն, ուստի. այդ միջոցները հետ վերադարձնելու պահանջը կիխներ խիստ անարդարացի: Ինչպես նշում է պյուֆ. Օ.Ն.Սադիկովը, Քաղ. օր. այս նորմը պաշտպանում է քաղաքացիների շահերը, առավել ևս, որ շատ դեպքում քաղաքացիները գործնականում չեն ստուգում իրենց կողմից ստացված դրամական գումարի կոնկրետ հիմքերը²:

Կյանքում բացառված չէ, որ քաղաքացին կատարի գոյություն չունեցող պարտավորությունը, ուրիշին հանձննելով դրամական միջոցներ կամ այլ գույք: Նման պայմաններում հանձնված գույքն ու դրամական միջոցները ենթակա չեն վերադարձման որպես անհիմն հարստացում, եթե ձեռք բերողն ապացուցի, որ գույքը վերադարձնելու պահանջով դիմած անձը գիտեր պարտավորության բացակայության մա-

¹ Ст. Гражданское право. Учебник, т. 2. М. 1997, т. 777:

² Ст. 64 Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право, М., 1997, т. 683:

սին, կամ գույքը տրամադրել է բարեգործական նպատակներով։ Սրանց հետևում է, որ եթ անձն իրեն ոչ անհրաժեշտ գույքը կամավորապես որիշին է տրամադրում, նման գույքը հետ պահանջելը պետք է, որ բացառվի, քանի որ այս դեպքում ևս բացակայում է ինչ-որ մեկի անհիմն հարստացումը։

Չնայած Քաղ. օր. 1099 հոդվածում թվարկված դեպքերն սպառիշ են, սակայն այդ հոդվածի ոգուն համապատասխան չի կարելի որպես անհիմն հարստացում հետ պահանջել որպես այլմենու ավելի վճարված կամ կրկնակի վճարված գումարը, ինչպես նաև այն սպրուստի միջոցը, որ քաղաքացին տրամադրել է այլ ազգականի՝ քեռուն, հորաքրոջը, մորաքրոջը, հորեղբորը և այլ անձանց, որոնց ապրուստը հոգալու պարտականություն նա չունի օրենքի ուժով։

Այդ անձանց կողմից ստացված միջոցները չի կարելի համարել անհիմն ծեռք բերված¹։

Վերջապես բացառվում է որպես անհիմն հարստացում պահանջել այն գույքը, որը դարձել է ուրիշի սեփականությունը ծեռքբերման վաղենության հիման վրա։ Այսպես, քաղաքացին կամ իրավաբանական անձը, որն անշարժ գույքի սեփականատերը չէ, սակայն այն տասը տարվա ընթացքում բարեխսդորեն, բացահայտ և անընդմեջ տիրապետում է որպես սեփական գույք, այդ գույքի նկատմամբ ծեռք է բերում սեփականության իրավունք (ծեռք բերման վաղենություն) (Քաղ. օր. 1875 հոդվ.)։

¹ Տես Հայկական ՍՍՀ Քաղաքացիական իրավունք, հ. 2, Եր. 1982, էջ 431։

ԲԱԺԻՆ II

ՄՏԱՎՈՐ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 54.

ՄՏԱՎՈՐ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

§ 1. Մտավոր սեփականության հասկացությունը

«Մտավոր սեփականություն» արտահայտության առաջացումը սովորաբար կապում էն XVIII դարի ֆրանսիական օրենսդրության հետ, ինկատի ունենալով, որ այդ օրենսդրությունն ամրապնդում էր գրական և արդյունաբերական սեփականության հասկացությունները¹:

Հետազայում մտավոր սեփականության հասկացությունն ամրագրվեց շատ երկրների քաղաքացիական օրենսդրությամբ, իսկ 1967 թվականին Մտավոր սեփականության համաշխահային կազմակերպություն ստողծելու մասին կոնվենցիան ընդունվելուց հետո ստացավ միջազգային կիրառություն: Չնայած օրենսդրական ամրապնդվածությանը, «մտավոր սեփականություն» տերմինի նկատմամբ իրավագետների մոտեցումները միատեսակ չեն: Գիտնականների մի մասը ողջունում է այդ հասկացության օրենսդրական ամրապնդումը և օրենքում «մտավոր սեփականություն» տերմինն օգտագործելու մեջ մերժելի ոչինչ չի տեսնում: Մյուսների կարծիքով, այդ տերմինն ի սկզբանե ճիշտ և գիտական չէ, որի պատճառով էլ այն կարող է կիրառվել միայն քաղաքական ակտերում, բայց ոչ երբեք գործնական ուղղվածություն ունեցող իրավական ակտերում²: Երրորդները հաջողված չեն համարում այդ հասկացությունը որպես իրավական կատեգորիա օգտագործելը³: Այդ հասկացության հակառակորդները սովորաբար մատնանշում են, որ չի կարելի նույնացնել նյութական և ոչ նյու-

¹ Այս մասին ավելի մանրամասն տես Սերգեև Ա.Պ. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник, Изд-во «Проспект». М., 1999, էջ 10-11

² Տես Ա.Պ. Ակրգեն, նշված աշխատությունը, էջ 9:

³ Տես Դօզորցև Վ.Ա. Понятие исключительного права. В книге Проблемы современного гражданского права. М., 2000, էջ 319:

բական օբյեկտների իրավական կարգավիճակները, որ ի տարբերություն սեփականության իրավունքի, որն ըստ լուրյան անժամկետ է և տարածքային սահմանափակումների չի ենթարկվում, հեղինակների, գյուտարարների, մտավոր սեփականության այլ օբյեկտներ ստեղծողների իրավունքները սահմանափակված են ժամանակով և տարածությամբ, որ ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքի նկատմամբ իրավունքն անխօնէլի կապված է արդյունքն ստեղծող անձի հետ և այլն¹:

«Մտավոր սեփականություն» հասկացությունն օգտագործելու կողմնակիցներն ել գտնում են, որ իրի նկատմամբ սեփականության իրավունքը և ստեղծագործական աշխատանքի նկատմամբ սեփականության իրավունքը տարբեր ինստիտուտներ են, և դրանք միմյանց հետ համեմատելու կամ հակադրելու անհրաժեշտություն չկա: Ըստ նրանց, տվյալ պարագայում խոսքը գնում է ոչ նյութական բնույթի ուժով առանձնահատուկ կարգավորում պահանջող հատուկ տեսակի սեփականության մասին, որովհետև հեղինակային իրավունքի, արտոնագրի, ապրանքային նշանի օբյեկտ են ոչ մարմնական (ոչ նյութական) իրերը²: Մասնավորապես մտավոր սեփականության տեսության հիմնադիրներից մեկը՝ բելգիացի իրավաբան Պիկարդը, գրում էր, որ զյուտի, արդյունաբերական նմուշի և մոդելի ապրանքային նշանի, ֆիրմային անվանման և այլնի նկատմամբ իրավունքները **հապուկ մուսավոր** սեփականություն են, և դրանց նկատմամբ իրավունքներն էապես տարբերվում են իրերի նկատմամբ սեփականության իրավունքից³:

«Մտավոր սեփականություն» անվանումը կրող բացառիկ իրավունքի այս տեսակն իրային իրավունքից էապես տարբերվում է ինչպես իր օբյեկտներով, այնպես էլ այդ օբյեկտների ստեղծման առանձնահատկությամբ: Գենետիկորեն սեփականության այդ տեսակը կապված է բանականության՝ մարդու մտածողության, շրջապատող աշխարհի ճանաշման և ստեղծագործողի հետ: Սեփականության այդ տեսակը իրերի նկատմամբ սեփականության իրավունքի հետ ընդհանուր ոչինչ չունի:

¹ Ст. Гражданское право. Учебник. Часть 3. Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998, т. 4:

² Ст. Розенберг. Основы патентного права США. М., 1979, т. 42:

³ Ст. Ա. Սկրան, նշված աշխատությունը, т. 13:

Կարևոր է մատնանշել, որ «մտավոր սեփականություն» տերմինը պայմանական է¹ և օրենսդրության մեջ օգտագործվում է այն պատճառով, որ այդ տերմինը ճանաչում է գտել ինչպես մայրցամաքային, այնպես էլ ընդհանուր իրավունքի երկրներում:

«Մտավոր սեփականություն» տերմինն օգտագործում է ինչպես Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը (31 հոդվ.), այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը² (140 հոդվ., բաժին տասներորդ): Ընդ որում, Քաղ. օր.-ը այդ տերմինը ոչ միայն ամրագրել է, այլև բացահայտել է նրա բովանդակությունը: Ըստ Քաղ. օր. 140 հոդվածի, քաղաքացիական օրենսգրքով և այլ օրենքներով նախատեսած դեպքերում ու կարգով ճանաչվում է քաղաքացու կամ իրավաբանական անձի բացառիկ իրավունքը մտավոր գործունեության արդյունքների ու դրան հավասարեցված իրավաբանական անձի, արտադրանքի, կատարվող աշխատանքների կամ մատուցվող ծառայությունների անհատականացման միջոցների (ֆիրմային անվանում, ապրանքային նշան, սպասարկման նշան և այլն) նկատմամբ (մտավոր սեփականություն):

Ըստ Քաղ. օր. 1100 հոդվածի, մտավոր սեփականության օբյեկտներ են համարվում.

1) գիտության, գրականության և արվեստի ստեղծագործությունները.

2) կատարումները, հնչյունագրերը (ֆոնոգրամները) և հեռարձակող կազմակերպությունների հաղորդումները.

3) գյուտերը, օգտակար մոդելները, արդյունաբերական նմուշները.

4) սելեկցիոն նվաճումները.

5) ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաները.

6) չբացահայտված տեղեկատվությունը՝ ներառյալ արտադրության զատմնիքները (նոու-հաու).

7) քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների, ապրանքների, աշխատանքների կամ ծառայությունների անհատականացման միջոցները (ֆիրմային անվանումները, ապրանքային (սպասարկման) նշանները, աշխարհագրական նշումները ապրանքների ծագման տե-

¹ Ст. Комерческое право. Учебник. Под ред. проф. В.Ф. Попондопуло, В.Ф. Яковлевой. С-Пб, 1998, кг 179:

² Այսուհետև Քաղ. օր.:

դանումները):

Բացի վերոհիշյալներից, Քաղ. օրով և այլ օրենքներով նախատեսված դեպքերում մտավոր սեփականության օբյեկտներ կարող են լինել մտավոր գործունեության այլ արդյունքներ և քաղաքացիական շրջանառության նաև ակիցների, ապրանքների ու ծառայությունների անհատականացման այլ միջոցներ:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ **մտավոր սեփականությունը պայմանականորեն օգտագործվող հավաքական հավաքություն է, որն օգտագործվում է սպեհագործական գործունեության օրյեկտիվ չեն սպացած արդյունքների ու դրանց հավասարեցված այլ օրյեկտների սպեհագործման և օգտագործման կապակցությամբ առաջացող հասարակական հարաբերությունների միաևնական կարգավորման ու դրանց մասնակիցների իրավունքների պահպանման համար:**

§ 2. Մտավոր սեփականությունը կարգավորող բաղաքացիական իմաստիկությունները

Մտավոր գործունեության արդյունքների պահպանության և օգտագործման պայմանների ստեղծման գործում առաջնակարգ դերը պատկանում է քաղաքացիական իրավունքին: Իհարկե, իրավունքի այդ ճյուղը, ինչպես և ցանկացած այլ ճյուղ, չի կարող անմիջականորեն ազդել մտավոր գործունեության գործընթացի վրա: Մտավոր գործունեության արդյունքները, ի տարբերություն իրային իրավունքների, ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք են՝ ոչ նյութական օրյեկտներ, որոնք արտահայտվում են տառերով, բվերով, ձայնային միջոցներով. այլ նշաններով, խորհրդանշիչներով և առավել հաճախ ամրագրվում են որոշակի նյութական կրիչների վրա (թուղթ, ժապավեն, կտոր, քար, կավ և այլն), բայց դրանով չեն դադարում ոչ նյութական օրյեկտ լինելու: Այդ իսկ պատճառով մտավոր սեփականության օրյեկտների պահպանության և օգտագործման կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները հանդիսանում են քաղաքացիական հարաբերությունների հատուկ տարատեսակ և կարգավորվում են քաղաքացիական իրավունքի ինքնուրույն ենթաճյուղի՝ մտավոր սեփականության նորմներով:

Այդ ինքնուրույնությունը բխում է ենթաճյուղի նորմներով կարգավոր-

վող հասարակական հարաբերությունների առանձնահատկությունից, այն իրողությունից, որ մտավոր սեփականության իրավունքի նորմերով կարգավորվում են օրենքով ճանաչվող և պահպանվող մտավոր գործունեության արդյունքների և դրանց հավասարեցված օրյեկտների կապակցությամբ առաջացող անձնական և գույքային հարաբերությունները, որոնք գտնվում են փոխադարձ կապի և պայմանավորվածության մեջ և առանց այդ կապի գոյություն ունենալ չեն կարող:

Մտավոր սեփականության քաղաքացիական կարգավորումն իրականացվում է ստեղծագործական գործունեությանը բնորոշ ներքոհիշյալ առանձնահատկություններից կմնելով.

1. Ստեղծագործական գործունեությամբ դրսնորվում են անձի այնպիսի առանձնակի հատկություններ, որոնք կարիք ունեն հասարակական գնահատման և պաշտպանության:

2. Ստեղծագործողների համար առաջանում են առանձնահատուկ կարգավորում պահանջող անձնական ոչ գույքային քացառիկ և բացարձակ իրավունքներ:

3. Ստեղծագործական գործունեությունը հատուցելի (վարձատրվող) աշխատանքի տարատեսակ է, որը և պայմանավորում է ստեղծագործողների գույքային իրավունքները:

Մատնանշված առանձնահատկությունների ուժով մտավոր սեփականության իրավունքը, որպես քաղաքացիական իրավունքի ենթաճյուղ, կոչված է իրականացնելու որոշակի գործառույթներ՝

1) մտավոր աշխատանքի նկատմամբ հեղինակության ճանաշում.

2) դրանց օգտագործման ռեժիմի սահմանում.

3) նյութական և բարոյական խրախուսում.

4) հեղինակների, նրանց ստեղծագործության արդյունքների նկատմամբ բացառիկ իրավունքներ ձեռք բերող գործատուների և այլ անձանց իրավունքների պաշտպանություն¹:

Նշված ենթաճյուղը ներառում է հարաբերականորեն ինքնուրույն չորս ինստիտուտներ՝ հեղինակային և հարակից իրավունքներ, արտոնագրային իրավունք, քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների և նրանց կողմից արտադրվող արտադրանքի, մատուցվող

¹ Ст. Гражданское право. Учебник. Том I, 2-е издание. Под ред. проф. Е.А. Суханова М., 1998, т. 626:

ծառայությունների (աշխատանքի) անհատականացման միջոցների իրավական պահպանության ինստիտուտ և նուավոր սեփականության ոչ ավանդական (հատուկ) օբյեկտների իրավական պահպանության ինստիտուտ¹: Չնայած սերտ փոխկապակցվածությանը և ընդհանրություններին, այդ ինստիտուտներից յուրաքանչյուրն ունի միայն իրեն ներհատուկ բնութագրիչներ, խնդիրներ, իսկ երբեմն նաև սկզբունքներ, որոնք իրենց դրսնորումն են գտնում այդ ինստիտուտների նորմներում²:

Հեղինակային իրավունքը կազմող ինստիտուտի նորմերով կարգավորվում են գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունների ստեղծման և օգտագործման, ինչպես նաև հարակից իրավունքների (կատարումների, ձայնագրման և տեսակատարումների, հեռարձակող կազմակերպությունների եթերային և կարելային հաղորդումների) կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները:

Հեղինակային իրավունքը կոչված է իրականացնելու երկու հիմնական խնդիր: Մի կողմից այդ իրավունքը պետք է խթանի գիտության, գրականության և արվեստի երկերի ստեղծմանն ուղղված գործունեությունը: Մյուս կողմից հեղինակային իրավունքի խնդիրն է համարվում ստեղծագործությունների՝ հասարակության շահերից ելնելով լայն օգտագործման պայմանների ստեղծումը³:

«Մտավոր սեփականություն» ենթաճյուղի մեջ մտնող երկրորդ ինստիտուտը **արդունագրային իրավունքն է**: Այդ ինստիտուտի նորմերով կարգավորվում են գյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի (Քաղ. օր. գլուխ 65) ստեղծման և օգտագործման կապակցությամբ ծագող գույքային և անձնական ոչ գույքային հարաբերությունները: Նշված երեք օբյեկտների կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները մեկ ինստիտուտի նորմերով կարգավորելը պայմանավորված է այն իրողությամբ, որ հիշյալ օբյեկտներն ունեն նմանություններ և մտավոր սեփականության այլ օբյեկտներից տարբեր-

¹ Այդ մասին ավելի մանրամասն տես **Сергеев А.П.** Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. М., 1999, էջ 19-33: Гражданское право. Учебник, часть 3. М., 1999, էջ 23:

² Տես **Гражданское право. Учебник, часть 3.** Под ред. проф. **А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.** М., 1998, էջ 23:

³ Տես **Сергеев А.П.** Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. Изд-во "Проспект". М., 1999, էջ 20-21:

վում են որոշակի առանձնահատկություններով:

Նախ՝ զյուտը, օգտակար մողելը, արդյունաբերական նմուշը տեխնիկական կամ գեղագիտա-կոնստրուկտորական խնդիրների ստեղծագործական լուծումներ են՝ մտավոր գործունեության ոչ նյութական այնպիսի արդյունքներ, որոնք հետագայում ամփոփվում են կոնկրետ սարքերում, սարքավորումներում, նյութերում կամ պրոցեսներում և կարող են օգտագործվել գիտության և տեխնիկայի բնագավառներում: **Երկրորդ**, դրանց պահպանությունն իրականացվում է միասնական կանոններով՝ արտոնագրային իրավունքով: **Երրորդ**, զյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի կապակցությանք առաջացող հարաբերությունների իրավական կարգավորման նմանությունները տարբերություններից անհամեմատ շատ են: **Չորրորդ**, արտոնագրային իրավունքում կարևորվում է ոչ թե ստեղծագործության ձևը (ինչպես հեղինակային իրավունքում), այլ ստեղծագործական լուծումների բովանդակությունը, որն էլ հանդիսանում է արտոնագրային իրավունքի պահպանության առարկա:

«Մտավոր սեփականություն» ենթաճյուղի մեջ մտնող երրորդ ինստիտուտը քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների, նրանց ապրանքների և ծառայությունների անհատականացման միջոցների նկատմամբ իրավունքն է: Այդ արժեքները մտավոր սեփականության օբյեկտների շարքում ընդգրկելը պայմանավորված է նախ և առաջ դրանց և մտավոր գործունեության այլ արդյունքների իրավական ռեժիմների ընդհանրությամբ: Մատնանշված անհատականացման միջոցները նույնպես հեղինակի ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք են: Բայց դրանք, ի տարբերություն արտոնագրային իրավունքի օբյեկտների, արժեքավորվում են ոչ թե տեխնիկական կամ գեղագիտա-կոնստրուկտորական լուծման արժանիքներից ելնելով, այլ հիմք ընդունելով մրցակցային միջավայրում առանձին սուբյեկտներին և նրանց կողմից ստեղծված արտադրանքը (կատարած աշխատանքը, մատուցված ծառայությունը) միմյանցից տարանցատելու, տարբերակելու, անհատականացնելու ունակությունը:

Ի տարբերություն գիտատեխնիկական, գրական-գեղարվեստական ստեղծագործությունների, որոնց նկատմամբ բացառիկ իրավունքը պատկանում է դրանց հեղինակներին, անհատականացման միջոցների նկատմամբ բացառիկ իրավունքը պատկանում է ոչ թե մշակողներին կամ նրանց գործատուներին, այլ նրանց, որոնց անվամբ

այդ միջոցները սահմանված կարգով գրանցվել են¹:

Տվյալ իրավական ինստիտուտը կարգավորում է արտադրության, առևտրային շրջանառության, ծառայությունների մատուցման և նմանօդինակ այլ ոլորտներում օգտագործվող բազավիճակ իրավունքները:

«Մտավոր սեփականության» իրավունքով կարգավորվող չորրորդ ինստիտուտը մտավոր սեփականության, այսպես կոչված, ոչ ավանդական օբյեկտների պահպանության ինստիտուտն է²: Գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունները, ինչպես նաև գյուտը, օգտակար մոդելը, արտադրական նմուշը ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքը ճանաչելը ստեղծագործական աշխատանքի ողջ բազմազանությունը չի սպառում: Դրանցից բացի, գոյություն ունեն բազմաթիվ օբյեկտներ, որոնք ստեղծվում են ստեղծագործողների ջանքերով, հասարակության համար որոշակի արժեք են ներկայացնում, պահանջում են հասարակական ճանաչում և իրավական պահպանություն: Այդ պատճառով Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքն իրավական պաշտպանություն է նախատեսում սելեկցիոն նվազումների, ինտենգրալ միկրոխեմաների տոպոլոգիաների, տեխնիկական, կազմակերպական կամ առևտրային տեղեկատվության, այլ խոսքով՝ մտավոր սեփականության ոչ ավանդական օբյեկտների համար:

Իհարկե, «ոչ ավանդական օրյեկտներ» անվանումը պայմանական է և օգտագործվում է հեղինակային և արտոնագրային իրավունքներից, ինչպես նաև անհատականացման միջոցներից դրանց տարբերությունն ընդգծելու համար³: Նույնքան պայմանական է նաև մեկ ինստիտուտում ոչ ավանդական անվանվող տարբեր օրյեկտների կարգավորմանը նվիրված կանոնները մեկ ամբողջություն դիտարկելը (Քաղ. օր. գլուխ 66-68): Սակայն նման մոտեցումն արդարացված է, քանի որ ունեցած առանձնահատկություններով հանդերձ, այդ օրյեկտների իրավական կարգավորումն ունի բազում ընդհանրություններ, որը և հնարավորություն է տալիս դրանց միավորել իրավական մեկ ինստիտուտում: Ոչ ավանդական օրյեկտների համար ընդհանրականն այն է, որ դրանք իրենց ստեղծողներից անօտարելի ստեղ-

¹ Ст. Гражданское право. Том I, 2-е издание. Под ред. проф. Е.А. Суханова. М., 1998, т. 626-627.

²Տես **ԱՊ Սկրովներ**, նշված այսատությունը էջ 13:

¹Տես ԱՊ Սկզբան, նշված աշխատությունը էջ 15:

ծագործական աշխատանքի արդյունք են, այդ օբյեկտները և դրանց համար վերապահվող հատուկ իրավունքները տարբերվում են հեղինակային և արտոնագրային իրավունքից: Այդ օբյեկտներն առանձնանում են նաև օգտագործման առանձնահատկություններով, և ամենակարևորը, հեղինակային ու արտոնագրային իրավունքների ինստիտուտներով, ինչպես նաև քաղաքացիական իրավահարաբերությունների մասնակիցների և նրանց ապրանքների (ծառայությունների) անհատականացման միջոցների պահպանության ինստիտուտվ հնարավոր չեն ապահովել այդ ինքնատիպ օբյեկտների իրավական պահպանությունը¹:

§ 3. Սպեղծագործությունը՝ որպես մտավոր և իմականության հիմք

Սպեղծագործելը մարդու մդրակոր այն գործունեությունն է, որն ավարտվում է որակապես նոր յուրօրինակությամբ և անկրկնելիությամբ գործարկող հասկացությունների, զաղափարների, կերպարների կամ դրանք մարմնավորող չների սպեղծման և զակիությունն արդահայրող սպեղծագործությամբ²: Տրված բնորոշումից հետևում է, որ ստեղծագործություն է համարվում ոչ թե ցանկացած մտավոր աշխատանք, այլ միայն այն աշխատանքը, որի արդյունքը ճանաչվում է ստեղծագործություն: Նման եզրակացության համար հիմք են ծառայում Քաղ. օր. 1100 և 1111 հոդվածները, որոնք սահմանում են, որ մտավոր գործունեության արդյունքներ են գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունները՝ անկախ դրանց նշանակությունից, արժանիքներից, արտահայտելու եղանակից:

Այսինքն, ընդունվում է ինչպես մտավոր աշխատանքի, այնպես էլ դրա արդյունքի ստեղծագործական բնույթի կանխավարկածը³: Սակայն հարկ է նկատել, որ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ստեղծա-

¹ Ст 5 бывш Гражданское право. Учебник, часть 3. Под ред. проф. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998, т 20-21.

¹ Університетським видавництвом, 1986, № 22.

¹ Ст. 61 Гражданское право. Том I, 2-е издание. Под ред. проф. Е.А. Суханова. М., 1998. № 641.

գործության բնորոշումը չի տրվում: Այդ հասկացության իրավաբանական ձևակերպումը տալիս են իրավագետները: Ընդ որում, առավել հաճախ օգտագործում են ստեղծագործության Վ.Ի. Սերեբրովսկու բնորոշումը: Ըստ Վ.Ի. Սերեբրովսկու՝ «**արեղծագործությունը հեղինակի արեղծագործ գործունեության հեղինամքով մարդկային զգացմունքների ընկալման համար կոնկրետ չեղով արդարակայտված և վերարդադրության հետապորություն պվող զաղափարների, մպրերի, կերպարների ամբողջություն է»¹:**

Ինչպես Վ.Ի. Սերեբրովսկու, այնպես և այլ հեղինակների կողմից ընդգծվում է, որ ստեղծագործությունը ոչ նյութական բարիք է², մարդկանց հոգևոր գործունեության արդյունք³, մարդու մտավոր գործունեության ոչ նյութական արդյունք⁴: Այլ խոսքով՝ մատնանշվում է, որ ստեղծագործություն է համարվում ոչ թե ստեղծված նյութական արդյունքը, այլ դրանում մարմնավորված ստեղծագործական միտքը⁵: Նման մոտեցումը բխում է օբյեկտիվ իրականությունից: Քանի որ, անգամ այն դեպքերում, երբ ստեղծագործության և նրա նյութական կրիչի միջև գոյություն ունի անխպելի փոխկապակցվածություն (օրինակ, ստեղծված քանդակի և քանդակագործի ստեղծագործական աշխատանքի միջև), այնուհեներձ, մյուրական կրիչը սեփականության իրավունքի ինքնուրույն օբյեկտ է, իսկ դրանում մարմնավորված ոչ նյութական բարիքը՝ մտավոր սեփականության (հեղինակային իրավունք) ինքնուրույն օբյեկտ: Այդ պատճառով նյութական օբյեկտի սեփականության կամ տիրապետման իրավունքի փոխանցումն ինքնին ոչ նյութական բարիքի նկատմամբ մտավոր սեփականության իրավունքի փոխանցում չի առաջացնում: Խերևս, բացառություն են կազմում կերպարվեստի ստեղծագործությունները, որոնց նկատմամբ սեփականության (տիրապետման) իրավունքը փոխանցելիս ձեռք բերողին են անցնում հեղինակային առանձին իրավունքներ՝ օրինակ, ստեղծագործությունը ցուցահանդեսներում ցուցադրենու, այն տարա-

¹ Серебровский В.И. Вопросы советского авторского права. М., 1956, № 32:

² Гордон М.В. Советское авторское право. М., 1955, № 59:

³ Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք, Հատոր 2, Երևան, 1982, № 432:

⁴ Гаврилов Э.П. Авторское право. Издательские договоры. Авторский гонорар. М., 1988, № 10:

⁵ Սերգեև Ա.Պ. Աշված աշխատությունը, № 109:

ծելու իրավունքը և այլն:

Մտավոր սեփականության օբյեկտի նկատմանք իրավունքները ծագում են դրանց ստեղծման փաստի ուժով կամ լիազորված պետական մարմնի կողմից օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերում և կարգով՝ այդ օբյեկտներին իրավական պահպանություն տրամադրելու հետևանքով (Քաղ. օր. 1101 հոդվ.):

Օրենսդրության ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք, հետևաբար, նաև մտավոր սեփականության օբյեկտներ են համարվում գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունները, գյուտերը, օգտակար մոդելները, արդյունաբերական նմուշները, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով և այլ օրենքներով նախատեսված այլ արդյունքները (Քաղ. օր. 1100 հոդվ.):

Մտավոր սեփականություն համարվող օբյեկտներն օժտված են մի շարք հատկանիշներով: Նախ, դրանք հանդիսանում են նոր և ինքնատիպ տեղեկատվական այնպիսի առյութ, որն առարկայանում (արտահայտվում) է որոշակի նյութական կրիչների վրա: Դրանք ունեն արժեք և կարող են հանդես գալ որպես ապրանք: Այդ օբյեկտները չեն ամորտիզացվում, չեն մաշվում, հնանում են միայն բարոյապես: Ի սկզբանե ստեղծված լինելով մեկ օրինակից՝ դրանք կարող են բազմացվել և տարածվել ցանկացած քանակի օրինակներով: Կարող են միաժամանակ օգտագործվել ցանկացած քվով անձանց կողմից և փաստացի սփռվել ցանկացած տարածքում:

Նման հատկանիշների առկայության պայմաններում ստեղծագործական չեն համարվում մտավոր գործունեության այն արդյունքները, որոնց ստեղծման համար մտքի յուրօրինակ քոիչք չի պահանջվում: Օրինակ՝ նյութերի համակարգման, տեղեկությունների հավաքման, փաստերի արձանագրման և նմանօրինակ այլ աշխատանքների կատարումը: Այդ պատճառով մտավոր սեփականության իրավունքի նորմերով չեն պահպանվում այն անձանց անձնական իրավունքները, որոնք կատարում են տեխնիկական աշխատանք կամ ստեղծում են իրավական պահպանության ոլորտ չընդգրկված ստեղծագործական աշխատանք (օրինակ, կազմում են կատալոգներ, արոննենտային տեղեկատուններ, նորմատիվ ակտեր և այլն): Ստեղծագործության իրավական պահպանության համար ելակետային է այն դրույթը, որ իրավունքը ծագում է միայն մտավոր սեփականության այն օբյեկտների

Ակատմամբ, որոնց առանձնահատուկ է ստեղծագործական բնույթը և արտահայտման օբյեկտիվ ձևը:

Սպելդագործական բնույթը ստեղծագործության անկրկնելիությունը, յուրատիպությունը, յուրօրինակությունը, նրա նորույթ լինելը բնութագրող հատկանիշ է: Նորույթ լինելը ստեղծագործության հիմնական չափանիշն է¹: Նորույթ կարող է լինել ինչպես ամբողջությամբ ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքը, այնպես էլ նրա ձևը, բովանդակությունը, նրանում արտահայտված գաղափարը և այլն: Այդ իմաստով էլ յուրաքանչյուր ստեղծագործություն բնութագրվում է անկրկնելիությամբ, յուրօրինակությամբ և յուրատիպությամբ: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Հ. Ղարիբյանը, ստեղծագործական գործունեությամբ ստեղծվում է մարդկանց պատկերացման մեջ իր նախատիպը չունեցող, որակապես նոր աշխատանք: Օրինակ, նոր կերպարային համակարգի միջոցով արդեն իսկ հայտնի բովանդակության մարմնավորումը նոր գեղագիտական խնդրի լուծում է, հետևաբար՝ նոր ստեղծագործություն: Այդ բանի ցայտուն օրինակ է հայկական ժողովրդական «Սասունցի Դավիթ» էպոսի բանաստեղծական վերարտադրությունը Հովհաննես Թումանյանի կողմից: Հովհաննես Թումանյանը նշված էպոսի բովանդակությունն արտահայտել է նոր բանաստեղծական կերպարների միջոցով, լուծելով գեղագիտական նոր խնդիր²:

Մտավոր աշխատանքի արդյունքն ստեղծագործություն ճանաչելու համար իիմնական նախապայման է նաև մտքերը, գաղափարները, լուծումները **օբյեկտիվ (առարկայացված) ձևերով** արտահայտելը: Չանի դեռ ստեղծագործողի մտքերը գոյություն ունեն ստեղծագործական մտահղացման տեսքով, այլ անձանց համար ընկալելի չեն, մտավոր սեփականության օբյեկտ ճանաչվել չեն կարող: Որպեսզի ստեղծագործությունն ստանա հանրային արժեվորում, ճանաչվի մտավոր սեփականության օբյեկտ, այն պետք է նյութականանա՝ դրսնորպելով օբյեկտիվ առարկայական որոշակի ձևով: Այսինքն, ստեղծագործությունը պետք է գոյություն ունենա հեղինակի անձից

¹ Իրավական գրականության մեջ արտահայտվել է նաև այն կարծիքը, որ աշխատանքի նորույթը լինելը ստեղծագործական բնույթից անկատ ինքնուրույն հատկանիշ է (տե՛ս, օրինակ, **Խոնաց Ա.Ա.** Произведения творчества в гражданском праве. М., 1972, էջ 11-23):

² Տե՛ս Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք, Հատոր 2, Երևան, 1982, էջ 431:

անկախ, ինքնուրույն կեցություն ստացած որևէ ձևով¹: Սակայն արտահայտման ամեն մի ձև ստեղծագործության պահպանունակությունը չի ապահովում: Մտավոր աշխատանքի արդյունքը ստեղծագործություն կարող է համարվել, հետևաբար, նաև պահպանունակությունից օգտվել, եթե արտահայտվել է արդյունքի վերարտադրելիությունն ապահովող իրեղեն ձևով²: Օրինակ՝ խորենգրաֆիկ երկերը, մնջախաղերը հեղինակային իրավունքի օրյեկտ են ճանաչվում միայն այն դեպքում, եթե դրանց բեմադրման մասին կան գրավոր կամ այլ եղանակով արտահայտված ժանուգումներ: Նման իրավիճակը պայմանվորված է այն փաստով, որ նշված ստեղծագործություններն այլ կերպ վերարտադրել հնարավոր չեն: Թերևս, դա է պատճառը, որ Քաղօր. 1111 հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն, ստեղծագործությունը պետք է արտահայտվի բանավոր, գրավոր կամ ընկալելու հնարավորությունը բույլատրող այլ օրյեկտիվ ձևով: Ընդ որում, այդ նույն հոդվածի համաձայն, նյութական կրիչի վրա արտահայտված ստեղծագործությունը համարվում է օրյեկտիվ ձև ունեցող՝ անկախ երրորդ անձանց համար մատչելի լինելուց, իսկ նյութական կրիչի վրա չարտահայտված բանավոր կամ այլ ստեղծագործությունը համարվում է օրյեկտիվ ձև ունեցող, եթե դրանք մատչելի են երրորդ անձանց ընկալման համար (իրապարակային կատարում, արտասանություն և այլն):

¹ Տես **Ա.Պ. Սերգեև**, նշված աշխատությունը, էջ 112:

² Արտահայտման օրյեկտիվ ձևի և ստեղծագործության վերարտադրելիության մասին ձևավորվել է երկու դիրքորոշում: Հեղինակների մի մասը գտնում է, որ ստեղծագործության օրյեկտիվ ձևը և վերարտադրելիությունը պաշտպանունակության միասնակամ հատկամիջներ են (օրինակ՝ **Чернишева С.А.** Правоохранение в сфере художественного творчества. М., 1979, էջ 76), մյուսների կամքիրով վերարտադրելիությունը ստեղծագործության ինքնուրույն հատկանիշ է (օրինակ՝ **Кирilloва М.Я.** Развитие советского авторского права. Свердловск, 1982, էջ 10):

ԳԼՈՒԽ 55

ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

§ 1. Հեղինակային իրավունքի հասկացությունը: Սկզբունքներ:

Հեղինակային իրավունքը մտավոր սեփականության առանձնահատուկ ինստիտուտ է: Այդ ինստիտուտի նորմերով կարգավորվում են գրականության, գիտության, արվեստի բնագավառներում մարդու մտավոր գործունեության արդյունք հանդիսացող ստեղծագործական արժեքների ստեղծման կապակցությամբ առաջացող, միմյանց հետ անխօնիորեն կապված և միմյանց պայմանավորող անձնական ոչ գույքային և գույքային քաղաքացիական հարաբերություններ:

Այդ հարաբերությունների առանձնահատկությունը դրանորպես է նախ և առաջ նրանում, որ դրանք առաջանում են ստեղծագործական գործունեության արդյունք համարվող գիտության, գրականության և արվեստի ստեղծագործությունների **սրելության փաստի ուժով**, անկախ ստեղծագործության նշանակությունից, արժանիքներից և արտահայտելու եղանակից: Հեղինակային իրավունքի ծագման համար չի պահանջվում ստեղծագործության գրանցում կամ որևէ այլ ձևականություն (Քաղ. օր. 1116 հոդվ. կետ 1):

Հեղինակային իրավունքի հաջորդ առանձնահատկությունը **սրելության և սրելությունի միջև առաջացող անքակտելի կապն** է: Ստեղծագործության ստեղծման փաստի ուժով ստեղծագործողի համար առաջանում են անձնական ոչ գույքային անօտարելի իրավունքներ, որոնք բնութագրում են նրա՝ որպես նման արժեքի ստեղծողի, անհատականությունն ու արժանիքները: Հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքները՝ հեղինակությամ իրավունքը, անվան իրավունքը, համբավի և արժանապատվության (ստեղծագործության անձեռնմխելիության) իրավունքը անժամկետ իրավունքներ են, և դրանցից իրամարվելու մասին հեղինակի հայտարարությունը կամ մեկ այլ անձի հետ կնքված համաձայնությունն առողինչ է:

Վերջապես՝ հեղինակային իրավունքի հիմնական առանձնա-

հատկություններից մեկն էլ այն է, որ **ունի գործողության դարաժրային սահմանափակվածություն** և, ի տարբերություն այլ սուբյեկտիվ իրավունքների, գործում է այն երկրի տարածքում, որտեղ ստեղծվել է¹: Մեկ երկրում առաջացած հեղինակի սուբյեկտիվ իրավունքները, որպես կանոն, էքստերիտորիալ բնույթ չունեն²: Օրինակ, եթե մի երկրում իրի նկատմամբ առաջացած սեփականության իրավունքն ապահովում է այդ իրավունքի ճանաչումը նաև այլ երկրներում, ապա զիտուրյան, գրականուրյան, արվեստի երկի նկատմամբ նմանօրինակ իրավունք այլ երկրներում չի առաջանում³:

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հեղինակային իրավունքի գործողությունը տարածվում է այն հեղինակների ստեղծագործությունների, կատարողների կատարումների նկատմամբ, ովքեր Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներ են, անկախ տվյալ ստեղծագործության ստեղծման կամ իրապարակման վայրից: Նույն իրավունքներից օգտվում են նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքում նշտապես ապրող, բայց նրա քաղաքացի չհանդիսացող անձինք, եթե նրանց ստեղծագործությունները կամ կատարումները առաջին անգամ լույս են ընծայվել Հայաստանի Հանրապետությունում (Քաղ. օր. 1129 հոդվ.):

Ստեղծագործության և դրա հեղինակի իրավունքների էքստերիտորիալ պաշտպանության հարցերը կարգավորվում են տվյալ երկրի օրենսդրությամբ կամ միջազգային պայմանագրերով սահմանված կանոններով⁴:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ **հեղինակային իրավունքի նորմերով կարգավորվում են զիտուրյան, գրականուրյան, արվեստի երկերի սրկնության և օգրագործման կապակ-**

¹ Տե՛ս Գարիբյան Ա.Մ. Авторское право на произведения науки. Ереван, 1975, էջ 25:

² Տե՛ս Լուստ Լ.Ա. Международное частное право. М., 1970, էջ 90:

³ Տե՛ս Богуславский М.М. Вопросы авторского права в международных отношениях. М., 1973, էջ 13:

⁴ Առև. երկրների միջև հեղինակային իրավունքների պաշտպանության հարցերը կարգավորվում են ԽՍՀՄ տասնմեկ նախկին հանրապետությունների միջև 1993թ. սեպտեմբերի 24-ին կնքված «Հեղինակային և հարակից իրավունքների պահպանման բնագավառում համագործակցության մասին» բազմակողմ համաձայնագրի կանոններին համապատասխան: Այդ համաձայնագրով ստեղծվել է մասնակից պետություններում Հայաստանի Հանրապետության հեղինակների իրավունքների պաշտպանության իրավական հիմք:

ցույքամբ առաջացող (անյնական ոչ գույքային և գույքային) հարաբեկությունները: Այդ իրավունքի խնդիրն է՝ պահպանել հեղինակների անձնական և գույքային շահերը, համակրողմանի խթանել գիտության, գրականության, արվեստի բնագավառում ստեղծագործական գործունեությունը և ապահովել գիտության, գրականության ու արվեստի նվաճումների տարածումը¹:

Այդ խնդիրների իրականացումն ապահովվում է ստեղծագործելու ազատության, անհատական և հասարակական շահերի գուգակցման, հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքների անօտարելիության և հեղինակային պայմանագրի ազատության սկզբունքների պահպանմանը:

Ստեղծագործելու ազատության սկզբունք ամրագրված է Հայատանի Հանրապետության Սահմանադրության 40 հոդվածում: Ըստ այդ հոդվածի, յուրաքանչյուր ոք ունի գրական, գեղարվեստական, գիտական և տեխնիկական ստեղծագործության ազատություն, գիտական նվաճումներից օգտվելու և հասարակության մշակութային կյանքին նաևնակցելու իրավունք:

Ստեղծագործելու ազատության սկզբունքի կենսագործունեությունն ապահովվում է գրաքննության բացակայությամբ, մանուի և լրատվական մյուս միջոցների ազատությամբ, հեղինակների կողմից ստեղծագործության նյութի, թեմայի, ժանրի, ձևի ընտրության, ինչպես նաև ստեղծագործությունը ցանկացած ձևով և եղանակով օգտագործելու բացառիկ իրավունքի պաշտպանությամբ:

Անհարական և հասարակական շահերի գուգակցման սկզբունքը հեղինակային իրավունքի համար ունի առանձնահատուկ նշանակություն: Հանրահայտ է, որ հեղինակն է պատկանում իր ստեղծագործությունը ցանկացած ձևով և եղանակով օգտագործելու իրավունքը (Քաղ. օր. 1124 հոդվ.): Բայց դա չի նշանակում, որ հեղինակն իր ստեղծագործության օգտագործման հարցում վերապահված են անսահմանափակ հնարավորություններ: Հասարակությունը շահագրգուծ է ոչ միայն նրանում, որ իր անդամներն ազատորեն ստեղծագործեն և օգտվեն դրանց արդյունքներից, այլև այն բանում, որ ստեղծվող ստեղծագործություններն օգտագործվեն հասարակության կողմից: Այդ իսկ պատճառով օրենքն ստեղծագործության հեղինակին իր

¹ Տես Ղարիբյան & Ա. Նշված աշխատությունը, էջ 7:

անձնական և գույքային իրավունքների պահպանության բացառիկ իրավազորություններ վերապահելով հանդերձ, հանրային շահերից եղանելով՝ սահմանում է այդ իրավունքների իրականացման որոշակի սահմաններ և նախատեսում է հեղինակին վերապահված իրավազորությունների սահմանափակումներ:

Հարկ է նկատել, որ հեղինակի բացառիկ իրավունքների օրենսդրական սահմանափակումները, որպես կանոն, նախատեսվում են հեղինակի ստեղծագործական նվաճումների առավել լայն տարածման նպատակով և ոչ մի պարագայում չեն հակասում հեղինակի շահերին¹:

Հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքների անօգարելիության սկզբունքն այն կարևոր հիմնադրությներից մեկն է, որով Հայաստանի Հանրապետության հեղինակային իրավունքը տարբերվում է մի շարք երկրների հեղինակային իրավունքից: Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ հեղինակության իրավունքը, հեղինակի անունը և ստեղծագործության անձեռնմխելիությունը պահպանվում են անժամկետ (Քաղ. օր. 1131 հոդվ. կետ 6): Հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքներն անօտարելի և անփոխանցելի են և պահպանվում են անժամկետ, բացառությամբ հնտկանչի իրավունքի, որը գործում է միայն հեղինակի կյանքի ընթացքում (Քաղ. օր. 1121 հոդվ., կետ3): Հեղինակության իրավունքից հրաժարվելու մասին հեղինակի դիմումը կամ որևէ մեկի հետ նրա համաձայնությունն առողջ է: Անզամ այն դեպքերում, երբ ստեղծագործությունը դառնում է հանրային սեփականություն, այդ ստեղծագործությունն օգտագործելիս պետք է պահպանվեն հեղինակության իրավունքը, անվան իրավունքը, հեղինակի համրավի և արժանապատվության իրավունքը, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի (Քաղ. օր. 1132 հոդվ., կետ 2):

Հեղինակային պայմանագրի ազագության սկզբունքը: Մատնանշված սկզբունքը կարևոր նշանակություն ունի ստեղծագործությունների և նրանց հեղինակների իրավունքների ու շահերի արդյունավետ պաշտպանության համար: Այդ սկզբունքը հեղինակին իրավունք է վերապահում սեփական ցանկությամբ և ազատ կամահայտնությամբ իրականացնել ստեղծագործությունն օգտագործելու իր իրա-

¹ Տես Դարիքյան <Ա. Նշված աշխատությունը, էջ 8:

վունքը՝ հեղինակային կամ հեղինակային լիցենզային պայմանագրեր կնքելու միջոցով։ Այդ սկզբունքն ապահովում է նաև փոխադարձ պայմանավորվածությանք պայմանագրի պայմանները և ստեղծագործության օգտագործման կապակցությանք ծագող փոխհարաբերությունները կանոնակարգելու հնարավորություն։

Ճ 2. Հեղինակային իրավունքի օրենկումները

1. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1111 հոդվածին համապատասխան, հեղինակային իրավունքը տարածվում է ստեղծագործական գործունեության արդյունք համարվող գիտության, գրականության և արվեստի ստեղծագործությունների վրա՝ անկախ ստեղծագործության նշանակությունից, արժանիքներից, արտահայտելու եղանակից։ Այդ նույն հոդվածում ընդգծվում է, որ հեղինակային իրավունքը տարածվում է ինչպես իրապարակված, այնպես էլ չիրապարակված ստեղծագործությունների վրա (կետ 5): Սակայն ցանկացած ստեղծագործություն չէ, որ կարող է հանդիսանալ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ։ Նույն հոդվածը սահմանում է, որ հեղինակային իրավունքը չի տարածվում գիտական հայտնագործությունների, գաղափարների, սկզբունքների, մեթոդների, ընթացակարգերի, տեսակետների, համակարգերի արարողակարգերի, գիտական տեսությունների, մաթեմատիկական բանաձևերի, վիճակագրական դիագրամների, խաղի կանոնների վրա, եթե անգամ դրանք արտահայտված, նկարագրված, բացահայտված, լուսաբանված են ստեղծագործություններում, իսկ Քաղ. օր. 1114 հոդվածը թվարկում է հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չհամարվող ստեղծագործությունները։

Նշված հոդվածները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ գիտական, գրական և արվեստի ստեղծագործությունները կարող են հեղինակային իրավունքի օբյեկտ համարվել միայն այն դեպքում, եթե ունեն ստեղծագործական բնույթ և արտահայտվել են ընկալելու հնարավորություն ապահովող օբյեկտիվ ծեսով։

Ինչպես արդեն պարզաբանվել է, **ստեղծագործական բնույթ** ասելով ընդունված է հասկանալ ստեղծագործական գործունեության այն արդյունքը, որը որակապես նոր, եզակի և անկրկնելի հասկացությունների, գաղափարների, կերպարների կամ դրանք մարմնավո-

րոդ ձևերի ամբողջություն է¹: Ընդ որում, ստեղծագործությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ ճանաչելու համար ամենին պարտադիր չէ, որ աշխատանքը լինի ավարտուն: Օրենքը հավասարապես պահպանում է ինչպես ավարտուն, այնպես էլ շավարտված ստեղծագործությունները, մասնավորապես՝ Խրիզմերը, պլանները և ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք ստեղծելու համար հեղինակի կողմից օգտագործվող այլ միջանկյալ արդյունքները: Հեղինակային իրավունքով պահպանվում են նաև ստեղծագործության այն մասերը (ներառյալ դրանց անվանումները), որոնք բավարարում են ստեղծագործությանը ներկայացվող պահանջները և կարող են ինքնուրույն օգտագործվել (Քաղ. օր. 1113 հոդվ.):

Ստեղծագործության ստեղծագործական բնույթն արտաքնապես արտահայտվում է նրա արդյունքի նորությամբ: Հեղինակային իրավունքում նորությունը հասկացվում է լայն իմաստով: Այն կարող է դրսնորվել նոր ձևով, բովանդակությամբ, նոր գիտական հայեցակարգով, գաղափարով և այլն: Միանգամայն հնարավոր է, որ արդեն հայտնի բովանդակությունն արտահայտվի նոր ձևով: Օրինակ, «Սասունցի Դավիթ» էպոսի բանաստեղծական վերարտադրությունը՝ Հովհաննես Թումանյանի կողմից, Լյնշտեյնի հարաբերականության տեսությունը և Հեյֆիջի գրած նույն երկի մատչելի շարադրանքը: Բերված օրինակներում նշված անձինք հայտնի բովանդակությանը տվել են նոր ձև, դառնալով ոչ միայն նոր ձևի, այլև ամբողջ երկի հեղինակ²:

Իրավական գրականության մեջ արտահայտվել է նաև կարծիք, համաձայն որի ստեղծագործության նորությունը պետք է համարվի ինքնուրույն հատկանիշ³: Սակայն, ինչպես արդարացի մատնանշում են որոշ հեղինակներ, հեղինակային իրավունքում նորության հատկանիշը՝ որպես նրա պահպանության ինքնուրույն շափանիշ, ավելորդ է, որովհետև ամբողջությամբ ներառվում է ստեղծագործության հատկանիշով⁴:

¹ Ստեղծագործության մասին ավելի մանրամասն տես՝ «Ստեղծագործությունը որպես մտավոր սեփականության իհմք» պարագրաֆում:

² Տես նաև Հայկական ՍՍՀ բաղաքացիական իրավունք, հատոր 2, Երևան, 1982, էջ 438:

³ Տես, օրինակ, *Чернышева С.А.* Правоотношения в сфере художественного творчества. М., 1979, էջ 76; *Ионас В.Я.* Произведения творчества в гражданском праве. М., 1972, էջ 11-23.

⁴ Տես, օրինակ, *Անդեն Ա.Պ.* Նշված աշխատությունը, էջ 111:

Երկը՝ որպես ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք, հեղինակային իրավունքի օբյեկտ է դառնում միայն այն ժամանակ, եթե արտահայտվում է որևէ **օբյեկտիվ չենք**: Քանի դեռ հեղինակային նորերը երրորդ անձանց համար ընկալելի որևէ եղանակով չեն արտահայտվել, դրանք հեղինակային իրավունքի օբյեկտ համարվել չեն կարող: Որպեսզի ստեղծագործությունը համարվի հեղինակային իրավունքի օբյեկտ, այն պետք է գտնվի այնպիսի օբյեկտիվ ձևում, որը հնարավորություն կտա առանց հեղինակի օգնության ընկալել նարդկային զգացողությամբ, այսինքն՝ տեսողության և լսողության օգնությամբ, իսկ դրանց բացակայության դեպքում՝ շոշափելիքի միջոցով (կույրերի համար հատուկ եղանակով ստեղծված ստեղծագործություն): Այսինքն, ստեղծագործությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ կարող է համարվել և պահպանության արժանանալ, եթե **ամրակած է նյութական կրիչի վրա**:

Քաղ. օր. 1111 հոդվածի համաձայն, գրավոր կամ այլ կերպ նյութական կրիչի վրա արտահայտված ստեղծագործությունը համարվում է օբյեկտիվ ձև ունեցող՝ անկախ երրորդ անձանց համար մատչելի լինելոց: Սակայն Քաղ. օր. 1111 հոդվածին համապատասխան օբյեկտիվ ձև ունեցող կարող են համարվել նաև նյութական կրիչի վրա շարտահայտված բանավոր կամ այլ եղանակով մասսայականացվող ստեղծագործությունները: Այդ եղանակով տարածված ստեղծագործությունները համարվում են օբյեկտիվ ձև ունեցող, եթե մատչելի են դարձել երրորդ անձանց ընկալման համար (իրապարակային արտասահմանություն, իրապարակային կատարում և այլն):

Օրենքից բխող՝ վերը մատնանշված երկու հատկանիշներն անհրաժեշտ և բավարար են ստեղծագործությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ ճանաչելու համար: Դրանցից որևէ մեկի բացակայության դեպքում մտավոր գործունեության արդյունքն ստեղծագործություն, հետևաբար՝ նաև հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չի համարվի:

Քաղ. օր. 1116 հոդվածին համապատասխան գիտության, գրականության կամ արվեստի ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակային իրավունքը ծագում է այն ստեղծելու փաստի ուժով: Հեղինակային իրավունքը ծագման համար չի պահանջվում ստեղծագործության գրանցում կամ որևէ այլ ձևականություն:

Մտավոր աշխատանքի ստեղծագործական բնույթ ունեցող և օբյեկտիվ ձևով արտահայտված արդյունքը հեղինակային իրավունքի

օրյեկտ է ճանաչվում՝ անկախ նշանակությունից, արժանիքներից և այլ հատկանիշներից: Այսինքն՝ հեղինակային իրավունքի օբյեկտը կարող են ճանաչվել ինչպես հանճարեղ, այնպես էլ պակաս կամ ընդհանրապես սոցիալական արժեք չներկայացնող ստեղծագործությունները: Այդ պատճառով ոչ մեկը ոչ միայն իրավունք չունի ցանկացած բովանդակությամբ ստեղծագործության պահպանության անխարար իրականացման խոչընդոտներ ստեղծել, այլև իրավասության չ պահանջելու, որպեսզի ստեղծագործությունն արգելվի, շրջանառությունից հանվի կամ ոչնչացվի, անգամ այն դեպքում, եթե նրա բովանդակությունը հակասում է իմշ-որ անձանց կամ խմբերի շահերին, քաղաքական կուսակցությունների գաղափարախոսությանը կամ տեսակետին, իշխող քաղաքական դրկտրինային և այլն¹: Սակայն դա չի նշանակում, որ ամեն մի ստեղծագործություն կարելի է տարածել: Ստեղծագործության նշանակությունը, արժանիքները հաշվի են առնվում օգտագործելու փուլում, երբ գնահատվում է իրապարակման, իրատարակման, իրապարակային ցուցադրման, տարածման կամ այլ եղանակով օգտագործելու նպատակահարմարությունը: Ցանկացած ստեղծագործություն ապահովվում է պահպանությամբ, սակայն տարածողները պետք է ընտրեն և տարածեն սոցիալական արժեք ունեցող ստեղծագործությունները²:

2. Քաղաքացիական օրենսգիրքը հեղինակային իրավունքի օբյեկտներ է համարում՝

- 1) գրական (գրական-գեղարվեստական, գիտական, ուսումնական, իրապարակախոսական և այլ) ստեղծագործությունները.
- 2) դրամատիկական և սցենարային ստեղծագործությունները.
- 3) տեքստով և առանց տեքստի երաժշտական ստեղծագործությունները.
- 4) երաժշտական դրամատիկական ստեղծագործությունները.
- 5) պարարվեստի ստեղծագործությունները և մնջախաղերը.
- 6) տեսալսողական ստեղծագործությունները (կինոֆիլմերը, հեռուստաֆիլմերը և տեսաֆիլմերը, տեսասլայդային ֆիլմերը, դիաֆիլմերը և այլ կինո, հեռուստատեսային և տեսաստեղծագործությունները).

¹Տես *Судариков С.А. Основы авторского права. Минск, 2000, էջ 106:*

²Տես նաև Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք, հասոր 2, Երևան, 1982, էջ 440:

բը), ուղիստեղծագործությունները.

7) գեղանկարչական, քանդակագործության, գրաֆիկայի, դիզայնի և կերպարվեստի այլ ստեղծագործությունները.

8) դեկորատիվ կիրառական արվեստի և բնմական գրաֆիկայի ստեղծագործությունները.

9) ճարտարապետության, քաղաքաշինության, այգեպուրակային արվեստի ստեղծագործությունները.

10) լուսանկարչական ստեղծագործությունները և լուսանկարչությանը նմանակող եղանակներով ստացված ստեղծագործությունները.

11) աշխարհագրությանը, տոպոգրաֆիկային և այլ գիտություններին վերաբերող աշխարհագրական, երկրաբանական ու այլ քարտեզները, նախագծերը, էսքիզները և պատմիկ ստեղծագործությունները.

12) համակարգչային ծրագրերը

13) տառատևսակները:

Նշված ցանկն ունի մոտավոր՝ կողմնորոշիչ բնույթ: Քաղ. օր. 1112 հոդվածի համաձայն, եթե ստեղծագործական աշխատանքի այս կամ այն արդյունքը թվարկված տեսակների թվին չի դասվում, բայց բավարարում է օրենքով ստեղծագործությանը ներկայացվող պահանջներին (Քաղ. օր. 1111 հոդվ.), այն ճանաչվում է ստեղծագործություն և օգտվում է նույնպիսի պահպանությունից, ինչպիսի պահպանությունից որ օգտվում են թվարկված օբյեկտները: Բացի դրանից, Քաղ. օր. 1113 հոդվածի համաձայն, հեղինակային իրավունքի օրյեկտ են ճանաչվում նաև օրենքով սահմանված (Քաղ. օր. 1111 հոդվ.) պահանջներին բավարարող ստեղծագործությունների մասերը, դրանց անվանումները, ածանցյալ ստեղծագործությունները:

Հեղինակային իրավունքի օրյեկտները կարող են լինել **բնօրինակ, ածանցյալ և հավաքածող** ստեղծագործություններ:

Բնօրինակ (հիմնական) է համարվում այն սպեկտակործությունը, որի բոլոր հիմնական պահպանվող գործունեությունները կողմից:

Հեղինակային իրավունքի ժամանակակից գաղափարախոսության համաձայն գրական, արվեստի ստեղծագործությունների համար հիմնական պահպանվող տարրեր են համարվում ստեղծագործության լեզուն՝ արտաքին ձևը, և կերպարների համակարգը՝ ներքին

ՃԱԾ: Ինչ վերաբերում է ստեղծագործության բովանդակությանը, ապա այն ստեղծագործության ձևից ամեախ չի պահպանվում: Այդ պատճառով այն ստեղծագործությունները, որոնցում փոխառված են այլ ստեղծագործության բովանդակության տարրերը (թեման, նյութերը և այլն), բայց ունեն ինքնուրույն ձև, նույնպես համարվում են բնօրինակ ստեղծագործություններ: Ավելի պարզ՝ բնօրինակ են համարվում բոլոր այն ստեղծագործությունները, որոնք նախկինում գոյություն ունեցող ստեղծագործությունների վերամշակումներ չեն: Այդ ստեղծագործությունների յուրօրինակությունն առաջնային է¹:

Ածանցյալ են համարվում այն ստեղծագործությունները, որոնք ստեղծվում են մեկ այլ ստեղծագործության վերամշակման հեկտանքով: Այդ ստեղծագործությունները ևս համարվում են ստեղծագործական աշխատանքով ստեղծված ինքնուրույն և յուրօրինակ ստեղծագործություններ, սակայն դրանց յուրօրինակությունը երկրորդային է, քանի որ հիմնված է բնօրինակ ստեղծագործության վրա: Քաղ. օր. 1113 հոդվածի համաձայն, ածանցյալ ստեղծագործություններ են՝

1) այլ ստեղծագործությունների վերամշակումները (մշակումները, անոտացիաները, ուժերատները, ամփոփումները, տեսությունները, բնմականացումները, դաշնակումները և գիտության, գրականության ու արվեստի այլ նմանատիպ ստեղծագործությունները).

2) քարզմանությունները.

3) ժողովածուները (հանրագիտարանները, անբոլոգիաները), տվյալների քազաները և իրենցից՝ ըստ նյութի ընտրության կամ տեղաբաշխման, ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք ներկայացնող այլ հավաքածող ստեղծագործությունները²:

Ածանցյալ ստեղծագործությունները պահպանության արժանացնելու հիմնական չափանիշը բնօրինակի համեմատությամբ ստեղծագործական ինքնուրույնությունն է: Որպես կանոն, ածանցյալ ստեղծագործության ինքնուրույնությունը դրսևորվում է բնօրինակը ստեղծագործական նոր ձևով ներկայացնելու մեջ: Ենթադրվում է, որ դրա համար պահանջվում են ոչ միայն հատուկ գիտելիքներ, այլև որոշա-

¹ Տե՛ս **Սուդապիկով Ս. Ա. նշված աշխատությունը**, էջ 142:

² Ստեղծագործությունների տեսակների ոչ սպառիչ ցանկը տե՛ս **Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին 2006 թ. հունիսի 15 ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածում**:

կի ստեղծագործական ջանքեր, որպիսիք բավարար հիմք են ածանցյալ ստեղծագործությունները պահպանելու համար: Ածանցյալ ստեղծագործության հեղինակի իրավունքների պահպանության պարտադիր պայման է բնօրինակի հեղինակի հեղինակային իրավունքների պահպանությունը (քաղ. օր. 1118 հոդվ. 2-րդ կետ): Խարզմանիչը կամ այլ ածանցյալ ստեղծագործության հեղինակն օգտվում է հեղինակային իրավունքից, պայմանով, որ պահպանված են բարգմանության կամ այլ վերափոխման ենթարկված ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակի իրավունքները (Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին ՀՀ օրենքի 30 հոդվ.):¹

Ածանցյալ ստեղծագործությունները պահպանվում են հեղինակային իրավունքով՝ անկախ այն ստեղծագործության հեղինակային իրավունքի օրյեկտ լինելու հանգամանքից, որի վրա դրանք հիմնված են կամ որը ներառում են:

Հավաքածու պարագագործություններ: Քաղ. օր. 1113 հոդվածի համաձայն, հեղինակային իրավունքի օրյեկտ են նաև ժողովածուները (հանրագիտարանները, անքողիաները), տվյալների բազաները և իրենցից, ըստ նյութերի ընտրության կամ տեղաբաշխման, ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք ներկայացնող այլ հավաքածու ստեղծագործությունները: Հավաքածու ստեղծագործությունները հրատարակող անձինք ունեն այդ ստեղծագործությունն ամբողջությամբ օգտագործելու բացառիկ իրավունք: Նրանք իրավասու են նշել իրենց անունը (ապարբերականի անվանումը) կամ պահանջել նման նշում՝ տվյալ հավաքածու ստեղծագործության ցանկացած օգտագործման դեպքում (ՀՀԻՍՕ 31 հոդվ.):

Հավաքածոյում ներառված ստեղծագործությունների հեղինակները պահպանում են իրենց ստեղծագործություններն օգտագործելու բացառիկ իրավունքները՝ անկախ այն ամբողջությամբ հրատարակելու հանգամանքից, եթե այլ բան նախատեսված չէ առանձին ստեղծագործությունը պատրաստելու մասին պայմանագրով:

Նույն ստեղծագործությունների օգտագործմամբ հավաքածու ստեղծագործություն կարող են ստեղծել տարբեր անձինք, որովհետև մեկ ժողովածու ստեղծողի հեղինակային իրավունքը խոչընդուն չէ այլ

¹ Այսուհետ «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը վերտառության փոխարենն կօգտագործենք «ՀՀԻՍՕ»:

անձանց կողմից նույն նյութերի օգտագործմամբ՝ իր ձևով և բովանդակությամբ նախկինում ստեղծվածից տարբերվող այլ ժողովածու ստեղծելու համար: Հավաքածո ստեղծագործությունները պահպանվում են հեղինակային իրավունքով՝ անկախ նրանից՝ դրանցում ընդգրկված ստեղծագործությունները հանդիսանո՞ւմ են հեղինակային իրավունքի օրյեկտ, թե՞ ոչ:

Կարելի է հավաքածո ստեղծագործություն ստեղծել նաև այնպիսի տվյալներից, որոնք առանձին վերցրած ընդհանրապես ստեղծագործություն չեն: Սակայն այդպիսի նյութեր հավաքելն ինքնին պետք է հանդիսանա ստեղծագործական աշխատանք, այլապես հավաքածոն կարող է դիտարկվել «տեղեկատվական բնույթ ունեցող դեպքների և փաստերի մասին հաղորդում»¹:

Հավաքածո ստեղծագործությունների ստեղծումը կազմակերպող անձինք (հանրագիտարանների իրատարակիչները, ֆիլմեր պատրաստողները, պրոդյուսերները և այլոր) չեն համարվում համապատասխան ստեղծագործությունների հեղինակներ: Սակայն Զադ. օրով և այլ օրենքներով սահմանված դեպքերում, նման անձինք բացառիկ իրավունք են ճեռք բերում այդ ստեղծագործությունների օգտագործման նկատմամբ (Զադ. օր. 1119 հոդվ.):

Նույն հոդվածի համաձայն, հանրագիտարանների, հանրագիտական բառարանների, գիտական աշխատանքների պարբերական կամ շարունակվող ժողովածուների, թերթերի, ամսագրերի և այլ պարբերական իրատարակությունների իրատարակիչները նման իրատարակություններն օգտագործելու բացառիկ իրավունք ունեն: Հրատարակիչն իրավունք ունի նման իրատարակության ցանկացած օգտագործման դեպքում նշել կամ պահանջել, որ նշվի իր անվանումը: Նման իրատարակություններում ներառված ստեղծագործությունների հեղինակները պահպանում են իրենց ստեղծագործությունները հավաքածո ստեղծագործությունից անկախ օգտագործելու բացառիկ իրավունքը, եթե ստեղծագործության ստեղծման պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ²:

¹Տես *Калоягин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права), Учебник для ВУЗов. М.. 2000, էջ 48:*

²Տառացի բարգմաննության պատճառով Զադ. օր. 1119 հոդվածի 2-րդ կետի երկրորդ մասի միտքը աղճատվել է (տես Զադ. օր.՝ ուստեղն տարրերակը):

Հավաքածու ստեղծագործության (ժողովածուի) ուրույն տեսակ է դիտարկվում **դիվալների բազան՝** *Sվյալների բազան դիվալների կամ այլ նյութերի (հողվածների, հաշվարկների, փաստերի և այլն) մերենարներունենի կամ այլ չեռվ համակարգված այնպիսի բանարարություն (կոմպիլացիա) է, որն ըստ իր պարունակության, ընդուրված կամ դիվալաշխանան սրբազնագործական աշխատանքի արդյունքը՝*¹

Տրված հասկացությունից հետևում է, որ տվյալների բազան կարող է ներառել ինչպես հեղինակային և հարակից իրավունքի ցանկացած օբյեկտ, այնպես էլ մտավոր սեփականության այլ օբյեկտներ, որոնք կցակազմված են որոշակի համակարգով կամ մեթոդով և այդ ստեղծագործություններից կամ նյութերից յուրաքանչյուրին կարելի է անհատապես ծանոթանալ (անհատական մուտք ունենալ) էլեկտրոնային կամ այլ միջոցներից օգնությամբ: *Sվյալների բանկի համար առանցքայինը ստեղծագործությանը ծանոթանալու եղանակն է (մերենարներունենի կամ էլեկտրոնային այլ եղանակով): Նշանակում է, էլեկտրոնային՝ ընթեռնենի եղանակի համար ստեղծված ցանկացած ժողովածու ճանաչվում է տվյալների բազա: Առաջին անգամ միջազգային մակարդակով տվյալների բազայի պահպանությունը ճանաչվեց «Մուավոր սեփականության նկատմամբ իրավունքների առևտրական տեսանկյունների մասին» համաձայնագրով (TRIPS Agreement)²: Հետագայում Եվրոպիությունը ընդունեց «Տվյալների բազայի իրավական պահպանության մասին» դիրեկտիվ, որով պահպանության օբյեկտ ճանաչվեց տվյալների բազան՝ որպես այդպիսին, և նախատեսվեց, որ տվյալների բազայի պահպանությունը չի տարածվում այն համակարգչային ծրագրերի վրա, որոնք օգտագործվում են*

¹ *Sվյալ դեպքում ճիշտ կիրար օգտագործել ոչ թե «տվյալների բազա» այլ «տվյալների բանկ» եզրույթը:*

² Սեր կողմից օգտագործվել է «Հեղինակային իրավունքների և հարակից իրավունքների մասին» 1999 թ. դեկտեմբերի 8-ի ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածում տրված բնորոշումը: Սեր կարծիքով 2006 թ. օրենքի բերություններից մեկն էլ «Օրենքում օգտագործվող հիմնական հասկացությունների» պարզաբանումից հրաժարվելն է:

³ *Համաձայնագիրը կնքվել է 1994 թ. Առևտրի համաշխարհային կազմակերպություն ստեղծելու մասին համաձայնությունների փաթեթում (Տե՛ս Սույնագիրով Ա.Ա. նշված աշխատությունը, էջ 13):*

տվյալների բազայի ստեղծման կամ օգտագործման համար¹: Տվյալների բազայի պահպանությունը չի տարածվում նաև դրանում առկա տվյալների կամ տեղեկատվության վրա և չի կարող վնաս պատճառել անմիջականորեն այդպիսի տվյալներում կամ տեղեկատվության մեջ գտնվող ցանկացած ստեղծագործության հեղինակի իրավունքներին:

Ծառայողական ստեղծագործություններ: Ծառայողական է համարվում այն ստեղծագործությունը, որն ստեղծվել է ծառայողական առաջադրանքով: Եթե ծառայողական առաջադրանքի բովանդակությունն ուղղված չէ ծառայողական ստեղծագործության ստեղծմանը, ապա այն չի կարող ծառայողական համարվել: Որպես կանոն, ծառայողական են համարվում առաջադրանքի կարգով ստեղծված աշխատանքները: Բայց ծառայողական են համարվում նաև հաստիքային աշխատողների կողմից ծառայողական պարտականությունների կատարման կարգով ստեղծված աշխատանքները: Եթե հաստիքային աշխատողի ստեղծագործությունն անմիջականորեն կապված չէ աշխատանքային պարտականությունների կատարման հետ, այն ծառայողական չի համարվում:

Ծառայողական ստեղծագործությունների իրավական կարգավիճակի առանձնահատկությունները հանգում են հետևյալին.

1. Ծառայողական ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակային իրավունքը պատկանում է ոչ թե այն գործատուին, որի առաջադրանքով այն ստեղծվել է, այլ ստեղծագործության հեղինակին: Դա նշանակում է, որ հեղինակն օգտագում է անվան, հեղինակության, աշխատանքի մասսայականացման և անձնական ոչ գույքային այլ իրավունքներից:

2. Գործատուի ծառայողական հանձնարարությունների կամ ծառայական պարտականությունների կատարման կարգով աշխատողի կողմից ստեղծագործության ստեղծման դեպքում գործատուն համարվում է այդ ստեղծագործության նկատմամբ գույքային իրավունքների իրավատերը, եթե հեղինակի և գործարարի միջև կնքված պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ. (Քաղ. օր. 1128 հոդվ.): Գործատուն իրավունքը ունի ինչպես անձամբ օգտագործել, այնպես էլ անկախ հեղինակի համաձայնությունից՝ ծառայողական ստեղծագործության օգտագործումը հանձնել այլ անձի: Ընդ որում, գործատուն

¹ Տե՛ս **Սույարիկով Ա. Ա. նշված աշխատությունը**, էջ 221:

ծառայողական ստեղծագործությունը կարող է օգտագործել առանց սահմանափակման և հեղինակին վարձատրություն վճարելու, եթե հեղինակի և գործատուի միջև կնքված պայմանագրով ստեղծագործությունն օգտագործելու այլ պայմաններ նախատեսված չեն: Հիշյալ կանոնը չի կիրառվում ծառայողական հանձնարարությունների կամ պարտականությունների կարգով ստեղծված հանրագիտարանների, հանրագիտարանային բառարանների, գիտական աշխատությունների, պարբերականների ու շարունակական ժողովածուների, թերթերի ու ամսագրերի և այլ պարբերական իրատարակությունների վրա (Քաղ. օր. 1128 հոդվ. մաս 3):

3. Հեղինակային իրավունքով չպաշտպանվող օբյեկտներ են համարվում նախ և առաջ մտավոր աշխատանքի այն արդյունքները, որոնք չունեն գիտական, գրական և արվեստի երկին օրենքով ներկայացվող հատկանիշերը: Օրինակ, եթե մտավոր աշխատանքով ստեղծվել է ոչ թե ստեղծագործական, այլ տեխնիկական արդյունք (չվացուցակ, հեռախոսների տեղեկատու, հասցեների գիրք և այլն), ապա այդ արդյունքը հեղինակային իրավունքով պաշտպանվող ստեղծագործություն չի համարվի, եթե կազմողը չի կիրառել տեղեկատվական տվյալների շարադրման յուրօրինակ համակարգ:

Քաղ. օր. 1111 հոդվածի 6-րդ կետին համապատասխան հեղինակային իրավունքը չի տարածվում նաև գիտական հայտնագործությունների, գաղափարների, ակզեռների, մեթոդների, ընթացակարգերի, տեսակետների, համակարգերի, արարողակարգերի, գիտական տեսությունների, մաթեմատիկական բանաձևների, վիճակագրական դիագրամների, խաղի կանոնների վրա, եթե անգամ դրանք արտահայտված, նկարագրված, բացահայտված, լուսաբանված են ստեղծագործություններում:

Վերոհիշյալ օբյեկտներից բացի, ստեղծագործություն չեն համարվում և հեղինակային իրավունքով չեն պահպանվում այն աշխատանքները, որոնց պաշտպանությունը օրենսդիրը՝ որոշակի հանգանաքներից ելնելով՝ դադարեցնում է կամ այդ տիպի ստեղծագործությունները հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չի համարում: Մասնավորապես իրավական պաշտպանությունից չեն օգտագործության ստեղծագործությունները: Հանրային են համարվում այն ստեղծագործությունները, որոնց Հայաստանի Հանրապետության տարածում նրբնից պահպանություն չի տրամադրվել, ինչպես նաև այն

ստեղծագործությունները, որոնց նկատմամբ հեղինակի գույքային իրավունքների գործողության ժամկետն ավարտվել է: Հանրային ստեղծագործությունները կարող է ազատորեն օգտագործել յուրաքանչյուրը՝ առանց հեղինակին վարձատրություն վճարելու, պայմանով, եթե պահպանում է հեղինակի անվան, հեղինակության իրավունքը. համբավի և արժանապատվության իրավունքը (Քաղ. օր. 1132 հոդվ.): Հեղինակային իրավունքը չի տարածվում նաև այն ստեղծագործությունների վրա, որոնք օրենքի ուժով հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չեն համարվում: Քաղ. օր. 1114 հոդվածը հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չի համարում պաշտոնական փաստաթղթերը, պաշտոնական խորհրդանիշերը և նշանները, ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի ստեղծագործությունները, օրվա նորությունների կամ դնբացիկ իրադարձությունների մասին մամլո տեղեկատվության բնույթ ունեցող սովորական հաղորդումները, քաղաքական ելույթները, դատավարության ընթացքում արտասանված ճառերը, առանց մարդու ստեղծագործական գործունության՝ տեխնիկական միջոցների օգնությամբ ստացված արդյունքները:

1. **Պաշտոնական փաստաթղթերի** մեծամասնությունն ստեղծագործություններ են և ոչնչով չեն տարբերվում պահպանունակությամբ օժտված ստեղծագործություններից: Բայց ստեղծագործական աշխատանքի պահպանունակությունը նրանց վրա տարածվում է, քանի դեռ գտնվում են նախագծի կարգավիճակում (Եթե, իհարկե, կրկնօրինակված չեն): Իսկ այն բանից հետո, եթե նախագիծը դառնում է պաշտոնական փաստաթույթ (օրենք, որոշում, վճիռ և այլն), նրա կարգավիճակը արմատապես փոխվում է: Դրանք համրությանը մատուցվում են որպես իշխանական լիազորություններով օժտված մարմնի կողմից ծևավորված պետական կամքի արտահայտություն և այդ դերը կարող են կատարել այն դեպքում, եթե կօգտագործվեն առանց որևէ բույլտվության և սահմանափակման: Այդ փաստաթղթերն ունեն որոշակի դեր, նպատակային նշանակություն և հատկանիշներ: Դրանց կիրառության պարտադիրնելիությունը, փոփոխելիությունը չեն կարող կախվածության մեջ դրվել հեղինակի (հեղինակների) համաձայնությունից կամ ցանկությունից:

2. **Պաշտոնական խորհրդանիշերը և նշանները** (դրոշները, զինանշանները, շքանշանները, դրոշմանիշերը և այլն) հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չեն համարվում, քանի որ ընդունման կամ հաս-

տատման պահից ծեռք են թերում յուրահատուկ կարգավիճակ և դրանց պաշտպանությունն իրականացվում է առանձնահատուկ եղանակներով:

Պաշտոնական խորհրդանշերի և նշանների օգտագործման ինարավորությունը չի կարող կախվածության մեջ դրվել դրանց նախագծերը ստեղծողների կամահայտնությունից (օրինակ, դրանմանիշի բողարկումը եսքիզի հեղինակի կամքից): Այդ օբյեկտների օգտագործման կարգը սահմանվում է ոչ թե հեղինակային իրավունքի նորմերով, այլ հատուկ օրենսդրությամբ, և դրանք հեղինակային իրավունքի օրյեկտ դիտարկվել չեն կարող: Օրինակ, պետության գինանշանը կամ դրոշը որպես հասարակ նկար դիտարկվել չեն կարող: Դրանք դիտարկվում են որպես ժողովրդի միասնությունը մարմնավորող սիմվոլներ¹:

3. **Ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի սրբեղծագործությունը** հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չհամարելու հիմնական պատճառն այն է, որ հեղինակն անհայտ է: Ենթադրվում է, որ ժողովրդական ստեղծագործությունն ստեղծվում է անորոշ քվով անձանց ստեղծագործական աշխատանքի հետևանքով, որոնցից յուրաքանչյուրն ստեղծագործության վերջնական տարրերակում ինչ-որ բան է մտցնում²: Այդ հանգամանքը նկատի ունենալով՝ երկրների մեծամասնությունում, որոնցում հեղինակային իրավունքը հարյուրամյակներով գոյություն ունի, ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի ստեղծագործությունը համարվում է հասարակական ունեցվածք և կարող է ազատորեն օգտագործվել ցանկացած անձի կողմից³:

4. **Օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների** մասին մամլո՝ տեղեկատվական բնույթ ունեցող սովորական հաղորդումները հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չեն համարվում, քանի որ այս կամ այն փաստի մասին անկողմնակալ տեղեկատվությունը ստեղծագործական տարրեր չի պարունակում: Այն, որպես կանոն, տրվում է սեղմ, և դրանում չի դրսնորվում հեղինակի անհատականությունը: Բոլորովին այլ է, եթե տեղեկատվությունն ուղեկցվում է հեղինակի գնահատականներով, բացատրություններով. մեկնաբանութ-

¹ Ст. 1 Кодекса о правах интеллектуальной собственности (Изключительные права). М., 2000, ч. 37:

² Ст. 1 Кодекса о правах интеллектуальной собственности (Изключительные права). М., 2000, ч. 38:

³ Ст. 1 Кодекса о правах авторского права. Минск, 2000, ч. 126:

յուններով, կանխատեսումներով և այլն: Այդպիսի տեղեկատվությունը հանդիսանում է ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք՝ հեղինակային իրավունքի օբյեկտ, և դրա օգտագործման համար սահմանվում են հասուն պահանջներ: Մասնավորապես, այդ նյութերն առանց հեղինակի համաձայնության և առանց հոնորար վճարելու կարելի է օգտագործել՝ պարտադիր մատնանշելով հեղինակի անունը և փոխառման սկզբնաղբյուրը:

5. Քաղաքական եկույրները, դադավարության բնբացրում արդասանված ճառերը, բնականորեն, ստեղծագործական աշխատանքի արգասիք են, բայց դրամք հանրությանը ներկայացնողները հետապնդում են ոչ թե հեղինակային իրավունքներ ծեռք բերելու, այլ որոշակի այլ նպատակներով, որի պատճառով էլ կարող են այլ անձանց կողմից օգտագործվել առանց թույլտվության և սահմանափակման:

6. Առանց մարդու սպեղծագործական գործունեության տեխնիկական միջոցների օգնությամբ ստացված արդյունքները հեղինակային իրավունքով չեն պաշտպանվում այն պարզ պատճառով, որ հեղինակային իրավունքը տարածվում է ստեղծագործական գործունեության արդյունք համարվող ստեղծագործությունների վրա, իսկ մատնանշված արդյունքները ստեղծագործություն չեն:

§ 3. Հեղինակային իրավունքի սուրյեկտները

Գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործության հեղինակային իրավունքի սուբյեկտ են ճանաչվում ստեղծագործության հեղինակները, նրանց ժառանգները, գործատուները և օրենքով կամ պայմանագրով հեղինակային բացառիկ իրավունքներ ծեռք բերող այլ անձինք:

Գործող օրենսդրությամբ հեղինակ է ճանաչվում այն ֆիզիկական անձինք, որոնց ստեղծագործական աշխատանքով ստեղծվել է գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործությունը: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների համար հեղինակային իրավունքը ծագում է ստեղծագործության ստեղծման փաստի ուժով, անկախ ստեղծագործության իրապարակված, ավարտուն լինելու հանգամանքից և անկախ ստեղծագործության նպատակից ու արժանիքներից, ինչպես նաև անկախ այն հանգամանքից, թե ստեղծագոր-

ծությունն առաջին անգամ ո՞ր երկրում է լույս ընծայվել կամ օրյեկտիվ ձևով ո՞ր պետության տարածքում է գտնվում:

Քաղաքացուն հեղինակային իրավունքի սուբյեկտ ճանաչելու համար նրա գործունակությունը կամ սուբյեկտիվ հատկանիշները (սեռ, տարիք, քաղաքացիություն և այլն) որևէ նշանակություն չունեն: Ստեղծագործության հեղինակ կարող է ճանաչվել ինչպես գործունակ, այնպես էլ անգործունակ քաղաքացին:

Հեղինակային իրավունքի սուբյեկտուներ են ճանաչվում ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, այլև օտարերկրացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք: Այդ անձինք հեղինակային իրավունքի սուբյեկտուներ կարող են ճանաչվել, եթե նրանց ստեղծագործությունն առաջին անգամ լույս է ընծայվել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում: Ստեղծագործությունը համարվում է Հայաստանի Հանրապետությունում առաջին անգամ լույս ընծայված նաև, եթե այն այլ պետությունում առաջին անգամ լույս ընծայվելուց հետո երեսուն օրվա ընթացքում լույս է ընծայվում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում: Եթե օտարերկրացու ստեղծագործությունը լույս է տեսել կամ որևէ օբյեկտիվ ձևով արտահայտված գտնվում է արտասահմանում, ապա օտարերկրացու հեղինակային իրավունքների ճանաչման հարցը լուծվում է Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով: Մասնավորապես, «Հեղինակային իրավունքի մասին» համաշխարհային կոնվենցիային համապատասխան, Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ճանաչվում են ինչպես կոնվենցիան ստորագրած պետությունների քաղաքացիների, այնպես էլ այդ պետությունների տարածքում առաջին անգամ լույս տեսած ստեղծագործությունների հեղինակների իրավունքները:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է *հեղինակության կամխավարկածը*: Այսինքն՝ այլ ապացույցների քացակայության դեպքում ստեղծագործության հեղինակ է ճանաչվում այն անձը, ում անունը որպես հեղինակ, նշված է ստեղծագործության վրա, կամ ում անունը որպես հեղինակ նշված է ստեղծագործությունը իրապարակելիս, կամ ում անունը որպես հիդինակ նշված է գույքային իրավունքները կողեկտիվ հիմունքներով կառավարով համապատասխան կազմակերպությունում կամ նոտարի մոտ կամ օրենքով համապատասխան լիազորություն ունեցող այլ կամակերպություններում ի պահ հանձն-

ված ստեղծագործության վրա: Սույն դրույքը կիրառվում է նաև այն դեպքերում, երբ այդ անունը կեղծանուն է և կեղծամունք հանդիս ել կող հեղինակի անձը կասկած չի հարուցում (Քաղ. օր. 1116 հայդ):¹ Ընե որում, հեղինակ են ճանաչվում ոչ միայն բնօրինակներ, այլև ա- ծանցյալ ստեղծագործություններ ստեղծողները: Վերջիններն իրենց ստեղծագործությունների հեղինակներ են ճանաչվում՝ անկախ օգտա- գործված բնօրինակը հեղինակային իրավունքի օրյեկտ ճանաչված լինելու հանգամանքից: Ածանցյալ ստեղծագործության հեղինակներ են համարվում զրական ստեղծագործության բարգմանիները, ե- րաժշտական ստեղծագործությունների վերադաշնակողները, վերամ- շակողները, օրինակ՝ դրամատուրգները:

Ստեղծագործությունը կարող է հանդիսանալ ինչպես մեկ անձի, այնպես էլ երկու և ավելի անձանց ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք: Այդ դեպքում համատեղ ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք հանդիսացող ստեղծագործության նկատմամբ առաջանում է համահեղինակություն: Քաղ. օր. 1117 հոդվածին համապատաս- խան, երկու և ավելի քաղաքացիների համատեղ ստեղծագործական աշխատանքով ստեղծված ստեղծագործության նկատմամբ հեղինա- կային իրավունքը համահեղինակներին է պատկանում համատեղ, անկախ նրանից՝ այդ ստեղծագործությունը մեկ անքակտելի (անքա- ծանելի) ամբողջություն է, թե՝² կազմված է ինքնուրույն նշանակութ- յուն ունեցող մասերից:

Համահեղինակություն կարող է առաջանալ միայն այն դեպքում, երբ մի քանի անձանց ջանքերով ստեղծվում է միասնական այնպիսի ամբողջություն ներկայացնող ստեղծագործություն, որի ցանկացած մասի բացակայությունը, փոփոխությունը խարարում է ստեղծագոր-

¹ Նման մոտեցումը լիովին համապատասխանում է «Գրական և գեղարվեստա- կան ստեղծագործությունների պաշտպանության մասին» Բեռնի 1886թ. սեպտեմ- բերի 9-ի կոնվենցիայի 15 հոդվածով սահմանված պահանջներին: Տես Մարդու ի- րավունքների Վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության մասնակցության միջազգային պայմանագրերը, Պաշտոնական հայերեն բարգմանություն, Փաս- տարդություն ժողովածու, Գիրք II, Երևան, 2001, էջ 360:

² Քաղ. օր. 1117 հոդվածի 1-ին կետում «միասնական ամբողջություն» արտահայ- տության օգնությամբ աղճատվել է համահեղինակության էությունը (տես քաղ. օր. ուսանելու տեքստը): Բանն այն է, որ համահեղինակություն առաջանում է ան- բաժանելի (անքակտելի) ամբողջություն հանդիսացող ստեղծագործության նկատմամբ անկախ նրանից՝ դրա մասերը ինքնուրույն օգտագործել հմարավո՞ր է, թե՝³ ոչ:

ծուրյան ամբողջականությունը և անհնարին է դարձնում, որպես ավարտուն ստեղծագործություն, օգտագործելը:

Համահեղինակության կարևոր պայմաններից մեկն էլ այն է, որ աշխատանքի ստեղծմանը մասնակցող բոլոր անձանց ներդրումը պետք է կրի ստեղծագործական բնույթը: Համահեղինակություն չի առաջացնում հեղինակին կամ համահեղինակներին ցույց տրվող տեխնիկական (Այուրեք հավաքելը, սխեմաներ, գրաֆիկներ կազմելը և այլն) օգնությունը: Համահեղինակություն չի առաջացնում նաև ստեղծագործությունը ստեղծելու համար հեղինակին՝ ֆինանսական օժանդակություն ցույց տալը (սպանուորությունը):

Համահեղինակություն կարող է առաջանալ միայն կոլեկտիվ աշխատանքի մասնակիցների՝ համատեղ ստեղծագործական աշխատանք կատարելու կամավոր համաձայնությամբ: Ընդ որում, համահեղինակության մասին կոլեկտիվ ստեղծագործության հեղինակները պայմանագիր կարող են կնքել ստեղծագործական աշխատանքի ստեղծման ցանկացած փուլում: Այդպիսի պայմանագրի բացակայության դեպքում ուրիշի ստեղծագործության մեջ փոփոխություններ կատարողը, այն կատարելագործողը կամ «բարելավողը» պետք է ճանաչվի ոչ թե համահեղինակ, այլ ինքնուրույն ստեղծագործության հեղինակ¹: Եթե չի խախտում ստեղծագործության հեղինակի իրավունքները:

Համահեղինակություն կարող է առաջանալ նաև անկախ համահեղինակների ցանկությունից՝ օրենքի ուժով կամ պաշտոնական առաջադրանքի կատարման հետևանքով: Անկախ համահեղինակության առաջացման հիմքերից, համահեղինակներից յուրաքանչյուրի ստեղծագործական ներդրման չափից և ստեղծագործության բնույթից, կոլեկտիվ ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակային իրավունքը համահեղինակներին պատկանում է համատեղ²:

Գործող օրենսդրությունը նախատեսում է կոլեկտիվ ստեղծագործության երկու տևակ՝ ա) մեկ անբաժանելի ամբողջություն հանդիսացող, բ) ինքնուրույն մասերից կազմված ամբողջական ստեղծագործություն: Դրանից հետևում է, որ համահեղինակությունը կարող է լի-

¹Տե՛ս *Савельевева И.В.* Правовое регулирование отношений в области художественного творчества. М., 1998, էջ 54-55:

²Տե՛ս *Ա.Պ. Սերգեև* Աշխատությունը, էջ 177:

նել աճրաժամելի (ամբողջություն կազմող երկի նկատմամբ) և **բաժանելի** (առանձին նասերից կազմված ստեղծագործության նկատմամբ): Համահեղինակության նշված տեսակները միմյանցից տարբերվում են ինչպես ստեղծագործական աշխատանքի բնույթով, այնպես էլ ստեղծագործության օգտագործման առանձնահատկություններով:

Անբաժանելի համահեղինակության դեպքում երկու կամ ավելի հեղինակների ստեղծագործությունը կազմում է այնպիսի ամբաժանելի ամբողջություն, որից որևէ հեղինակի աշխատանքն անջատել և առանձին օգտագործել հնարավոր չէ: Օրինակ, Ի. Իլֆի և Ե. Պետրովի «Տասներկու արռո» վեպը, Ի. Ռեպինի և Հ. Այվազովսկու «Պուշկինը՝ Կրիմում» նկարը:

Անբաժանելի համահեղինակության դեպքում ինչպես ամբողջ ստեղծագործության, այնպես էլ նրա նասերի նկատմամբ հեղինակային իրավունքները համահեղինակները կարող են իրականացնել միայն հանատեղ: Վարձատրությունը նրանց միջև բաշխվում է հավասարապես: Որպես կանոն, չտարանջատվող համահեղինակության դեպքում հեղինակների հետ կնքվում է մեկ հեղիմակային պայմանագիր: Եթե համահեղինակներից մեկը խախտում է ստեղծագործության ստեղծման պարտավորությունների իր նասը, դրա համար պատասխանատվություն են կրում բոլոր համահեղինակները: Վերջապես, եթե համահեղինակների ստեղծագործությունը կազմում է մեկ անբաժանելի ամբողջություն, ապա համահեղինակներից ոչ մեկն իրավունք չունի առանց բավարար իշմքի արգելել ստեղծագործության օգտագործումը (Քաղ. օր. հոդվ. 1117, կետ 5):

Բաժանելի համահեղինակության դեպքում կոլեկտիվ աշխատանքի արդյունքը նույնպես միասնական, ամբողջական և չտարանջատվող ստեղծագործություն է, որի որևէ նասի բացակայությունն իմաստագրկում է, ամբողջ ստեղծագործությունը: Օրինակ, «Հայաստանի Հանրապետության բաղաքացիական իրավունք» դասագրքի երկրորդ մասը:

Բաժանելի ստեղծագործությունը կազմված է առանձին, ինքնուրույն նշանակություն ունեցող նասերից և հայտնի է, թե յուրաքանչյուր նասը ո՞ր հեղինակի ստեղծագործությունն է: Նման ստեղծագործության հեղինակների փոխհարաբերությունները սահմանվում են նրանց համաձայնությամբ: Նման համաձայնության բացակայութ-

յան դեպքում համահեղինակներն ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակային իրավունքն իրականացնում են համատեղ, իսկ վարձատրությունը նրանց միջևն բաշխվում է հավասար (Քաղ. օր. հոդվ. 1117, կետ 4): Եթե համահեղինակների միջև կնքած պայմանագրով այլ կարգ նախատեսված չէ, ապա համահեղինակներից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի իր հայեցողությամբ օգտագործել ստեղծագործության՝ իր կողմից ստեղծված ինքնուրույն նշանակություն ունեցող մասը (Քաղ. օր. հոդվ. 1117, կետ 3):

Բացի քաղաքացիներից, գիտական, գրական և արվեստի ստեղծագործությունների հեղինակ կարող են ճանաչվել նաև **իրավաբանական ամքիմք:** Հարկ է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ իրավաբանական անձն իր սեփական գործողություններով հեղինակային իրավունք ծեռք բերել չի կարող: Նա միայն կարող է ճանաչվել ֆիզիկական անձի կողմից իրեն փոխանցված հեղինակային իրավունքների կրող: Օրինակ, իրավաբանական անձը հեղինակի առանձին իրավասություններ կարող է ծեռք բերել հեղինակի հետ կնքած պայմանագրով, այն բանի ուժով, որ ստեղծագործությունն ստեղծվել է իր պատվերով:

Իրավաբանական անձի համար հեղինակային իրավունք կարող է առաջանալ նաև իրավահաջորդությամբ, եթե այդ իրավունքները նրան են անցնում ստեղծագործության հեղինակի կտակով: Նշված բոլոր դեպքերում իրավաբանական անձը դառնում է ֆիզիկական անձի համար առաջացած հեղինակային իրավունքների ածանցված կրող¹: Բացի վերոհիշյալ դեպքերից, Հայաստանի Հանրապետությունում, որպես հեղինակային իրավունքի սուբյեկտներ, կարող են հանդես գալ այն երկրների իրավաբանական անձինք, որոնց օրենսդրությամբ իրավաբանական անձինք ճանաչվում են հեղինակային իրավունքի սուբյեկտ (օրինակ, ԱՄՆ)²:

Հեղինակային իրավունքի սուբյեկտի իրավասություններից կարող են օգտվել նաև հեղինակի **Ժառանգները:** Ժառանգները հեղինակային իրավունքի սուբյեկտի կարգավիճակ են ձեռք բերում հեղինակի մահվանից հետո, ըստ կտակի կամ ըստ օրենքի ժառանգման միջոցով, ժառանգելով միայն հեղինակի այն իրավունքները, որոնց ժա-

¹ Տե՛ս **Սերգեև Ա. Պ.**, նշված աշխատությունը, էջ 170:

² Տե՛ս նոյն աշխատությունը, էջ 172:

ուանգական իրավահաջորդումը օրենքով արգելված չէ: Նրանց հեղինակային իրավունքն իրավական բնույթով, ծավալով և գործողորդյան ժամկետով էապես տարրերվում է հեղինակի իրավունքներից:

Մասնավորապես, եթե ստեղծագործողը սկզբնական հեղինակային իրավունքի սուբյեկտ է, ապա ժառանգն իրավահաջորդորդյան կարգով առաջացող ածանցյալ հեղինակային իրավունքի սուբյեկտ է: Երրորդ, հեղինակների իրավունքները ժամկետով սահմանափակված չեն, իսկ ժառանգների իրավունքները գոյատևում են յոթանասուն տարի: Երրորդ, հեղինակի իրավունքները ժառանգներին են փոխանցվում ոչ թե ամբողջությամբ, այլ օրենքով որոշված ժավալով:

Հեղինակային իրավունքը ժառանգներին է անցնում անբաժանելիորյան սկզբունքով: Այլ խորով՝ հեղինակային իրավունքը ժառանգվում է որպես մնեկ ամբողջություն, այն բաժանման կամ բաժնեհանման ենթակա չէ: Ժառանգները պարտավոր են ժառանգմամբ անցած ստեղծագործությունը տնօրինել փոխադարձ համաձայնությամբ: Այդպիսի համաձայնության բացակայության դեպքում վեճը լուծվում է դատական կարգով: Բացառություն է կազմում հոնորարք, որը կարող է ժառանգների մեջ բաժանվել կտակով կամ ժառանգործների համաձայնությամբ նախատեսված ցանկացած համամասնությամբ:

Բացի հեղինակներից և ժառանգներից հեղինակային իրավունքի սուբյեկտներ կարող են լինել նաև այլ անձինք, եթե հեղինակի կողմից նրանց են փոխանցվում հեղինակային առանձին իրավագործությունները: Այդպիսի սուբյեկտներ են գիտության, գրականության, արվեստի երկերն օգտագործող իրատարակչությունները, թատրոնները, կինոստուդիյաները և այլ կազմակերպություններ: Նրանք հեղինակային իրավունքի սուբյեկտների իրավունքներ են ձեռք բերում **ածանցված կարգով** հեղինակի կամ նրա ժառանգների հետ կնքված պայմանագրերով (պայմանագրային **իրավահաջորդությունն**): Այդ կազմակերպություններն իրավասու են ստեղծագործություններն օգտագործելու միայն պայմանագրով սահմանված կարգով և սահմաններում:

Ածանցված հեղինակային իրավունքներ (ստեղծագործության իրատարակման, իրապարակման, տարածման և այլն) ձեռք են թերում նաև այն կազմակերպությունները, որոնց աշխատակիցները ժառայողական առաջադրանքով ստեղծում են գրականության, գիտության, արվեստի ստեղծագործություններ:

Գործատուի հետ աշխատանքային կամ ծառայողական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձանց կողմից ծառայողական առաջարքանքի կամ ծառայողական պարտականությունների կատարման կարգով ստեղծված ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակային իրավունքը պատկանում է ստեղծագործության հեղինակին: Սակայն այդպիսի ստեղծագործության հեղինակների իրավունքները սահմանափակված են: Նրանք ունեն միայն ստեղծագործության իրապարակման և անձնական ոչ գույքային իրավունքներ: Ստեղծագործության օգտագործման բացառիկ իրավունքը պատկանում է գործատուին (քաղ. օր. հոդվ. 1128):

§ 4. *Հեղինակի անշնական ոչ գույքային իրավունքները*

Եվրոպական այն երկրների օրենսդրությամբ, որոնք ընդունում են հեղինակային իրավունքի ոռմանական ուսմունքը, հեղինակային իրավունքները բաժանվում են անձնական ոչ գույքայինի և գույքայինի¹: Հեղինակային իրավունքների նման բաժանում ամրագրում են նաև միջազգային իրավական ակտերը: Օրինակ, «Գրական և գեղարվեստական ստեղծագործությունների պահպանության մասին» Բեռնի 1928 թ. կոնվենցիան ամրագրեց, որ հեղինակին են պատկանում հեղինակության և հեղինակությունը պաշտպանելու անձնական ոչ գույքային իրավունքները: Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (այսուհետ՝ ԱՀԿ) «Կատարումների և հնչյունագրերի մասին» պայմանագրով (1996թ.) ճանաչվեցին կատարողների անձնական ոչ գույքային իրավունքները և այլն:

Չնայած նման իրավական հիմքերի առկայությանը, հեղինակային իրավունքների բաժանումն անձնական ոչ գույքայինի և գույքայինի առաջացնում է լուրջ տարածայնություններ: Իրավագետների մի մասը գտնում է, որ գուտ անձնական կամ գուտ գույքային իրավունք-

¹ Հեղինակային իրավունքի անզլո-սարսունական ուսմունքն այդպիսի բաժանում չի ընդունում: Սակայն Մեծ Բրիտանիայի ժամանակակից օրենսդրությունները ընդգծում է հեղինակային իրավունքի «երկիրեղկվածությունը» (տես **Ա.Ա. Սուլարիկով**, նշված աշխատությունը, լգ 30):

Աեր միմյանցից առանձնացնել հնարավոր չէ¹: Մյուսներն ընդհանրապես ժխտում են նման բաժանման հնարավորությունն ու անհրաժեշտությունը²: Երրորդները համարում են, որ նման բաժանումն անթերի չէ և այլն³:

Մեր կարծիքով, հեղինակային իրավունքների վերոհիշյալ բաժանման կապակցությամբ առաջացած վեճը ինչ-որ չափով մտացածին է: Բանն այն է, որ ստեղծագործողին պատկանում է մեկ միասնական հեղինակային իրավունք, որը, ինչպես նկատում է հեղինակների մեծամասնությունը, ունի բարդ կառուցվածք և կազմված է հեղինակային առանձին իրավագորություններից⁴:

Այդ իրավագորությունների կազմում քաղաքացիական իրավունքների երկիրկանականությանը համապատասխան գոյություն ունեն և գույքային, և անձնական իրավունքներ: Այդ իրավունքները գտնվում են ամենասերտ փոխկապակցվածության և փոխպայմանավորվածության մեջ: Բայց ասվածից չի բխում, որ նշված երկու իրավունքների փոխկապակցվածությունը գրկում է դրանք միմյանցից տարանջատելու հնարավորությունից և վերացնում է տարանջատման անհրաժեշտությունը: Հակառակը, նման փոխկապակցված իրավունքների բնույթը իսկ պարտադրում է, հարաբերության կոնկրետ տեսակի շափանիշներից ելնելով, դրանք սահմանազատել միմյանցից և արդյունավետ օգտագործել դրանց կանոնակարգման առանձնահատկությունները: Մեր կարծիքով, հեղինակային իրավունքի ռումանական պահանջման ու արժանապետ օգտագործել դրանց կանոնակարգման առանձնահատկությունները: Մեր կարծիքով, հեղինակային իրավունքի ռումանական պահանջման ու արժանապետ օգտագործել դրանց կանոնակարգման առանձնահատկությունները: Մեր կարծիքով, հեղինակային իրավունքի ռումանական պահանջման ու արժանապետ օգտագործել դրանց կանոնակարգման առանձնահատկությունները:

¹Տե՛ս **Серебровский В.И.** Вопросы советского авторского права. М., 1956, էջ 99:

²**Сергеев А.П.** Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. М., 1999, էջ 199:

³**Гордон М.В.** Советское авторское право. М., 1955, էջ 78-79:

⁴Տե՛ս, օրինակ, **Никитина М.И.** Авторское право на произведения науки, литературы и искусства. Казань, 1982, էջ 62: **Гаврилов Э.Л.** Советское авторское право. М., 1984, էջ 133:

⁵Տե՛ս **Судариков С.А.** Основы авторского права. Минск, 2000, էջ 44:

Ենում է այն առանձնահատկությունից, որ անձնական ոչ գույքային իրավունքները անբաժանելի և անօտարելի են, դրանք ծագում են ստեղծագործության ստեղծման փաստի ուժով և պահպանվում են մտավոր գործունեության արդյունքների նկատմամբ գույքային իրավունքներն այլ անձի անցնելիս (Քաղ. օր. հոդվ. 1101, 1102):

Այդ առանձնահատկություններին համապատասխան Քաղ. օր. 1121 հոդվածը սահմանում է, որ ստեղծագործության հեղինակին են պատկանում հետևյալ անձնական ոչ գույքային իրավունքները:

1) ստեղծագործության հեղինակ ճանաչվելու իրավունքը (հեղինակության իրավունքը).

2) ստեղծագործությունն իր անվամբ, կեղծանվամբ, անանուն օգտագործելու կամ դրա օգտագործելը թույլատրելու իրավունքը (հեղինակի անվան իրավունքը).

3) ստեղծագործությունը հնարավոր աղավաղումներից, փոփոխություններից կամ հեղինակի համբավին կամ արժանապատվությանը վճառ հասցնող այլ ուժներությունից պաշտպանելու (հեղինակի համբավի և արժանապատվության իրավունք).

4) ստեղծագործությունը ցանկացած ձևով առաջին անգամ հրապարակելու կամ այդ իրավունքը այլ անձի վերապահելու (հրապարակման իրավունք)

5) ստեղծագործությունը հրապարակելու մասին նախկինում ընդունած որոշումից հրաժարվելու (հետևյան իրավունք):

Հեղինակության իրավունքը սեփական ստեղծագործության հեղինակ ճանաչվելու և այդ փաստի ճանաչումը բոլոր երրորդ անձանց կողմից պահանջելու՝ օրենքով սանկցիավորված հնարավորությունն է: Այդ իրավագորությունը հանդիսանում է հեղինակային սուբյեկտիվ իրավունքի այն միջուկը, որից առաջանում են հեղինակի մյուս բոլոր իրավագորությունները¹:

Քաղ. օր. 1103 հոդվածի համաձայն, մտավոր գործունեության արդյունքի հեղինակի իրավունքը (հեղինակության իրավունքը) անձնական ոչ գույքային իրավունք է և կարող է պատկանել միայն այն անձին, ում ստեղծագործական աշխատանքով ստեղծվել է այն: Հեղինակության իրավունքն անօտարելի ու անփոխանցելի է և պահպան-

¹ Гарнбян А.М. Авторское право на произведения науки. Ереван, 1975, էջ 103:

վում է անժամկետ: Այդ իրավունքը որևէ հիմքով օտարպել կամ այլ անձի փոխանցվել չի կարող (Քաղ. օր. 1121 հոդվ.):

Այդ իրավունքն առաջանում է ստեղծագործության ստեղծման փաստի ուժով և կախված չէ ստեղծագործության արժանիքներից, իրապարակման և օգտագործման փաստից: Անձին ստեղծագործության հեղինակ ճանաչելու համար որևէ մեկի համաձայնություն, ստեղծագործության գրանցում կամ այլ ձևականության պահպանում չի պահանջվում:

Այդ իրավունքը բացարձակ իրավունք է: Այն գործում է անժամկետ, ճանաշվում և պահպանվում է նաև հեղինակի մահվանից հետո: Այդ իրավունքը խախտելուց ձեռնպահ մնալ պարտավոր են բոլորը և յուրաքանչյուրը:

Հեղինակի անվան իրավունքը սերտորեն կապված է հեղինակության իրավունքի հետ: Այդ իրավունքը հեղինակին հնարավորություն է տալիս ընտրելու այն անունը, որով նա ցանկանում է լույս ընծայել իր ստեղծագործությունը: Քաղ. օր. 1121 հոդվ. 2-րդ կետի համաձայն, հեղինակն իրավունք ունի իր ստեղծագործությունն օգտագործել կամ այլ անձանց բույատրել այն օգտագործելու իր անվամբ, կեղծանվամբ կամ անանուն:

Երկու և ավելի անձանց համահեղինակությամբ լույս ընծայվող ստեղծագործության հեղինակների անունները մատնանշվում են նրանց կողմից համաձայնեցված հաջորդականությամբ: Անունների մատնանշման իրավունքից օգտվում են բոլոր հեղինակները անկախ ընդհանուր աշխատության մեջ ունեցած ստեղծագործական ներդրումից: Անունների մատնանշման եղանակի վերաբերյալ վեճ ծագելու դեպքում համահեղինակների անունները մատնանշվում են այբբենական հաջորդականությամբ: Սակայն կոլեկտիվ ստեղծագործությունն ստեղծողների համաձայնությամբ աշխատությունը կարող է լույս ընծայվել ոչ թե բոլոր, այլ մեկ կամ մի քանի հեղինակների անունների մատնանշմամբ, որպեսզի արտացոլվի այն փաստը, որ հիմնականում այդ անձինք են կատարել ստեղծագործական ներդրումը: Այլ հեղինակների անունները նրանց համաձայնությամբ կարող են մատնանշվել նախարանում կամ մեկ այլ տեղ:

Օրենքն արգելում է առանց հեղինակի համաձայնության նրա անունը, հավասարապես՝ նաև կեղծանունը, փոփոխելը, աղավաղնը: Հեղինակի անվան ապօրինի օգտագործմամբ նրան պատճառված

վնասը ենթակա է հատուցման, իսկ աղավադելու կամ հեղինակությունը շոշափող եղանակով օգտագործելու դեպքում կիրառվում են պատվի, արժանապատկության և գործարար համբավի պաշտպանության կանոնները (Քաղ. օր. հոդվ. 22):

Հեղինակի համբավի և արժանապատկության իրավունքը հեղինակի ստեղծագործական աշխատանքի իրական արդյունքներին համապատասխան հասարակական արժանի գնահատական և համբավ ապահովող անձնական ոչ գույքային բացարձակ իրավունք է: Յուրաքանչյուր հեղինակ շահագրգորված է, որ իր աշխատությունը հասարակության դատին ներկայացվի այն տեսքով, ինչպես որ ինքը ցանկանում և նպատակահարմար է գտնում: Նա պատաժանատվություն է կրում իր ստեղծագործության բովանդակության և գեղարվեստական արժանիքների համար: Այդ պատճառով օրենսդրությամբ հեղինակին վերապահվում է համբավի և արժանապատկության պահպանության (ստեղծագործության անձեռնմխնելության) իրավունքը: Հեղինակին է պատկանում իր ստեղծագործության մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու և առանց իր համաձայնության որևէ մեկի կողմից փոփոխություններ և լրացումներ կատարելուց ստեղծագործությունը պաշտպանելու բացառիկ իրավունքը: Ստեղծագործությունը հրապարակելիս, հրապարակայնորեն կատարելիս կամ այլ ձևով օգտագործելիս արգելվում է առանց հեղինակի համաձայնության որևէ փոփոխություն մտցնել ինչպես բուն ստեղծագործության, այնպես էլ նրա անվան և հեղինակի անվան մեջ:

Ստեղծագործությունը հրատարակելիս նաև արգելվում է առանց հեղինակի համաձայնության այն լրացնել նկարազարդումներով, նախարանով, վերջաբանով, մեկնաբանություններով կամ այլ պարզաբանումներով:

Հեղինակի համբավի և արժանապատկության իրավունքն ունի պահպանության որոշակի շրջանակներ: Օրենքով նախատեսվում են առանձին դեպքեր, երբ ստեղծագործության ամբողջականության խախտումն անձեռնմխնելության խախտում չի դիտարկվում: Օրինակ, լույս ընծայված երկի հատվածների մեջբերման կարգով (քնագիր կամ քարզմանաբար) վերարտադրումը և տարածումը՝ նպատակն արդարացնող ծավալով, վերարտադրությունը կրթական հրատարակություններում, ուղղութեառութատեսային հաղորդումներում, ձայնագրություններում և տեսագրություններում՝ կրթական նպատակն ար-

դարացնող ծավալով և օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում (ՀՀԻՍՕ հոդվ. 22):

Հեղինակի մահվանից հետո համբավի և արժանապատվորյան իրավունքի պաշտպանության իրականացնում են հեղինակի ժառանգները: Ժառանգների բացակայության դեպքում նշված իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության լիազորած մարմինը (ՀՀԻՍՕ 38 հոդվ.)¹:

ՀՀԻՍՕ 38 հոդվածից բխում է, որ հեղինակի մահվանից հետո կտակում մատնանշված անձին կամ հեղինակի ժառանգներին փոխանցվում է ոչ քե համբավի և արժանապատվորյան իրավունքը, այլ աղավաղումներից կամ այլ ոտնձգությունների ստեղծագործության պաշտպանության իրավունքը²: Այսինքն, այդ անձինք ծեռք են քերում հեղինակի համբավի անձեռնմխնկությունը պահպանելու իրավասություն: Այդ իրավասությունը նրանց չի գրկում հեղինակի ստեղծագործությունը փոփոխելու, լրացնելու կամ այդպիսիք կատարելու բոլոր վուրյուն տալու իրավունքը, եթե նման միջամտությունները չեն խաթարում հեղինակի մտահղացումը, չեն նսեմացնում ստեղծագործության և նրա հեղինակի արժանիքը:

Միեղծագործություններ իրապարակելու իրավունքը հեղինակին հնարավորություն է տալիս լուծելու երկու հիմնախնդիր. առաջինը՝ որոշել՝ իր մտավոր աշխատանքը պատրաստ է հանրության գնահատականին ներկայացնելու համար, քե՞զ ոչ, երկրորդը՝ ե՞րբ և ի՞նչ եղանակով է ցանկանում ստեղծագործությունը մատուցել անձանց անո-

¹ Մեր կարծիքով համբավի և արժանապատվորյան պաշտպանության (ստեղծագործության անձեռնմխնկության) հարցերը առավել ճիշտ և համապարփակ լուծում էին ստացել Քաղ. օր. 1122 հոդվածում: Այդ հոդվածը ուժը կորցրած ճամաշելու փոխարեն քավարար էր խամբագրել, փոխել, «իմացես նաև այս անձինք, որոնց վրա օրենքին համապատասխան...» վերջին պարբերությունը:

² Մենք չենք բաժանում այն հեղինակների կարծիքը, որոնք գտնում են, որ անձեռնմխնկության իրավունքը փոխանցվում է ժառանգական իրավահաջորդությամբ (Տես **Սկզբեկ Ա.Պ.** նշված աշխատությունը, էջ 210): Հեղինակի բոլոր անձնական ոչ գույքային իրավունքները, այդ բիում նաև համբավի պաշտպանության իրավունքը (որն ապահովվում է ստեղծագործության անձեռնմխնկությամբ) պահպանվում են անժամկետ և իրավահաջորդությամբ չեն փոխանցվում: Միանգամայն արդարացի են այն հեղինակները, որոնք գտնում են, որ չի կարելի ժառանգական իրավահաջորդությամբ ծեռք բերել հեղինակից անբաժանելի իրավունք (տե՛ս Գրաջданское право. Том I. 2-е издание. Под ред. проф. Е.А. Суханова. М., 1998, էջ 658):

րոշանակի¹:

Ստեղծագործությունը համարվում է հրապարակված, եթե հեղինակի կողմից կամ նրա համաձայնությամբ առաջին անգամ մատուցվում է ամճամց անորոշ շրջանակի՝ այն հրատարակելու, հրապարակայնորեն կատարելու, ցուցադրելու, լույս դնեալելու կամ այլ կերպ հրապարակելու միջոցով (Քաղ. օր. հոդվ. 1123, կետ 2):

Ստեղծագործության հրապարակման հարցը կարող է լուծել միայն հեղինակը: Հեղինակի կենորանության օրոք ոչ ոք իրավասու չէ անկախ կամ հակառակ նրա կամքի հրապարակել նրա ստեղծագործությունը: Ասվածը հավասարապես վերաբերում է նաև այն ստեղծագործություններին, որոնք ստեղծվել են ծառայողական հանձնարարության կամ պատվերի կատարման կարգով, եթե այլ բան նախատեսված չէ հեղինակի հետ կնքված պայմանագրերով:

Իհարկե, ծառայողական հանձնարարության կամ պատվերի կատարման կարգով ստեղծված ստեղծագործությունները հրապարակելուց հրաժարվելու համար հեղինակին կարող են պարտադրել փոխհատուցելու պարտավորության խախտմամբ պատճառված վնասները, բայց չեն կարող պարտադրել հրապարակման: Հարկ է նկատել, որ ստեղծագործությունների հրապարակման եղանակների թիվն անընդհատ աճում է: Ներկայումս հեղինակային իրավունքի օրյեկտների հրապարակման՝ արդեն հայտնի եղանակներին ավելացել է նաև մեկը, որը չի ճանաչում ոչ ժամանակային, ոչ էլ տարածքային սահմաններ: Ստեղծագործության հրապարակման ամենանոր և մասսայական եղանակը ստեղծագործությունն Ինտերնետ ցանցում տեղակայելն է: Այդ եղանակի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ հետաքրքրվողների համար ստեղծագործությունը մատշելի է դառնում ցանկացած ժամանակ և ցանկացած տարածքում: Ընդ որում, ստեղծագործությանը ժամանակում ժամանակն ընտրում է Ինտերնետից օգտվողը:

Հետկանշի իրավունքը: Քաղ. օր. 1121 հոդվածը հեղինակին իրավունք է վերապահում հրաժարվելու ստեղծագործությունը հրապարակելու վերաբերյալ նախկինում ընդունված որոշումից (հետկանշի իրավունք), իսկ եթե ստեղծագործությունը աշխատությունը, էջ 212-213:

¹ Տես Ա. Պ. Մերժեն, նշված աշխատությունը, էջ 212-213:

յունն արդեն իսկ հրապարակվել է, հրապարակայնորեն ծանուցել դրա հետկանշի մասին: Ընդ որում, հեղինակն իրավունք ունի իր հաշվին շրջանառությունից հանել ստեղծագործության՝ նախկինում պատրաստած օրինակները: Հետկանշի իրավունքից հեղինակը կարող է օգտվել՝ ստեղծագործությունն օգտագործելու իրավունք ունեցող անձանց պատճառված վնասները, ներառյալ՝ բաց բողնված օգուտները, հատուցելու պայմանով:

Հետկանշի իրավունքը կիրառվում է նաև ծառայողական ստեղծագործությունների նկատմամբ, եթե այլ բան նախատեսված չէ հեղինակի հետ կնքված պայմանագրով:

§ 5. Հեղինակի գույքային իրավունքները

Քաղ. օր. 1124 հոդվածի համաձայն հեղինակը բացառիկ իրավունք ունի օգտագործելու իր ստեղծագործությունը ցանկացած ձևով և եղանակով, ինչպես նաև բույլարելու կամ արգելելու երրորդ անձանց դրա օգտագործումը: Այդ իրավունքը ապահովում է որոշակի նյութական բարիքներ (Վարձատրություն, Եկամուտ, շահույթ և այլն) ստանալու հնարավորություն, այսինքն առաջացնում է հեղինակի գույքային իրավունքը: Ընդ որում, օգտագործման իրավունքը գույքային համարելու համար որևէ նշանակություն չունի, թե ստեղծագործությունը օգտագործված է շահույթ ստանալու նպատակով, թե՝ առանց այդ նպատակի: Կարևորն այն է, որ ստեղծագործության օգտագործման ապահովում է այդպիսի հնարավորություն: Ստեղծագործությունն օգտագործելու իրավունքը հեղինակին պատկանող անձնական ոչ գույքային բացարձակ իրավունքներից տարբերվում է ոչ միայն իր բնույթով (կապված է գույքային բարիքներ ձեռք բերելու հետ), այլև նրանով, որ կարող է պատկանել ինչպես հեղինակին, այնպես էլ այլ անձի (իրավատիրոջը)¹ և կարող է սեփականատիրոջ կամ այլ իրավատիրոջ կողմից (լրիվ կամ նաև նաև կի) փոխանցվել այլ անձի: Դրանից ելնելով էլ օրենքը նախատեսում է, որ հեղինակը կամ այլ իրավատերը կարող է պայմանագրով, ներառյալ հրապարակային սակարգություններով կնքված պայմանագրով, ստեղծագործությունն

¹ Այն անձը, որը ձեռք է բերում ստեղծագործությունն օգտագործելու բացառիկ իրավունքներ, ամփանվում է իրավատեր կամ հեղինակային իրավունքների կրող:

օգտագործելու իր բոլոր իրավունքները փոխանցել այլ անձի (օգտագործման իրավունքի օտարում): Հեղինակը կարող է նաև այլ անձի համանել որոշակի սահմաններում ստեղծագործությունն օգտագործելու բույլտվություն (լիցենզիա): Վերջապես, ստեղծագործությունն օգտագործելու իրավունքը կարող է այլ անձի փոխանցվել նաև ընդհանուր իրավահաջորդության կարգով (Քաղ. օր. հոդվ. 1125)¹:

Անկախ նրանից, թե ում է պատկանում ստեղծագործությունն օգտագործելու իրավունքը, այդ իրավունքը նրան հնարավորություն է տալիս որոշել՝ որ պահից, ինչ ծևերով, ծավալով և սահմաններում ստեղծագործությունը պետք է մատուցվի անձանց անորոշ շրջանակի, ինչպես նաև այն եղանակները, որոնց միջոցով ստեղծագործությունը պետք է օգտագործվի: Ընդ որում, ստեղծագործությունը կարող է օգտագործվել ինչպես իր նախասկզբնական, այնպես էլ փոփոխված տեսքով²:

Քաղ. օր. 1124, ինչպես նաև ՀՀԻՍՕ 13 հոդվածները բվարկում են ստեղծագործության օգտագործման որոշակի եղանակներ: Բայց այդ բվարկումը սպառիչ չէ: Թվարկված եղանակները սոսկ օգտագործման առավել գործածական և տիպական եղանակներն են: Նշանակում է, ստեղծագործությունը կարող է օգտագործվել ինչպես մատնանշված, այնպես էլ օրենքին չհակասող ցանկացած այլ եղանակով: Ստեղծագործության օգտագործման եղանակի ընտրության միակ պարտադիր պայմանն այն է, որ եղանակի ընտրությունը պետք է կատարվի հեղինակի (այլ իրավատիրոջ) կամ նրա իրավահաջորդների համաձայնությամբ:

Կողեւկտիվ ստեղծագործության օգտագործման եղանակի, ծևի, ծավալի ընտրությունը կատարվում է համահեղինակների փոխադարձ համաձայնությամբ: Փոխադարձ համաձայնության բացակայության

¹ Քաղ. օր. 1125 հոդվածում օգտագործվում է համապարփակ իրավահաջորդություն եղույթը: Մեր կարծիքով, այդպիսի իրավահաջորդություն գոյություն չունի, քանի որ որոշակի իրավունքներ իրավահաջորդությամբ փոխանցվել չեն կարող (օրինակ, անվան իրավունքը, գենք պահելու իրավունքը և այլն): Այդ պատճառով էլ նախակի օրենսդրությամբ տարբերակվում էր իրավահաջորդության երկու տեսակ՝ ընդհանուր և մասնակի՝ ընդհանուրի տակ հասկամալով, որ փոխանցվում են օրենքով նախատեսված բոլոր գույքային իրավունքները, իսկ մասնակի դեպքում այդ իրավունքների որոշակի մասը:

² Այլ մասին մարդամասն տես՝ **Гаврилов Э.П.** Советское авторское право. Основные положения. Тенденции развития. М., 1984, էջ 136-137:

դեպքում, ցանկացած համահեղինակի հայցով, ստեղծագործության օգտագործման հարցը լուծում է դատարանը: Եթե համահեղինակների ստեղծագործությունը կազմում է մեկ անբաժանելի ամբողջություն, ապա համահեղինակներից որևէ մեկն իրավունք չունի առանց բավարար հիմքերի արգելել օգտագործելու ստեղծագործությունը (Քաղ. օր. հոդվ. 1117, կետ 5): «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը կանոնակարգում է ստեղծագործության օգտագործման հետևյալ եղանակները:

Վերարդադրում համարվում է ստեղծագործության՝ ուղղակի կամ անուղղակի, ժամանակավոր կամ մշտական ամրագրումը ցանկացած կրիչի վրա, ցանկացած միջոցներով և ձևով, ամրողությամբ կամ մասնակի (ՀՀԻՄՕ հոդվ. 14): Այսինքն՝ օրենքը վերարտադրություն է համարում ստեղծագործությանը կրկնակի օրյեկտիվ ձև տալը, թեկուզ այնպիսի, որը նա ուներ բնօրինակ վիճակում (ստեղծագործության հրատարակումը, ձայնագրությունների կամ տեսագրությունների մեկ կամ ավելի օրինակների պատրաստումը, տարածումը և այլն):

Հետևաբար, հրապարակային կատարումը, եթեր արձակելը, նյութական կրիչի վրա կրկնակելու հետ չկապված այլ կարգի օգտագործումը օրենքը համարում է ոչ թե վերարտադրություն, այլ հեղինակի հատուկ իրավագործություն:

Տարածումը համարվում է ստեղծագործությունն օգտագործելու ինքնուրույն եղանակ: Քաղ. օր. 1124 հոդվածի համաձայն, տարածում է համարվում ստեղծագործության բնօրինակը կամ օրիկները շրջանառության մեջ դնելը վաճառքի կամ սեփականության իրավունքի փոխանցման այլ միջոցներով, ինչպես նաև դրանց ներմուծումը:

Տրված հասկացությունից կարելի է եղանակացնել, որ տարածման եղանակով կարելի է օգտագործել միայն այն ստեղծագործությունները, որոնք արտահայտված են նյութական կրիչների վրա, որովհետև նյութական կրիչի վրա չարձանագրված ստեղծագործությունը հնարավոր չէ վաճառել կամ վարձույթով տալ: Ասվածից հետևում է, որ հրապարակային կատարումը, ցուցադրումը և նմանօրինակ այլ եղանակները տարածում չեն համարվում:

Օրենքը չի թվարկում ստեղծագործությունը տարածելու բոլոր հնարավոր տարբերակները, սակայն նշվում է, որ օրենքով սահմանված կարգով ստեղծագործության օրինակներն օտարելու դեպքում,

որանց հետագա տարածելը թույլատրվում է առանց հեղինակի համաձայնության և առանց վարձատրություն վճարելու, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի (Քաղ. օր. հոդվ. 1124, կետ 5): Այսինքն, հեղինակի համաձայնությունը պահանջվում է միայն առաջին օրինակների վաճառքի համար: Հետագայում դրանք կարող են քաղաքացիական շրջանառությանը մասնակցել ազատորեն՝ չխախտելով հեղինակային իրավունքը:

Քաղ. օր. 1124 հոդվածին համապատասխան տարածման տարատեսակ է **ստեղծագործությունը ներմուծելը**: Տվյալ դեպքում օրենսդիրը ստեղծագործության հեղինակին իրավունք է վերապահում հսկողություն իրականացնել՝ թույլատրել կամ արգելել իր ստեղծագործության՝ արտասահմանում պատրաստված օրինակները (այդ թվում նաև իր թույլտվությամբ պատրաստվածները) հանրապետություն ներմուծելու նկատմամբ:

Նշված արգելքը չի գործում այն դեպքերում, երբ ստեղծագործության օրինակները ներմուծվում են այլ նպատակներով, օրինակ՝ պողպահական նվաճումների ցուցադրման, անձնական օգտագործման, բանգարանին նվիրելու և այլն:

Փոխապատճենությունը Քաղ. օր. 1124 հովածի համաձայն համարվում է ստեղծագործման օգտագործման ուրույն եղանակ: Ընդ որում, փոխատվորյուն է համարվում ստեղծագործության բնօրինակի կամ օրինակների սահմանափակ ժամանակահատվածով օգտագործման տրամադրությունը հանրային ազատ այցելության համար նախատեսված հաստատությունների միջոցով՝ առանց ուղղակի կամ անուղղակի տնտեսական կամ առևտրային օգուտ ստանալու¹:

Թարգմանություն: Օրենսդիրը նախատեսում է, որ ստեղծագործության բարգմանության բացառիկ իրավունքը պատկանում է հեղինակին կամ նրա իրավահաջորդներին: Հեղինակը կարող է անձամբ բարգմանել և օգտագործել իր ստեղծագործությունը, նա կարող է նաև համաձայնություն տալ, որ ստեղծագործությունը բարգմանեն և օգտագործեն այլ անձինք: Ընդ որում, հեղինակը կաշկանդված չէ

¹ Սեր կարծիքով հանրային ազատ այցելության համար նախատեսված հաստատությունները ստեղծագործությունը կարող են օգտագործել միայն հրապարակային ցուցադրման համար, հետևաբար, որպես օգտագործման հատուկ եղանակ առանձնացնելու անհրաժեշտություն չկա:

բարգմանության համար տված համաձայնությամբ: Նա կարող է նոյն լեզվով բարգմանելու համար համաձայնություն տալ ինչպես մեկ, այնպես էլ մի քանի անձանց կամ կազմակերպությունների: Հիշյալ իրավունքի իրականացման համար կարևոր այն է, որ բարգմանությամբ շխախտվի ստեղծագործության ամբողջականությունը, չաղատվի նրա իմաստը, չկատարվեն ստեղծագործության արժանիքները նսեմացնող միջամտություններ: Խույլատրելով ստեղծագործության բարգմանությունը՝ հեղինակը կարող է պայմանագրում կատարել վերապահում, որ նրան հնարավորություն կտրվի բարգմանված ստեղծագործության մեջ կատարել շտկումներ լրացումներ և այլն¹:

Բեռնի կոնվենցիայի 2 հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն, բարգմանությունները պաշտպանվում են որպես բնօրինակային ստեղծագործություններ՝ առանց վնասելու բնօրինակային ստեղծագործության հեղինակի իրավունքներին²: Թարգմանության իրավունքը տարածվում է միայն այն դեպքերի վիճ, երբ բարգմանությունը հանդիսանում է բարգմանության հեղինակի ստեղծագործական գործունեության արդյունքը: Մեխանիկական բարգմանության դեպքում՝ օրինակ, տարբեր համակարգչային ծրագրեր օգտագործելու միջոցով, կարող են շոշափել ստեղծագործության հեղինակի այլ իրավունքներ, բայց ոչ բարգմանության իրավունքը³:

Ստեղծագործությունը վերափոխելու իրավունքը հեղինակին հնարավորություն է տալիս հակողություն իրականացնելի իր ստեղծագործության վերամշակման, ծնափոխման, վերադաշնակման և այլ կարգի փոփոխությունների նկատմամբ: Հեղինակը կարող է անձամբ վերափոխել իր ստեղծագործությունը կամ այդպիսին կատարելու համաձայնություն տալ այլ անձանց: Յուրաքանչյուր ոք, ով ցանկանում է վերափոխել հեղինակային իրավունքով պահպանվող ստեղծագործությունը, պարտավոր է ստանալ դրա հեղինակի կամ այլ իրա-

¹ Синь Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учеб.-2-е изд.-М.: ООО "ТК Велбий", 2003 էջ 229:

² Մարդու իրավունքների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ միջազգային պայմանագրեր (պաշտոնական հայերն բարգմանության), փաստաբերի ժողովածու, Գիրք Ա., Երևան, 2001, էջ 342:

³ Синь Авторское право и смежные права: Учеб. Под ред. И.А. Близнецова. - М.: Проспект, 2010 էջ 67:

վատիրոջ համաձայնությունը: Ստեղծագործության վերափոխման հետևանքով ստեղծված արդյունքը հանդիսանում է հեղինակային իրավունքի նոր օբյեկտ, բայց այդ օբյեկտը կարող է օգտագործել միայն բնօրինակի հեղինակի բույստվությամբ: Ստեղծագործությունը վերափոխելու իրավունքը տարածվում է ցանկացած ստեղծագործության վրա և վերաբերում է ամեն կարգի վերափոխությանը:

Բեռնի կոնվենցիայի 2 հոդվ. 3-րդ կետի համաձայն, վերամշակումները, երաժշտական գործիքավորումներն ու գրական և գեղարվեստական ստեղծագործությունների մյուս փոփոխությունները պաշտպանվում են որպես բնօրինակային ստեղծագործություններ. եթե վնաս չեն պատճառում բնօրինակային ստեղծագործության հեղինակի իրավունքներին:

Հանրությանը հաղորդելու իրավունքը. Ըստ ՀԻՀԻՍՕ 13 հոդվածի հանրությանը հաղորդում է համարվում ոչ նյութականացված ձևով ստեղծագործությունը հանրության անդամներին անմիջական կատարման միջոցով կամ դրա տեսածայնագրության հաղորդման միջացով՝ հաղորդալարերով կամ առանց հաղորդալարերի մատչելի դարձնելը: Հանրությանը հաղորդումը նաև ստեղծագործության մատչելի դարձնելն է այնպիսի ձևով, որ այն հասանելի լինի հանրության անդամներին նրանց կողմից անհատապես ընտրված ցանկացած վայրում և պահին, մասնավորապես համակարգչային կամ նման ցանցի միջոցով (ՀԻՀԻՍՕ հոդվ. 19): Այս իրավունքի ամրագրումը կապված է նորագույն տեխնոլոգիաների, մասնավորապես ինտերնետի և այլ թվային ինտերակտիվ ցանցերի առաջացման հետ: Ընդուրում ինտերակտիվությունը ենթադրում է օգտվողների մոտ ցանկացած ժամանակ իրենց կողմից ընտրված ստացողներին և ուղարկողներին ազդանշաններ ուղարկելու և ստանալու հնարավորության առկայություն: Սպառողն անձամբ կարող է ընտրել, թե հեղինակային իրավունքով պահպանվող օբյեկտը կոնկրետ երբ կտրամադրվի իր տնօրինությանը¹: Այս իրավունքը, որը նախատեսվեց ՄՍՀԿ հեղինակային իրավունքի պայմանագրի 8-րդ հոդվածով, ներկայում նանաշվում է շատ երկրների ազգային օրենսդրությաններով և իրավական

¹ Ст. Авторское право и смежные права: Учеб. Под ред. И.А. Близненца. – М.: Проспект, 2010 էջ 66:

հիմք է ստեղծում ինտերնետային միջավայրում ստեղծագործության օգտագործումը վերահսկելու համար¹:

Հրապարակային կատարումը արվեստի և գրականության ստեղծագործությունների օգտագործման և տարածման առավել գործածական եղանակներից է: Հրապարակային կատարում է համարվում ստեղծագործության ոչ նյութական ձևով մատուցումը ասմունքի, խաղի, երգի, պարի կամ այլ միջոցներով՝ ինչպես անմիջական կատարման, այնպես էլ տեղինկական սարքերի օգնությամբ այն վայրերում, որտեղ ներկա են կամ կարող են ներկա գտնվել անձինք, ովքեր չեն պատկանում ընտանիքի կամ մտերիմների սովորական շրջանակին, անկախ այն բանից՝ նրանք միաժամական ներկա են նույն վայրում, թե տարբեր ժամանակ՝ տարբեր վայրերում (ՀՀՀԻՍՕ հոդվ 20):

Ստեղծագործության հրապարակային կատարումը հրապարակային ցուցադրումից հիմնականում տարբերվում է նրանով, որ ստեղծագործությունը հանրությանը մատուցվում է հեղինակի կամ կատարողի (կատարողների) ակտիվ գործողություններով: Ստեղծագործության կատարումը կարող է իրականացվել ինչպես անմիջականորեն, այնպես ել տեխնիկական միջոցներով՝ ծայնի ուղեկցությամբ կամ առանց դրա²:

Հրապարակային ցուցադրում: Հրապարակային ցուցադրում է համարվում ստեղծագործության ցուցադրումն անմիջականորեն կամ տեխնիկական սարքերի օգնությամբ այն վայրերում, որտեղ կարող են ներկա գտնվել մտերիմների սովորական շրջանակին շպատկանող անձինք, անկախ նրանց գտնվելու վայրից և ժամանակից (ՀՀՀԻՍՕ հոդվ. 13 1-ին մաս «բ» կետ): Հրապարակային ցուցադրումը ի տարբերություն հրապարակային կատարման ընդգրկում է ստեղծագործության միայն ստատիկ ցուցադրումը: Հրապարակային ցուցադրումը ստեղծագործության հեղինակի կարևոր իրավունքներից է: Այդ իրավունքի իրականացման շնորհիվ առաջանում է հեղինակի վարձատրություն ստանալու, այսինքն՝ գույքային իրավունքը: Ի տարբերություն հրապարակային կատարման, ստեղծագործության ցուցադրումը տարածում չի համարվում, քանի որ տարածվում է ոչ թե ստեղ-

¹ Տե՛ս Մալխասյան Ա.Ա. նշված աշխատաթիւյունը, էջ 82-83

² Տե՛ս նշված դասագիրքը էջ 62:

ծագործությունը, այլ նրա մասին տեղեկատվությունը: Այդ տեղեկատվությունը կարող է տարածվել ազատ այցելության վայրերում ստեղծագործության բնօրինակը, նրա կրկնօրինակն անմիջականորեն կամ էկրանի վրա ժապավենի, դիապոզիտիվի, հեռուստակառի կամ այլ տեխնիկական միջոցների օգտագործմամբ ցուցադրելու միջոցով: Եթե խոսքը վերաբերում է տեսալսողական ստեղծագործությանը, ապա առանձին դրվագների (կադրերի) ցուցադրումը կճանաչվի հրապարակյային ցուցադրում, իսկ ամբողջ տեսալսողական ստեղծագործության ցուցադրումը՝ կճանաչվի հրապարակյային կատարում¹: Այս իրավունքի հիմնական իմաստը ստեղծագործության գովազդելը և հետագա տարածումն ապահովելն է: Հրապարակյային ցուցադրման իրավունքը կարող է իրականացվել ցանկացած ժամանակ, ինչպես հրապարակված, այնպես էլ չհրապարակված ստեղծագործությունների նկատմամբ:

Որպես կանոն, հրապարակյանորեն ցուցադրվում են գեղանկարչական, գրաֆիկայի, դիզայնի, քանդակագործական աշխատանքները:

Հեռարձակումը և վերահեռարձակումը: Հեռարձակում է համարվում էլեկտրանագնիսական ալիքների միջոցով պատկերների և (կամ) հնչյունների կամ դրանց ազդանշանների տարածումը հաղորդալարերով (ներառյալ մալուխային կապը) կամ առանց հաղորդալարերի (ներառյալ ռադիո, հեռուստատեսային կամ արրանջակային կապը)² այդ պատկերները կամ հնչյունները հասարակության անդամներին նատյելի դարձնելու նպատակով: Հեռարձակում է համարվում նաև կողավորված ազդանշանների տարածումը, եթե դրանց ապակողակվորման միջոցները հասարակությանը տրամադրվել են հեռարձակող կազմակերպության կողմից կամ նրա համաձայնությամբ:

Վերահեռարձակում է համարվում հեռարձակող կազմակերպության հաղորդման միաժամանակյա կամ արդեն հեռարձակված և գրառված հաղորդման հետագա հեռարձակումը մեկ այլ հեռարձակող կազմակերպության կողմից:

Հեռարձակումն և վերահեռարձակումը բնութագրվում են հետևյալ առանձնահատկություններով.

¹ Տե՛ս նոյն տեղը:

Նախ ստեղծագործությունը մասսայականացվում է լայն զանգվածների ընկալման համար հեռարձակվող ռադիոալիքների միջոցով¹:

Երկրորդ հեռարձակվող ստեղծագործությունը մատչելի է լսողական և տեսողական ընկալման համար:

Երրորդ, հեռարձակվել կարող են ինչպես հրապարակված, այնպես էլ չհրապարակված ստեղծագործությունները: Ընդ որում, ստեղծագործությունը կարող է եթեր հեռարձակվել անմիջականորեն նրա կատարման կամ ցուցադրման վայրից՝ անհամենատ ընդարձակելով ընկալողների շրջանակը:

Հեռարձակման և վերահեռարձակման դեպքում ստեղծագործությունը մատուցվում է ավելի մեծ լսահանի: Այն մատչելի է դառնում լսողակամ կամ տեսողական կամ տեսալսադրական ընկալման հանար:

Հաղորդումը մալուխով ստեղծագործությունը մատչելի է դարձնում հանրության որոշակի մասին մալուխի, լարի, օպտիկական մանրաբելի մանրաբելի կամ համանման այլ միջոցների օգնությամբ: Հարկ է նկատել, որ մալուխով հաղորդման իրավունքը հեռարձակման իրավունքից տարանջատելու անհրաժեշտությունը չկար, քանի որ հեռարձակում է համարվում նաև ազդանշանների տարածումը հաղորդալարով, ներառյալ մալուխային կապը (ՀՀՀԻՄՕ հոդվ. 21):

Քաղաքաշինական, ճարտարապետական, դիզայնի նախագծի գործնական իրականացումը ճարտարագիտական ստեղծագործությունների հեղինակների առանձնահատուկ իրավասությունն է: Այդ իրավասության Էությունն այն է, որ քաղաքաշինական, ճարտարապետական կամ դիզայնի ցանկացած նախագիծ գործնականում կարելի է իրականացնել միայն հեղինակի համաձայնությամբ: Այս իրավունքը առանձնացնելով վերարտադրությունից՝ օրենսդիրն ընդգծում է, որ ճարտարապետների, դիզայներների իրավունքները չեն սահմանափակվում այն գծագրերով, էսքիզներով, մանրակերտերով, որոնցում արտահայտվել է ստեղծագործողների միտքը: Այն գործում է նաև այն լուծումների կապակցությամբ, որոնք մարմնավորվում են կառուցվող

¹ Ստեղծագործությունն ավելի մեծ լսարան է ընկալում արբանյակային կապի միջոցներով հեռարձակելիս:

կամ կառուցված օրյնկտներում¹:

Ընդունված ճարտարապետական նախագծի հեղինակն իրավունք ունի պահանջելու, որ իրեն հնարավորություն ընձեռվի մասնակցել իր նախագծի իրականացմանը շինարարության իրականացման բոլոր փուլերում: Առանց հեղինակի և նրա իրավահաջորդների համաձայնության՝ նախագիծը չի կարող իրականացվել անգամ այն դեպքում, եթե նույն նախագծով արդեն իսկ կառուցվել է մեկ այլ օրյեկտ:

Հեղինակային վարձադրություն (հոնորար) ստանալու իրավունքը հեղինակի ամենահիմնական գույքային իրավունքն է: Այդ իրավունքը հանդիսանում է հեղինակի բարեկեցության և նոր արժեքներ ստեղծելու նյութական խթան: Այն հեղինակին հնարավորություն է տալիս ստեղծագործությունն օգտագործելու յուրաքանչյուր եղանակի համար պահանջել վարձատրություն: Դա կարող է լինել ստեղծագործությունն օգտագործելու համար հեղինակին վճարվող հոնորար, ծառայողական ստեղծագործության համար վճարվող աշխատավարձ, գնորդին ի սեփականություն հանձնվող արվեստի ստեղծագործության վաճառքի գինը և այլը²:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը հեղինակի գույքային իրավունքների շարքում այդ հիմնական իրավունքը չի մատնանշում այն պարզ պատճառով, որ ստեղծագործության ցանկացած օգտագործում (քացառությամբ մրցույթով հաղթելուց) իրագործվում է հեղինակի կամ նրա իրավահաջորդների հետ կնքվող պայմանագրերով, որոնց եական պայմաններից մեկը հեղինակին տրվող վարձատրությունն է: Այդ իսկ պատճառով հոնորարի (Վարձատրության) վճարման կարգը, շափշը, եղանակը որոշվում են ոչ թե օրենքով, այլ ստեղծագործության օգտագործման համար կնքված հեղինակային կամ այլ պայմանագրով: Այդ առումով, օրենսդիրը որոշակի քացառություն է կատարել կերպարվեստի ստեղծագործությունների հեղինակների վարձատրության կարգավորման հարցում, սահմանելով, որ կերպարվեստի ստեղծագործության հեղինակն օգտվում է իր կողմից օտարված

¹Տե՛ս **Ա.Պ. Մերգեն**, նշված աշխատությունը, էջ 231:

²Ավելի մանրամասն տե՛ս **Нижегородина М.И.** Авторское право на произведения науки литературы и искусства. Казань, 1982, էջ 75-76:

ստեղծագործության բնօրինակը սեփականատիրոջ կաղմից կամ աճուրդասրահի, պատկերասրահի, գեղարվեստական սրահի, խանութի կամ գործակալի միջոցով վաճառվելու դեպքում յուրաքանչյուր վաճառքի գնի հինգ տոկոսը վաճառողից ստանալու իրավունքից: Վաճառելուց վարձատրություն ստանալու իրավունքի կիրարկումն իրականացվում է վաճառքի գնի 250.000 դրամից սկսած (ՀՀՀԻՍՕ հոդվ. 27, կետ 3): Հայաստանի Հանրապետությունում նշված իրավունքից կարող են օգտվել ոչ միայն ՀՀ քաղաքացիները, այլև այն երկների քաղաքացիները, որոնք նմանատիպ իրավունք են ընձեռել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին (ՀՀՀԻՍՕ հոդվ. 27): Բացի դրանից ՀՀՀԻՍՕ 13 հոդվածը Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանը իրավունք է վերապահում հեղինակային վարձատրության նվազագույն շափեր սահմանել ստեղծագործությունների իրապարակային կատարման, հեռարձակման, ծայնազրությունների միջոցով վերարտադրության, վարձույթով տալու, դեկորատիվ-կիրառական արվեստի ստեղծագործություններն արդյունաբերության մեջ վերարտադրելու համար: Գործողության ժամկետում արվեստի ստեղծագործության հեղինակը (նկարիչ, քանդակագործ, գրող, երգահան և այլն) կամ նրանց մահից հետո իրավահաջորդն օգտվում է հեղինակի կողմից օտարքած արվեստի ստեղծագործության (այդ թվում գրողների և կոմպոզիտորների ձեռագրերի) բնօրինակի աճուրդի, պատկերասրահների, գեղարվեստական սրահների, խանութների և այնի միջոցով յուրաքանչյուր հաջորդ վերապահողի գնի հինգ տոկոսը վաճառողից ստանալու անօտարելի իրավունքից, եթե վաճառքի գինը նախորդից գերազանցում է առնվազն 20 տոկոսով:

Քաղ. օր. 1131 հոդվածին համապատասխան, հեղինակի գույքային իրավունքը գործում է հեղինակի կյանքի ընթացքում և նրա մահվանից հետո հեղինակի մականու հաջորդող տարվա հունվարի 1-ից հաշված՝ 70 տարվա ընթացքում:

Այս ընդհանուր կանոնից կատարված են որոշ բացառություններ: Մասնավորապես, եթե ստեղծագործությունը իրապարակվել է կեղծանվամբ կամ անանուն, ապա հեղինակային իրավունքը գործում է ստեղծագործության օրինական ճանապարհով հանդուրյանը մատչելի դառնալու պահից 70 տարի: Եթե նշված ժամկետում կեղծանվամբ

կամ անանուն լույս ընծայված ստեղծագործության հեղինակը բացահայտվում է, ապա հեղինակային իրավունքը գործում է նրա կյանքի ընթացքում և մահվանից հետո 70 տարի:

Բացառություն է նախատեսված նաև համահեղինակությամբ ստեղծված ստեղծագործությունների համար: Նման ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակային իրավունքը գործում է համահեղինակներից ավելի ապրած հեղինակի մահվանից հետո՝ 70 տարվա ընթացքում: Բնական է, որ նշված բացառությունը վերաբերում է ամբողջական կողեկտիվ ստեղծագործության նկատմամբ՝ հեղինակային իրավունքին: Կողեկտիվ ստեղծագործության այն մասերի նկատմամբ, որոնք ունեն ինքնուրույն նշանակություն և կարող են առանձին օգտագործվել, կիրառվում է Զադ. օր. 1131 հոդվածի 1-ին կետում սահմանված ընդհանուր կանոնը:

Որպես ընդհանուր կանոն, հեղինակի ստեղծագործությունը կարող է օգտագործվել այլ անձանց կողմից՝ հեղինակի կամ այլ իրավատիրոջ համաձայնությամբ: Բայց, հանրային շահերից ելնելով, օրենքը նախատեսում է նաև առանց հեղինակի համաձայնության, սակայն հեղինակի անվան և փոխառման աղբյուրի պարտադիր մատնաշմամբ ստեղծագործությունն օգտագործելու հնարավորություն, պայմանով, որ նման օգտագործումն անհարկի վճառ չի պատճառի ստեղծագործության բնականոն օգտագործմանը և չի ուժահարի հեղինակի օրինական շահերը: Բոլոր դեպքերում հեղինակի ստեղծագործության ազատ օգտագործումը պետք է կատարվի օրենքով թույլատրված դեպքերում և սահմանված կարգով:

Հեղինակային իրավունքի և հարակի իրավունքների մասին ՀՀ օրենքի 22 հոդվածի համաձայն, առանց հեղինակի կամ հեղինակային իրավունքի այլ իրավատիրոջ համաձայնության և առանց հեղինակային վարձատրության, սակայն հեղինակի անվան և սկզբնաղյուրի պարտադիր նշումով, թույլատրվում է՝

— գիտական, հետազոտական, բնավիճական, քննադատական և տեղեկատվության նպատակով օրինական ճանապարհով բացահայտված ստեղծագործության քաղվածքների բնագիր կամ բարգնանաբար մնջքերումը (ցիտումը), այդ բվում՝ նաև թերթերի և ամսագրերի հոդվածներից քաղվածքների վերարտադրումը մամուլի տեսությունում:

յան ձևով՝ մեջբերման նպատակն արդարացնող ծավալով¹.

— օրինական ճանապարհով քացահայտված գրական և արվեստի ստեղծագործությունների ու դրանցից քաղաքածների՝ իրքն լուսաբանություն օգտագործումը ուսուցողական բնույթի հրատարակություններում, հեռարձակող կազմակերպության հաղորդումներում (ծրագրերում), ձայնագրություններում և տեսագրություններում՝ ուսուցումը լուսաբանելու նպատակն արդարացնող ծավալով.

— տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և կրոնական ընթացիկ հարցերին վերաբերող ու օրինական ճանապարհով մամուլում հրատարակված հոդվածների կամ նմանօրինակ բնույթի հեռարձակված ստեղծագործությունների վերարտադրումը մամուլում և հեռարձակումը, եթե հեղինակը նման օգտագործումը նախապես չի արգելել.

— հրապարակավ արտասանված քաղաքական ելույթների, գեկուցումների, հայտարարությունների և այլ նմանօրինակ ստեղծագործությունների վերարտադրումը մամուլում ու հեռարձակումը՝ տեղեկատվության նպատակն արդարացնող ծավալով.

— լուսանկարչության, լինուարվեստի, հեռարձակման միջոցներով ընթացիկ իրադարձությունների մասին հաղորդման ընթացքում տեսած կամ լսած գրական և արվեստի ստեղծագործությունների վերարտադրումը և հրապարակային հաղորդումը՝ տեղեկատվության նպատակն արդարացնող ծավալով.

¹ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1123, «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» 1996թ. մայիսի 27-ի օրենքի 4 և 13 հոդվածների, ինչպես նաև «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ 1999 թվականի դեկտեմբերի 8-ի օրենքի 4 և 13 հոդվածների համեմատությունը ցոյց է տալիս, որ մեր օրենսդիրը նոյյն հասկացության անվանման համար կարող է օգտագործել կամայական տերմիններ: Օրինակ, ստեղծագործությունն անձանց անորոշ շրջանակին մատուցելու իրավունքը Ըաղ. օրում (հոդվ. 1123). Հեղինակային իրավունքների մասին 1996 թ. օրեմքում (հոդվ. 5) կոչվում է «հրապարակելու իրավունք», միմչետև 99 թ. դեկտեմբերի 8-ի օրենքով այդ նոյյն իրավունքը կոչվում է «քացահայտում»: Ավելին, 1999թ. օրենքը (հոդված 4) լույսընծայումն օգտագործում է որպես հրապարակման հոմանիշ և, ի տարրերություն 1996թ. օրեմքի (հոդվ. 4), սահմանում է լույսընծայման այնպիսի բովանդակություն, որն իր մեջ ներառում է և վերարտադրությունը, և՝ տարածումը, և՝ մասսայականացումը, և՝ հրապարակումը: Ի դեպ, Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին 1996թ. և 1999թ. օրենքների համեմատությունը ցոյց է տալիս, որ 1999 թվականի օրենքի նման խմբագրությամբ ընդունման անհրաժեշտությունը չկար: Միանգամայն բավարար էր 1996թ. օրեմքում, ՀՀ քաղ. օր. հիմնադրույթներից ելնելով, որոշ փոփոխությունների կատարում:

— դատական և վարչական վարույթի նպատակների համար ստեղծագործության օգտագործումը՝ նպատակն արդարացնող ծավալով: Այդ դեպքերում հեղինակի անվան և սկզբնաղբյուրների նշումը պարտադիր չէ.

— օրինական ճանապարհով հրապարակված երաժշտական ստեղծագործության հրապարակային կատարումը՝

ա) պաշտոնական, կրոնական, ինչպես նաև ծիսակարգային արարողությունների ժամանակ՝ արարողության բնույթն արդարացնող ծավալով,

բ) կրթական հաստատություններում, կրթական գործունեության ընթացքում ուսուցիչների և ուսանողների մասնակցությամբ, եթե ունկնդիրներն ուսուցիչներ և ուսանողներ են, ինչպես նաև կրթական հաստատության հետ անմիջական կապ ունեցող անձինք են (ծնողներ, խնամակալներ, հոգաբարձուներ, դաստիարակներ): Այդ դեպքում հեղինակի անվան և սկզբնաղբյուրի նշումը պարտադիր չէ.

— օրինական ճանապարհով հրապարակված ստեղծագործության առանց շահույթ ստանալու վերաբարդումն ուսուցիչկ կետային տպատառերով կամ կույրերի համար նախատեսված այլ հատուկ եղանակներով, բացառությամբ վերաբարդության հատկապես այդպիսի եղանակների համար ստեղծված ստեղծագործությունների:

Հեղինակային և հարակից իրավունքների մասին ՀՀ օրենքի 22 հոդվածում մատնանշված չեն այլ անձանց կողմից հեղինակի ստեղծագործությունն օգտագործելու բոլոր հնարավոր դեպքերը: Այդ իսկ պատճառով հենց նոյն օրենքով մատնանշվում են նաև առանց հեղինակի համաձայնության և առանց հեղինակային վարձատրության ստեղծագործությունն օգտագործելու առանձնահատուկ դեպքեր՝ նախատեսելով այդպիսի օգտագործման կարգը և հեղինակային իրավունքների պահպանման առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, Հեղինակային իրավունքների մասին օրենքի 23 հոդվածին համապատասխան, այլ անձինք հեղինակի ստեղծագործությունը կարող են օգտագործել անձնական նպատակով, եթե դրանով չեն վնասվում հեղինակի օրինական շահերը: Սակայն չի թույլատրվում անձնական նպատակներով օգտագործել ճարտարապետական ստեղծագործությունները, տվյալների բազան կամ դրա էական մասերը, համակարգչային ծրագրերը, ինչպես նաև գրքերը (ամբողջությամբ) և նոտային

տեքստերի վերգծագրական վերարտադրությունները:

Նույն օրենքի 24 հոդվածը բույլատրում է առանց հեղինակի համաձայնության և առանց վարձատրության, սակայն հեղինակի անվան և սկզբնադրյուրի պարտադիր մատնանշմամբ ստեղծագործությունն օգտագործել վերգծագրական վերարտադրությամբ: Բայց, նկատի ունենալով էլեկտրագրաֆիկական տեխնիկայի զարգացման հետևանքով վերգծագրական վերարտադրության լայն հնարավորությունները և մասսայական կիրառությունը, օրենսդիրը սահմանում է որոշակի սահմանափակումներ: Առանց հեղինակի համաձայնության և առանց վարձատրության բույլատրվում է օգտագործել՝

ա) օրինական ճանապարհով լույս ընծայված ստեղծագործության արտատպման եղանակով վերարտադրում (1 օրինակ) գրադարանների և արխիվների կողմից՝ կորսած կամ վնասված օրինակների վերականգնման կամ փոխարինման նպատակով, ինչպես նաև այլ գրադարաններում ստեղծագործության օրինակի կորսատյան դեպքում՝ դրանց օրինակ տրամադրելու համար, եթե սովորական պայմաններում այդպիսի օրինակ ձեռք բերելն այլ ճանապարհով անհնարին է.

բ) ժողովածուներում, պարբերական այլ հրատարակություններում լույս ընծայված առանձին հոդվածների, փոքրածավալ երկերի և օրինական ճանապարհով լույս ընծայված այլ երկերից կարճ հատվածների արտատպման եղանակով վերարտադրում գրադարանների և արխիվների կողմից՝ կրթական նպատակով (պահանջի դեպքում), ինչպես նաև կրթական հաստատությունների կողմից՝ լսարանային պարապմունքների համար:

գ) ամբողջական գրքի մեկ օրինակի վերարտադրումը արտատպման եղանակով, եթե այդպիսի ստեղծագործությունը տպագրությունից դուրս է եկել ոչ պակաս, քան երկու տարի առաջ.

դ) երաժշտական ստեղծագործության տպագրված նոտայի տեքստի մեկ օրինակի ձեռագիր վերարտադրումը:

Առանց հեղինակի համաձայնության և առանց վարձատրության բույլատրվում է վերարտադրել, հեռարձակել ճարտարապետական, լուսանկարչական կամ կերպարվեստի այն երկը, որը տեղադրված է ազատ այցելության վայրերում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ երկը հանդիսանում է տվյալ վերարտադրության հիմնական օբյեկտ և երբ տվյալ վերարտադրությունն օգտագործվում է կոմերցիոն նպա-

տակով¹:

Հեղինակային իրավունքների մասին գործող օրենքի 26 հոդվածի համաձայն, հեռարձակող կազմակերպությունն իրավասու է առանց հեղինակի համաձայնության և առանց հավելյալ վարձատրության կատարել կարճատև ճայնագրություն կամ տեսագրություն այն ստեղծագործությունից, որի վերաբերյալ ստացել է հեռարձակման իրավունք, եթե այդ ճայնագրությունը կամ տեսագրությունը կատարում է տվյալ կազմակերպությունը՝ իր տեխնիկական միջոցներով և իր հադրդման համար:

Կազմակերպությունը պարտավոր է նման ճայնագրությունը կամ տեսագրությունը ոչնչացնել ստեղծումից 6 ամիս անց, եթե այդ ճայնագրության կամ տեսագրության հետագա օգտագործումը չի համաձայնեցված երկի հեղինակի հետ։ Նման ճայնագրությունը (կամ տեսագրությունը) առանց ստեղծագործության հեղինակի կարող է պահպանվել պաշտոնական արխիվներում, եթե այն բացառապես վավերագրական է։

Համակարգչային ծրագրերը և մեքենայարներնելի տվյալների բազան օրինական կարգով օգտագործողը² իրավունք ունի, առանց հեղինակի կամ հեղինակային իրավունքի այլ իրավատիրոջ համաձայնության և հավելյալ վարձատրության, որ եզակի օրինակով վերարտադրել կամ վերափոխել, եթե այդ օրինակը կամ վերափոխումն անհրաժեշտ է։

ա) օգտագործողի տեխնիկական միջոցների գուգակցմանը օգտագործելու համար՝ բացառապես այն նպատակով և ծավալով, որի համար նախատեսված է ծրագիրը կամ բազան, ներառյալ՝ դրանում առկա ակնհայտ սխալներն ուղղելու համար։

բ) օրինական ճանապարհով ձեռք բերված համակարգչային ծրագրը կամ օրինակը կորսայան, ոչնչացման կամ ոչ պիտանի լինելու դեպքում փոխարինելու համար։

¹ Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին օրենքի 25 հոդվածում, օգտագործվող «կոմերցիոն» բառի վոխարեն օգտագործվում է «առևտորային» բառը, որը կոմերցիոն բառի միշտ բարզմանությունը չէ։ Կոմերցիա նշանակում է առևտուր, վաճառականություն (տես Ռուս-հայերեն բառարան, Երևան, 1968, էջ 388)։

²ՀՀԻՍՕ 36 հոդվածում կատարված անհարկի նորամուծությունների հետևանքով աղճատվել է քաղաքացիական իրավունքի իրմանական կատեգորիաների (գույքի տևօրինում, օգտագործում) բովանդակությունը։ Նշված հոդվածը համեմատիր Քաղ. օր. 163 և 1125 հհ. հետ։

§ 4. Հեղինակային պայմանագիր

1. Գիտության, գրականության, արվեստի ստեղծագործության հեղինակն իր ստեղծագործությունն օգտագործելու՝ իրատարակելու, վերարտադրելու, տարածելու և այլ եղանակով իրացնելու բացառիկ իրավունքը, բացառությամբ օրենքով հատկապես նախատեսված դեպքերի, իրականացնում է հեղինակային պայմանագրով:

ՀՀ գործող բաղաքացիական օրենսգիրքը, ի տարբերություն իր նախորդի, հեղինակային պայմանագրի հասկացությունը չի սահմանում: Սակայն հեղինակային պայմանագիրը կարգավորող նորմերի վելուծությունից դժվար չէ եզրակացնել, որ հեղինակային պայմանագիրը է համարվում այն **համաձայնությունը, որով հեղինակը կամ հեղինակային իրավունքի իրավագործը պարտավորվում է պայմանագրի մուս կողմին փոխանցել սպեկուլացործությունն օգտագործելու բացառիկ իրավունքները կամ դրանց մի մասը, իսկ օգտագործողը պարտավորվում է այն օգտագործել պայմանագրով նախապեսված ծավալով ու եղանակով և վճարել պայմանավորված վարչադրությունը:**

Տրված հասկացությունից երևում է, որ հեղինակային պայմանագիրը բաղաքացիական պայմանագրի առանձնահատուկ տարատեսակ է: Նրա վրա տարածվում են ինչպես բաղաքացիական իրավունքի ընդհանուր դրույթները, այնպես էլ պարտավորական իրավունքի նորմերը: Բաղաքացիական պայմանագիրը **երկկողմ է, հավուցելի և կոնսենսուալ:** Նրա համար գործում է պայմանագրի ազատության սկզբունքը: Այդ պայմանագրի մասնակիցներն իրավասու են ինքնուրույն և ազատորեն համաձայնեցնել իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները: Դրա հետ միասին այդ պայմանագրին օրենսդրությամբ ներկայացվում են առանձնահատուկ այնպիսի պահանջներ, որոնք կոչված են ապահովելու հեղինակների իրավունքների և շահերի պահպանությունը: Մասնավորապես, այդ պայմանագրով փոխանցված են համարվում հեղինակի միայն այն գույքային իրավունքները, որոնք ուղղակի մատնանշված են հեղինակային պայմանագրում: Ստեղծագործությունն օգտագործելու վերաբերյալ հեղինակային պայմանագրով չնախատեսված մնացած բոլոր իրավունքները պահպանվում են հօգուտ հեղինակի:

Քաղ. օր. 1125 հոդվածի համաձայն, հեղինակը կամ այլ իրավատեր կարող է պայմանագրով՝ ներառյալ իրապարակային սակարկություններով կնքված, ստեղծագործությունն օգտագործելու իր բոլոր իրավունքները փոխանցել այլ անձի (օգտագործման իրավունքի օտարում): Բայց հեղինակը, ինչպես նաև այլ իրավատերը, կարող են այլ անձի հանձնել որոշակի սահմաններում ստեղծագործությունն օգտագործելու քոյլտվություն (լիցենզիա): Դրանից ենելով էլ տարբերվում է հեղինակային պայմանագրի երկու տեսակ՝ ստեղծագործությունն օգտագործելու հեղինակային պայմանագիր (այսուհետև՝ հեղինակային պայմանագիր) և հեղինակային լիցենզային պայմանագիր:

Մասնագետների մեծամասնության կարծիքով, հեղինակային պայմանագրերի նման տարանջատման համար հիմք է ծառայում ստեղծագործությունն օգտագործելու բնույթը¹: Ըստ այդ հեղինակների, Եթե պայմանագրին համապատասխան ստեղծագործությունը պետք է օգտագործվի անփոփոխ, այդպիսի պայմանագիրը հեղինակային պայմանագիր է: Եթե ստեղծագործությունը պետք է օգտագործվի քարգմանարար կամ վերափոխված, ապա պայմանագիրը լիցենզային պայմանագիր է:

Օրենսդրությունը նախատեսում է նաև պատրաստի ստեղծագործությունների նկատմամբ հեղինակային պայմանագիր և հեղինակային պատվերի պայմանագիր: Հեղինակային պատվերի պայմանագրի առանձնահատկությունն այն է, որ, ի տարբերություն պատրաստի ստեղծագործության համար կնքվող պայմանագրի, այն նախատեսում է ապագա ստեղծագործությանը ներկայացվող պահանջները, սահմանում է ստեղծագործությունը ներկայացնելու ժամկետներն ու ձևը, դիտողությունների վերացման կարգը, ստեղծագործության ընդունման պայմաններն ու կարգը:

Կախված պայմանագրով փոխանցվող բացառիկ իրավունքների ծավալից (բոլոր իրավունքները, թե՝ մի մասը), հեղինակային պայմանագրերը լինում են բացառիկ և ոչ բացառիկ:

Հեղինակային բացառիկ պայմանագրով իրավատերն օգտա-

¹ Տես, օրինակ, **Чернышева С.А.** Правоотношения в сфере художественного творчества. М., 1979, էջ 122; **Кириллова М. Я.** Развитие советского авторского права. Свердловск, 1982, էջ 66; **Савельева И.В.** Правовое регулирование в области художественного творчества. М., 1986, էջ 114-116 և այլն:

գործողին է փոխանցում ստեղծագործությունը ժամկետով ու պայմանագրով նախատեսված սահմաններում օգտագործելու բացառիկ իրավունքը՝ պահպանելով ստեղծագործության օգտագործման իրավունքն այն մասով, որը նախատեսված է պայմանագրով։ Այս դեպքում այլ անձանց կողմից ստեղծագործության օգտագործումն արգելելու իրավունքը կարող է իրականացնել իրավատերը, եթե դա չի կատարում օգտագործողը (ՀԻՀՍՈ հոդվ. 39):

Բացառիկ պայմանագրով այն անձը, ում փոխանցվում են հեղինակի գույքային բացառիկ իրավունքները, դառնում է ստեղծագործությունը պայմանագրով կանխորոշված շրջանակներում օգտագործելու իրավունքը ունեցող միակ սուբյեկտը։ Նրան իրավունք է վերապահվում պաշտպանել պայմանագրով իրեն փոխանցված բոլոր իրավունքները, բոլոր երրորդ անձանց, այդ թվում՝ հեղինակին արգելել իր օգտագործմանը հանձնված ստեղծագործության՝ իրեն վերապահված եղանակներով և սահմաններում օգտագործումը։ Եթե այն անձը, ում փոխանցվել է ստեղծագործության օգտագործման բացառիկ իրավունքը, չի արգելում այլ անձանց կողմից ստեղծագործության օգտագործումը, ապա ստեղծագործության օգտագործումն արգելելու իրավունքը կարող է իրականացնել հեղինակը։

Ոչ բացառիկ են համարվում ստեղծագործության օգտագործման կապակցությամբ կնքված այն պայմանագրերը, որոնք օգտագործողին թույլատրում են այն օգտագործել միայն պայմանագրով կանխորոշված սահմաններում։ Այս պայմանագիրը բացառիկ պայմանագրից տարբերվում է նրանով, որ ստեղծագործության հեղինակը (այլ իրավատերը) ոչ միայն պահպանում է ստեղծագործությունն օգտագործելու բացառիկ իրավունքը, այլև իրավասու է ոչ բացառիկ օգտագործման իրավունքով նույն ստեղծագործությունը տրամադրել մեկից ավելի անձանց։

Գործնական կարևոր նշանակություն ունի հեղինակային պայմանագրերի դասակարգումն ըստ ստեղծագործության օգտագործման եղանակի։ Նախկինում գործող օրենսդրությամբ, նշված հանգամանքը հիմք ընդունելով, ստեղծագործության օգտագործման պայմանագրեր էին համարվում իրատարակչական, բեմադրական, սցենարային և այլ պայմանագրերը (ՀԽՍՀ 1964թ. Փադ. օր. 507 հոդվ.): ՀՀ նոր քաղաքացիական օրենսգրքում նման դասակարգում չի տրվում։ Սակայն գործնականում հեղինակային պայմանագրի այդ տեսակ-

ներմ ունեն լայն կիրառություն:

Հեղինակային պայմանագիրը: Այս պայմանագրով է կատարվում այն ստեղծագործությունների հրատարակումն ու վերահրատարակումը, որոնք կարող են թղթին հանձնվել, այսինքն՝ գրական, դրամատիկական, սցենարային, երաժշտական, կերպարվեստի և այլ ստեղծագործություններ: Հրատարակական պայմանագիրը կնքվում է վերարտադրության ենթակա բոլոր ստեղծագործությունների օգտագործման կապակցությամբ:

Ընմականացման պայմանագիրը կնքվում է այն ժամանակ, երբ ստեղծագործությունը հիմնականում օգտագործվում է հրապարակային կատարման միջոցով: Այդ պայմանագրի առարկա կարող են լինել դրամատիկական, երաժշտական, դրամատիկական-երաժշտական, մնջախաղի, պարարվեստի և կատարողական արվեստի այլ ստեղծագործություններ: Բնմականացման պայմանագիրը կարող է կնքվել ինչպես հրապարակված, այնպես էլ շիրապարակված ստեղծագործությունների նկատմամբ:

Սցենարային պայմանագիրը կնքվում է ստեղծագործության տեքստը կինո-հեռուստաֆիլմերի նկարահանման, ուղիղ-հեռուստահաղորդումների պատրաստման, զանգվածային-մշակութային միջոցառումների անցկացման և նմանօրինակ այլ նպատակներով օգտագործելու համար: Այս պայմանագիրը բնմականացման պայմանագրից տարբերվում է նրանով, որ ստեղծագործությունը կարող է օգտագործվել կինո-հեռուստաֆիլմերի, հաղորդումների պահանջներից բխող փոփոխություններով:

Զեռագրի ավանդարվության (դեպոնացման) պայմանագիրը կարգավորում է այն ստեղծագործությունների հրապարակման և օգտագործման կարգը, որոնք ի պահ են հանձնվում հատուկ տեղեկատվական կազմակերպությունների: Սովորաբար, ավանդատվության համանական ստեղծագործություններից շահագրգուված անձանց տրամադրվում են պատճեններ կամ պատճենահանված առանձին մասեր, որովհետև դրանք, որպես կանոն, անձանց ներ շրջանակի հետաքրքրող գիտական ստեղծագործություններ են, կամ որոնք օգտագործումը սահմանափակված է:

Գեղարվեստական պատվերի (հրապարակային ցուցադրելու նպատակով կերպարվեստի երկ ստեղծելու) պայմանագիրը միջնոր-

դավորում է հրապարակորեն ցուցադրելու նպատակով կերպարվեստի ստեղծագործությունների ստեղծման հետ կապված հարաբերությունները: Այդ պայմանագրի առարկա են համովանում կազմակերպությունների կամ քաղաքացիների պատվերով ստեղծվող կերպարվեստի ստեղծագործությունները: Այդ ստեղծագործությունները դառնում են այն անձի սեփականությունը, ուն պատվերով որ ստեղծվում են: Ստեղծագործության նյութական կրիչի տերն իրավունք ունի այն տնօրինել սեփական հայնցողությամբ՝ պահպանելով հեղինակի իրավունքները: Կերպարվեստի ստեղծագործության հեղինակն իրավունք ունի ստեղծագործության սեփականատիրոջից պահանջել՝ իրեն հնարավորություն ընձեռել վերարտադրելու իր ստեղծագործությունը: Ընդորում, ստեղծագործության սեփականատերը պարտավոր չէ ստեղծագործությունը դրա հեղինակին մատուցել վերջինիս գտնվելու վայրում (Քաղ. օր. հոդվ. 1126):

Դեկորատիվ-կիրառական արվեստի ժրադրական սրերագործություններն օգտագործելու պայմանագիրը կնքվում է դեկորատիվ-կիրառական արվեստի ինքնատիպ ստեղծագործություններն արդյունաբերության մեջ կիրառելու համար: Այն կնքվում է միայն կազմակերպության արտահաստիքային նկարիչների հետ, որոնց ստեղծագործություններն ընդունվում են օգտագործման: Հեղինակները վարձատրվում են ստեղծագործության օգտագործման, ինչպես նաև օգտագործման ծավալի համար:

Հրապարակային կարգարման (մասսայականացման) պայմանագիրն օգտագործվում է գեղարվեստական, երաժշտական, դրամատիկական ստեղծագործություններն անմիջականորեն կամ տեխնիկական միջոցների օգնությամբ մասսայականացնելու համար:

Ստեղծագործությունների օգտագործման թվարկված տեսակներից բացի՝ գրականության, գիտության, արվեստի ստեղծագործությունները կարող են օգտագործվել նաև այլ պայմանագրերով:

Պայմանագրի յուրաքանչյուր տեսակ ունի իր առանձնահատկությունները, որոնք պայմանավորված են պայմանագրի առարկայով և օգտագործման նղանակով: Բայց այդ առանձնահատկություններն այնքան շատ չեն, որ հեղինակային պայմանագրի յուրաքանչյուր տեսակ քննարկվի առանձին: Դրանք կարող են արտացոլվել նաև հեղինակային պայմանագրի բովանդակության և տարրերի վերլուծության շրջանակներում:

2. Հեղինակային պայմանագրի կողմերն են հեղինակը (նրա իրավահաջորդը) և ստեղծագործությունն օգտագործողը: Եթե ստեղծագործության հեղինակը տասնչորսից տասնուր տարեկան կամ լրիվ գործունակ քաղաքացի է, ապա պայմանագիրը կնքում է ինքն անձամբ կամ հավատարմատարի միջոցով: Տասնչորս տարեկանը շրացած կամ անգործունակ ճանաչված հեղինակների պայմանագրերը կնքում են նրանց ծնողները կամ խնամակալները:

Կողեկտիվ ստեղծագործությունների օգտագործման պայմանագրերը կնքում են բոլոր համահեղինակների կամ նրանց հանձնարարությամբ՝ համահեղինակներից մեկի հետ: Ժողովածուների կապակցությամբ պայմանագիր պետք է կնքվի ոչ միայն կազմողի, այլև դրա մեջ ներառված և օրենքով պահպանվող բոլոր ստեղծագործությունների հեղինակների հետ, եթե ժողովածու կազմողը հեղինակների հետ ստեղծագործության օգտագործման պայմանագիր չի կնքել:

Հեղինակի մականից հետո ստեղծագործության օգտագործման պայմանագիրը կնքում են այն քաղաքացիները, որոնք ըստ կտակի կամ օրենքի դարձել են իրավահաջորդ:

Պայմանագրի մյուս կողմը ստեղծագործությունը օգտագործողն է: Առավել հաճախ ստեղծագործության օգտագործողները մասնագիտացված կազմակերպություններ են (իրատարակչություններ, քատրոններ, ստուդիաներ, ցուցահանդեսներ և այլն): Բայց հնարավոր է նաև այլ կազմակերպությունների կողմից ստեղծագործության օգտագործման պայմանագրերի կնքում, եթե այդ կազմակերպություններն ունեն նման գործունեություն իրականացնելու լիցենզիա:

Ավանդաբար ընդունված է, որ հեղինակային պայմանագրերով որպես օգտագործող չեն կարող հանդես գալ ֆիզիկական անձինք: Այն պայմանագրերը, որոնցով առանձին քաղաքացիների պատվերով ստեղծվում են գիտության, գրականության և արվեստի ստեղծագործություններ, դատական պրակտիկայի և տեսության կողմից որակվում են որպես կապալի պայմանագրեր՝ դրանցից բխող բոլոր հետևանքներով¹: Սակայն անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ներկայումս քաղաքացիները, որպես գործարարական գործունեության ինքնուրույն տեսակ, կարող են գրադարձ ստեղծագործությունների վերարտադրությամբ: Նման դեպքերում նրանք ոչ միայն

¹ Տես Ա. Պ. Մերգեն, նշված աշխատությունը, էջ 278:

կարող են, այլև պարտավոր են հեղինակային իրավունքներ կրողների հետ կնքել հեղինակային պայմանագրեր¹:

Յեղինակային պայմանագրի առարկան: Քաղ. օր. 1125 հոդվածին համապատասխան՝ հեղինակը կամ այլ իրավատերը կարող է պայմանագրով՝ ներառյալ աճուրդով կնքված, ստեղծագործությունն օգտագործելու իր բոլոր իրավունքները կամ դրանց մի մասը՝ որոշակի սահմաններում և եղանակով օգտագործելու իրավունքը՝ փոխանցել այլ անձի: Նշանակում է հեղինակային պայմանագրի օբյեկտը ոչ թե ստեղծագործությունն է, այլ կոնկրետ ստեղծագործությունն օգտագործելու՝ հեղինակի բացառիկ իրավունքները: Ընդ որում, հեղինակային պայմանագրով օգտագործողին են փոխանցվում ոչ թե հեղինակի բոլոր իրավունքները, այլ գույքային իրավունքները (Քաղ. օր. հոդվ. 1105): Այլ խոսքով՝ հեղինակային պայմանագրով փոխանցվում է ոչ թե հեղինակային իրավունքի օբյեկտը, այլ այդ օբյեկտի օգտագործման բացառիկ իրավունքները:

Հեղինակային պայմանագրի օբյեկտ կարող են հանդիսանալ ինչպես արդեն ստեղծված ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակի բացառիկ իրավունքները, այնպես էլ ստեղծվելիք ստեղծագործության օգտագործման իրավունքները: Վերջին դեպքում պայմանագրի առարկա են ինչպես այն ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքը, որը պետք է ստեղծվի օգտագործողի պատվերով, այնպես էլ օգտագործողին փոխանցվելիք հեղինակի բացառիկ իրավունքները: Այդ իսկ պատճառով նման պայմանագրերը համարվում են «մտավոր գործունեության արդյունքներ ստեղծելու և օգտագործելու» պայմանագրեր (Քաղ. օր. հոդվ. 1107):

Հեղինակային պայմանագրի առարկա չեն կարող լինել պայմանագիրը կնքելու պահին անհայտ ստեղծագործությունն օգտագործելու իրավունքները (Քաղ. օր. հոդվ. 1134, կետ 7): Հեղինակային պայմանագրով օգտագործողին են փոխանցվում միայն դրանում մատնաշված բացառիկ իրավունքները: Պայմանագրում որպես օտարելի շնչված իրավունքները ենթադրվում են չփոխանցված, եթե այլ բան ապացուցված չէ (Քաղ. օր. հոդվ. 1105, կետ 3):

Վերջապես, հեղինակային պայմանագրի առարկա չեն կարող լինել ապագայում ստեղծվելիք ստեղծագործության օգտագործման ի-

¹ Տես նոյն տեղը:

բավունքները: Զադ. օր. 1107 հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն, հեղինակի կողմից ապագայում ստեղծվելիք մտավոր գործունեության ցանկացած արդյունքն օգտագործելու բացառիկ իրավունքը որևէ անձի տրամադրելու մասին հեղինակին պարտադրող պայմանագիրն առչինչ է:

4. Սպեղծագործությունն օգտագործելու ժամկետը հեղինակային պայմանագրի պարտադրությունը պայմաններից է: Զադ. օր. 1134 հոդվածից բխում է, որ հեղինակային պայմանագրում պետք է նախատեսվի այն ժամկետը, որով փոխանցվում է ստեղծագործությունն օգտագործելու իրավունքը: Հեղինակային պայմանագիրը գործում է այդ պայմանագրում նշված ժամկետում, սակայն դադարում է գույքային իրավունքների գործողության ժամկետը լրանալուց պահից: Լիցենզիոն պայմանագրում ժամկետի պայմանի բացակայության դեպքում դրա գործողության սահմանված ժամկետ համարվում է հիմք տարին (Զադ. օր. հոդվ. 1135, կետ 5):

Հեղինակային պայմանագրում կարող են նախատեսվել նաև պայմանագիրը վաղաժամկետ դադարեցնելու պայմաններ: Պայմանագրում կարող են նախատեսվել նաև ստեղծագործության օգտագործման այնպիսի ժամկետներ, որոնց խախտումն առաջացնում է պայմանագիրը միակողմանի լուծելու իրավունքը:

Պայմանագրի ժամկետը լրանալու կամ պայմանագրի գործողությունը վաղաժամկետ դադարելու դեպքում հեղինակը կարող է այդ ստեղծագործության օգտագործման իրավունքը փոխանցել ցանկացած այլ անձի, այդ բվում նաև այն անձին, որի հետ կնքված պայմանագրի ժամկետը լրացել է:

5. Սպեղծագործությունն օգտագործելու համար վարչապրությունը հեղինակային պայմանագրի եական պայմաններից է: Էստ Զադ. օր. 1135 հոդվածի, հեղինակային պայմանագրում վարձատրությունը որոշվում է որպես ստեղծագործության համապատասխան օգտագործումից ստացված տոկոս, իսկ ստեղծագործության բնույթով պայմանավորված դրա անհնարիմության դեպքում պայմանագրում ամրագրված որոշակի գումարի տեսքով կամ կողմերի համար ընդունելի այլ եղանակով: Հեղինակային վարձատրության նվազագույն դրույքաշափերը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը:

Ինչպես ցույց է տալիս հեղինակային պայմանագրերի կնքման

պրակտիկան. կողմերը պայմանագրով ընտրում են վարձատրության սահմանման տարբեր եղանակներ: Մի դեպքում օգտագործում են հաստատում դրույքաշափ (օրինակ, հեղինակային մեկ մամուլի արժեքը), մեկ այլ դեպքում հիմք են ընդունում հրատարակման ծավալը (օրինակ, տպաքանակը), երրորդ դեպքում պայմանավորվում են, որ օգտագործող հեղինակին պետք է վճարի իր ստացած եկամտի որոշակի տոկոսը: Այն դեպքերում, եթե հնարավոր չէ, հսկողություն իրականացնել ստեղծագործության օգտագործման նկատմամբ, հեղինակային վարձատրությունը նախատեսվում է կոնկրետ գումարով:

6. Պայմանագրի չեզ: Քաղ. օր. 1135 հոդվածին համապատասխան հեղինակային պայմանագիրը պետք է կնքվի հասարակ գրավոր ձևով: Գրավոր ձևը չպահպանելն ինքնին պայմանագրի անվավերություն չի առաջացնում, բայց, եթե կողմերից մեկը վիճարկի պայմանագրի կնքման փաստը, մյուս կողմը չի կարող հենվել վկաների ցուցմունքների վրա: Նա կարող է ներկայացնել այլ գրավոր ապացույցներ, օրինակ՝ հրատարակչության և հեղինակի նամակագրությունը, ավան ստանալու ստացականը, աշխատանքի մասին գրախոսականը և այլն:

Առավել հաճախ հրատարակչական պայմանագրերը կնքվում են կողմերի ստորագրությամբ հաստատված մեկ փաստաթուղթ կազմելու միջոցով, բայց կարող են կնքվել նաև փաստաթղթերի փոխանակման միջոցով:

7. Հեղինակային պայմանագիրը կարգավորում է հեղինակի կամ հեղինակային իրավունքի այլ իրավատիրոջ ու ստեղծագործությունն օգտագործողի փոխարարերությունները: Այն կողմերի համար իրավաբանական երաշխիք է: Այդ պայմանագրով մասնակիցների համար առաջանում են որոշակի իրավունքներ և պարտականություններ:

Հեղինակը պարփակությունը և օգտագործողին հանձնել իր ստեղծագործությունը, իսկ եթե ստեղծագործությունը նոր է ստեղծելու, ապա պարտավորվում է պայմանագրով նախատեսված ժամկետում և պայմանագրի պայմաններին համապատասխան ստեղծել և պատվիրատուին հանձնել պահանջվող ստեղծագործությունը:

Եթե հեղինակը պարտավորվում է օգտագործողի պատվերով ստեղծագործություն ստեղծել, նա պարտավոր է աշխատանքը կապարել անձամբ: Ստեղծագործության ստեղծմանը այլ անձանց՝ հա-

մահեղինակների ներգրավել, փոփոխել նա կարող է միայն պատվիրատուի համաձայնությամբ:

Հեղինակը պարտավոր է ստեղծագործությունը պատվիրատուին հանձնել ամբողջությամբ, եթե կողմերը համաձայնություն չեն կայացրել ստեղծագործության մասերը կամ դրանց նկատմամբ գույքային իրավունքները տարաֆամկետ փոխանցելու մասին:

Հեղինակը պարտավոր է ստեղծագործությունը օգտագործողին հանձնել ոչ միայն պայմանագրով նախատեսված ժամկետում, այլև **օգրագործման համար պարրապի վիճակում**: Նա պարտավոր է ստեղծագործությունն օգտագործողին հանձնել պատշաճ ձևակերպված տեսքով և օրինակների համաձայնեցված քանակով: Եթե օգտագործողը պահանջում է ստեղծագործության մեջ կատարել ընդունելի ճշտումներ, փոփոխություններ կամ լրացումներ, ապա հեղինակը պարտավոր է դրանք կատարել կողմերի համաձայնեցված ժամանակահատվածում և պատշաճ մակարդակով:

Հեղինակային պայմանագրով, կախված ստեղծագործության բնույթից և օգտագործման եղանակից, կարող է հեղինակի վրա դրվել **սլեղծագործությունն օգրագործման նախապարրապելու պարպականություն**: Օրինակ, հրատարակչական պայմանագրով նախատեսվում է ազդանշանային օրինակները հեղինակի կողմից վերընթերցելու և վրիպակներն ու բացքողումներն ուղղելու պարտականություն:

Հեղինակի հիմնական պարտականություններից մեկն էլ այն է, որ հեղինակային պայմանագրի գործողության ժամկետի ընթացքում նա պետք է ցեռնպահ մնա այդ նույն սլեղծագործությունը կամ նրա մի մասը նույն եղանակով և սահմանելուում օգրագործելու համար առանց օգրագործողի համաձայնության երրորդ անձանց համձնելուց:

Սլեղծագործությունն օգրագործողը պարտավոր է **ընդունել քննարկել** և պայմանագրով նախատեսված ժամկետում հեղինակին հաղորդել հավանություն տալու, պայմանագրով նախատեսված հիմքերով այն մերժելու կամ ուղղումներ և լրացումներ մտցնելու անհրաժեշտության մասին: Օգտագործողն իրավունք ունի ստեղծագործությունը գնահատելու համար ուղարկել գրախոսման: Եթենան օրենքով պահանջվում է, որ ստեղծագործության մասին տրվի հատուկ եզրակացություն: Օրինակ, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների դասագրքերը, մինչև հրատարակելը, անպայմանորեն ուղարկ-

վում են պաշտոնական եզրակացության:

Անկախ նրանից՝ ստեղծագործությունն ուղարկվում է գրախոսանան, թե ոչ, ստեղծագործության գնահատականը պետք է տա պայմանագրի կողմբ: Ինչպես ստեղծագործությանը հավանություն տալը, այնպես էլ ստեղծագործության ընդունումը մերժելը, որպես կանոն, պետք է ձևակերպվի ակտով: Ստեղծագործության ընդունումը մերժելը պետք է բխի պայմանագրի պայմաններից և ճիշտ արտացոլի մերժման շարժառիթները: Հեղինակն իրավասու է վիճարկել մերժման շարժառիթները:

Ստեղծագործության օգտագործման իրավունք ծեռք բերողը պարտավոր է **ապահովել հեղինակի ամենական ոչ գույքային իրավունքների պահպանությունը**, մասնավորապես՝ շխախտել ստեղծագործության հեղինակի հեղինակության իրավունքը, նրա անվան իրավունքը, հեղինակի համբավի և արժամապատվության իրավունքը: Այդ նպատակով հեղինակային պայմանագրում, որպես կանոն, նախատեսվում է, որ ստեղծագործության օգտագործման իրավունք ծեռք բերողը, առանց հեղինակի համաձայնության, ստեղծագործության մեջ փոփոխություններ կատարելու իրավունք չունի:

Ստեղծագործության օգտագործման իրավունք ծեռք բերողի հիմնական պարտականությունը **սպեկտագործությունն օգտագործելն է**: Ստեղծագործության օգտագործման եղանակը և ծավալը որոշվում է կողմերի համաձայնությամբ: Եթե այդ հարցը պայմանագրում նախատեսված չէ, ենթադրվում է, որ օգտագործողն իրավունք ունի ստեղծագործությունը պայմանագրի գործողության ընդհանուր ժամկետի ընթացքում հրատարակել (Վերարտադրել) ցանկացած տպաքանակով:

Օգտագործողը պարտավոր է օգտագործումն իրականացնել պայմանագրում նախատեսված ժամկետներում: Ստեղծագործությունը սահմանված ժամկետներում չօգտագործելը հեղինակին իրավունք է տալիս պահանջելու վերջնահաշվարկ: Օգտագործողը պարտավոր է ստեղծագործությունն օգտագործել ոչ միայն պայմանագրով նախատեսված ժամկետներում, այլև պայմանագրում մատնանշված **եղանակով**: Ստեղծագործության օգտագործումը հեղինակային պայմանագրով չնշված եղանակով կամ պայմանագրի գործողության ավարտից հետո համարվում է առանց իրավատիրոջ բույլտվության օգտագործում (Քաղ. օր. հոդվ. 1137):

Քանի որ հեղինակային պայմանագիրը հատուցելի պայմանագիր է, ուստի օգտագործողի հիմնական պարտականություններից մեկն էլ **հեղինակին վարչապետն է** Ստեղծագործությունն օգտագործելու յուրաքանչյուր եղանակի համար վարձատրության չափը, դրա որոշման կարգն ու վճարելու ժամկետները որոշվում են հեղինակային պայմանագրով՝ կողմերի համաձայնությամբ (Զաղ. օր. հոդվ. 1135):

Բացի հեղինակային վարձատրությունից (հոնորարից), հեղինակային պայմանագրով կարող է նախատեսվել նաև հեղինակի կատարած լրացուցիչ ծախսերի հատուցում (օրինակ, գործուղման, նյութերի հավաքման, ձայնա-տեսագրությունների կատարման, նյութերի ձեռքբերման և այլն):

Բացի վերը հիշատակված պարտականություններից, հեղինակային պայմանագրով կարող են նախատեսվել նաև օգտագործողի այլ պարտականություններ:

7. Հեղինակային պայմանագրի խախտման համար կարող են կիրառվել միայն քաղաքացիական պարտական այն հետևանքները, որոնք բխում են այդ պայմանագրի բնույթից և դրանով կարգավորվող հարաբերությունների առանձնահատկություններից: Բանն այն է, որ հեղինակային պայմանագրից բխող հիմնական պարտականությունները կատարելուն որևէ միջոցով հարկադրել հնարավոր չէ: Օրինակ, չի կարելի հեղինակին հարկադրել, որ նա ստեղծագործություն ստեղծի, ստեղծագործությունը հրապարակի, փոփոխի և այլն: Նույն կերպ էլ օգտագործման իրավունք ծնորք բերողին չի կարելի հարկադրել, որ նա անվերապահորեն ընդունի, տարածի կամ ստեղծագործությունն այլ եղանակով օգտագործի: Նման պարագաներում հնարավոր է կիրառել քաղաքացիական ներգործության այնպիսի միջոցներ, որոնք չեն հակասում պարտավորության բնույթին և ապահովում են մասնակիցների իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը: Այդ է պատճառը, որ հեղինակային պայմանագրերի խախտման դեպքում առավելապես կիրառվում են՝ պայմանավորված հոնորարը հարկադր գանձելը, ստացած ավանսը վերադարձնելը, խախտումները վերացնելու պահանջը, պայմանագիրը միակողմանի լուծելը և վճասների փոխհատուցումը:

Նշված միջոցներից պայմանագիրը միակողմանի լուծելը և վճասների փոխհատուցումը կիրառելի է ինչպես հեղինակի, այնպես էլ

օգտագործողի կողմից պայմանագիրը խախտելու դեպքում: Մինչդեռ պայմանավորված հոնորարը հարկադիր գանձելու, խախտումները վերացնելու պահանջ կարող է կիրառել միայն հեղինակը, իսկ ստացած ավանար վերադարձնել՝ միայն պատվիրատում: Ընդ որում, պայմանագրի յուրաքանչյուր կողմ ներգործության յուրաքանչյուր միջոց կարող է կիրառել ինչպես առանձին, այնպես էլ այլ միջոցների հետ:

Հեղինակի նկատմամբ այդ միջոցները կիրառվում են ստեղծագործության հանձնումն ուշացնելու, պայմանավորված ժամկետներում ստեղծագործության մեջ, պայմանագրով նախատեսված կարգով և շրջանակներում շտկումներ կամ փոփոխություններ կատարելուց հրաժարվելու, անորակ ստեղծագործություն հանձնելու, ստեղծագործությունը անձամբ չկատարելու, առանց օգտագործողի համաձայնության ստեղծագործությունը երրորդ անձանց նույն եղանակով և պայմաններով օգտագործման հանձնելու և պայմանագրից բխող այլ պարտականությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու դեպքում:

Օգտագործողի նկատմամբ մատնանշված ներգործության միջոցները կարող են կիրառվել, եթե նա խախտում է ստեղծագործությունն օգտագործելու պարտականությունը: Հեղինակը կարող է միակողմանի լուծել պայմանագիրը նաև այն դեպքում, եթե օգտագործման ընթացքում նրա իրավունքները խախտվում են, պայմանով, եթե նման հնարավորություն նախատեսված է պայմանագրով: Օրինակ, եթե ստեղծագործությունն օգտագործելու ընթացքում, առանց հեղինակի համաձայնության, օգտագործողը կատարում է կրծատումներ, լրացումներ կամ այլ փոփոխություններ, ապա հեղինակն իրավասու և պահանջելու վերացնել նկատված խախտումները, վերականգնել ստեղծագործության ամբողջականությունը, հաղորդում հրապարակել քույր տրված խախտումների մասին, դադարեցնել խեղաքյուրված ստեղծագործության օգտագործումը և այլն¹: Իսկ այդ իրավունքը պայմանագրում նախատեսված լինելու դեպքում հեղինակը կարող է միակողմ լուծել պայմանագիրը դրանից բխող հետևանքներով:

Հեղինակային պայմանագրի խախտման համար կողմները կարող են ներքարկվել նաև պատասխանատվության: Հեղինակային պայմանագրի խախտման համար պատասխանատվության հիմնական ա-

¹Տե՛ս Մերգեռ Ա.Պ., Աշխած աշխատությունը, էջ 320:

ուանձնահատկությունն այն է, որ հեղինակի և օգտագործողի պատասխանատվության հիմքերը և ծավալը նույնը չեն: Մասնավորապես, հեղինակը պատասխանատվության կարող է ենթարկվել միայն մեղքի առկայության դեպքում, իսկ ստեղծագործությունն օգտագործողը՝ մեծ մասամբ, առանց մեղքի (Քաղ. օր. հոդվ. 417, կետ 3): Նման տարբերությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ օգտագործողը, որպես կանոն, գործարարությամբ զբաղվող սուբյեկտ է: Իսկ այդ սուբյեկտուների համար, որպես ընդիանուր սկզբունք, նախատեսված է առանց մեղքի պատասխանատվություն (Քաղ. օր. հոդվ. 417, կետ 3): Բացի դրանից, Քաղ. օր. 1136 հոդվածը, որպես ընդհանուր սկզբունք, սահմանելով, որ հեղինակային պայմանագրով պարտավորությունը չկատարող կամ ոչ պատշաճ կատարող կողմը պարտավոր է հատուցել մյուս կողմին պատճառված վնասները՝ ներառյալ բաց քողմանված օգուտները, միաժամանակ նախատեսում է, որ պատվիրված ստեղծագործությունը չներկայացրած հեղինակը պարտավոր է հատուցել դրա հետևանքով պատվիրատուին պատճառված միայն իրական վնասները: Այսինքն՝ օրենսդիրը հեղինակի պատասխանատվության ծավալը սահմանափակում է իրական վնասների հատուցմանը, իսկ օգտագործողի համար սահմանում է վնասների լրիվ հատուցում:

§ 5. Հեղինակային իրավունքին հարակից իրավունքների պահպանությունը¹

XX դարի երկրորդ կեսին ստեղծագործական գործունեության ոլորտում, ազգային և միջազգային մակարդակով, ճանաչում ձեռք բերեց իրավունքների նոր կատեգորիա՝ հարակից իրավունքներ: Դրա համար հիմք ծառայեցին կինեմատոգրաֆիայի, ճայնագրության և ռադիոյի տարածումը, հեռուստատեսության զարգացումը: Հարակից իրավունքների մեջ մտցվեցին կատարողների, հնչյունագրեր ստեղ-

¹ «Մտավոր սեփականության իրավունքի առևտրական տեսանկյունների մասին» 1994 թ. համաձայնագիրը (TRIPS) «հարակից իրավունքներ» հասկացության փոխարեն օգտագործում է «փոխկապակցված» իրավունքներ: Նշված հասկացությունն օգտագործելը, մեր կարծիքով, ավելի ճիշտ է, քանի որ «փոխկապակցված» հասկացությամբ ընդգծվում է հեղինակային իրավունքի առաջնությունը՝ դրանից ածանցվող այլ իրավունքների հանդեպ (տես Հ. Սահակյանի և Ա. Վահանյանի համաձայն՝ Հայաստանի պատմության մեջ առաջնահատությունը կատարող իրավունքը, Երևան, 2000, էջ 21-22):

ծողմերի և հեռարձակող կազմակերպությունների իրավունքները: 1961թ. ընդունվեց հարակից իրավունքների պահպաննան մասին առաջին միջազգային կոնվենցիան՝ «Հնչյունագրեր արտադրողների և հեռարձակող կազմակերպությունների իրավունքների պահպանության մասին» Հռոմի կոնվենցիան:

Հայաստանի Հանրապետությունում հարակից իրավունքները սկսեցին պաշտպանվել 1996 թվականից, երբ ընդունվեց «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը, որը հարակից իրավունքների պահպանությանը նվիրեց առանձին գլուխ և սահմանեց օրենքով պահպանվող հարակից իրավունքների տեսակները: Հարակից իրավունքների պահպանությունը նախատեսվեց նաև Հայաստանի Հանրապետության 1998թ. քաղաքացիական օրենսգրքով: Ըստ այդ օրենսգրքի 1139 հոդվածի, հարակից իրավունքները տարածվում են հնչյունների. ֆիլմերի ամրագրումների, հեռարձակող կազմակերպությունների հաղորդումների, տվյալների բազաների պարունակության, հրատարակչական ձևագրումների վրա, այսինքն՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությունն ապահովում է ոչ միայն ստեղծագործության հեղինակների. այլև այդ ստեղծագործությունները կատարողների, ծայնագրություններ և տեսագրումներ ստեղծողների, երերային և կարելային հաղորդումներ կազմակերպողների իրավունքները:

Նշված սուբյեկտներին միավորում է այն, որ նրանց գործունեության շնորհիվ հրապարակային կատարման համար նախատեսված ստեղծագործությունները մատչելի են դառնում ոչ միայն անմիջական ունկնդիրներին և դիտողներին, այլև ավելի լայն հասարակության, ինչը առավելապես համապատասխանում է հենց հեղինակների շահերին¹: Բացի դրանից, հեղինակային ստեղծագործություններն օգտագործելիս այդ երեք խումբ սուբյեկտների և ստեղծագործության հեղինակների շահերն այնպես են միահյուսվում, որ հեղինակային իրավունքներ կրողների և ստեղծագործություններն օգտագործողների փոխհարաբերությունների ավանդական կառուցվածքն անբավարար է օգտագործողների իրավունքների և շահերի պահպանությունն ա-

¹ Синеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. М., 1999, кг 199:

պահովելու համար¹: Այդ իսկ պատճառով նշված բնագավառում հեղինակային իրավունքի օբյեկտների համարվող ստեղծագործություններն օգտագործողների համար նախատեսվում են հատուկ իրավունքներ և պարտականություններ:

Հարակից իրավունքների ինստիտուտը դրանով պահպանվող օբյեկտների և դրանց հեղինակների համար կատարում է այն դերը, ինչը որ հեղինակային իրավունքը՝ ստեղծագործողների իրավունքների և շահերի պահպանության համար: Սակայն հեղինակային իրավունքներից ածանցյալ լինելու պատճառով այն ունի սահմանափակ բնույթ: Բանն այն է, որ ձայնագրությունները բողարկողները, հեռարձակող կազմակերպություններն իրենց վերապահված իրավունքներն իրականացնում են այն սահմաններում, որոնք կանխորոշված են կատարողի և ստեղծագործության հեղինակի հետ կնքված պայմանագրերով: Ավելին՝ որպեսզի ներկայացնը հեռարձակվի եթեր, հեռարձակող կազմակերպությունը պետք է ստանա ոչ միայն բեմադրող ռեժիսորի, այլև ներկայացմանը մասմակցող կատարողների և բեմադրվող ստեղծագործության հեղինակի համաձայնությունը: Հարակից իրավունքներն ինքնուրույն բնույթ ճեղք են բերում միայն այն դեպքում, եթե կատարվում, ճայնագրվում կամ եթեր է հեռարձակվում հեղինակային իրավունքով չպահպանվող ստեղծագործություն կամ ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք չհամարվող օբյեկտ:

Սահմանափակ է նաև հարակից իրավունքների սուբյեկտների իրավագորությունների ծավալը: Մասմակորապես, ձայնագրություններ, տեսագրումներ ստեղծողների, եթերային և կարելային հաղորդումներ հեռարձակող կազմակերպությունների համար ճանաչվում են միայն գույքային իրավունքներ՝ նկատի ունենալով, որ նրանց գործունեությունը սոսկ տեխնիկական բնույթ ունի: Միայն կատարողների համար են նախատեսվում ինչպես անձնական ոչ գույքային, այնպես էլ գույքային իրավունքներ, որովհետև կատարում ինքնին ստեղծագործական աշխատանք է:

Սահմանված են նաև հարակից իրավունքների գործողության ժամկետները: Քաղ. օր. 1142 հոդվածի համաձայն, կատարողի հնչյունագիր արտադրողների, ֆիլմի ամրագրման արտադրողի, հաղորդման նկատմամբ հեռարձակող կազմակերպության, իրատարակչի

¹ Տե՛ս **Սերգեև Ա. Պ.** Թշված աշխատությունը, էջ 199:

գույքային իրավունքները գործում են 50 տարի, իսկ տվյալների բազա պատրաստողի իրավունքները՝ տասնինգ տարի: Նույն հոդվածը նախատեսում է նաև այդ իրավունքների ծագման պահը և սահմանում է, որ ժամկետները հածվարկվում են համապատասխան իրադարձությանը հաջորդող տարվա հունվարի մեջից:

Հարակից իրավունքների ծագման և իրականացման համար որևէ ծևականություն չի պահանջվում (Քաղ. օր. հոդվ. 1139): Այդ իրավունքներն առաջանում են կատարման, ճայնագրության, տեսագրության հրատարակման կամ հաղորդման ստեղծման փաստի ուժով:

2. Քաղ. օր 1139 հոդվածի համաձայն, հարակից իրավունքները տարածվում են կատարումների, հնչյունագրերի, ֆիլմերի ամրագրումների, հեռարձակող կազմակերպությունների հաղորդումների, տվյալների բազաների պարունակության, հրատարակչական ծևավրումների վրա: Դրան համապատասխան հարակից իրավունքների սուբյեկտներ են կատարողները, հնչյունագիր արտադրողները, ֆիլմի առաջին ամրագրման արտադրողները, հեռարձակող կազմակերպությունները, տվյալների բազաներ պատրաստողները և հրատարակչները:

Կապարում Կապարում է համարվում մարդու և գենեհիկայի բևմական հնագավորությունների օգտագործմամբ հանդիսապես ներկայությամբ կամ նրան մարդուցելու համար սպեկուլար գործության որոշակի եղանակով, ուսով կամ չեռավ (խաղի, երգի, պարի, արդասանության և այլն) վերաբրադրությունը: Կատարող են համարվում դերասանները, երգիչները, երաժիշտները, պարողները դիրիժորները, խմբավարները և այլ անձինք, ովքեր դեր են կատարում, երգում են, արտասանում, կարդում, նվագում կամ այլ ծեսով կատարում են գրական կամ գեղարվեստական ստեղծագործություններ, կրկեսային, տիկնիկային, եստրադային և համանման այլ ներկայացումներ, ինչպես նաև ժողովրդական բանահյուսության և արվեստի ստեղծագործություններ:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ պահպանվում է ցանկացած կատարում, եթե՝

ա) կատարողներն իրենց իրավունքներն իրականացնելիս պահպանել են ստեղծագործության հեղինակի իրավունքները,

բ) կատարողը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի է.

գ) առաջին կատարումը տեղի է ունեցել Հայաստանի Հանրապե-

տուրյան տարածքում.

դ) կատարումը ճայնագրված կամ տեսագրված է, և դրա ստեղծողների իրավունքները պահպանվում են Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ.

Ե) կատարումը ճայնագրված կամ տեսագրված չէ, բայց ընդգրկված է հաղորդումներ հեռարձակող կազմակերպությունների հաղորդումների մեջ և վերջինիս իրավունքները պահպանվում են ՀՀ օրենսդրությամբ:

Կատարումը և կատարողի իրավունքները հարակից իրավունքների նորմերով պահպանելու համար բոլորովին է անհրաժեշտ չել, որ կատարման եղանակը, ոճը, յուրածնությունը աշքի ընկնեն եզակությամբ կամ յուրատիպությամբ և ունենան որոշակի արժանիք: Կատարումը պահպանվում է անկախ որակից և արժանիքներից, անկախ նրանից՝ կատարվում է պրոֆեսիոնա՞լ, թե՞ սիրողական մակարդակով: Ընդ որում, որևէ կապ չունի՝ կատարվում է հեղինակային իրավունք պահպանվո՞ղ, թե՞ չպահպանվող ստեղծագործություն, լրացնե՞լ, թե՞ չի լրացել կատարվող ստեղծագործության նկատմամբ հեղինակային իրավունքի ժամկետը: Ի տարբերություն հարակից այլ իրավունքի, կատարումն ստեղծագործական աշխատանք է: Այդ պատճառով օրենքով պահպանվում են կատարողների ինչպես անձնական ոչ գույքային, այնպես էլ գույքային իրավունքները:

Կատարողին են պատկանում հետևյալ անձնական ոչ գույքային իրավունքները՝

ա) կատարող ճանաշվելու իրավունքը.

բ) կատարումը հնարավոր աղավաղումներից, կատարողի համբավին կամ արժանապատվությանը վնաս հասցնող ոտնձգություններից պաշտպանելու իրավունքը:

Կատարողին է պատկանում նաև կատարումը ցանկացած ձևով օգտագործելու, ներառյալ՝ կատարման օգտագործման յուրաքանչյուր ձևի համար վարձատրություն ստանալու իրավունքը (գույքային իրավունքներ): Կատարողի բացառիկ իրավունքն է բույլատրել կամ արգելել իր կատարումների հեռարձակումը կամ իրապարակային այլ հաղորդում, նյութական կրիչի վրա ամրագրել նախսկինում շամրագրված կատարումը, վերաբարերել ամրագրված կատարումը, վաճառքի միջոցով տարածել կատարման հնչյունագրի կամ տեսագրության օրինակները և այլն (ՀԻՀԻՍՕ հոդվ. 45):

Այն դեպքերում, եթե կատարումն օգտագործվում է տեսալսողական ստեղծագործություն ստեղծելու համար, կատարողի և տեսալսողական ստեղծագործություն ստեղծողի փոխհարաբերությունները կարգավորվում են նրանց միջև կմքված պայմանագրով: Այդ պայմանագրով տեսալսողական ստեղծագործություն ստեղծողին և փոխանցվում առանց կատարողի համաձայնության և առանց վարձատրության կատարումների ամրագրումների օրինակները տարածելու իրավունքը, եթե պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ: Ընդ որում, կատարողը պահպանում է այդպիսի տեսալսողական ստեղծագործության օրինակները վարձույթով հանձնելու համար վարձատրություն ստանալու իր իրավունքը:

Եթե կատարողն իր կատարման առաջին ամրագրումն արտադրողին քույլ է տալիս կատարման հետագա վերարտադրությունը, ապա վերջինս ծեռք է քերում նաև կատարման օրինակի տնօրինման. այդ քում՝ օրինակը վարձույթով հանձնելու իրավունքը: Սակայն կատարողը պահպանում է այդպիսի ամրագրման օրինակները վարձույթով հանձնելու համար վարձատրություն ստանալու իր իրավունքը:

Կատարողի բացառիկ իրավունքներն այլ անձանց փոխանցվում են ժառանգաբար կամ պայմանագրով: Պայմանագրով փոխանցվելու դեպքում պայմանագրում պետք է նախատեսվեն կատարումն օգտագործելու եղանակն ու ժամկետը, վարձատրության շափն ու վճարման կարգը, պայմանագրի գործողության ժամկետը և այլն: Սակայն կատարումը կարող է օգտագործվել նաև առանց կատարողի համաձայնության և առանց նրան վարձատրելու: Այդպիսի օգտագործում հնարավոր է միայն Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին օրենքով սահմանված դեպքերում ու կարգով: Մասնավորապես, կատարումն այլ անձանց կողմից ազատորեն կարող է օգտագործվել, եթե եթեր է հեռարձակվում նախկինում կատարողի համաձայնությամբ ծայնա-տեսագրված և հեռարձակված կատարումը կամ բեմադրությունը, նույն նպատակով գրառվում է նախկինում ծայնա-տեսագրված կատարումը կամ բեմադրությունը, նույն նպատակներով վերարտադրվում է կատարման ծայնագրությունը, տեսագրությունը:

Կատարողի կողմից ծառայողական պարտականությունների կամ գործատուի հանձնարարությունների կատարման կարգով իրականացված կատարումների նկատմամբ կատարողին պատկանում են

միայն անձնական ոչ գույքային իրավունքներ: Այդպիսի կատարումն օգտագործելու բացառիկ իրավունքը պատկանում է այն անձին, ում հետ աշխատանքային հարաբերությունների մեջ է գտնվում կատարողը, եթե նրանց միջև կնքված պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ:

Հնչյունագրի արտադրումը. Հնչյունագիր համարվում է կատարման հնչյունների կամ այլ հնչյունների, կամ դրանց թվային, կամ որևէ ձևով ներկայացման ամրագրումը բացառապես ունկնդրելու համար, բացի դրանց ամրագրման այն ձևից, որն ընդգրկված է այլ տեսալսողական ստեղծագործությունում: Հնչյունագրի ստեղծումը ինքնին տեխնիկական աշխատանք է: Սակայն կարենոր նշանակություն ունի ինչպես ստեղծագործությունները և դրանց կատարողի արվեստը հանրությանը պատշաճ մակարդակով ներկայացնելու, այնպես էլ հնչյունագիր արտադրողների իրավունքները և շահերը պաշտպանելու համար:

Հնչյունագիր արտադրող է համարվում ֆիզիկական կամ իրավաբանական այն անձը, որի նախաձեռնությամբ և պատասխանատվությամբ իրականացվել է կատարման կամ այլ հնչյունների ներկայացման առաջին ամրագրումը: Հնչյունագիր արտադրողն իրավունք ունի ցանկացած ձևով օգտագործել իր հնչյունագիրը և հնչյունագրի օգտագործման յուրաքանչյուր ձևի համար ստանալ վարձատրություն, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի: Հնչյունագրի արտադրողին է պատկանում օրենքով սահմանված եղանակներով (ՀՀՀԽՍՕ հոդվ. 47) իր արտադրած հնչյունագիրը օգտագործել քոյլատրելու բացառիկ իրավունքը, ինչպես նաև առանց իր քոյլտվության՝ պատրաստված հնչյունագրի օգտագործումը:

Եթե օրինական արտադրված հնչյունագրի օրինակները քաղաքացիական շրջանառության մեջ են դրվել վաճառքի կամ սեփականության իրավունքի փոխանցման այլ ձևով, ապա դրանց հետագա տարածումը, այդ թվում ներմուծումը, իրականացվում է առանց հնչյունագիր արտադրողի համաձայնության և վարձատրության:

Առևտրային նպատակներով լույս ընծայված հնչյունագրի օրինակները վարձույթով տալու իրավունքը պատկանում է հնչյունագրի արտադրողին՝ անկախ այդ հնչյունագրի օրինակների նկատմամբ սեփականության իրավունքից:

Հնչյունագիր արտադրողը կարող է իրոն պատկանող գույքային

իրավումքները պայմանագրով լրիվ կամ մասնակի փոխանցել այլ անձի: Նա կարող է նաև պայմանագրով հնչյունագիրն օգտագործելու բոլորվություն տալ:

Հնչյունագրի նկատմամբ գույքային իրավունքները կարող են համապարփակ իրավահաջորդության կարգով կամ իրավատեր իրավաբանական անձի վերակազմակերպման հետևանքով փոխանցվել այլ անձի:

Ֆիլմ և ֆիլմի առաջին ամրագրման արդադրողը. «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի հմատով «ֆիլմ» նշանակում է տեսալսողական ստեղծագործություն կամ շարժվող պատկերներ ծայնի ուղեկցությամբ կամ առանց դրա: Շարժվող պատկերներ համարվում է միմյանց փոխկապակցված պատկերների ամրագրված շարքը՝ ծայնի ուղեկցությամբ կամ առանց դրա որը հնարավոր է դիտել, իսկ ծայնի ուղեկցության դեպքում նաև՝ լսել: Շարժվող պատկերները ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք չեն և հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չեն համարվում:

Ֆիլմի առաջին ամրագրման արտադրողն այն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձն է, ում նախաձեռնությամբ և պատասխանատվությամբ առաջին անգամ ամրագրվել է ֆիլմը:

Ֆիլմի առաջին ամրագրողին է պատկանում երրորդ անձանց օրենքով նախատեսված եղանակներով (ՀՀՀԻՍՕ հոդվ. 49) երրորդ անձանց բոլորատերներու կամ արգելելու ամրագրման բնօրինակի նկատմամբ որոշակի գործողությունների կատարումը

Առևտրային նպատակներով լույս ընծայված ֆիլմի օրինակները վարձույթով տալու իրավունքը պատկանում է ֆիլմի առաջին ամրագրման արտադրողին՝ անկախ այդ օրինակների նկատմամբ սեփականության իրավունքից, և պահպանում է աղպիսի օրինակները վարձույթով տալու համար արդարացի վարձատրություն ստանալու իրավունքը: Ֆիլմի առաջին ամրագրման արտադրողը կարող է իրեն պատկանող գույքային իրավունքները պայմանագրով լրիվ կամ մասնակիորեն փոխանցել նաև ժառանգաբար կամ իրավատեր իրավաբանական անձի վերակազմակերպման հետևանքով:

Հեռարձակող կազմակերպությունների հաղորդումները պատրաստելը, որպես կանոն, տեխնիկական աշխատանք է: Այդ հաղորդումները պատրաստողները ստեղծագործությունների կամ այլ նյու-

թերի հիման վրա պատրաստում են հաղորդումներ, որոնք օգտագործվում են եթեր կամ կարելային (կամ արրանյակային) կապով հեռարձակելու համար¹: Այդ աշխատանքը կարևոր նշանակություն ունի ստեղծագործությունները և դրանք կատարողների արվեստը մասսայականացնելու, հասարակության տարարնույթ պահանջմունքները բավարարելու համար: Այդպիսի հաղորդումների պատրաստման համար հեռարձակող կազմակերպությունները կատարում են որոշակի աշխատանք, ծախսում են դրամական միջոցներ և այն մատչելի են դարձնում անվերահսկելի լսարանի, որի ցանկացած ունկնդիր կարող է պատրաստի հաղորդումը ճայնագրել (տեսագրել) և օգտագործել կոմերցիոն (առևտրի)² նպատակով: Այդ պատճառով անհրաժեշտություն է առաջանում օրենսդրորեն ապահովել հեռարձակող կազմակերպությունների գույքային իրավունքները՝ իրենց կողմից ստեղծված հաղորդումների նկատմամբ:

Օրենքին համաձայն հեռարձակող կազմակերպությունը իր հաղորդումների նկատմամբ ունի օգտագործման բացառիկ իրավունք, այդ բվում՝ հաղորդումը հատուցմանը այլ անձանց ցանկացած ծեռվ օգտագործման տրամադրելու իրավունք (ՀՀՀԽՍՕ հոդվ. 51):

Հաղորդումն օգտագործելու՝ հեռարձակող կազմակերպության բացառիկ գույքային իրավունքը նրա համար ապահովում է երրորդ անձանց արգելելու կամ բույլատրելու իրականացնել օրենքով նախատեսված որոշակի գործողությունները (ՀՀՀԽՍՕ հոդվ. 51): Նրան իրավունք է տալիս արգելել առանց իր բույլտվության պատրաստած հաղորդման օրինակների ներմուծումը:

Հեռարձակող կազմակերպությունն իրավունք ունի իրեն պատկանող գույքային իրավունքները պայմանագրով լրիվ կամ մասնակիորեն փոխանցելայ անձի: Հաղորդման նկատմամբ գույքային իրավունքները կարող են այլ անձի փոխանցվել նաև ժառանգաբար կամ իրավատեր իրավաբանական անձի վերակազմակերպման հետևանքով:

¹ Անհրաժեշտ է նշել, որ «Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության» ստեղծման պակտի շրջանակներում կնքված «Մտավոր սեփականության իրավունքը առևտրի տեսանկյունների մասին» (TRIPS Agreement) 1994թ. համաձայնագրով հեռարձակվող կազմակերպություններ են համարվում ոչ միայն եթեր հեռարձակող և կարելային կապով հեռարձակող կազմակերպությունները, այլև արքանյակային կապով հեռարձակող կազմակերպությունները:

² Արդեն նշել ենք, որ «կոմերցիոնը» և «առևտրայիմք» տարրեր հասկացություններ են և «կոմերցիոնը» առևտրային բարգմանելը ճիշտ չէ:

Օրենքով սահմանված դեպքերում հաղորդումն առանց հեռարձակող կազմակերպության բոլորվության և վարձատրության կարող են օգտագործել նաև այլ անձինք, եթե նման օգտագործումը չի հակասում հաղորդման, ինչպես նաև նրանում ընդգրկված գիտության, գրականության և արվեստի ոլորտների ստեղծագործությունների բնականոն շահագործմանը և չի ուտնահարում հարակից իրավունքների իրավատերերի և հաղորդման մեջ օգտագործված ստեղծագործությունների հեղինակների (այլ իրավատերերի) օրինական շահերը:

§ 6. Հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանությունը

Հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանությունը ընդգրկում է իրավունքների վերականգնմանը կամ ճանաշմանը և դրանց խախտման կամ վիճարկման դեպքում դրանք կրողների շահերի պաշտպանությանն ուղղված միջոցների ամբողջությունը¹: Հեղինակային և հարակից իրավունքները պաշտպանվում են քաղաքացիական, քրեական, վարչական, աշխատանքային և Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի մեջ մտնող իրավունքի այլ ճյուղերով:

Այդ ճյուղերի մեջ հեղինակային իրավունքների պաշտպանության համար գործնականում առավել հաճախ կիրառվում են քաղաքացիական իրավունքով նախատեսված պաշտպանության եղանակները, որովհետև իրավունքի այլ ճյուղը ոչ միայն գուգակցում է սուբյեկտիվ իրավունքների իրականացման, պահպանության և պաշտպանության փոխկապակցված կարգավորումը, այլև նախատեսում է սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության քաղմապիսի եղանակները: Մասնավորապես, «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» օրենքի 66 հոդվածի համաձայն հեղինակային կամ հարակից իրավունքների իրավատերն իր իրավունքները պաշտպանելու մաստակով, դատական կարգով, իր իրավունքները խախտողից կարող է պահանջել՝

ա) իր իրավունքների ճանաչում.

¹ Стю Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учеб. -2-е изд.- М.: ООО "ТК Велби", 2003 էջ 365:

բ) մինչև իրավախախտումը գոյություն ունեցող դրության վերականգնում և իրավունքը խախտող կամ խախտման վտանգ պարունակող գործողությունների խափանում (դադարեցում) (կասեցում)¹.

զ) նմանակված օրինակների, դրանց պատրաստման համար օգտագործվող նյութերի ու սարքավորումների բռնագրավում կամ ոչնչացում.

դ) վճարի հատուցում (ներառյալ՝ բաց թողնված օգուտը) օրենքով սահմանվող կարգով.

Ե) հոնորարի կամ վարձատրության կրկնակի շափով փոխառուցում, որը իրավատերը կստանար, եթե իրավախախտողը բույսություն ունենար հեղինակային իրավունքի օբյեկտի օգտագործման համար, կամ փաստացի խախտման վճարին համարժեք վճարների հատուցում, ներառյալ՝ բաց թողնված օգուտը.

զ) դատական վճորի իրապարակումը Հայաստանի Հանրապետությունում գործող զանգվածային լրատվության միջոցներով՝ դատարանի կողմից նախատեսված շափով և մասով, իրավախախտողների միջոցների հաշվին.

Է) իր իրավունքների պաշտպանության հետ կապված՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված այլ միջոցների կիրառում:

Իրավունքների ճանաչումը հեղինակային, հարակից իրավունքների, ինչպես նաև ստեղծագործության նկատմամբ բացառիկ իրավունքներ ունեցող այլ իրավատիրոջ իրավունքների պաշտպանության հիմնական եղանակներից մեկն է: Դա բացատրվում է այն իրողությամբ, որ հեղինակը (այլ իրավատերը) կարող է օգտվել ստեղծագործությունն օգտագործելով՝ իրեն պատկանող բացառիկ իրավունքներից և արգելել այդ իրավունքների նկատմամբ այլ անձանց ունձգությունը միայն այն դեպքում, եթե ճանաչված են ստեղծագործության նկատմամբ իր իրավունքները: Իրավունքների ճանաչման պահանջ առաջանում է միայն այն դեպքում, եթե խախտվում կամ վիճարկվում են հեղինակի կամ հարակից իրավունքների օբյեկտ ստեղծողի իրա-

¹Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների ճանաչումը օրենքի 43 հոդվածը «խափանման» փոխարեն օգտագործում է «կասեցում» եզրույթը: Նշված պարագայում «կասեցում» տերմինն օգտագործել չեր կարենի, որովհետև կասեցումը ժամանակավոր միջոցառում է, և կասեցումը դադարելուց հետո իրավունքը խախտող գործողությունները կարող են շարունակվել:

վունքները: Իրավունքների ճանաչումը անորոշությունը վերացնելու, իրավունքների իրականացման համար պայմաններ ստեղծելու, երրորդ անձանց կողմից հեղինակային իրավունքների բնականու իրականացմանը խոչընդոտող գործողությունները խափանելու միջոց է¹: Չափ դեպքերում հեղինակային և հարակից իրավունքների ճանաչումն օրենքով նախատեսված պաշտպանության այլ միջոցների կիրառման նախապայման է: Օրինակ, որպեսզի գանձվեն ստեղծագործության ապօրինի օգտագործման հետևանքով առաջացած վնասները, հայցվորը պետք է ապացուի, որ ինքն այդ ստեղծագործության նկատմամբ ունի հեղինակային իրավունք:

Միաչև խախտումը գոյուրյուն ունեցող դրույթան վերականգնում: Պաշտպանության այս միջոցը կիրառվում է, եթե հեղինակային կամ հարակից իրավունքներն իրավահախտման հետևանքով չեն դադարել և կարելի է իրավես վերականգնվել իրավահախտման հետևանքները վերացնելու միջոցով: Օրինակ, հեղինակը, պարզելով, որ իր ստեղծագործությունը իրատարակման նախապատրաստելիս նրանում կատարել են իր հետ չհամաձայնեցված փոփոխություններ, կարող է պահանջել վերականգնելու ստեղծագործության նախասկզբանական տեսքը²:

Այն դեպքերում, եթե ստեղծագործությունն արդեն տարածվել է, վերականգնել նախասկզբանական տեսքը գործնականում հնարավոր չէ, իր իրավունքների վերականգնման համար հեղինակը կարող է պահանջել հրապարակել և տարածել ստեղծագործության մեջ կատարված փոփոխությունների մասին տեղեկություն:

Իրավունքը խախտող կամ խախտման վրանց ներկայացնող գործողությունների խափանումն իրավունքի պաշտպանության տարածված միջոցներից է: Պաշտպանության այս միջոցի կիրառմամբ սուսկ դադարեցվում կամ կանխվում է հեղինակային (հարակից) իրավունքների խախտումը: Այդ միջոցի կիրառմամբ հեղինակային (հարակից) իրավունքները և գույքային կորուստները չեն վերականգնվում: Այդ պատճառով իրավունքների պաշտպանության այդ միջոցը, որպես կանոն, կիրառվում է այնպիսի միջոցների համակցությամբ, ո-

¹Տես **Сергеев А.П.** Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. М., 1999, էջ 377:

²Տես **Сергеев А.П.** Прако интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учеб. -2- изд. – М.: ООО "ТК Велби", 2003 էջ 378:

բոնք ապահովում են խախտված գույքային իրավունքների լրիվ կամ մասնակի վերականգնումը կամ ապահովում են վճասների փոխհատուցումը: Օրինակ՝ ստեղծագործությունն առանց պայմանագրի օգտագործելու դեպքում հեղինակն իրավասու է պահանջելու արգելել ստեղծագործության տարածումը: Դրանով նա խափանում է իր իրավունքների խախտումը, բայց չի վերականգնում ապօրինի օգտագործմամբ իրեն պատճառված վճասը: Այդ իսկ պատճառով նա իրավունք ունի իրավունքը խախտող գործությունների խափանման (դադարեցման) պահանջի հետ պահանջել նաև ստեղծագործության այօրինի օգտագործմամբ իրեն պատճառված վճասների հատուցում:

Նմանակված օրինակը, որա բոնագրավումը կամ ոչնչացումը պահանջելու իրավունքն ստեղծագործությունը «ծովահենությունից» պահպանելու գործուն միջոցն է: Ըստ ՀՀԻՍՕ 65 հոդվածի, նմանակված (կոնտրաֆակտ) է համարվում առանց իրավատիրոջ բույլտվության պատրաստված կամ տարածված իրավունքի օբյեկտի օրինակները: Նմանակված օրինակ է համարվում նաև Հայաստանի Հանրապետությունում ՀՀՀԻՄ օրենքով պահպանվող ստեղծագործության, ինչյունագրի (կամ տեսագրության) այն օրինակը, որն առանց հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների իրավատերերի համաձայնության Հայաստանի Հանրապետություն է ներմուծվում այլ պետությունների, որտեղ այդ ստեղծագործությունը, ինչյունագիրը (կամ տեսագրությունը) երբեք չիպահպանվել, կամ դադարել է դրա պահպանությունը:

Կոնտրաֆակտ օրինակները ստեղծագործության հեղինակին կամ հարակից իրավունքների իրավատիրոջը կարող են հանձնվել միայն նրանց պահանջով: Կոնտրաֆակտ օրինակներն իրեն հանձնելու պահանջ հեղինակի կամ հարակից իրավունքներ կրողի կողմից չներկայացվելու դեպքում դատարանը պարտավոր է դրանք բոնագրավել և տնօրինել սեփական նախաձեռնությամբ:

Հեղինակային իրավունքի և (կամ) հարակից իրավունքի իրավատիրոջ չպահանջված ստեղծագործության, ինչյունագրի (կամ տեսագրության) նմանակված (կոնտրաֆակտ) օրինակները, ինչպես նաև դրանց ստեղծման և վերարտադրման համար օգտագործված նյութերն ու սարքավորումները դատարանի վճռով կարող են ոչնչացվել (ՀՀՀԻՍՕ հոդվ. 66), բայց այդ օրինակները դատարանի վճռով կարող են հանձնվել նաև բարեգործական նպատակներով օգտագործ-

ման: Հարկ է նկատել, որ երրորդ անձանց կողմից օրինական ձեռք բերված ստեղծագործության, հնչյունազրի (տեսագրության) նմանակված օրինակները բռնագրավվել չեն կարող:

Վասաների հափուցում (Անրաշյալ՝ բաց քողնված օգուպը) պահանջելու իրավունքը հեղինակային (հարավից) իրավունքների պաշտպանության առավել տարածված եղանակն է: ՀՀՀԻՍՕ 66 հոդվածը հեղինակային, հարավից իրավունքների սուբյեկտներին, ինչպես նաև հեղինակային իրավունքների այլ իրավատերերին վերապահում է վճարների լրիվ հատուցման իրավունքը: Այսինքն՝ նրանց իրավունքը է վերապահում պահանջելու ինչպես այն ժախսերը, որ նրանք կատարել կամ պետք է կատարեն խախտված իրավունքները վերականգնելու համար (իրական վճարներ), այնպես էլ չստացած այն եկամուտները, որոնք կատարեն իրավունքները չխախտվեին (բաց քողնված օգուտներ):

Եթե հեղինակային իրավունքները խախտողը եկամուտներ է ստացել, ապա վճարների հատուցում պահանջողն իրավունք ունի մյուս վճարների հետ պահանջել նաև բաց քողնված օգուտները՝ այդ եկամուտներից ոչ պակաս չափով (Քաղ. օր. հոդվ. 17, կետ 3):

Հնորարի կամ վարձապրության կրկնակի չափով փոխադրուցումը հեղինակային բացառիկ իրավունքների պաշտպանության առավել տարածված միջոցներից է: Նրա տարածվածությունը բացատրվում է այն իրողությամբ, որ բացառիկ իրավունքների տիրոջն անհրաժեշտ է միայն ապացուցել իր իրավունքների խախտման փաստը: Նա պարտավոր չէ ապացուցել, որ խախտման հետևանքով իրեն վճար է պատճառվել: ՀՀԻՍՕ 66 հոդվածը իրավունքը է վերապահում հոնորարի (վարձատրության) կրկնակի փոխարեն պահանջել փաստացի խախտման վճարի համարներ փոխադրուցում: Փոխադրուցման չափը՝ խախտման բնույթից և հետևանքներից ելելով՝ սահմանում է դատարանը: Փոխադրուցման կոնկրետ չափը որոշելիս դատարանը հաշվի է առնում տուժողի ենթադրյալ վճարների չափը, իրավախախտողի ստացած եկամուտները, խախտման ընդգրկունությունը, տուժողների քանակը, խախտողի մեղավորության աստիճանը և մի շարք այլ գործոններ¹: Հնորարի կամ վարձատրության կրկնակի չափով փոխադրուցում պահանջելը հեղինակային իրավունքների պաշտպանության ամենատարածված միջոցն է Սրա տարածվածութ-

¹Տես Ա.Պ. Մկրտչյան, նշված աշխատությունը, էջ 384:

յունը բացատրվում է նրանով, որ հեղինակային իրավունքի իրավատիրոջից պահանջվում է ապացուցել միայն, որ իր իրավունքները խախտվել են: Նրամից չի պահանջվում ապացուցել, որ խախտման հետևանքով իրեն վնաս է պատճառվել¹:

Հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանության մատնանշված միջոցները բացադիկ իրավունքների պաշտպանության համար կիրառվող առավել գործնական հիմնական միջոցներն են: Բացի մատնանշված միջոցներից, հեղինակային և հարակից իրավունքների իրավատերերն իրենց իրավունքների պաշտպանության համար կարող են օգտվել նաև Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված այլ միջոցներից: Այդպիսի միջոցներ են, նախ և առաջ, Քաղ. օր. 14 հոդվածում նախատեսվածները: Մասնավորապես՝ իր սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության համար հեղինակը կարող է պահանջել իրավահարաբերության փոփոխություն կամ դադարեցում, պետական մարմնի օրենքին չհամապատասխանող ակտի անվավեր ճանաչում և այլն:

Հեղինակային և հարակից իրավունքների քաղաքացիակիրավական պաշտպանության առանձնահատկություններից մեկն է այն է, որ դատարանը պարտավոր է կիրառել հեղինակային և հարակից իրավունքների պաշտպանության, ինչպես նաև հայցի ապահովման հատուկ միջոցներ:

Նախ և առաջ դատարանը պարտավոր է որոշում կայացնել պատասխանողի կողմից որոշակի գործողությունների կատարումն արգելելու մասին: Մասնավորապես, հեղինակային և հարակից իրավունքների խախտումը կամ խախտման վտանգը կանխնլու նպատակով դատարանը պարտավոր է կասեցնել՝

ա) ենթադրյալ նմանակված (կոնտրաֆակտ) օրինակների պատրաստումը, վաճառքը, արտահանումը և այլ եղանակներով օգտագործումը.

բ) քաղաքացիական շրջանառություն նոցնելու նպատակով նմանակված հայտարարվող օրինակները պահելը, փոխադրելը կամ այլ եղանակով տիրապետելը

ՀՀՀԽՍՕ 66 հոդվածը նախատեսում է, որ հեղինակային (հարակից) իրավունքների իրավատերը կարող է պահանջել, որ այն ան-

¹Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք (Երկրորդ մաս), ԵՊՀ հրատ., Եր., 2009 էջ 150:

Ճինք, ովքեր որևէ կերպ առնչվում են ՀԻՀԻՄ օրենքով պահպանվող իրավունքների խախտմանը (արտադրողներ, տպագրողներ, նկարողներ, նմանակված օրինակներ կամ իրավախսախտում առաջացնող սարքավորումներ պատրաստողներ) տեղեկություններ հայտնեն կեղծ օրինակների արտադրությանը և տարածմանը մասնակցող երրորդ անձանց մասին և ներկայացնեն խախտմանը առնչվող փաստարդությունը: Այդ անձինք, եթե հրաժարվում են տրամադրել պահանջված տեղեկությունները կամ փաստարդերը, պատասխանատվություն են կրում այն վճասների համար, որոնք կարող են պատճառվել նշված պարտականությունը կատարելուց հրաժարվելու հետևանքով:

Դատարանն իրավասու և նաև կիրառել հայցի ապահովման՝ օրենսդրությամբ նախատեսված հատուկ միջոցներ: ՀՀՍՈ 69 հոդվանական, դատարանը կարող է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, գործին մասնակցող անձանց դիմումի հիման վրա կամ իր նախաձեռնությամբ արգելանք դնել ստեղծագործությունների, տվյալների բազաների, հնչյունագրերի կամ տեսագրությունների ենթադրվող նմանակված (կոնտրաֆակտ) բոլոր օրինակների, ինչպես նաև դրանց ստեղծման և վերարտադրման համար նախատեսված նյութերի ու սարքավորումների վրա:

Դատարանն իրավունք ունի արգելելնմանակված օրինակների, ներառյալ՝ ներմուծված օրինակների մունքն առևտրային ցանց այդ ապրանքների մաքսագերծումից հետո, ինչպես նաև միջոցներ ձեռնարկել, որ այն օրինակները, որոնք նմանակված են ճանաչվել, հանվեն առևտրայն ցանցից իրավախսախտողի հաշվին՝ առանց իրավատիրոջ վճաս պատճառելու, կամ ոչնչացվեն:

Հեղինակային իրավունքների և հարակից իրավունքների այնպիսի խախտման դեպքում, որի համար նախատեսվում է քրեական պատասխանատվություն, դատարանը ներկայացված կամ հետագայում ներկայացվելիք քաղաքացիական հայցի ապահովման նպատակով, իրավունք ունի կալանք դնել ներքաղվող նմանակված (կոնտրաֆակտ) բոլոր օրինակների, ինչպես նաև դրանց ստեղծման և վերարտադրման համար նախատեսված նյութերի ու սարքավորումների վրա, անհրաժեշտության դեպքում՝ դրանք առգրավելու¹ և ոչնչաց-

¹ Տվյալ դեպքում «առգրավել» տերմինի փոխարեն հարկ էր օգտագործել «բռնագրավել»:

ԱԵԼՈՒ (ՀՀԻՄՈՒ ԽՈՂՎ. 69):

ԳԼՈՒԽ 56

ԱՐՏՈՆԱԳՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

§ 1. Արտոնագրային իրավունքի օբյեկտները

1. Արտոնագրային հարաբերությունները պատմականորեն ծևափորվել են ֆեոդալական հասարակարգում: Ֆեոդալական պետությունների իրավական նորմերով առավելություններ տալու իրավունքը քաջազրական իշխանության մենաշնորհն էր և դիտվում էր որպես սույներենի կողմից վասսալին տրվող արտոնություն¹: Նման արտոնությունները տրվում էին որպես գյուտերն օգտագործելու, որոշակի ապրանքներ արտադրելու կամ ծառայություններ մատուցելու մենաշնորհ:

Միջնադարյան Եվրոպայի միավետերի կողմից շնորհվող նման արտոնություններն արգելակում էին ֆեոդալական հասարակարգի ընդերքում առաջացած կապիտալիստական հարաբերությունների, ազատ գործարարության ծևավորմանը, արտադրության, գիտության և տեխնիկայի զարգացմանը և պահանջում էին մենաշնորհների շնորհման ծևավորված համակարգի փոփոխություն: Փոփոխությունների սկիզբը դրվեց անգլիական պաղլամենտի 1623թ. «Ստատուտ մենաշնորհների մասին» նորմատիվ ակտով, որն զգալիորեն սահմանափակեց մենաշնորհներ շնորհելու բնագավառում քագավորի իշխանությունը: Արտոնագրային իրավունքի բնագավառում հիմնարար փոփոխությունների սկիզբը դրվեց հեղափոխական Ֆրանսիայի Կոնվենտի կողմից 1791 թ. հունվարի 7-ին ընդունված արտոնագրային օրենքով: Այդ օրենքն արտոնությունների մենաշնորհից անցում կատարեց արտոնագրերի մենաշնորհի և արգելեց բոլորին և յուրաքանչյուրին՝ առանց արտոնագրի տիրոջ բույլտվության՝ օգտվել նրա գյուտից: XIX դարի առաջին կեսին արտոնագրային օրենքներ ընդունեց Եվրոպական երկրների մեծամասնությունը: Հետագայում արտոնագրային օրենքներ ընդունվեցին աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում և «Արտոնագիրը» (Patentis) համարվեց տեխնիկայի բնագավառի ստեղծագոր-

¹ Ст. в В.В. Белов, Г.В. Виталиев, Г.М. Денисов. Интеллектуальная собственность: законодательство и практика его применения. М., 1999, т. 33:

ծուրյան նկատմամբ հեղինակի իրավունքների հիմնական պահպանական փաստաթուղթը: Գրեթե բոլոր երկրներում **առդրունագիր** (*Patent*) ճանաչվեց առ, որևէ մեկին նախալինում չպատկանող, ունի նիկական լուծումների համար, օրենքով սահմանված կարգով պետքորյան անունից պրվող պաշտոնական փաստաթուղթ՝ պահպանագիրը: Այդ փաստաթորով հավաստվում էր արդյունաբերական սեփականության օբյեկտի նկատմամբ հեղինակությունը, օբյեկտի առաջնությունը և օգտագործելու բացառիկ իրավունքը:

Արտոնագրային իրավունքի անհրաժեշտությունը պայմանավորված է տեխնիկական կամ գեղարվեստակոնստրուկտորական ստեղծագործությունները հեղինակային իրավունքի նորմերով ուղղակիորեն պաշտպանելու անհնարինությամբ¹: Մտավոր սեփականության օբյեկտները թեպետ օժտված են որոշակի ընդհանուր հատկանիշներով, այդուհանդերձ, ոմեն զգալի տարբերություններ:

Ի տարբերություն հեղինակային իրավունքի օբյեկտների, արտոնագրային իրավունքի օբյեկտներն ըստ եռթյան գործնական խնդիրների լուծումներն են: Գյուտերի, օգտակար մողելների, արդյունաբերական նմուշների առարկա են համարվում սարքը, եղանակը, նյութը, մարդի շտամը, բույսերի և կենդանիների քջիշների կուլտուրայի շտամը, արտադրության միջոցների և սպառնան առարկաների ու դրանց բաղկացուցիչ մասերի կառուցվածքային լուծումները, իրի արտաքին տեսքը բնորոշող գեղարվեստակառուցվածքային լուծումները և այլն: Միանգամայն հնարավոր է, որ նոյն լուծումը մեկը մյուսից անկախ առաջարկեն տարբեր մարդիկ: Այդ պատճառով ստեղծագործական աշխատանքի նման արդյունքների և դրանց հեղինակների իրավունքների պահպանությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է որոշակի ծևականությունների (ֆորմալիզմի) պահպանություն՝ առաջնությունը որոշելու հատուկ կարգ, նյութի ստուգում և դրանց օգտագործման հատուկ ռեժիմի սահմանում: Այդիսի պահպանություն ապահովում է միայն արտոնագրային իրավունքը: Բացի դրանց, ի տարբերություն հեղինակային իրավունքի, արտոնագրից բխող սուրյեկտիվ իրավունքների առաջացման համար բավական չէ ստեղծագործական մտահղացման օբյեկտիվ մարմնավորման փաստը, անհ-

¹ Син Гражданское право. Том I, 2-е издание. Под ред. проф. Е.А. Суханова. М., 1998, էջ 684:

րաժեշտ է նաև տվյալ արդյունքի պաշտոնական վավերացումը¹:

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուտերի, օգտակար մողելների, արդյունաբերական նմուշների (արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների) ստեղծման, իրավական պաշտպանության և օգտագործման հետ կապված գույքային և անձնական ոչ գույքային հարաբերությունները կարգավորվում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքով, «Գյուտերի, օգտակար մողելների և արդյունաբերական նմուշների մասին» Հայաստանի Հանրապետության 10 հունիսի 2008թ. օրենքով և այլ իրավական ակտերով:

Արտոնագրային իրավունքի աղբյուրներ են նաև միջազգային համաձայնագրերը. «Արտոնագրային համագործակցության մասին» 1970 թ. Վաշինգտոնյան պայմանագիրը, «Արդյունաբերական սեփականության պահպանության մասին» 1983թ. Փարիզյան կոնվենցիան, 1995թ. հունիսի 1-ի «Եվրասիական արտոնագրային կոնվենցիան» և այլը²:

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուտի, օգտակար մողելի իրավունքը հավաստագրվում է արտոնագրով, իսկ արդյունաբերական նմուշի նկատմամբ իրավունքը վկայագրով³:

§ 2. Գյուտի հասկացությունը և հարկանիշները

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրը և «Գյուտերի, օգտակար մողելների և արդյունաբերական նմուշների մասին օրենքը» (այսուհետ՝ «Օրենք») գյուտի հասկացությունը չեն սահմանում: Այդ ակտերում մատնանշվում է միայն, որ գյուտ է համարվում ոչ թե խնդրի ցանկացած լուծումը, այլ տեխնիկական լուծումը: Ընու որում, բոլորովին պարտադիր չէ, որ առաջարկվող լուծումը վերաբերի տեխնիկայի ոլորտին: Գյուտի միջոցով կարող է լուծվել ինչպես տեխնիկայի, այնպես էլ գյուղատնտեսության, մշակույթի, կրթության

¹Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք, հատոր 2, Երևան, 1982, էջ 473-474:

²Հայաստանի Հանրապետությունն առաջմ վավերացրել է «Արտոնագրային համագործակցության մասին» Վաշինգտոնյան պայմանագիրը և «Եվրասիական արտոնագրային կոնվենցիան»:

³Այսուհետ կողտագործվի «արտոնագիր»

և ցանկացած այլ բնագավառի տեխնիկական խնդիր: Ընդ որում, զյուտարարական առաջարկությունը ոչ թե պետք է սահմանափակվի այս կամ այն խնդիրի առաջադրմամբ, այլև պարունակի խնդիրի լուծման ուղիներն ու միջոցները: Այսինքն՝ հիմնականը ոչ թե առաջարկվող խնդիրն է, այլ այդ խնդիրի լուծումը: Այդ պատճառով ընդունված է գյուղ համարել սրեղծագործական աշխատանքի այն պարզունակում և գործնական գործունեության ոլորտում առացած խնդիրի լուծման գեիմիկական միջոցներ¹:

Օրենսդրությամբ պահպանություն է տրամադրվում նոր գյուտարարական մակարդակ ունեցող և արդյունաբերության մեջ կիրառելի լուծում համարվող գյուտին: Քաղ. օր. 1144 հոդվածից բխում է, որ ստեղծագործությունն արտոնագրաւումակ գյուտ կարող է համարվել երեք պայմանների միաժամանակյա առկայության դեպքում: Այդ պայմաններն են՝ **արույր լինելը, գյուղարարական մակարդակը և արդյունաբերության մեջ կիրառելիությունը**: Այս պայմաններից ցանկացածի բացակայության դեպքում ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքը գյուտ համարվել չի կարող: Սակայն պետք է նկատի ունենալ նաև, որ Օրենքի 10-րդ հոդվածի համաձայն, նշված պայմաններին համապատասխանելու դեպքում էլ իրավական պահպանության ենթակա չեն՝

- 1) գյուտական հայտնագործությունները.
- 2) գյուտական տեսությունները և մաքենատիկական մեթոդները, տնտեսության սովորական տրամադրումը.
- 3) տնտեսության կազմակերպման և դեկավարման նղանակները.
- 4) պայմանական նշանները, կարգացուցակները և կանոնները.
- 5) մտավոր գործունեության եղանակները.
- 6) հաշվիչ մեթենաների ալգորիթմները.
- 7) կառույցների, շենքերի ու տարածքների հատակագծերի սխեմաները և նախագծերը.

8) իրերի արտաքին տեսքին վերաբերող այն լուծումները, որոնք ունեն միայն գեղագիտական նշանակություն.

¹ Ст. 1, орфм. Гражданское право, учебник, часть 3. Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998, т. 116; Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. М., 1999, т. 408.

9) ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաները:

Բացի դրանից, Օրենքի իմաստով արտոնագրառունակ գյուտեր չեն համարվում՝

1) իրույսերի տեսակները և կենդանիների ցեղատեսակները, ինչպես նաև դրանց ստուգման բնական կենսարանական եղանակները.

2) նարդու կլոնափորման եղանակները,

3) արդյունաբերական և առևտրային նպատակներով մարդու էմբրիոնների օգտագործումը.

4) նարդու սաղմի բջիջների գենետիկական նույնականության ձևափոխման եղանակները.

5) կենդանիների գենետիկական նույնականության ձևափոխման եղանակները, ինչպես նաև այդպիսի եղանակով ստացված կենդանին: Վերջապես, նույն հոդվածի համաձայն, իրավական պահպանության ենթակա չեն այն գյուտերը, որոնց օգտագործումը հակասում է հասարակության շահերին, մարդասիրության և բարոյականության սկզբունքներին:

Ինչպես նշվեց, ստեղծագործությունը արտոնագրառունակ կարող է համարվել երեք պայմանների առկայության դեպքում.

ա) Գյուտի արտոնագրառունակության առաջին պայմանն առաջարկվող տեխնիկական լուծման **Առրույթ լինելու** պահանջն է: Գյուտերի, օգտակար մոդելների և արդյունաբերական նմուշների մասին օրենքի¹ 11 հոդվածից բխում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գյուտը նոր համարելու չափանիշ է համարվում տեխնիկայի համաշխարհային մակարդակը: Ըստ նշված հոդվածի, գյուտը նոր է համարվում, եթե տեխնիկայի առանձին մաս չէ, և մասնագետի համար ակնհայտ է, որ դա չի բխում տեխնիկայի մակարդակից: Այսինքն, լուծումը համարվում է նոր, եթե մինչև արտոնագրի համար հայտ ներկայացնելը տեխնիկայի մակարդակի վերաբերյալ տեղեկատվության մեջ նման առաջարկ գոյություն չունի: Տեխնիկայի մակարդակը ներառում է մինչև տվյալ գյուտի առաջնության տարին, ամիսը, ամսաթիվը (այսուհետև՝ թվական) աշխարհում հանրամատչելի դարձած տեխնիկայի բնագավառի լուծումների (առանձին մասերի) վերաբերյալ ցանկացած տեղեկատվություն: Հանրամատչելի են համարվում տեղեկատվական աղբյուրների մեջ բերված տեղեկությունները, որոնց

¹Տե՛ս ՀՀՊՏ 2008, 42 (632), 09.07.08

բովանդակությանը ցանկացած անձ կարող է ծանոթանալ անմիջականորեն կամ դրա մասին ծանուցվել օրինական ճանապարհով:

Գյուտի նորույթ լինելու հանգամանքը պարզելու համար որևէ նշանակություն չունի, թե գյուտարարը ծանո՞թ է հանրամատչելի տեղեկատվությանը, հնարավորություն ունեցե՞լ է այդպիսին ձեռք քերելու կամ ծանոթանալու, թե՝⁶ ոչ: Ակզրունքորեն կարևոր է միայն այն, որ նման տեղեկատվությունը լինի յուրաքանչյուրի համար հանրամատչելի:

Գյուտի արտոնագրառունակությունը ճանաչելու համար խոչընդոտ չի համարվում հեղինակի (հայտատուի) կողմից կամ նրանից ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն տեղեկատվություն ստացած որևէ անձի կողմից գյուտի էության հրապարակային բացահայտումը (այդ հանգամանքը պետք է ապացուի հայտատուն), եթե դա կատարվել է գյուտի հայտը ներկայացնելուն նախորդող 12 ամսվա ընթացքում, իսկ ավելի վաղ առաջնություն պահանջելու դեպքում այդ առաջնության բվակամին նախորդող 12 ամսվա ընթացքում (Օրենքի 12 հոդվ.):

Հարկ է նկատի ունենալ, որ հանրամատչելի տեղեկատվությունից բացի, գյուտի արտոնագրումն իրականացնելու ժամանակ հաշվի են առնվում նաև նախկինում ներկայացված, բայց չհրապարակված հայտերը, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում արտոնագրված գյուտերը: Օրենքի 11 հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն, տեխնիկայի մակարդակը ներառում է նաև պետական լիազոր մարմին ներկայացված հայտերով բացահայտված ավելի վաղ առաջնությամբ գյուտերի էությունը, պայմանով, որ տվյալ հայտերը կամ դրանց հիմնան վրա տրված արտոնագրերը գերատեսչությունը կհրապարակի հետագայում: Ակնհայտ է, որ դրանք հանրամատչելի տեղեկատվություն չեն, սակայն գյուտի նորույթ լինելու հանգամանքը պարզելու համար դրանց հաշվի առնելն անհրաժեշտ է այն պատճառով, որ նույն գյուտի համար երկու արտոնագիր տրվել չի կարող¹: Արտոնագիրը տրվում է միայն առաջնություն ունեցող հայտին: Այսինքն, խնդրի առաջարկված լուծումը նորույթ ճանաչելու հանգամանքը սերտորեն կապված է «գյուտի առաջնություն» հասկացության հետ: Ընդհանուր

¹ Ст. Рясенцев В.А. Патентоведение. М., 1984, кн. 45: Гражданское право. Учебник, часть 3, под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998, кн. 117:

կանոնի համաձայն, գյուտի առաջնորդումը որոշվում է արտոնագիր տպու մասին հայտը ներկայացնելու թվականով: Առաջնորդումը կարող է որոշվել նաև առաջին հայտը Փարիզյան կոնվենցիային մասնակից որևէ պետություն կամ այդ կոնվենցիայի մասնակից չհանդիսացող Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամ որևէ պետություն ներկայացնելու թվականով (միջազգային առաջնորդություն), եթե գյուտի հայտը պետական լիազոր մարմին է ներկայացվել նշված թվականից տասներկու ամսվա ընթացքում:

բ) լրացուցիչ նյութերն ստանալու թվականով, եթե դրանցով ձևակերպված նոր հայտը ներկայացվել է 3 ամսվա ընթացքում սկսած այն ժամուցագրի ներկայացման օրվանից, որով հայտատուն տեղեկացրել է, որ սկզբնական հայտի նյութերում նկարագրված լուծման լուրյունը փոփոխելու պատճառով լրացուցիչ նյութերը հաշվի չեն առնվում, գ) առաջնորդությունը կարող է որոշվել նույն հայտատուի ավելի վաղ ներկայացրած՝ նույն գյուտի էությունը բացահայտող հայտի ներկայացման թվականով, եթե հայտը, որով պահանջվում է այդպիսի առաջնորդություն, գերատեսչությունն ստացել է ավելի վաղ ներկայացված հայտի գրանցման օրվանից 12 ամսվա ընթացքում:

Ինչպես տեսնում ենք, առաջնորդումը սահմանվում է հայտը պետական լիազոր մարմին մուտք լինելու օրվանից: Այդ պատճառով, եթե փորձաքննության ընթացքում պարզվում է, որ նույն գյուտերն ունեն առաջնորդյան միևնույն թվականը, ապա արտոնագիրը կարող է տրվել այն հայտով, որն ունի գերատեսչությանն ուղղված ավելի վաղ առաքման թվականի ապացույց: Այդ թվականները համընկնելու դեպքում, հայտատուների համաձայնությամբ, նրանց տրվում է մեկ արտոնագիր: Համաձայնության չգալու դեպքում հարցը լուծվում է դատական կարգով:

բ) Գյուտի արտոնագրաւնակության հաջորդ չափանիշը **գյուտարարական մակարդակն է**: Օրենքի 13 հոդվ. 1-ին կետի համաձայն, գյուտն ունի գյուտարարական մակարդակ, եթե տվյալ բնագավորի մասնագետի համար դա ակնհայտորեն չի բխում տեխնիկայի մակարդակից:

Ասվածից բխում է, որ գյուտ կարող է ճանաչվել ոչ թե խնդրի ցանկացած նոր լուծում, այլ որակապես նոր և տեխնիկայի մակարդակում նմանակը չունեցող լուծումը: Այլ խոսքով՝ գյուտարարական

մակարդակը կարող է ապահովել ոչ թե էական փոփոխությունների, այլ որակական փոփոխությունների միջոցով, այնպիսի փոփոխություններով, որոնք ակնհայտորեն չեն բխում տեխնիկայի մակարդակից և մասնագետի համար նորույթ են: Խնդրի տեխնիկական լուծումը զյուտարարական մակարդակին համապատասխանող չի համարվի, եթե նրա նորույթը պայմանավորված է որոշակի տարրեր ավելացնելով (պակասեցնելով) կամ դրանց համակցությունը փոփոխելով. Եթե վաղօրոք հայտնի է, որ ցանկալի արդյունքի կարելի է հասնել այդպիսի գործողություններով¹:

գ) Գործնական խնդրի տեխնիկական լուծումը զյուտ համարելու հաջորդ պայմանն **արդյունաբերողեն կիրառելիությունն է:** Գյուտն արդյունաբերորեն կիրառելի է, եթե այն կարող է օգտագործել արդյունաբերության, զյուտատնտեսության, առողջապահության և այլ ոլորտներում (Օրենքի 14 հոդվ.): Հոդվածից հետևում է, որ զյուտ է ճանաչվում ոչ թե գործնական խնդրի տեսական լուծումը, այլ տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի՝ գոյություն ունեցող մակարդակի պայմաններում, կոնկրետ ոլորտում կիրառելի առաջարկը:

Օրենքը չի մատնանշում արդյունաբերական կիրառելիության կոմիկրետ ժամանակահատված, նկատի ունենալով, որ զյուտի արտոնագրման պահին կիրառելիության բացակայությունը կարող է հետագայում վերաճնալ: Այդ իսկ պատճառով արտոնագրաւոնակ են ճանաչվում նաև այն զյուտերը, որոնք չնայած հնարավոր չեն օգտագործել արտոնագրման պահին, բայց անպայմանորեն հետագայում հնարավոր է օգտագործվեն (հեռանկարային զյուտ):

§ 3. *Օգտակար մոդելի հասկացությունը և հարկանիշները*

Հայաստանի Հանրապետությունն այն երկրներից է, որոնց օրենսդրությամբ «օգտակար մոդելը» համարվում է արտոնագրային իրավունքի օբյեկտ: Նման օբյեկտներին հատուկ պահպանություն վերապահող երկրների օրենսդրությամբ «օգտակար մոդել» հասկացության նկատմամբ ցուցաբերվում է երկու մոտեցում: Որոշ երկրներում, մասնավորապես Շապոնիայում, «օգտակար մոդել» հասկա-

¹Տիւ Կալյտին В.Օ. Интеллектуальная собственность (Исключительные права). М., 2000, էջ 226:

ցուրյանը տրվում է ընդգրկուն մեկնաբանություն և գործնականում ներառում է այն նույն օրյեկտները, որոնք կարող են զյուտ ճանաչվել: Այլ երկրներում, մասնավորապես ԳԴՀ-ում, «օգտակար մոդել» հասկացությամբ բնդգրկվում են միայն սարքերը¹:

Հայաստանի Հանրապետության արտոնագրային օրենսդրությունը, ինչպես երևում է օգտակար մոդելի հասկացությունից, օգտակար մոդելի օրյեկտ է համարում արտադրանքը: Ըստ «Գյուտերի, օգտակար մոդելների և արդյունաբերական նմուշների մասին» ՀՀ օրենքի 16 հոդվածի, որպես օգտակար մոդել՝ օրենքով սահմանված կարգով, պահպանվում է Առողջապահութեան կիրառելի այն լուծումը, որը վերաբերում է արդադրանքին (մասմավորապես՝ սարքին, հայութին) կամ եղանակին: Օրենքից երևում է, որ ի տարբերություն զյուտի, օգտակար մոդելը ներառում է օրյեկտների սահմանափակ շրջանակ: Այդպիսիք չեն համարվում՝ կենսաբանական հյուրին վերաբերող տեխնիկական լուծումները, քիմիական կամ դեղագործական նյութերին կամ եղանակներին վերաբերող տեխնիկական լուծումները, ինչպես նաև մարդու և կենդանիների բուժման եղանակները, Օրենքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված օրյեկտները:

Բացի դրանից, օգտակար մոդելի նորույթ լինելու հանգամանքին ներկայացվում են զյուտի համեմատությամբ ավելի ցածր պահանջներ: Օգտակար մոդելի հիմնական տարրերի տարբերությունը զյուտից կայանում է նրանում, որ օգտակար մոդելին զյուտարարական մակարդակի պահանջ չի ներկայացվում: Ասվածը, իհարկե, չի նշանակում, թե օգտակար մոդել կարող է համարվել մասնագետի համար տեխնիկայի մակարդակից ակնհայտորեն բխող գործնական խնդրի լուծումը: Օգտակար մոդելի օրյեկտ հանդիսանում է ստեղծագործական աշխատանքի այնպիսի արդյունքը, որը նորույթ է, խնդրի տեխնիկական նոր լուծում, բայց այդ լուծումը չունի զյուտին հատուկ որակական տարբերություն: Այդ պատճառով օգտակար մոդելը հաճախ անվանվում է «փոքր զյուտ»²: Ասվածից հետևում է, որ օգտակար մոդելն անպայմանորեն պետք է ունենա որոշակի զյուտարարական մա-

¹ Օգտակար մոդելի պահպանումակություն տրամադրվում է ավելի քիչ երկրներում: Հիմնականում օգտակար մոդելը, որպես արտոնագրային իրավունքի օրյեկտ, նախատեսվում է գերմանական համակարգի երկրներում (ավելի մանրամասն տես՝ **Վ.Օ. Կալյապին**, նշված աշխատությունը, էջ 229):

² Տես՝ **Վ.Օ. Կալյապին**, նշված աշխատությունը, էջ 229:

կարդակ, բայց ոչ այնպիսին, ինչպիսին պահանջվում է գյուտի համար: Այդ պատճառով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանք արտոնագրառունակ է համարվում այն օգտակար մոդելը, որը նորույթ է և արդյունաբերողնեն կիրառելի:

Օրենքի 15 հոդվածի 2-րդ մասին համապատասխան օգտակար մոդելը կիամարվի **նորույթ**, եթե տեխնիկայի մակարդակի առանձին մաս չէ: Օգտակար մոդելի նորույթ լինելու հանգամանքի ստուգման համար տեխնիկայի մակարդակը որոշվում է մինչև օգտակար մոդելի առաջնորդյան թվականը ներկայացված օգտակար մոդելի հետ նույնանշանակ միջոցների մասին աշխարհում հրապարակված հանրանատչելի, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում այդպիսի միջոցների մասին տեղեկություններով: Բացի դրանից, օգտակար մոդելի՝ նորույթ ճանաչելու համար նկատի է առնվում նաև լիովազոր պետական մարմին ներկայացված հայտերով բացահայտված ավելի վաղ առաջնորդյանք գյուտերի և օգտակար մոդելների Էռթյունը, պայմանով, որ տվյալ հայտերը կամ դրանց հիման վրա տրված արտոնագրերը գերատեսչությունը կիրապարակի հետագայում:

Արտոնագրմանը չի խոշնդրություն նաև հեղինակի (հայտատուի) կամ նրանից ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն տեղեկություն ստացած որևէ անձի կողմից օգտակար մոդելի լուրյան հրապարակային բացահայտումը (այդ հանգամանքը պետք է ապացուի հայտատուն), եթե դա կատարվել է օգտակար մոդելի հայտը ներկայացնելուն նախորդող 12 ամսվա ընթացքում, իսկ ավելի վաղ առաջնորդյուն պահանջելու դեպքում՝ այդ առաջնորդյան թվականին նախորդող 12 ամսվա ընթացքում:

Օգտակար մոդելն արդյունաբերողնեն կիրառելի է համարվում, եթե հնարավոր է դա պատրաստել կամ օգտագործել արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, առողջապահության և այլ ոլորտներում: Օգտակար մոդելի այս շափանիշը ոչնչով չի տարբերվում գյուտին ներկայացվող արդյունաբերական կիրառելիության շափանիշից: Օգտակար մոդելի հեղինակն էլ պարտավոր է արտոնագիր ստանալու համար ներկայացվող փաստաթղթերում նատնանշել դրա օգտագործման նպատակային նշանակությունը և ցույց տալ այն միջոցներն ու եղանակները, որոնցով հնարավոր է պատրաստել և օգտագործել իր կողմից առաջարկվող օգտակար մոդելը:

§ 4. Արդյունաբերական նմուշի հասկացությունը և հարկանիշները

Արդյունաբերության զարգացման, արտադրանքի ստանդարտավորման և միասնականացման պայմաններում ապրանքի արտադրին տեսքը, նրա գեղագիտական հատկանիշները ծեռք են բերում կարևոր նշանակություն, քանի որ դրանք ներգործում են զանգվածային սպառողի պահանջարկի վրա, բարելավում են ապրանքի սպառողական հատկանիշները, բարձրացնում նրա մրցունակությունը:

Գեղագիտական հատկանիշների նշանակությունն առավելապես կարևորվում է այն դեպքերում, երբ շուկա հանվող արտադրանքների տեխնիկա-տնտեսական հատկանիշները համարժեք կամ հավասարարժեք են: Նման ապրանքների գնողունակության համար կարևոր նշանակություն են ստանում նրանց ձևը, գույնը, գեղեցկությունը, էրգոնոմիկան (օգտագործման հարմարավետությունը, պարզությունը) փաթեթավորումը, նորածնության պահանջները: Այսինքն, անզիական տերմինաբանությամբ դիզայնին (design) ներկայացվող պահանջները: Բանն այն է, որ գնորդը, միատեսակ ապրանքներից ընտրություն կատարելիս, կիրառական հավասար պայմանների դեպքում նախապատվությունը տալիս է այն ապրանքին, որն իր արտադրին տեսքով, գեղագիտական այլ հատկանիշներով առավելապես բավարարում է իր ճաշակը: Բնական է, որ նման պարագայում արտադրանքի դիզայնը արտադրողի համար ծեռք է բերում առաջնակարգ նշանակություն, որն էլ իր հերթին խթանում է դիզայններական գործունեությունը: Այդ իսկ պատճառով ստեղծագործական աշխատանքի այդ բնագավառը ենթարկվում է իրավական առանձնահատուկ կարգավորման:

Հայաստանի Հանրապետությունում այդ հարաբերությունները կարգավորվեցին որպես արտոնագրային իրավունքի ինքնուրույն բաղադրամաս¹: «Գյուտերի, օգտակար մողելների և արդյունաբերական նմուշների մասին» ՀՀ օրենքի 22 հոդվածի համաձայն, որպես արդյու-

¹ Հարկ է նկատել, որ արդյունաբերական նմուշ էապես տարբերվում է և զյուտից, և օգտակար մողելից: Զանի որ այն ընդգրկում է ապրանքի արտադրին տեսքը, ուստի որշակիորեն հիշեցնում է հեղինակային իրավունքի օբյեկտները: Այդ պատճառով էլ որոշ երկրներում, օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում, արդյունաբերական նմուշն ավամդաբար դիտարկվում է որպես հեղինակային իրավունքի հատուկ օբյեկտ:

նաբերական ննուշ, օրենքով սահմանված կարգով պահպանվում է ի-
րի արտաքին տեսքը բնորոշող այն լուծումը, որը նոր է և ինքնա-
տիպ(արդյունաբերական ննուշի պահպանունակության պայման-
ներ): Նշված հոդվածում ձևակերպված արդյունաբերական ննուշի
պահպանունակության պայմանները հիմք են տալիս եզրակացնելու,
որ **արդյունաբերական ննուշ է համարվում նոր, արդյունաբերական**
եղանակով պատրաստման պիտանի արդարանքի (ապրանքի)
արտաքին գույքի գեղագիտական ինքնապիս այն լուծումը, որում
գույնահիգական և գեղագիտական որակները կազմում են անխցելի
ամբողջուրյուն: Այսինքն, արտաքին տեսքի գեղարվեստակառուց-
վածքային լուծումը կարող է արդյունաբերական ննուշ ճանաչվել, եթե
օժտված է գեղագիտական և տեղեկատվական արտահայտչակա-
նությամբ, կոնճպազիթիայի ամբողջականությամբ, ձևի ուացինալիզ-
մով (բավարարում է կառուցվածքային-տեխնոլոգիական պահանջնե-
րո) և համապատասխանում է էրգոնոմիկայի պահանջներին¹:

Արյունաբերական նմուշի առարկա կարող են լինել քազմապիսի օբյեկտներ՝ սկսած երեխայի խաղափթից մինչև ինքնարիոր:

Որպես արդյունաբերական նմուշ կարող է ճանաչվել ոչ միայն արտադրանքն ամբողջությամբ, այլև նրա առանձին մասը։ Օրինակ, արդյունաբերական նմուշ կարող է ճանաչվել և՝ ամբողջ ավտոմեքենայի արտաքին տեսքի գեղագիտական լուծումը, և՝ ավտոմեքենայի դրան (կամ դրան բռնակի) գեղագիտական լուծումը։

Վերջապէս, արդյունաբերական նմուշ կարող է համարվել ոչ միայն մեկ առարկայի արտաքին տեսքի գեղագիտական լուծումը, այլև մեկ միասնություն կազմող առարկաների խմբաքանակի արտաքին տեսքի գեղագիտական լուծումը (օրինակ, ճաշի սպասքի):

Արտոնագրառնակ արդյունաբերական նմուշներ չեն ճանաչվում՝

¹ См. Гражданское право. Том I, 2-е издание. Под ред. проф. Е.А. Суханова. М., 1998, т. 689.

3. տպագրական արտադրանքի լուծումները՝ որպես այդպիսին.

4. հեղուկ, գազանման, սորուն կամ համանման նյութերից պատրաստված, անկայուն ձև ունեցող առարկաների լուծումները.

Իրի արտաքին տեսքի բնորոշ գեղարվեստակառուցվածքային լուծումը համարվում է արտոնագրառմակ, երբ բավարարում է երեք պահանջների. ա) նոր է, բ) ինքնատիպ է, գ) արդյունաբերորեն կիրառելի է:

ա) Արդյունաբերական նմուշը **Առաջ է** եթե մինչև պետական լիազոր մարմնին հայտ ներկայացնելու կամ առաջնություն խնդրարկելու թվականը չի հայտնաբերվել նույնական արդյունաբերական նմուշ: Այսինքն, պահանջվում է, որ իրի արտաքին տեսքը բնորոշող գեղարվեստակառուցվածքային լուծումը նոր լինի համաշխարհային մասշտաբով: Այլ խոսքով արդյունաբերական նմուշը կիամարվի նոր, եթե նրա գեղագիտական և (կամ) էրգոնոմիական առանձնահատկությունները պայմանավորող էական հատկանիշների ամբողջությունը մինչև արդյունաբերական նմուշի առաջնության թվականը հայտնի չէ աշխարհում հանրամատչելի բոլոր տեսակի տեղեկություններից: Ընդ որում, արդյունաբերական նմուշները համարվում են նույնական, եթե դրանց բոլոր հատկանիշները համընկնում են կամ տարբերվում են ոչ էական մասերով:

Նմուշի նորույթը լինելը պարզելիս, բացի աշխարհում հրապարակված հանրամատչելի տեղեկատվությունից, իիմք են ընդունվում նաև ավելի վաղ պետական լիազոր մարմնին ներկայացրած հայտերը (բացառությամբ **Կողկանչվածների**) և դրանց հիման վրա տրված արտոնագրերը, պայմանով. որ տվյալ հայտը կամ դրա հիման վրա տրված արտոնագրիրը գերատեսչությունը կիրապարակի ապագայում: Արտոնագրմանը չի խոչընդոտում հեղինակի (հայտատուի) կամ նրանից ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն տեղեկություն ստացած որևէ անձի կողմից արդյունաբերական նմուշի էռիքյան հրապարակային բացահայտումը (այդ հանգամանքը պետք է ապացուի հայտատուն), եթե այն կատարվել է արդյունաբերական նմուշի հայտը ներկայացնելուն նախորդող տասներկու ամսվա ընթացքում: Արդյունաբերական նմուշի նորույթը լինելու հանգամանքը պարզելու համար այն համեմատվում է արդեն հայտնի նմանօրինակ նմուշի հետ: Դրանց էական հատկանիշները համընկնելու դեպքում իրի գեղարվեստակառուցվածքային լուծումը նոր համարվել չի կարող: Ընդ որում, բոլոր էական

հատկանիշների լիակատար համապատասխանության դեպքում ներկայացված նմուշը կիամարվի նմանակված (կնդված) անգամ այն դեպքում, երբ կատարված են որոշ ոչ կարևոր, նմուշի էռթյանը չվերաբերող փոփոխություններ: Այսպիսով, պահպանության վկայագրային ձևը ապահովում է ոչ միայն նմուշի իրավական պահպանությունը կեղծելուց, այլև նմանակումից¹: Արդյունաբերական նմուշը նոր չի համարվի, եթե գերատեսչության կողմից հայտն ստանալու պահին նույնականացնելու համար արդյունաբերական նմուշ արդեն արտոնագրվել է կամ պետք է արտոնագրվի՝ ավելի վաղ ստացված հայտի հիման վրա: Այսպիսով, արդյունաբերական նմուշի՝ համաշխարհային նորույթ ճանաչելու հանգամանքը և նրա առաջնությունը որոշվում (ձևակերպվում) է արտոնագիր ստանալու համար հայտ ներկայացնելու օրվա դրությամբ:

բ) Արդյունաբերական նմուշը ճանաչվում է **ինքնապիս**, եթե դրա եական հատկանիշները պայմանավորում են իրի գեղագիտական առանձնահատկությունների ստեղծագործական բնույթը: Այս հատկանիշը հնարավորություն է տալիս լուրջ ստեղծագործական աշխատանք պահանջող գեղարվեստակառուցվածքային (ոլորզաներական) մշակումները տարբերել ապրանքի սովորական ձևավորումից և իրավական պահպանություն վերապահել այն լուծումներին, որոնք դուրս են գալիս սովորական նախագծման շրջանակներից և լնդունվում են որպես արդեն հայտնի գեղարվեստակառուցվածքային մշակումներից ակնհայտ տարբերվող յուրօրինակ լուծում: Այդ պատճառուով, ըստ Օրենքի 23 հոդվածի, արդյունաբերական նմուշը համարվում է ինքնատիպ, եթե ընդհանուր տպավորությունը, որը թողնում է տեղեկացված սպառողի վրա, տարբերվում է այդպիսի սպառողի վրա ցանկացած այլ արդյունաբերական նմուշի թողած ընդհանուր տպավորությունից, որը հանրամատչելի է դարձել մինչև հայտի ներկայացման թվականը, կամ եթե խնդրարկվում է առաջնություն, ապա՝ մինչև առաջնության թվականը: Զնավորման ինքնատիպությունն ընդգծում է իրի անհատականությունը, նրա ակնհայտ տարբերությունը նույն տիպի արտադրանքից: Այդ պատճառով ել արդյունաբերական նմուշ չեն հա-

¹ Ст. в. В.В. Белов, Г.В. Витальцев, Г.М. Денисов. Исполнительная собственность: законодательство и практика его применения. М., 1999, т. 107-108:

մարգում ոեալ օբյեկտի փոքրացված ծավալներով խաղալիքները, պատրաստման տեխնիկական հիմքի փոփոխությունները (օրինակ, փայտի փոխարեն պլաստմասսայից պատրաստված) և այլն¹:

գ) Գործող օրենքը, ի տարբերություն նախորդի արդյունաբերական ննուշի արդյունաբերողնեն կիրառելիությունը որպես պահպանուակության պարտադիր պայման չի նշում, սակայն «արդյունաբերական նմուշ» անվանումն իսկ հուշում է, որ արդյունաբերական նմուշների ճնշող մեծամասնությունը կարող է օգտագործվել, եթե հնարավոր է բազմակի վերարտադրել համապատասխան իր պատրաստելու միջոցով: Արդյունաբերողնեն կիրառելիության չափանիշն իրավական պահպանություն է ապահովում միայն այն ննուշների համար, որոնք իրենց եռթյամբ ենթակա են արդյունաբերական եղանակով վերարտադրության և տնտեսական շրջանառության մեջ կարող են մտցվել պահանջվող ցանկացած քանակով²: Արդյունաբերական նմուշի արդյունաբերողնեն կիրառելիությանը նշանակում է, որ այն պետք է օգտագործվի մասսայական արտադրությունում՝ բազմակի վերարտադրման եղանակով: Այդ պատճառով, եթե արտադրանքի արտաքին տեսքի լուծումը գործնականում վերարտադրելի չէ, օրինակ, եթե խոսքը վերաբերում է ծեռքի բարձրարարվեստ աշխատանքին, ապա դա, որպես կանոն, արտոնագրային պահպանության կարիք չտնի: Այդ դեպքում ստեղծագործական արդյունք ստեղծողի իրավունքները բավարար չափով պահպանվում են հեղինակային իրավունքի նորմերով³:

§ 5. Արդյունագրային իրավունքի սուբյեկտները

Արտոնագրային իրավունքի սուբյեկտներ են հանդիսանում գյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակները, արտոնագրատերը, Մտավոր սեփականության գործակալությունը, ինչպես նաև օրենքով կամ պայմանագրով արտոնագրային որոշակի իրավունքներ ծեռք բերող այլ անձինք:

1. **Հեղինակ** (գյուտարար, դիզայներ) այն ֆիզիկական անձն է,

¹ Այդ մասին ավելի մանրամասն տես **Сергеев А.П.** Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. М., 1999, էջ 441:

² Տես **Վ.Վ. Բեկով և ուղիղներ**, նշված աշխատությունը, էջ 108:

³ Տես **Ա.Պ. Սերգեև**, նշված աշխատությունը, էջ 442:

որը, որպես այդպիսին, նշված է զյուտի օգտակար մողելի արտոնագիր, արդյունաբերական ննուշի վկայագիր ստանալու մասին դիմումում, քանի դեռ դատարանի վճռով ապացուցված չէ հակառակը: Այսինքն զյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական ննուշի հեղինակ է ճանաչվում այն քաղաքացին՝ ֆիզիկական անձը, ում ստեղծագործական աշխատանքով դա ստեղծվել է:

Հեղինակ կարող է ճանաչվել այդպիսի օբյեկտ ստեղծող՝ Հայաստանի Հանրապետության ցանկացած քաղաքացի, անկախ տարիքից և գործունակությունից:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին համահավասար իրավունքներ են ճանաչվում նաև քաղաքացիություն չունեցող անձանց համար: Ինչ վերաբերում է օտարերկրյա քաղաքացիներին, ապա, եթե օտարերկրացին Արդյունաբերական սեփականության պահպանության մասին Փարիզյան Կոնվենցիային մասնակից պետության քաղաքացի է, ապա այդ կոնվենցիային միացած բոլոր երկրներում նա օգտվում է դրանց քաղաքացիներին վերապահված իրավունքներից (ազգային ռեժիմի սկզբունք): Եթե նա Փարիզյան Կոնվենցիայի մասնակից երկրի քաղաքացի չէ, ապա նրա արտոնագրային իրավունքները Հայաստանի Հանրապետությունում ամբողջությամբ կապահովվեն միայն այն դեպքում, եթե այն երկիրը, որի քաղաքացին է տվյալ ֆիզիկական անձը, Հայաստանի Հանրապետության հետ կնքել է արտոնագրային իրավունքների պահպանության մասին միջազգային պայմանագիր կամ պահպանում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների իրավունքները՝ համահավասարության սկզբունքով:

Եթե զյուտը, արդյունաբերական ննուշը, օգտակար մողելն ստեղծվել են մեկից ավելի ֆիզիկական անձանց համատեղ ստեղծագործական աշխատանքով, ապա այդ անձինք համարվում են համահեղինակներ (Օրենքի 40-րդ հոդվ.): Համահեղինակության առաջացման հիմք է համարվում արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտի ստեղծման համար ներդրված ստեղծագործական աշխատանքը: Համահեղինակություն չի առաջացնում զյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական ննուշի ստեղծմանը ցուցաբերած ոչ ստեղծագործական բնույթի աջակցությունը (տեխնիկական կամ կազմակերպական օգնություն, իրավունքների ծնակերպմանն օժանդակություն և այլն):

Համահեղինակների փոխհարաբերությունները սահմանվում են նրանց համաձայնությամբ:

2. Իրավագործություն: Գործնական խնդրի տեխնիկական կամ գեղարվեստակառուցվածքային լուծման հեղինակ կարող է լինել միայն այն ֆիզիկական անձը, որի ստեղծագործական աշխատանքով ստեղծվել է պաշտպանունակության պայմաններին բավարարող օբյեկտը, բայց այդ օբյեկտի համար տրված արտոնագիրը (Վկայագիրը) կարող է պատկանել ինչպես հեղինակին, այնպես էլ այլ սուբյեկտների (ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց): Այդ անձինք համարվում են արտոնագրային իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտներ և կոչվում են իրավատերեր (արտոնագրատեր, վկայագրատեր): Արտոնագրային իրավունքի նորմերին համապատասխան, **իրավագործությունը են ճանաչվում այն անձինք (ֆիզիկական կամ իրավաբանական, որոնք օրենքի կամ պայմանագրի ուժով չենք են բերում գյուղի, օգտակար մոդելի արդունագիրը կամ արդյունաբերական նույնի վկայագիրը և դրանից բխող բացառիկ իրավունքները:** Իրավատեր կարող են լինել՝ արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտի հեղինակը, գործատուն, նշված անձանց իրավահաջորդները, եթե արտոնագիրը ստանալու իրավունքը վերջիններիս անցել է իրավահաջորդությամբ կամ պայմանագրի համաձայն: Իր անունով արտոնագիրը ստացած հեղինակն իրավունք ունի ցանկացած ժամանակ պայմանագրով արտոնագիրը գիշել ցանկացած ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի: Զիջման մասին պայմանագիրը գրանցվում է, գործակալությունում: Զգրանցված պայմանագիրն անվավեր է:

Օրենքի 41 հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն, ծառայողական պարտականությունների կամ գործատուի առաջարանքը կատարելու ընթացքում աշխատողի ստեղծած արդյունաբերական սեփականության օբյեկտը (ծառայողական արդյունաբերական սեծականության օբյեկտ) գյուտի, արտոնագիր ստանալու իրավունքը պատկանում է գործատուին, եթե դա նախատեսված է նրանց միջև կնքված պայմանագրով: Եթե գյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի ստեղծման մասին գործատուին հայտնելու օրվանից երեք ամսվա ընթացքում վերջինս կամ նրա իրավահաջորդը հայտ չի ներկայացնում պետակիան լիազոր մարմին, ապա հայտ ներկայացնելու և արտոնագիր ստանալու իրավունքն անցնում է հեղինակին: Այդ դեպքում գործատուն օգտվում է տվյալ օբյեկտի օգտագործման հասարակ լի-

ցենզիա ստանալու առաջնության իրավունքից:

Հեղինակի կամ արտոնագրատիրոց մահկան դեպքում արտոնագրային իրավունքի սուբյեկտներ են դառնում նրանց ժառանգութերը: Արտոնագրային իրավունքների ժառանգումը կարող է տեղի ունենալ ինչպես ըստ կտակի, այնպես էլ ըստ օրենքի ժառանգման միջոցով: Ժառանգման դեպքում ժառանգորդին են անցնում հեղինակի ոչ քերոր, այլ գույքային և դրանց իրականացման հետ կապված այլ իրավունքները (հայտ ներկայացնելու, արտոնագիր պահանջելու, վարձատրություն կամ փոխհատուցում ստանալու, արտոնագիր գերազանցելու և այլն): Հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքները ժառանգաբար չեն փոխանցվում, բայց ժառանգմերը կարող են իրականացնել դրանց պաշտպանությունը:

Արտոնագրային իրավունքով նախատեսված իրավունքները ժառանգմերի համար գործում են միայն արտոնագրի գործողության մնացած ժամանակահատվածի ընթացքում:

3. Արտոնագրային հարաբերությունների կարևոր մասնակիցներից է **«Միավոր և փականության գործակալությունը/պետական լիազոր մարմնի»**: Նրա հիմնական խնդիրներում են համարվում՝ արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների նկատմամբ իրավունքներ ձեռք բերելու կամ դրանք գրանցելու հայտերի ընդունումը, արտոնագրերի և վկայագրերի տրման և դրանց գրանցման հետ կապված գործնքացների անցկացումը, արդյունաբերական սեփականության իրավունքներին վերաբերող համապատասխան տեղեկատվական ծառայությունների ապահովումը, մտավոր սեփականության բնագավառում օտարերկրյա և միջազգային կազմակերպություններում Հայաստանի Հանրապետությունը ներկայացնելը, իր իրավասությունների շրջանակում այլ գործառույթների իրականացումը:

Պետական լիազոր մարմինը վարում է գյուտերի, օգտակար մօդելների և արդյունաբերական նմոշների՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական գրանցամատյանները: Գյուտերի և օգտակար մոդելների գրանցամատյանը հիմնականում պարունակում է գյուտի գրանցման համարը (ատոնագրի համարը), հայտի համարը և ներկայացման թվականը, խնդրարկված առաջնության թվականը, հրապարակման թվականը, գրանցամատյանում գրանցման փվականը, արտոնագրառնակության մասին եզրակացության համարը և տրման թվականը, սեփականատիրոջ վերաբերող տվյալները, գյուտի անվա-

նումը և այլ տվյալներ: Արդյունաբերական նմուշների գրանցամատյանը պարունակում է արդյունաբերական նմուշի գրանցման համարը (Վկայագրի համարը), հայտի համարը և ներկայացման թվականը, խնդրարկված առաջնության թվականը, հրապարակման թվականը, և այլ տվյալներ:

Գրանցամատյանները բաց են հանրության համար, եթե Օրենքով այլ բան նախատեսված չէ: Գրանցամատյանների բովանդակությունը, դրանցում փոփոխություններ կատարելու ընթացակարգը, ինչպես նաև գրանցամատյանների վարման հետ կապված այլ գործողությունների կատարման կարգը կարգը սահմանում է պետական լիազար մարմինը:

Պետական լիազար մարմինն ունի պաշտոնական տեղեկագիր, որի մեջ հրապարակում է տեղեկություններ գյուտերի և օգտակար մոդելների տրված արտոնագրերի գրանցված արդյունաբերական նմուշների վկայագրերի մասին, ինչպես նաև իր գործունեության վերաբերյալ այլ տեղեկություններ:

«Մտավոր սեփականության գործակալությունն» ունի բողոքարկման խորհուրդ, որն իր հաստատած կարգով լուծում է արդյունաբերական սեփականության օրյեկտների իրավական պահպանության հետ կապված վիճելի հարցերը: Բողոքարկման խորհուրդը քննարկում է արտոնագիր տալու, արտոնագիր տալը մերժելու, արտոնագիրն անվավեր ճանաչելու կապակցությամբ առաջացած վեճերը, ինչպես նաև Օրենքով և իր կանոնադրությամբ նախատեսված այլ բողոքներ: Բողոքարկման խորհուրդը գործում է պետական լիազար մարմնի հաստատած կանոնադրության հիման վրա:

Պետական լիազար մարմինը սահմանում է կանոններ, կարգեր, ըմբռունում է արդյունաբերական սեփականության ձեռքբերմանը կամ գրանցմանը, դրանց պահպաննանը. գրանցումների վարմանը և պահպաննանը, տեղեկությունների հրապարակմանն ու փոխանակմանը, ինչպես նաև հավատարմաջարների որակավորման քննությունների անցկացմանն ու գրանցմանը վերաբերող իրավական ակտեր:

4. **Հավադրամագրաբերող:** Օրենքի 75 հոդվածին համապատասխան՝ գյուտի օգտակար մոդելի կամ արդյունաբերական նմուշի հայտներկայացնելու, հայտով նախակազմություն վարելու, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված իրեվունքների ձեռքբերման և տնօրինման հետ կապված գործողությունները կատարելու համար հայտատուն կարող է

նշանակել հավատարմատար: Այսինքն, հայտատուն իրավունք ունի ոչ միայն անձամբ հանդես գալ արտոնագրային հարաբերություններում, այլև օգտվել այդ բնագավառի մասնագիտական գիտելիքներ և հատուկ կարգավիճակ ունեցող անձանց՝ արտոնագրային հարյունարերական նմուշների¹ հավատարմատարների ծառայությունից: **Արդունագրային հավատարմատար են ճանաչվում այն անձինք, որոնք սպասել են հայուկ կրթուրյուն, ունեն արդյունաբերական սեփականուրյան պահպանուրյան բնագավառում աշխատանքի փորձ և հանձնել են արդունագրային հավատարմատարի գիրելիքների խմացուրյան հայուկ քննուրյուն (արդեսպավորում):**

Արտոնագրային /արդյունաբերական նմուշների/ հավատարմատար կարող են լինել Հայաստանի Հանրապետությունում մշտական բնակուրյուն ունեցող այն անձինք, ովքեր ունեն բարձրագույն կրթուրյուն որպես արտոնագրային հարյունաբերական նմուշների/ հավատարմատարներ հանձնել են որակավորման քննություն, Հայաստանի Հանրապետության իրավաբանական անձինք, որոնցում աշխատում է բարձրագույն կրթուրյուն ունեցող և հավատարմատարի՝ արտոնագրային կամ արդյունաբերական նմուշի, որակավորման քննություն հանձնած անձ: Արտոնագրային հավատարմատարները գրանցվում են Մտավոր սեփականության գործակալությունում: Նրանք կարող են իրենց մասնագիտական գործունեությունն իրականացնել որպես անհատ գործարար, կարող են ստեղծել առևտրային կազմակերպություն կամ կատարել վարձու աշխատանք:

Հարկ է նկատել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում բնակվող գյուտարարները, օգտակար մոդել և արդյունաբերական նմուշ ստեղծողներն արտոնագրային հավատարմատարի ծառայությունից կարող են օգտվել իրենց ցանկությամբ՝ այն կարգով, ինչ կարգով որ օգտվում են ներկայացուցչի ծառայություններից: Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությունից որևէ բնակվող ֆիզիկական և օտարերկրյա իրավաբանական անձանց, ապա նրանց համար գործակալությունում գրանցված հավատարմատարի ծառայություններից օգտվելը պարտադիր է, քանի որ այդ անձինք արտոնագիր ստանալու և այն գործողության մեջ պահելու հետ կապված գործերը, որպես կանոն կարող են վարել հավատարմատարների միջոցով:

¹ Այսուհետ կողտագործվի արտոնագրային հավատարմատար:

§ 6. Արդյունագրային իրավունքների ձևակերպումը

Արդյունաբերական սեփականության օրյեկտին իրավական պահպանություն վերապահելու անհրաժեշտ պայմանն այն արտոնագրային իրավունքի օրյեկտ ճանաչելն է: Ի տարրերություն հեղինակային իրավունքի, որը ծագում է ստեղծագործությունն ստեղծելու փաստի ուժով ու որևէ ծևականություն չի պահանջվում (Քաղ. օր. հոդվ. 1116), արտոնագրային իրավունքում պահանջվում է օրյեկտի գրանցում, պահպանական փաստաթղթի (արտոնագրի, վկայագրի) հանձնում և այլ ծևականությունների կատարում: Այդ պատճառով էլ եթե գյուտը, օգտակար մոդելը կամ արդյունաբերական նմուշը համապատասխանում են արտոնագրառունակության բոլոր պայմաններին, բայց այդ հանգամանքը պաշտոնապես հաստատված չէ, որանք արտոնագրային իրավունքով չեն պահպանվում:

Արտոնագրառունակ օրյեկտը գյուտ, օգտակար մոդել, արդյունաբերական նմուշ ճանաչելու համար անհրաժեշտ է պետական լիազոր մարմին (այսուհետ՝ գերատեսչություն) ներկայացնել հատուկ դիմում (հայտ), օրենքով պահանջվող բոլոր փաստաթղթերը, իսկ գերատեսչությունը սահմանված կարգով պետք է քննարկի դիմումը, կայացնի որոշում, հանձնի արտոնագրի և այլն:

Արտոնագիր ստանալու համար պահանջվող փաստաթղթերը (հայտը) գերատեսչություն են ներկայացնում հեղինակը, գործատուն կամ նրանց իրավահաջորդը (հայտատուն): Նրանք հայտը կարող են ներկայացնել ինչպես անձամբ, այնպես էլ գերատեսչությունում գրանցված արտոնագրային հավատարմատարի միջոցով, ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ փոստային առաքմամբ, ֆաքսով՝ ֆաքսիմիլային պատկերի տեսքով կամ հաղորդակցության այլ էլեկտրոնային միջոցներով:

Հայտի բովանդակությունը և ծևը պետք է համապատասխանեն Օրենքի և պետական լիազոր մարմնի սահմանած կարգի պահանջներին: Հայտը պետք է լինի ընթեռնելի, իսկ գյուտի, օգտակար մոդելի կամ արդյունաբերական նմուշի նկարագրությունը՝ պարզ ծևակերպված, որը բավարար է տվյալ բնագավառի մասնագետի կողմից իրականացվելու համար:

Հայտի դիմումը ներկայացվում է հայերեն լեզվով: Հայտի մյուս փաստաթղթերը Հայաստանի Հանրապետության հայտատուները

պարտավոր են ներկայացնել հայերեն, իսկ օտարերկրյա հայտատու-ները կարող են ներկայացնել այլ լեզվով։ Այդ դեպքում նրանք պար-տավոր են գործակալության ներկայացնել դրանց հայերեն բարգմա-նությունն՝ հայտը ներկայացնելու օրվանից երկամսյա ժամկետում։ Սահմանված ժամկետում հայտի փաստաթղթերի բարգմանություննե-րը չներկայացնելու դեպքում հայտը համարվում է հետ կանչված, ինչի մասին ծանուցվում է հայտատուն։

Արտոնագիր պահանջելու հայտը պետք է վերաբերի մեկ օրյեկ-տի կամ միասնական մտահղացում կազմող մի խումբ օրյեկտների (օրյեկտների միասնության պահանջ)։

Պետական լիազոր մարմինը արդյունաբերական սեփականութ-յան օրյեկտի հայտի ներկայաման թվականը սահմանում է հայտի ստացման թվականով և հայտին տալիս է գրանցման համար, եթե այն պարունակում է առնվազն՝

1) հիշատակում (դիմում) այն մասին, որ հայտով խնդրարկվում է՝ գյուտի կամ օգտակար մոդելի արտոնագիր կամ արդյունաբերական նմուշի վկայագիր։

2) տեղեկություններ, որոնք թույլ են տալիս անհատականացնել հայտատուին կամ հաղորդակցվել նրա հետ։

3) տարր, որն արտաքնապես հիշեցնում է գյուտի կամ օգտակար մոդելի հավակնության սահմանում։

4) տարր, որն արտաքնապես հիշեցնում է գյուտի կամ օգտակար մոդելի հավակնության սահմանում։

5) արդյունաբերական նմուշների համար՝ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն իրի արտաքին տեսքի լուսանկարը կամ գրաֆիկական տեսքը, իսկ եռաչափ արտադրանքի համար՝ դրա կամ դրա մի մասի նմուշը²։

Պետական լիազոր մարմինը հայտն ստանալու օրվանից հետո՝ հիմքորյա ժամկետում, ստոգում է դրա համապատասխանությունը վերը ված պահանջներին և անհամապատասխանության դեպքում անհապաղ ծանուցում է հայտատուին՝ առաջարկելով ծանուցագիրն

¹ Հարկ է նկատել, որ նոր Օրենքը իր նախորդի նման կատարել է ոչ հայերեն լեզվական նորամուծություններ՝ օրինակ, «հայտով խնդրարկվում է»։

² Բացի հիշյալ թմրիանուր պահանջներից գյուտերի և օգտակար մոդելների հայ-տերին և արդյունաբերական նմուշների հայտերին Օրենքի 52, 60 հոդվածներով ներկայացվում են նաև հատուկ պահանջներ։

ստանալու օրվանից հետո՝ եռամսյա ժամկետում, ներկայացնել բացակայող փաստարդերը (տեղեկությունները): Սահմանված ժամկետում պահանջվող փաստարդերը չներկայացնելու դեպքում հայտը համարվում է չներկայացված, ինչի մասին ծանուցվում է հայտատուն:

Եթե նշված փաստարդերը ներկայացվել են տարբեր ժամկետներում, ապա հայտի ներկայացման թվական է սահմանվում բացակայող փաստարդերից վերջինի ստացման թվականը: Նույն կարգով է լուծվում հայտի ներկայացման թվականի հարցը, եթե պետական լիազոր մարմինը գտնում է, որ զյուտի կամ օգտակար մողելի նկարագրության մասը կամ գծագիրը, որին հղում է կատարված, ենթադրվում է բացակայող (Օրենքի 50 հոդվ.):

Արտոնագրի հայտին պարտադիր կցվում են նաև սահմանված չափով տուրքի վճարման փաստարդերը: Եթե հիմքեր կան տուրքի վճարումից ազատվելու կամ ավելի պակաս չափով վճարելու, ապա հայտին կցվում են այդ փաստարդերը: Եթե հայտը ներկայացվում է արտոնագրային հավատարմատարի միջոցով, ապա կցվում է նաև հայտատուի կողմից նրան տրված լիազորագիրը:

Արդյունաբերական սեփականության օրինակությունը որշվում է հայտը պետական լիազոր մարմին ներկայացնելու թվականով: Առաջնությունը կարող է վորոշվել նաև առաջին հայտը Փարիզյան կոնվենցիայի մասնակից որևէ պետություն կամ այդ կոնվենցիայի մասնակից չհանդիսացող Առևտրի համաշխարհայի կազմակերպության անդամ որևէ պետություն ներկայացնելու թվականով(միջազգային առաջնություն), եթե զյուտի կամ օգտակար մողելի հայտը պետական լիազոր մարմին է ներկայացվել նշված թվականից տասներկու ամսվա ընթացքում, իսկ արդյունաբերական նմուշինը վեց ամսվա ընթացքում:

Օրենքի 31 հոդվածի համաձայն՝ անձը,որը զյուտը, օգտակար մողելը կամ իրի արտաքին տեսքն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ցուցադրում է պաշտոնական կամ պաշտոնապես ճանաչված միջազգային ցուցահանդեսում, որը կազմակերպվել է Հայաստանի Հանրապետությունում կամ Փարիզյան կոնվենցիային մասնակից որևէ պետությունում կամ այդ կոնվենցիայի մասնակից չհանդիսացող Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամ որևէ պետությունում, կարող է ցուցահանդեսի փակման օրվանիցհետո՛ երեք ամսվա ընթացքում, պետական լիազոր մարմին հայտ ներկայացնե՛՝

խնդրարկելով առաջնություն, որը սահմանվում է ցուցահանդեսում գյուտը, օգտակար մողելը կամ արտադրանքի արտաքին տեսքը ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն ցուցադրման առաջին օրով(ցուցահանդեսային առաջնություն):

Հայդի թևարկում: Արտոնագիր ստանալու համար ներկայացված բոլոր հայտերը, անկախ նրանից՝ արդյունաբերական սեփականության ինչպիսի օբյեկտի համար են ներկայացվում (գյուտ, արդյունաբերական նմուշ, օգտակար մողել), ենթարկվում են փորձաքննության: Ըստ Օրենքի 51 հոդվածի, եթե հայտը համապատասխանում է 46 հոդվածի պահանջներին, ապա պետական լիազոր մարմինն անցկացնում է հայտի փորձաքննություն, որի ընթացքում պաշզում է հայտի, լրացուցիչ նյութերի կամ ապացույցների բովանդակության և ձևի համապատասխանությունը օրենքով ներկայացվող պահանջներին: Եթե փորձաքննության ընթացքում պարզվի, որ հայտում, լրացումներում կամ ապացույցներում առկա են բացակայող մասեր կամփաստարդեր, ապա պետական լիազոր մարմինը հայտադրություն ուղարկում է հարցում¹ ուղղված կամ բացակայող մասերը կամ փաստարդերը հարցումն ստանալուց հետո՝ եռամսյա ժամկետում ներկայացնելու առաջարկությամբ: Սահմանված ժամկետում հարցման մեջ նշված բոլոր թերությունները հայտադրություն կողմից շվերացվելու դեպքում հայտը համարվում է հետ կանչված, բացառությամբ Օրենքի 73 և 74 հոդվածներում նախատեսված դեպքերի: Եթե պետական լիազոր մարմինը գտնում է, որ հայտի փաստարդերը, լրացումները, ապացույցները իրենց բովանդակությամբ և ձևով համապատասխանում են օրենքով և կարգով սահմանված պահանջներին ապա ձեռնամուխ է լինում գյուտի, օգտակար մողելի արտոնագիր տալու համար սահմանված պահանջների փորձաքննության: Պետական լիազոր մարմինն ստուգում է գյուտի (օգտակար մողելի) առարկայի և տեխնիկական մակարդակի համապատասխանությունը արտոնագրաւնակության պայմաններին: Եթե պետական լիազոր մարմինը պարզում է, որ ներկայացված հավակնության սահմանմամբ գյուտը (օգտակար մողելը) համապատասխանում է օրենքով սահմանված պահանջներին, ապա որոշում է կայացնում արտոնագիր տալու մասին: Եթե պարզում է, որ ներկայացված հավակնության սահմանմամբ գյուտը (օգտակար

¹ Ավելի ճիշտ կլիներ օգտագործել ոչ թե «հարցում», այլ «ժանուգում»:

մողելը) չի համապատասխանում օրենքով ահմանված պահանջներին, ապա որոշում է կայացնում հայտը մերժելու մասին: Եթե պետական լիազոր մարմինը պարզում է, որ ներկայացված հավակնորդյան սահմանմաբ գյուտը (օգտակար մողելը) օրենքով սահմանված պահանջներին չի համապատասխանում միայն մասամբ, ապա որոշում է կայացնում միայն այդ մասի նկատմամբ հայտը մերժելու մասին:

Արտոնագիր տալը մերժելու մասին փորձաքննության որոշման հետ չհամաձայնելու դեպքում հայտատուն իրավունք ունի կրկնական փորձաքննության խնդրանքով դիմել գործակալություն: Կրկնական փորձաքննության արևոտնքում գործակալությունը կայացնում է որոշում՝ գյուտի օգտակար մողելի համար արտոնագիր տալը մերժելու կամ հայտը պաշտոնական հրապարակելու պահպանական փաստաթուղթը տալու մասին:

Կրկնական փորձաքննության որոշման հետ չհամաձայնվելու հայտատուն իրավունք ունի բողոք ներկայացնել գործակալության բողոքարկման խորհուրդ: Կրկնական փորձաքննության կամ բողոքարկման խորհրդի որոշմանը չհամաձայնելու դեպքում հայտատուն իրավունք ունի օրենքով սահմանված կարգով դիմել դատարան:

Ինչպես արդեն նշվեց, եթե փորձաքննությունների արդյունքում պարզվի, որ հայտը և դրանով բնութագրված գյուտը, օգտակար մողելը համապատասխանում են ներկայացվող պահանջներին, գործակալությունը որոշում է կայացնում հայտի պաշտոնական հրապարակման մասին: Հայտը հրապարակվում է այն ներկայացնելու թվականից, իսկ եթե խնդրարկվում է առաջնություն՝ առաջնության թվականից տասնութ ամիսը լրանալուց հետո: Հայտատուն կարող է պահանջել, որ հայտը հրապարակվի մինչև տասնութ ամիսը լրանալը, բայց ոչ շուտ, քանի հայտը ներկայացնելու թվականից: Պետական լիազոր մարմինը հայտը հրապարակում է ապահովագիր տալու մասին տեղեկությունների հետ միասին:

Արդունագիր հանձնումը: Արտոնագրային իրավունքների ձևակերպումն ավարտվում է արտոնագրի հանձնմամբ: **Արդունագիրը գյուտի, օգտակար մողելի առաջնությունը և օգտագործման բացառիկ իրավունքը հավասպող պահպանական փաստաթուղթ է:** Արտոնագիր տալու մասին որոշման հիմնան վրա, արտոնագիր տալու համար սահմանված տուրքի վճարման դեպքում, գործակալությունը գյուտը, օգտակար մողելը գրանցում է Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան պետական գրանցամատյանում և, անկախ

արտոնագրատերերի թվից, նրանց տալիս է մեկ արտոնագիր:

Հայտատուն, մինչև զյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի պետական գրանցումը, իրավունք ունի ետ վերցնել ներկայացված հայտը և հրաժարվել արտոնագրից: Հրապարակված հայտը ետ վերցնելու և արտոնագիր ստանալուց կամ արտոնագրից հրաժարվելու մասին տեղեկությունները հրապարակվում են գործակալության պաշտոնական տեղեկագրում: Հայտը ետ վերցնելու կամ արտոնագրից հրաժարվելու մասին տեղեկությունների հրապարակման պահից զյուտի պաշտպանությունը համարվում է չտրված:

Պահպանական փաստաթղթի գործողությունը ժամկետային է: Օրենքի 57 հոդվածի համաձայն, զյուտի արտոնագրատերը կամ արտոնագրից բխող բացառիկ իրավունքի իրավատերը ոչ ուշ, քան մինչև արտոնագրի գործողության իններորդ տարվա ավարտը գրավոր ապացույց է ներկայացնում պետական լիազոր մարմնին այն մասին, որ արտոնագրված զյուտը համապատասխանում է արտոնագրատունակության պայմաններին, նորույթ է, ունի զյուտարարության մակարդակ, արդյունաբերելու կիրառելություն: Եթե զյուտի արտոնագրատերը կամ արտոնագրից բխող բացառիկ իրավունքների տերը գրավոր ապացույցներ չի ներկայացնում կամ մերկայացնում է օրենքով սահմանված ժամկետների խախտմամբ, ապա արտոնագիրը դադարում է գործել արտոնագրի գործողության 10-րդ տարին լրանալուց հետո:

Ներկայացված գրավոր ապացույցի և օրենքով պահանջվող այլ փաստաթղթերի հիման վրա պետական լիազոր մարմնը հրապարակում է արտոնագրատունակության մասին եզրակացություն, որը հավաստում է, որ՝

1. զյուտը համապատասխանում է արտոնագրատունակության օրենքով սահմանված պահանջներին, և դրա հավակնության սահմանումն ամբողջությամբ համապատասխանում է այդ պահանջներին.

2. զյուտը համապատասխանում է արտոնագրատունակության օրենքով սահմանված պահանջներին մասսամբ, և այդ պատճառով դրա հավակնության սահմանման մեջ կատարվում են համապատասխան ճշգրտություններ.

3. հայտի ներկայացման թվականի դրությամբ զյուտը չի համապատասխանում օրենքով սահմանված արտոնագրատունակության պահանջներին, և տրված արտոնագիրը համարվում է անվավեր:

§ 7. Գյուղի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակի իրավունքները

Ինչպես արդեն նշվել է, արտոնագրային իրավունքը կարգավորում է գյուտի, օգտակար մողելի և արդյունաբերական նմուշի (արդյունաբերական սեփականության օբյեկտ) ստեղծման, իրավական պահպանության ու օգտագործման հետ կապված գույքային և անձնական ոչ գույքային հարաբերությունները: Նշանակում է արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների կապակցությամբ առաջանում են և գույքային, և անձնական ոչ գույքային իրավունքները: Այդ իրավունքների հիմնական տարրերությունը հեղինակային իրավունքի նորմերով կարգավորվող նույնային իրավունքներից կայանում է նրանում, որ դրանք առաջանում են ոչ թե արտոնագրառության պայմաններին համապատասխանող օբյեկտների ստեղծման փաստի ուժով, այլ մտավոր աշխատանքի արդյունքը սահմանված կարգով գյուտ, օգտակար մողել, արդյունաբերական նմուշ ճանաչելու և պահպանական փաստաթուղթ տալու հետևանքով: Այսինքն, արտոնագրային իրավունքով պահպանվող գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքների ծագման համար ստեղծագործության գրանցումը և այլ ճևականություններ պահպանելու պարտադիր են և ունեն իրավաստեղծ նշանակություն: Այդ իրավունքում հիմնական շեշտը դրված է ոչ այնքան արտոնագրային իրավունքի օբյեկտն ստեղծող հեղինակի իրավունքների պահպանության վրա, որքան արտոնագրատիրոջ իրավունքների պահպանության վրա: Անգամ հեղինակի իրավունքները (բացառությամբ անձնական ոչ գույքային իրավունքների) պահպանվում են որպես արտոնագրատիրոջ (վկայագրատիրոջ) իրավունքներ այնքան ժամանակ, քանի դեռ արտոնագիրը (վկայագիրը) պատկանում է նրան:

1. Գյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակի անձնական ոչ գույքային և գույքային իրավունքների առաջացման հիմնական նախապայմանն արտոնագիր (վկայագիր) ստանալու համար **հայր ներկայացնելու** անձնական ոչ գույքային իրավունքն է:

Հայտ ներկայացնելու իրավունքն արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտ ստեղծողի բացառիկ իրավունքն է, եթե օրենքով այդ իրավունքն այլ անձի չի պատկանում (օրինակ, գործատուին): Այդ իրավունքը հնարավորություն է տալիս պահանջել արտո-

նազիր, ստեղծագործությունը մատչելի դարձնել հասարակությանը, ապահովել ստեղծած օբյեկտի առաջնությունը և դրա նկատմամբ հեղինակության պաշտպանությունը:

Եթե արտոնագրային իրավունքի օբյեկտն ստեղծվել է մի քանի անձանց կողմից, ապա հայտ ներկայացնելու որոշումը պետք է կայացվի համատեղ:

Հատուկ կանոններ են նախատեսված ծառայողական պարտականությունների կամ գործատողի առաջադրանքը կատարելու ժամանակ աշխատողի ստեղծած գյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի (ծառայողական գյուտ, օգտակար մողել, արդյունաբերական նմուշ) հայտը ներկայացնելու համար: Քաղ. օր. 1149 հոդվածից բխում է, որ դրանց նկատմամբ արտոնագիր ստանալու հայտը ներկայացնելու իրավունքը պատկանում է գործատուին, եթե դա նախատեսված է գործատուի և աշխատողի միջև կնքված պայմանագրով: Ընդ որում, աշխատողը պարտավոր է իր ծառայողական գործունեությանը վերաբերող գյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի ստեղծման մասին գործատուին գրավոր հայտնել ստեղծման օրվանից մեկամսյա ժամկետում: Եթե գործատուին հայտնելու օրվանից երեք ամսվա ընթացքում վերջինս կամ նրա իրավահաջորդը հայտ չեն ներկայացնի գերատեսչություն, ապա հայտը ներկայացնելու և արտոնագիր ստանալու իրավունքն անցնում է հեղինակին:

2. Հեղինակի անձնական ոչ գույքային հաջորդ իրավունքը **հեղինակության իրավունքն** է: Գյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակ է համարվում հայտում նշված անձը, եթե այլ բան ապացուցված չէ (Քաղ. օր. հոդվ. 1147 կետ 3):

Իրավագետների կողմից այդ իրավունքը բնորոշվում է **որպես պեհածիկական կամ գեղարվեստակառուցվածքային խնդրի իրական մշակողին դրա միակ սպեկոդորր ճանաչելու հնարապերություն**:

Հեղինակության իրավունքն անօտարելի և անփոխանցելի անձնական ոչ գույքային իրավունք է, որը գործում է անժամկետ: Այդ իրավունքը հաստատվում է արտոնագրով (վկայագրով), բայց արտոնագրի ժամկետի ավարտմամբ կամ հեղինակի մահվամբ չի դադա-

Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. М., 1999, № 504:

րում, այն չի փոխանցվում նաև ժառանգաբար: Հեղինակի մահվանից հետո հեղինակության իրավունքը, որպես հասարակական նշանակություն ունեցող շահ, պաշտպանվում է պետության կողմից:

3. Հեղինակին է պատկանում նաև **անվան իրավունքը**: Այն հեղինակին իրավունք է տալիս պահանջելու, որ իր անունը, որպես մշակումն ստեղծողի, հիշատակվի իր ստեղծած օբյեկտի մասին բոլոր իրապարակումներում: Հեղինակի անվան իրավունքի, որպես անձնական ոչ գույքային ինքնուրույն իրավունքի, հարցը հանդիսացել է վեճի առարկա: Օրինակ, Բ.Ս. Մարտինովը այդ իրավունքը համարում է ինքնուրույն իրավունք¹: Բ.Ս. Անտիմոնովը և Ե.Ա. Ֆեյշիցը, Ա.Պ. Սերգեևը և ուրիշները այդ իրավունքը դիտարկում են հեղինակության իրավունքի հետ անխափելի կապի մեջ²: Կ.Վ. Յախկովը գտնում է, որ այդ իրավունքը, որպես հեղինակին պատկանող անձնական ոչ գույքային իրավունք, առանձնացնելու անհրաժեշտություն չկա³:

Մեր կարծիքով, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի (1998թ.) ընդունումից հետո նման վեճը հայ իրականության մեջ դառնում է անհմաստ: Բանն այն է, որ ըստ Քաղ. օր. 1147 հոդվածի, զյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակ է համարվում հայտում նշված անձը, եթե այլ բան ապացուցված չէ, իսկ «Գյուտերի, օգտակար մոդելների և արդյունաբերական նմուշների մասին» օրենքի 40 հոդվածը, Քաղ. օրը պարզաբանելով, սահմանում է, որ հեղինակը (զյուտարարը, դիզայները) այն ֆիզիկական անձն է, որը, որպես այդպիսին, նշված է զյուտի կամ օգտակար մոդելիմարտոնագիր տալու մասին դիմումում կամ արդյունաբերական նմուշի վկայագիր ստանալու մասին դիմումում, քանի դեռ դատարանի վճռով ապացուցված չէ հակառակը: Մեր կարծիքով, գործող օրենադրության մատնանշված դրույթները վկայում են, որ հեղինակի անվան իրավունքն անձնական ոչ գույքային ինքնուրույն իրավունք է: Ինչ վերաբերում է այդ իրավունքի և հեղինակության իրավունքի

¹Տես **Мартынов Б.С.** Право авторства в СССР// Ученые записки ВИЮН. Вып. IX. М., 1947, էջ 165:

²Տես **Антиимонов Б.С., Флейшиц Е.А.** Изобретательское право. М., 1960, էջ 166; **Ա.Պ. Սերգեև**, նշված աշխատությունը, էջ 505:

³Տես **Яничков К.К.** Изобретение и его правовая охрана в СССР. М., էջ 186; **Калятин В.О.** Интеллектуальная собственность (Исключительные права). М., 2000, էջ 254:

փոխապակցվածությանը, ապա դրանից երբեմ չի բխում, որ այդ իրավունքներից որևէ մեկը ինքնուրույն իրավունք չէ: Բանն այն է, որ ինչպես հեղինակային, այնպես էլ արտօնագրային իրավունքում հեղինակին պատկանող բոլոր իրավունքները՝ անկախ նրանից՝ գույքային են, թե անձնական ոչ գույքային, գտնվում են փոխադարձ անխօնելի կապի և պայմանավորվածության մեջ:

4. Հեղինակի անձնական ոչ գույքային հաջորդ իրավունքն իր ստեղծած արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտն **անվանակոչելու իրավունքն** է: Ի տարբերություն նախկին օրենսդրության, գործող օրենսդրությունը (Զաղ. օր. 1147 հոդվ.) ուղղակիութեն, որպես հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունք, մատնանշում է զյուտը, արդյունաբերական նմուշը, օգտակար մոդելը անվանակոչելու իրավունքը: Արդյունաբերական սեփականության իրավունքի անվանակոչումը բնուրագրում է դրա նշանակությունը: Ընդ որում, արտոնագրի ստանալու համար տրվող հայտերը կազմելու, հաճանելու և քննարկման կանոնները սահմանում են նաև օբյեկտն անվանակոչելու կարգը:

5. Քաջի անձնական ոչ գույքային իրավունքներից, արդյունաբերական սեփականության օբյեկտն ստեղծող հեղինակն ունի նաև **վարչագրություն պահանջող գույքային իրավունք**: Այս իրավունքը հեղինակի համար առաջանում է այն դեպքում, եթե արտոնագրատեր է դառնում ոչ թե հեղինակը, այլ գործատուն: Ինչպես արդեն նշվել է, ծառայողական պարտականությունների կամ գործատուի առաջադրանքը կատարելու ժամանակ աշխատողի ստեղծած զյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի արտոնագրատեր՝ աշխատողի հետ կնքված պայմանագրի համաձայն, կարող է դառնալ գործատուն: Այդ դեպքում հեղինակն իրավունք ունի գործատուից պահանջել վարձատրություն: Ծառայողական զյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակի վարձատրության չափը, պայմանները, վճարելու կարգը որոշվում են հեղինակի և գործատուի համաձայնությամբ, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ դատարանի վճռով:

Ներադրվում է, որ ստեղծած յուրաքանչյուր օբյեկտի համար հեղինակը կարող է պահանջել վարձատրություն: Սակայն հնարավոր է նաև, որ նա իրաժարվի վարձատրությունից, եթե օբյեկտի ստեղծման համար վարձատրությունն արդեն նկատի է առնվել հեղինակի աշխատավարձի չափը սահմանելիս:

Ծ 8. Արտոնագրապիտք իրավումընկերություն

1. Արտոնագրատիրոջ հիմնական իրավունքն արտոնագրով պաշտպանված գյուտը, օգտակար մողելը, արդյունաբերական նմուշն իր հայեցողությամբ օգտագործելու բացառիկ իրավունքն է (Քաղ. օր. հոդվ. 1145): Այդ իրավունքը նշանակում է, որ միայն արտոնագրատիրոջը և նրա օրինական իրավահաջորդներին է պատկանում արտոնագրված ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքը՝ օրենքով սահմանված կարգով և սահմաններում օգտագործելու և երրորդ անձանց իր ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքի անօրինական օգտագործումն արգելելու (Օրենքի 16 հոդվ.) առանձնահատուկ իրավագորությունը: Դրանով օրենքը արտոնագրատիրոջ համար ապահովում է արտոնագրի գործողության ողջ ժամկետի ընթացքում, ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքի մենաշնորհային օգտագործման միջոցով, օգուտներ ստանալու իրավունք¹:

Եթե արտոնագրված ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք համդիսացող օբյեկտի նկատմամբ իրավունքներ ունեն մի քանի անձինք, ապա այդ օբյեկտի օգտագործման հարցերը որոշվում են նրանց միջև կնքված պայմանագրով: Նման պայմանագրի բացակայության դեպքում նրանցից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի պաշտպանվող օբյեկտն օգտագործել իր հայեցողությամբ, բայց իրավունք չունի առանց մյուս արտոնագրատերերի համաձայնության արտոնագիրը զիջել այլ անձանց կամ տալ օգտագործման բույլտվություն (լիցենզիա):

Արտոնագրատիրոջ բացարձակ իրավունքը գործում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում: Ի դեպք Արտոնագրատիրոջ իրավունքները, որպես ընդհանուր կանոն, գործում են այն երկրի տարածքում, որի արտոնագրային գերատեսչությունը տվել է արտոնագիրը:

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի ստեղծման համար կարող է տրվել միայն մեկ արտոնագիր: Նույնատիպ օբյեկտների նկատմամբ երկու արտո-

¹ Օրենքով սահմանված ժամկետը լրանալուց հետո արդյունաբերական սեփականության օբյեկտը դառնում է հանրային ունեցվածք, համընդհանուր օգտագործման օբյեկտ:

նազիր տալ չի թույլատրվում:

Արտոնագրատերն արդյունաբերական սեփականության օրյեկտն օգտագործելու իրավունքը կարող է իրականացնել ինչպես անձամբ՝ օբյեկտն արտադրության մեջ ներդնելով, այնպես էլ ուրիշին դրա օգտագործման լիցենզիա տալու միջոցով: Արտոնագրով պահպանվող օբյեկտի օգտագործումն առանց արտոնագրատիրոջ թույլատրվության համարվում է արտոնագրատիրոջ բացառիկ իրավունքի խախտում, եթե այդպիսի օգտագործումը նախատեսված չէ «Գյուտերի, օգտակար մոդելների և արդյունաբերական նմուշների մասին» ՀՀ օրենքով¹:

Օգտագործում ասելով՝ անհրաժեշտ է հասկանալ գյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի, ինչպես նաև գյուտի արտոնագրով պահպանվող եղանակի կիրառմամբ պատրաստված արտադրանքը տնտեսական շրջանառության մեջ մտցնելը: Արդյունաբերական սեփականության օբյեկտը կարելի է օգտագործել տարրեր ձևերով: Արդյունաբերական սեփականության օբյեկտի օգտագործում է համարում արդյունաբերական սեփականության օբյեկտը պարունակող արտադրանքի պատրաստումը, կիրառումը, վաճառքի առաջարկությունը, վաճառքը, պահեստավորումը, ներմուծումը, տնտեսական շրջանառության մեջ մտցնելու նյուու գործողությունները, ինչպես նաև գյուտի արտոնագրով պահպանվող եղանակի կիրառումը²:

2. Արտոնագրատերը կարող է իրեն պատկանող գյուտը, օգտակար մոդելը, արդյունաբերական նմուշն օգտագործել անձամբ, կարող է դրա օգտագործման իրավունքը վերապահել այլ անձի (անձանց), կարող է նաև արտոնագրից բխող իր իրավունքները զիջել այլ անձի:

Զիջել արտոնագրային իրավունքները, նշանակում է արտոնագրատիրոջ իրավունքները փոխանցել այլ անձի: Արտոնագրատերն իրավունք ունի արտոնագրիրը զիջել ցանկացած ֆիզիկական կամ իրա-

¹ Արտոնագրատիրոջ բացառիկ իրավունքի խախտում չհամարվող գործողություններն սպասի: Բվարկված են նշված օրենքում:

² Ինչպես արդարացի նշում են որոշ հեղինակներ, արդյունաբերական սեփականության օբյեկտի օգտագործման տեսակների ցուցակը կազմելիս թույլ է տրված տրամաբանական անծառություն: Մասնավորապես, վաճառքի առաջարկությունը տրամաբանական կիներ դիտարկել վաճառքի շրջանակներում, քանի որ վաճառքի առաջարկությունն առանց վաճառելու իրավունքի որևէ արժեք չի ներկայացնում (Տես **Калатин В.О.** Интеллектуальная собственность (Исключительные права). М., 2000, էջ 307:)

վարանական անձի: Արտոնագիրը այլ անձի զիջելը պարտադիր կարգով պետք է ձևակերպվի պայմանագրով: Արտոնագիրն այլ անձի զիջելու համար կարող է օգտագործվել նման հնարավորություն նախատեսող ցանկացած պայմանագիր: Սակայն անվավեր ճանաչելու սպառնալիքով պահանջվում է, որ զիջնան մասին պայմանագիրը գրանցվի պետական լիազոր մարմնում:

Արտոնագիրը զիջելու դեպքում արտոնագիրը ձեռք բերողին են անցնում ոչ միայն արտոնագրատիրոց բոլոր գույքային բացառիկ իրավունքները, այլև նրան է փոխանցվում արտոնագրային իրավունքների պաշտպանության պարտականությունը: Արտոնագիրը զիջելու դեպքում նախորդ արտոնագրատերը պահպանում է միայն արտոնագրից բխող անձնական ոչ գույքային իրավունքները: Բանն այն է, որ ի տարրերություն հեղինակային իրավունքի, որտեղ գործում է իրավունքների տարանջատվածություն, արտոնագրային իրավունքում պահպանվող օրյեկտի նկատմամբ իրավունքները միասնական են և կարող են փոխանցվել միասնաբար և միայն պահպանական փաստարդի հետ: Բացի այդ, պետք է նկատի ունենալ, որ արտոնագրով պահպանվող օրյեկտի նկատմամբ իրավունքները փոխանցվում են միայն արտոնագրի գործողության համար մնացած ժամկետով և այն բոլոր սահմանափակումներով ու ծանրաբեռնվածությամբ, որոնք փոխանցման պահին գոյություն ունեն: Օրինակ, եթե փոխանցման պահին մեկ այլ անձի հետ կնքված է լիցենզային պայմանագիր, ապա այդ պայմանագիրը պահպանում է իր ուժը նաև նոր արտոնագրատիրոց համար:

Արդունագրված օրյեկտների օգտագործման բույլպվությունը ձևակերպվում է լիցենզային պայմանագրով: *Լիցենզային պայմանագրով արդունագրավերը (լիցենզավոր)* պարտավորվում է մեկ այլ անձի (լիցենզառուի) իրավունք փալ արդունագրով պաշտպանված օրյեկտն օգտագործել պայմանագրով նախադեսված ծավալով, իսկ լիցենզառուն պարտավորվում է լիցենզավորին վճարել պայմանագրով սահմանված վճարումները և իրականացնել պայմանագրով նախադեսված այլ գործողություններ:

Օրենսդրությամբ նախատեսվում է լիցենզիայի երկու տեսակ՝ **բացառիկ և հասարակ:**

Բացառիկ լիցենզիայի դեպքում արդյունաբերական սեփականության օրյեկտի օգտագործման բացառիկ իրավունքը լիցենզառուին

է փոխանցվում պայմանագրով որոշված սահմաններում, ընդ որում, լիցենզատուն պահպանում է արդյունաբերական սեփականության օրյեկտի օգտագործման իրավունքը այն մասով, որը չի փոխանցվել լիցենզառության:

Հասարակ լիցենզիայի դեպքում արդյունաբերական սեփականության օրյեկտի օգտագործման իրավունքը լիցենզառության փոխանցելով՝ լիցենզատուն պահպանում է արտոնագրից բխող իրավունքները, այդ բվում նաև երրորդ անձանց լիցենզիա տալու իրավունքը:

Դժվար չէ նկատել, ոչ բացառիկ և հասարակ լիցենզիաները միմյանցից տարբերվում են արդյունաբերական սեփականության օրյեկտի օգտագործման նկատմամբ լիցենզատուի իրավունքների ծավալով: Բացառիկ լիցենզիայի դեպքում արտոնագրատերը չի կարող այլ անձանց նույն օրյեկտի օգտագործման լիցենզիա տալ: Ավելին, արտոնագրատերն ինքն արդյունաբերական օրյեկտը կարող է օգտագործել միայն այն դեպքում, եթե այդ հնարավորությունը նախատեսված է բացառիկ լիցենզիա տալու մասին պայմանագրով: Մինչեռ հասարակ լիցենզիայի դեպքում արտոնագրատերը ոչ միայն արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օրյեկտն օգտագործելու, այլև այլ անձանց այդպիսի լիցենզիա տալու իրավունք ունի:

Ի տարբերություն արտոնագրային իրավունքները զիցենուն, լիցենզիային պայմանագրով արտոնագրատիրոջ բոլոր իրավունքները լիցենզառության չեն փոխանցվում, արտոնագիրը լիցենզառության չի հանձնվում: Այդ պատճառով, լիցենզային պայմանագիրը պետք է նախատեսի արդյունաբերական սեփականության օրյեկտի օգտագործման բնագավառում լիցենզառության փոխանցվող իրավունքների և պարտականությունների ծավալը, դրանց կիրառման տարածքային շրջանակները, այն ոլորտը (ոլորտները), որտեղ կարող է օգտագործվել արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օրյեկտը, ինչպես նաև օրյեկտի օգտագործման ձևերն ու եղանակները կանոնակարգող պայմաններ:

Լիցենզային պայմանագրի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ նրանում կարող են նախատեսվել օրյեկտի օգտագործման առանձնահատկությունների հետ կապված լրացուցիչ պայմաններ, օրինակ, լիցենզառության արտոնագրված արտադրանքի արտադրությունը կազմակերպելու գործում տեխնիկական օժանդակություն ցույց տալու, արդյունաբերական գաղտնիքի պահպանման, ապրանքի գո-

վագդի, երրորդ անձանց իրավունքներ վերապահելու և այլ հարցերի վերաբերյալ:

Լիցենզային պայմանագրի պայմանների մեջ առանձնակի կարևորություն ունի արտոնագրատիրոջ (լիցենզատուի) լիցենզային վարձատրության շափը և վճարման կարգը որոշելով: Լիցենզային վարձատրության շափը և վճարման կարգը, որպես կանոն, որոշվում է երկու եղանակով՝ որոշակի (վաղօրոք հաշվարկված) գումար նատնանշելով, կամ արտոնագրված արտադրանքի արժեքից, դրա վաճառքից ստացված շահույթից կամ տնտեսական այլ ցուցանիշներից որոշակի տոկոսի (այսպես կոչված՝ **ռոյալի**) վճարմամբ:

Առաջին դեպքում պայմանագիրը կնքելիս կողմերը նախնանշում են այն գումարը և դրա վճարման կարգը (ամբողջությամբ, թե նաև մասմաս), որը պետք է վճարի լիցենզառուն: Երկրորդ դեպքում պայմանագրում նախատեսում են այն տողկոսադրույթը, որին համապատասխան՝ լիցենզառուն պետք է լիցենզատուին պարբերաբար վճարումներ կատարի: Գումարը հաշվարկելով կամ արտադրանքի վաճառքի գումարից, կամ շահույթից, կամ տնտեսական այլ ցուցանիշներից:

Լիցենզային պայմանագիրը պետք է կնքվի գրավոր և գրանցվի Մտավոր սևիականության գործակալությունում: Գործակալությունում չգրանցված լիցենզային պայմանագիրն անվավեր է:

3. Բացի բացառիկ և սովորական լիցենզիաներից, գործող օրենսդրությունը նախատեսում է նաև հարկադրական լիցենզիաներ: Վերջիններս հանդիսանում են լիցենզիայի հատուկ տեսակներ:

Հարկադրական լիցենզիա: Հարկադրական է համարվում առանց արտոնագրատիրոջ համաձայնության՝ գյուտի, օգտակար նոդելի, արդյունաբերական նմուշի օգտագործումը: 2008թ. հունիսի 10-ին ընդունված օրենքին համապատասխան՝ ցանկացած անձ կամ Հայաստանի Հանրապետությունը, առանց արտոնագրաիրոջ (իրավատիրոջ) համաձայնության, դատարանի որոշմամբ կարող է օգտագործել պահանջվող գյուտը, օգտակար մոդելը, արդյունաբերական նմուշը (հարկադրական լիցենզիա), եթե՝

1. դա պահանջում է հասարակության շահերը, մասնավորապես՝ ազգային անվտանգության, սննդի, առողջապահության կամ կենսական նշանակություն ունեցող այլ բնագավառները:

2. արտոնագրատերը կամ լիցենզառուն արտոնագրային իրավունքներն օգտագործում է անբարեխիղճ, մասնավորապես, եթե օգ-

տագործման ձևերը հակասում են ընդունված՝ կանոններին՝ սահմանափակելով մրցակցությունը.

3. գյուտը, օգտակար մողելը, արդյունաբերական նմուշը հայտը ներկայացնելու թվականից՝ չըստ տարվա կամ արտոնագիրը (Վկայագիրը) տալու օրվանից հետո՝ երեք տարվա ընթացքում. չի օգտագործվել կամ օգտագործվել է անբավարար:

Նշված հիմքերի առկայության դեպքում դատարանը հարկադրական լիցենզիանը տրամադրում է հանգամանքներին ծանոթանալուց և իրավատիրոջ լսելուց հետո և, եթե դիմում ներկայացնող անձն ապացուցում է, որ ինքը փորձել է իրավատիրոջ հետ կնքել լիցենզային պայմանագիր ողջամիտ առևտրային ժամկետում, և այդպիսի փորձերը չեն հաջողվել այդ ժամկետում: Անկախ նրանից, թե հարկադրական լիցենզիան ինչ հիմքով է տրվում, այն կարող է լինել միայն հասարակ և, կախված նպատակից, տրվում է միայն որոշակի ժամկետով ու պայմաններով՝ հիմնականում ներքին շուկայի պահանջներն ապահովելու համար (Օրենքի 70 հոդվ.):

Դատական ակտով հարկադրական լիցենզիան ուժը կորցրած է ճանաչվում, եթե՝

1 դրան համեմատող հանգամանքները վերացված են, իսկ դրանց կրկնվելը քիչ հավանական է.

2 հարկադրական լիցենզիան ստանալուց հետո մեկ տարվա ընթացքում, պահպանվող օբյեկտի օգտագործման համար լիցենզառուն չի ճենարկել անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանքներ:

Հարկադրական լիցենզիան տրամադրվում է արտոնագրատիրոջը համարժեք լրամական վարձատրության պայմանով: Վարձատրության շաբար որոշվում է՝ ենելով յուրաքանչյուր դեպքի հանգիանքներից և հաշվի առնելով այդպիսի թույլտվության տնտեսական նշանակությունը:

4. *Արտոնագրագիրոց պարտականությունները:* Բացի իրավունքներից, արտոնագրատերն ունի նաև պարտականություններ: Աննահիմնական պարտականությունն արտոնագրային տուրքը վճարելն է: Արտոնագրատերը պարտավոր է իրավունքների ձեռքբերման և պիպանման հետ կապված գործողություններ կատարելու համար վճարել օրենքով նախատեսված պետական տուրքեր: Տուրքեր վճարվում են հայտ ներկայացնելու, փորձաքննություն կատարելու, արտոնագիրը ստանալու, խնդրագիր ներկայացնելու և այլ դեպքերում:

Բացի արտոնագրային պահպանության ծևակերպման հետ կապված գործողությունների և գործառույթների համար վճարվող տուրքերից, արտոնագրատերը պարտավոր է յուրաքանչյուր տարի վճարել արտոնագրից գործողության մեջ պահելու տարեկան տուրք՝ օրենքով սահմանված շափերով և սահմանված ժամկետներում։ Տուրքի շափը յուրաքանչյուր հաջորդ տարի աճում է։ Այդպիսի մոտեցման իմաստն այն է, որ գործողության մեջ պահելու միայն այն մշակումները, որոնք փաստորեն օգտագործվում են¹։ Գյուտի, արդյունաբերական նմուշի արտոնագրից գործողության մեջ պահելու համար տուրքի գանձումն սկզբում է արտոնագրի գործողության երրորդ տարին ավարտելուց հետո, իսկ օգտակար մոդելի համար՝ արտոնագրի գործողության առաջին տարվանից։

Արտոնագրից գործողության մեջ պահելու համար գործում է տուրքի երկու սանդղակ՝ մեկը՝ Հայաստանի Հանրապետության արտոնագրատերերի, մյուսը՝ արտասահմանյան արտոնագրատերերի համար։ Յուրաքանչյուր տարվա համար տուրքը վճարվում է վաղորոր, սովորաբար, նախորդող տարվա վերջին երկու ամիսների ընթացքում։

Պետական տուրքերի տեսակները, դրանց շափերն ու վճարման ժամկետները, պետական տուրքերի շափերը նվազեցմելը կամ վերադարձնելը, պետական տուրքից ազատելու հիմքերը և կարգը սահմանվում են օրենքով։

Արտոնագրատիրոջ հաջորդ պարտականությունն արտոնագրված գյուտը, օգտակար մոդելը, արդյունաբերական նմուշը օգտագործելու է։ Նշանակում է, օգտագործելը ոչ միայն բացառիկ իրավունք, այլև պարտականություն է։ Ի տարբերություն իրավունքի, օգտագործումը, որպես պարտականություն, նշանակում է, որ արտոնագրատերը պարտավոր է ձեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ՝ իրեն պատկանող գյուտը, օգտակար մոդելը, արտադրական նմուշն արտադրություն ներդնելու, փաստացի կիրառելու համար։ Որևէ նշանակություն չունի այն հանգամանքը, թե արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտն օգտագործվում է արտոնագրատիրո՞ց։ Թե՞ մեկ այլ անձի (լիցենզառուի) կողմից։

¹ Ст. Гражданское право. Учебник, часть 3. Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998, т. 149.

Եթե արտոնագրված օբյեկտն արտոնագրատիրոջ կողմից չի օգտագործվում կամ անբավարար է օգտագործվում, և նա զյուտի, օգտակար մողեկի, արդյունաբերական նմուշի հայտը ներկայացնելու օրվանից չորս տարվա կամ արտոնագիր տալու օրվանից երեք տարվա ընթացքում այլ անձանց օգտագործման լիցենզիա չի տալիս, ապա շահագրգուված անձանց դատարանի վճռով կարող է տրվել հարկադրական լիցենզիա: (Օրենքի 69 հոդվ.):

5. Արտոնագրից բխող իրավունքների դադարում: Արտոնագիրը (վկայագիրը) ժամկետային փաստաբույր է, և նրանից բխող իրավունքները, որպես ընդհանուր կանոն, դադարում են արտոնագրի ժամկետը լրանալու հետևանքով: Գյուտի արտոնագիրը գործում է հայտը ներկայացնելու օրվանից մինչև քանի դասելիք տարին լրանալը: Օգտակար մողեկի արտոնագիրը գործում է հայտը ներկայացնելու օրվանից մինչև տասը տարին լրանալը: Ինչ վերաբերում է արդյունաբերական նմուշը կարող է պահպանվել հայտը ներկայացնելու թվականից սկսած հինգ տարի -ամկետով՝ երկարածզման հնարավորությամբ: Վերջինս նշանակում է, որ արդյունաբերական նմուշի իրավատերը կարող է երկարածզել դրա պահպանության ժամկետը մեկ կամ մի քանի անգամ, յուրաքանչյուր անգամ հինգ տարի ժամկետով, ընդհանուր առմամբ մինչև հայտի ներկայացման թվականից քանի դասելիք տարին լրանալը (Օրենքի 29 հոդվ.): Բայց դա չի նշանակում, որ նշված ժամկետների ընթացքում ապահովվում է անվերապահ պաշտպանություն: Գործող օրենսդրությունը նախատեսում է նաև արտոնագրի գործողության վաղաժամկետ դադարեցման հնարավորություն: Ընդ որում, արտոնագրի գործողությունը վաղաժամկետ կարող է դադարեցվել ինչպես հակառակ արտոնագրատիրոջ կամքի, այնպես էլ արտոնագրատիրոջ կամքով:

Արտոնագրի գործողությունը վաղաժամկետ դադարեցվում է, եթե՝

ա) արտոնագրատերն այդ մասին դիմում է ներկայացրել: Եթե արտոնագիրը(վկայագիրը) տրվել է զյուտերի, օգտակար մողեկների կամ արդյունաբերական նմուշների խմբին, իսկ արտոնագրատիրոջ դիմումը վերաբերում է խմբում ընդգրկված ոչ բոլոր լուծումներին, ապա արտոնագրի գործողությունը դադարեցվում է միայն դիմումը նշված զյուտի, օգտակար մողեկի կամ արդյունաբերական նմուշի

Ակատմամբ:

թ) արտոնագիրը գործողության մեջ պահելու համար տարեկան տուրքը սահմանված ժամկետներում չի վճարվել:

Արտոնագրատերն իրավունք ունի ցանկացած ժամանակ, առանց պատճառմերը հիշատակելու, խնդրել դադարեցնելու արտոնագրի գործողությունը: Նա կարող է նաև արտոնագրի գործողությունը վաղաժամկետ դադարեցնել առանց դիմում ներկայացնելու՝ արտոնագիրը գործողության մեջ պահելու համար սահմանված տուրքը չմուծելով: Նշված պարագաներում Մտավոր սեփականության գործակալությունը պարտավոր է որոշում կայացնել՝ արտոնագրի գործողությունը վաղաժամկետ դադարեցնելու մասին:

Արտոնագրի գործողությունը վաղաժամկետ դադարեցնելու մասին որոշումը հրապարակվում է գործակալության պաշտոնական տեղեկագրում: Բնական է, որ արտոնագրի գործողությունը վաղաժամկետ դադարեցնելու պահից դադարում են նաև արտոնագրատիրոջ իրավունքները:

§ 9. Հեղինակների և արդունագրագրերերի իրավունքների պաշտպանությունը

Արտոնագրային օրենսդրությունն արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտների հեղինակների, արտոնագրատերների և բացարձակ իրավունքներից օգտվող այլ սուբյեկտների (լիցենզուուների) իրավունքների և շահերի պաշտպանության հատուկ ձևեր միջոցներ և եղանակներ չի նախատեսում:

Այդ սուբյեկտների իրավունքների և շահերի պաշտպանությունն իրականացվում է իրավական այն միջոցներով, որոնցով իրականացվում է այլ սուբյեկտների սուբյեկտիվ իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը: Բնական է, որ զյուտի, օգտակար նոդելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակների և արտոնագրատերների իրավունքների պաշտպանության համար կիրառվում են Քաղ. օր. 14 հոդվածում նախատեսված այն միջոցները, որոնցով հնարավոր է ապահովել դրանց պաշտպանությունը: Մասնավորապես, առավել հաճախ կիրառվում են իրավունքների ճանաչումը, խախտված իրավունքների վերականգնումը, իրավունքները խախտող գործողությունների խափանումը, վնասների հատուցումը: Թերևս, հեղինակների և արտոնագրատերների

իրավունքների քաղաքացիական պաշտպանությունն առանձնանում է նրանով, որ դրանք պաշտպանվում են և վարչական, և դատական կարգով, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև վարչադատական, այսպես կոչված, «խառը» կարգով:

Վարչական կարգով վեճը լուծում է Մտավոր սեփականության գործակալությունը, դատական կարգով՝ անմիջականորեն ընդհանուր իրավասության դատարանը: Խառը կարգով՝ մինչև դատարանում վեճը լուծելը այն պետք է քննարկվի վարչական կարգով:

Վարչական կարգով լուծում են փորձաքննության արդյունքներով արտոնագիր տալով մերժելու, զյուտին, օգտակար մողելին հեղինակի կողմից առաջարկվող անունը կամ այլ հատուկ անուն տալու, արտոնագրում տեղ գտած սխալներն ուղղելու, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ հարցերի կապակցությամբ առաջացող վեճերը:

Դադական կարգով լուծում են հեղինակության և համահեղինակության, հեղինակների միջև վարձատրությունը բաշխելու, լիցենզային պայմանագրերի խախտման, արդյունաբերական սեփականության անօրինական օգտագործմանը պատճառված վնասի հատուցման, զյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի առաջնության ծևակերպման կապակցությամբ առաջացած վեճերը:

Խառը (վարչադատական) կարգով լուծում են՝ կրկնական փորձաքննության, արտոնագիր տալու դեմ առարկությունների քննարկման, արտոնագիրն անվագեր ճանաչելու կապակցությամբ առաջացած վեճերը: Նշված վեճերի կապակցությամբ բողոքը նախ քննարկվում է պետական լիազոր մարմնում՝ գործակալության բողոքարկման խորհուրդում և միայն դրա որոշման հետ շխմաճայնելու դեպքում բողոքարկողն օրենքով սահմանված կարգով կարող է դիմել դատարան:

Հեղինակի իրավունքների քաղաքացիական պաշտպանությունը: Քաղաքացիական օրենսդրությամբ նախատեսված եղանակներով պաշտպանվում են հեղինակի ինչպես անձնական ոչ գույքային, այնպես էլ գույքային իրավունքները: Հեղինակի անձնական ոչ գույքային (հայտ ներկայացնելու, հեղինակության, անվան) իրավունքները պաշտպանվում են միասնաբար, որովհետև դրանցից մեկի խախտմանը, որպես կանոն, խախտվում են հեղինակի անձնական ոչ գույքային բոլոր իրավունքները: Օրինակ, զյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակի՝ արտոնագիր ստանալու իրավունքը խախտող գիտակցում է, որ ինքը դրանով ուժնձգում է նաև

գյուտի, օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի իրական ստեղծողի հեղինակության, անվան իրավունքի դեմ: Նա ձգտում է յուրացնել արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օրյեկտն ստեղծող հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքները և առանց բավարար իիմքերի ձեռք բերել արտոնագրատիրոջ իրավունքներ: Եթե նշված փաստը հայտնաբերվում է մինչև իրավախախտողի կողմից արտոնագիրն ստանալը, ապա հեղինակի՝ արտոնագիր ստանալու իրավունքը, նրա հեղինակությունը և անվան իրավունքը կարող են պաշտպանվել իրավունքը խախտող գործողությունները խափանելու, այսինքն՝ արտոնագիր չտալու միջոցով. իսկ եթե արտոնագիրն արդեն տրվել է՝ արտոնագիրն անվավեր ճանաչելու միջոցով:

Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ կարող են խախտվել նաև անձնական ոչ գույքային առանձին իրավունքներ. օրինակ, երբ արտոնագրային գերատեսչություն ներկայացված հայտի մեջ չի նշվում հեղինակներից մեկի անունը, կամ նշվում է այն անձի անունը, որը ցուցաբերել է տեխնիկական օժանդակություն: Նշված խախտումների դեպքում անձնական ոչ գույքային իրավունքի պաշտպանությունը իրականացվում է կամ հեղինակությունը ճանաչելու մասին հայցով, կամ կոնկրետ անձանց հեղինակների ցուցակից հանելու պահանջով:

Քաղաքացիական իրավակով պաշտպանվում է նաև հեղինակի վարձատրություն ստանալու գույքային իրավունքը: Հեղինակի վարձատրություն ստանալու իրավունքը պաշտպանվում է ինչպես գործատուներից, այնպես էլ արդյունաբերական սեփականության օրյեկտի այլ օգտագործողներից, երբ հեղինակին վարձատրություն չի տրվում. կամ տրվում է պակաս, կամ ժամկետների խախտմամբ: Այդ դեպքերում հեղինակն իրավունք ունի դատական կարգով պահանջել չվճարված գումարը, իսկ վարձատրությունն ուշացնելու համար տուգանք նախատեսված լինելու դեպքում՝ նաև տուգանքի գումարը:

Արտոնագրագործերի իրավունքների պաշտպանության բաղադրացիական եղանակները: Արդյունաբերական սեփականության՝ արտոնագրով պաշտպանվող օրյեկտի օգտագործման բացառիկ իրավունքը արտոնագրատիրոջը հնարավորություն է տալիս օրյեկտն օգտագործել ինչպես անձամբ, այնպես էլ այլ անձանց (լիցենզառուներին) իրավունքներ վերապահելու միջոցով: Այդ պատճառով արտոնագրի խախտում է համարվում ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի կողմից արտոնագրով պաշտպանվող օրյեկտի այնախսի օգտա-

գործումը, որը խախտում է արտոնագրատիրոջ իրավունքները և հակասում է օրենքով ներկայացվող պահանջներին: Օբյեկտի օգտագործման արտոնագրատիրոջ բացառիկ իրավունքի խախտումներ են համարվում առանց արտոնագրատիրոջ բույլտվության, արտոնագրով պահպանվող լուծման օգտագործմամբ՝ արտադրանքի պատրաստումը, օգտագործումը, ներմուծումը, պահեստավորումը, վաճառքի առաջարկությունը, վաճառքը, տնտեսական շրջանառության մեջ նտցնելու այլ գործողությունները, ինչպես նաև զյուտի արտոնագրով պահպանվող եղանակի կիրառումը:

Արտոնագրատիրոջ իրավունքները կարող են խախտվել ինչպես լիցենզառուի կողմից, այնպես էլ արտոնագրատիրոջ հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ չգտնվող անձանց կողմից: Լիցենզառուն արտոնագրատիրոջ իրավունքները խախտում է այն դեպքերում, եթե դուրս է գալիս լիցենզային պայմանագրով իրեն վերապահված իրավասությունների շրջանակից (իրավունքների սահմանացում) կամ եթե չի կատարում, կամ ոչ պատշաճ է կատարում իր ստանձնած պարտավորությունները: Լիցենզային պայմանագրի պայմանների խախտումներից արտոնագրատիրոջ իրավունքների պաշտպանության միջոցներն ու եղանակները սահմանվում են հենց այդ պայմանագրով: Որպես կանոն, լիցենզային պայմանագիրը իրավախախտման համար նախատեսում է տուժանքի գանձում, վճասների փոխհատուցում, ինչպես նաև պայմանագիրը միակողմ լուծելու հնարավորություն: Եթե լիցենզային պայմանագրով կողմների պատասխանատվության հարցը առանձնակի կարգավորված չէ, ապա արտոնագրատերը Զադ. օր. 408-422 հոդվածների «Պատասխանատվությունը պարտավորությունները խախտելու համար» ընդհանուր նորմերի ուժով իրավունք ունի պահանջելու վճասների հատուցում:

Արտոնագրատիրոջ (ինչպես նաև լիցենզառուի) իրավունքները կարող են խախտել նաև նրա հետ պայմանագրային հարաբերությունների մեջ չգտնվող անձինք («արտապայմանագրային խախտում»): Արտոնագրատիրոջ բացառիկ իրավունքների խախտում է համարվում առանց նրա բույլտվության երրորդ անձանց կողմից (օրենքով բույլատրված դեպքերից բացի), արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտի ցանկացած օգտագործում: Արտոնագրատիրոջ բացառիկ իրավունքները խախտող գործողություններով արդյունաբերական սեփականության իրավունքի օբյեկտն օգտա-

գործողը պետք է արտոնագրատիրոջ կամ բացարձակ լիցենզիա ունեցող անձի պահանջով. եթե այլ բան նախատեսված չէ լիցենզային պայմանագրով, կամ հասարակ լիցենզիա ունեցող անձի պահանջով, եթե դա նախատեսված է լիցենզային պայմանագրով, դադարեցնի արտոնագրի խախտմամբ իրականացվող գործողությունները, իսկ արտոնագիրը խախտող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը պարտավոր է հատուցել իրավատիրոջը հասցված վճասները՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

Բացի վերոհիշյալից, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը համապատասխան, հեղինակության յուրացումը, համահեղինակություն պարտադրելը, մինչև հայտ ներկայացնելն առանց հեղինակի համաձայնության հայտի եռթյան իրավաբանակումը, ինչպես նաև ներկայացված գյուտի. օգտակար մողելի, արդյունաբերական նմուշի եռթյունը մինչև պաշտոնական իրավաբանակումը պետական արտոնագրային փորձագետի կողմից բացահայտելն առաջացնում է քենական պատասխանատվություն:

**ՍԵԼԵԿՑԻՈՆ ՆՎԱՃՈՒՄՆԵՐԻ, ԻՆՏԵԳՐԱԼ
ՄԻԿՐՈՍԻՆԵՄԱՆԵՐԻ ՏՈՊՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԵՎ
ՉԲԱՑԱՀԱՅՏՎԱԾ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Տ 1. Սելեկցիոն նվաճումների իրավական պահպանությունը

1. Սելեկցիան բույսերի և կենդանիների՝ մարդու կամքով իրականացվող նպատակառողջված բարեշրջությունն է (Եվոլյուցիան): Կենդանի օրգանիզմների զարգացման օրենքների իմացությանը զուգընթաց, մարդն ստանում է բուսականության և կենդանիների զարգացման վրա՝ իրեն ցանկալի ուղղությամբ ներգործելու ավելի մեծ հնարավորություններ: Այդ իմաստով սելեկցիոն աշխատանքը նման է գյուտարարի աշխատանքին: Սակայն, ի տարբերություն գյուտարարի, որը, որպես կանոն, գործ ունի անկենդան մատերիայի հետ¹, սելեկցիոնները գործ ունեն կենդանի մատերիայի (նյութի) հետ, որն էլ կանխորոշում է սելեկցիոն նվաճումների պաշտպանունակության առանձնահատկությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում սելեկցիոն նվաճումները, որպես իրավական կարգավորման ինքնուրույն օբյեկտ, առանձնացվեցին 1998թ. քաղաքացիական օրենսգրքով: Մինչև մատնանշված օրենսգրքի ընդունումը դրանք, որպես գյուտի առանձին տարատեսակ, կարգավորվում էին արտոնագրային օրենսդրությամբ: Իհարկե, ասվածը չի նշանակում, թե ներկայումս սելեկցիոն նվաճումներն ընդհանրապես արտոնագրային օրենսդրությամբ չեն կարգավորվում: Ընդհակառակը, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1157 հոդվածի 5-րդ կետը ուղղակի սահմանում է, որ սելեկցիոն նվաճումների, դրանցից բխող իրավունքների և նրանց պահպանության հետ կապված հարաբերությունների նկատմամբ կիրառվում

¹ Որոշ երկրներում նման նույցումը ներկայում էլ պահպանվում է: Օրինակ, ԱՄՆ-ում բոլոր տեսակի բիոտեխնոլոգիական գյուտերի համար կարելի է ստանալ արտոնագիր (Տես **Կալտին Բ.Օ.** Интеллектуальная собственность (Исключительные права). Ը., 2000, էջ 294):

Են «Արտոնագրերի մասին» օրենքով սահմանված կանոնները, եթե այլ բան նախատեսված չէ «Բույսերի նոր սորտերի և կենդանիների նոր տեսակների նկատմամբ իրավունքների մասին» քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված կանոններով և «Սելեկցիոն նվաճումների պահպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով¹:

Ըստ Քաղ. օր. 1157 հոդվածի 2-րդ կետի, **բուսաբուծության մեջ սելեկցիոն նվաճում կարող է համարվել արհեստական ճանապարհով կամ բնադրության միջոցով պացված և գոյուրյուն ունեցող սորտերից մեկ կամ մի քանի փարփերակից դնդանական հարկամիջներ ունեցող բույսի սորտը:**

Ճանաբարության բնագավառում սելեկցիոն նվաճում է համարվում մարդու կողմից ստեղծված գլեղը, այսինքն բնդիհանուր ժագում, գոհմաբանական կազմություն և հարկամիջներ ունեցող կենդանիների ամբողջական մեծաքանակ իսումքը, որը բույլ է դաշլիս այն փարփերեկ կենդանիների այլ ցեղադիսակներից և քանակավես քավարար է որպես մեկ ցեղադիսակ քազմանալու հանդիւ:

Ինչպես տեսնում ենք, սելեկցիոն նվաճումներ համարվող կենսաբանական լուծումների տեսակները, օրենքի ուղղակի մատնանշմանք, բնորոշչում են «բույսերի սորտ» և «կենդանիների ցեղ» կատեգորիաներով: Այդ կատեգորիաները, իրենց հերթին, բաժանվում են քազմաբիկ ձևերի և տեսակների: Օրինակ, սորտը կարող է ներկայացվել բույսի մեկ մասով կամ մի քանի մասերով՝ այն պայմանով, որ այդ մասը կամ մասերը կարող են օգտագործվել տվյալ սորտի ամբողջական բույսերի վերաբարերության համար: Սորտի պահպանվող կատեգորիաներն են՝ կոլոր (նույնասերունդ), առաջին սերնդի հիբրիդը, պոպուլյացիան, սելեկցիոն գիծը:

Ցեղն է կարող է ներկայացվել իգական կամ արական առանձնահատկություններով կամ տոհմանյութերով:

¹ «Սելեկցիոն նվաճումների պահպանության մասին» վերտառությամբ ՀՀ օրենքն ընդունվել է 1999թ. նոյեմբերի 23-ին (Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, N 31 (97), 27 դեկտեմբերի 1999թ.): Դրանում փոփոխություններ են կատարվել 2003 թ. նոյեմբերի 4-ին (ՀՀ ՊՍ 2003/61 (296), 17.12.03):

² Մեր կարծիքով, Քաղ. օր. 1157 հոդվածի 3-րդ կետում (հայերն տեսատ) ձևակերպված՝ անասնաբուծության բնագավառի սելեկցիոն նվաճումների հասկացությունը անհաջող է և չի բացահայտում դրա իմաստը (տե՛ս ուստերեն տեքստը):

Ելելով սելեկցիոն նվաճումներին օրենսդրորեն տրված հասկացություններից՝ հնարավոր է առանձնացնել կենսաբանական լուծումների հետևյալ առանձնահատկությունները.

- դրանք կենսաբանական օբյեկտներ են.
- օժտված են նմանատիպ այլ օբյեկտներից տարբերվող՝ գենետիկորեն պայմանավորված հատկանիշներով.
- այդ օբյեկտներն ստացվում են մարդու կողմից կատարվող նպատակառողության (սելեկցիայի) հետևանքով¹:

Իհարկե, բոլոր սելեկցիոն նվաճումներն իրավական պահպանության չեն արժանանում: Իրավական պահպանություն վերապահվում է **Առողջապահության համառենություն**՝ կայում սելեկցիոն նվաճումներին:

1. Սորտը, ցեղը համարվում է՝ **Առողջապահության համառենություն**, եթե մինչև արտոնագրման հայտ ներկայացնելու օրը տվյալ սելեկցիոն նվաճման սերմերը կամ տոհմանյութը սելեկցիոնների, նրա իրավահաջորդների կամ նրանց համաձայնությամբ օգտագործելու նպատակով չի վաճառվել կամ այլ կերպ չի փոխանցվել այլ անձանց (Սելեկցիոն նվաճումների պահպանման մասին օրենքի 5 հոդվ. կետ 1)²:

Հիշատակված նորմից հետևում է, որ, ի տարբերություն գյուտի, սելեկցիոն նվաճումը **Առողջապահության համարելու** համար որևէ նշանակություն չունեն դրա մասին հանրամատչելի աղբյուրներում տեղեկությունների իրապարակվածությունը, հեղինակի կողմից սելեկցիոն նվաճումն օգտագործելը: Սելեկցիոն նվաճումը նոր համարելու համար նշանակություն չունի նաև այդ նվաճումն առանց սելեկցիոնների կամ նրա իրավահաջորդների համաձայնության երրորդ անձանց կողմից օգտագործելը: Անզամ սելեկցիոնների համաձայնությամբ երրորդ անձանց կողմից սելեկցիոն նվաճումն օգտագործելը չի խոչընդոտում բիոլոգիական խնդրի լուծումը նոր համարելուն, եթե դրա տարածումն սկսելուց հետո, օրենքով նախատեսված ժամկետներում, սելեկցիոններն արտոնագիր ստանալու հայտ է ներկայացրել³:

Սելեկցիոն նվաճման արտոնագիրն ստանալու հայտ ներկայացնելու թվականով որոշվում է ոչ միայն այդ նվաճման նորույթը, այլև ա-

¹ Տե՛ս նույն աշխատությունը, էջ 295:

² Այսուհետ «Սելեկցիոն նվաճումների պահպանման մասին» օրենք անվանման փոխարեն կօգտագործվի «ՄՆՊՍՕ»:

³ Տարածումից հետո հայտ ներկայացնելու ժամկետները տե՛ս ՄՆՊՍՕ 5 հոդվածը:

ռաջնորդյունը: Այդ պատճառով, եթե նույն օրը գերատեսչություն մուտք լինի երկու և ավելի հայտ, ապա առաջնորդյունը կտրվի ավելի վաղ գրանցված հայտին, եթե հայտառուներն այլ համաձայնություն չեն կայացրել¹:

2. Սելեկցիոն նվաճնան հաջորդ չափանիշը **զանազանելիությունն է** (տարբերիչ առանձնահատկությունը): Սելեկցիոն նվաճումը պետք է ակնհայտ տարբերվի հայտը ներկայացնելու պահին գոյություն ունեցող հանրահայտ սելեկցիոն նվաճումից: Նշված չափանիշը բավականին նման է զյուտը նոր համարելու հատկանիշին, քանի որ սելեկցիոն նվաճումների համար էլ հանրահայտ է ճանաչվում **պաշտոնական կարառոգմերում**, տեղեկատու ֆոնդում, կամ ճշգրիտ նկարագիրը պարունակող այլ հանրանատչելի հրապարակումներում գետեղված տեղեկատվությունը:

Սելեկցիոն նվաճնան զանազանելիության համեմատման համար հիմք են ընդունվում նաև արտոնագիր կամ օգտագործման բույլություն ստանալու համար ավելի վաղ արտոնագրային գերատեսչություն ներկայացված հայտերով բացահայտված լուծումները՝ պայմանով, որ տվյալ հայտերը կամ դրանց հիման վրա տրված Մտավոր սեփականության գործակալությունը կիրապարակի հետագայում:

3. Սելեկցիոն նվաճումների հաջորդ չափանիշը **համասեռությունն է** (միատարրությունը): Ցուրաքանչյուր սելեկցիոն նվաճում ստեղծվում է կենսաբանական նյութի որոշակի հատկանիշները ստանալու նպատակով: Ուստի, միայն այն ժամանակ կարելի է ասել, որ ստացվել է նոր ցեղ կամ բույսի սորտ, եթե ցանկալի հատկանիշները կամ հատկություններն իրականում իրենց գենետիկական ամրապնդումն են գտել կենսաբանական օբյեկտում²:

Բացի դրանից, սելեկցիոն նվաճնան մասին խոսք կարող է լինել

¹ «Արտոնագրերի մասին» ՀՀ նախկին օրենքը նախատեսում էր, որ սելեկցիոն նվաճնան առաջնորդյունը կարող է որոշվել նաև առաջին հայտն արդյունաբերական սեփականության Փարիզյան Կոնվենցիային մասնակից որևէ պետության ներկայացնելու բվականով (կոնվենցիոն առաջնորդյուն), եթե սելեկցիոն նվաճնան հայտը գերատեսչություն է ներկայացվել նշված բվականից 12 ամսվա ընթացքում: Կարծում ենք, որ գործող օրենքում նման դրույքի բացակայությունը բացըողում է և չի համապատասխանում այս ոլորտը կարգավորող օրենսդրության տրամադրմանը և հայտառուի շահերին:

²Տես *Калугин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права)*. М., 2000, էջ 297:

միայն այն դեպքում, եթե բոլոր սորտը, կենդանու ցեղն ունեն ընդհանուր էական այնպիսի հատկանիշներ, որոնցով տարբերվում են բոլորի այլ սորտերից. կենդանիների այլ ցեղերից: Համասեռության հատկանիշն այդ տարբերության որակական ցուցանիշն է՝ առաջարկվող սելեկցիոն նվաճման նպատակի իրականացվածության գրավականը: Այդ հատկանիշին համապատասխան, բոլոր սորտը, կենդանու ցեղն իրենց կազմաբանական, ֆիզիոլոգիական, բջջաբանական, քիմիական և այլ հատկանիշներով, իհարկե, բազմացման առանձին շեղումների հաշվառմանք, պետք է լինեն բավականաչափ համասեռ¹:

4. Սելեկցիոն նվաճման հաջորդ շափանիշը **կայունությունն է:** Այդ շափանիշը ժամանակի մեջ սելեկցիոն նվաճումների էական հատկանիշների պահպանվածության գրավականն է: Սելեկցիոն նվաճումը կարող է պահպանունակ համարվել միայն այն դեպքում, եթե նոր ստացված բոլոր սորտի, կենդանու ցեղի հիմնական հատկանիշները պահպանվում են տևական ժամանակահատվածում: Այդ իսկ պատճառով սելեկցիոն նվաճումը համարվում է կայուն, եթե հիմնական հատկանիշները բազմակի վերարտադրությունից կամ վերարտադրության առանձնահատուկ ցիկլի դեպքում՝ ամեն մի այդպիսի ցիկլի վերջում, մնում են անփոփոխ (Ս ՆՊՄԾ հոդվ. 5):

2. Սելեկցիոն նվաճումների սուբյեկտներ են հանդիսանում դրանց անմիջական ստեղծողները (հեղինակները), դրանց օգտագործման նկատմամբ բացառիկ իրավունքներ ունեցող անձինք (արտոնագրատերերը), նրանց ժառանգները և այլ իրավահաջորդներ:

Սելեկցիոն նվաճումների հեղինակ կարող է լինել ցանկացած ֆիզիկական անձ՝ անկախ տարիքից և գործունակությունից: Սակայն նոր սորտ ստանալը կամ կենդանու նոր ցեղ աճնեցնելն այնքան բարդ ու տևական գործընթաց է, որ անշափահասի սելեկցիոն նվաճման հեղինակ դառնալը գրեթե անհնարին է: Ավելին, սելեկցիոն նվաճումները, ճնշող մեծամասնությամբ, ստեղծվում են ոչ թե մեկ անձի, այլ մի քանի անձանց՝ կոլեկտիվների համատեղ ջանքերով, և սելեկցիոն նվաճման ստեղծման գործում ստեղծագործական մասնակցություն ցուցաբերած կոլեկտիվի յուրաքանչյուր անդամ, անկախ ստեղծագործական աշխատանքի ծավալից և մակարդակից, համարվում է

¹Տե՛ս **Սերգեյ Ա. Պ.** նշված աշխատությունը, էջ 707-709:

համահեղինակ:

ՍԵՊՄՕ 21 հոդվածին համապատասխան, Հայաստանի Հանրապետությունում միջազգային պայմանագրերի ուժով կամ փոխադարձության սկզբունքով, օտարերկրյա ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք սելեկցիոն նվաճումների բնագավառում օգտվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին և իրավաբանական անձանց վերապահված իրավունքներից:

Սելեկցիոն նվաճումների սուբյեկտ, բացի հեղինակից և արտոնագրատիրոջից, կարող են հանդիսանալ նաև այլ անձինք, օրինակ ժառանգները: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ ժառանգներին են անցնում սելեկցիոնների ոչ թե բոլոր, այլ միայն գույքային իրավունքները, քանի որ հեղինակության և այլ ոչ գույքային իրավունքները հեղինակից անանցատելի են և ժառանգաբար չեն փոխանցվում:

Սելեկցիոն նվաճումների սուբյեկտներ կարող են դառնալ ոչ միայն ժառանգործները, այլև այլ իրավահաջորդներ: Օրինակ, իրավաբանական անձի վերակազմակերպման դեպքում վերակազմակերպվողի իրավունքները փոխանցվում են դրա հետևանքով ստեղծվող նոր սուբյեկտին, իսկ լուծարման դեպքում սելեկցիոն նվաճումը համարվում է հանրային արժեք, և դրա նկատմամբ իրավունքներն անցնում են պետությանը:

Սելեկցիոն նվաճումների օգտագործման բացառիկ իրավունքը վավերացվում (հաստատվում) է արտոնագրով: Արտոնագիր կարող է ստանալ սելեկցիոն նվաճման հեղինակը: Սելեկցիոնների և գործատուի միջև կնքված պայմանագրով նախատեսված դեպքերում արտոնագիրն ստանալու իրավունքը պատկանում է գործատուին. եթե սելեկցիոն նվաճման օբյեկտն ստեղծվել է ծառայողական պարտականությունները կամ գործատուի առաջադրանքը կատարելիս:

Արտոնագիր ստանալու հայտը կարող է ներկայացնել ինչպես մեկ անձ, այնպես էլ մեկից ավելի անձինք: Այն դեպքերում, եթե հայտառությունները մեկից ավելի են (համահեղինակներ), նրանց տրվում է մեկ արտոնագիր: Այդ հանգամանքը համահեղինակներին չի գրկում փոխադարձ համաձայնությամբ սելեկցիոն նվաճման օբյեկտն օգտագործելու իրավունքից: Սակայն սելեկցիոն նվաճման արտոնագրատիրոջ վրա (համահեղինակներից նրա վրա, որի անունով տրվել է արտոնագիր) դրվում է առանձնակի պարտականություն: Նա պարտավոր է բույսերի համապատասխան սորտը կամ կենդանիների համա-

պատասխան ցեղը պահպանել արտոնագրի գործողության ժամկետի ընթացքում այնպես, որպեսզի պահպանվեն բոլյսերի սորտերի և կենդանիների ցեղի գրանցման ժամանակ կազմված նկարագրության մեջ նշված հատկանիշները (Քաղ. օր. հոդվ. 1160): Բոլյսերի համապատասխան սորտը կամ կենդանիների համապատասխան ցեղը պահպանող կարող է ցանկացած ժամանակ դադարեցնել սորտի, ցեղի պահպանության աշխատանքները և դադարեցնել սորտի, ցեղի պահպանության համար տուրքի վճարումը: Եթե արտոնագրատերը (սելեկցիոն նվաճումը պահպանողը) դադարեցնում է սորտի, ցեղի պահպանման աշխատանքները կամ պետական գրանցամատյանում սելեկցիոն նվաճումը պահպաններու համար տուրքը սահմանված ժամկետում չի վճարում, ապա սելեկցիոն նվաճումը հանվում է գրանցամատյանից, և արտոնագրի գործողությունը դադարում է:

Սելեկցիոն նվաճման նկատմամբ արտոնագրի գործողությունն սկսվում է պահպանվող սելեկցիոն նվաճումը պետական գրանցամատյանում գրանցելու օրվանից և գործում է քսան տարի: Խաղողի, պտղատու, դեկորատիվ և անտառային ծառատեսակների սորտերի ու դրանց պատվաստականների արտոնագրի գործողության ժամկետը սահմանվում է քսանինից, իսկ կենդանիների ցեղերի համար՝ 30 տարի (ՄՆՊՄՕ հոդվ. 4):

3. Սելեկցիոն նվաճումների նկատմամբ իրավունքների ձևակերպումն սկսվում է արտոնագրի հայտի ներկայացմամբ: Արտոնագրի ստանալու հայտ կարող է ներկայացնել սելեկցիոնները:

Հայտի ներկայացման օրվանից երեք ամսվա ընթացքում Մտավոր սեփականության գործակալությունն անց է կացնում սելեկցիոն նվաճման նախնական փորձաքննություն:

Նախնական փորձաքննության ընթացքում սահմանվում է սելեկցիոն նվաճման առաջնության թվականը, և ստուգվում է հայտի նյութերի համապատասխանությունը ներկայացվող պահանջներին: Ներկայացվող պահանջներին հայտի անհամապատասխանության դեպքում, հայտն ստանալուց հետո՝ 15 օրվա ընթացքում հայտատուին ուղարկվում է ծանուցում՝ ուղղված և պակաս փաստարդերը երկու ամսվա ընթացքում ներկայացնելու առաջարկությամբ: Նախնական փորձաքննության ընթացքում հայտատուն իրավունք ունի, իր նախաձեռնությամբ կամ հարցման հիման վրա, լրացուցիչ նյութեր ներկայացնելով՝ ուղղումներ կամ ճշգրտումներ կատարել հայտի նյութերում,

շփոփիսելով ներկայացված սելեկցիոն նվաճման էությունը: Հարցմանը համապատասխան լրացուցիչ կամ ճշգրտված նյութերը երկու ամսվա ընթացքում չներկայացնելու դեպքում հայտը համարվում է անվավեր (ՄՆՊՍՕ հոդվ. 9)¹:

Գործակալությունը նախնական փորձաքննության արդյունքների հիման վրա կայացնում է կամ արտոնագիր տալը մերժելու, կամ հայտի պաշտոնական հրապարակման մասին որոշում: Եթե հայտառուն արտոնագիր տալը մերժելու մասին նախնական փորձաքննության որոշմանը չի համաձայնվում, ապա որոշումն ստանալու օրվանից երկու ամսվա ընթացքում իրավունք ունի կրկնական նախնական փորձաքննության խնդրանքով դիմել գործակալություն: Կրկնական նախնական փորձաքննության արդյունքներով նույնպես կայացվում է որոշում՝ արտոնագիր տալը մերժելու, կամ հայտի պաշտոնական հրապարակման մասին:

Նախնական փորձաքննության դրական եզրակացության դեպքում որոշում է կայացվում հայտի պաշտոնական հրապարակման մասին: Հայտի մասին տեղեկությունները հրապարակվում են գործակալության տեղեկագրում: Տեղեկագրում պարտադիր նշվում են նաև առաջնության բականական խնդրատոի անունը, սելեկցիոն նվաճման անվանումը, հեղինակի անունը (եթե նա չի հրաժարվում անունը նշելուց): Հայտի հրապարակման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում յուրաքանչյուր շահագրգիռ անձ կարող է գործակալություն ներկայացնել առարկություն՝ հայտարարված սելեկցիոն նվաճման նորության վերաբերյալ:

Համընդիանուր ծանոթացման համար ժամկետը լրանալուց հետո (անկախ նրանից՝ առարկություններ ստացվել են, թե՞ ոչ) սկսվում է սելեկցիոն նվաճման ըստ էության փորձաքննության փուլը: Այդ փուլում ստուգվում է սելեկցիոն նվաճման համապատասխանությունն արտոնագրառունակության պայմաններին:

Սելեկցիոն նվաճումների ըստ էության փորձաքննությունն իրականացվում է երկու փուլով: Նախ հայտի պաշտոնական հրապարակ-

¹ Սելեկցիոն նվաճումների պահպանության մասին օրենքի 9 հոդվածի 6-րդ կետի երկրորդ մասը հակասում է նոյն օրենքի 6 հոդվածին: Ըստ 6 հոդվածի, սելեկցիոն նվաճման հայտը «հավակնության սահմանում» չի պարունակում, հավակնության սահմանումն անհրաժեշտ է զյուտի արտոնագրով խնդրարկելու դեպքում (տե՛ս Արտոնագրերի մասին օրենքի 19 հոդվածը):

ման օրվանից 12 ամսվա ըմբացքում որոշվում է սելեկցիոն նվաճման նորություն լինելու հանգանակությունը, և դրական եզրակացության դեպքում անց է կացվում զանազանելիության (տարրերի առանձնահատկության), համասեռության (միատարրության) և կայունության փորձարկումը: Այդ չափանիշների ստուգման ժամկետները կախված են հայտի ներկայացման ժամկետից: Բանն այն է, որ կենսաբանական օբյեկտների մեծ մասի նշված չափանիշները կարելի է ստուգել միայն տարվա որոշակի եղանակի: Մասնավորապես, պտուղների և խաղողի հատկանիշների ստուգման համար անհրաժեշտ է, որ հայտը ներկայացված լինի հունվարի 15-ից ոչ ուշ, իսկ մնացած կուլտուրաների և ցեղատեսակների համար՝ ոչ ուշ դեկտեմբերի 1-ից: Ըստ էության փորձաքննություն անցկացնելու համար հայտատուն պարտավոր է տրամադրել անհրաժեշտ քանակությամբ սերմանյութ, տոհմանյութ (ՄՆՊՍՕ հոդվ. 11):

Ըստ էության փորձաքննության ըմբացքում ստուգվում է նաև սելեկցիոն նվաճմանը՝ հայտատուի կողմից տրված անվանման համապատասխանությունն օրենքով ներկայացվող պահանջներին:

Փորձաքննության արդյունքների հիման վրա դրական եզրակացության հանգելու դեպքում գործակալությունը որոշում է կայացնում հայտատուին արտոնագիր տալու մասին և կազմում է սելեկցիոն նվաճման նկարագիրը:

Սելեկցիոն նվաճման համար արտոնագիր տալու մասին որոշումը կիմք է հանդիսանում սելեկցիոն նվաճումը պետական գրանցանատյանում գրանցելու համար (ՄՆՊՍՕ հոդվ. 12):

Սակայն սելեկցիոն նվաճման արտոնագիր (իրավական պահպանություն) տրամադրելը դեռևս կիմք չէ դրա օգտագործման համար: Արտոնագրվելուց հետո սելեկցիոն նվաճումը պետք է անցնի տնտեսական օգտակարության պետական փորձարկում, որի արդյունքներով միայն այն կարող է բույլատրվել կամ շքույլատրվել օգտագործման:

Տնտեսական օգտակարության ստուգման նպատակով կատարվող փորձարկումները կարող են համատեղվել սելեկցիոն նվաճումների արտոնագրառունակության ցուցանիշների՝ ըստ էության փորձաքննության հետ (ՄՆՊՍՕ հոդվ. 11, կետ 3):

Բույսերի տեսակները և կենդանիների ցեղերն օգտագործելու բույլատրված հայտը ներկայացվում է սելեկցիոն նվաճումների փոր-

ձարկումներ և պահպանություն իրականացնող պետական մարմնին: Այդ մարմինը՝ դրամց տնտեսական օգտակարության պետական փորձարկման արդյունքների հիման վրա, սելեկցիոն նվաճումների պետական գրանցամատյանում կատարում է օգտագործման բույլատրվող բույսերի սորտների և կենդանիների ցեղատեսակների գրանցումը (Քաղ. օր. հոդվ. 1162):

4. Հեղինակների իրավունքները: Քաղաքացիական օրենսգրքով ինչպես մտավոր սեփականության այլ օբյեկտների, այնպես էլ սելեկցիոն նվաճումների հեղինակների համար նախատեսվում են նրանց օրինական շահերն ապահովող, ծառայությունների հասարակական ճանաչումը և գործունեության նյութական խրախուսումն ապահովող իրավունքներ:

Սելեկցիոն նվաճումն ստեղծելու փաստի ուժով սելեկցիոնների համար նախ և առաջ առաջանում է **հեղինակություն**, այսինքն տվյալ կենսաբանական խնդրի լուծման հեղինակը համարվելու իրավունք: Հեղինակության իրավունքն անօտարելի և անփոխարինելի ոչ գույքային իրավունք է, որը գործում է անժամկետ: Այդ իրավունքը մինչև սելեկցիոն նվաճման արտոնագրումը պաշտպանվում է հեղինակային իրավունքի նորմերով, իսկ արտոնագրումից հետո՝ արտոնագրային իրավունքի նորմերով, անկախ նրանից՝ արտոնագրի մասին իրապարակվող տեղեկություններում հեղինակի անունը հիշատակվելու է, թե՝ ոչ:

Սելեկցիոն նվաճման՝ կենսաբանական խմբի լուծումն ավարտելու փաստի ուժով սելեկցիոնների համար առաջանում է այդ նվաճումն արտոնագրառապունակ ճանաչելու **հայտ ներկայացնելու** անձնական ոչ գույքային իրավունք: Նման հայտ ներկայացնելու և արտոնագրատեր դառնալու իրավունք օրենքը նախ և առաջ նախատեսում է արդյունաբերական սեփականության օբյեկտ ստեղծողի՝ սելեկցիոնների համար: Միայն այն դեպքում, եթե սելեկցիոն նվաճումն իրագործվել է ծառայական պարտականությունների կամ գործատուի առաջադրանքը կատարելիս, գործատուի և սելեկցիոնների միջև կնքված պայմանագրի ուժով, արտոնագիր ստանալու համար հայտ ներկայացնելու իրավունքը փոխանցվում է գործատուին: Վերջապես, մինչև արտոնագիր ստանալը սելեկցիոններն իրավունքը ունի հայտ ներկայացնելու և արտոնագիր ստանալու իրավունքը զիջել ցանկացած անձի:

Անկախ նրանից, թե ո՞վ է ներկայացնում հայտը և դրա հիման

վրա ո՞ւմ է տրվում արտոնագիրը, սելեկցիոներին է պատկանում սելեկցիոն նվաճման **հեղինակի ամելան իրավունքը**: Սելեկցիոների անունը մատնանշվում է նաև սելեկցիոն նվաճման համար տրված արտոնագրում: Եթե հեղինակն արտոնագրատերը չէ, ապա նա կարող է պահանջել, որ իրեն տրվի հատուկ պահպանական փաստաթուղթ՝ հեղինակային վկայագիր: Բացի դրանից, սելեկցիոներն իրավունք ունի պահանջելու, որ իր անունը, որպես տվյալ սելեկցիոն նվաճումն ստեղծողի, մատնանշվի այդ սելեկցիոն նվաճմանը վերաբերող բոլոր հրապարակումներում և պաշտոնական փաստաթորթերում: Նա իրավունք ունի պահանջելու, որ իր անունը չաղավաղվի:

Վերջապես, սելեկցիոներին է պատկանում սելեկցիոն նվաճումն **անվանակոչելու** անձնական ոչ գույքային իրավունքը: Սելեկցիոն նվաճումն անվանակոչելու իրավունքն ունի լուրջ տեղեկատվական և պահպանական նշանակություն, որի պատճառով էլ օրենսդրութեն անվանակոչմանը ներկայացվում են որոշակի պահանջներ:

Սելեկցիոն նվաճման անվանումը պետք է ընդգրկի սորտի, ցեղի ծագումնաբանությունը, քուլի տա նույնացնել սորտը, լինի կարծ, տարրերվի արդեն արտոնագրված նմանատիպ սելեկցիոն նվաճումների անվանումներից: Այն չի կարող կազմված լինել միայն քվային արտահայտություններից, չպետք է տարակուսանք առաջացնի սորտի որակական և ծագումնաբանական հարցերում, չպետք է հակասի բարոյականության և մարդասիրության սկզբունքներին: Եթե սելեկցիոնների առաջարկած անվանումը չի համապատասխանում վերը նշված պահանջներին, ապա գործակալությունը մերժում է անվան գրանցումը և պահանջում է, որ սելեկցիոնները մեկ ամսվա ընթացքում առաջարկի ուրիշ անվանում:

Սելեկցիոն նվաճման հեղինակին է պատկանում **վարձադրույուն սպառապելու** գույքային իրավունքը: Նման իրավունք սելեկցիոնների համար առաջանում է այն դեպքում, եթե սելեկցիոն նվաճումն օգտագործվում է արտոնագրատիրոջ կամ այլ անձի կողմից: Սելեկցիոն նվաճումը չօգտագործվելու դեպքում վարձատրության վճարման իրավունք սելեկցիոնների համար կարող է առաջանալ միայն այն դեպքում: Եթե նրա և գործատուի միջև կայացվել է նման համաձայնություն:

Սելեկցիոնների վարձատրություն ստանալու իրավունքը գործում է արտոնագրի գործողության ողջ ժամկետի ընթացքում: Վարձատրություն:

յան չափը և վճարման կարգը սահմանվում են հեղինակի և արտոնագրատիրոջ միջև կնքված պայմանագրով:

5. Արդունագրապիրոջ իրավունքները: Արտոնագրատիրոջն է պատկանում սելեկցիոն նվաճումն օգտագործելու բացառիկ իրավունքը, իսկ այլ անձինք այդ նվաճումը կարող են օգտագործել միայն արտոնագրատիրոջ քույլտվությամբ: Սելեկցիոն նվաճումների օգտագործման՝ արտոնագրատիրոջ բացառիկ իրավունքը, ի տարբերություն նշանակող սեփականության այլ օրյեկտների արտոնագրատերերի նույն իրավունքի, սկսում է գործել ոչ քե առաջնությունը սահմանելու, այլ արտոնագրի գործողությունն սկսվելու օրվանից: Սակայն դա չի նշանակում, որ հայտ ներկայացնելու օրվանից մինչև արտոնագրին ստանալու օրը ապագա արտոնագրատերը (հայտատուն) իր օգտագործման իրավունքը պաշտպանելու հնարավորություն չունի: Այդ ընթացքում հայտատուին տրամադրվում է սելեկցիոն նվաճման ժամանակավոր իրավական պահպանություն: Եթե ժամանակավոր իրավական պահպանության գործողության ընթացքում որևէ մեկն առանց հայտատուի քույլտվության սելեկցիոն նվաճումն օգտագործի, ապա հայտատուն արտոնագրին ստանալուց հետո իրավունք ունի պահպանելու դրամական փոխհատուցում:

Ժամանակավոր պաշտպանության ընթացքում հայտատուն կ չի կարող օգտվել քոյլոր այն հնարավորություններից, որոնք առաջանում են արտոնագրին ստանալուց հետո: Ժամանակավոր պաշտպանության ընթացքում հայտ ներկայացնողին քույլտարվում է սերմերը կամ տոկմանութը վաճառել կամ այլ եղանակով փոխանցել միայն գիտահետազոտական նպատակներով, ինչպես նաև այն դեպքում, եթե վաճառքը կամ այլ փոխանցումը կապված է սելեկցիոն նվաճման նկատմամբ իրավունքը զիջելու կամ հայտատուի պատվերով սերմերի կամ տոկմանյութի պաշար արտադրելու հետ: Հայտատուի կամ նրա համաձայնությամբ՝ այլ անձի կողմից նշված արգելքը խախտելու դեպքում ժամանակավոր իրավական պահպանությունը համարվում է չկայացած¹: Այդ դեպքում հայտատուն գրկվում է ժամանակավոր իրավական պահպանության եռթյունը կազմող իրավունքներից, այն և առանց իր համաձայնության սելեկցիոն նվաճումն օգտագործողնե-

¹Տե՛ս *Sergeev A.P.* Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. М., 1999. էջ 720:

թից դրամական փոխատուցում ստանալու իրավունքից¹:

Ժամանակավոր իրավական պահպանությունը համարվում է չկայացած, եթե արտոնագիր տալը մերժելու մասին որոշման բողոքարկման հմարավորություններն սպառվել են (ՍՆՊՍՕ հոդվ. 16):

Մելեկցիոն նվաճման ժամանակավոր իրավական պահպանությունը մինչև արտոնագիր տալը դադարում է նաև, եթե լիազորված մարմինը որոշում է կայացնում արտոնագիր տալը մերժելու մասին, եթե հայտատուն հետ է վերցնում հայտը կամ արտոնագրատերը գրավոր իրաժարվում է արտոնագրից (ՍՆՊՍՕ հոդվ. 18):

Ինչպես արդեն նշվել է, արտոնագիրն ստանալու օրվանից արտոնագրատերը ծեռք է բերում սելեկցիոն նվաճումն օգտագործելու բացառիկ իրավունքը: Մելեկցիոն նվաճման օբյեկտների առանձնահատկություններից ելնելով՝ օգտագործում պետք է համարել պահպանվող սելեկցիոն նվաճման օբյեկտի, դրա սերմերի, տոհմանյութի, ինչպես նաև պահպանվող սելեկցիոն նվաճման սերմերից, տոհմանյութից ստացված բուսանյութի (սածիլներ և այլն), ապրանքային կենդանիների արտադրությունը և վերարտադրությունը, հետագա բազմացման նպատակով սերմանյութը ցանքսային պիտանիության հասցնելը, վաճառքը, այլ եղանակներով իրացնումը, Հայաստանի Հանրապետությունից արտահանելը, Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծելը, նշված նպատակներով պահեստավորելը: Սակայն, ի տարբերություն արդյունաբերական սեփականության այլ օբյեկտների արտոնագրատերին վերապահիվող օգտագործման բացառիկ իրավունքի, սելեկցիոն նվաճման արտոնագրատիրոջ իրավունքը անմիջականորեն արտոնագրի հիման վրա չի առաջանում: Ինչպես սահմանված է Քաղ. օր. 1162 հոդվածով, սելեկցիոն նվաճմանն իրավական պահպանություն տրամադրելը հիմք չէ դրա օգտագործումը բույլատրելու համար: Դրանց օգտագործումը կարող է բույլատրվել միայն տնտեսական օգտակարության փորձարկման արդյունքների հիման վրա:

Մելեկցիոն նվաճման պահպանության առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ արտոնագրատիրոջ բույլտվությունն է պահանջում նաև բույսի տեսակի կամ կենդանիների տոհմի հետ վերը նշված գործողությունները՝ կատարելու համար նաև այն դեպքերում, եթե

¹ Տե՛ս նույն տեղը:

1) բույսի տեսակը կամ կենդամու ցեղը հիմնականում ժառանգում է պահպանվող ելակետային սորտի, ցեղի հատկանիշները, եթե, իհարկե, պահպանվող սորտերը, ցեղերն իրենք այլ սելեկցիոն նվաճման հիմնական հատկանիշները ժառանգող սելեկցիոն նվաճումներ չեն.

2) ակնհայտորեն չեն տարրերվում պահպանվող սորտից, ցեղից.

3) պահանջում են պահպանվող սորտի բազմակի օգտագործում:

Սելեկցիոն նվաճումն արտոնագրատերը կարող է օգտագործել ինչպես անձամբ, այնպես էլ կարող է այդ իրավունքը փոխանցել այլ անձանց: Նա այդ կարող է անել ինչպես արտոնագիրը գիծելու, այնպես էլ լիցենզային պայմանագրերով:

Արտոնագրատերը արտոնագիրը կարող է գիծել այդպիսի հնարավորություն ընձեռող ցանկացած քաղաքացիայիրավական պայմանագիր (առուժախ, նվիրատվություն, փոխանակում և այլն) կնքելու միջոցով: Արտոնագիրը գիծելու՝ պայմանագրի վավերականության անհրաժեշտ պայման է համարվում պայմանագիրը համապատասխան պետական նարմնում գրանցելը:

Սելեկցիոն նվաճնան օգտագործման իրավունքն այլ անձանց վերապահելը կարգավորվում է լիցենզիայի (բացառիկ, հասարակ, բաց և հարկադրական) պայմանագրերով:

Բացի իրավունքներ ունենալուց, արտոնագրատերը կրում է նաև որոշակի պարտականություններ:

Սելեկցիոն նվաճումների արտոնագրատիրոջ հիմնական պարտականություններից մեկը արտոնագիրը գործողության մեջ պահելու համար տարեկան տուրքի վճարումն է: Արտոնագրատերը պարտավոր է մատնանշված տուրքը վճարել արտոնագրի գործողության ամբողջ ժամկետի ընթացքում՝ օրենսդրությամբ սահմանված չափերով և ժամկետներում: Արտոնագիրը գործողության մեջ պահելու համար սահմանված ժամկետներում տարեկան տուրքը չվճարելը հիմք է հանդիսանում արտոնագրի գործողությունը դադարեցնելու համար:

Արտոնագրատերը (ևթե սելեկցիոն նվաճնան հեղինակը չեն) պարտավոր է վարձատրել սելեկցիոն նվաճնան հեղինակին: Այդ պարտականությունը ծագում է սելեկցիոն նվաճումն օգտագործելու կապակցությամբ, եթե հեղինակի և արտոնագրատիրոջ միջև կնքված պայմանագրով վարձատրություն վճարելու այլ կամ լրացուցիչ հիմքեր նախատեսված չեն:

Վերջապէս, սելեկցիոն նվաճումների արտոնագրատիրոջ համար օրենտղիրը նախատեսում է նաև առանձնահատուկ պարտավորություն: Զադ. օր. 1160 հոդվածի համաձայն, սելեկցիոն նվաճնան արտոնագրի տերը պարտավոր է բույսերի համապատասխան սորտը կամ կենդանիների համապատասխան ցեղը պահպանել արտոնագրի գործողության ժամկետի ընթացքում այնպես, որպեսզի պահպանվեն բույսերի սորտերի և կենդանիների ցեղի գրանցման ժամանակ կազմված նկարագրության մեջ նշված հատկանիշները:

Բացի մատնանշված պարտականություններից, արտոնագրատերը կարող է լիցենզային պայմանագրերով ստանձնել նաև լրացուցիչ պարտականություններ:

Արտոնագրատիրոջ իրավունքները գործում են մինչև արտոնագրի ժամկետի ավարտը: Արտոնագրի ժամկետի ավարտից հետո սելեկցիոն նվաճումը դառնում է **համընդհանուր սեփականություն** և այն կարող է օգտագործել ցանկացած շահագրգոված անձ: Արտոնագրի գործողությունը կարող է դադարել ոչ միայն նշված հիմքով, այլև այն **անվավեր ճանաչելու և չեղյալ հայտարարելու դեպքում**:

Արդունագիրն անվավեր ճանաչելը նշանակում է, որ կոնկրետ սելեկցիոն նվաճման արդունագրային պաշտպանությունը հայտարարվում է չառաջացած, իսկ արդունագիրը՝ հանձնման պահից չգործող: Արտոնագիրը կարող է անվավեր ճանաչվել, եթե պարզվում է, որ սելեկցիոն նվաճումը չի համապատասխանում արտոնագրառնակության պահանջներին, եթք արտոնագիրն ստացողը չուներ արտոնագիր ստանալու համար օրինական հիմքեր:

Ի տարբերություն արտոնագիրն անվավեր ճանաչելուն, արտոնագիրը չեղյալ հայտարարելու դեպքում արտոնագրի գործողությունը դադարում է չեղյալ հայտարարելու օրվանից: Արտոնագիրը կարող է չեղյալ հայտարարվել, եթե արտոնագրի գործողության ընթացքում կոնկրետ սելեկցիոն նվաճումը կորցրել է արտոնագրառնակության պայմանները, եթե արտոնագրատերն օրենքով սահմանված ժամկետներում գերատեսչությանը չի տրամադրում արտոնագրառնակության պայմանների պահպանության համար անհրաժեշտ սերմեր, տոհմանություր, փաստաթղթեր և տեղեկատվություն, կամ չի ստեղծում նշված նպատակով տեղում ստուգումներ կատարելու հնարավորություն, եթե սահմանված ժամկենտներում չի մուծում արտոնագիրն ուժի մեջ պահելու տուրքը: Արտոնագիրը չեղյալ կարող է հայտարարվել նաև այն

դեպքում, երբ սելեկցիոն նվաճմանը տրված անունը չեղյալ հայտարարելու դեպքում արտօնագրատերը նոր անուն չի առաջարկում (ՄՆՊՍՕ հոդվ. 18):

Արտօնագիրն անվավեր ճանաշելու կամ չեղյալ հայտարարելու որոշումները շահագրգուված սուբյեկտները կարող են բողոքարկել դատական կարգով:

§ 2. Ինպեգրալ միկրոսխեմաների գուպոլոգիաների իրավական պահպանությունը

Ինպեգրալ միկրոսխեմաները (ԻՄՍՈ)՝ էլեկտրոնային սիմենտայի ֆունկցիայի կատարման նշանակություն ունեցող վերջնական կամ միջանկյալ չեկ միկրոէլեկտրոնային պարրագվածքներ են, որոնց գործերը և կապերն ամրաժամելիորեն չենափորված են այն նյութի ծավալում և (կամ) մակերեսույթին, որը հիմք է ծառայել գովայական իրի պարրագման համար¹: Դրանց ստեղծումը պահանջում է տքնածան ստեղծագործական աշխատանք, իսկ կիրառությունը հնարավորություն է տալիս փոքրացնել էլեկտրոնային սարքերի շափերը, ավելացնել դրանց հզորությունը, նվազեցնել էներգասպառողունակությունը, բարելավել սարքերի որակն ու հնարավորությունները: Սակայն ՀՀ քաղ. օր-ով, «Ինտեգրալ միկրոսխեմաների մասին» օրենքով իրավական պաշտպանություն է վերապահեվում ոչ քե միկրոսխեմային, այլ ինտեգրալ միկրոսխեմայի տոպոլոգիային: Պատճառն այն է, որ կոնկրետ միկրոսխեմայի առանձնահատկությունները պայմանավորված են դրանում տեղակայված տարրերի ընտրությամբ և տեղակայման առանձնահատկությամբ, այսինքն՝ ինտեգրալ միկրոսխեմայի տոպոլոգիայով:

Ըստ ԻՄՍՕ 1-ին հոդվածի, **ինպեգրալ միկրոսխեմայի գուպոլոգիա է համարվում նյութական կրիչի վրա ամրակայված ինպեգրալ միկրոսխեմայի գործերի համախմբության և դրանց միջև կապերի գործածակերպաշական դասավորությունը**: Օրենքին համապատասխան և օրենքով սահմանված կարգով պաշտպանվում է ոչ քե

¹ Տե՛ս «Ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաների իրավական պաշտպանության մասին» ՀՀ 1998թ. փետրվարի 3-ի օրենքի 1-ին հոդվածը: Այսուհետ «ԻՄՍՕ»:

ցանկացած տոպոլոգիա, այլ այն տոպոլոգիան, որն ինքնօրինակ է: Տոպոլոգիան համարվում է ինքնօրինակ, եթե այն հեղինակի ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք է: Ընդ որում, տոպոլոգիական ինքնօրինակությունն ապացուցման կարիք չի գգում: Այն համարվում է ինքնօրինակ, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ: Ինքնօրինակության բացակայության ապացույց կարող է ծառայել տոպոլոգիայի ստեղծման դրությամբ, ԻՍՍ-ներ մշակողների համար դրա տարրերի համախմբության հանրահայտությունը: Որպես կանոն, եթե տոպոլոգիայի ստեղծման բվականի դրությամբ դրա տարրերի համախմբությունը հանրահայտ է ԻՍՍ-ներ մշակողների համար, ապա այդպիսի տոպոլոգիային իրավական պաշտպանություն չի ընձեռվում (ԻՍՍՕ հոդվ. 5): Նման տոպոլոգիային իրավական պաշտպանություն է ընձեռվում միայն այն դեպքում, եթե այն հեղինակի ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք է:

Ինքնօրինակությունը տոպոլոգիայի պաշտպանունակությանը ներկայացվող միակ պայմանն է: Այսինքն, եթե տոպոլոգիայի հեղինակն արդեն իսկ գոյություն ունեցող տարրերակները չի ընդորինակել, այլ մշակել է ինքնուրույնաբար, այդ տոպոլոգիային վերապահվում է իրավական պաշտպանություն՝ անկախ այլ տարրերակների հետ ունեցած նմանությունից:

Որևէ պահանջ չի ներկայացվում նաև տոպոլոգիայի նյութական կրիչին: Տոպոլոգիայի նյութական կրիչ է հանդիսանում ինտենզիվ միկրոսխեմայի բյուրեղը կիսահաղորդիչ շերտի (թանքի) այն մասը, որի ծավալում կամ մակերևույթին ձևափորված են կիսահաղորդիչ միկրոսխեմային տարրերը, միջտարրային միացումները և կոնտակտային տարածքները¹: Տոպոլոգիան կարող է ամրակայվել բյուրեղի, միկրոսխեմայի, կայծքարե թանքի վրա, գծագրվել, նկարվել թղթի վրա, թվային տեսքով ամրակայվել մագնիսական, օպտիկական և այլ կրիչների վրա²:

Տոպոլոգիային վերապահված իրավական պաշտպանությունը չի տարածվում տոպոլոգիայում իրագործված նտահղացումների, եղանակների, համակարգերի, տեխնոլոգիաների, ինչպես նաև կողավորված տեղեկատվության վրա: Պաշտպանության օբյեկտ է հանդիսա-

¹ Տես **Ա. Անդրեև** նշված աշխատությունը, էջ 689:

² Տես **Կայլապիհ Վ. Օ.** նշված աշխատությունը, էջ 318:

նում միայն տոպոգիան: Ինչ վերաբերում է ինտեգրալ միկրոսխեմաների պատրաստման եղանակներին, ԻՍՍ-ի բյուրեներին և այլ տեխնիկական լուծումներին, ապա դրանք, օրենքով նախատեսված շափանիշների առկայության դեպքում, կարող են դառնալ արտոնագրային իրավունքի պաշտպանության օբյեկտ¹:

ԻՍՍ-ի տոպոլոգիայի իրավունքի սուբյեկտներ կարող են հանդիսանալ հեղինակները, նրանց ժառանգելու այն ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք, որոնք օրենքի կամ պայմանագրի ուժով դարձել են բացառիկ իրավունքների կրող (իրավատեր):

Հեղինակ է ճանաչվում այն ֆիզիկական անձը, որի ստեղծագործական աշխատանքով ստեղծվել է ինտեգրալ միկրոսխեմայի տոպոլոգիան: Հեղինակ ճանաչվելու համար որևէ ձևականության պահպանում (հայտ ներկայացնել, օբյեկտը գրանցել և այլն) չի պահանջվում: Ֆիզիկական անձը տոպոլոգիայի հեղինակ է դառնում դրա ստեղծման փաստի ուժով: Քանի որ տոպոլոգիան որոշակի տարրերի ֆիքսված տեղաբաշխումն է, ուստի անձին հեղինակ ճանաչելու համար չի պահանջվում նաև կոնկրետ պատրաստվածքում ինտեգրալ միկրոսխեմայում տոպոլոգիայի իրացում: Բավական է, որ տարրերի տեղաբաշխվածության սխեման ինչ-որ տեղ արձանագրվի²:

Տոպոլոգիան կարող է ունենալ ինչպես մեկ, այնպես էլ մեկից ավելի հեղինակներ: Եթե տոպոլոգիան ստեղծվել է երկու կամ ավելի հեղինակների համատեղ ստեղծագործական աշխատանքով, ապա նրանցից յուրաքանչյուրը ճանաչվում է հեղինակ: Համահեղինակ կարող են ճանաչվել միայն ստեղծագործական ներդրում ունեցող անձինք: Համահեղինակ ճանաչվելու համար ստեղծագործական աշխատանքի ծավալը և այդպիսին կատարելու եղանակն ու պայմանները նշանակություն չունեն: Հեղինակներ չեն ճանաչվում այն անձինք, ովքեր ցուցաբերել են զուտ տեխնիկական, կազմակերպչական, նյութական բնույթի օգնություն կամ աջակցել են միայն տոպոլոգիայի օգտագործման փաստաթղթերի ձևակերպման հարցում (ԻՍՍՕ հոդվ. 6):

ԻՍՍ-ի տոպոլոգիայի հեղինակ կարող են դառնալ ինչպես Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները, այնպես էլ օտարերկ-

¹ Տես **ԱՊ Անդրեասի Աշված աշխատությունը**, էջ 690: **Վ.Օ. Կայսարին** նշված աշխատությունը, էջ 319:

² Տես **Վ.Օ. Կայսարին** նշված աշխատությունը, էջ 319:

բացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք: ԻՍՍՕ 13 հոդվածի համաձայն, օտարերկրյա ֆիզիկական անձինք Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան կամ փոխադարձության սկզբունքով օգտվում են «Ինտեգրալ միկրոսխեմաների պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով նախատեսված իրավունքներից և կրում են հանրապետության քաղաքացիներին վերապահված պարտականություններ:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ, իրավաբանական անձինք ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիայի հեղինակ դառնալ չեն կարող: Նրանք կարող են հանդիսանալ դրանց օգտագործման բացառիկ իրավունքի կրողներ՝ իրավատերեր: Մասնավորապես, եթե տոպոլոգիան ստեղծվել է ծառայողական պարտականությունների կատարման ընթացքում կամ գործատուի հանձնարարությամբ, ապա հեղինակի հետ կնքված պայմանագրի ուժով տոպոլոգիայի իրավունքի սուբյեկտ՝ վկայական ստացող, հանդես է գալիս գործատուն (որպես կանոն՝ իրավաբանական անձը): Հարկ է նկատի ունենալ, որ իիշատակված դեպքերում ևս տոպոլոգիայի հեղինակի համարվում է այն ստեղծող ֆիզիկական անձը: Այդ դեպքերում իրավաբանական անձը՝ գործատուն, ծեռք է բերում միայն տոպոլոգիան օգտագործելու բացառիկ իրավունքը: Ընդ որում, ընդհանուր կանոնի համաձայն, այդ իրավունքն էլ կարող է ծեռք բերել միայն հեղինակի հետ կնքված պայմանագրով: Նշանակում է, եթե նման պայմանագրի չի կնքվել, կամ կնքվել է հեղինակի բոլոր իրավունքները պահպանելու մասին պայմանագրի, ապա գործատուն չի կարող ծեռք բերել ծառայողական հանձնարարության կատարման ընթացքում ստեղծված տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքը:

Հեղինակի մահվանից հետո տոպոլոգիայի իրավունքի սուբյեկտներ դառնում են նրա ժառանգները: Մակայն ժառանգներին են անցնում հեղինակի ոչ թե բոլոր, այլ՝ գույքային իրավունքները: Տոպոլոգիայի հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքները ժառանգաբար չեն փոխանցվում, սակայն ժառանգները կարող են իրականացնել դրանց պաշտպանությունը:

2. Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանված կարգով հավասարապես պաշտպանվում են ինչպես գրանցված, այնպես էլ չգրանցված տոպոլոգիաների նկատմամբ իրավունքները: Տոպոլոգիայի պետական գրանցումն իրականացվում է տոպոլոգիաների հե-

դիմակի կամ այլ իրավատիրոջ իրավունքների պաշտոնական հավաստման, տոպոլոգիայի ինքնօրինակության հաստատման և օգտագործման պաշտոնական պայմանների ապահովման նպատակով։ Գրանցելով նոր տոպոլոգիան՝ հեղինակը կամ այլ իրավատերը ոչ միայն իրավարակայնորեն հայտարարում է ձեռք բերված ստեղծագործական արդյունքի նկատմամբ իր իրավունքը, այլև պաշտոնապես հավաստում է այն հատկանիշները, որոնք իր տոպոլոգիան տարբերում են արդեն հայտնի այլ տոպոլոգիաներից։

ԻՍՍՕ 10 հոդվածի համաձայն, տոպոլոգիայի հեղինակը կամ այլ իրավատերը կարող է անմիջականորեն կամ իր ներկայացուցի միջոցով ԻՍՍ-ի տոպոլոգիայի պետական գրանցման հայտ ներկայացնել **պետական լիազորված մարմին։** Եթե մինչև հայտ ներկայացնելը տոպոլոգիան օգտագործվել է, հայտը կարող է ներկայացվել մինչև առաջին օգտագործման թվականից երկու տարին լրանալը։

Հայտը պետք է վերաբերի մեկ տոպոլոգիայի և պարունակի՝

ա) դիմում ԻՍՍ-ի տոպոլոգիայի պետական գրանցման վերաբերյալ, որտեղ նշվում է իրավատերը (հայտատուն), ինչպես նաև հեղինակը, եթե նա չի իրաժարվել որպես այդպիսին հիշատակվելուց, նրանց բնակության կամ գտնվելու վայրը և առաջին օգտագործման թվականը (եթե այն օգտագործվել է)։

բ) տոպոլոգիայի նույնականացման նյութերը՝ ներառյալ համառոտ շարադրանքը։

Հայտին կցվում է պետական տուրքի վճարման անդրրագիրը։

Պետական լիազորված մարմինը երկամսյա ժամկետում ստուգում է ստացված հայտի համապատասխանությունն օրենքով ներկայացվող պահանջներին և, դրական արդյունքների դեպքում, հնարյա ժամկետում տոպոլոգիան գրանցում է ԻՍՍ-երի տոպոլոգիաների գրանցման՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական մատյանում։ Տակիս է ԻՍՍ-երի տոպոլոգիաների պետական գրանցման վկայական և եռամսյա ժամկետում իր պաշտոնական տեղեկագրում տեղեկություններ է իրավարակում գրանցված տոպոլոգիայի մասին։

Հայտը ներկայացնելու կամ պետական լիազորված մարմնի հարցումն ստանալու օրվանից երկամսյա ժամկետում, հայտատուն իրավունք ունի լրացումներ, ուղղումներ և ճշտումներ կատարել հայտի փաստաթղթերի մեջ։ Պետական գրանցամատյանում գրանցված տեղեկությունները համարվում են հավաստի, քանի դեռ հակառակն ա-

պացուցված չէ: Այդ տեղեկությունների հավաստիության համար պատասխանատվությունը կրում է հայտադրություն:

Տոպոլոգիայի գրանցման հետ միաժամանակ հեղինակը կամ այլ իրավատերը կարող է երրորդ անձանց կողմից իր իրավունքների դեմ ուժնականացնելու արգելելու, տոպոլոգիայի նկատմամբ իր ունեցած իրավունքն ապացուցելու նպատակով, օգտագործել նաև իրավական այլ միջոցներ: Մասնավորապես, ԻՍՍՕ 10 հոդվածը նախատեսում է, որ տոպոլոգիայի հեղինակը կամ այլ իրավատերն իր իրավունքների մասին նախազգուշացնելու նպատակով, իրավունք ունի պաշտպանվող տոպոլոգիայի, ինչպես նաև այդպիսի տոպոլոգիա պարունակող իրերի վրա գետեղել նախազգուշական գրառում՝ լատիններն Տ տառի կամ այդ տառը շրջանակի, քառակուսու, փակագծերի կամ չակերտների մեջ վերցրած պատկերի տեսքով: Նշված պատկերի հետ պետք է նշվեն տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքի գործողության ժամկետի սկիզբը և իրավատիրոջը նույնականացնող տեղեկություն:

Նախազգուշական նշանի օգտագործումը պարտադիր չէ. և չի ազդում տոպոլոգիայի պաշտպանունակության վրա: Այդ նշանն ունի միայն տեղեկատվական նշանակություն: Դրա միջոցով երրորդ անձինք (ինչպես հանրապետությունում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս) տեղեկանում են, որ տվյալ տոպոլոգիան օգտվում է պաշտպանությունից:

3. Ինքնօրինակ տոպոլոգիայի ստեղծման կապակցությամբ դրա հեղինակը, իսկ օրենքով նախատեսված դևաքերում նաև այլ անձինք (գործառու, պատվիրատու, ժառանգորդներ), ճեռք են բերում որոշակի սուրբեկտիվ իրավունքներ և ստանձնում են պարտականություններ: Այդ իրավունքները բաժանվում են գույքայինի և անձնական ոչ գույքայինի: Ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիաների պաշտպանության մասին օրենքը հեղինակի անձնական ոչ գույքային իրավունքներից մատնանշում է հեղինակության (հոդվ. 6), գրանցման հայտ ներկայացնելու և անվան (հոդվ. 10) իրավունքը:

Հեղինակության իրավունք անօտարելի անձնական իրավունք է և օրենքով պաշտպանվում է անժամկետ: Այդ իրավունքը պատկանում է միայն տոպոլոգիայի հեղինակին, գործում է ինչպես նրա կենդանության օրոք, այնպես էլ մահվանից հետո: Հեղինակի մահվանից հետո նշված իրավունքը պաշտպանվում է որպես հասարակայնորեն

նշանակալից շահ¹: Հեղինակության իրավունքն իմտեգրալ միկրոսխմաներ ստեղծողների համար ունի շափազանց կարևոր նշանակություն, քանի որ դա հնարավորություն է տալիս ոչ միայն դառնալ հանրածանաշ, այլև հավակնել նոր պատվերներ կամ ավելի լավ աշխատանք ստանալու:

Տոպոլոգիաներ ստեղծողների համար հեղինակության ճանաչումն առանձնակի նշանակություն է ձեռք բերում նաև այն պատճառով, որ նույնատիպ տոպոլոգիաների հեղինակ կարող են դառնալ տարբեր անձինք: Դա կապված է տոպոլոգիայի՝ որպես ստեղծագործական աշխատանքի առանձնահատուկ արդյունքի, յուրահատկության և դրա իրավական կարգավորման առանձնահատկությունների հետ: Ի տարբերություն հեղինակային իրավունքի, որի օբյեկտներն անկրկնելի են, նույն տոպոլոգիան կարող է ստեղծվել մի քանի հեղինակների կողմից: Եվ քանի որ տոպոլոգիայի համար, ի տարբերություն արտոնագրային իրավունքի, առաջնության իրավունք չի կիրառվում, բոլոր ստեղծողներն եւ կամարվեն իրենց ինքնուրույն ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքը համարվող տոպոլոգիայի հեղինակ: Նշված հանգամանքը տոպոլոգիա ստեղծողներին շահագրգոռում է գրանցել իրենց ստեղծած տոպոլոգիան և ճանաչվել դրա հեղինակ:

Հեղինակության իրավունքից բացի, տոպոլոգիայի հեղինակին է պատկանում նաև **անվան իրավունքը**: ԻՍՍՕ 9 հոդվածը սահմանում է, որ տոպոլոգիայի պետական գրանցման վերաբերյալ դիմումում պետք է նշվի նաև հեղինակի անունը, եթե նա չի հրաժարվել որպես այդպիսին հիշատակվելուց: Հեղինակի ցանկությամբ, նրա անունը հիշատակվում է նաև գերատեսչության տեղեկատուում հրապարակվող տեղեկություններում: Անվան իրավունքը հեղինակին հնարավորություն է տալիս պահանջելու, որ իր ստեղծած տոպոլոգիայի նախն ցանկացած տեղեկատվության մեջ, առանց աղավաղման, հիշատակվի իր, որպես հեղինակի, անունը: Անվան իրավունքը բացարձակ, անօտարելի և անժամկետ պահպանվող անձնական իրավունք է:

Տոպոլոգիաներ ստեղծողները շատ հաճախ դրանց տալիս են նաև **անվանումներ**: Իրավական տեսակետից նման երևոյթն արժեքավորում չտնի, քանի որ տոպոլոգիաներն անվանակոչելուն և տոպոլոգիայի անվանմանը այնպիսի պահանջներ, ինչպիսիք ներկայացվում են մտավոր սեփականության այլ օբյեկտների նկատմամբ, օ-

¹ Տե՛ս **Մերգեկ Ա. Պ.**, Աշված աշխատությունը, էջ 696:

բենադիրը չի ներկայացնում:

Հեղինակի անձնական ոչ գույքային հաջորդ իրավունքը տոպոլոգիայի պետական գրանցման համար **հայպր ներկայացնելն է**, սակայն այդ իրավունքը ևս տոպոլոգիայի հեղինակի համար չունի այնպիսի նշանակություն, ինչպիսին ունի արդյունաբերական սեփականության օբյեկտների գրանցման հայտը ներկայացնելը: Տոպոլոգիայի գրանցումն իրավաստեղծ բռույթ չունի: Այն սուկ հեղինակի կամ այլ հայտադրուի իրավունքների իրավական ծևակերպվածության հավաստումն է:

Ինչպես հեղինակի, այնպես էլ այլ շահագրգուված անձանց համար առանձնական նշանակություն ունի ինտեգրալ միկրոսխեմաների տոպոլոգիայի **օգտագործման գույքային իրավունքը**: Ըստ ԻՄՍՕ 7 հոդվածի, տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքը պատկանում է հեղինակին կամ այլ իրավատիրոջ և հնարավորություն է տալիս նրան իր հայեցողությամբ արտադրել և տարածել այդպիսի տոպոլոգիայով ԻՄՍ-ներ. ինչպես նաև արգելել դրա օգտագործումն օրենքին հակասող դեպքերում:

Եթե տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքը պատկանում է մի քանի անձանց, ապա այդ իրավունքներից օգտվելու հետ կապված փոխհարաբերությունները որոշվում են նրանց միջև կնքված պայմանագրով: Նման պայմանագրի բացակայության դեպքում նրանցից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի տոպոլոգիան օգտագործել իր հայեցողությամբ, սակայն իրավունք չունի օգտագործման իրավունքը զիջել այլ անձի կամ տալ օգտագործման թույլտվություն՝ առանց մյուս իրավատերերի համաձայնության:

Ծառայողական պարտականությունների կատարմամբ կամ գործադրուի առաջադրանքով ստեղծված տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքը պատկանում է գործատուին, եթե նրա և հեղինակի միջև կնքված պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ: Այդ պայմանագրով կարող է սահմանվել նաև հեղինակի վարձատրության շափու և վճարման կարգը: Գործատու չհամարվող պատվիրատուի և հեղինակի միջև կնքված պայմանագրով ստեղծված տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքը պատկանում է պատվիրատուին, եթե պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ:

Օրենքը տոպոլոգիայի հեղինակին կամ այլ իրավատիրոջը վերապահում է ոչ միայն տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքը, այլև նրանց վերապահում է տոպոլոգիայի օգտագործման ի-

իրավունքն այլ անձանց լրիվ կամ մասնակի փոխանցելու իրավունք: ԻՄՍՕ 8 հոդվածի համաձայն, տոպոլոգիայի նկատմամբ գույքային իրավունքները պայմանագրի հիման վրա ամբողջովին կամ մասնակիորեն կարող են փոխանցվել այլ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց: Պայմանագիրը պետք է սահմանի տոպոլոգիայի օգտագործման եղանակը և ծավալը, վճարումների չափը և վճարման կարգը, պայմանագրի գործողության ժամկետը: Եթե տոպոլոգիան գրանցված է պետական լիազորված մարմնում, ապա դրա նկատմամբ գույքային իրավունքների գիշման պայմանագիրը պետք է գրանցվի այդ նույն մարմնում: Զգրանցված պայմանագիրը համարվում է անվավեր:

Տոպոլոգիայի օգտագործման բացառիկ իրավունքը գործում է տասը տարի: Այդ ժամկետի սկիզբը որոշվում է կամ՝ տոպոլոգիայի առաջին օգտագործման թվականով, կամ՝ պետական լիազորված մարմնում տոպոլոգիայի գրանցման թվականով՝ հիմք ընդունելով նշված թվականներից այն, որն առաջինն է արձանագրվել (ԻՄՍՕ հոդվ. 4):¹

Ինչպես օգտագործման բացառիկ իրավունքների խախտման, այնպես էլ անձնական ոչ գույքային բացարձակ իրավունքների խախտման դեպքում հեղինակը կամ այլ իրավատեր սահմանված կարգով կարող են դիմել դատարան: Կախված խախտման բնույթից և դրանով առաջացած հետևանքներից, նրանք իրավունք ունեն պահանջելու՝ նախքան իրավունքի խախտումը գոյություն ունեցող դրույթին² վերականգնում, պատճառված վնասի հատուցում, ինչպես նաև օրենսդրությամբ նախատեսված այլ միջոցների կիրառում:

Դատարանի որոշմամբ, բացի մատնանշված միջոցների կիրառումից, ապօրինի պատրաստված ԻՄՍ-ները և այդպիսին պարունակող իրերը, ինչպես նաև դրանց պատրաստման համար նախատեսված նյութերը և սարքավորումները կարող են բռնագրավել, ոչնչացվել, իրացվել, իրացումից ստացված գումարները հաշվեգրվել պետական բյուջեն կամ հայցվորի խնդրանքով փոխանցվել վերջինիս՝ որպես պատճառված վնասների հատուցում:

¹ Տոպոլոգիայի առաջին օգտագործման թվական է համարվում տվյալ տոպոլոգիան կամ այլ տոպոլոգիայով ԻՄՍ-ն աշխարհում որևէ տեղ տնտեսական շրջանառության մեջ դմելով՝ փաստարդերով ամրագրված ամենավաղ թվականը:

² Սեր կարծիքով, ԻՄՍՕ հոդվ. 14-ում «իրադրություն» եզրույթը ճիշտ օգտագործված չէ (տե՛ս Թաղ. օր. 14 հոդվ., կետ 2):

§ 3. Ծառայողական և առևտրային գաղտնիքի իրավական պահպանությունը

1. Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ պահպանվում են պետական, ռազմական, բժշկական, քննչական, փաստաբանական, ընտանելիքան կյանքին վերաբերող և այլ տիպի տարատեսակ գաղտնիքներ: Այդ գաղտնիքներից յուրաքանչյուրի կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրությամբ սահմանվում է ինչպես տեղեկությունների չիրապարակելու պարտականություն, այնպես էլ առանց իրավասու անձանց կամ մարմինների օրինական բույլությունը դրանք տարածելու համար պատասխանատվություն: Գաղտնիք համարվող տեղեկությունների որոշակի խումբ և դրանց առնչությամբ առաջացող հասարակական հարաբերություններ նախատեսում և կարգավորում է նաև քաղաքացիական իրավունքը: Սակայն այդ իրավունքի նորմերով կանոնակարգվող գաղտնիքները՝ ծառայողական, առևտրային, բանկային¹, վերը նշված գաղտնիք համարվող տեղեկություններից տարբերվում են նրանով, որ կապված են գործարարական հարաբերությունների հետ, ունեն առևտրային արժեք²:

Այդ պատճառով Քաղ. օր. 141 հոդվածը ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք³ և համարում այն գործությունը, որը երրորդ անձանց անհայտ լինելու ուժով ունի իրական կամ հնարավոր առևտրային արժեք, չկա օրինական հիմքերով այն ազարդութեան պահանակու հնարավորություն, և գործեկան պահպանությունը ունեցողը միջոցներ է չեռնարկում դրա գաղտնիության պահպանման համար:

Տրված հասկացությունից բխում է, որ տեղեկատվությունը ծառայողական կամ առևտրային գաղտնիք համարելու համար պետք է ունենա օրենքով մատնանշված երեք հատկանիշ:

ա. Նախ այդ գործեկան պահպանությունը երրորդ անձանց անհայտ լինելու ուժով պետք է ունենա իրական կամ հնարավոր առևտրային

¹ Այսուհետև կօգտագործվի «առևտրային գաղտնիք» արտահայտությունը:

² Տես *Сергеев А.П.* Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. М., 1999, из 679:

³ Նկատի ունենալով բանկային գաղտնիքի ճյուղային առանձնակի կարգավորվածությունը, սույն գլխում բանկային գաղտնիքի իրավական պահպանության հարցերը չեն պարզաբանվում:

արժեք: Այսինքն, գաղտնիք է համարվում ոչ թե ընդհանրապես շիրապարակված, հանրությանն անհայտ տեղեկատվությունը, այլ անձանց որոշակի շրջանակի համար առևտրային հետաքրքրություն ներկայացնող, օգտագործման համար պիտանի, չբացահայտված այն տեղեկատվությունը, որը ճեռք բերելու համար նրանք կկատարեին որոշակի ծախսեր:

բ. Զկա օրինական իիմքերով այն ազատորեն պրանալու հնարավություն: Տվյալ դեպքում խոսքը գնում է տեղեկատվության հանրամատչելիության մասին: Եթե համապատասխան տեղեկատվությունը օրինական ճանապարհով կարող է ստանալ ցանկացած շահագրգոված անձ, այդպիսի տեղեկատվությունը գաղտնի համարվել չի կարող: Գաղտնի կարող է համարվել միայն այն տեղեկատվությունը, որը հանրամատչելի չէ և առանց տիրապետողի քույլտվության ոչ ոք ծանոքանալ չի կարող:

գ. Տեղեկադվուրյուն ունեցողը միջոցներ է չեռարկում դրա զաղգնիության պահպանման համար: Այսինքն, տեղեկատվությունը գաղտնիք համարելու համար անհրաժեշտ է, որ դրա տիրապետողն իրականացնի այնպիսի միջոցառումներ, որոնք արգելեն առանց իր քույլտվության տեղեկատվություն ստանալը: Օրինակ, «Կոկա-կոլայի» բանաձևը գաղտնի է, պահպում 1886 թվականից: Այդ բանաձևը հայտնի է երկու պաշտոնատար անձանց, որոնք մեկը մյուսին չգիտեն: Բանաձևը պահպում է բանկում և կարող է բացահայտվել միայն տնօրենների խորհրդի որոշմամբ¹:

Նշված հատկանիշները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ *առևտրային զաղգնիք կարող է ճանաչվել կոնկրետ անձի փաստացի մենաշնորհը հանդիսացող շրացահայտված ցանկացած վեկելիադվուրյունը, որն անձն իրավասու է քույլապրենի ցանկացած եղանակով պահպանելու՝ այլ անձանց ապօրինի օգտագործումից*: Ծառայողական կամ առևտրային գաղտնիքի կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ առևտրային գաղտնիք կարող են համարվել արտադրության, ծառայությունների մատուցման, տեխնոլոգիական գործնքացների, կառավարման, ֆինանսական և գործարարի այլ գործունեությանը վերաբերող տարաբնույթ տեղեկություններ, այդ

¹ Տես **Բերիսոն Ա.С.** Проблемы новизны в изобретательном праве. Л., 1967, էջ 33:

թվում այնպիսիները, որոնք արտոնագրային իրավունքի օբյեկտներ են, բայց ինչ-ինչ նկատառումներով արտոնագրման չեն ներկայացվում:

Այդ օբյեկտների առանձնահատկությունը նտավոր սեփականության նույնպիսի օբյեկտներից այն է, որ առևտրային գաղտնիքի պաշտպանունակությունը ստուգվում է ոչ թե մուավոր սեփականության օբյեկտ ճանաչելիս, այլ այն ժամանակ, երբ խախտվում կամ վիճարկվում է առևտրային գաղտնիքի իրավունքը. և պահանջվում է պարզել ընդհանրապես այդ տեղեկատվության գաղտնիքը լինելու հանգամանքը¹:

Վերջապես, Քաղ. օր. 1164 հոդվածին համապատասխան, ծառայողական կամ առևտրային գաղտնիքն ապօրինի օգտագործումից պահպանելու իրավունքը ծագում է անկախ այդ տեղեկատվության նկատմամբ որևէ ծեսականություն կատարելուց (գրանցելուց, վկայական ստանալուց և այլն):

2. Գործող օրենսդրությունն առևտրային գաղտնիք է համարում չբացահայտված այն տեղեկությունը, որը վերաբերում է գործարարության բնագավառին: Հետևաբար, առևտրային գաղտնիքի իրավունքի սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ գործարարական գործունեությամբ գրադպող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը: Բացի Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներից և իրավաբանական անձանցից, առևտրային գաղտնիքի իրավունքից օգտվում են նաև օտարերկրյա քաղաքացիներն ու իրավաբանական անձինք: Վերջիններիս համար, առանց բացառության, գործում են առևտրային գաղտնիքի պահպանության համար Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր կանոնները:

Առևտրային գաղտնիքի իրավունքի սուբյեկտների համար օրենսդրությամբ երաշխավորվում են մի շարք իրավունքներ և սահմանվում են պարտականություններ:

Առաջին և թերևս՝ ամենահիմնական իրավունքը որոշակի գործիքավությունը գաղտնիք համարելու իրավունքն է: Տեղեկատվությանը տիրապետողն ինքն է որոշում ինչպիսի տևողեկատվությունը հանձնել առևտրային գաղտնիք և ինքն էլ սահմանում է դրա պահպանության կանոնները: Սակայն, նշված իրավունքն անսահմանափակ

¹ Ст. Гражданское право. Учебник, часть 3. Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1998, т. 171:

Հ: Ցանկացած պետություն իրավունք ունի պետական և հանրային շահերի պաշտպանության նպատակով, պետական և ռազմական անվտանգության պահովման համար, ինչպես նաև անբարեխիղճ մրցակցությունը կանխելու և սպառողների շահերի պաշտպանությունն ապահովելու նպատակով ոչ միայն հսկողություն իրականացնել գործարարների գործունեության նկատմամբ, այլև սահմանել տեղեկատվության այն տեսակները, որոնք ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք համարվել չեն կարող:

Հայաստանի Հանրապետությունում այն տեղեկատվությունները, որոնք չեն կարող ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք լինել, սահմանվում են միայն օրենքով (Քաղ. օր. հոդվ. 141): Մասնավորապես, Քաղ. օր. 1164 հոդվածի համաձայն, շրացահայտված տեղեկատվության պահպանության կանոնները չեն կիրառվում իրավաբանական անձանց, գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման, պետական վիճակագրական հաշվետվության տեղեկությունների նկատմամբ: Բացի քաղաքացիական օրենսգրքից, ծառայողական կամ առևտրային գաղտնիք չհամարվող տեղեկությունների այլ տեսակներ նախատեսված են, օրինակ, «Արժեքթերի շուկայի կարգավորման մասին», «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» և այլ օրենքներով:

Երկրորդ առևտրային գաղտնիքին տիրապետողն իրավասու և օգտագործել գեղեկարգվության գաղփանիության պահպանությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ, օրենքով չարգելված, ցանկացած միջոց և եղանակ: Այդ միջոցների ընտրության իրավունքը պատկանում է միայն գաղտնիքը տիրապետողին: Նա կարող է օգտագործել տեխնիկական միջոցներ, նշակել կազմակերպական միջոցառումներ, գաղտնիքի պահպանության հրահանգներ, փաստաթորերի հետ աշխատելու հրահանգներ, գաղտնիքի հետ առնչվող աշխատակիցների վարքագծի կանոններ, գաղտնիքի հրապարակման համար պատասխանատվության միջոցներ և այլն:

Երրորդ, առևտրային գաղտնիքին տիրապետողն իրավունք ունի պահանջելու երրորդ անձանցից չեղապահ մնալ առևտրային գաղփանիք համարվող գեղեկություններին անօրինական դիրանալու գործողություններից: Տվյալ դեպքում խոսքը գնում է ոչ թե այդ տեղեկատվությունը երրորդ անձանց կողմից օգտագործելն արգելելու, այլ անօրինական կարգով այլ անձի պատկանող գաղտնի տեղեկատ-

վությունն օգտագործելու մասին: Բանն այն է, որ առևտրային գաղտնիքին տիրապետողն օգտվում է դրա օգտագործման ոչ թե իրավաբանական, այլ փաստացի մենաշնորհից: Այդ պատճառով, անկախ կամ հակառակ գաղտնիքին տիրապետողի քույլտվությունից, այդպիսի տեղեկություններն իմքնուրույն և օրինական ստացած անձն իրավունք ունի դրանք օգտագործել՝ անկախ այդ տեղեկատվությունը տիրապետողի իրավունքներից ու վերջինիս հանդեպ պատասխանատվություն չի կրում՝ դրանց օգտագործման համար (Քաղ. օր. հոդվ. 1165, կետ 4):

Վերը շարադրվածից բխում է, որ գաղտնի տեղեկատվությունն ապօրինի օգտագործումից պահպանելու իրավունքի գոյությունը կախված է գաղտնիության պահպանվածությունից: Եթե տեղեկատվությունը ինչ-ինչ ճանապարհով հայտնի է դառնում երրորդ անձանց, ապա դադարում է գաղտնիք համարվել: Ասվածը չի նշանակում, որ գաղտնիք է համարվում միայն մեկ սուբյեկտին հայտնի տեղեկատվությունը: Նույն տեղեկատվությունը կարող է հայտնի լինել և օգտագործվել միմյանցից անկախ գործող տարբեր սուբյեկտների կողմից: Բայց այդ տեղեկատվությունը կհամարվի գաղտնիք, եթե նրանցից յուրաքանչյուրը ճեղնարկել է համապատասխան միջոցներ՝ դրա գաղտնիությունը պահպանելու համար:

Չորրորդ. գաղտնի տեղեկատվությունն ապօրինի հիմքերով ստացած, տարածած կամ օգտագործող անձից օրինական տիրապետողն իրավունք ունի պահանջել հատուցելու ապօրինի օգտագործմանը պատճառված վնասները: Եթե գաղտնի տեղեկատվությունն ապօրինի օգտագործող անձն այն ստացել է տարածելու իրավունք չունեցող անձից, որի մասին չգիտեր և պարտավոր չեր իմանալ (քարեխիղ ճեղք բերող), ապա գաղտնի տեղեկատվության օրինական տիրապետողն իրավունք ունի բարեխիղ ճեղք բերողից պահանջել այդ տեղեկատվության օգտագործմամբ պատճառված վնասների հատուցում՝ սկսած այն պահից, եթե բարեխիղ ճեղք բերողն իմացել է, որ դրա օգտագործումն ապօրինի է (Քաղ. օր. հոդվ. 1165):

Գաղտնի տեղեկատվության օրինաշափ տիրապետողն իրավունք ունի ապօրինի օգտագործողից պահանջել անհապաղ դադարեցնել դրա օգտագործումը: Սակայն դատարանը, հաշվի առնելով այդ տեղեկատվության օգտագործման համար բարեխիղ ճեղք բերողի կատարած ծախսերը, կարող է դրա օգտագործումը քույլատրել՝

հատուցելի ոչ բացառիկ լիցենզիայի պայմանագրով:

Հիմքերող, առևտրային գաղտնիքին տիրապետողն ունի այն սեփական հայեցողությամբ, ազատորեն տնօրինելու իրավունք: Նա կարող է ցանկացած ժամանակ, եթե դրանով չի խախտի իր գործընկերների իրավունքները, բացահայտել գաղտնիք համարվող տեղեկատվությունը: Նա կարող է այդ տեղեկատվությունը գիշել այլ անձի, վաճառել, տեղեկատվության բովանդակությունը կազմող տեղեկություններն ամբողջությամբ կամ նաև նաև կիրրեն լիցենզային պայմանագրով հանձնել այլ անձի (Քաղ. օր. հոդվ. 1166): Եթե գաղտնիք համարվող տեղեկատվության օգտագործման իրավունքը լիցենզային պայմանագրով հանձնվում է այլ անձի, ապա այդ անձը (լիցենզառուն) պարտավոր է պատշաճ միջոցներ ծեռնարկել՝ պայմանագրով ստացած տեղեկատվության գաղտնիության պահպանության համար և, լիցենզատուին հավասար, ունի երրորդ անձանց ապօրինի օգտագործումից այն պաշտպանելու իրավունք: Եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով, լիցենզառուն տեղեկատվության գաղտնիությունը պահպանելու պարտականությունը կրում է նաև լիցենզային պայմանագիրը դադարելուց հետո, եթե համապատասխան տեղեկատվությունը շարունակում է մնալ չբացահայտված տեղեկատվություն:

Առևտրային գաղտնիքին պիտապետողն ունի նաև օրենքից բխող որոշակի պարտականություններ: Առևտրային գաղտնիքին տիրապետող դրա պահպանությունն իրականացնելու համար պարտավոր է օգտագործել միայն այնպիսի միջոցներ, որոնք շրջապատի համար վտանգ չեն ներկայացնում, որոնք անձի կյանքին կամ առողջությանը վնաս չեն պատճառի: Օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերում և կարգով առևտրային գաղտնիքին տիրապետողը պարտավոր է դրա մասին տեղեկություններ տրամադրել իրավասու պետական մարմիններին և պաշտոնատար անձանց (օրինակ՝ քննչական, դատական մարմիններին):

Առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ իրավունքը դադարում է երկու դեպքում. եթե գաղտնիքը երրորդ անձանց հայտնի դառնալու հետևանքով անձը գրկվում է դրա նկատմամբ ունեցած փաստական մենաշնորհից, և եթե օրենքով արգելվում է այդ տեղեկությունները գաղտնիք համարելը:

ԳԼՈՒԽ 58

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄԱՄԱԿԻՑՆԵՐԻ, ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՄԻԶՈՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 1. Ֆիրմային անվանման իրավական պահպանությունը

1. Առևտրային հարաբերություններին մասնակցող սուբյեկտներին միմյանցից տարբերելու, քաղաքացիական շրջանառությունում նրանց բնականոն գործունեությունն ապահովելու նպատակով օգտագործվում են անհատականացման և գործունեության մասին տեղեկատվություն ապահովող զանազան միջոցներ: Այդ միջոցներից առավել կարևոր անվան իրավունքն է: Անունն իրավունքի սուբյեկտի անհատականացման այն միջոցն է, որը հնարավորություն է տալիս կոնկրետ սուբյեկտին զանազանել հարաբերություններին մասնակցող այլ սուբյեկտներից, ապահովել և կարգավորել նրա հարաբերություններն իրավունքի այլ սուբյեկտների հետ:

Ըուկայական հարաբերությունների պայմաններում առանձնակի նշանակություն է տրվում առևտրային կազմակերպությունների ֆիրմային անվանմանը, քանի որ այդ կազմակերպությունները քողարկում են արտադրանք, վաճառահանում են ապրանքներ, մատուցում ծառայություններ: Այդ անվամբ են առևտրային կազմակերպությունները կոնքում գործարքներ, կատարում իրավաբանական գործողություններ, գովագրում իրենց արտադրանքը (գործունեությունը): Ամենակարևորը՝ ֆիրմային անվանմանը է տարածվում առևտրային կազմակերպության գործարար համբավը: Շանաշում ստացած սպառողների և գործընկերների վստահությունը ձեռք բերած ֆիրմային անվանումը կազմակերպության համար ապահովում է շահույթ և հանրային հարգանք: Ֆիրմային անվանումը կատարում է նաև տեղեկատվական ֆունկցիա: Այն երրորդ անձանց տեղեկություններ է հաղորդում կազմակերպության պատկանելիության և կազմակերպահրավական ձևի մասին:

Քաղ. օր. 58 հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն, առևտրային կազմակերպություն համարվող իրավաբանական անձը պետք է ունենա-

Ֆիրմային անվանում: **Ֆիրմային է համարվում այն անվանումը, որի ներքո իրավաբանական ռեժի իրականացնում է իր գործունեությունը և զանազանում այլ իրավաբանական անձանցից¹:**

Ֆիրմային անվանումը պետք է բովանդակի իրավաբանական անձի կազմակերպական - իրավական ձևը բնորոշող բառեր եւ տարբերակող նշանակության առնվազն մեկ անուն՝ հատուկ անուն (անձնանուն, տեղանքի կամ խորհրդանշական անվանում), հասարակ կամ մտացածին անուն: Ֆիրմային անվանումը կարող է բովանդակել նաև իրավաբանական անձի գտնվելու վայրի անվանումը, նրա գործունեության բնույթը բնորոշող բառեր, ինչպես նաև այլ տվյալներ, որոնք նրա հիմնադիրները կամ մասնակիցները հաճարում են անհրաժեշտ:

(ՖԱՍՕ հոդվ. 4):

Ֆիրմային անվանման մեջ հանրահայտ (հայտնի, հոչակավոր) անձի անունը (լրիվ, կրօնատ կամ կեղծանուն) կարող է օգտագործվել միայն այդ անձի, իսկ նրա մահվան դեպքում՝ նրա ժառանգների համաձայնությամբ: Ընդ որում, եթե հանրահայտ անձը կամ նրա անվան օգտագործման համաձայնություն տվող ժառանգները գտնում են, որ իրավաբանական անձի գործունեությունը ստվերում է հանրահայտ անձի հեղինակությունը (վարկը, համբավը, արժանապատկությունը), ապա նա կարող է դիմել դատարան՝ այդ անունը ֆիրմային անվանման մեջ օգտագործելու իրավունքից իրավաբանական անձին գրկելու և (կամ) պատճառած վնասները փոխհատուցելու պահանջով: Ֆիրմային անվանումների մեջ տարբերակող նշանակության անուններում "Հայ", "Հայաստան", "հայկական" բառերը եւ դրանց թարգմանությունները, Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային միավորների անվանումները, ինչպես նաև ֆիրմային անվանումների մեջ հանրահայտ անձի լրիվ կամ կրօնատ անունը՝ նրա մահվան եւ ժառանգներ չունենալու դեպքում, կարող են օգտագործվել միայն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության սահմանած կարգով.²

¹ Տես «Ֆիրմային անվանումների մասին» ՀՀ 10 հունիսի 2008թ. օրենքի 4 հոդվածի 1-ին մասը (Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր N 42(632) 9 հուլիսի 2008): Այսուհետև կօգտագործվի օրենք կամ «ՖԱՍՕ» հապալումը:

² «Ֆիրմային անվանումներում թույլտվություն պահանջող անունների և անվանումների օգտագործման կարգը» սահմանվել է ՀՀ կառավարության 2000թ. հունիսի 7-ի N289 որոշմամբ:

(ՖԱՍՕ հոդվ.6):

Բացի դրանից, որոշ արտահայտություններ քույլատրվում է օգտագործել միայն մասնագիտացված կազմակերպությունների անվանումներում: Օրինակ, բորսա, գրավատուն, բանկ և նման այլ արտահայտություններ իրենց ֆիրմային անվանումներում կարող են օգտագործել միայն այն կազմակերպությունները, որոնք գրանցվել են որպես մատնաճշված գործունեությունն իրականացնող սուբյեկտներ:

Բոլոր դեպքերում ֆիրմային անվանումը պետք է տարբերվի Հայատանի Հանրապետությունում գործող իրավաբանական անձանց ֆիրմային անվանումներից, գրանցված և գործող ապրանքային կամ սպասարկման նշաններից, ապրանքների տեղանուններից: Այն չի կարող նաև շփորձելու աստիճանի նման լինել դրանց: Այլ խոսքով, ֆիրմային անվանումը պետք է լինի **բացառիկ**, ճիշտ արտահայտի անվանումը կրող **իրավաբանական անձի կարգավիճակը, բյուրիմացության մեջ չգցի շրջանառության մասնակիցներին**:

Իրավաբանական անձը ֆիրմային անվան իրավունքը ձեռք է բերում գրանցվելու օրվանից: Ֆիրմային անվանման գրանցման հայտը ներկայացվում է պետական ռեգիստր: Ֆիրմայիմ անվանման գրանցման հայտը իրավաբանական անձանց պետական գրանցումն իրականացնող պետական ռեգիստր ներկայացնում է իրավաբանական անձի դրա համար լիազորված մարմինը:

Ֆիրմային անվանման գրանցման հայտում նշվում են՝

1) գրանցման ներկայացված ֆիրմային անվանումը, դրա հապավումը կամ կրճատ ձեւը (եթե այդպիսին կա), հայտատոի անունը կամ անվանումը, գտնվելու վայրը (հասցեն):

2) գրանցման ներկայացված ֆիրմային անվանման բացառությունը, եթե այն հայերեն հասկանալի չէ:

Հայտին կցվում են՝

1) օրենքի 6-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերում՝ համապատասխան համաձայնությունը կամ բույլտվությունը.

2) լիազորագիր, եթե հայտը ներկայացվում է հայտատուի կողմից լիազորված անձի միջոցով.

3) օրենքով սահմանված պետական տուրքի վճարման անդորրագիրը: Հայտը ներկայացվում է հայերեն:

Սահմանված պահանջներին համապատասխանող հայտն ստանալու օրվանից հետո՝ մեկօրյա ժամկետում, պետական ռեգիստրը

տվյալ հայտն էլեկտրոնային եղանակով ներկայացնում է փորձաքննության մարմին՝ ներկայացված ֆիրմային անվանման գրանցման հմարավորության վերաբերյալ փորձագիտական եզրակացություն ստանալու համար:

Հայտն ստանալու օրվանից հետո՝ մեկօրյա ժամկետում, փորձաքննության մարմինն անցկացնում է փորձաքննություն՝ որոշելու համար գրանցման ներկայացված ֆիրմային անվանման համապատասխանությունը օրենքի պահանջներին: Եթե փորձաքննությամբ պարզվում է, որ ներկայացված ֆիրմային անվանումը համապատասխանում է օրենքի պահանջներին, ապա եզրակացություն է արվում ֆիրմային անվանման գրանցման հմարավորության մասին, որն էլեկտրոնային եղանակով մեկօրյա ժամկետում ներկայացվում է Պետական ռեգիստր: Եթե փորձաքննության ընթացքում պարզվում է, որ բավարարված չեն օրենքի պահանջները, ապա եզրակացություն է արվում ֆիրմային անվանման գրանցման անհնարինության մասին, որն էլեկտրոնային եղանակով մեկօրյա ժամկետում ներկայացվում է Պետական ռեգիստր: Ֆիրմային անվանումը համարվում է գրանցված, եթե Պետական ռեգիստրի կողմից կատարվում է տվյալ ֆիրմային անվանումով իրավաբանական անձի կամ նրա կանոնադրությանը համապատասխան՝ փոփոխության պետական գրանցում: (ՖԱՍՕ, հոդվ. 8): Ֆիրմային անվանումը համարվում է գրանցված, եթե Պետական ռեգիստրի կողմից կատարվում է տվյալ ֆիրմային անվանումով իրավաբանական անձի կամ նրա կանոնադրությանը համապատասխան՝ փոփոխության պետական գրանցում:

Օրենքի 9-րդ հոդվածին համապատասխան որպես ֆիրմային անվանում՝ գրանցման ենթակա չէ այն անվանումը, որի տարբերակող նշանակության անունը՝

1) համընդիանուր օգտագործման մեջ է մտել որպես որոշակի տեսակի ապրանքի, ծառայության կամ հաստատության անվանում.

2) համընդիանուր ճանաչում ստացած խորհրդանշից կամ տերմին է.

3) նշում է ապրանքի կամ ծառայության տեսակը, որակը, քանակը, հատկությունը, արժեքը, ստեղծման նպատակը կամ գրվագրում է դա.

4) վերաբերապես է Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան պահպանվող միջազգային կազմակերպությունների լրիվ կամ կրծատ անվանումը կամ շփոթելու աստիճան նման է դրան: Միջազգային կազմակերպության լրիվ կամ

կրծատ անվանմանը շփոթելու աստիճան նման անվանումը կարող է գրանցվել որպես ֆիրմային անվանում միայն տվյալ կազմակերպության համաձայնությամբ.

5) հանդիսանում կամ պարունակում է կեղծ կամ մոլորության մեջ գցող տեղեկություն.

6) հակասում է հասարակության շահերին, մարդասիրության եւ քարոյականության սկզբունքներին, անհարիր է ազգային կամ հոգեւոր արժեքներին, առաջացնում կամ կարող է առաջացնել անբարեխիղճ նրգակցության գործողություն:

Որպես ֆիրմային անվանում՝ չեն կարող գրանցվել այն անվանումները, որոնք նույնական կամ շփոթելու աստիճան նման են՝

1) առևյ օրենքի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում պահպանվող այլ իրավաբանական անձի ֆիրմային անվանմանը.

2) Հայաստանի Հանրապետությունում պահպանվող ավելի վաղ առաջնությամբ որեւէ ապրանքային նշանի, պայմանով, որ նշված ֆիրմային անվանման օգտագործումը կարող է սպառողին մոլորության մեջ գցել եւ պատճառ դրանց միջեւ կապ ենթադրելու՝ հաշվի առնելով, որ դա կարող է վնաս հասցնել ապրանքային նշանի իրավատիրոջը։ Ընդ որում, Ֆիրմային անվանումները համարվում են շփոթելու աստիճան նման, եթե նրանց տարբերակող անունները նույնական կամ շփոթելու աստիճան նման են։ Ֆիրմային անվանումը համարվում է ապրանքային նշանին շփոթելու աստիճան նման, եթե նրա տարբերակող անունը համընկնում կամ շփոթելու աստիճան նման է ապրանքային նշանին։

Ֆիրմային անվանման օգտագործման իրավունքը պատկանում է այն իրավաբանական անձին, որի անունով գրանցված է։ Ֆիրմային անվանման օգտագործում է համարվում իրավաբանական անձի կողմից այդ անվանման ներքո իրավունքներ եւ պարտավորություններ ծեռք բերելը, ապրանքներ արտադրելը, ծառայություններ մատուցելը եւ ֆինանսական գործառնություններ կատարելը։ Ֆիրմային անվանման օգտագործում է համարվում նաև տվյալ իրավաբանական անձը նշելու նպատակով ֆիրմային անվանման կիրառումը ցուցանակների, կնիքների, դրոշմակնիքների, ձեւաքրերի, ազդագրերի, ապրանքների, դրանց փաթեթավորման, իրավաբանական անձի (արտադրողի կատարողի, վաճառողի) կողմից տեղեկատվություն գետեղելու ցուցանակի վրա և իր կողմից արտադրվող ապրանքների եւ մատուցվող ծա-

ոայությունների գովազդմերում, ինչպես նաև օրենքով շարգելված այլ կիրառումները: Իրավաբանական անձի առանձնացված ստորաբաժանումներն օգտագործում են իրավաբանական անձի ֆիրմային անվանումը՝ ավելացնելով ստորաբաժանման գործունեության բնույթը բնորոշող բառեր կամ գտնվելու վայրի անվանումը: Ֆիրմային անվանումն օգտագործվում է միայն այնպես, ինչպես այն գրանցված է, պայմանով որ սպառողի կողմից այն ընկալվի որպես ապրանքային նշան: Ֆիրմային անվանումն օգտագործվում է միայն այնպես, ինչպես այն գրանցված է պետական գրանցամատյանում: Ֆիրմային անվանման հետ կարող են օգտագործվել նաև դրա օտարակեզու քարգմանությունները: Այդ դեպքում ֆիրմային անվանման մեջ պարունակվող տարրերակող նշանակության անունը չի թարգմանվում: (ՖԱՍՕ, հոդվ. 12, մաս 5):

Ֆիրմային անվանման նկատմամբ բացառիկ իրավունքը ծագում է տվյալ անվանումով իրավաբանական անձի պետական գրանցման օրվանից կամ գրանցված իրավաբանական անձի ֆիրմային անվանման փոփոխության մասին իրավաբանական անձանց գրանցամատյանում գրառում կատարելու օրվանից, պատկանում է տվյալ իրավաբանական անձին (այսուհետ նաեւ՝ ֆիրմային անվանման իրավատեր) և գործում է Հայաստանի Հանրապետությունում նրա գործունեության ողջ ընթացքում:

Ֆիրմային անվանման իրավունքի առանձնահատկությունն այն է, որ այդ անվանման օգտագործումը միաժամանակ և՝ իրավունք և, և պարտականություն: Ֆիրմային անվան կրողը ոչ միայն իրավունք ունի, այլև պարտավոր է քաղաքացիական շրջանառությունում հանդես գալ իր անվանք: Քաղաքացիական շրջանառության այլ մասնակիցները, սպառողները իրավասու են պահանջելու, որ իրենց հետ հարաբերությունների մեջ մտնողը հանդես գա այն անունով, որը պաշտոնապես գրանցված է որպես նրա անհատականացման նշոց:

Ինչպես նկատեցինք, ֆիրմային անվանման իրավունքը **բացառիկ իրավունք** է: Դա նշանակում է, որ օրենքին համապատասխան գրանցված ֆիրմային անվանման նկատմամբ տվյալ իրավաբանական անձը բացառիկ իրավունք ունի՝ սույն օրենքում նշված ձեւով. արգելելու երրորդ անձանց՝ օգտագործել իր ֆիրմային անվանումը կամ դրան շփոթելու աստիճան նման անվանում կամ իր ֆիրմային անվանմանը շփոթելու աստիճան նման ապրանքային նշան, եթե դա

կարող է սպառողին մոլորության մեջ գցել և պատճառ դառնալ դրանց միջև կապ ենթադրելու, հաշվի առնելով, որ դա կարող է վճառ հասցնել ֆիրմային անվանման իրավատիրոջը:

Ֆիրմային անվանման իրավունքը նաև **բացառչակ իրավունք** է, քանի որ բոլոր երրորդ անձինք պարտավոր են ձեռնպահ մնալ իրավաբանական անձի անվան իրավունքը խախտելուց, նրա անվանումն ապօրինի օգտագործելուց, ինչպես նաև այնպիսի գործողություն կատարելուց, որի իրավունքը վերապահված է. Ֆիրմային անվանման սիրոջը: Ֆիրմային անվան տերն իրավունքը ունի ցանկացած սուբյեկտից պահանջել դադարեցնելու իր իրավունքների խախտումը: Ֆիրմային անվանումն այլ իրավաբանական եւ ֆիզիկական անձանց կողմից ապօրինի օգտագործելու, այդ թվում՝ տվյալ ֆիրմային անվանմանք նրանց կողմից իրավունքներ եւ պարտականություններ ձեռք բերելու դեպքում իրավաբանական անձն իր իրավունքները կարող է պաշտպանել դատական կարգով: (ՖԱՍՕ հոդվ. 13): Ֆիրմային անվանումների իրավական պաշտպանության անհրաժեշտությունը կապված է նաև անբարեխիղճ մրցակցության կանխարգելման հետ, քանի որ ֆիրմային անվանումները «ծովահենային» ապրանքների վրա նշելով՝ վճառ են պատճառում ինչպես սպառողներին, որոնց կեղծ անվանումները գցում են քյուրիմացության մեջ, այնպես էլ ֆիրմային, որովհետև նվազում է նրա արտադրանքի իրացման ծավալը, տուժում է նրա հեղինակությունը¹:

Ֆիրմային անվանման իրավունքն անժամկետ իրավունք է: Ֆիրմային անվանումը համարվում է գրանցված, եթե պետական ռեգիստրի կողմից կատարվում է տվյալ ֆիրմային անվանումով իրավաբանական անձի կամ նրա կանոնադրությանը համապատասխան՝ փոփոխության պետական գրանցում: Օրենքը նախատեսում է, որ ֆիրմային անվանման գրանցման գործողությունը դադարեցվում է, եւ իրավաբանական անձը գրկում է գործունեության որոշակի ոլորտում ֆիրմային անվանման օգտագործման բացառիկ իրավունքից, եթե՝

1) օրենքով սահմանված դեպքերում դատարանի որոշմամբ նրան արգելվել է օգտագործել տվյալ ֆիրմային անվանումը.

¹ Stein նաև **В.В. Белов, Г.В. Виталиев, Г.М. Денисов. Интеллектуальная собственность: Законодательство и практика его применения.** М., 1999, էջ 128-129:

2) օրենքով սահմանված դեպքերում դատարանն անվավեր է ճանաչել ֆիրմային անվանման գրանցումը.

3) իրավաբանական անձը փոխել է իր ֆիրմային անվանումը.

4) իրավաբանական անձը լուծարվել է: (ՖԱՍՕ հոդվ. 14):

Ֆիրմային անվան իրավունքն **ամօպարելի իրավումք է:** Ի տարերություն արդյունաբերական սեփականության այլ օբյեկտների նկատմամբ իրավունքների, որոնք պայմանագրով կամ իրավահաջորդությամբ կարող են փոխանցվել այլ սուբյեկտների, Ֆիրմային անվանման օգտագործման բացառիկ իրավունքը կարող է փոխանցվել միայն նրա վերակազմակերպման դեպքում: (ՖԱՍՕ հոդվ. 13 մաս 5):

Այս ընդհանուր կանոնից բացառություն է նախատեսվում միայն համալիր գործարարական գործունեության բույլտվության (Փրանշայգինգ) դեպքում (Քաղ. օր. 969 հոդվ.):

Որպես իրավաբանական անձի անվանում, Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված ֆիրմային անվան նկատմամբ բացառիկ իրավունքը գործում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում: Այլ պետությունում գրանցված կամ համընդիանուր ճանաչում ստացած անվանման նկատմամբ բացառիկ իրավունքը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործում է օրենքով նախատեսված դեպքերում (Քաղ. օր. հոդվ. 1169):

Ինչպես մատնանշվեց, ֆիրմային անվանման օգտագործման և օգտագործման բույլտվություն տալու (Փրանշայգինգի) պայմանագրով բացառիկ իրավունքը պատկանում է այն իրավաբանական անձին, որի հայտով այն գրանցվել է: Այդ անձի օգտագործման բացառիկ իրավունքը խախտելու դեպքում նրան պատճառված վճարը պետք է հատուցվի խախտողի կողմից: Խախտողի կողմից պատրաստված ֆիրմային անվանմամբ ցուցանակները, կնիքները, դրոշմակնիքները, ծևաբղերը, ազդագրերը և այլ տպագիր իրատարակությունները ենթակա են ոչնչացման:

§ 2. Ապրանքային, սպասարկման նշանների, ապրանքների ժագման դեղուարյունների իրավական պահպանությունը

1. «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքի¹ համաձայն ապրանքային նշան է համարվում այն նիշը², որն օգտագործվում է մեկ անձի ապրանքները և (կամ) ծառայություններն այլ անձի ապրանքներից և (կամ) ծառայություններից տարրերելու համար³:

Ըստ էության, ապրանքային նշանները որակի և գործարար համբավի սիմվոլներ (պայմանանշաններ) են, որոնց արժեքը ժամանակի ընթացքում օգտագործելու, գովազդելու և ապրանքների վաճառքի ժավալները մեծանալուն գուգընթաց՝ ավելանում է⁴:

Օրենքը նախատեսում է ապրանքային նշանին իրավական պահպանություն տրամադրելու 3 հիմքեր, մասնավորապես օրենքի 7-րդ հոդվածի համաձայն Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ապրանքային նշանին իրավական պահպանություն տրամադրվում է՝

1) օրենքով սահմանված կարգով դրա պետական գրանցման հիման վրա.

2) օրենքով սահմանված կարգով ապրանքային նշանը Հայաստանի Հանրապետությունում համբահայտ ճանաչելու հիման վրա.

3) Մաղրիդյան համաձայնագրի կամ Մաղրիդյան համաձայնագրի արձանագրության համաձայն՝ միջազգային գրանցման հիման վրա: Օրենքի համաձայն որպես ապրանքային նշաններ՝ կարող են գրանցվել գրաֆիկորեն պատկերման հնարավորություն ունեցող նիշերը

¹ «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքը ընդունվել է 2010 թվականի ապրիլի 29 ՀՀՊՏ 2010/24 (758), 02.06.10թ./այսուհետ՝ օրենք՝

² «Ապանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքում «նշան» եզրույթի փոխարեն «նիշ» եզրույթի օգտագործումը դժվար քնն կարելի է հաջողված համարել: Սեր կարծիքով նաև նորամուծության անհրաժեշտությունը չկար, առավել ևս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1171 հոդվածում փոփոխություն չկատարելու պարագայում: Ծիշտ կիներ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1171 հոդվածի փոփոխման հետ միաժամանակ կիշյալ օրենքում օգտագործել «պայմանանշան» եզրույթը:

³ Ի տարրերություն նախկին օրենքի, գործող օրենքն այլս չի օգտագործում «սպասարկման նշան» եզրույթ՝ ապրանքային նշանը դիտելով նաև ծառայությունների անհատականացման միջոց: Հարկ է, սակայն նշել, որ Յախկին օրենքով ապրանքային և սպասարկման նշանների իրավական կարգավիճակը մույնն էր:

⁴ Տես **Дементьев В.Н.** Проблемы оценки новизны изобретений/ Вопросы изобретательства. М., 1990, N4, էջ 12:

(պայմանանշանները՝ Ա.Հ.), մասնավորապես՝

1) բառերը, բառակապակցությունները, անունները կամ կարգախոսները.

2) տառերը կամ բվերը.

3) նկարները, պատկերները կամ խորիրդանշանները.

4) եռաչափ պատկերները, մասնավորապես ապրանքի կամ դրա փաթեթավորման (տարայի) արտաքին տեսքը.

5) հողոգրամները, գույնները, գույների համակցությունները կամ կոմպոզիցիանները.

6) ձայնային ազդանշանները.

7) 1-6-րդ կետերում բվարկված նիշերի ցանկացած համակցություն:

Այսինքն, որպեսզի օգտագործվող նշանը համարվի ապրանքային նշան և արժանանա իրավական պահպանության, այն պետք է բավարարի որոշակի պահանջների.

Առաջին. ապրանքային նշանն իրենից պետք է ներկայացնի ապրանքի և /կամ/(ծառայության) հատկանիշների հետ կապ չունեցող, ապրանքը որպես սպառման առարկա չընութագրող **պայմանանշան**, որը ապրանքի (նրա փաթեթի, ուղեկցող փաստաթրեթի վրա կամ այլ տեղ) վրա տեղակայելով՝ արտադրողը և (կամ) վաճառողն իր արտադրանքն անհատականացնում և առանձնացնում է նմանատիպ այլ ապրանքներից: Այդ պատճառով ապրանքային նշան չեն կարող ճանաչվել արտադրանքի վրա տեղակայվող, արտադրողին կամ բուն ապրանքին և /կամ/ ծառայությանը վերաբերող տեղեկությունները, այլ գրառումներ: Երկրորդ, ապրանքային նշան կարող է ճանաչվել միայն այն պայմանանշանը, որը հստակորեն տարբերվում է այլ ապրանքային և օրենքով սահմանված այլ նշաններից: Այսինքն՝ ապրանքային նշանին ներկայացվող պահանջը **զանազանելիությունն է**: Զանազանելիության պահանջն ամեննին չի նշանակում, որ ապրան-

¹ Որոշ իրավագետներ ապրանքային նշանի հատկանիշ են համարում ոչ թե զանազանելիությունը, այլ նորույց լինելը (տես *Cergeev A.P. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. М., 1999, № 600-601*): Մեր կարծիքով, նորույցը ապրանքային նշանի հատկանիշ չէ, քանի որ որպես ապրանքային նշաններ կարող են օգտագործվել նաև այլ նպատակներով օգտագործվող, արդեն իսկ հայտնի նշանները, եթե դրանք որպես ապրանքային նշան ոչ մեկի կողմից չեն օգտագործվել:

բային նշանն անպայմանորեն պետք է լինի յուրահատուկ և նախկինում անհայտ պայմանանշան: Զանազանելիությունը նշանակում է, որ ապրանքային նշանը պետք է օժտված լինի այնպիսի հատկանիշներով, որ առաջին հայացքից տարբերվի այլ ֆիրմաների կրղմից նույն ապրանքի համար օգտագործվող ապրանքային նշաններից: Այս առումով հատկանշական է, որ օրենքը նշում է, որ որպես ապրանքային նշան գրանցման ենթակա չէ այն պայմանանշանը, որը չունի տարբերակիչ հատկություն, կամ նույնական է ավելի վաղ ապրանքային նշանին, որը գրանցված է նույն ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների համար. կամ նույնական կամ նման է ավելի վաղ ապրանքային նշանին, եւ դրանով մակնշվող ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների նույնական կամ նույնատիպ լինելը հանրության մեջ շփորություն առաջացնելու վտանգ է պարունակում, ներառյալ՝ ավելի վաղ ապրանքային նշանին գուգորդվելը (շփորելու աստիճան նմանությունը) և այլն:

Այլ կերպ ասած, օրենքից բխում է, որ զանազանելի են համարվում բոլոր այն նշանները, որոնք նույնական կամ շփորելու աստիճան նման չեն այլ ապրանքային նշաններին և օրենքում մատնանշված այլ սիմվոլներին (օրենքի 9, 10 հոդվածները):

Զանազանելիության հատկանիշն այն հիմքն է, որից ենելով որոշվում է ապրանքային նշանի առաջնությունը: Ապրանքային նշանի առաջնությունը սահմանվում է հայտը պետական լիազոր մարմին ներկայացնելու թվականով:

Բացի այդ գոյություն ունեն, այսպես կոչված, «միջազգային առաջնություն» և «ցուցահանդեսային առաջնություն» հասկացությունները: Մասնավորապես, եթե անձը կամ նրա իրավահաջորդը Փարիզյան կոնվենցիայի մասնակից կամ Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամ երկրներից մեկում սահմանված կարգով ապրանքային նշանի հայտ է ներկայացրել (առաջին հայտ), ապա դրա ներկայացման թվականից հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում, նույն ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների կամ դրանց մի մասի համար պետական լիազոր մարմին հայտ ներկայացնելիս հայտատուն օգտվում է առաջին հայտի ներկայացման թվականով ապրանքային նշանի առաջնության (միջազգային առաջնություն) սահմանման իրավունքից: Եթե անձը կամ նրա իրավահաջորդը Փարիզյան կոնվենցիայի մասնակից կամ Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպութ-

յան անդամ երկրներից մեկում անցկացված միջազգային ցուցահանդեսում որեւէ ապրանքային նշանի ներքո ապրանքներ եւ (կամ) ծառայություններ է ցուցադրել (առաջին ցուցադրում), ապա դրանից հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում, նույն ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների կամ դրանց մի մասի համար պետական լիազոր մարմին նույն ապրանքային նշանի հայտ ներկայացնելիս նա օգտվում է առաջին ցուցադրման թվականով ապրանքային նշանի առաջնության (ցուցահանդեսային առաջնություն) սահմանման իրավունքից: **Վերջապես**, պայմանանշանն ապրանքային նշան է համարվում միայն օրենքով սահմանված կարգով գրանցվելուց հետո, քանի որ ապրանքային նշանի իրավական պահպանությունը տարածվում է այն ապրանքների և (կամ) ծառայությունների վրա, որոնց համար գրանցվել է ապրանքային նշանը: Գրանցված ապրանքային նշանի սեփականատիրոջ տրվում է ապրանքային նշանի գրանցման վկայագիր: Ապրանքային նշաններ չեն համարվում և իրավական պաշտպանությունից չեն օգտվում ապրանք արտադրողների, վաճառողների, ծառայություններ մատուցողների կողմից օգտագործվող այն նշանները, որոնք Հայաստանում գրանցված չեն: Այս կանոնից բացառություն է նախատեսվում Հայաստանի Հանրապետության՝ միջազգային պայմանագրերին համապատասխան, նույնատիպ ապրանքների համար, առանց գրանցման պաշտպանվող այլ անձանց ապրանքային նշանների և պետական լիազորված մարմնի կողմից որոշվող Հայաստանի Հանրապետությունում հանրահայտ ապրանքային նշանների համար, ապրանքային նշանների միջազգային գրանցման դեպքերի համար: Հանրահայտ ապրանքային նշան է համարվում այն ապրանքային նշանը, որը հանրահայտ ճանաչելու մասին դիմում ներկայացնելու կամ դրա մեջ նշված ավելի վաղ թվականի դրությամբ լայն ճանաչում է ստացել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հանրության համապատասխան շրջանակներում այն ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների համար, որոնց նկատմամբ օգտագործվել է ապրանքային նշանը:

Հարկ է նշել, որ օրենքը նախատեսում է նաև կոլեկտիվ ապրանքային նշան հասկացությունը և բնական է, որ մատնանշված պահանջներին պետք է համապատասխանեն նաև կոլեկտիվ ապրանքային նշանները: Կոլեկտիվ ապրանքային նշան է համարվում արտադրողների կամ ծառայություններ մատուցողների տնտեսական ընկե-

րակցության, իրավաբանական անձանց միության կամ օրենքով սահմանված կարգով՝ անձանց ստեղծած այլ կամավոր միավորման (այսուհետ՝ միության) ապրանքային նշանը, որն օգտագործվում է այդ անձանց ապրանքները եւ (կամ) ծառայությունները մակնշելու համար: Ապրանքային նշանների գրանցման կարգը նախատեսված է «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքով: Մասնավորապես օրենքին համապատասխան ապրանքային նշանի հայտը՝

ա) պետական լիազոր մարմին ներկայացվում է գրավոր կամ էլեկտրոնային եղանակով

բ) ներկայացնում է հայտատուն՝ անմիջականորեն կամ իր ներկայացուցիչ միջոցով

գ) պետք է վերաբերի մեկ ապրանքային նշանի

դ) ներկայացվում է հայերեն

ե) այն պետք է պարունակի օրենքի 40-րդ հոդվածի 7-րդ մասում նշված տեղեկությունները

զ) բացի այդ հայտին պետք է կցված լինեն օրենքի 40-րդ հոդվածի 6-րդ մասում նշված փաստաթղթերը:

Ապրանքային նշանի գրանցման գործընթացը ըստ Էության ներառում է հետևյալ փուլերը.

ա. **հայտի նախական փորձաքննություն**, որի ընթացքում ստուգվում է հայտի փաստաթղթերի եւ դրանց ներկայացման պայմանների համապատասխանությունը օրենքի 40-րդ հոդվածով սահմանված պահանջներին: Եթե նախնական փորձաքննության արդյունքում պարզվում է, որ հայտը համապատասխանում է օրենքի 40-րդ հոդվածով սահմանված պահանջներին, իսկ այն դեպքում, եթե օրենքին համապատասխան, ժամկետ էր տրվել անհամապատասխանությունները վերացնելու համար և սահմանված ժամկետում դրանք վերացվել են ապա պետական լիազոր մարմինը որոշում է կայացնում հայտի հրապարակման եւ ըստ Էության փորձաքննություն անցկացնելու մասին:

բ. **հայտի հրապարակում, երրորդ անշանց առարկություններ և դիվողություններ**. Ընդունված հայտի հրապարակման եւ ըստ Էության փորձաքննություն անցկացնելու մասին որոշման հիման վրա կայացման օրվանից հետո՝ մեկամյա ժամկետում, պետական լիազոր մարմինը հայտը հրապարակում է "Արդյունաբերական սեփականություն" պաշտոնական տեղեկագրում: Հայտի հրապարակման

թվականից հետո՝ երկամսյա ժամկետում, ցանկացած անձ կարող է հայտարկված ապրանքային նշանի գրանցման դեմ գրավոր դիտողություն ներկայացնել պետական լիազոր մարմին այն մասին, որ դրա գրանցումը ենթակա է մերժման օրենքի 9-րդ հոդվածով սահմանված հիմքերով: Բացի այդ, հայտի հրապարակման թվականից հետո՝ երկամսյա ժամկետում, ավելի վաղ ապրանքային նշանի կամ հանրահայտ ապրանքային նշանի իրավատերը, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում պահպանվող, աշխարհագրական նշնան կամ ծագման տեղանվան. պահպանվող արդյունաբերական նմուշի կամ օգտակար նողելի, անվան կամ ազգանվան, կեղծանվան, պատկերի նկատմամբ ավելի վաղ ծագած իրավունքների տիրապետողները, գրականության, գիտության կամ արվեստի պահպանվող առեղծագործությունների նկատմամբ ավելի վաղ ծագած հեղինակային իրավունքի իրավատերերը եւ ցանկացած այլ շահագրգիռ անձ կարող են հայտարկված ապրանքային նշանի գրանցման դեմ գրավոր առարկություն ներկայացնել պետական լիազոր մարմին այն մասին, որ դրա գրանցումը ենթակա է մերժման օրենքի 10-րդ հոդվածով սահմանված հիմքերով:

գ. **հայրի ըստ Էության փորձաքննություն** Պետական լիազոր մարմինը հայտի հրապարակման օրվանից հետո՝ եռամսյա ժամկետում, կառավարության սահմանած կարգով անցկացնում է հայտի ըստ Էության

փորձաքննություն՝ ստուգելու համար հայտարկված ապրանքային նշանի

համապատասխանությունը օրենքով սահմանված պահպանության պայմաններին: Մասնավորապես, այդ ընթացքում պետական լիազոր մարմինն ստուգում է՝

1) օրենքի 9-րդ հոդվածով նախատեսված մերժման բացարձակ հիմքերի առկայությունը.

2) օրենքի 10-րդ հոդվածով նախատեսված մերժման հարաբերական հիմքերի առկայությունը (իր տրամադրության տակ գտնվող տեղեկությունների հիման վրա).

3) օրենքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ եւ 4-րդ մասերին համապատասխան ստացված դիտողությունները եւ առարկությունները:

Փաստորեն, ապրանքային նշանի գրանցումը կարող է մերժվել միայն Օրենքով նախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում: Ընդ

որում, Օրենքը նախատեսում է մերժման երկու տիպի հիմքեր՝ ապրանքային նշանի գրանցումը մերժելու բացարձակ հիմքեր /օրենքի 9-րդ հոդված/ և ապրանքային նշանի գրանցումը մերժելու հարաբերական հիմքեր /օրենքի 10-րդ հոդված/:

Օրենքի 9-րդ հոդվածին համապատասխան, որպես ապրանքային նշան՝ գրանցման ենթակա չէ այն նիշը, որը՝

1) չի համապատասխանում օրենքի 8-րդ հոդվածի պահանջներին.

2) չունի տարրերակիշ հատկություն.

3) բացառապես բաղկացած է այնպիսի նշումներից, որոնք առևտրում ծառայում են ապրանքի արտադրության կամ ծառայության մատուցման ժամանակը, տեսակը, որակը, քանակը, ստեղծնան նպատակը, արժեքը, աշխարհագրական ծագումը կամ ապրանքների և (կամ) ծառայությունների այլ բնութագրերը նշելու հանար.

4) բացառապես բաղկացած է այնպիսի նշումներից կամ ցուցումներից, որոնք համընդիանուր են դարձել խոսակցական պրակտիկայում կամ առևտրային պրակտիկայում.

5) բացառապես ներկայացնում է ապրանքի արտաքին ձևը, որը բխում է գուտ ապրանքի բնույթից (հատկություններից), տեխնիկական արդյունքի հասնելու անհրաժեշտությունից կամ բնորոշում է ապրանքի նշանակությունը (գործառնությունը) կամ ապրանքին տալիս է եական արժեքը.

6) հակասում է հասարակական կարգին, մարդասիրության կամ բարոյականության սկզբունքներին, ինչպես նաև անհարիր է ազգային կամ հոգևոր արժեքներին.

7) սպառողներին կարող է մոլորության մեջ գցել ապրանքների կամ ծառայությունների աշխարհագրական ծագման, դրանց որակի, բնույթի կամ արտադրողի վերաբերյալ հարցերում.

8) վերաբերադրում կամ պարունակում է պետական գինանշաններ, դրոշներ կամ խորհրդանշեր, պետությունների պաշտոնական անվանումներ կամ դրանց կրօնատ ձեւեր, միջազգային եւ միջազետական կազմակերպությունների լրիվ կամ կրօնատ անվանումներ, պաշտոնական խորհրդանշեր, պաշտոնական վերահսկողական, երաշխիքային եւ հարգորոշիչ դրոշներ, կնիքներ, պարզեներ ու այլ տարբերանշաններ (Փարզոյան կրնվենցիայի ներ հոդվածի համաձայն) կամ շփոթելու աստիճան նման է դրանց. և այլն

Օրենքի 10-րդ հոդվածի համաձայն որպես ապրանքային նշան՝ գրանցման ենթակա չէ այն նիշը, որը՝

1) նույնական է ավելի վաղ ապրանքային նշանին, որը գրանցված է նույն ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների համար.

2) նույնական կամ նման է ավելի վաղ ապրանքային նշանին, և դրանով մակնշվող ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների նույնական կամ նույնատիպ լինելով հանրության մեջ շփորություն առաջացնելու վտանգ է պարունակում, ներառյալ՝ ավելի վաղ ապրանքային նշանին գուգորդվելով (շփորելու աստիճան նմանությունը).

3) նույնական կամ նման է ավելի վաղ ապրանքային նշանին և գրանցման է ներկայացված ապրանքների և (կամ) ծառայությունների համար, որոնք նույնատիպ չեն այն ապրանքներին և (կամ) ծառայություններին, որոնց համար գրանցված է ավելի վաղ ապրանքային նշանը, եթե ավելի վաղ ապրանքային նշանը Հայաստանի Հանրապետությունում ունի բարի համբավ, և եթե հայտարկված ապրանքային նշանի օգտագործումն անհիմն առավելությունների կիանգեցնի՝ ավելի վաղ ապրանքային նշանի տարրերակիշ հատկության կամ բարի համբավի շնորհիվ կամ վնաս կիացնի ավելի վաղ ապրանքային նշանի տարրերակիշ հատկությանը կամ բարի համբավին.

4) նույնական կամ շփորելու աստիճան նման է այլ անձի ֆիրմային անվանմանը, որը Հայաստանի Հանրապետությունում այդ անվանման նկատմամբ իրավունք է ծեռք բերել մինչեւ ապրանքային նշանի գրանցման հայտի ներկայացման թվականը կամ առաջնության թվականը, եւ որը մինչեւ այդ թվականն իրական գործունեություն է իրականացրել նույն կամ նույնատիպ ապրանքների (որոնց համար գրանցման է ներկայացվել ապրանքային նշանը) արտադրության կամ ծառայությունների մատուցման բնագավառում, եւ որ այդ նույնականությունը կամ նմանությունը կվնասի ֆիրմային անվանման բարի համբավին.

5) նույնական կամ նման է Հայաստանի Հանրապետությունում պահպանվող աշխարհագրական նշմանը կամ ծագման տեղանվանը, բացառությամբ այն դեպքի, եթե գրանցման ներկայացված ապրանքային նշանում դրանք ներառված են որպես չպահպանվող տարրեր, եւ հայտը ներկայացված է աշխարհագրական նշման կամ ապրանքի ծագման տեղանվան օգտագործման իրավունք ունեցող անձի կողմից.

6) վերաբարեկարգություն կամ ներառում է Հայաստանի Հանրապե-

տուրքյունում պահպանվող ավելի վաղ առաջնության թվական ունեցող արյունաբերական նմուշ, օգտակար մոդել կամ արյունաբերական սեփականության ցանկացած այլ օրյեկտ. և այլ¹:

Օրենքում հատուկ կարգավորված է «դիմականացիաներ» հասկացությունը, որի տակ հասկանում ենք ապրանքային նշանի որևէ տարրի իրավական պահպանությունից իրաժարվելու մասին հայտառուի կամ ապրանքային նշանի իրավատիրոց հայտարարություն: Սա նշանակում է, որ ապրանքային նշանը չի կարող պարունակել այնպիսի տարրեր, որոնք ենթակա չեն գրանցման որպես առանձին ապրանքային նշաններ:

Օրենքի 46-րդ հոդվածը մանրամասն կարգավորում է օրենքին համապատասխան ներկայացված դիտողությունների և առարկությունների քննարկման կարգը և դրա իրավական հետևանքները:

Ապրանքային նշանի գրանցումը մերժելու կամ մասնակի գրանցման մասին կրկնական փորձաքննության որոշմանը չհամաձայնելու դեպքում որոշումն ստանալու օրվանից հետո՝ եռամսյա ժամկետում, հայտառուն կամ նրա ներկայացուցիչը կարող է բողոք ներկայացնել բողոքարկման խորհրդող, իսկ վերջինիս որոշման հետ չհամաձայնվելու դեպքում բողոքարկման խորհրդի որոշումը վիճարկել դատական կարգով դրա ստացման օրվանից հետո՝ վեցամսյա ժամկետում:

Դ. **ապրանքային նշանի գրանցում** ապրանքային նշանը հայտում նշված բոլոր ապրանքների կամ դրանց մի մասի համար գրանցելու մասին որոշում կայացնելու դեպքում պետական լիազոր մարմինը տասնօրյա ժամկետում ծանուցում է հայտառուին կամ նրա ներկայացուցիչն՝ ծանուցագիրն ստանալու օրվանից հետո՝ եռամսյա ժամկետում, ապրանքային նշանի գրանցման համար օրենքով սահմանված պետական տուրքը վճարելու եւ վճարնան անդորրագիրը ներկայացնելու անհրաժեշտության մասին: Պետական տուրքի վճարնան անդորրագիրն ստանալու օրվանից հետո՝ մնկամսյա ժամկետում, պետական լիազոր մարմինը ապրանքային նշանը հերթական համարի տակ գրանցում է պետական գրանցամատյանում, որտեղ նուժքագրվում են ապրանքային նշանի պատկերը, դրա իրավատիրոց մասին տեղեկությունները, ապրանքային նշանի առաջնության եւ

¹ Ապրանքային նշանի գրանցումը մերժելու հիմքերն ավելի մանրամասն տես «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքի 9, 10 հոդվածները:

գրանցման թվականները, այն ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների ցանկը, որոնց համար գրանցվում է ապրանքային նշանը եւ օրենքով նախատեսված այլ տեղեկությունները: Ապրանքային նշանը պետական գրանցամատյանում գրանցելու օրվանից հետո՝ մեկանսյա ժամկետում, պետական լիազոր մարմինն ապրանքային նշանի գրանցման մասին տեղեկությունները հրապարակում է "Արդյունաբերական սեփականությունն" պաշտոնական տեղեկագրում: Հրապարակումից հետո՝ մեկանսյա ժամկետում, պետական լիազոր մարմինն ապրանքային նշանի իրավատիրոջը կամ նրա ներկայացուցչին հանձնում է (անհրաժեշտության դեպքում՝ փուստով ուղարկում է) ապրանքային նշանի գրանցման վկայագիրը: Ապրանքային նշանի գրանցման վկայագիրը իրավական փաստաթուրը է, որը հաստատում է պետական գրանցամատյանում ապրանքային նշանի գրանցման փասոր եւ դրա իրավատիրոջ բացառիկ իրավունքը գրանցված ապրանքային նշանի նկատմամբ՝ վկայագրում նշված ապրանքների և (կամ) ծառայությունների համար: Ապրանքային նշանի գրանցման գործողության ժամկետը գործառիկ է՝ հայտի ներկայացման թվականից հաշված: Ապրանքային նշանի գրանցման գործողության ժամկետը կարող է բազմակի երկարածզել բոլոր ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների կամ դրանց մի մասի համար յուրաքանչյուր անգամ տասը տարի ժամկետով:

Ապրանքային նշանի գրանցումը դրա իրավատիրոջը տալիս է **բացառիկ** իրավունք արգելելու երրորդ անձանց առանց իր թույլտվության առևտրային գործունեության ընթացքում օգտագործել օրենքի 11-րդ հոդվածում նշված ցանկացած նիշ: Մասնավորապես, ապրանքային նշանի իրավատերը կարող է երրորդ անձանց արգելել կատարելու հետեւյալ գործողությունները՝ նիշի գետեղումն ապրանքների կամ դրանց փաթեթավորման վրա, ինչպես նաև դրա օգտագործումը որպես այդ ապրանքների փաթեթավորում՝ եռաչափ ապրանքային նշանի նեպքում, ապրանքների վաճառքի առաջարկը, դրանց վաճառքը կամ այդ նպատակով պահեստավորումը կամ այդ նիշով ծառայության մատուցումը կամ դրա առաջարկը, այդ նիշով ապրանքների ներմուծումը կամ արտահանումը և այլն:

Հարկ է նշել, որ երրորդ անձանց համար ապրանքային նշանի նկատմամբ բացառիկ իրավունքը գործում է պետական լիազոր մարմնի կողմից ապրանքային նշանի գրանցման մասին պաշտոնական

տեղեկությունների հրապարակման թվականից կամ ապրանքային նշանին Հայաստանի Հանրապետությունում իրավական պահպանություն տրամադրելու մասին միջազգային գրանցամատյանում կատարված գրառման հրապարակման թվականից:

Ապրանքային նշանի օգտագործում է համարվում՝

1) դրա գետնողումն այն ապրանքների վրա, որոնց համար զրանց-ված է ապրանքային նշանը, կամ դրանց փաթեթավորման վրա.

2) դրա կիրառումը գովազդներում, հրատարակություններում, պաշտոնական ծեւարդերում, ցուցանակներում միայն այն դեպքերում, եթե ապրանքների կամ դրանց փաթեթավորման վրա նշանի կիրառումն անհնար է.

3) 2-րդ կետում նշված գործողությունների կատարումը ծառակարգությունների համար:

Ապրանքային նշանի օգտագործումը և իրավունք է, և պարտականություն: Այն անձը, ում անունով ապրանքային նշանը գրանցված է, պարտավոր է այդ նշանն անընդհատ օգտագործել: Օրենքի 17-րդ հոդվածին համապատասխան, ապրանքային նշանի գրանցումը կարող է ցանկացած անձի կողմից ներկայացված հայցի կամ իրավունք-ների պաշտպանության գործով հակընդդեմ հայցի քննարկման արդյունքում կայացված դատարանի վճռի հիման վրա չեղալ հայտարարվել բոլոր ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների նկատմամբ, որոնց համար այն գրանցված է, կամ դրանց մի մասի նկատմամբ, եթե ապրանքային նշանի գրանցման թվականից հաշված՝ հինգ տարի անընդմեջ, կամ հայցը (հակընդդեմ հայցը) ավելի ուշ ներկայացնելու դեպքում՝ դրան անմիջականորեն նախորդող հինգ տարի անընդմեջ ժամանակահատվածում ապրանքային նշանն ընդհանրապես չի օգտագործվել կամ իրական օգտագործման մեջ չի դրվել ապրանքային նշանի իրավատիրոջ կամ տույն օրենքի համաձայն՝ այդ իրավունք ունեցող անձի կողմից: Ապրանքային նշանի օգտագործման ապացույցները ներկայացնում է դրա իրավատերը կամ տվյալ ապրանքային նշանի օգտագործման իրավունք ունեցող անձը: Ընդ որում, ապրանքային նշանը համարվում է իրական օգտագործման մեջ դրված, եթե դրա իրավատերը կամ տվյալ ապրանքային նշանի օգտագործման իրավունք ունեցող անձը ապրանքային նշանն օգտագործել է որոշակի ժամանակահատվածում անընդհատ կամ որոշակի պարբերականությամբ արտադրվող կամ տնտեսական շրջանառությունում:

յան մեջ դրվող ապրանքի կամ ծառայության նկատմամբ, որի համար գրանցված է տվյալ ապրանքային նշանը. պայմանով, որ նշված օգտագործումը համապատասխանում է տվյալ ապրանքի կամ ծառայության իրացման մակարդակին:

Ապրանքային նշանն օգտագործողը կարող է դրա կողքին գետեղել Հայաստանի Հանրապետությունում տվյալ ապրանքային նշանի գրանցված լինելը վկայող նախազգուշական գրառում՝ շրջանագծի մեջ ներառված ⑧ կամ առանձին լատիներեն R տառի, ինչպես նաև «ապրանքային նշան» կամ «գրանցված ապրանքային նշան» արտահայտությունների տևաքով:

Ապրանքային նշանի սեփականատիրոջն է պատկանում ոչ միայն դրա օգտագործման բացառիկ իրավունքը, **այլև ապրանքային նշանն այլ անշանց փոխանցելու իրավունքը**: Մասնավորապես, օրենքի 26-րդ հոդվածի համաձայն գրանցված կամ հայտարկված ապրանքային նշանի նկատմամբ իրավունքներն իրավահաջորդության կարգով կամ իրավատիրոջ կողմից պայմանագրով կարող են փոխանցել այլ անձի ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն՝ անկախ իրավատեր իրավաբանական անձի նկատմամբ իրավունքների փոխանցումից: Գրանցված կամ հայտարկված ապրանքային նշանի նկատմամբ իրավունքները կարող են փոխանցել բոլոր ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների կամ դրանց մի մասի նկատմամբ, որոնց համար այն գրանցված կամ հայտարկված է: Ապրանքային նշանի նկատմամբ իրավունքների փոխանցումը ենթակա է պետական գրանցման պետական լիազոր մարմնում: Օրենքի 27 հոդվածի համաձայն ապրանքային նշանի իրավատերը (լիցենզատոր) կարող է լիցենզային պայմանագրով այլ անձի (լիցենզատոր) բույլատեղի օգտագործել ապրանքային նշանը բոլոր ապրանքների եւ (կամ) ծառայությունների կամ դրանց մի մասի նկատմամբ, որոնց համար գրանցված է ապրանքային նշանը: Ընդ որում, լիցենզիան կարող է լինել՝

1) բացառիկ, եթե այն տրված է միայն մեկ լիցենզատորի և բացառում է ապրանքային նշանի իրավատիրոջ կողմից ապրանքային նշանի օգտագործումը և այլ անձանց լիցենզիայի տրամադրումը.

2) ոչ բացառիկ, եթե այն չի բացառում դրա իրավատիրոջ կողմից ապրանքային նշանի օգտագործումը և ցանկացած այլ անձի լիցենզիայի տրամադրումը.

Յ) Եզակի, եթե տրված է միայն մեկ լիցենզառուի, ինչը բացառում է ապրանքային նշանի իրավատիրոջ կողմից այլ անձանց լիցենզիայի տրամադրումը, սակայն չի բացառում ապրանքային նշանի օգտագործումը դրա իրավատիրոջ կողմից:

Լիցենզիան երրորդ անձանց նկատմամբ գործում է պետական գրանցամատյանում դրա գրանցման բվականից: «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքը նախատեսում է ապրանքային նշանի նկատմամբ իրավունքների դադարման հետևյալ հիմքերը

ա. **ապրանքային նշանից հրաժարվելը** օրենքի 20-րդ հոդվածի համաձայն ապրանքային նշանի իրավատերը կարող է հրաժարվել ապրանքային նշանից բոլոր այն ապրանքների և (կամ) ծառայությունների կամ դրանց մի մասի նկատմամբ, որոնց համար գրանցված է տվյալ ապրանքային նշանը: Ընդ որում ապրանքային նշանից հրաժարվելն իրականացվում է ապրանքային նշանի իրավատիրոջ կամ նրա լիազորված անձի կողմից պետական լիազոր մարմին գրավոր դիմում ներկայացնելու միջոցով

բ. **ապրանքային նշանի գրանցման չեղյալ հայտադրում** Ապրանքային նշանի գրանցումը կարող է չեղյալ հայտարարվել դատարան ներկայացված համապատասխան հայցի կամ իրավունքների պաշտպանության գործով հակընդդեմ հայցի քննարկման արդյունքում կայացված դատարանի վճոի հիման վրա օրենքում նշված հիմքերի առկայության դեպքում:

գ. **ապրանքային նշանի գրանցման անվավերություն** Օրենքը տարանջատում է ապրանքային նշանի գրանցման անվավերության բացարձակ և հարաբերական հիմքեր: Մասնավորապես, ապրանքային նշանի գրանցումը կարող է անվավեր ճանաչվել դատարան ներկայացված համապատասխան հայցի կամ իրավունքների պաշտպանության գործով հակընդդեմ հայցի քննարկման արդյունքում կայացված դատարանի վճոի հիման վրա, եթե ապրանքային նշանի գրանցումը չի համապատասխանում օրենքի 9-րդ կամ 10-րդ հոդվածներով սահմանված պահանջներին:

Ծագման գեղանվան, աշխարհագրական նշումների և երաշխավորված ավանդական արտադրանքի իրավական պահպանությունը

«Աշխարհագրական նշումների մասին՝» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն ծագման դեղանունը փարածքի (բնակավայրի), որոշակի դեղանունը կամ բացառիկ դեպքերում երկրի աշխարհագրական անվանում է, որը ծառայում է այն արդադրանքը նշելու համար, որը ծագել է փվյալ փարածքից, որոշակի դեղանունը կամ այլ բնորոշ հավելանիշները զիավորապես կամ բացառապես պայմանավորված են փվյալ աշխարհագրական բնապայմաններով (ներառյալ՝ բնական և մարդկային գործուները), և որի արդադրությունը, վերամշակումը և պատրաստումը դեղի են ունենում փվյալ աշխարհագրական վայրում:

Աշխարհագրական նշումը փարածքի (բնակավայրի), որոշակի դեղանունը կամ բացառիկ դեպքերում երկրի անվանում է, որը ծառայում է այն արդադրանքը նշելու համար, որը ծագել է փվյալ փարածքից, որոշակի դեղանունը կամ երկրից, որի յուրահավորությունը համբավվոր կամ այլ բնորոշ հավելանիշները հիմնականում պայմանավորված են փվյալ աշխարհագրական ծագմանը, որը արդադրութել և (կամ) վերամշակվել եւ (կամ) պատրաստվել է փվյալ աշխարհագրական վայրում:

Տրված բնորոշումից երևում է, որ ապրանքի ծագման տեղանունը կամ աշխարհագրական նշումը կարելի է օգտագործել կոնկրետ վայրում արտադրվող այնպիսի արտադրանքի համար, որի յուրահատկությունները պայմանավորված են տվյալ վայրի բնակչինմայական կամ այլ առանձնահատուկ գործուներով, և այլ աշխարհագրական վայրում այդ ապրանքի նմանակնան դեպքում նույն արդյունքը չի ստացվի: Այդ պատճառով, ի տարբերություն ապրանքային նշանի, ապրանքի ծագման տեղանունը և աշխարհագրական նշումը օգտագործելու իրավունքը տրվում է միայն կոնկրետ աշխարհագրական տարածքում արտադրվող և որոշակի ստանդարտների համապատասխանող ապրանքների համար:

Ընդ որում, որպես տեղանուն կարող է օգտագործվել ոչ միայն տեղանքի կամ աշխարհագրական օբյեկտի ժամանակակից, այլև

¹ 2010թ. ապրիլի 29-ին ընդունված «Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ օրենքը կարգավորում է աշխարհագրական նշումների, ծագման տեղանունների եւ երաշխավորված ավանդական արտադրանքի գրանցման, իրավական պահպանության եւ օգտագործման հետ կապված հարաբերությունները:

պատմական անվանումը: Դրա հետ միասին, պետք է նկատի ունենալ, որ տեղանուն չի համարվում այն անվանումը, որը, լիմելով կամ իր մեջ բովանդակելով աշխարհագրական օբյեկտի անվանում, Հայաստանի Հանրապետությունում օգտագործվում է որպես տեղի հետ շկապված որոշակի տեսակի ապրանքի արտահայտչամիջոց (օրինակ՝ կոնյակ):

Երաշխավորված ավանդական արդադրամը է համարվում զուղագնդեական արդադրամքը կամ սևնդամքերը, որի յուրահավելությունները ճանաչված են, և որը գրանցված է օրենքի համաձայն:

«Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն որպես ծագման տեղանուն՝ պահպանվում է տարածքի կամ բնակավայրի, որոշակի տեղանքի կամ բացառիկ դեպքերում՝ երկրի աշխարհագրական անվանումը, որը ծառայում է հետեւյալ պայմանները բարարող արտադրանքը նշելու համար՝

1) ծագել է տվյալ տարածքից, բնակավայրից, որոշակի տեղանքից կամ երկրից.

2) յուրահատուկ որակը կամ այլ բնորոշ հատկանիշները **գյուղական կամ բազառապես** պայմանավորված են տվյալ աշխարհագրական բնապայմաններով, ներառյալ՝ բնական և մարդկային գործուները¹.

3) արտադրվել, վերամշակվել և պատրաստվել է տվյալ աշխարհագրական վայրում:

Նույն օրենքի համաձայն որպես երաշխավորված ավանդական արտադրանք՝ կարող է պահպանվել այն արտադրանքը, որը բավարարում է հետեւյալ պայմաններից մեկը՝

1) ստացվում է ավանդական սկզբնական հումքից.

2) բնութագրվում է ավանդական բաղադրությամբ.

3) բնութագրվում է արտադրության եւ (կամ) վերամշակման եղանակով, որը համապատասխանում է արտադրության եւ (կամ) վերամշակման ավանդական եղանակին:

«Աշխարհագրական նշումների մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ, 9-րդ և

¹ Աշխարհագրական նշումների դեպքում 1-ին և 3-րդ հատկանիշները նույնը են, իսկ 2-րդ հատկանիշը ստանում է հետևյալ ձևակերպումը. «յուրահատուկ որակը, համբավը կամ այլ բնորոշ հատկանիշները **հիմնականում** պայմանավորված են տվյալ աշխարհագրական ծագմամբ.»

11-րդ հոդվածները մանրամասն թվարկում են այն պահանջները և պայմանները, որոնք անհրաժեշտ են ծագման տեղանվան, աշխարհագրական նշման և երաշխավորված ավանդական արտադրանքի պահպանության համար: Այլ կերպ ասած, ծագման տեղանվանը, աշխարհագրական նշմանը և երաշխավորված ավանդական արտադրանքին պահպանության իրավունք տրվում է, այսինքն դրանք կարող են գրանցվել, եթե

1) դրանք համապատասխանում են օրենքի 8-րդ հոդվածի կամ համապատասխան դեպքում՝ 9-րդ հոդվածի, ինչպես նաև 11-րդ հոդվածի դրույթներին, և պահպանության տրամադրումը ենթակա չէ մերժման 10-րդ հոդվածի դրույթների համաձայն:

2) գրանցման ներկայացված հայտը համապատասխանում է սույն օրենքով սահմանված պահանջներին: Մասնավորապես աշխարհագրական նշման, ծագման տեղանվան գրանցման հայտ ներկայացնելու իրավունք ունի միայն խումբը, որն իրականացնում է հայտում նշված ապրանքների արտադրական գործունեություն, և այդ գործունեության արդյունքում ստեղծված արտադրանքը համապատասխանում է օրենքի պահանջներին: Ընդ որում, գրանցման հայտ ներկայացնող խմբին՝

1) կարող է հավասարեցվել մեկ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, եթե հայտ ներկայացնելու թվականի դրույթյանը նա միակ անձն է, որն իրականացնում է հայտում նշված ապրանքների արտադրական գործունեությունը.

2) կարող են միանալ նաև այլ շահագրգիռ անձինք:

Խումբը կարող է գրանցման հայտ ներկայացնել միայն այն ապրանքների համար, որոնք ինքն է արտադրում կամ արդյունահանում:

Աշխարհագրական նշման կամ ծագման տեղանվան կամ երաշխավորված ավանդական արտադրանքի պահպանությունը գործում է պետական լիազոր մարմին հայտ ներկայացնելու թվականից՝ առանց ժամկետային սահմանափակման: Պահպանվող աշխարհագրական նշման կամ ծագման տեղանվան օգտագործման իրավունքը տրվում է գործադրությանը մասնակիությունուն: Ժամկետով կարող է երկարաձգվել յուրաքանչյուր անգամ ոչ ավելի, քան տասը տարի ժամկետով, եթե պահպանվում են տվյալ արտադրանքի տեխնիկական հատկությունները:

Տեղանվան գրանցման գործընթացն սկսելու հիմք է ծառայում տեղանվան գրանցում հայցելու մասին Մտավոր սեփականության

գործակալություն ներկայացված հայտը¹: Մինչև աշխարհագրական նշման, ծագման տեղանկան գրանցման կամ գրանցումը մերժելու մասին որոշման ընդունումը հայտատուն կարող է դիմել պետական լիազոր մարմին՝

1) հայտը հետ կանչելու համար.

2) հայտի փաստաբրդերում լրացումներ, փոփոխություններ եւ (կամ) ճշգրտումներ կատարելու համար, պայմանով, որ այդ գործողություններն էականորեն չեն ազդում գրանցման ներկայացված անվանման վրա եւ չեն ընդլայնում այն ապրանքների ցանկը, որոնց համար խնդրարկվում է գրանցումը:

Հայտը ներկայացնելուց հետո, սահմանված կարգով իրականացվում է դրա փորձաքննություն, ընդ որում փորձաքննության գործնքացը ներառում է երկու փուլ՝ հայտի ներկայացման պարմանելու պահպանման փորձաքննություն եւ առ էութան փորձաքննություն: Փորձաքննության տևողությունը չպետք է գերազանցի իննամսյա ժամկետը:

1. Հայտն ստանալու թվականից հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում, պետական լիազոր մարմինն անցկացնում է օրենքի 20-րդ հոդվածով սահմանված պահանջներին հայտի համապատասխանության փորձաքննություն՝ հայտի ներկայացման թվականը սահմանելու համար:

Հայտի ներկայացման թվականից հետո՝ մեկ ամսվա ընթացքում, պետական լիազոր մարմինը փորձաքննություն է անցկացնում հետեւյալ իիմքերով՝ 1) օրենքի 12-րդ հոդվածով սահմանված պահանջներին հայտի համապատասխանության, 2) օրենքի 11-րդ հոդվածով սահմանված տեխնիկական հատկորոշումներին հայտի համապատասխանության, 3) օրենքով և կառավարության սահմանած պահանջներին հայտին կցված փաստաբրդերի համապատասխանության, 4) օրենքով սահմանված պետական տուրքի վճարման անդրրագրի առկայության:

Այս պայմաններին համապատասխանության դեպքում պետական լիազոր մարմինը որոշում է ընդունում ըստ էության փորձաքննության անցկացման մասին:

Այս դեպքում պետական լիազոր մարմինը աշխարհագրական

¹ Հայտին ներկայացվող պահանջները գրեթե չեն տարրելովում «Ապրանքային նշանի» հայտին ներկայացվող պահանջներից (Տես Օրենքի 6 և 32 հոդվածները):

նշման, ծագման տեղանվան գրանցման կամ երաշխավորված ավանդական արտադրանքի հայտի տվյալները մեկամսյա ժամկետում հրապարակում է "Արդյունաբերական սեփականություն" պաշտոնական տեղեկագրում: Աշխարհագրական նշման, ծագման տեղանվան կամ ավանդական երաշխավորված արտադրանքի գրանցման հայտի հրապարակումից հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում, ցանկացած շահազգիո անձ, պետական մարմիններ եւ կազմակերպություններ, այդ թվում՝ այլ երկրների, իրավունք ունեն գրանցման դեմ առարկություն ներկայացնելու:

2. Ըստ էության փորձաքննության անցկացման ընթացքում պետական լիազոր մարմինն ստուգում է՝ 1) օրենքի 10-րդ հոդվածով սահմանված մերժման հիմքերի առկայությունը. 2) գրանցման դեմ ներկայացված առարկությունները:

Ելնելով փորձաքննության արդյունքներից՝ պետական լիազոր մարմինը որոշում է կայացնում աշխարհագրական նշման, ծագման տեղանվան կամ երաշխավորված ավանդական արտադրանքի գրանցման կամ հայտի մերժման մասին: Եթե պետական լիազոր մարմինը որոշում է կայացնում աշխարհագրական նշումը կամ ծագման տեղանունը կամ երաշխավորված ավանդական արտադրանքը համապատասխան պետական գրանցանատյանում գրանցելու եւ հայտատուին աշխարհագրական նշման կամ ծագման տեղանվան կամ երաշխավորված ավանդական արտադրանքի օգտագործման իրավունք տրամադրելու մասին, ապա որոշնան ընդունման օրվանից հետո՝ տասնօրյա ժամկետում, պետական լիազոր մարմինը ծանուցում է հայտատուին այն ստանալու օրվանից եռամսյա ժամկետում օրենքով սահմանված պետական տոլորքը վճարելու և վճարման անդրդրագիրը ներկայացնելու առաջարկությամբ: Նշված անդրդրագիրն ստանալու օրվանից հետո՝ մեկամսյա ժամկետում, պետական լիազոր մարմինը հայտատուին է հանձնում պահպանվող աշխարհագրական նշման կամ ծագման տեղանվան օգտագործման իրավունքի վկայագիր:

Հարկ է նշել, որ «Ապրանքային նշանների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն ապրանքային նշանում ներառված գրանցված աշխարհագրական նշումները և ծագման տեղանունները ապրանքային նշանի չպահպանվող տարրեր են: Աշխարհագրական նշումները եւ ծագման տեղանունները, որոնք պահպանվում են Հայաստանի Հանրապետությունում, կարող են ներառվել ապրանքային նշանի մեջ միայն

այն դեպքում, երբ հայտատուն օրենքով սահմանված կարգով ստացել է դրանց օգտագործման իրավունք: Այլ երկրների աշխարհագրական նշումները և ծագման տեղանունները բույյատրպում է օգտագործել գրանցվող ապրանքային նշանում, եթե դա չի հակասում սույն օրենքի պահանջներին, գրանցված է ծագման երկուում, և հայտատուն ունի դրա օգտագործման իրավունք:

Ապրանքի ծագման տեղանունը, որպես ապրանքի տարբերակ- ման համար օգտագործվող պայմանանշան, ապրանքային նշանից տարբերվում է մի շարք յուրահատկություններով, որից ենելով ել առանձնացվում է որպես իրավական պահպանության ինքնուրույն օր- յեկտ:

Առաջին Տեղանունն ապրանքային նշանից տարբերվում է նախ և առաջ նրանով, որ այն **պայմանանշան (սիմվոլ)** չէ այդ բառի իսկա- կան իմաստով: Այն ապրանքի ծագման վայրի (Երկրի, բնակավայրի, վարչատարածքային միավորի), տեղանքի կամ աշխարհագրական այլ օբյեկտի) անվանում է (օրինակ՝ Չերնուկ, Դիլիջան, Արզնի):

Երկրորդ, ի տարբերություն ապրանքային նշանի, ապրանքի տե- ղանվանը **նորույր** լինելու պահանջ չի ներկայացվում:

Երրորդ, ապրանքի տեղանունը կարելի է օգտագործել միայն այն ապրանքների համար, որոնց առանձնահատկությունները բնո- րոշվում են տվյալ աշխարհագրական տեղանքի բնապայմաններով և (կամ) մարդկային գործուներով:

Չորրորդ, ապրանքի տեղանունն օգտագործելու իրավունքը կա- րող է տրվել նույն աշխարհագրական տեղանքում, նույն հատկանիշ- ներով ապրանք արտադրող ցանկացած քվով իրավաբանական անձի կամ անհատ գործարարի:

Հինգերորդ, ապրանքի ծագման տեղանվան նկատմամբ իրա- վունքը բացառիկ իրավունք չէ, քանի որ այդ իրավունքը կարող է պատկանել նույն աշխարհագրական տեղանքում նույն հատկանիշ- ներով ապրանք արտադրող մեկից ավելի անձանց:

Տեղանունն **օգտագործելու** իրավունքը բացարձակ իրավունք չէ: Այդ իրավունքը կարող է վերապահվել տվյալ վայրում նույն արտադրանքն արտադրող յուրաքանչյուր սուրյեկտի: Հարկ է նշել, որ ապ- րանքի ծագման տեղանվան նկատմամբ բացառիկ իրավունքը ավելի «քոյլ է» կ տարբերություն ապրանքային նշանի/, քանի որ օգտա- գործման իրավունքը կարող է տրվել, ի քանի տնտեսավարող սուր-

յեկտների, իսկ տնօրինման իրավունքից այդ տնտեսավարող սուբյեկտները զրկված են¹:

Տեղանունն օգտագործելու իրավունք ունեցող սուբյեկտն այն կարող է գետեղել ապրանքի, նրա փաթեթի վրա, գովազդներում, ազդագրերում, հաշիվներում, ձևաթղթերում, ինչպես նաև ապրանքը շրջանառության մեջ մտցնելու հետ կապված այլ փաստարդերում:

Գրանցման հիման վրա ստացված իրավունքները դադարեցվում են՝

1) գրանցման հայտ ներկայացնելու թվականից, եթե գրանցումն անվավեր է ճանաչվում. Աշխարհագրական նշման, ծագման տեղանվան կամ երաշխավորված ավանդական արտադրանքի գրանցումն անվավեր է ճանաչվում, եթե այն կատարվել է օրենքի դրույթների խախտմամբ:

2) պահպանության դադարեցման գործընթացն սկսելու թվականից, եթե պահպանությունը դադարեցվում է: Աշխարհագրական նշման կամ ծագման տեղանվան պահպանությունը դադարեցվում է, եթե՝ ա) օրենքի 8-րդ հոդվածի համաձայն, նշված աշխարհագրական գոտուն բնորոշ յուրահատուկ բնական պայմանների եւ (կամ) մարդկային գործոնների փոփոխության կամ վերացման հետեւանքով այլևս անհնարին է ստանալ տեխնիկական հատկորոշումներին համապատասխանող արտադրանք.

բ) տվյալ աշխարհագրական նշումը կամ ծագման տեղանունն այլևս չի պահպանվում ծագման երկյուրում, եթե աշխարհագրական գոտին պատկանում է այլ երկրի:

գ) օրենքի 37-րդ հոդվածի համաձայն նշանակված զնահատման մարմինը անհամապատասխանություն է գտնում արտադրանքի իրական բնութագրերի եւ տեխնիկական հատկորոշումների միջև, եթե դրանք որևէ 1 ձեւով վերացնել հնարավոր չեն:

Աշխարհագրական նշման կամ ծագման տեղանվան օգտագործման իրավունքի վկայագրի գործողությունը պետական լիազոր մարմինը դադարեցնում է ոչ միայն վերոնշյալ դեպքերում, այլև իրավատեր հանդիսացող իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում, իրավատիրոջ դիմումի հիման վրա:

¹Տես [ru.wikipedia.org/...](https://ru.wikipedia.org/)

ԲԱԺԻՆ III ԺԱՌԱԳՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԳԼՈՒԽ 59

ԺԱՌԱԳՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԺԱՌԱԳԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

§ 1. Ժառանգման իրավունք և ժառանգման իրավահաջողություն

Ժառանգումը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունքի կարևորագույն ինստիտուտներից է։ Ժառանգման իրավունքի առաջացման պատճենությունն իր արմատներով զայխու է դարերի խորքից։ Բավական է ասել, որ ժառանգման ամսին առաջին հիշատակումները, որ հասել են մեր օրերը, հայտնաբերվել են Ծումերների կավե տախտակների և եգիպտական պապիրուսների վրա, որոնք հայտնաբերվել են պեղումների ժամանակ։ Ժառանգման իրավունքի առաջացումը և զարգացումը անմիջապես կապված է եղել, այսօր էլ կապված է հասարակության կյանքի տնտեսական, քաղաքական և այլ պայմանների հետ։

Հայաստանի Հանրապետության իիմնական օրենքը՝ ՀՀ Սահմանադրությունը, ի թիվս սոցիալ-տնտեսական զանազան իրավունքների, քաղաքացիներին վերապահում է նաև արմատապես իրար հետ կապված սեփականության և ժառանգման իրավունքներ։

Քաղաքացու գույքը՝ սեփականությունը ժառանգման իրավունքի կանոններով անցնում է այլ քաղաքացիների՝ ժառանգներին։ Ժառանգներն էլ ժառանգման իրավունքի կանոններով գույք են ձեռք բերում սեփականության իրավունքով։

ՀՀ Սահմանադրությամբ և այլ օրենքներով նախատեսված սեփականության մյուս ձեւերը չեն ժառանգվում։ Ուրեմն ժառանգման ենթակա է միայն քաղաքացիների սեփականությունը։

Ժառանգունք մահացած քաղաքացու (ժառանգատուի) իրավունքների ու պարտականությունների՝ օրենքով սահմանված կարգով

այլ անձանց (ժառանգմերին) փոխանցումն է: Այդ առջիվ առաջացած հարաբերությունները կարգավորելու նպատակ հետապնդող նորմատիվ ակտերի ամբողջականությունն է կազմում և **Ժառանգման իրավունքը:** Ժառանգմերին փոխանցվում են ժառանգատուի բոլոր իրավունքներն ու պարտականությունները, բացի նրանցից, որոնց փոխանցումը ժառանգման կարգով չի բոլորարվում օրենսդրությամբ կամ հակասում է այդ իրավունքների ու պարտականությունների բնույթին:

Ժառանգման իրավունքը քաղաքացիական իրավունքի առանցքային ինստիտուտներից է, քաղաքացիական իրավունքի ենթաճյուղ, այլ կերպ ասած՝ քաղաքացիական իրավունքի համակարգի ստորագրանումներից մեկը:

Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի ինքնուրույն ճյուղ չի համարվում, քանի որ չի բավարարում իրավունքի ճյուղին ներկայացվող պահանջները կարգավորման առարկայի և կարգավորման մերությի վերաբերյալ: Պետք է միայն ավելացնել, որ ժառանգման իրավունքը գուտ քաղաքացիական իրավունքի ինստիտուտ չէ: Այն իրավունքի համալիր (կոմպլեքս) ինստիտուտ է, քանի որ ժառանգման իրավունքի հետ առնչվող որոշ հարաբերություններ, օրինակ՝ կտակը նոտարիատում կազմելու և նոտարիի կողմից հաստատելու, ժառանգատուին ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալու հարաբերությունները վարչական իրավահարաբերություններ և առաջին հերթին կարգավորվում են վարչական օրենսդրությամբ:

Իրավունքի համակարգում ժառանգման իրավունքի տեղի հարցը երբեք գիտական բանավեճի տեղիք չի տվել:

Անհրաժեշտ է տարբերել ժառանգման իրավունքը օբյեկտիվ իմաստով և ժառանգման իրավունքը սուբյեկտիվ իմաստով:

Ժառանգման իրավունքն օբյեկտիվ իմաստով այն իրավական նորմերի /օրենքների, ենթաօրենսդրական ակտերի/ համակցությունն է, որոնք կոչված են կարգավորելու քաղաքացու իրավունքներն ու պարտականություններն իր նահանջից հետո այլ անձանց /ժառանգմերին/ անցնելու կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները:

Ժառանգման իրավունքը սուբյեկտիվ իմաստով քաղաքացու ժառանգություն ստանալու, այսինքն՝ մահացածի իրավունքներն ու պարտականություններն ստանձնելու անձնական իրավունքն է: Այլ կերպ ասած՝ սուբյեկտիվ իմաստով ժառանգման իրավունքը ուրիշի

գույքը ժառանգելու իրավունքն է, ինչպես նաև անձի իրավասությունները ժառանգությունն ընդունելուց հետո:

Ժառանգման իրավունքը սերտորեն կապված է քաղաքացիների սեփականության իրավունքի հետ: Ժառանգումն այնպիսի իրավական ինստիտուտ է, որ մի կողմից քաղաքացու համար հնարավորություն է ստեղծում իրացնելու իր գույքը տնօրինելու իրավագորությունը, իսկ մյուս կողմից՝ համարվում է սեփականության իրավունքի առաջացման հիմքերից մեկը: Ինչպես նկատում է Ե. Կուլագինան, «...ժառանգման կարգով իր մերձավորներին գույք հանձնելու և մերձավորներից ժառանգություն ստանալու հնարավորությունը շատ դեպքերում մարդուն թույլ է տալիս համոզված և հաստատապես իրեն զգալու ժամանակակից հասարակական հարաբերությունների համակարգում»¹:

Քաղաքացու իրավունքներն ու պարտականությունները իր մահվանից հետո ժառանգման իրավունքի նորմների հիման վրա այլ անձի կամ այլ անձանց փոխանցումն անվանվում է ժառանգում:

Քաղաքացու մահվան դեպքում ժառանգներին փոխանցվում են նրա իրավունքներն ու պարտականությունները: Դրա համար է ժառանգումը համարվում է ընդիանուր (ունիվերսալ) իրավահաջորդություն: Դրանից տարբերվում է մասնավոր կամ սինգուլյար իրավահաջորդությունը, երբ իրավահաջորդը ծեռք է բերում միայն որևէ մեկ իրավունք կամ իրավունքների մի խումբ: Նրան կարող է անցնել նաև առանձին պարտականություն²:

Ընդհանուր ժառանգական իրավահաջորդության դեպքում ժառանգատուի իրավունքներն ու պարտականություններն այլ անձի են փոխանցվում անմիջապես՝ առանց երրորդ սուրյեկտի մասնակցության: Մինչդեռ մասնավոր իրավահաջորդը առանձին իրավունքներ ծեռք է բերում ոչ թե անմիջապես ժառանգատուից, այլ ժառանգից: Օրինակ՝ ժառանգատուն կարող է ըստ կտակի ժառանգին պարտավորեցնել մասնավոր իրավահաջորդի նկատմամբ կատարելու որոշակի գործողություններ, մասնավորապես՝ նրան թույլատրել գնահ ապրելու իրեն հասած բնակելի տանը:

Այսպիսով, ժառանգական իրավահաջորդություն վրա է հասնում միայն քաղաքացու՝ որպես որոշակի քաղաքացիական իրավունքներ

¹ Ст. Гражданское право, т.1, учебник под ред. проф. Е.А.Суханова, изд. БЕК, М., 1993, кг 220:

² Նոյն տեղում, կգ 219:

ու պարտականություններ կրողի, մահվան դեպքում: Ժառանգման մասին այս կանոնները կենդանի անձանց գույքի նկատմամբ կիրառելն անհերթություն է: Սակայն խորհրդային իշխանության տարիներին Աղբբեջանի դատարաններից մեկը փորձել է որդու պարտքերը մարելու նպատակով բռնազաննումը տարածել նրա դեռևս կենդանի հոր գույքի նկատմամբ, հենվելով այն բանի վրա, որ որպես ժառանգ, որդին, միևնույն է, պետք է որոշակի բաժին ստանա հոր մահվանից հետո մնացած գույքից: ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանի քաղաքացիական գործերի դատական կողեզրան վերացրել է այդ վճռը, նշելով, որ «սեփականատիրոջ կենդանության օրոք նրան պատկանող գույքը չի կարող հանձնվել այլ անձանց կամ այլ անձի ժառանգման իրավունքով»¹:

Ժառանգման կարգով քաղաքացիական իրավունքների ու պարտականությունների փոխանցումը բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով.

ա. փոխանցման հիմք է հանդիսանում ժառանգման իրավունքի նորմերով նախատեսված բարդ փաստական կազմը,

բ. փոխանցվող իրավունքներն ու պարտականությունները կազմում են որոշակի միասնություն, որն անվանվում է ժառանգություն կամ ժառանգական զանգված,

գ. իրավունքներ ու պարտականություններ ծեռք բերած անձը՝ ժառանգը, համարվում է մահացած քաղաքցու անմիջական ընդհանուր (ունիվերսալ) և ոչ քե նախավոր (սինգուլյար) իրավահաջորդը²:

Ժառանգելը քաղաքցու իրավունակության բովանդակության տարրն է, նրա դրսևորումներից մեկը: Նշանակում է՝ նման իրավունակությամբ օժտված են Հայաստանի Հանրապետությունում ապրող բոլոր քաղաքացիները և որ ժառանգման սուբյեկտիվ կոնկրետ իրավունքի ծեռնաման նախադրյալ է հանդիսանում քաղաքցու իրավունակությունը:

Ժառանգելու իրավունք ունեցող անձը, ինչպես նաև արդեն այլ իրավունքն իրականացրած անձն անվանվում է **ժառանգ**: Ըստ որում, ժառանգման իրավիրված ժառանգն օժտված է միայն ժառանգությունն ընդունելու կամ նրանից իրաժարվելու իրավագործությամբ: Ծիծ

¹ Ст. Судебная практика, 1952, ржв 11, էջ 32:

² Ст. Б.Антипов., К.Граве., Советское наследственное право, М. 1955 г., էջ 46-47:

Ե՛նա ժառանգ է, սակայն դեռևս մահացածի իրավահաջորդը չէ, նրա հնարավոր իրավահաջորդն է:

Արդեն ժառանգությունն ընդունած ժառանգը ժառանգատուի իրավահաջորդն է մինչև նրա մահվան պահն ունեցած այն իրավունքների ու պարտականությունների մասով, որոնք կարող են անցնել ժառանգներին:

Ժառանգությունն ընդունելը միակողմանի գործարք է, կամային ակտ, որը կարող է տեղի ունենալ միայն ժառանգատուի մահվանից հետո:

Այն, ինչ ժառանգման իրավունքի նորմերով կարող է անցնել ժառանգներին, անվանվում է **ժառանգական զանգված**: Խև ժառանգական զանգածն իր մեջ ներառում է ժառանգատուին պատկանած գույքը՝ ինչպես ակտիվը, այնպես էլ պատկիվը, որոնք անձնական բնույթ չունեն և կարող են փոխանցվել այլ անձանց (ժառանգական զանգվածի մասին տես սույն գլուխ 4-րդ պարագրաֆը):

Ինչպես արդեն նշել ենք, ժառանգման իրավունքը քաղաքացիական իրավունքի ինստիտուտ է: Եվ քանի որ իրավունքի որևէ ճյուղի ցանկացած ինստիտուտ ելնում է իրավունքի տվյալ ճյուղի սկզբունքներից, բնական է, որ ժառանգման իրավունքը ևս ելնում է քաղաքացիական իրավունքի սկզբունքներից, որոնցից կարելի է բխեցնել ժառանգման իրավունքին բնորոշ հետևյալ սկզբունքները.

- ժառանգման իրավահաջորդության համապարփակությունը (ունիվերսալություն),
 - կտակի ազատությունը,
 - պարտադիր ժառանգների իրավունքների ու շահերի ապահովումը,
 - ժառանգատուի իրական և ենթադրվող կամքը հաշվի առնելը,
 - ժառանգման իրավիրքած ժառանգների կողմից ժառանգությունն ընդունելու կամ նրանից հրաժարվելու ընտրության ազատությունը,
 - ժառանգման հարաբերություններում իրավակարգի և բարոյականության հիմքերի, ժառանգատուի, ժառանգների, այլ ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց շահերի պահպանումը,
 - ցանկացած հակաիրավական և հակաբարոյական ուժնագույնություններից ժառանգության պահպանությունը:¹

¹ Այս սկզբունքների վերլուծությունը տես՝ Յ.Կ. Տոլստոյ, Наследственное право, ученое пособие, М., 1999, էջ 34-39:

Իրավագիտության մեջ տարբեր ժամանակներում ժառանգման իրավունքին՝ որպես իրավական ինստիտուտի, տարբեր հեղինակներ (Ո.Օ.Խալֆինա, Վ.Ի.Սերեբրովսկի, Բ.Ս.Անտիմոնով, Կ.Ա.Գրավե, Օ.Ս.Իոֆֆե, Մ.Վ.Գորդոն, Վ.Ա.Ռյասենցև, Յու.Կ.Տղաստոյ և ուրիշներ) տվել են տարբեր բնորոշումներ: Ժառանգման իրավունքին նրանց տված բնորոշումների միջև էական տարբերություններ չկան: Նկատված տարբերություններն ավելի շատ վերաբերում են տրված բնորոշումների մեջ ժառանգման իրավահարարաբերության մասնակիցների իրավունքների ու պարտականությունների ձևակերպումներին:

Հաշվի առնելով ժառանգման ինստիտուտի մասին զիտության զարգացման ներկա աստիճանը և ելեկով ժառանգման իրավունքի գործող նորմերի համադրումից, կարելի է տալ ժառանգման իրավունքի հետևյալ բնորոշումը: **Ժառանգման իրավունքն այնպիսի իրավական նորմերի համակցություն է, որոնք կոչված են կարգավորելու քաղաքացու գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները և դրանց իրականացման համար անհրաժեշտ անշնական ոչ գույքային իրավունքներն ու պարտականություններն իր մահվանից հետո ժառանգներին անձնելու կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունները:**

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությունը տարբերում է **ժառանգման երկու հիմք՝ օրենքը և կորակը**: Դրա հետ մեկտեղ տարբերվում է ժառանգման երկու տեսակ՝

ա. ժառանգում ըստ կտակի,

բ. ժառանգում ըստ օրենքի:

Սրանցից ամեն մեկը ենթարկվում է տարբեր իրավական ոեմիմի, ուստի դրանք ուսումնասիրվում են առանձին-առանձին, որպեսզի հնարավոր լինի վերլուծել դրանց առանձնահատկությունները:

Սակայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության նորմերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կա ժառանգումն իրականացնելու ևս մի կարգ՝ գույքի ժառանգումը ժառանգական գույքի անժառանգ լինելու հիման վրա: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրի 1224 հոդվածի համաձայն եթե չկան ոչ ըստ կտակի, ոչ է ըստ օրենքի ժառանգմեր կամ նրանք հրաժարվել կամ մեկուսացվել են ժառանգությունից, ապա ժառանգվող գույքը ճանաչվում է անժառանգ: Անժառանգ գույքն անցնում է ժառանգության քացման վայրի համայնքի սեփականությանը: Սակայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն այս հիմքով ժառանգում իրականացնելու վերաբերյալ վերը նշվածից բացի այլ նորմեր չի պարունակում. բացի Զաղ. օր 1245

հոդ. 5-րդ կետից, ուր ասված է. «Անժառանգ գույքի ժառանգության իրավունքի վկայագիրն ուղարկվում է տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմին»:

Ժառանգման մասին օրենսդրությունը: Ժառանգման մասին օրենսդրությունը այն իրավական ակտերի և դրանցում արտահայտված նորմերի և այլ իրավական դրույթների համակարգն է, որոնք կարգավորում են ժառանգման հարաբերությունները, այսինքն՝ հարաբերություններ, որ առաջանում են ժառանգության բացման, ժառանգման իրավունքների պաշտպանության, իրականացման և ձևակերպման կապակցությամբ:

Ժառանգման մասին օրենսդրության մեջ մտնող իրավական ակտերից առաջին հերթին նշենք Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը: ՀՀ Սահմանադրության սկզբնական տեքստի 28 -րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքացիներն ունեն ինչպես սեփականության, այնպես էլ ժառանգման իրավունք:

Երկրի հիմնական օրենքի այս ձևակերպումը ճիշտ էր և բովանդակային, և ձևական առումով: Քաղաքացիների այս երկու իրավունքները փոխադարձաբար կապված են իրար հետ: Քաղաքացու սեփականությունն իր մահվանից հետո անցնում է այլ անձանց ժառանգման կանոններով և այն դառնում է ժառանգի սեփականությունը: Սակայն սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում 28 հոդվածը վերացվեց և 31 հոդվածով սահմանվեց, որ «յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու, տնօրինելու և կտակելու իր սեփականությունը»: Սրանով իսկ աղճատվեց գույք ժառանգելու քաղաքացու իրավունքը: Գույք կտակելը գույքը տնօրինելու եղանակ է, հետևաբար «տնօրինել» և «կտակել» տերմիններն իրար հետևից նշելը ավելորդ շարադրանք է: Եվ եթե գույքը կտակելու իրավունքը օրենքում նշելը կարելի է արդարացված համարել, ապա հարց է ծագում՝ իսկ ժառանգելու եղանակով գույքի տեր դառնալու քաղաքացու իրավունքն ո՞ր մնաց: Չե՛ որ այդ մասին երկրի հիմնական օրենքը հիշատակում չունի: Մենք գտնում ենք, որ ճիշտ կիրակի վերականգնել ՀՀ սահմանադրության նախկին 28 հոդվածի տեքստը:

Ժառանգման մասին օրենսդրության առանցքն է կազմում 1998 թ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրը, որի տասնմեկերրդ բաժինը նվիրված է ժառանգման իրավունքին, ընդգրկում է 1184-1252 հոդվածները և ունի 10 գլուխներ: ՀՀ քաղաքա-

ցիական օրենսգրքում ժառանգման իրավունքին այսքան լայն տեղ հատկացնելը բացատրվում է բաղաքացիների սեփականության և ժառանգման իրավունքի նկատմամբ պետության վերաբերմունքով:

Իհարկե, ժառանգման հարաբերությունները միայն քաղաքացիական օրենսգրքով չեն, որ կարգավորվում են: Կան օրենսդրական և ենթաօրենսդրական այլ ակտեր ևս, որոնց շնորհիվ կարգավորվում են ժառանգման իրավունքի այս կամ այն հարցերը: Եվ այդ բոլորի ամբողջությունն էլ կազմում է ժառանգման մասին օրենսդրությունը:

Այսպես, ժառանգման իրավունքների կարգավորման գործում կարևոր նշանակություն ունի «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը գործողության մեջ դնելու մասին» ՀՀ օրենքը, որն ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1998թ. հունիսի 17-ին:

Ժառանգման իրավունքի վերաբերյալ նորմեր է պարունակում Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգիրքը (տես ս, օրինակ, 15, 16, 23, 27, 27, 61, 126 հոդվածները.)

Ժառանգման հարաբերությունների կարգավորման գործում կարևոր տեղ է գրավում նոտարիատի մասին օրենսդրությունը, մասնավարապես՝ «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքը, որն ընդունվել է 2001 թ. դեկտեմբերի 4-ին:

Անմիջապես ժառանգմանը վերաբերող ակտերի թվում պետք է նշել նաև «Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենքը, որն ընդունվել է ՀՀ Կողմից 1997թ. դեկտեմբերի 27-ին և հետագայում ենթարկվել լրացումների ու բազում փոփոխությունների:

Վերջապես ժառանգման իրավունքի նորմեր են պարունակում նաև մտավոր սեփականությանը նվիրված այնպիսի օրենքներ, ինչպիսիք են «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ 2006 թ. հունիսի 15-ի օրենքը, «Գյուտերի, օգտակար մոդելների, արդյունաբերական նմուշների մասին» ՀՀ 2008թ. հունիսի 10-ի օրենքը և այլ իրավական ակտեր:

§ 2. Ժառանգման իրավահարաբերություններ

Ժառանգման իրավահարաբերությունները իրավահարաբերությունների յուրահատուկ տեսակ են, որոնց հիմնական սուբյեկտները քաղաքացիներն են: Խսկ ժառանգության բացման փաստով դադարում են ժառանգատուի իրավունքները և առաջանում են ժառանգմե-

թի իրավունքները: Ժառանգատում ժառանգման հարաբերությունների սուբյեկտ չէ¹: Բայց առանց ժառանգատուի՝ ժառանգություն չի բացվում, չեն առաջանում ժառանգման հարաբերություններ:

Իսկ ո՞վ է ժառանգատուի:

ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլուխը Նվիրված է Մարդու և քաղաքացու իիմնական իրավունքներին ու պարտականություններին: Ըստ որում, յուրաքանչյուր ոք ունի և՛ սեփականության և ժառանգման իրավունք: Մարդու և քաղաքացու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների ու պարտականությունների շարքում էական սեփականության և ժառանգման իրավունքներն են:

Ժառանգատու կարող է լինել միայն ֆիզիկական անձինք, լինեն նրանք ՀՀ քաղաքացիներ, օտարերկրյացիներ, բև քաղաքացիություն չունեցողներ:

Իրավաբանական անձը չի կարող ժառանգություն բռնինել: Եթե իրավաբանական անձը լուծարվում է, ապա նրա մնացած գույքը ևս օտարվում է կամ փոխանցվում է նրա իրավահաջորդին: Սակայն այս դեպքում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի ժառանգման իրավունքին վերաբերող նորմերը կիրառման ենթակա չեն:

Ժառանգատուն այն քաղաքացին է, որը մահացել է կամ դատարանի վճռով հայտարարվել է մահացած: Ժառանգատու կարող է լինել ցանկացած քաղաքացի, քանի որ բոլոր քաղաքացիներն են, առանց բացառության, իրավունակ են: Ժառանգատու լինելու համար նշանակություն չունի նաև մինչև քաղաքացու մահը նրա գործունակ լինելը: Ցանկացած քաղաքացու մահվան դեպքում, անկախ նրա գոր-

ծունակության աստիճանից, նրա գույքն անցնում է այլ անձանց՝ ժառանգման իրավունքի կանոններով, այսինքն՝ ժառանգումը նրան պատկանած սուբյեկտիվ իրավունքների ու պարտականությունների համակցությունն այլ անձանց փոխանցվելու է:

Նշանակում է ժառանգատու լինելու համար քաղաքացու նկատմամբ օրենքը որևէ պահանջ չի ներկայացնում: Սակայն նրան իրավունք է տրվում կենդանության օրոր կազմել կտակ, որի հիման վրա էլ այն կազմողի մահվանից հետո իրականացվում է նրա գույքի ժառանգումը: Նշանակում է՝ քաղաքացին պետք է ունակ լինի կազմելու կտակ: Այդ ունակությունը քաղաքացիական գործունակությունն է: Սակայն օրենքը չի նախատեսում կտակ կազմելու հատուկ գործունակություն: Հետևաբար նա, ով ունի ընդիհանուր քաղաքացիական գործունակություն, ունի նաև կտակ անելու իրավունք: Այստեղից էլ հետևում է, որ անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ քաղաքացին չի կարող Հայաստանում կտակ կազմել: Այսինքն՝ նա ըստ կտակի ժառանգման դեպքում չի կարող ժառանգատու լինել: Բայց դա չի նշանակում, որ նա չի կարող ըստ օրենքի ժառանգատու լինել: Նա բոլոր պարագաներում կարող է լինել ժառանգատու ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում, բայց կտակարար կարող է լինել, եթե լիիվ գործունակ է:

Ժառանգատու կարող են լինել ոչ միայն ՀՀ քաղաքացիները, այլև օտարերկրացիներն ու քաղաքացիություն չունեցող անձինք: Օտարերկրացիներն ու քաղաքացիություն չունեցող անձինք ՀՀ-ում օգտվում են ՀՀ քաղաքացիների հետ հավասար քաղաքացիական իրավունակությունից, բացառությամբ ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ օրենքներով կամ ՀՀ միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի (Զաղ. օր. 1263 հոդ.): Դրան համապատասխան Զաղ. օր. 1292 հոդ. իմաստից հետևում է, որ եթե օտարերկրացին և քաղաքացիություն չունեցող անձն ապրել են Հայաստանի Հանրապետությունում, ապա նրանք կարող են կտակ կազմել ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Այդ հորվածի համաձայն՝ ժառանգության նկատմամբ կիրառվում է այն պետության օրենսդրությունը, որտեղ ժառանգատուն ունեցել է վերջին բնակության վայր, եթե կտակարարը կտակում չի ընտրել այն պետության իրավունքը, որի քաղաքացին է իմքը: Ուրեմն չի բացառվում, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ժառանգատու լինեն ինչպես օտարերկրացիները, այնպես էլ քաղաքացիություն չունեցող անձինք:

Վերջում ավելացնենք, որ որքան էլ ամիրաժեշտ լինի ժառանգա-

տուի առկայությունը ժառանգական իրավահարաբերության առաջացման համար, որքան էլ ժառանգատոն ժառանգման իրավունքի կենտրոնական դեմքերից լինի, այնուամենայնիվ, նա ինքը ժառանգական իրավահարաբերության գործող սուբյեկտ չի համարվում, քանի որ ժառանգական իրավահարաբերություն առաջանում է միայն նրա մահվանից հետո: Այդ իսկ պատճառով անընդունելի պետք է համարել նաև պրոֆ. Ե.Ա.Սուխանովի այն տեսակետը, թե ժառանգման իրավահարաբերության սուբյեկտներ են համարվում ժառանգատուն և ժառանգմերը:¹ Պարզապես իշխեցնենք, որ մահացած քաղաքացին իրավահարաբերությունների սուբյեկտ լինել չի կարող: Սակայն ժառանգատուի անձնափորությանը վերաբերող տվյալները կարևոր նև ժառանգական իրավահարաբերությունների առաջացման պայմանները որոշելու համար:

Ժառանգման իրավունքի կարևոր սուբյեկտներից է **ժառանգը:** Ժառանգը նաև ժառանգման իրավահարաբերության կարևոր անհրաժեշտ տարրն է:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն ժառանգն այն անձն է, որին անցնում է այլ քաղաքացու՝ ժառանգատուի գույքը վերջինիս մահվանից հետո՝ իրավահաջորդության կարգով: Այլ կերպ ասած՝ ժառանգն այն անձն է, որն օրենքի կամ կտակի ուժով ժառանգում է որևէ մեկին, ստանալով նրա բողած գույքը, այսինքն՝ ժառանգությունը: Ժառանգ կարող է լինել քաղաքացիական իրավունքի ցանկացած սուբյեկտ՝ քաղաքացի, իրավաբանական անձ, Հայաստանի Հանրապետությունը, համայնքները: Քաղաքացիները և համայնքները կարող են ժառանգ լինել և ըստ օրենքի, և ըստ կտակի: Իսկ իրավաբանական անձինք կարող են ժառանգ լինել միայն կտակի ուժով: Տեղին է նշել, որ իրավաբանական անձ չհանդիսացող կազմակերպություններն ընդիհանրապես չեն կարող ժառանգ լինել: Նրանք իրավունք չունեն քաղաքացիական շրջանառության մեջ հանդես գալ իրենց անունից, մինչդեռ ժառանգություն ընդունելը կամային ակտ է:

Ժառանգը ժառանգական իրավահարաբերության սուբյեկտներից մեկն է: Քանի դեռ նա չի ընդունել ժառանգությունը, նրան է պատկանում ոչ թե ժառանգատուի գույքի նկատմամբ իրավունքը, այլ միայն ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը: Ժառանգման իրա-

¹ Ст. Гражданское право, т.1, М., изд. БЕК, 1993, кг 222:

վունքը գոյություն ունի որպես սուբյեկտիվ բացարձակ իրավունք: Ուստի ժառանգին հակադրվում են բոլոր երրորդ անձինք, որոնք պետք է ձեռնպահ մնան նրա իրավունքի դեմ որևէ ոտնագործությունից:

Ժառանգությունն ընդունելուց հետո ժառանգը մտնում է այն նույն իրավահարաբերությունների մեջ, որոնց մասնակիցը նախկինում եղել է ժառանգատուն: Սակայն նա այդ իրավահարաբերությունների մեջ է մտնում միայն ժառանգման մասին օրենսդրությամբ հաստատված սահմաններում: Մասնավորապես նա պատասխանատու է դառնում ոչ թե ժառանգատուի բոլոր պարտքերով, այլ միայն իր ստացած գույքի արժեքի սահմաններում:

Քաղ.օր. 1190 հոդ. համաձայն՝ ըստ կտակի և ըստ օրենքի ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգատուի կենդանության օրոք սաղմնափորված և ժառանգությունը բացվելուց հետո կենդանի ծնված քաղաքացիները:

Ըստ կտակի ժառանգներ կարող են լինել նաև ժառանգության բացման օրը գոյություն ունեցող իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը և համայնքները, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններն ու միջազգային կազմակերպությունները:

Ինչպես ըստ օրենքի, այնպես էլ ըստ կտակի ժառանգ կարող են լինել իրական անձինք, ովքեր կենդանի են ժառանգության բացման պահին: Սակայն նույն կանոններով ժառանգ կարող են լինել նաև ժառանգատուի կենդանության օրոք սաղմնափորված և նրա մահից հետո ծնված նրա երեխաները: Տվյալ դեպքում օրենսդրությունը պաշտպանում է ոչ թե սաղմնափորված երեխաների շահերը, այլ իրավունքի ապագա սուբյեկտների շահերը, քանի որ եթե ծնունդը տեղի չունենա, ապա կվորչի սաղմնափորվելու ժառանգական-իրավական նշանակությունը և փաստն ինքը¹:

Այս անձը, որի շահերը ենթակա են պահպանման նախքան նրա ծնվելը, որութեն անվանվում է հասկացուցանշ: Հայերենում այդ իմաստն ունեցող բառ չկա: Այստեղից, սակայն, չի հետևում, թե շնուրական համարվում է իրավունքի սուբյեկտ: Այս կարծիքին է նաև պրոֆ. Յոլ. Կ. Տոլստոյը²:

¹Տե՛ս О. С. Иоффе, Советское гражданское право, т.3, 1965, էջ 289:

²Տե՛ս Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть 3. М., 2006. էջ 20:

Ժառանգատուի կենդանության օրոք նրանից սաղմնավորված երեխաները կարող են ժառանգ լինել և ըստ կտակի, և ըստ օրենքի ժառանգման դեպքերում: Սակայն ժառանգատուի կենդանության օրոք ուղիղներից սաղմնավորված և կենդանի ծնված երեխաները կարող են միայն լինել ըստ կտակի ժառանգմեր: Ըստ որում՝ երեխան ժառանգ է համարվում, եթե ծնվելու հետո ապրել է թեկուզն շատ կարճ ժամանակ: Բնականաբար, մահացած ծնվածը ժառանգ չի կարող համարվել:

Քաղաքացիական օրենսդրությունը նախատեսում է նաև ժառանգի ենթանշանակման հնարավորություն:

Մինչև ՀՀ 1998 թ. Քաղ.օր. ընդունումը ըստ օրենքի ժառանգ համարվում էր նաև պետությունը: Ըստ որում, ժառանգական գույքն ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով անցնում էր պետությանը, եթե՝

ա. ժառանգատուն չուներ ժառանգմեր ոչ ըստ օրենքի, ոչ ըստ կտակի,

բ. բոլոր ժառանգմերը հրաժարվում էին ժառանգությունից,

գ. բոլոր ժառանգմերը գրկվել էին ժառանգման իրավունքից,

դ. ժառանգմերից ոչ մեկը չի ընդունում ժառանգությունը:

Ժառանգական գույքը ժառանգման իրավունքով պետությանն էր անցնում նաև այն դեպքում, եթե գույքը պետությանն էր կտակվել (տես Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ.օր. 555 հոդվածը): Չեր բացառվում նաև, որ ժառանգմերից որևէ մեկը հրաժարվեր ժառանգությունից հօգուտ պետության: Նման դեպքում պետությանն էր անցնում ժառանգական գույքի այդ ժառանգին հասանելիք բաժինը: Եթե բացակայում էին ըստ օրենքի ժառանգմերը, իսկ ժառանգատուն կտակում էր գույքի մի մասը, ապա մնացած մասը նույնպես անցնում էր պետությանը:

Նախկին օրենսդրությանը իշխանության և կառավարման տեղական մարմինների ըստ օրենքի ժառանգ լինելու մասին խոսք չէր կարող լինել: Եթե քաղաքացին կտակ էր կազմում այդ մարմինների օգտին, դարձյալ ժառանգության բացման դեպքում գույքը մտցվում էր պետական բյուջեի կազմի մեջ:

Ըստ գործող քաղաքացիական օրենսդրության՝ Հայաստանի Հանրապետությունը (պետությունը) ըստ օրենքի ժառանգ չի համարվում: Իսկ Քաղ. օր. 1224 հոդվածը սահմանում է, թե անժառանգ գույքը դառնում է ժառանգության բացման վայրի համայնքի սեփականությունը: Համայնքները, Քաղ. օր. 1244 հոդ. համաձայն, իրենց անցած գույքի արժեքի սահմաններում հատուցում են Քաղ. օր. 1242 հոդ. նշված ծախ-

սերը: Նշանակում է՝ այլ ժառանգ չունեցող քաղաքացու գույքը համայնքներին և անցնում ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով։ Այդ պայմաններում անհրաժեշտ էր Քաղ. օր. 1190 հոդ. առաջին կետում թվարկված ժառանգների թվին ավելացնել նաև համայնքներին։

Ըստ կտակի ժառանգմների շրջանակն ընդարձակ է։ Այդ շրջանակի մեջ մտնում են ոչ միայն քաղաքացիները, այլև իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը, համայնքները, օտարերկրյա պետություններն ու միջազգային կազմակերպությունները։ Այդ բացատրվում է նրանով, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված է՝ **կրակի պապություն**, ըստ որի քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ իր ցանկացած գույքը կտակել քաղաքացիական իրավունքի ցանկացած սուրբեկտի։

Ըստ կտակի ժառանգմներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը գոյություն ունեցող իրավաբանական անձինք։ Օրենսդրը նկատի ունի պետական մարմիններում գրանցված իրավաբանական անձանց։

Միջազգային կազմակերպությունները Հայաստանում օգտվում են քաղաքացիական իրավունքի սուրբեկտների կարգավիճակից։ Մեր կարծիքով, նրանք կարող են ըստ կտակի ժառանգ լինել անգամ ՀՀ իրավասու մարմիններում գրանցում չունենալու պարագայում։

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն՝ կտակարարը կարող է այն դեպքի համար, եթե կտակով նրա նշանակած ժառանգը մահանա մինչև ժառանգությունը բացվելը, կամ շրնդունի ժառանգությունը, կամ իրաժարվի ժառանգությունից, կամ որպես անարժան ժառանգ մեկուսացվի ժառանգությունից, կամ ըստ կտակի ժառանգը չկատարի կտակարարի օրինաշափ պայմանները, կտակում նշել այլ ժառանգի, այսինքն՝ ենթանշանակել ժառանգ (Քաղ.օր. 1198 հոդ.)¹։

Որպես ենթանշանակված ժառանգ (սուրբառտուտ)՝ կարող է նշանակվել ցանկացած անձ, անկախ նրանից՝ մտնում է ըստ օրենքի ժառանգմների շրջանակի մեջ, թե՞ ոչ։ Միայն թե անձն իրավունք ունենա ժառանգ լինել Քաղ. օր. 1190 հոդվածին համապատասխան։

Ավելացնենք նաև, որ ըստ կտակի ժառանգը չի կարող իրաժարվել ժառանգությունից ի վնաս ենթանշանակված ժառանգի։ Մասնաւորապես՝ ենթանշանակված ժառանգի առկայության դեպքում ըստ

¹ ՀՀ Քաղ. օր. 1198 հոդ. 1-ին կետի շարադրանքն ամփաջող է և քննադատության չի դիմանում։ Այդ մասիմ տես սույն գրքի 61-րդ գլուխ 8-րդ պարագրաֆը։

կտակի ժառանգը չի կարող ժառանգությունից հրաժարվել ենթանշանակված ժառանգ չհանդիսացող անձի օգտին: Այսինքն, նման դեպքում ենթանշանակված ժառանգն օգտվում է նախապատվության իրավունքից:

§ 3. Ժառանգման իրավունք յունեցող քաղաքացիներ

ՀՀ քաղաքացիական իրավունքում քաղաքացիների ժառանգ լինելու իրավունքի որևէ սահմանափակում, կապված նրանց սեռի, տարիքի, ֆիզիկական կամ հոգեկան առողջության, ռասայի կամ ազգության հետ, կամ այլ հատկանիշով չի նախատեսվում: Չի պահանջվում նաև, որ ժառանգը գործունակ լինի: Նույնիսկ քրեական արարք կատարելու համար դատապարտված անձը (բացի օրենքով նախատեսված մի քանի դեպքերից¹ չի գրկվում իր այդ սահմանադրական իրավունքից):

Մի գործի տվյալներով քաղ-ուիի Ֆ-ն սպանել է իր ամուսնուն, սակայն նա չի գրկվել հանգուցյալի գույքից ժառանգություն ստանալու իրավունքից, քանի որ պարզվել է, որ սպանությունը կատարելու պահին նդել է անմեղսունակ: Դատարանը եկել է այն եզրակացության, որ «մարդասպանը կարող է հրավիրվել իր կողմից սպանված հարազատի գույքի ժառանգմանը, եթե հաստատված է, որ սպանության պահին նա եղել է անմեղսունակ»²:

ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքով նախատեսված ինչպես իիմնական, այնպես էլ լրացուցիչ պատիճների բվում ևս նշված չէ հանցանք կատարած անձին ժառանգելու իրավունքից գրկելու, նույնիսկ այն սահմանափակելու հնարավորությունը (տե՛ս ՀՀ քր. օր. 46-47 հոդվածները): Նշանակում է՝ քրեական հանցանքի համար դատապարտվելը արգելվ չի հանդիսանում դատապարտյալի կողմից ժառանգությունն ընդունելուն, նույնիսկ դատավճոի կայացումից հետո բացված ժառանգությունը դատապարտյալի կողմից ընդունելուն:

¹ Օրինակ, դեռևս 20-րդ դարի 20-ական թվականներին արդեն խորհրդային դատական պրակտիկամ այն տեսակնետին էր, որ ժառանգատուի դիտավորյալ և քրեական օրենսգրքով պատժելի սպանությունը այդ սպանությունը կատարող անձին գրկում է սպանվածի գույքը ժառանգելու իրավունքից (տե՛ս Советское гражданское право, 1950, էջ 654):

²Տես "Советская юстиция", 1962, номер 19, էջ 31:

Դրան հակառակ, մինչև ժառանգի դատապարտվելը բացված ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը կարող է դառնալ բոնագրավման առարկա, եթե օրենքը թույլատրում է նման պատժատեսակի կիրառում: Ուստի, գույքի բոնագրավում կիրառելիս հնարավոր է, մինչև ժառանգի նկատմամբ մեղադրական դատավճիր կայացնելը, բացված ժառանգությունն ընդունելու գույքային իրավունքից գրկումը¹:

Այս բոլորից հետո անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսդրությունն զգալիորեն ընդլայնել է ինչպես ըստ օրենքի, այնպես էլ ըստ կտակի ժառանգների շրջանակը:

Սակայն որքան էլ մեծ լինի ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակը, որքան էլ քաղաքացին իրավունք ունենա իր ամբողջ գույքը կամ նրա մի մասը կտակել ցանկացած անձի՝ քաղաքացու, կազմակերպության, պետության, համայնքի, այնուամենայնիվ, կամ քաղաքացիներ, ովքեր չեն կարող ժառանգ լինել ոչ օրենքի ուժով, ոչ կտակի: Նման անձինք երկար ժամանակ իրավաբանական գրականության մեջ անվանվում էին «անարժան ժառանգներ», սակայն օրենսդիրն այդ եզրույթը (տերմինը) չէր օգտագործում: Այժմ այն օգտագործվում է նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության մեջ (տես Քաղ. օր. 1191 հոդ.):

Խորիրդային քաղաքացիական իրավունքին հայտնի չէր «անարժան ժառանգի» ինստիտուտը: Նույնիսկ Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղ. օր. 422 հոդվածը քաղաքացուն իրավունք էր տալիս իր ամբողջ գույքը կամ նրա մի մասը կտակով թողնել ցանկացած անձի՝ լինի նա ըստ օրենքի ժառանգ, թե չլինի: Ընդհանրապես Քաղ. օր.-ը որևէ չափանիշ չէր առաջարկում այն մասին, թե ով չի կարող ժառանգ լինել: Մինչեռ, երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո սոցիալստական հոչակած մի քանի երկրներ (Բուլղարիա, Չեխոսլովակիա, Լեհաստան) արդեն 50-ական թվականներին իրենց քաղաքացիական օրենսգրքերով ընդունում էին «անարժան ժառանգների» գոյությունը:

Իհարկե, քաղաքացիական օրենսգրքի՝ ժառանգման իրավունքին վերաբերող նորմերը ժառանգատուին հնարավորություն էին տալիս իր հայեցողությամբ առանձին անձանց գրկել ժառանգելու իրավունքից: Բայց, այնուամենայնիվ, երբեմն քաղաքացին՝ ժառանգատուն, միշտ չէ, որ հնարավորություն էր ումենում իր վերաբերմունքը դրսնո-

¹Տես Բ. Անտիմոնովի և Կ. Գրավեի նշված աշխատությունը, էջ 69:

րել այդ հարցում: Օրինակ, երբ ըստ օրենքի իր ժառանգը հանդիսացող անձը կյանքից զրկում էր իրեն: Սոցիալիստական համակեցության կանոնները, սակայն, փաստորեն անթույլատրելի էին համարում, որ ժառանգատուի կյանքի դեմ դիտավորյալ ուննագործուն կատարած անձինք նրա նահանջից հետո ժառանգեն նրա գույքը: Այս եզրակացության եկել էր նաև դատական պրակտիկան դեռևս 20-ական թվականներին ու 1926թ. արձանագրել էր, որ «...ժառանգատուի դիտավորյալ և քրեական օրենսգրքով պատժելի սպանությունը այդ սպանություն կատարած ժառանգին զրկում է սպանվածի գույքը ժառանգելու իրավունքից»¹:

Բայց քաղաքացիական օրենսգրքի մեջ այդ բովանդակությամբ նորմ մտցնելու արդեն տեսականորեն հիմնավորված էր, իսկ պրակտիկայի թելաշրանքով՝ անհրաժեշտություն: Եվ երկրի քաղաքացիական օրենսդրության երկրորդ կողմիջկացման ժամանակ դա նկատի առնվեց: Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 534 հոդվածը վերնագրված էր «Ժառանգման իրավունք չունեցող քաղաքացիներ»: Այդ հոդվածի համաձայն ոչ ըստ կտակի, ոչ էլ ըստ օրենքի ժառանգելու իրավունք չունեին այն քաղաքացիները, որոնք ժառանգատուի, նրա ժառանգներից որևէ մեկի դեմ կամ ժառանգատուի կտակում արտահայտված վերջին կամքի իրականացման դեմ ուղղված իրենց հակաօրինական գործողություններով նպաստել էին իրենց որպես ժառանգներ ճանաչելուն, եթե այդ հանգամանքներն ապացուցել են դատական կարգով:

Այդ նույն հոդվածի համաձայն՝ ծնողները չեին կարող ըստ օրենքի ժառանգել այն զավակներից հետո, որոնց նկատմամբ նրանք զրկված են եղել ծնողական իրավունքներից ու նրանց այդ իրավունքները վերականգնված չեն եղել ժառանգությունը բացվելու պահին, ինչպես նաև այն ծնողներն ու չափահաս զավակները, որոնք չարամտորեն խուսափել են ժառանգատուին պահելու՝ օրենքով իրենց վրա դրված պարտականությունների կատարումից, իհարկե, եթե այդ հանգամանքներն ապացուցվել են դատական կարգով:

Ինչպես երևում է ՀԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 534 հոդ. անվանումից և տեքստից, օրենսդիրը չէր օգտագործում «անարժան ժառանգ» եզրույթը:

¹ Տե՛ս Բ. Անտիմոնովի և Կ. Գրավեի մշկած աշխատությունը, էջ 70:

ՀՀ 1998թ. քաղաքացիական օրենսգրքում անհրաժեշտաբար նախատեսվել է հոդված այն անձանց վերաբերյալ, ովքեր չպետք է օգտվեն քաղաքացու մահվանից հետո նրա գույքը ժառանգելու իրավունքից: Դա 1191 հոդվածն է, որն էլ վերնագրված է «Անարժան ժառանգներին ժառանգությունից մնելու սացնելը»¹: Այդ հոդվածի համաձայն քաղաքացուն պատկանած գույքը նրա մահվանից հետո ըստ կտակի և ըստ օրենքի ժառանգել չեն կարող նրանք, ովքեր դիտավորյալ խոչընդոտել են ժառանգատուի վերջին կամքի իրականացմանը, օրինակ, կենդանության օրոք նրան հարկադրել են կազմելու որոշակի կտակ, կամ խոչընդոտել են որևէ մեկի օգտին կտակ կազմելուն, դիտավորյալ կյանքից զրկել են ժառանգատուին կամ հճարավոր ժառանգներից որևէ մեկին, կամ մահափորձ են կատարել նրանց կյանքի նկատմամբ: Ոչ դիտավորյալ գործողությունները (օրինակ՝ անմեղսունակ ժառանգի կողմից ժառանգատուի սպանությունը), ինչպես նաև ցանկացած այլ գործողություն, թեկուզ ոչ իրավաչափ, բայց և տվյալ անձին ժառանգման իրավիրելուն նպաստող (օրինակ՝ ժառանգական գույքի մի մասը յուրացնելու փորձը) իրենք-իրենց չեն հասցնում նրան ժառանգների թվից հանելուն: Վերը շարադրվածից երևում է, որ եթե անձը դատապարտվել է անզգուշությամբ հանցանք կատարելու համար, ապա այդ հանգամանքը չի կարող Զադ. օր. 1191 հոդվածի ուժով նրան ժառանգությունից մնելու սացնելու հիմք հանդիսանալ:

Սակայն չի բացառվում, որ մահափորձ կատարած անձի օգտին ժառանգատուն կտակ կազմի հետագայում: Նման դեպքում մահափորձ կատարած անձը կժառանգի կտակի ուժով:

Ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում իրենց զավակի մահվանից հետո ժառանգ լինել չեն կարող նրանց նկատմամբ ծնողական իրավունքներից զրկված ծնողները. որոնց ծնողական իրավունքները վե-

¹ «Անարժան ժառանգ» բառակապակցություններ. անշուշտ, իր մեջ պարունակում է քաղաքացու ժառանգ լինելու իմաստը, այսինքն՝ ժառանգ, որը դրան արժանի չել: «Անարժան» համարվում են այն քաղաքացիները, ովքեր իրավունք չունեն ժառանգ լինել, այսինքն՝ ժառանգ չեն. Եվ եթե այդպես է, ապա ճշշտ կիմնի նրանց թեկուզն անարժան ժառանգ շանվանել, այլ օգտագործել Հայկական ԽՍՀ 1964 թ. Զադ. օր. իրոք դիմուկ ավալած՝ «Ժառանգման իրավունք չունեցող քաղաքացիներ» արտահայտությունը, որն ավելի ճշշտ է արտահայտում իրենի հսկական դրույթում: Անհրաժեշտ ենք համարում նաև նշել, որ իրականում անարժան ժառանգները ոչ են ժառանգությունից մնելու սացվում են, այլ զրկվում են ժառանգելու իրավունքից:

բականգնված չեն եղել ժառանգությունը բացվելու ժամանակ: Այդ հիմքով քաղաքացիներին ժառանգությունից զրկել կարելի է միայն դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած վճռի հիման վրա¹:

Քաղաքացիներին ժառանգելու իրավունքից զրկելու պահանջով դատարան դիմելու իրավունք տրվում է այն անձանց, որոնց համար նման իրավունքից զրկելն առաջացնում է ժառանգության հետ կապված գույքային հետևանքներ:

Քաղ. օր. 1191 հոդ. կանոնների ուժով ժառանգելու իրավունքից զրկվել կարող են նաև ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող ժառանգները:

§ 4. Ժառանգություն (ժառանգության զանգված)

Ժառանգությունը քաղաքացու մահվանից հետո մնացած գույքն է՝ ժառանգատուի գույքային այն իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք չեն դադարում նրա մահվամբ, այլ կարող են փոխանցվել նրա ժառանգներին:

Սինչև ՀՀ 1998թ. քաղ. օր. ընդունումը ոչ մի օրենսդրական ակտում չի նշվել, թե ի՞նչ պետք է հասկանալ ժառանգություն կամ ժառանգության զանգված ասելով և ի՞նչ է մտնում այդ զանգվածի մեջ: Քաղ. օր. 1186 հոդվածը սահմանում է, թե ինչ է մտնում ժառանգության զանգվածի մեջ: Այդ հոդվածի համաձայն՝ ժառանգության զանգվածի մեջ է մտնում ժառանգության բացման օրը ժառանգատուին պատկանող գույքը, ներառյալ դրամը, արժեքորերը, գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները: Նման «բվարկումը», իհարկե, քիչ բան է ասում: Անհրաժեշտ է մանրամասնել, թե կրնկրետ ինչ է, որ մտնում է ժառանգական զանգվածի մեջ: Համեմայնդեպս՝ ժառանգական զանգվածը պարզապես իրերի համակցություն չէ, այլ իրավագործությունների որոշակի համալիր: Այն իր կազմի մեջ ներառում է ոչ միայն սեփականության իրավունքը, այլև այլ իրավագործություններ,

¹ՀՀ 1961թ. քրեական օրենսգրքով որպես լրացուցիչ պատժատեսակ, նախատեսվում էր նաև ծնողական իրավունքներից զրկելը: Հետևաբար՝ նախկինում քաղաքացին ծնողական իրավունքներից կարող էր զրկվել նաև դատավճռով: Զանի որ ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքով լրացուցիչ պատիժների թվում չի նշվում ծնողական իրավունքներից զրկելը, ուստի այժմ ծնողը կարող է զրկվել ծնողական իրավունքներից միայն քաղաքացիական գործերով կայացված վճռով:

որ բխում են պարտավորական, հեղինակային, արտոնագրային և այլ իրավունքներից: Դրա հետ մեկտեղ ժառանգական զանգվածը նաև ժառանգատուի վրա ընկած պարտականությունների (պարտքերի) համակցություն է¹:

Ժառանգության զանգվածի մեջ կարող են մտնել բազմազան իրավունքներ ու պարտականություններ՝ սեփականության իրավունքներ տարատեսակ իրերի (բնակելի տուն, բնակարան, ավտոմեքենա, ամառանոց, ձեռնարկություն, անշարժ գույքի զանազան տեսակներ և այլն) նկատմամբ, զանազան պայմանագրերից բխող պահանջի իրավունք, պատճառած վնասի հատուցում պահանջելու իրավունք, նաև պատճառված վնասի հատուցման պարտականություն, շատ պայմանագրերից բխող առանձին պարտականություններ և այլն: Սակայն, ինչպես նշվել է իրավաբանական գրականության մեջ, իր կազմով և ծավալով ժառանգությունը ոչ լրիվ է համընկնում ժառանգատուի մահվան պահին ունեցած գույքի հետ և նույնիսկ չի համընկնում ժառանգատուի բոլոր իրավունքների ու պարտականությունների հետ²:

Ժառանգման կարգով փոխանցվող հիմնական գույքային իրավունքը սեփականության իրավունքն է կահավորանքի, անձնական սպառման: հարմարանքի առարկաների, բնակելի տան, դրամական խնայողությունների նկատմամբ:

Նախկին օրենտրությամբ առանձին կարգ էր սահմանված տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաների, ինչպես նաև բանկային ավանդների ժառանգման հարցում: Ներկայում ժառանգական զանգվածի մեջ նտնող բոլոր առարկաներն էլ ժառանգվում են ընդհանուր կարգով:

Ներկայում ժառանգական իրավահաջորդության օրյեկտների շրջանակն ընդարձակվում է: Օրինակ, այսօր արդեն ժառանգական զանգվածի մեջ ընդգրկվում են քաղաքացիներին պատկանող անհատական և ընտանեկան ձեռնարկությունները և այլ գույքային համալիրներ, բաժնետոմսեր և այլ արժեքներ, տարբեր տնտեսական ընկերությունների ու ընկերակցությունների գույքում եղած փայարաժիններ, վարձակալական և պետական ձեռնարկությունների գույքում աշ-

¹ Иоффе О.С., Советское гражданское право, Курс лекций, часть 3, 1965, էջ 293:

²Տե՛ս Բ. Անտիմոնովի և Կ. Գրավեի նշված աշխատությունը, էջ 70:

խատավորական կոլեկտիվների անդամների ներդրումներ, ինչպես նաև հողային տարածքներ: Գործնականում ամինարին է թվարկել սեփականության իրավունքի այն բոլոր օբյեկտները, որոնք կարող են լինել ժառանգական զանգվածի կազմում, ճիշտ այնպես, ինչպես ամինարին է սպառիչ կերպով թվարկել քաղաքացիների սեփականությունը համարվող հնարավոր բոլոր օբյեկտները:

Մի բան պետք է պարզ լինի, որ քաղաքացու մահվան դևաքում ժառանգմերին փոխանցվում են ոչ թե առանձին իրավունքներ ու պարտականություններ, այլ դրանց ամբողջ համալիրը: Դրա համար էլ ժառանգումն իրենից ներկայացնում է ընդհանուր (ունիվերսալ) իրավահաջորդություն: Այն պետք է տարբերել նաև անավոր կամ սինգուլյար իրավահաջորդությունից, երբ իրավահաջորդը ձեռք է բերում միայն որևէ մեկ իրավունք, իսկ հազվադեպ՝ նաև առանձին պարտականություն:

Իհարկե, ժառանգատուի կենդանության օրոք նրան պատկանած ոչ բոլոր իրավունքներն ու պարտականություններն են, որ ենելով իրենց բնույթից, կարող են փոխանցվել այլ անձանց, այդ թվում՝ ժառանգման կարգով: Այսպես, ժառանգման կարգով չեն փոխանցվում այն իրավունքները, որոնք այնքան են սերտածվել ժառանգատուի անձնավորությանը, որ «մահանում են» նրա հետ: Այդպիսին և, օրինակ, հեղինակ լինելու իրավունքը: Ժառանգատուի հեղինակ լինելը շարունակվում է գոյություն ունենալ նաև նրա մահվանից հետո որպես սոցիալապես նշանակալի և օրենքով պաշտպանվող իրավաբանական փաստ:

Ժառանգման կարգով, որպես կանոն, փոխանցվում են գույքային բովանդակություն ունեցող իրավունքներն ու պարտականությունները: Սակայն երբեմն ժառանգման կարգով կարող են փոխանցվել ոչ միայն գույքային բովանդակություն ունեցող իրավունքներն ու պարտականությունները, այլ նաև ոչ գույքային բովանդակությամբ իրավունքներն ու պարտականությունները: Այսպես, եթե ժառանգը քածնետիրական ըմկերությունում ստացել է քվնարկող քածնետումներ, ապա ժառանգին են փոխանցվում ոչ միայն դիվիդենտներ ստանալու իրավունքը, այլև բաժնետիրական ընկերությունում գործերի կառավարմանը նաև կազեղելու իրավունքը:¹

¹ Տես նաև Ю.К.Толстой, Наследственное право, М., 1999, тг 11:

Քաղ. օր. 1186 հոդ. համաձայն՝ ժառանգության զանգվածի մեջ չեն մտնում ժառանգատոի անձի հետ անխօնական կապված իրավունքներն ու պարտականությունները: Այսպէս,

ա. ժառանգության զանգվածի մեջ չեն մտնում ալիմենտային պարտավորություններով իրավունքներն ու պարտականությունները: Ալիմենտային պարտավորությունները կրում են զուտ անձնական բնույթ: Իսկ անձնական բնույթը ունեցող և իրավունքները, և պարտականություններն անօտարելի և անփոխանցելի են: Ծիշտ է նկատում Մ. Անտոկոլսկայան, ասելով, թե «Ալիմենտային պարտավորությունների խիստ անձնական բնույթը նրանում իրավահաջորդությունը դարձնում է անհնարին»¹,

բ. ժառանգության զանգվածի մեջ չի մտնում քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքը²:

Եթե վնաս է պատճառվել քաղաքացու առողջությանը, որի հետևանքով քաղաքացին ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն կորցրել է աշխատունակությունը, առաջանում է վնասը պատճառողից զույքային վնասի հատուցում պահանջելու իրավունք: Տվյալ դեպքում հատուցման ենթակա են տուժողի կորցրած աշխատավարձը (Եկամուտը), որը նա ստանում էր, կամ կարող էր ստանալ, ինչպես նաև առողջության քայլայման հետևանքով ծագած լրացուցիչ ծախսերը (տե՛ս Քաղ. օր. 1078 հոդ.): Բնականաբար, աշխատավարձը (Եկամուտը) կորցնելու մասին հարց բարձրացնել կարող է միայն տուժողը և ոչ եթե նրա ժառանգները:

Սակայն տուժողի մահվամբ դադարում է ժառանգատուի կյանքին պատճառված վնասը հատուցելու պարտավորության վրա հիմնված նրա գույքային իրավունքը: Եվ եթե գույքին պատճառված վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքը ժառանգման կարգով փոխանց-

¹ **М.В. Антокольская, Семейное право, М., 1996, № 250:**

²ՀՀ Քաղ. օր. 1186 հոդվածում թվարկվում են այն իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք չեն մտնում ժառանգական զանգվածի մեջ: Իսկ ահա այդ զանգվածի մեջ չեն մտնուող իրավունքների ու պարտականությունների թվում նշվում է նաև «քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասը հատուցելու իրավունքը»: Բայց չեն որ «պատճառված վնասը հատուցելը» ոչ թե իրավունք, այլ պարտականություն է: Ուրեմն ծիշտ կիմի այդ կետը շարադրել այսպես. «Քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցում պահանջելու իրավունք»:

վում է վնասված գույքի մահացած սեփականատիրոց ժառանգներին, ապա անձնական վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքը ժառանգման կարգով չի փոխանցվում:

Իսկ ահա եթե ժառանգատուն ուրիշի առողջությանը վնաս է պատճառել, ապա նման վնասի գույքային հետևանքները հատուցելու պարտականությունը փոխանցվում է ժառանգներին ընդհանուր հիմունքներով՝ մյուս գույքային պարտականությունների նման:

Ժառանգատուին հասանելիք, բայց նրա կողմից չստացած կենսաբոշակի և նպաստի մնացած գումարներն ստանում են օրենքով նշված անձինք, սակայն ոչ թե ժառանգման իրավունքի կանոններով, այլ սոցիալական ապահովության և կենսաբոշակային օրենսդրության հիման վրա (տես Քաղ. օր. 1249 հոդվածը):

գ. ժառանգության զանգվածի մեջ չեն մտնում նաև անձնական ոչ գույքային իրավունքները և այլ ոչ նյութական բարիքները:

Քաղաքացու անձնական ոչ գույքային իրավունքները հիմնականում դրսնորվում են ամուսնա-ընտանելիան հարաբերությունների բնագավառում: Այդ բնագավառում առաջացող անձնական ոչ գույքային ոչ մի իրավունք չի փոխանցվում ժառանգման կարգով: Դրանք բոլորը դադարում են քաղաքացու մահվամբ: Եվ դա բացատրվում է նրանով, որ այդ իրավունքներն անբաժանելիորեն կապված են դրանք կրողի անձնավորության հետ: Առանց այն էլ քաղաքացու կենդանության օրոք այդ իրավունքները չեն կարող փոխանցվել այլ անձանց: Խոսքը վերաբերում է երեխային դաստիարակելու իրավունքին, դաստիարակության համար երեխային այլ անձի հանձնելու իրավունքին, երեխային որդեգրելու համար համաձայնություն տալու իրավունքին, առանց օրինական իիմքի երեխային իր մոտ պահող անձից եւտ պահանջելու ծնողների իրավունքին և այլին:

Ժառանգման կարգով այլ անձանց փոխանցվել չեն կարող նաև այնպիսի իրավունքներ, ինչպիսիք են անվան իրավունքը, գիտության, գրականության, արվեստի երկի հեղինակ լինելու իրավունքը, գյուտի, օգուակար մողելի, արտադրական նմուշի հեղինակ լինելու իրավունքը և այլն: «Մտավոր գործունեության արդյունքի հեղինակի իրավունքը (հեղինակության իրավունք) անձնական ոչ գույքային իրավունք է և կարող է պատկանել միայն այն անձին, ում ստեղծագործական աշխատանքով ստեղծվել է մտավոր գործունեության արդյունքը» (Քաղ. օր. 1103 հոդ.): Օրենքով ուղղակի նշվում է, որ «հեղինակության իրա-

վունքն անօտարելի ու անփոխանցելի է...» (Քաղ. օր. 1103 հոդ. կետ 2): Միաժամանակ այդ հարցում օրենսդիրը նախատեսում է որոշ բացառություններ: Ի դեպ, անհրաժեշտ ենք համարում նշելու, որ Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 499 հոդ. համաձայն հեղինակային իրավունքն անցնում էր Ժառանգարար չեր անցնում միայն հեղինակի անվան իրավունքը և երկի անձեռնմխելիության իրավունքը:

Այժմ էլ Քաղ. օր. 1122 հոդ. 4-րդ կետում ասված է, որ հեղինակի մահկանից հետո ստեղծագործության անձեռնմխելիության իրավունքն իրականացնում է կտակում նշված անձը, իսկ այդպիսի նշումի բացակայության դեպքում այն իրականացնում են հեղինակի Ժառանգները, ինչպես նաև այն անձինք, որոնց վրաօրենքին համապատասխան, դրված է հեղինակային իրավունքների պահպանությունը: Մինչեւ «ստեղծագործությունն օգտագործելու իրավունքը փոխանցվում է համապարփակ իրավահաջորդության կարգով» (Քաղ. օր. 1125 հոդ. կետ 2):

Քաղաքացիական օրենսդրությունը հեղինակի Ժառանգմերի վրա դնում է պարտականություններ: Հեղինակի գույքային իրավունքները գործում են հեղինակի կյանքի ընթացքում և դադարում են գործել նրա մահկանից 70 տարի հետո: Հեղինակի գույքային իրավունքը հեղինակի Ժառանգմերին Ժառանգարար չի անցնում, ինչպես սահմանված էր Քաղօր. 1131 հոդվածով մինչև 2006 թ. հունիսի 15-ը եղած տեքստով:

դ. Ժառանգության զանգվածի մեջ չեն մտնում այն իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնց անցումը Ժառանգությամբ չի բույլատրվում քաղաքացիական օրենսգրքով և այլ օրենքներով:

Մահացած քաղաքացու որոշ գույքային իրավունքներ չեն մտնում Ժառանգման զանգվածի մեջ և ընդհանրապես դրանց գոյությունը դադարում է նրանց կրողի մահկան կապակցությամբ: Սակայն կան գույքային իրավունքներ, որոնք քաղաքացու մահկան հետևանքով չեն դադարում, բայց և չեն կ. մտնում Ժառանգական զանգվածի մեջ: ՈՒրեմն դրանք հատուկ իրավաբանական ճակատագիր ունեն: Խոսքը այն գույքային իրավունքների մասին է, որոնք հատուկ կանոններով են անցնում Ժառանգատուի Ժառանգ չհամարվող այլ անձանց: Այսպես՝

ա. քաղաքացու մահկան փաստով դադարում են մահացածի հետ կնքված աշխատանքային պայմանագրից բխող իրավունքներն ու

պարտականությունները, հետևաբար՝ դրանք ժառանգական գանգվածի մեջ չեն մտնում: Սակայն, եթե ի կատարումն աշխատանքային պայմանագրի, առաջացել են կոնկրետ իրավունքներ ու պարտականություններ, ասենք՝ աշխատավարձ ստանալու իրավունք, գործատուին պատճառած վնասը հատուցելու պարտականություն, ապա ինչպես վարձատրություն ստանալու իրավունքը, այնպես էլ պատճառված վնասը հատուցելու պարտականությունը մտնում են ժառանգական գանգվածի մեջ,

բ. Ժառանգման կարգով չեն փոխանցվում քաղաքացիների զանազան կոռպերատիվների անդամի անդամության իրավունքները, այսինքն՝ անձնական իրավունքները: Հատկապես խոսքը վերաբերում է բնակարանա-շինարարական, ամառանոցային-շինարարական, ավտոտնակների շինարարության կոռպերատիվների անդամության իրավունքներին: Սակայն կոռպերատիվում ծեռք բերված գույքային իրավունքներն ու ստանձնած պարտականությունները փոխանցվում են կոռպերատիվի անդամի ժառանգներին,

գ. Ժառանգման իրավունքի կանոններով չեն փոխանցվում բնակարանային վարձակալության պայմանագրով վարձակալի ստանձնած իրավունքները: Եվ երբ վարձակալ քաղաքացին մահանում է, նրա բնտանիքի անդամները շարունակում են օգտվել վարձակալված բնակարանից ոչ թե նրա համար, որ համարվել են վարձակալի ժառանգները, այլ որովհետև բնակարանից օգտվելու իրավունք նրանք ունեցել են մինչև վարձակալի մահը: Այսպես, ՀՀ Քաղօր. 674 հոդվ. 2-րդ կետի համաձայն՝ վարձակալի մահվան դեպքում պայմանագիրը շարունակում է գործել նույն պայմաններով, իսկ վարձակալ դառնում է նախկին վարձակալի հետ մշտապես բնակվող քաղաքացիներից մեկը՝ մյուսների ընդհանուր գրավոր համաձայնությամբ: Եթե նման հանձնայնություն չի կայացվել, բնակելի տարածությունում մշտապես բնակվող բոլոր քաղաքացիները դառնում են համավարձակալներ:

դ. Ժառանգման կարգով այլ անձանց չեն անցնում հեղինակային պայմանագրով ստանձնած նոր գրական երկ ստեղծելու, սցենար գրելու, գիտական երկ ստեղծելու պարտականությունները: Նման պարտականությունները դադարում են հեղինակի մահվամբ, քանի որ դրանք գուտ անձնական բնույթ ունեն: Նույն սկզբունքով չեն կարող ժառանգման կարգով անցնել այլ անձանց երկի մեջ փոփոխություններ կատարելու սրբագրելու պարտականությունները:

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ այն դեպքում, եթե հրատարակչական պայմանագիրը դադարում է հեղինակի մահվամբ, հրատարակչությունն իրավունք է ստանում պահանջել նախապես հեղինակին վճարված ավանությունը: Նման պահանջները կարող են ներկայացվել հեղինակի ժառանգմերին ընդհանուր հիմունքներով՝ Քաղ. օր. 1242 հոդ. պահանջների պահպանումով: Հեղինակի համապատասխան պարտավորություններն անցնում են ժառանգմերին:

Ե. քաղաքացու մահվամբ ժառանգման կարգով չի փոխանցվում կենաքաղաք ստանալու նրա իրավունքը, ուրեմն և դադարում է կենաքաղաք ստանալու անձի իրավունքը, անկախ կենսաքաղաքի տեսակից և նշանակման հիմքից: Սակայն, եթե քաղաքացու մահվան դեպքում նրա խնամքի տակ գտնված անձին նշանակվում է կենսաքաղաք կերակրողին կորցնելու համար, ապա սա ոչ մի կապ չունի ժառանգման իրավահաջորդության հետ: Բանն այն է, որ նախ ժառանգատուն այդ կենաքաղաքի նկատմամբ իրավունք չուներ, երկրորդ՝ ժառանգին նշանակված կենսաքաղաքի գումարը ժառանգական զանգվածի հետ ոչ մի առնչություն չունի: Միայն ավելացնենք, որ վճարման ենթակա սակայն քաղաքացու կյանքի օրոք որուել պատճառով շվճարված կենաքաղաքի, նպաստի, ինչպես նաև աշխատավարձի ու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վճարի հատուցման գումարներն ստանալու իրավունքը պատկանում է մահացածի ընտանիքի անդամներին, ինչպես նաև նրա խնամքի ներքո գտնվող անաշխատունակ անձանց՝ արդեն ժառանգման իրավունքի կանոններով (տես Քաղ. օր. 1249 հոդ.):

Վերջում անհրաժեշտ ենք համարում ուշադրություն իրավիրել Քաղ. օր. 604 հոդ. վրա: Այդ հոդվածի համաձայն նվիրատվություն խոստացած նվիրատուի պարտականությունները փոխանցվում են նրա ժառանգմերին (իրավահաջորդներին), եթե այլ բան նախատեսված չէ նվիրատվության պայմանագրով (կետ 2): Մինչդեռ, նվիրառուի (ում նվիրատվության պայմանագրով խոստացվել է նվեր), իրավունքները չեն փոխանցվում նրա ժառանգմերին (իրավահաջորդներին), դարձյալ եթե այլ բան նախատեսված չէ նվիրատվության պայմանագրով (կետ 1):

ԳԼՈՒԽ 60.

ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԲԱՑՈՒՄԸ

§ 1. Ժառանգության բացման հասկացությունը

Ժառանգության բացում ասելով պետք է հասկանալ այն որոշակի իրավաբանական փաստերի վրա հասնելը, որոնք պայմանավորում են ժառանգների մոտ ժառանգման իրավունքի առաջացման սկզբնական պահը: Միայն ժառանգության բացման պահից է ժառանգների մոտ առաջանում ժառանգությունն ընդունելու կամ նրանից հրաժարվելու իրավունքը:

Ժառանգման իրավահարաբերություններն առաջանում են որոշակի ժամանակ և որոշակի վայրում՝ օրենքում նշված իրավաբանական փաստեր վրա հասնելիս: Նման իրավաբանական փաստ է հանդիսանում քաղաքացու մահը, ինչպես նաև քաղաքացուն դատական կարգով մահացած հայտարարելը: Այլ կերպ ասած՝ ժառանգության բացում է անվանվում ժառանգական իրավահարաբերությունների առաջացումը:

Ժառանգության բացման փաստը պետք է տարբերել այն փաստերից, որոնց վրա հիմնվում է կոնկրետ անձի կողմից սուրյեկտիվ ժառանգական իրավունքների ձեռք բերումը:

Սուրյեկտիվ ժառանգական իրավունքներն առաջանում են բարդ իրավաբանական փաստի՝ իրավաբանական կազմի հիման վրա, որն իր մեջ ներառնում է մի քանի տարրեր՝ քաղաքացու մահը, մահացածի հետ արենակցական կամ ամուսնական կապը և այլն: Այդ բոլոր հանգամանքները կարող են տարբեր կերպ դասավորվել: Բայց ինչպես էլ դրանք դասավորվեն, ժառանգական հաջորդությունը պարտադիր տեղի է ունենալու, քանի որ վրա է հասել քաղաքացու մահվան փաստը, ինչպես և հակառակ՝ առանց մահվան փաստի տարբեր այլ հանգամանքներ որևէ ժառանգական իրավական նշանակություն ձեռք չեն բերում: Այդ պատճառով էլ մահվան փաստը դիտվում է որպես ժառանգության բացմանը հասցնող բավարար ու անհրաժեշտ միակ պայման:

Քաղաքացու մահվան պահը որոշվում է բժշկա-կենսաբանական տվյալների հիման վրա, որոնք վկայում են այն մասին, որ մարդու օրգա-

Ծիգնում տեղի ունեցած փոփոխությունները անդառնալի են և թույլ են տալիս հաստատել մահվան փաստը: Այսինքն, եթե ամբողջովին դադարում են գործել նարդու սիրտը, բոքերը, երկվանմները և մյուս օրգանները, առանց որոնց մարդու կյանքն անհմաստ է, վրա է հասնում մահը:

Բժշկա-կենսաբանական տվյալների հիման վրա հաստատված մահվան փաստը, հավաստվում է քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմինների¹ կողմից տրված մահվան վկայականով:

Քաղաքացու մահվանն իր իրավական հետևանքներով հավասարեցվում է նաև քաղաքացուն դատական կարգով մահացած հայտարարելը: Հայտնի է, որ եթե տևական անհայտ բացակայության հետևանքով քաղաքացին դատական կարգով մահացած է հայտարարվում, նրա իրավունակությունը չի դադարում: Նրան մահացած հայտարարելն ընդամենը հիմնվում է ենթադրության վրա: Նման դեպքում խոսքը վերաբերում է նարդու «իրավաբանական մահվանը»: Եվ եթե նա կենդանի է, ապա իրականում նա իր իրավունակությունը չի կորցնում: Իսկ եթե մահացած է հայտարարվում այն քաղաքացին, որը կենդանի չէ, ապա իր իրավունակությունը նա կորցնել է իրական մահվան պահից և ոչ թե դատարանի կողմից նրան մահացած հայտարարելու պահից: Այս կանոնը վերաբերում է նաև մահվան փաստը դատական կարգով հաստատելուն: Ի դեպք, քաղաքացուն մահացած հայտարարելու համար չի պահանջվում նրան նախապես անհայտ բացակայող ճանաշելը:

Պրոֆ. Յու. Կ. Տոլստոյը գտնում է, թե ժառանգության բացվելն իրավաբանական փաստ է, որի ուժով առաջանում է ժառանգական իրավահարաբերություն: Իսկ ահա Ե.Վ. Կալուգինան գրում է, թե «ժառանգության բացում համարվում է ժառանգական իրավահարաբերության առաջացումը»²: Ե. Կալուգինան ակնհայտորեն ժառանգական իրավահարաբերության առաջացումը՝ դաստիարակության առաջացման հիմքը՝ քաղաքացու մահը. որով բացվում է ժառանգությունը, հավասարեցնում է այդ նույն իրավահարաբերության հետ:

¹ Քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններն այմուենտն կրօնատ կգրվեն «ՔԿԱԳ մարմններ»: «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2004 թ. դեկտեմբերի 8-ին և գործողության մեջ է դրվել 2005թ. ապրիլի 20-ին (տես ՀՀՊՏ թիվ 4 (376)) 19.04. 2005թ.:

² Гражданское право, учебник, том 1, М., 1993, т 221:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենադրության համաձայն՝ «Ժառանգումը (և ոչ թե ժառանգությունը, ինչպես զրված է Քաղ. օր. 1185 հոդվածի 1-ին կետում) - Գ.Վ. կատարվում է ըստ կտակի և ըստ օրենքի»: Օրենսդիրն առաջին պլանի վրա է դնում քաղաքացի ժառանգատուի կամքը իր ունեցած գույքն իր մահից հետո տնօրինելու վերաբերյալ: Դրա համար էլ օրենսդիրը սահմանում է, որ ժառանգումը կատարվում է ըստ օրենքի, եթե չկա կտակ, կամ դրանում սահմանված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը, ինչպես նաև քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված այլ դեպքերում (Քաղ. օր. 1185 հոդվ. կետ 2): Դա բացատրվում է նրանով, որ ներկայումս քաղաքացիական-իրավական կարգավորման թույլատրելի ուղղաձության և դիսպոզիտիվության սկզբունքին համապատասխան, որոնք ժառանգման իրավունքում ստանում են զարգացում և կրնկրենացվում են կտակի ազատության սկզբունքում, առաջին տեղում գրադադարում է ըստ կտակի ժառանգումը, իսկ երկրորդ տեղում՝ ըստ օրենքի ժառանգումը¹:

§ 2. Ժառանգության բացման ժամանակը

Ժառանգության բացման ժամանակը է համարվում քաղաքացու մահվան օրը, իսկ նրան մահացած հայտարարելու դեպքում՝ այդ մասին դատարանի կայացրած վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրը, եթե այլ օր սահմանված չէ վճռում (Քաղ. օր. 1188 հոդ. 1-ին կետ): Ի դեպ, ՌԴ քաղ. օր. 1114 հոդվածում խոսվում է ոչ թե ժառանգության ժամանակի, այլ ժառանգության բացման օրվա մասին:

Հայաստանում քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման կարգի մասին կանոնները քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններում այդ ակտերը գրանցելու ժամանակի ավելի ճշգրիտ որոշում, քան տարին, ամիսը և ամսաթիվն և, չեն նախատեսում: Սակայն կյանքում երրեմն հարկ է լինում որոշել քաղաքացու մահվան ոչ միայն օրը, այլև ժամը, անգամ՝ բոպեն: Դրա անհրաժեշտությունն առաջանում է այն ժամանակ, երբ տարերային աղետի, հանցագործությունների, պատահարի հետևանքով հարազատները

¹ Տես նաև Կомментарий к Гражданскому Кодексу Российской Федерации. Часть третья. постатейный. под ред. А.П. Сергеева. М. 2006. т. 8:

մահանում են գրեթե միաժամանակ: Օրինակ, եղել է դեպք, երբ հիվանդանոցում գտնվող հիվանդ ամուսնու մահվան լուրը լսելուց հետո կինը ևս մահացել և երկուսի մահվան գրանցման օրերը համընկել են: Նման դեպքում առաջանում է այնպիսի իրադրություն, երբ ամուսնու մահվանից հետո ժառանգելու իրավունքը է ձեռք բերում կինը, չնայած երկուսն էլ մահացել են նույն օրը, սակայն, չհասցնելով այն ընդունել, ինքը էլ է մահանում, և նրա այդ իրավունքը փոխանցվում է կնոջ ժառանգերին ժառանգական տրանսիսիայի կարգով¹:

Ինչպես տեսնում ենք, ժառանգության բացման ժամանակը որոշելիս հարկ է լինում որոշել ժառանգատուի մահվան կոնկրետ պահը: Հետևաբար, թերևս ճիշտ կիններ, եթե ժառանգության բացման ժամանակը որոշվեր ոչ թե քաղաքացու մահվան օրով, ինչպես նշված է Քաղ. օր. 1188 հոդվածում, այլ քաղաքացու մահվան պահով:

Իհարկե, չի բացառվում, որ մեկից ավելի անձինք մահանան միաժամանակ²: Այդ դեպքում գործում է Քաղ. օր. 1188 հոդ. 2-րդ կետի կանոնը, համաձայն որի «Եթե նույն օրը մահացել են այն անձինք, ովքեր իրավունքը ունենին ժառանգել մեկը մյուսից հետո, նրանք մահացած են ճանաշվում միաժամանակ: Ժառանգությունը բացվում է նրանցից յուրաքանչյուրից հետո և ժառանգման են հրավիրվում նրանցից յուրաքանչյուրի ժառանգները»:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ քաղաքացին կարող է մահացած հայտարարվել դատական կարգով³: Քաղ.օր. 47 հոդ. համա-

¹ Ժառանգական տրանսիսիայի մասին տես՝ 4-րդ պարագագաֆը:

² Խոսքը վերաբերում է կոմմորիենտների, այսինքն գրեթե միաժամանակ մահացած անձանց մահվանից հետո ժառանգելու կարգին, ովքեր կարող էին ժառանգել մեկը մյուսից հետո (ամուսիններ, հայր և որդի և այլն): Եթե այդ անձանց մահը տեղի է ունեցել միաժամանակ, նրանք չեն կարող ժառանգ ճանաշվել մեկը մյուսի մահվանից հետո, քանի որ նրանք համարվում են միաժամանակ մահացածներ: Տվյալ դեպքում ժառանգությունը է բացվում նրանցից ամեն մեկի մահվանից հետո: Սակայն պարզ չէ, թե հատկապես ո՞ր պայմաններում կարելի է մահացածներին համարել կոմմորիենտներ: Քանի որ ՀՀ քաղ.օր. 1188 հոդ. համաձայն ժառանգության բացման ժամանակը է համարվում քաղաքացու մահվան օրը և ոչ թե ժամը կամ րոպեն, ուստի կոմմորիենտներ պետք է համարել նաև այն անձանց, ովքեր չնայած մահացել են տարրեր ժամանակներում, սակայն միևնույն օրվա սահմաններում (24 ժամվա սահմաններում): Այս մասին տես նաև «Советская юстиция», 1967, թիվ 12, էջ 10:

³ Հայկական ԽՍՀ 1923 թ. քաղ. օր. 12 հոդ. ուժով քաղաքացին կարող էր մահացած ճանաշվել ինչպես նոտարական կարգով, այնպես էլ դատական: Արդեն 1964թ. Քաղ.օր.-ը սահմանեց քաղաքացուն մահացած հայտարարելու միայն դատական կարգ (21 հոդ.):

ճայի՝ «մահացած ճանաշված (բոլոր դեպքերում պետք է լինի «մահացած հայտարարված») քաղաքացու մահվան օր է համարվում նրան մահացած հայտարարելու վերաբերյալ դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրը: Քաղաքացուն, որն անհայտ կորել է մահվան վտանգ սպառնացող կամ այնպիսի հանգամանքներում, որոնք հիմք են տալիս ենթադրելու, որ նրա մահը հետևանք է որոշակի դժբախտ դեպքի, մահացած ճանաչելու դեպքում, դատարանը կարող է այդ քաղաքացու մահվան օր ճանաչել նրա ենթադրյալ մահվան օրը» (կետ 3): Տվյալ դեպքում դատարանն ամենակին չի հաստատում ժառանգատուի մահվան փաստը: Դատարանը միայն հաստատում է անհայտ բացակայող քաղաքացու մահվան օրինական ենթադրությունը:

Քաղաքացու իրական մահվանը իրավական հետևանքներով հավասարեցվում է ոչ միայն քաղաքացուն դատարանով մահացած հայտարարելը՝ «իրավաբանական մահը», այլև քաղաքացու մահվան փաստը դատարանով հաստատելը: Եվ քանի որ հայտնի չէ, թե քաղաքցին կենդանի է, թե ոչ, մնում է քաղաքացուն մահացած հայտարարելու իրավական հետևանքները հավասարեցնել այն հետևանքներին, որոնք առաջանում են իրական մահվան դեպքում: Նույնը վերաբերում է նաև դատական կարգով մահվան փաստը հաստատելուն:

Քաղաքացու մահվան պահի, և որ նույնն է՝ ժառանգության բացման ժամանակի որոշումը գործնական նշանակություն ունի ժառանգման իրավունքի առանձին հարցեր լուծելու համար:

Առաջին հերթին ժառանգության բացման պահով որոշվում է այն անձանց շրջանակը, ովքեր կարող են ժառանգ լինել: Այսպես, ըստ կտակի և ըստ օրենքի ժառանգմներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգատուի կենդանության ժամանակ սաղմնավորված և ժառանգությունը բացվելուց հետո կենդանի ծնված քաղաքացիները (Զադ. օր. 1190 հոդ. կետ 1): Ուրեմն, եթե ժառանգատուն ուներ երկու զավակ, որոնցից մեկը մահացել էր իրենից առաջ, այսինքն՝ նախքան ժառանգության բացվելը, ապա հասկանալի պատճառով մահացածին ժառանգ համարել չի կարելի: Ծիծու է, եթե ժառանգության բացման պահին կինեն մահացած զավակի երեխաները (ժառանգատուի բռները), ապա նրանք կժառանգեն իրենց մահացած ծնողին հասանելիք բաժինը և այն էլ ներկայացման իրավունքով (տե՛ս Զադ. օր. 1216 հոդ.):

Նախկին քաղաքացիական օրենսդրությամբ ժառանգության բացման պահով որոշվում էր նաև այն ժառանգների շրջանակը, ովքեր մինչև ժառանգատուի մահը առնվազն մեկ տարի ապրել էին նրա հետ համատեղ, անկախ հերթից, քանի որ նման ժառանգներն էին ժառանգում տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաները։ Ներկայումս Քաղ. օր.-ը ոչ միայն նման անձանց շրջանակ, այլև տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաների ժառանգման հատուկ կարգ չի նախատեսում։

Ժառանգության բացման պահի որոշումը կարևոր նշանակություն ունի նաև ժառանգական զանգվածի ծավալը, շրջանակը որոշելու համար։ Այսպես, ժառանգական զանգվածի մեջ է մտնում ժառանգության բացման օրը ժառանգատուին պատկանող գույքը՝ ներառյալ դրամը, արժեքորերը, գույքային իրավունքները և պարտականությունները (Քաղ. օր. 1186 հոդ. կետ 1)։ Հետևաբար, եթե մինչև ժառանգատուի մահը նրա գույքի (օրինակ, բնակելի տան, ավտոմեքենայի և այլն) նկատմամբ մեկ ուրիշ օրինական իիմքով ծեռք է բերում սեփականության իրավունք, թեկուզ դա տեղի ունեցած լինի նրա մահվան օրվան նախորդած օրը, ապա այդ գույքը չի կարող մտնել ժառանգական զանգվածի մեջ։ Դրա հետ մեկտեղ, բոլոր այն պտուղներն ու եկամուտները, որոնք կարող են առաջանալ կամ ստացվել ժառանգության բացման օրվանից մինչև գույքը ժառանգի սեփականությանն անցնելու պահն ընկած ժամանակահատվածում, ավելանում են ժառանգին հասանելիք բաժնին։ Դրան համապատասխան, այն բոլոր ծախսերը, կրուստները, որոնք կապված են ժառանգության հետ՝ նրա բացումից հետո, դարձյալ կապվում են ժառանգական գույքի հետ։ Այդ բնույթի պարտքերը ոչ թե ժառանգատուինն են, այլ ժառանգներինը¹։

Ժառանգության բացման ժամանակը որոշելը գործնական նշանակություն է ստանում նաև այնպիսի հարցերի լուծման ժամանակ, ինչպիսիք են ժառանգությունն ընդունելը և ժառանգությունն ընդունելուց հրաժարվելը։ Այսպես, ժառանգությունը կարող է ընդունվել ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում (Քաղ. օր. 1227 հոդ.), իսկ ժառանգը կարող է հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից դարձյալ վեց ամսվա ընթացքում

¹ Տե՛ս նաև ԲԱԽՆՏԻՄՈՆՈՂԻ և Կ.Գրավեի հիշյալ աշխատությունը, էջ 98։

(Քաղ. օր. 1230 հոդ.): Երկու դեպքում էլ վեցամսյա ժամկետը հաշվում է Ժառանգության բացման օրվանից:

Հայաստանի քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված է, որ Ժառանգատուի պարտատերերն իրավունք ունեն Ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում ներկայացնել իրենց պահանջները (Քաղ. օր. 1243 հոդ.): Այս դեպքում ևս վեցամսյա ժամկետը հաշվում է Ժառանգության բացման օրվանից:

Ժառանգության բացման ժամանակով որոշվում է նաև Ժառանգական գույքի նկատմամբ Ժառանգների սեփականության իրավունքի առաջացման պահը, ինչպես նաև նոտարական մարմինների կողմից Ժառանգներին Ժառանգական վկայական տալու ժամկետը:

Վերջապես, Ժառանգության բացման ժամանակով է որոշվում այն օրենսդրությունը, որով պետք է դեկավարվել տվյալ Ժառանգման հարաբերությունները կարգավորելիս: Այսպես, մինչև 1998թ. դեկտեմբերի 31-ը բացված Ժառանգության հետ կապված հարցերը պետք է կարգավորվեն Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով: Մինչդեռ 1999թ. հունվարի 1-ին և նրանից հետո բացված Ժառանգության հետ կապված հարցերը՝ ՀՀ 1998թ. քաղաքացիական օրենսգրքով:

Այս հարցը, սակայն, պարզաբանման կարիք ունի: Ինչպես հայտնի է, Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով (535 հոդ.) ըստ օրենքի Ժառանգներ համարվում էին Ժառանգատուի քույրերն ու եղբայրները: Ըստ որում, օրենսդրով նկատի ուներ ինչպես մահացածի հարազատ եղբայրներին ու քույրերին, այնպես էլ համահայր և համամայր եղբայրներին ու քույրերին: Մինչդեռ ՀՀ 1998թ քաղաքացիական օրենսգրքով Ժառանգ համարվում են միայն Ժառանգատուի հարազատ եղբայրներն ու քույրերը: Այսինքն, համամայր (նույն մորից, բայց տարբեր հայրերից սերված) և համահայր (նույն հորից, բայց տարբեր մայրերից սերված) եղբայրներն ու քույրերը ներկայում ըստ օրենքի Ժառանգ չեն համարվում (տե՛ս Քաղ. օր. 1217 հոդ.): Բնականաբար ներկայացման իրավունքով Ժառանգելու հնարավորությունից զրկված են նաև համամայր և համահայր եղբայրների ու քույրերի երեխաները:

§ 3. Ժառանգության բացման վայրը

Ժառանգության բացման վայրը որոշելը ևս գործնական նշանակություն ունի: Ժառանգության բացման վայրը ժառանգատուի բնակության վերջին վայրն է (Զաղ. օր. 1189 հոդ.): Սակայն միշտ չէ, որ քաղաքացին մահանում է իր բնակության վայրում: Օրինակ, եթե քաղաքացին դատական կարգով մահացած է հայտարարվում, ապա բնականաբար չեն կարող համընկնել նրա բնակության վերջին վայրը և ժառանգության բացման վայրը: Բացի դրանից, ժառանգության բացման վայրը կարող է չհամընկնել քաղաքացու մահվան վայրի հետ տարբեր պարագաներում (եթե քաղաքացին մահանում է հիվանդանոցում, տրանսպորտի մեջ՝ գնացքում, նավում, այլ բնակավայրում գործուղման ժամանակ, այլ բնակավայրում արձակուրդ անցկացնելիս, ինչպես նաև եթե զոհվում է պատերազմական գործողություններին մասնակցելիս): Օրինակ, եթե ժամկետային զինվորական ծառայության մեջ գտնվող զինվորականը մահանում է ծառայության ժամանակ կամ մահանում է այլ քաղաքի ուսումնական հաստատությունում սովորող ուսանողը, ապա նրանց ժառանգության բացման վայր պետք է համարել այն վայրը, որտեղ նրանք մշտապես ապրել են մինչև պարտադիր զինվորական ծառայության կանչելը, կամ մինչև տվյալ ուսումնական հաստատություն ընդունվելը:

Եթե ժառանգատուն մահացել է ծերանոցում գտնված ժամանակ, որտեղ նա տեղափորվել էր ցմահ ապրելու համար, ապա ժառանգության բացման վայր է համարվում այդ հաստատության գտնվելու վայրը:

Քաղաքացին կարող է մահանալ ոչ իր բնակության վայրի ստացիոնար բուժական հիմնարկներում (հիվանդանոցում, հոսպիտալում, պրոֆիլակտորիումում և այլն): Սակայն ժառանգության բացման վայր համարվում է նրա մշտական բնակության վայրը: Իսկ եթե քաղաքացին մահացել է ազատազրկման վայրում, ապա նրա մահվանից հետո ժառանգության բացման վայր համարվում է մինչև կալանավորվելը նրա մշտական բնակության վայրը և ոչ ազատազրկման վայրը:

Իհարկե, եթե քաղաքացին մահանում է իր մշտական բնակության վայրում, ապա նրա զույքի ժառանգման հարցերը համեմատա-

բար հեշտ են լուծվում: Կարող է որոշակի չլինել կամ հայտնի էլ չլինել ժառանգատուի բնակության վերջին վայրը: Դրա համար էլ օրննողից սահմանում է: «Եթե ժառանգատուի բնակության վերջին վայրն արտասահմանում է կամ անհայտ է, ապա ժառանգության բացման վայր է համարվում ժառանգության զանգվածի մեջ նտնող անշարժ գույքի կամ դրա առավել արժեքավոր մասի, իսկ անշարժ գույքի բացակայության դեպքում՝ շարժական գույքի կամ առավել արժեքավոր մասի գտնվելու վայրը» (Քաղ. օր. 1189 հոդ. կետ 2):

Քաղաքացու բնակության վայր է համարվում այն վայրը, որտեղ «քաղաքացին մշտապես կամ առավելապես ապրում է» (Քաղ. օր. 23 հոդ. կետ 1)¹: Ուրեմն ժառանգության բացման վայրը, որպես կանոն, որոշվում է քաղաքացու բնակության բացման վայրը, որպես կանոն, որոշվում է քաղաքացու բնակության վայրով: Եվ քանի որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ բացառվում է միևնույն անձի երկու բնակավայրերի հնարավորությունը, ուստի չի կարող լինել և երկու վայր, որտեղ միևնույն քաղաքացու գույքի նկատմամբ ժառանգություն բացվի: Եվ եթե հնարավոր չէ որոշել քաղաքացու վերջին բնակության վայրը, ապա նրա մահվանից հետո ժառանգության բացման վայրը պետք է որոշել ժառանգության զանգվածի կամ նրա հիմնական մասի գտնվելու վայրը: Օրինակ, եթե քաղաքում քաղաքացին ունի բնակելի տուն կամ բնակարան, բայց նահացել է այլ վայրում գտնվող ամառանոցում, միևնույն է, ժառանգության բացման վայր պետք է համարվի քաղաքը, որտեղ գտնվում է բնակելի տունը կամ բնակարանը: Իսկ եթե նրա գույքը գտնվում է տարբեր վայրերում, ապա, ինչպես հետևում է Քաղ. օր. 1189 հոդվածից, ժառանգության բացման վայր պետք է համարել այն վայրը, որտեղ գտնվում է բարձրարժեք գույքը: Եթե այլ բնակավայրում գտնվող ամառանոցը ավելի բարձր գնահատվի, քան քաղաքում գտնվող բնակելի տունը կամ բնակարանը, ապա, մեր կարծիքով, ժառանգության բացման վայր պետք է համարվի ամառանոցի գտնվելու վայրը:

Օրենքը ժառանգության բացման վայրի սահմանները չի որոշում: Բայց ժառանգման իրավունքում ոչ միայն խոսվում է համատեղ ապրելու վայրի, այլև ժառանգության բացման վայրի մասին: Օրինակ,

¹ Ակնհայտ է այս մեկ նախադասության ոճական սխալը: Այն պետք է շարադրվի հետևյալ կերպ: «Բնակության վայր է համարվում այն վայրը, որտեղ քաղաքացին ապրում է մշտապես կամ առավելապես»:

համատեղ ապրել ասելով՝ հասկացվում է միննույն բնակարանում կամ սենյակում ապրելը: Այսօր կասկած չկա, որ ժառանգության բացման վայր ասելով՝ հասկանում ենք քաղաքի, բնակավայրի, ամառանոցային ավանի, գյուղի տարածքը:

Այս բոլորից հետո ինչո՞ւ է կայանում ժառանգության բացման վայրը որոշելու իրավաբանական նշանակությունը:

Առաջին հերթին ժառանգության բացման և ակնհայտորեն ժառանգ համարվող անձանց բացակայության դեպքում, ժառանգության բացման վայրի տեղական ինքնակառավարման մարմինները և նոտարական գրասենյակները պարտավոր են ծեռք առնել միջոցներ ինչպես ժառանգական գույքը, պահպանելու, այնպես էլ բացական ժառանգներին հայտնաբերելու ուղղությամբ:

Եթե ժառանգության բացումից հետո ժառանգների միջև վեճ է ծագում ժառանգական գույքի բաժանման, ժառանգներից յուրաքանչյուրի բաժինների չափի վերաբերյալ և այլն, ապա վեճը կարող է լուծվել ժառանգության բացման վայրի դատարանի կողմից: Բացի դրանից, ժառանգատուի պարտատերերի հայցերը հարուցվում են ժառանգական գույքի կամ նրա հիմնական մասի գտնվելու վայրի դատարանին (ՀՀ քաղ. դատ. օր. 85 հոդ.):

Ժառանգության բացման վայրի հետ կապված որոշ հարցեր ծագում են հատկապես այն ժամանակ, երբ ժառանգության բացման պահին ժառանգները ժառանգության բացման վայրում ներկա չեն լինում:

Նման պարագաներում, իմանալով ժառանգության բացման և ակնհայտորեն ժառանգ համարվող անձանց բացակայության մասին, ժառանգության բացման վայրի տեղական ինքնակառավարման մարմինները և պետական նոտարական գրասենյակները պարտավոր են ծեռք առնել միջոցներ ինչպես ժառանգական գույքը պահպանելու, այնպես էլ բացական ժառանգներին հայտնաբերելու ուղղությամբ:

չ4. Ժառանգության բացման մասին ժառանգներին ժամուցելը

Ժառանգությունը ծեռք բերելու համար ժառանգը պետք է այն ընդունի: Եվ ինչպես տեսանք, ժառանգը դրա համար պետք է որոշակի գործողություններ կատարի: Ուրեմն՝ առաջին հերթին պետք է, որ ժառանգն իմանա ժառանգության բացման, և որ նույն է՝ ժառանգատուի մահվան մասին:

Ժառանգության բացման պահին ոչ միշտ է, որ բոլոր ժառանգները ներկա ևս գտնվում, ուրեմն և իմանում են ժառանգատուի մահկան մասին: Սովորաբար բացակա, այսինքն՝ ժառանգության բացման պահին ժառանգության բացման վայրում չգտնվող ժառանգներին տեղյակ են պահում ներկա ժառանգները, բայց ոչ միշտ է, որ դա կատարվում է, կամ հնարավոր է լինում ժառանգության բացման մասին տեղյակ պահել բացակա ժառանգներին: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը ոչ մեկին չի պարտավորեցնում փնտրել բացակա ժառանգներին: Մինչդեռ, ժառանգության բացման պահից սկսում է հոսել ժառանգությունն ընդունելու համար օրենքով սահմանված վեցամսյա ժամկետը:

Ինչպես տեսանք, ժառանգության ընդունման վեցամսյա ժամկետը բաց բողնելը ժառանգի համար առաջացնում է անցանկալի հետևանքներ: «Դատարանները, օրինակ, բացառիկ դեպքերում են հարգելի համարում ժառանգությունն ընդունելու վեցամսյա ժամկետը բաց բողնելը և այն էլ՝ եթե դա եղել է բացառիկ հանգամանքների պատճառով (ժառանգատուի երկարատև գործուղման մեջ գտնվելը, տևական իիվանդությունը և այլն):

Երբ քաղաքացին իմանում է ժառանգության բացման մասին, դա դեռ բավական չէ: Նա պետք է նաև իմանա, որ ինքը ժառանգելու իրավունք ունի (ասենք՝ կտակով զրկված չէ այդ իրավունքից):

Ինչպես այն մասին, որ ժառանգություն է բացվել, այլև այն մասին, որ տվյալ անձը իրավիրվում է ժառանգման, պետք է ծանուցվի և դրա անհրաժեշտությունը հատկապես կարևորվում է այն դեպքում, եթե ժառանգատուի մահվանից հետո կտակ է հայտնաբերվել կողմնակի անձի օգտին: Եթե «քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ ցանկացած գույք կտակել ցանկացած անձի. . . զրկել ժառանգությունից ըստ օրենքի ժառանգներին, . . . վերացնել, փոփոխել կամ լրացնել կազմած կտակը» (Քաղ. օր. 1193 հոդ.), ապա ըստ օրենքի ամեն մի ժառանգ կարող է մտավախություն ունենալ, որ ինքը, հնարավոր է, զրկված լինի ժառանգությունից: Հիշեցնենք, որ կտակ կազմող ցանկացած քաղաքացի «պարտավոր չէ որևէ մեկին տեղեկացնել կտակ անելու, այն փոփոխելու կամ վերացնելու մասին»: Ուստի, անձը, նույնիսկ իմանալով կտակարարի մահկան մասին, կարող է շիմանալ և նույնիսկ շենթաղբել, որ ինքը ժառանգ է: Ուստի, բնական է, որ նման անձը մինչև իր ժառանգ լինելու մասին ծանուցումն ստանալը

որևէ բան չեռնարկի ժառանգությունն ընդունելու համար և բաց թող-նի ժառանգությունն ընդունելու վեցամյա ժամկետը:

Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգիրքը ոչ մեկի վրա ժառանգներին փնտրելու և ժառանգության բացման մասին նրանց հայտնելու պարտականություն շեր դնում: Այդ մասամբ արվեց «Հայկական ԽՍՀ պետական նոտարիատի մասին» Հայկական ԽՍՀ 1974թ. դեկտեմբերի 26-ի օրենքով: Այդ օրենքի համաձայն՝ պետական հիմնարկները, ծեռնարկությունները և կազմակերպությունները, կոլտնտեսությունները և այլ կոռպերատիվ ու հասարակական կազմակերպությունները, ուսումնական հաստատությունները, որտեղ աշխատել կամ սովորել են մահացածները, մահացածների բնակության վայրի միջիցիայի հիմնարկները, տնային կառավարչությունները, բնակարանային-շինարարական կոռպերատիվների վարչությունները, ինչպես նաև այն բնակելի տների սեփականատեր քաղաքացիները, որտեղ ապրել են մահացածները, պարտավոր էին պետական նոտարական գրասենյակներին կամ տեղական ինքնակառավարման նարմիններին հաղորդել այն մահացածներից հետո մնացած գույքի առկայության մասին, որոնց ժառանգները բացակայում են և ենթադրյալ ժառանգների բնակության կամ աշխատանքի վայրի մասին իրենց հայտնի տվյալները (հոդ. 43):

Պետական նոտարիատի մասին օրենքը պետական նոտարին պարտավորեցնում էր բացված ժառանգության վերաբերյալ հաղորդում ստանալով, այդ մասին տեղյակ պահել այն ժառանգներին, որոնց բնակության կամ աշխատանքի վայրը հայտնի է իրեն: Եթե ժառանգատուն կտակ էր կազմել, ապա նոտարիատում եղած հասցեներով էլ պետական նոտարական գրասենյակը կարող էր ինչպես ժանուարի ժառանգությունը բացվելու մասին, այնպես էլ ժառանգներին ժառանգման հրավիրել: Պետական նոտարը կարող էր ժառանգներին ժառանգության բացման մասին տեղյակ պահել և նրանց հրավիրել նաև հրապարակային հայտարարություն տալու միջոցով կամ այդ մասին հաղորդելով նամուլում (հոդ. 44):

Ներկայում ոչ ՀՀ քաղ.օր.-ը, ոչ էլ «Նոտարիատի մասին» ՀՀ 2001թ. դեկտեմբերի 4-ի օրենքը ոչ մեկի վրա պարտականություն շեն դնում նոտարական գրասենյակին հաղորդելու մահացածի ունեցած գույքի մասին, ոչ էլ նոտարին պարտավորեցնում են փնտրել մահա-

ցածի ժառանգներին: Նոտարական գրասենյակները պարզապես պարտավոր են հայտարարություններ ընդունել ժառանգությունն ընդունելու կամ նրանից հրաժարվելու մասին: Ժառանգությունն ընդունելու կամ նրանից հրաժարվելու մասին հայտարարությունը արվում է գրավոր ձևով:

Նոտարական գրասենյակներն ընդունում են նաև ժառանգատուի պարտատերերի պահանջները: Այդ պահանջները ևս պետք է ներկայացվեն գրավոր ձևով:

Այստեղ անհրաժեշտ է ուշադրություն հրավիրել հետևյալի վրա: Ժառանգությունը բացվելուց հետո մինչև այն ժառանգների կողմից ընդունելը անցնում է որոշակի կարճաժամկետ մի շրջան: Այն տևում է մինչև այն պահը, երբ ժառանգությունն ընդունվում է ժառանգների կողմից: Իրավաբանական գրականության մեջ այդ ընթացքում ժառանգությունն անվանվում է «չօգտագործվող» (ռուսերեն՝ լեյապահ): Մինչև առանգների կողմից առանգությունն ընդունելը կամ որպես անժառանգ գույք համայնքների սեփականությանն անցնելը իրենից ներկայացնում է անսուբյեկտ, այսինքն՝ դնունս ոչ մեկի չպատկանող իրավունքների ու պարտականությունների համակցություն:

Չօգտագործվող ժառանգությունը չի պատկանում ժառանգատուին, քանի որ նա այլևս կենդանի չէ: Ժառանգատուի մահվամբ դադարել է նրա իրավունակությունը: Հնարավոր չէ լինել սուբյեկտիվ իրավունքների ու պարտականությունների կրող, չլինելով իրավունակ սուբյեկտ: Չի էլ կարելի ասել, թե չօգտագործվող ժառանգությունը պատկանում է ժառանգման իրավիրկած ժառանգներին: Ժառանգության բացման պահին ժառանգների մոտ առաջանում է միայն ժառանգությունն ընդունելու իրավունք և ոչ թե ժառանգության նկատմամբ իրավունք: Ուրեմն՝ կարելի է ասել, որ ժառանգության բացման պահին մինչև ժառանգների կողմից այն ընդունելու պահը «ժառանգությունն իրենից ներկայացնում է առանց սուբյեկտի իրավունքների և պարտականությունների համակցություն»:²

¹Տե՛ս Յ.Կ.Տոլստոյ, Наследственное право, М., 1999, էջ 22-23:

²Նույն տեղում, էջ 23:

§ 5. Ժառանգության բացման շրջադարձ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությանը հայտնի չէ «ժառանգության բացման շրջադարձ» հասկացությունը: Այն հայտնի է քաղաքացիական իրավունքի գիտությանը:

Խոսքը վերաբերում է հետևյալին: Եթե ժառանգություն է բացվել և քաղաքացիների համար առաջացել են համապատասխան իրավունքներ ու պարտականություններ, ապա հետագայում ժառանգմների միջև կարող են միայն վեճեր լինել ժառանգման իրավունքի այս կամ այն նորմը կիրառելու մասին: Բայց անքույլատրելի է վիճարկել ժառանգության բացման փաստը: Սակայն կյանքը չի բացառում, որ տեղի ունենա ժառանգության բացման շրջադարձ՝ ժխտվի ժառանգության բացման փաստը: Ինչպես հայտնի է, ժառանգությունը բացվում է քաղաքացու մահվամբ, ինչպես նաև երբ քաղաքացին մահացած է հայտարարվում դատական կարգով (Քաղ. օր. 1187 հոդ.): ՈՒրեմն՝ քաղաքացուն դատական կարգով մահացած հայտարարելն առաջացնում է այն նույն իրավաբանական հետևանքները, ինչ առաջացնում է բնական մահը:

Որպես կանոն, ժառանգությունը բացվելուց ոչ երկար ժամանակ անցնելուց հետո լուծվում են ժառանգությունն ընդունելու, այն ձևակերպելու, ժառանգատուի պարտատերերի պահանջները բավարարելու և ժառանգման հետ կապված ծախսերը մարելու բոլոր հարցերը: Բայց ահա պատահում է, որ դրանից հետո հայտնվում է այն քաղաքացին, որը դատական կարգով մահացած էր հայտարարվել, նրա գույքի նկատմամբ ժառանգություն էր բացվել, և այն անցել է ժառանգներին: Իսկ Հայաստանի քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն մահացած հայտարարված քաղաքացու հայտնվելու կամ նրա գտնվելու վայրը հայտնաբերվելու դեպքում դատարանը վերացնում է նրան մահացած հայտարարելու մասին վճիռը (Քաղ. օր. 48 հոդ.): Այդ էլ նշանակում է, որ ըստ էության ժառանգություն չի բացվել տվյալ քաղաքացու գույքի նկատմամբ:

Տվյալ դեպքում թիվ մեկ շահագրգության անձն այն քաղաքացին է, որը մահացած է հայտարարվել, բայց հայտնվել է կամ ճշտվել է նրա գտնվելու վայրը: Եվ նրա դիմումի հիման վրա էլ դատարանը վերացնում է նրան մահացած հայտարարելու մասին իր իսկ կայացրած վճիռը: Դրանով իսկ վերանում է ժառանգությունը բացվելու հիմքը, այ-

սինքը՝ «ոչնշանում է և ժառանգությունը բացվելը»: Ուրեմն անհնարին է դառնում կիրառելու ժառանգման իրավունքի նորմերը այն քաղաքացու գույքի նկատմամբ, որն իրականում չի մահացել: Իսկ եթե ժառանգությունը «բացվելու» փաստի հիման վրա ժառանգական գույքը անցել է ժառանգելուն, ապա անհրաժեշտություն է առաջանում այն վերաբարձնել քաղաքացում՝ գույքի սեփականատիրոջը:

Անկախ իր հայտնվելու ժամանակից, քաղաքացին իրավունք ունի յուրաքանչյուր անձից հետ պահանջել պահպանված գույքը, որն անհատույց անցել էր այդ անձին՝ քաղաքացուն մահացած հայտարելուց հետո (Քաղ. օր. 48 հոդ. կետ 2): Բացառություն է արվում միայն դրամական միջոցների, ինչպես նաև ըստ ներկայացնողի արժեքորերի հարցում, որոնք չեն կարող հետ պահանջվել բարեխիղճ ձեռք բերողից:

Եթե մահացած հայտարարված քաղաքացու գույքը հատուցելի գործարքներով է անցել այլ անձանց, ապա վերջիններս պարտավոր են վերադարձնել գույքը քաղաքացուն, եթե ապացուցվի, որ գույքը ձեռք բերելիս նրանք գիտեին, որ մահացած ճանաչված քաղաքացին կենդանի է: Եվ նրանք զրկվում են վերադարձված գույքի դիմաց հատուցում ստանալու իրավունքից: Նույնիսկ եթե անհնարին լինի գույքը բնեղենով վերադարձնելը, ապա նրանք պետք է հատուցեն դրա արժեքը: Ժառանգման կանոններով գույք ձեռք բերողների, այսինքն՝ ժառանգելու նկատմամբ վիճղիկացիայի ոչ մի սահմանափակում օրենքը չի նախատեսում:

Բայց եթե ժառանգության բացումից հետո ժառանգելու բավարեկ են ժառանգատուի պարտատերերի պահանջները, նույնիսկ եթե դրանք կատարվել են ժամկետից շուտ, ապա պարտատերերն իրավունք ունեն օրինական կարգով ստացածը պահել իրենց, նույնիսկ մահացած հայտարարվածի հայտնվելու դեպքում:

Ավելացնենք, որ եթե քաղաքացուն մահացած հայտարարելուց հետո գույքը ճանաչվել է անժառանգ (Քաղ. օր. 1224 հոդ.) և որպես այդպիսին այն անցել է համայնքին, ապա այն պետք է վերադարձի քաղաքացուն, եթե պահպանվել է բնեղենով (ասենք՝ բնակելի տուն կամ այլ շինություն, անաստեններ և անցել համայնքին): Իսկ եթե դրանք իրացվել են, ապա քաղաքացուն մահացած հայտարարելու մասին վճիռը վերացվելուց հետո նրան է վերադարձվում գույքի իրացումից ստացված գումարը:

ԳԼՈՒԽ 61.

ԺԱՌԱՎՈՒՄՆ ԸՍ ԿՏԱԿԻ

§ 1. Կտակի հասկացությունը

Սեփականատիրոջ կողմից իրեն պատկանող գույքը տնօրինելու եղանակներից է իր գույքի նկատմամբ կտակ կազմելը:

Կտակը քաղաքացիական իրավունքի հնագույն և առանցքային իմաստիտուտներից է: Կտակը հայտնի էր Հին Հռոմում դեռևս մեր քվարկությունից դարեր առաջ: Հռոմեական իրավունքի կարևոր աղբյուրներից մեկում՝ 12 տախտակներում խոսվում էր այն անձանց մասին, ովքեր մահացել են «առանց կտակ կազմելու»: Նշանակում է՝ մ.թ.ա. 5-րդ դարում կտակը եղել է սովորական երևույթ և կտակ (testamentum) է համարվել անձի կարգադրությունն իր գույքի վերաբերյալ ի դեպ մահվան, որով ժառանգեր են նշանակվել¹: Սկզբից և եթե կտակը «չի համարվել իրաման ժառանգին ընդունելու ժառանգությունը, քանի որ ժառանգությունն ընդունելու ժառանգի համաձայնությունը եղել է կամքի արտահայտման ինքնուրույն ակտ»²:

Կտակը սեփականատիրոջ կամքի արտահայտման միջոց է: Կտակը կազմում է անհատն իր կենդանության օրոք այն մասին, թե իր գույքը ինչպես պետք է տնօրինվի իր մահվանից հետո:

Գույքը իր մահվանից հետո ժառանգեների միջև հնարավոր տարբերակներով բաժանելու մտահոգությունը միշտ էլ եղել է քաղաքակրթության շրջանի մարդկանց մոտ: Կտակը մարդկությանը հայտնի է շատ վաղուց: Այն եղել է տաճ ունեցվածքը ընտանիքի անդամների միջև տաճ գլխավորի մահվանից հետո տնօրինելու, ավելի ճիշտ՝ ընտանիքի անդամների միջև բաշխելու միջոց: Իսկ դա կարող էր լինել միայն ունեցվածքի տիրոջ կամքով: Ունեցվածքի տերը իր մտադրությունն արտահայտել է քանակոր, ընտանիքի անդամների, երբեմն էլ այլ անձանց, վերջին ժամանակներում հատկապես հոգևորականութ-

¹ Տես Ի. Նովицкий, Основы римского гражданского права, М., 1960, էջ 221:

² Տես նաև Բաբալյան Լ.Ա. Римское частное право, Ереван, 1999, էջ 124:

յան ներկայացուցիչների ներկայությամբ: Նրա արտահայտած կամքն ընդունվել է անառարկելիորեն, այն արտահայտելուց ժամանակ անց, քանի որ եղել է հավատ մարդու խոսքի նկատմամբ: Հետագայում արդեն կտակը կազմվել է գրափոր ձևով և նրա օրինականությունը հավաստվել է հատուկ ստեղծված պետական մարմնի կողմից:

Հայատանի Հանրապետության օրենսդրությամբ ժառանգումը կատարվում է ըստ կտակի կամ ըստ օրենքի:

Իհարկե, օրենքով սահմանված է քաղաքացու գույքը նրա մահվանից հետո նրա մոտիկ մարդկանց անցնելու կարգը: Սակայն քաղաքացին կարող է չհամաձայնվել այն կարգի հետ, որ սահմանված է ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով և սահմանել գույքի բաժանման իր ընտրած կարգը, նույնիսկ նշանակել նոր ժառանգներ: Դրա համար ել նա պետք է կազմի կարգադրություն, որն էլ անվանվում է կտակ: Կտակը միակողմանի գործարք է, քանի որ այն կազմվում է մեկ անձի գործողությամբ (կամահայտնությամբ):

Ժառանգումը կատարվում է ըստ օրենքի, եթե չկա կտակ կամ դրանում սահմանված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը, ինչպես նաև քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված այլ դեպքերում (Քաղ. օր. 1185 հոդ.): Ուրեմն ըստ կտակի ժառանգման մասին կանոնները դիսպոզիտիվ են: Մյուս դիսպոզիտիվ նորմերի նման դրանք կարող են կիրառվել միայն պայմանով, որ օրենքով լիազորված անձն այլ բան չի սահմանում: Իսկ նման անձ տվյալ դեպքում համարվում է ժառանգատուն: Նրան հնարավորություն է տրված ինքնուրույնաբար տնօրինել իր գույքն ի դեպ իր մահվան: Իհարկե, ժառանգատուի կարգադրությունը, որպես իրավաչափ կամային ակտ, չպետք է հակասի օրենքին: Եվ եթե նման ակտ կատարվել է, կազմվել է կտակ, ապա ժառանգման պայմաններն ու կարգը որոշվում են արդեն ոչ թե օրենքով, այլ այդ կտակին համապատասխան, այսինքն՝ ժառանգատուի կամքով: Այսպիսով, օրենքին համապատասխան ժառանգատուի կամքով որոշված պայմաններով ու կարգով իրականացվող ժառանգումն անվանվում է ժառանգում ըստ կտակի¹:

Ժառանգման իրավունքում ձևավորված բնորոշման համաձայն՝ կտակը քաղաքացու անձնական կարգադրությունն է իր գույքի վերա-

¹ Տես նաև Օ. Ս. Խոֆֆեի հիշյալ դասագիրքը, էջ 308:

բերյալ ի դեպ իր մահվան, որով նշանակվում են ժառանգներ, կատարվում օրենքով սահմանված կարգով և հաստատվում օրենքով նշված պաշտոնատար անձանց կողմից:

Քաղաքացու ի դեպ մահվան արված ոչ բոլոր կարգադրություններն են, որ կտակ է համարվում: Նախ կտակի համար անհրաժեշտ է պարտադիր գույքային տարրը: Այսպես, երրորդ անձի օգտին կնքված կյանքի ապահովագրության պայմանագիրն ըստ էության ապահովագրվողի գրավոր կարգադրությունն է: Սակայն այն չի կարելի կտակ անվանել, քանի որ ապահովագրվողը տնօրինում է ոչ թե իր գույքը, այլ այն գույքը, որի նկատմամբ իրավունքը կարող է ծագել միայն իր մահվանից հետո և ոչ մի պարագայում այն չի կարող պատկանել ապահովագրվողին:

Քաղաքացին կարող է գրավոր կարգադրություն անել այն մասին, թե իր մահվանից հետո ո՞վ բաժանի ժառանգությունը ժառանգների միջն: Սա ևս չի կարող կտակ համարվել, քանի որ այստեղ ևս բացակայում է գույքային տարրը, որն անհրաժեշտ է կտակի համար:

«Կտակ» տերմինն օգտագործվում է երկու իմաստով, նախ կտակ կոչվում է այն փաստաթութը, որում իր արտահայտությունն է գտնել կտակարարի կամքը, երկրորդ՝ կտակ է համարվում նաև կտակարարի կամքի արտահայտության ակտը:

Կտակարարի կամքի արտահայտման ակտն իրենից ներկայացնում է միակողմանի գործարք և բոլորովին չի ենթադրում որևէ այլ անձի հանդիպակած կամարտահայտություն: Հետևաբար, կտակի վավերությունը բոլորովին կախված չէ նրա բովանդակության հետ ժառանգի համաձայնությունից կամ նրա դեմ առարկելուց: Կտակի վավերության համար նշանակություն չունի նաև այն համզանքը, թե ժառանգներին հայտնի է կտակի բովանդակությունը, թե՝ ոչ: Եթե դրան ավելացնենք, որ կտակի հաստատման գործով գրադրող պաշտոնատար անձինք պարտավոր են ապահովել կտակի գաղտնիությունը, ապա պատկերն ավելի պարզ կլինի:

Կտակը միակողմանի գործարք է: Նրանում արտահայտվում է միայն մեկ անձի՝ կտակարարի կամքը: Կտակի օրինականության համար բոլորովին չի պահանջվում նաև այն անձի կամքի արտահայտությունը, ում օգտին կամ ի վեաս որի կազմվել է կտակը: Կտակի վավերությունը որոշվում է գործարքների վավերության մասին

Քաղ.օր. գործարքի ձևին, բովանդակությանը, գործարքի մասնակիցների կամքի և կամասարտահայտության համապատասխանությանը, մասնակիցների գործունակությանը վերաբերող ընդհանուր կանոններով, ինչպես նաև հաշվի առնելով ժառանգման իրավունքի նորմերը:

Կտակը կարող է առողջին դատավայրում ոչ միայն նրա հակաօրինական լինելու պատճառով, այլև ժառանգության բացման պահին նրա կատարման անհնարինության հետևանքով: Եթե, օրինակ, որևէ մեկին կտակվում է բնակելի տուն, և մինչև ժառանգությունը բացվելը այդ տունը վաճառվում է, այսինքն՝ ժառանգության բացման պահին ժառանգական գույքի կազմում բնակելի տուն չի լինում, ապա կտակը կորցնում է իր ուժը այն գույքի բացակայության հետևանքով, որի տնօրինման համար կազմվել է կտակը:

Կտակի վավերության առթիվ վեճերը լուծվում են դատական կարգով: Կտակը կարող է անվավեր ճանաչվել ինչպես ամրողությամբ, այնպես էլ մի մասով:

Կտակը սովորաբար դասվում է ժամկետային գործարքների թվին, քանի որ կտակարարի մահը անխուսափելիորեն պետք է վրա հասնի՝ վաղ թե ուշ: Միաժամանակ կտակարարը ցանկացած պահի կարող է վերացնել կամ փոխել նախկինում կազմված կտակը: Դրա համար էլ, ինչպես իրավացիորեն նկատում է պրոֆ. Յու. Կ. Տոլստոյը, կտակին, որպես միակողմանի գործարքի, հատուկ են պայմանական լինելու տարրեր¹:

Կտակը նաև տնօրինչական, բայց և զուտ անձնական բնույթի գործարք է, քանի որ նրա միջոցով ժառանգատուն տնօրինում է իր գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները: Ժառանգատուի կարգադրությունը իր մեջ կարող է ներառել ոչ միայն ժառանգներին իրավունքներ վերապահելու, այլև նրանց ժառանգական իրավունքներից գրկելու նասին կարգադրությունները:

Կտակն այնպիսի գործարք է, որը կատարվում է մինչև կտակարարի՝ ժառանգատուի մահը: Սակայն սա կտակի գործարքը պայմանական չի դարձնում, քանի որ պայմանի վրա հասնելու հավանականությունը պետք է գործարքի մասնակիցներին անհայտ լինի: Մինչեղո ժառանգատուի մահը անխուսափելիորեն պետք է վրա հասնի: Միայն

¹ Син Гражданское право, учебник, т.3, 1999, кг 542.

հայտնի չէ, թե երբ այս վրա կհասմի:

Անհրաժեշտ է նշել, որ կտակն իրենից ներկայացնում է անձնական և ծեսական գործարք: Այն անձնական է, քանի որ այդ գործարքն արտահայտում է ժառանգատուի միակ և բացառիկ կամքը և այն պետք է կատարվի նրա համար երկու և ավելի քաղաքացիների կողմից: Հատկապես դրա համար երկու և ավելի քաղաքացիների կողմից մեկ կտակ կազմել չի թույլատրվում: Կտակում պետք է արտահայտվի միայն մեկ անձի կամքը: Երկու և ավելի անձանց կողմից մեկ կտակ կազմելը խախտում է նաև կտակի գաղտնիությունը, որը կարող է առաջացնել գործնական, երբեմն էլ դժվարությամբ լուծելի անհարմարություններ:

Կտակը որպես գործարք նաև ծեսական է, որովհետև այնքանով, որքանով կտակը գործողության մեջ է մտնում այն կազմողի մահվանից հետո, այն պետք է կազմվի որոշակի ծևով, որպեսզի կանխվի կտակարարի վերջին կամքի աղավաղման հնարավորությունը:

Ավելացնենք նաև, որ, որպես կանոն, ժառանգները մինչև ժառանգությունը բացվելը չեն իմանում ոչ միայն կտակի առկայության, այլև նրա բովանդակության մասին, իսկ երբ ժառանգությունը բացվում է և ծառանգությունն ընդունելու կամ նրանից հրաժարվելու, այսինքն կտակի նկատմամբ ժառանգի վերաբերմունքի հարցը, նրա կամքը պարզելու հարցը, կտակարարն այլևս չի լինում: Այստեղից էլ կտակի և պայմանագրի տարբերությունը: Եթե կտակը միակողմ գործարք է, ապա պայմանագիրը երկկողմ գործարք է:

Տեղին է նշել նաև, որ կտակ կազմելը ոչնչով չի սահմանափակում կտակարարի իրավագորությունը՝ օգտվելու կտակում նշված գույքից կամ այն տնօրինելու հնարավոր այլ եղանակներով:

Կտակը նաև անհատական ակտ է: Կտակ կազմել կարող է ցանկացած լրիվ գործունակ քաղաքացի ինքնուրույնաբար: ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ առաջին անգամ սահմանվում է, որ «երկու և ավելի անձանց կողմից կտակ անել չի թույլատրվում» (Քաղ. օր. 1192 հոդ. 6-րդ մաս):¹

Կյանքում երբեմն լինում է, որ ամուսինները ցանկանում են միա-

¹ Իհարկե, ոչ-ոք չի կարող սահմանափակել կտակ կազմող անձանց բիլը: Սակայն այստեղ խոսքը վերաբերում է ոչ թե երկու և ավելի անձանց կողմից կտակ անելուն, այլ երկու և ավելի անձանց կողմից համատեղ կտակ անելուն, միևնույն կտակն անելուն: Այս կերպ՝ կտակ անելն է, որ չի թույլատրվում:

սին կտակ կազմել իրենց ամուսնական ընդհանուր ունեցվածքի, մասնավորապես՝ բնակելի տան, բնակարանի, ամառանոցային տան վերաբերյալ: Բայց որքան էլ նրանց ցանկությունը բարի լինի, օրենքով այդ չի բույլատրվում, քանի որ կտակն անհատական գործողություն է և ուղղակիորեն պայմանավորված է անհատի կամքով: Կտակն իրավաբանական ուժ է ստանում, եթե մահանում է այն կազմողը: Կտակարարն էլ իրավունք ունի կտակ կազմելուց հետո նոր կտակ կազմել, փոփոխել նախկին կտակով սահմանված կանոնները, իհարկե՛ իր հայեցողությամբ: Խսկ համատեղ կտակ կազմելն արդեն կիակասի վերը նշված կանոններին: Ծնոռանանք նաև, որ կտակարարներն էլ կարող են մահանալ տարբեր ժամանակներում: Խսկ նման դեպքում չի կարող ժառանգություն բացվել կտակի մի մասով, խսկ մյուս նասը դեռևս շարունակի գոյություն ունենալ: Ուրեմն կտակ կարելի է կազմել միայն անհատական կարգով և այն էլ անձամբ: Ներկայացուցի միցոցով կտակ կազմել չի կարելի:

Կտակը փաստորեն կտակարարի մտադրությունն է այն մասին, թե քաղաքացին կուգենար ինչպես տնօրինվեր իր գույքը իր մահվանից հետո: Խսկ այդ մտադրությունը կարող է իրականացվել գրապոր փաստարությ կազմելու միջոցով: Այդ փաստարությն էլ անվանվում է կտակ: Այստեղ հարց է ծագում. արյոք կտակը չի² նմանվում նվիրատվության պայմանագրին: Պատասխանն անպայման բացասական է: Կտակը միակողմ գործարք է, իսկ նվիրատվությունը՝ երկկողմ գործարք է, պայմանագրի է: Կտակը կազմվում է մի ժամանակ, նրա հիման վրա գույք է տնօրինվում որոշ ժամանակ անցնելուց՝ կտակ կազմողի մահվանից հետո: Մինչեւո, նվիրատվությունը պայմանագրի է, որի կնքմանը և իրավաբանական ուժ ստանալուն հետևում է նվիրատվության առարկա համարվող նյութական արժեքի փոխանցումը նվիրառուին:

Իրավացի է պրոֆ. Մ. Վ. Գորդոն, եթե գրում է, որ եթե նվիրատվության պայմանագրում նշում լինի այն մասին, որ նվիրվող գույքը նվիրառուին է անցնելու նվեր տվողի մահվանից հետո, իրականում այն կդիտվի ոչ թե նվիրատվության պայմանագրի, այլ կտակ¹: Այս դեպքում, իհարկե, պետք է պահպանվեն կտակի ծևի վերաբերյալ օ-

¹Տե՛ս Մ.В. Գօրծօն, Наследование по закону и по завещанию, М., 1967, էջ 38:

բենքով սահմանված կանոնները:

Կտակի առանձնահատկություններից է նաև այն, որ այն կազմելու պահից մինչև «ուժի մեջ մտնելը» անցնում է մի ժամանակահատված, ավելի կոնկրետ՝ մինչև այնպիսի իրավաբանական փաստի վրա հասմելը, ինչպիսին կտակարարի մահն է: Կտակարարի մահվան պահով էլ որոշվում է կտակի օրինականությունը և այդ պահից էլ այն «մտնում է ուժի մեջ»: Ավելացնենք նաև, որ կտակի իրականացման համար նաև պահանջվում է, որ կտակարարի մահվան պահին առկա լինի այն գույքը (գույքային զանգվածը), որի վերաբերյալ կտակ է կազմվել, կենդանի լինեն և ժառանգությունն ընդունելու ցանկություն հայտնեն կտակում նշված ժառանգները: Ուրեմն՝ այդ պայմանների առկայության դեպքում է, որ կտակը գործում է:

Ընդհանրապես մինչև ժառանգությունը բացվելու պահը կտակը վիճարկելու մասին խոսք լինել չի կարող: Նույնիսկ հնարավոր է, որ նրա գոյության մասին ոչ-ոք շիմանա: Անգամ կտակի առկայության և նրա բովանդակության մասին ժառանգների կողմից իմանալու դեպքում չի կարելի վիճարկել այն: Մինչև իր կյանքի վերջին պահը կտակարարը կարող է նոր կտակ կազմել, դրանով իսկ վերացնել նախկին կտակը և այլն:

Եթե ինչ-ինչ պայմանների դրդումով կտակարարի մոտիկ ազգականները, նրա ընտանիքի անդամները ցանկանան կտակարարի կենդանության օրոք իմանալ կտակի առկայության և հատկապես նրա բովանդակության մասին, ապա նոտարական մարմինն իրավունք չունի այդպիսի տեղեկություններ տրամադրել:

Կազմված կտակը, ինչ բովանդակություն էլ այն ունենա, ինքն իրեն ժառանգման իրավահարաբերություններ չի առաջացնում:

Դրա հետ մեկտեղ կտակը հանդես է գալիս որպես սկզբնական իրավաբանական փաստ, որը այլ իրավաբանական փաստի՝ ժառանգության բացման հետ միասին հասցնում է ժառանգման իրավահարաբերությունների առաջացման: Ըստ կտակի ժառանգները իրավիրվում են ժառանգման ժառանգատուի մահվանից հետո:

Կտակի առկայության մասին տեղեկանք տրվում է միայն կտակարարի մահվանից հետո ըստ կտակի ժառանգներին, կտակակատարին, ժառանգատուի պարտատերերին, ինչպես նաև դատարանի, դատախազության, հետաքննության և նախաքննության մարմինների

հարցումներով՝ նրանց վարույթում գտնվող քրեական և քաղաքացիական գործերի կապակցությամբ:

Իրավաբանական գրականության մեջ նշվել է, որ կտակի մասին տեղեկություններ ստանալու և նրա բովանդակության հետ ծանոթանալու իրավունք ունենա կտակակատարը, այսինքն՝ այն անձը, որի համաձայնությամբ որոշակի պարտականություն է դրվել նրա վրա, քանի որ նախ՝ նա արդեն ծանոթ է կտակի բովանդակությանը. ապա և կտակարարի կենդանության օրոք կուգենա ճշտել իր անելիքի հետ կապված առանձին հարցեր, որպեսզի ինքը պատրաստ լինի ձեռնմուխ լինելու կտակի կատարմանը՝ ժառանգատուի մահվանից անմիջապես հետո: Այս կարծիքին էր նաև Բ. Անտիմոնովը, որը սակայն, այս միտքը չպնդեց հետագայում լույս բնծայած մենագրությունում¹:

Ժառանգությունը բացվելուց հետո կտակի առկայության և նրա բովանդակությունը գաղտնի պահելու մասին խոսք լինել չի կարող: Ժառանգության բացման պահից կտակի գոյության մասին իմանալ կարող են բոլոր շահագրգորված անձինք, որոնց թվում նաև հնարավոր ժառանգները, ինչպես նաև ժառանգատուի պարտատերերը: Խսկ պետական նոտարը պարտավոր է կտակում որպես ժառանգ նշված անձանց, իրիտակառուներին, ժառանգատուի արդեն երևան եկած պարտատերերին ծանոթացնել կտակի բովանդակության հետ, պատասխանել իրավապահ և այլ մարմինների հարցումներին:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությունը երկար ժամանակ կտակի հստակ բնորոշում (լեզաւ բնորոշում) չէր տալիս: Կտակին տրվում էր միայն տեսական (դրկտրինալ) բնորոշում: Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 422 հոդվածի սկզբնական տեքստը սահմանում էր, թե կտակը «անձի կողմից գրավոր ձևով արքած կարգադրությունն է ի դեպ մահվան՝ գույքը Քաղ. օր. 418 հոդվածում նշված մեկ կամ մի քանի որոշակի անձանց տրամադրելու մասին կամ գույքը մի քանի կամ բոլոր այդ անձանց միջև այլ կերպ բաշխելու մասին, քանի սահմանված է 420 հոդվածով»: Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1945թ. մայիսի 22-ի հրամանագրով Քաղ. օր. 422 հոդվածը շարադրվեց նոր խմբագրությամբ, որտեղ սակայն կտակի բնորոշման մասը այլևս չկար:

¹ Տես Բ. Անտիմոնովի և Վ.Գրավեի նշված աշխատությունը, էջ 140:

Հետագայում նույնպես ո՞չ ԽՍՀ միության և միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսդրության Հիմունքները, ոչ էլ 1964-65 թվականների միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսգրքերը, այդ բվում՝ Հայկական ԽՍՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, չտվեցին կտակի բնորոշումը:

Սակայն ՀՀ 1998թ. քաղաքացիական օրենսգիրքը, ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշին (մոդելին) համապատասխան, տապա է կտակի հետևյալ բնորոշումը. «Կտակ է համարվում քաղաքացու մահվան դեպքում նրան պատկանող գույքի տնօրինման վերաբերյալ նրա կամքի արտահայտությունը»¹:

Իրավաբանական գրականության մեջ տարրեր հեղինակներ կտակին տվել են տարրեր բնորոշումներ. Այսպես, ըստ նախահեղափոխական շրջանի ոռու խոշոր քաղաքացիագետ Գ.Ֆ. Շերտինի, «Կտակ է անվանվում գույքի վերաբերյալ նրա տիրոջ կամքի օրինական հայտարարումն ի դեպ մահվան»²:

Խորիրային ժամանակաշրջանի քաղաքացիագետ գիտնականները ևս բնորոշել են կտակը, սակայն նրանցից ամեն մեկը կարևոր նշանակություն է տվել կտակի այս կամ այն կողմին: Այսպես, Բ. Անտիմոնովը և Կ. Գրավեն ժառանգման իրավունքին նվիրված իրենց ծավալուն ուսումնասիրության մեջ գրում են, որ «Կտակը քաղաքացու անձնական կարգադրությունն է ի դեպ իր մահվան ժառանգման կարգով փոխանցվող իր գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքներն իր կողմից նշանակված ժառանգներին փոխանցելու վերաբերյալ, որ արվել է օրենքով բույլատրվող սահմաններում և օրենքով սահմանված ձևով»³: Սա իրավաբանական գրականության մեջ կտակին տրված ամենաընդարձակ բնորոշումն է: Սակայն այլ հեղինակներ կտակին տվել են ավելի պարզ ու համառոտ բնորոշումներ, պահպանելով կտակին հատուկ առանձնահատկությունները: Օրինակ, Ե. Ա. Պոսսեն գտնում է, որ «Կտակը ժառանգատուի օրենքով սահմանված ձևով կատարված կարգադրությունն է իր գույքի վերաբերյալ ի

¹ ՀՀ Զար. օր. 1192 հոդ. 1-ին մասում տրված կտակի բնորոշումը խմբագրման կարիք ունի: Այն պետք է հեջի հետևյալ կերպ. «Կտակ է համարվում իրեն պատկանող գույքը իր մահվան դեպքում տնօրինելու վերաբերյալ քաղաքացու կամքի արտահայտությունը»:

² Г.Ф. Шершеневич, Учебник русского гражданского права, М., 1995, էջ 478:

³ Տես Բ. Անտիմոնովի և Կ.Գրավեի նշված աշխատությունը, էջ 139:

դեպ մահվան»¹: Իսկ ահա Ե. Վ. Կուլագինն էլ գտնում է, որ «Կտակը քաղաքացու ի դեպ մահվան անձնական կարգադրությունն է իրեն պատկանող գույքի առքիվ, որ կատարվել է օրենքով նախատեսված ձևով»²: Յու. Կ. Տոլստոյը կտակ է համարում գույքի կամ քաղաքացուն պատկանող այլ նյութական կամ ոչ նյութական բարիքների տնօրինման ակտն ի դեպ մահվան»³:

Կտակին առանձնահատուկ բնորոշում է տալիս պրոֆ. Օ. Ս. Իոֆֆեն: Ըստ նրա՝ «Կտակը միակորդանի, տնօրինչական, անձնական, ձևական գործարք է, որ կատարվել է ի դեպ մահվան ժառանգական իրավահաջորդության հաստատման նպատակով»⁴:

Մեր կարծիքով կտակին պետք է տալ հետևյալ բնորոշումը.
Կտակը իր կենդանության օրոր իրեն պարկանած գույքային իրավունքներն ու պարպականությունները և անձնական ոչ գույքային իրավունքներն իր մահվանից հետո օրենքով բույլագրովող սահմաններում այլ աճշանց փոխանցելու վերաբերյալ քաղաքացու գրավոր կարգադրությունն է, որ արվել է օրենքով սահմանված չեկ պահպանումը»:

Ժառանգությունը բացվելուց հետո, եթե կտակ է հայտնաբերվում, երբ կտակ է հայտնաբերվում, որ այն միանշանակ չի ընդունվում ոչ միայն ժառանգների, այլև ուրիշ անձանց, այդ թվում նոտարական մարմինների աշխատողների կողմից: Նրանցից ամեն մեկը յուրովի է հասկանում կտակի բովանդակությունը: Եվ առաջանում է այն պաշտոնապես մեկնաբանելու անհրաժեշտությունը: Իսկ մինչև վերջերս ոչ միայն այդ հարցն օրենքով չեր կարգավորվել, այլև անզամ նախատեսված չեր կտակը մեկնաբանելու հնարավորությունը:

Առաջին անգամ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված է, թե անհրաժեշտության դեպքում ինչպես պետք է մեկնաբանել կտակը: Իհարկե, հետագայում կտակի բովանդակությունը ճիշտ հասկանալու համար կարևոր նշանակություն ունի կտակը վավերացնող նոտարի վերաբերմունքը կտակի տեքստի նկատմամբ: Նա պարտավոր է վավերացման ներկայացված կտակը հաստատելիս հիշեցնել կտակարարին կտակի բովանդակությունը պարզ ու հասկանալի ձևով

¹ Советское гражданское право, том 2, изд. ЛГУ, 1971, № 502:

² Гражданское право, т.1, учебник, М., изд. БЕК, № 227:

³ Гражданское право, т.3, учебник, М., изд. Проспект, № 541:

⁴ О.С. Иоффе, Советское гражданское право, часть 3, 1965, № 309:

շարադրելու մասին, հետագայում քյուրիմացություններից և կտակի տեքստի շուրջ տարակարծություններից խուսափելու համար։ Սակայն քանի որ կարող են կազմվել նաև զաղտնի կտակներ, ուստի անխուսափելի է նաև տարակարծությունների տեղիք տրվող կտակների առկայությունը։

Ի դեպ, կտակը մեկնաբանել կարող են պետական նոտարը, կտակակատարը, դատարանը։ Քաղ. օր. 1210 հոդ. համաձայն՝ կտակը մեկնաբանելիս նոտարը, կտակակատարը կամ դատարանը պետք է ենթեն կտակում պարունակվող բառերի ու արտահայտությունների տառացի նշանակությունից։

Կտակի որևէ դրույթի տառացի իմաստը պարզ չինելու դեպքում այն որոշվում է այդ դրույթը կտակի այլ դրույթների և ամբողջ կտակի իմաստի հետ համադրելու միջոցով։ Ըստ որում, դրանով իսկ պետք է ապահովվի կտակարարի ենթադրվող կամքի առավել լրիկ իրականացում։

Տ2. Կտակայիմ գործունակություն

Կտակ կազմելը կամային գործողություն է։ Կտակի հիման վրա տնօրինվում է կտակարարի կենդանության օրոր նրան պատկանած գույքը, որոշվում է վերջինիս իրավաբանական ճակատագիրը։ Արդյունքում կարող է կտակարարի ժառանգներից մեկն ավելի գույք ստանալ, քան իրեն կհասներ ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում, մեկ ուրիշն էլ կարող է պակաս ստանալ, անգամ զրկվել բաժին ստանալու իրավունքից, եթե այդ էր ցանկացել կտակ կազմողը։

Այս բոլորից հետևում է, որ կտակ կազմելը լուրջ իրավաբանական հետևանքներ առաջացնող գործողություն է, ուստի «կտակ կարող է անել գործունակ քաղաքացին» (Քաղ. օր. 1192 հոդ. կետ 3)։ Սակայն, մեր կարծիքով, Քաղ.օր. այդ նորմը ենթակա է նոր խմբագրման։

Ինչպես հայտնի է, քաղաքացիական գործունակությունը իր գործողություններով քաղաքացիական իրավունքներ ձեռք բերելու և իրականացնելու, իր համար քաղաքացիական պարտականություններ ստեղծելու և դրանք կատարելու քաղաքացու ունակությունն է։ Զաղաքացիական գործունակությունը լրիկ ծավալով ծագում է չափահաս, այսինքն՝ տասնուր տարենկան դառնալու պահից (Քաղ. օր. 24 հոդ.)։

Անգործունակ կամ մասնակիորեն գործունակ քաղաքացիները

գրկված են կտակային գործունակությունից: Իսկ ոչ լրիվ գործունակ անձը՝ անշափահասը չի կարող կտակ կազմել ոչ միայն անձանք, այլև ծնողների, որդեգրողների կամ հոգաբարձուների համաձայնությամբ: Վերջիններս էլ իրավունք չունեն կտակային կարգադրություններ անել անգործունակ կամ մասնակիորեն գործունակ անձի գույքի նկատմամբ:

Այս հարցում, սակայն, էական փոփոխություններ կատարվեցին ՀՀ նոր քաղաքացիական օրենսդրությամբ: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը հնարավոր է համարում, որ տասնվեց տարեկան դարձած անշափահասը խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի որոշման հիման վրա լրիվ գործունակ ճանաչվի, եթե նա աշխատում է աշխատանքային պայմանագրով կամ ծնողների, որդեգրողների կամ հոգաբարձուի համաձայնությամբ գրադարձ է ծեռնարկատիրական գործունեությամբ: Նման համաձայնության բացակայության դեպքում անշափահասը կարող է լրիվ գործունակ ճանաչվել դատարանի վճռով: Քաղ. օր. 24 հոդ. 2-րդ կետի 3-րդ մասի համաձայն «ծնողները, որդեգրողները և հոգաբարձուն պատասխանատվություն չեն կրում լրիվ գործունակ ճանաչված անշափահասի պարտականությունների, մասնավորապես՝ նրա կողմից պատճառված վնասի հետևանքներով առաջացած պարտավորությունների համար»:

Այն դեպքում, եթե օրենքով թույլատրվում է ամուսնանալ մինչև տասնութ տարեկան դառնալը, քաղաքացին լրիվ ծավալով գործունակություն է ծեռք բերում ամուսնանալու պահից (Քաղ. օր. 24 հոդ. 3-րդ կետ): Իսկ Հայաստանի Հանրապետությունում ներկայումս գործող ընտանեկան օրենսդրության համաձայն ամուսնական տարիք սահմանված է տղամարդկանց համար 18, կանանց համար՝ 17 տարին (տե՛ս ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 10-րդ հոդվածը): Այստեղից օրինական հարց է ծագում. Էմանսիպացված, ինչպես նաև տասնութ տարեկան շղարձած, սակայն ամուսնացած անշափահասը կարո՞ղ է կտակ անել, թե՞ ոչ:

Հարցին պետք է տալ դրական պատասխան: Քաղաքացուն լրիվ գործունակ համարելով, օրենսդիրը որևէ վերապահում չի անում քաղաքցու գործունակության շրջանակում: Նշանակում է՝ լրիվ ծավալով գործունակ քաղաքացին կարող է կատարել ցանկացած գործություններ, որոնք առաջացնում, փոփոխում կամ դադարեցնում են

իրավունքներ ու պարտականություններ: Կտակ անելն էլ այդպիսի հետևանքներ առաջացնող գործողություն է:

Այս բոլորը բոյլ են տալիս առաջարկել ՀՀ քաղ.օր. 1192 հոդ. 3-րդ կետը շարադրել այսպես. «Կտակ կարող է անել լրիվ գործունակությամբ օժտված քաղաքացին»:

Կտակը կտակարարի անձի հետ անմիջականորեն կապված գործարք է, ուստի այն չի կարող կատարվել այլ անձի կողմից, թեկուց նա գործի լիազորագրի հիման վրա: Այն պետք է արվի անձամբ: Ծիշտ է, երբեմն կտակ կազմելիս հարկ է լինում դիմել այլ անձանց օգնությանը: Մասնավորապես եթե կտակարարն անգրագետ է կամ ֆիզիկական թերություններ ունի, կարող է դիմել այլ անձանց օգնությանը, որոնք, սակայն, կարող են նրան ցույց տալ միայն ֆիզիկական կամ տեխնիկական օգնություն: Սակայն և ոչ մի պարագայում կտակը չի կարող արվել ներկայացուցչի միջոցով:

Կտակարարը կտակ կազմելու պահին պետք է լրիվ գործունակ լինի: Կտակ անելուց հետո գործունակությունը կորցնելը, օրինակ, հոգեկան հիվանդ դառնալը, չի ազդում մինչ այդ կազմված կտակի ուժի, նրա օրինականության վրա: Մինչդեռ, եթե կտակ արած լիներ անգործունակ անձը, այն օրինական չէր համարվի, եթե կտակ անողը հետագայում դառնար գործունակ: Ասենք՝ հոգեկան հիվանդը կտակ կազմի, հետագայում առողջանա:

Ժառանգատուի կտակ կազմելու ազատությունը սահմանափակվում է միայն մի դեպքում: Եթե օրինական ժառանգներից ունամք ճանաչվում են անհրաժեշտ ժառանգներ, այսինքն՝ պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող ժառանգներ: Քաղ. օր. 1194 հոդ. համաձայն՝ ժառանգության բացման ժամանակ պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն ժառանգատուի անշափահաս և անգործունակ երեխաները, (այդ բվում՝ որդեգրվածները), ինչպես նաև անաշխատունակ ամուսինը և ծնողները (որդեգրողները)¹: Այլ կերպ ասած՝ անհրաժեշտ ժառանգներ համարվում են ըստ օրենքի առաջին հերթի անաշխատունակ բո-

¹ Քաղ.օր. 1194 հոդ. 2-րդ մասի շարադրամքն աղավաղված է: Այն պետք է ունենա հետևյալ բովանդակությունը. «Ժառանգության բացման ժամանակ պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն ժառանգատուի անշափահաս երեխաները, ինչպես նաև ժառանգատուի՝ օրենքով սահմանված կարգով հաշմանդամ կամ անգործունակ ճանաշված կամ 60 տարեկան դարձած երեխաները, ամուսինը և ծնողները»:

լոր ժառանգմերը, բացի ժառանգատուի թոռներից, (նրանք ժառանգում են ներկայացման իրավունքով): Ինչպես երևում է, ՀՀ օրենսդրությամբ ժառանգատուի մյուս անաշխատունակ խնամառուները պարտադիր բաժնի իրավունք չունեն: Մինչդեռ, օրինակ ՌԴ քաղ. օր. 1149 հոդվ. համաձայն պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն նաև ժառանգատուի անաշխատունակ խնամառուները:

Պարտադիր բաժնը դա ժառանգական գույքում այն բաժինն է, որից պարտադիր ժառանգմերը չեն կարող զրկվել կտակի ուժով:

Ժառանգական գույքից պարտադիր ժառանգմերին հասնող պարտադիր բաժնի շափը որոշվում է օրենքով: Այսպես, Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղ. օր. 422 հոդ. համաձայն պարտադիր ժառանգմերին հասնող պարտադիր բաժնը հավասար էր նրան, որ նա պետք է ստանար ըստ օրենքի ժառանգելու դեպքում, այսինքն՝ պարտադիր բաժնը հավասար էր ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում նրան հասանելիք շափին (422 հոդ.): Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով պարտադիր բաժնի շափը հավասար էր ժառանգության այն բաժնի առնվազն երկու երրորդին, որ ժառանգմերից յուրաքանչյուրին կհասներ ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում (538 հոդ.): Իսկ ահա ՀՀ քաղ. օր. 1194 հոդ. համաձայն՝ «պարտադիր բաժնն է համարվում ժառանգի իրավունքը, անկախ կտակի բովանդակությունից. ժառանգելու այն բաժնի առնվազն կեսը, որը նրան կհասներ ըստ օրենքի ժառանգելու դեպքում»: Ուրեմն դրա շափն այսօր որոշելու համար անհրաժեշտ է նախ որոշել ըստ օրենքի բոլոր ժառանգմերի շրջանակը, ովքեր կիրավիրվեն ժառանգման, եթե չիներ կտակը: Դրանից հետո ժառանգական զանգվածը պետք է բաժանել ժառանգմերի թվի վրա, ստացածի կեսը համարել ժառանգության պարտադիր բաժնի շափը: Այն կտակը, որը անհրաժեշտ ժառանգմերից որևէ մեկին զրկում է ժառանգությունից կամ նրան ժառանգություն է բողնում պակաս շափով, քան պարտադիր բաժնն է, համապատասխան մասով ճանաչվում է անվավեր: (Պարտադիր ժառանգմերի մասին մանրամասն տես՝ սույն գլուխ 7-րդ պարագրաֆը):

Ճ Յ. Կտակի ազադությունը

Սեփական գույքի նկատմամբ կտակ կազմելը գույքի տնօրինման եղանակ է: Իսկ տնօրինել գույքը, նշանակում է որոշել այդ գույքի հետագա ճակատագիրը՝ նրա օգտագործման կարգը, այս կամ այն անձի մոտ թողնելը, այլոց օգտագործմանը հանձնելը, գրավ դնելը և այլն: Կտակի ուժով գույքը դառնում է մեկ որիշի սեփականությունը, եթե մահանում է կտակ կազմողը:

Քանի որ սեփականատերն իրավունք ունի «իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրեն պատկանող գույքը», նա կարող է նախընտրել իր կենդանության օրոք կարգադրություն անելու այն մասին, թե իր մահվանից հետո ո՞ւմ անցնի իր գույքը: Այս հարցում նա լիկվ ազատ է և ոչնչով կաշկանդված չէ: Ուրեմն խոսքը վերաբերում է ազատորեն կտակ կազմելուն: Դեռևս Կ. Մարքսն էր 1861թ. հուլիս 22-ին Լասալին գրած նամակում նշել. «Կտակի ազատություն ասելով ես հասկանում եմ ոչ թե կտակելու ազատություն, այլ այն կազմելու ազատությունը»¹:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը քաղաքացուն տալիս է իր գույքը կտակելու ազատությունը²: Ուստի առաջարկում ենք Քաղ. օր. 1193 հոդվածն սկսել հետևյալ կերպ. «Քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ գույքը կտակել ցանկացած անձի», այնուհետև ինչպես տեքստում:

ՀՀ քաղ. օր. 1193 հոդ. համաձայն՝ «քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ ցանկացած գույք կտակել ցանկացած անձի,

¹ Կ. Մարքս, Ֆր. Էնգելս, Երկեր, հ. 25, էջ 393:

² Ամերանգետ ենք համարում նշել, որ կտակի ազատությունը սահմանվել է Հայկ. ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով: Մինչ այդ գործող 1923թ. քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն ըստ օրենքի ժառանգմերից թվականը մեկի առկայության դեպքում կտակարարն իրավունք չուներ գույքը կտակել ըստ օրենքի ժառանգ շիանդիսացող այլ անձանց: Հայկ. ԽՍՀ 1923թ. քաղ.օր. 422 հոդ. 3-րդ մասում ասված էր, որ ըստ օրենքի ժառանգմերի բացակայության դեպքում միայն գույքը կարող էր կտակել ցանկացած անձի: Միայն Հայկ. ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 537 հոդվածով սահմանվեց, որ «յուրաքանչյուր քաղաքացի իր ամբողջ գույքը կամ նրա մի մասը (շրացանդով ստվարական տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաները) կարող է կտակով թողնել ինչպես ըստ օրենքի ժառանգմերի թվի մեջ մտնոլ, այնպես էլ դրանց թվի մեջ չմտնոլ մեկ կամ մի քանի անձանց. ինչպես նաև պետությանը, կամ պետական, կոռուպտատիվ և մյուս հասարակական առանձին կազմակերպությունների»:

ցանկացած ձևով որոշել ժառանգությունում ժառանգմերի բաժինները, զրկել ժառանգությունից ըստ օրենքի ժառանգմերին, կտակում ներառել ժառանգության մասին սույն օրենսգրքի կանոններով նախատեսված այլ կարգադրություններ, վերացնել, փոփոխել կամ լրացնել կազմված կտակը»¹:

Մեր կարծիքով ՀՀ քաղ. օր. 1193 հոդ. 1-ին մասի շարադրանքը դուրս է գալիս կտակ կազմելու գործում քաղաքացուն վերապահված ազատության շրջանակներից: Քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ ցանկացած անձի կտակել ոչ թե «ցանկացած գույք», այլ միայն իրեն պատկանող ցանկացած գույք: Դրանում երկու կարծիք լինել չի կարող: Բացի դրանից, կտակի ազատությունը կտակարարին իրավունք է տալիս գույքը կտակել ոչ միայն ցանկացած քաղաքացու, այլև Հայաստանի Հանրապետությանը, պետական, ոչ պետական կազմակերպություններին, համայնքներին: Մինչեռ, Քաղ. օր. 1193 հոդ. իմաստից դա չի երևում: Քաղաքացուն իրավունք է տրվում «գույք կտակել ցանկացած անձի»: Իսկ անձ ասելով՝ նկատի ունենք ինչպես քաղաքացիներին (ֆիզիկական անձանց), այնպես էլ իրավաբանական անձանց, բայց ոչ պետությանը: Բայց չէ՝ որ իր գույքը պետությանը կտակելու քաղաքացու իրավունքը ոչնչով սահմանափակված չէ: ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշի (Մոդելի) 1156 հոդվածի համաձայն՝ «Քաղաքացին կարող է իր ամբողջ գույքը կամ նրա մասը կտակել ըստ օրենքի ժառանգմերի թվի մեջ մտնող կամ չմտնող մեկ կամ մի քանի անձանց, ինչպես նաև իրավաբանական անձանց, պետությանը կամ վարչատարածքային կազմակորմանը»: Քաղ. օր. Նմուշի 1156 հոդվածից շեղումը հասցրել է նրան, որ ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության ըստ կտակի ժառանգ չի

¹ Երբ կտակարարը գույքի մի մասը կտակում է ըստ օրենքի ժառանգմերից մեկին կամ մի քանիսիմ, իսկ մի մասը կտակում է ըստ օրենքի ժառանգմերի թվի մեջ շմտնող անձի (անձանց), նման կտակն իրավաբանական գրականության մեջ անվանվել է «խառը» կտակ (տե՛ս Վ.Ի. Սերեբրովսկու, “Օչերки советского наследственности права”, М., 1953, էջ 104-106): Երեւ Հայկական ԽՍՀ 1923 թ. Քաղ.օր. 422 հոդ. համաձայն քամի կար ըստ օրենքի թեկուկ մեկ ժառանգ, ժառանգատուն իրավունք չտներ ամբողջ գույքը կամ թեկուկ նրա մի մասը կտակով թողնել այլ անձանց, ապա բնականարար անվագեր պետք է ճանաչվեր ցանկացած «խառը» կտակ: Իսկ այժմ, երբ օրենսդրությունը ինըն է ահմանում, որ քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ իր ցանկացած գույքը կտակել ցանկացած անձի, Աշանակում է ըստ եռության օրինական է համարվում նաև «խառը» կտակը:

կարող լինել Հայաստանի Հանրապետությունը։ Իսկ սա հակասում է հենց ՀՀ քաղ. օր. 1190 հոդ. 2-րդ մասին։ Այդ հոդվածի համաձայն՝ «ըստ կտակի ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը գոյություն ունեցող իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը և համայնքները, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններն ու միջազգային կազմակերպությունները»։ Իսկ այստեղ թվարկված իրավունքի բոլոր սուբյեկտներին «անձ» անվանելը, մեր կարծիքով, ճիշտ չէ։

Որպես զուտ անձնական իրավունք, կտակ կազմելու ազատության իրավունքը չի կարող սահմանափակվել այլ անձանց համաձայնությամբ։ Առողին են ինչպես կտակ կազմելու իրավունքից իրածարվելը, այնպես էլ կտակի անփոխարինելիության մասին վերապահումը¹։

Կտակ կազմող քաղաքացին պարտավոր չէ որևէ մեկին տեղեկացնել կտակ անելու, այն փոփոխելու կամ վերացնելու մասին (Քաղ. օր. 1193 հոդ. 2-րդ մաս)։ Նշանակում է՝ կարելի է սեփական գույքը կտակի միջոցով տնօրինելու իրավունքը համարել քաղաքացու էական գույքային իրավազորություններից մեկը։ Վերջին հաշվով քաղաքացին այդ իրավազորության միջոցով է, որ որոշում է իր մահվանից հետո իր գույքը տնօրինելու կարգը։

Կտակի ազատությունը սահմանափակվում է միայն ժառանգության պարտադիր բաժնի վերաբերյալ կանոններով (Քաղ.օր. 1193 հոդվ. կ. 3)։ Ծիշտն ասած, մենք համաձայն չենք Քաղ.օր. նման որույթի հետ։ Իսկապես կտակարարն ազատ է կտակ կազմելու գործում։ Ուրիշ բան է, որ նրա մահվանից հետո նրա ցանկության որոշ տարրեր չեն իրականանում, քանի որ դրանք չեն համապատասխանում օրենքի պահանջներին։ Ժառանգության բացման պահին առկա պարտադիր ժառանգներն ստանում են իրենց բաժինը, որը գործնականում չէր կարող ազդել կտակարարի կողմից կտակ կազմելու ազատության սկզբունքի վրա։

Կտակի ազատությունը նշանակում է ըստ օրենքի ժառանգման կանոններից շեղում՝ կտակարարի հայեցողությամբ։ Իսկ կտակարարն իրավունք ունի այդ կանոններից շեղվել երկու հարցում՝ ժա-

¹Տես նաև Է. Բ. Էնդինովա, *Наследование по закону и по завещанию*, М., 1985, էջ 38։

ժամանակի շրջանակի և ժառանգական գույքի բաժինների: Բացի դրանից, կտակարարն իրավունք ունի իր կտակի մեջ անել նաև այլ կարգադրություններ: Դրանք ել կարող են վերաբերվել ժառանգակի որոշման կարգին (օրինակ, ժառանգ ենթանշանակելը), ժառանգական գույքի օգտագործման նպատակին ու կարգին (օրինակ, կտակային իրաժարականը):

Ի դեպ, «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով կտակը դիտվում է որպես կտակարարի գույքի տնօրինման միջոց: Եվ աս ընդհանուր կանոն է: Բայց քաղաքացին կարող է կտակում անել նաև ոչ գույքային բնույթի կարգադրություններ: Օրինակ, կտակում կարելի է նշել կտակարարին հուղարկավորելու հետ կապված հարցեր, մասնավորապես՝ հուղարկավորելու վայրի, գերեզմանին կանգնեցվող հուշարձանի ծնի ու բովանդակության վերաբերյալ և այլն:»

Կտակի ազատության մասին հարցը վարուց գոյություն ունի, և քանի գնում, այնքան ընդարձակվում են կտակարարի իրավունքներն այդ ուղղությամբ:

Կտակի ազատության մասին է վկայում նաև այն, որ ժառանգատուն իրավունք ունի իր հայեցողությամբ «զրկել ժառանգությունից ըստ օրենքի ժառանգներին...» (Քաղ.օր. 1193 հոդվ.): Ժառանգատուն կարող է ժառանգությունից զրկել ըստ օրենքի մեկ, մի քանի կամ բոլոր ժառանգներին: Ըստ որում, ժառանգելու իրավունքից զրկելով կտակարարը կարող է արտահայտել երկու եղանակով. կամ թվարկել այն անձանց անունները, որոնց զրկում և ժառանգելու իրավունքից, կամ ըստ կտակի ժառանգների թվում պարզապես չիշխատակել այդ անձանց անունները: Օրինակ, հաճախ կտակարարը կտակում գրում է, թե «իմ ամբողջ գույքը, ինչից ել որ քաղացած լինի այն և որտեղ է գտնվի իմ մահվան պահին, կտակում եմ իմ որդի Հ-ին: Իմ մնացած ժառանգներին զրկում եմ իմ գույքը ժառանգելու իրավունքից»: Այդ նշանակում է ժառանգատուի մահվանից հետո ժառանգ կարող է լինել միայն նրա որդի Հ-ն: Մնացած ըստ օրենքի բոլոր ժառանգները զրկվում են նրա գույքը ժառանգելու իրավունքից:

Երբեմն էլ կտակում գրվում է. «իմ ամբողջ գույքը կտակում եմ կնոջս»: Իր (կամ իրենց) երեխաների մասին կտակարարը լուս է: Այստեղից էլ հետեւում է, որ կտակարարի երեխաները զրկվում են ժառանգելու իրավունքից:

Սակայն կտակարարը կարող է որոշակի գույք կտակել որոշակի

կոնկրետ անձի: Եթե ժառանգության քացման պահին այդ գույքից բացի կլինի նաև այլ գույք, ապա վերջինս կժառանգեն ըստ օրենքի մյուս ժառանգները՝ հերթականության կարգով: Նշանակում է՝ ժառանգատուն որևէ ժառանգի կարող է զրկել որոշակի գույք ստանալու իրավունքից, նրան չզրկելով իր մահվանից հետո ընդհանրապես ժառանգ լինելու իրավունքից:

չ4. Կարակի ձեռ և այն պահպանելու հետևամբները

Կտակի վավերության հիմնական պայմանը օրենքով սահմանված ձեռ պահպանելն է: Կտակը գործարք է, ուստի այն պետք է կատարվի գործարքների վավերության՝ քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր կանոնների համաձայն: Խոսքը վերաբերում է գործարքի ձևին, բովանդակությանը, գործարքի մասնակիցների գործունակությանը, նրանց կամքի և կամարտահայտության համապատասխանությանը: Անշուշտ, պետք է հաշվի առնվեն նաև ժառանգման իրավունքի նորմերը:

Կտակ կազմելը էապես շոշափում է ինչպես հենց իր՝ կտակարարի, այնպես էլ այն անձանց շահերը, որոնց այս կամ այն կերպ վերաբերում է կտակը: Կտակարարը շահազգրոված է նրանում, որ կտակը կատարելիս իր կամքը շաղավաղվի, որպեսզի կտակարարի մահվանից հետո ժառանգության ճակատագիրը որոշվի հատկապես այնպես, ինչպես ինքն է պատկերացրել: Իր հերթին ժառանգները ոչ միայն նյութական, այլև բարոյա-էքիկական նկատառումներով պետք է շահազգրոված լինեն, որպեսզի ժառանգության հետ վարվեն ճիշտ այնպես, ինչպես ժառանգատուն է ցանկացել:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն՝ կտակը պետք է կազմվի գրավոր, նշելով այն կազմելու վայրը և ժամանակը, անձամբ ստորագրվի կտակարարի և վավերացվի նոտարի կողմից: Եթե կտակարարը ֆիզիկական թերությունների, հիվանդության կամ անգրագիտության պատճառով չի կարող անձամբ ստորագրել կտակը, ապա նրա խնդրամքով, նոտարի կամ օրենքին համապատասխան կտակը վավերացնող այլ անձի ներկայությամբ, կտակը կարող է ստորագրվել այլ քաղաքացու կողմից՝ կտակում նշելով այն պատճառները, որոնց ուժով կտակարարը չի կարողացել անձամբ ստորագրել կտակը:

Կտակում պետք է նշվեն այդ քաղաքացու անունը և նրա բնակության վայրը (Քաղ. օր. 1204 հոդ.): Մի բան պարզ է, որ «ներկայացուցիչների միջոցով կտակների վավերացում չի թույլատրվում» («Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 56 հոդվ. կետ 2):

Օրենքով սահմանված ձևի խախտումով կազմված կտակն անվավեր է: Հետևաբար կտակը, թեկուզն կազմված գրափոր ձևով, բայց տնային կարգով, այսինքն՝ առանց նոտարական հաստատման, անվավեր է: Ընդհանրապես խոսք լինել չի կարող նաև բանավոր կտակի օրինականության մասին:

Կտակը վավերացնում է նոտարը՝ նոտարիատի մասին ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով: Նոտարը նախ պետք է համոզվի, որ կտակը գրփել է կտակարարի կողմից, նրա իսկ ձեռքով: Եթե կտակարարը անձամբ չէր կարող գրել կտակը, այն կարող է կտակարարի բառերով գրի առնել մեկ ուրիշը կամ նոտարն ինքը, սակայն վկայի ներկայությամբ¹: Կտակը գրելիս կամ այն գրի առնելիս թույլատրվում է օգտագործել տեխնիկական միջոցներ՝ համակարգիչ, գրամեքենա և այլն: Սակայն կտակարարի բառերով նոտարի գրի առած կտակը, մինչև դրա ստորագրելը, պետք է կտակարարն ամբողջությամբ կարդա նոտարի ներկայությամբ (Քաղ. օր. 1205 հոդ. մաս 3):

Չի բացառվում, որ կտակարարը ֆիզիկական թերությունների, հիվանդության կամ անգրագիտության պատճառով ի վիճակի շինի անձամբ կարդալ կտակը: Նման դեպքում նոտարը դրա տեքստը պետք է հրապարակի վկայի ներկայությամբ և այդ մասին նշում անի կտակում, ցույց տալով այն պատճառները, որոնց ուժով կտակարարը չի կարողացել անձամբ կարդալ կտակը: Ընդհանրապես, եթե կտակարարն ի վիճակի չէ անձամբ կազմել կտակը կամ անձամբ կարդալ այն, վկայի ներկայությունը պարտադիր է: Իսկ վկայի ներկայության բոլոր դեպքերում (կտակ կազմելիս, այն վավերացնելիս, կտակի

¹ Այստեղ ևս բացթողում կա: Եթե կտակարարի բառերից կտակը գրի է առել նոտարը, ապա մինչև դրա ստորագրելը կտակարարը պետք է այն կարդա նոտարի ներկայությամբ: Այսինքն՝ նոտարը գրի է առնում և այն կարդացվում է իր ներկայությամբ: Սակայն անհրաժեշտ է, որ այն կարդացվի վկայի ներկայությամբ, ինչպես նախատեսված է ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշով: Քաղ.օր. 1205 հոդ. 2-րդ մասի առաջին նախադասությունը ենթակա է խմբագրման: Այն պետք է շարադրվի հետևյալ կերպ: «Նոտարական կազմով վավերացված կտակը պետք է գրված լինի կտակարարի կողմից կամ գրի առված լինի կտակարարի բառերով, վկայի ներկայությամբ՝ նոտարի կողմից»:

տեքստը կարդալիս) ներկա գտնվող վկայի անունը և նրա բնակության վայրը նշելը պարտադիր է:

Նոտարն էլ իր հերթին պարտավոր է վկային և կտակարարի փոխարեն կտակն ստորագրող անձին նախազգուշացնել կտակի գաղտնիության պահպանման անհրաժեշտության և դրա խախտման հետևանքների մասին:

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ նոր քաղաքացիական օրենսդրությունը կարևոր նշանակություն է տալիս կտակը կազմելու, այն վավերացնելու ժամանակ երրորդ անձի՝ վկայի ներկայությանը: Դրա համար էլ նաև սահմանում է, թե ովքեր չեն կարող վկայինել և կտակարարի փոխարեն կտակի տակ ստորագրեն: Սի բան պարզ է, որ վկան տվյալ դեպքում պետք է լինի տվյալ գործով շշահագրգռված անձնավորություն:

Ըստ. օր. 1208 հոդ. համաձայն՝ կտակը կազմելիս, այն ստորագրելիս կամ վավերացնելիս վկա չեն կարող լինել, ինչպես նաև կտակարարի փոխարեն կտակը չեն կարող ստորագրեն՝

– նոտարը կամ կտակը վավերացնող այլ անձը¹.

– այն անձը, ում օգտին կազմվել է կտակը կամ՝ արվել կտակային հանձնարարություն (պետք է լինի՝ կտակային հրաժարական - Գ.Դ.), այդ անձի ամուսինը, երեխանմերը, ծնողները².

– լրիվ գործունակությամբ չօժտված քաղաքացիները.

– անգրագետները և կտակը կարդալ չկարողացող անձինք.

– այն անձինք, ովքեր բավարար չափով չեն տիրապետում կազմված կտակի լեզվին, բացառությամբ այն դեպքի, երբ կազմվում է փակ (պետք է լինի «գաղտնի» - Գ.Դ.) կտակ.

– կեղծ ցուցմունք տալու համար դատվածություն ունեցող անձինք:

Նոտարական գրասենյակը չպետք է ստուգի, թե կտակարարը կտակվող գույքի նկատմամբ իրավունք ունի³, թե՛՞ ոչ: Այդ իրոք կիներ աննպատակահարմար, քանի որ ժառանգության բացման ժամանակ

¹ Այստեղ պետք է ավելացվեր նաև նոտարական գրասենյակի աշխատակիցներին:

² Այստեղ պետք է ավելացվեր նաև «թոռները, ծոռները, ինչպես նաև ժառանգատուի ըստ օրենքի ժառանգները»: Այս անձինք նշված են ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշի 1160 հոդվածում:

միշտ էլ կարող է փոփոխվել ժառանգական զանգվածի կազմը։ Նոտարական մարմինը, սակայն, պետք է կտակարարին նախազուշացնի որոշ ժառանգմերի ունեցած ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունքի մասին։

Կտակը կազմվում է երկու հավասարազոր օրինակներով, որոնցից մեկը պարտադիր կարգով պահպան է նոտարական գրասենյակում, իսկ մյուսը ստորագրությամբ հանձնվում է կտակարարին։

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն (Քաղ. օր. 1207 հոդ.) նոտարական կարգով վավերացված կտակներին հավասարեցվում են՝

– հիվանդանոցներում, հոսպիտալներում, այլ հիվանդանոցային բուժական հաստատություններում բուժվող կամ ծերերի և հաշմանդամների տներում ապրող քաղաքացիների կտակները՝ վավերացված այդ հիվանդանոցների, հոսպիտալների և այլ բուժական հաստատությունների գլխավոր բժիշկների, բուժական մասով նրանց տեղակալների կամ հերթապահ բժիշկների, ինչպես նաև հոսպիտալների պետերի, ծերերի և հաշմանդամների տների տնօրենների կամ գլխավոր բժիշկների կողմից։

– զինծառայողների, նրանց ընտանիքի անդամների, իսկ զինվորական մասերի տեղաբաշխման կետերում, որտեղ չկան նոտարներ, նաև այդ զինվորական մասերում աշխատող քաղաքացիական անձանց, նրանց ընտանիքի անդամների կտակները՝ վավերացված զինվորական մասերի հրամանատարների կողմից։

– հեռավոր այն բնակավայրերում, որտեղ չկա նոտար, ապրանանձանց կտակները, վավերացված համայնքի ղեկավարի կողմից։

– երկրաբանական կամ այլ ննանատիպ արշավախմբերում գտնվող քաղաքացիների կտակները՝ վավերացված այդ արշավախմբերի ղեկավարների կողմից։

– Հայաստանի Հանրապետության դրոշի ներքո նախարարող նավերի վրա գտնվող քաղաքացիների կտակները՝ վավերացված այդ նավերի նավապետերի կողմից։

ազատազրկման վայրերում գտնվող անձանց կտակները՝ վավերացված ազատազրկման վայրերի հիմնարկների պետերի կողմից։

Կտակարարը վերը նշված կտակները պետք է ստորագրի վկայի ներկայությամբ, որը նույնպես ստորագրում է կտակը։ Վերջապես

Քաղ. օր. 1207 հոդվ. համապատասխան վավերացված կտակն առաջին իսկ հնարավորության դեպքում այն վավերացրած պաշտոնատար անձը պետք է ուղարկի կտակարարի բնակության վայրի նոտարին:

ՀՀ Քաղ. օր. 1205 հոդ. 7-րդ կետի համաձայն «Այն դեպքերում, եթե նոտարական գործողություններ կատարելն օրենքով վերապահված է Հայաստանի Հանրապետության հյուպատոսական հաստատությունների պաշտոնատար անձանց, նոտարի փոխարեն կտակը վավերացնում է համապատասխան պաշտոնատար անձը՝ կտակի ծնիկ և դրա նոտարական վավերացման կարգի մասին սույն օրենսգրքի կանոնները պահպանելով»:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունն ըստ Էռիքյան նախատեսում է կտակի երեք տեսակ՝ սովորական կտակ, պայմանով կտակ և գաղտնի կտակ:

Սովորական կտակն այն է, երբ կտակարարն առանց որևէ պայմանի, սովորական գործարքների հաստատման վերաբերյալ կանոնների պահպանումով, դիմում է նոտարական գրասենյակ, որտեղ է ձևակերպվում է կտակը: Վերն արված դատողություններն ըստ Էռիքյան վերաբերում էին սովորական կտակին:

Պայմանով կտակն այն է, երբ կտակարարը կոնկրետ անձի կողմից ժառանգությունն ստանալը պայմանավորում է նրա վարքագծի բնույթի վերաբերյալ որոշակի օրինաշափ պայմանով (Քաղ. օր. 1197 հոդ.): Նման կտակներում ժառանգ նշանակելու կամ ժառանգման իրավունքից զրկելու վերաբերյալ ներառված ապօրինի պայմանները պետք է անվավեր համարվեն: Իսկ եթե կտակում ներառվել է այնպիսի պայման, որը ժառանգը չի կարող կատարել իր առողջական վիճակի կամ այլ օբյեկտիվ պատճառների ուժով, ապա նման պայմանը կարող է ժառանգի հայցով անվավեր ճանաչվել դատական կարգով:

Փակ կտակը, որը նորություն է ՀՀ օրենսդրությամբ, այն կտակն է, որը կտակարարի ցանկությամբ նոտարը վավերացնում է, առանց ծանոթանալու նրա բովանդակությանը: Ուրեմն խոսքն իրոք վերաբերում է ոչ միայն փակ, այլև գաղտնի կտակին:

Փակ կտակը պետք է գրի և անձանք ստորագրի կտակարարը: Նման կտակը չի կարող թեկուզն կտակարարի բառերով, գրի առնել մեկ ուրիշը, այդ թվում՝ նոտարը: Եվ այսպես, կտակարարն անձանք գրում և ստորագրում է կտակը, ծրարում այն, սուսնձում, որի վրա ի-

թենց ստորագրությունն են դնում երկու վկաները: Ապա այդ ծրաբը, վկաների ներկայությամբ, հանձնվում է նոտարին: Նոտարը, վկաների կողմից ստորագրված ծրաբը, նրանց ներկայությամբ, տեղադրում է մեկ այլ ծրաբում, փակում (սոսնձում) է այն և փրան կատարում վավերացնող նակագրություն: Նման մակագրության մեջ պետք է տեղեկություններ պարունակվեն կտակարարի, ումից նոտարն ստացել է փակ կտակը, փակ կտակի ստացման վայրի, տարվա, ամսվա, ամսաթվի և յուրաքանչյուր վկայի անվան ու նրա բնակության վայրի նասին: Այս դեպքում ևս, նոտարը, կտակարարից ստանալով կտակով ծրաբը, պարտավոր է կտակարարին պարզաբանել ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունքը: Քաղ. օր. 1206 հոդ. կանոնները չպահպանելը հանգեցնում է փակ կտակի անվավերության:

Որպես ամփոփում կտակի ծեփ մասին շարադրանքի՝ ասենք, որ Քաղ. օր. 1203 հոդ. համաձայն, եթե կտակը գրավոր ծնով չի կազմվել, կամ նրանում չեն նշվել այն կազմելու վայրը կամ ժամանակը, անձամբ չի ստուգվել կտակարարի կողմից և չի վավերացվել նոտարի կողմից, նման կտակը համարվում է անվավեր: Այդ մասին կտակարարին պետք է նախազգուշացնի նոտարը:

§ 5. Կտակի անվավերությունը

Որպես քաղաքացիական-իրավական գործադր, կտակը կարող է դատական կարգով ճանաչվել անվավեր՝ դրա համար բավարար հիմքերի առկայության դեպքում: Մասնավորապես՝ կտակը կարող է դատարանով անվավեր ճանաչվել այն անձի հայցով, ում իրավունքները կամ շահերը խախտվել են այդ կտակով (Քաղօր. 1211 հոդվ. կետ 1):

Մի քան հաստատ է, կտակարարի կենդանության օրոք չի կարող ծագել կտակն անվավեր ճանաչելու հարց, քանի որ կտակարարը միշտ էլ իրավունք ունի փոփոխել, նույնիսկ վերացնել նախկինում կազմված կտակը և կազմել նոր կտակ, կամ այլևս կտակ չկազմել: Քանի որ կտակի վավերության հիմնական պայմանը օրենքով սահմանված ծեզ պահպանելն է, ուստի կտակն անվավեր է ճանաչվում կտակի ծեփ մասին կանոնները և գործադրի վավերության մասին ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի այլ դրույթները խախտելու հետևանքով (Քաղ.օր. 1211 հոդվ. կետ 3):

Կտակի վավեր կամ անվավեր լինելու հարցը ծագում է ժառանգությունը բացվելուց հետո, եթե կտակարարն այլևս կենդանի չէ, իսկ կտակը չի կարող ոչ փոփոխվել, ոչ ել վերացվել:

Կազմված կտակը կարող է դատական կարգով ճանաչվել առողինչ կամ վիճարկվել: Օրինակ, եթե կտակը կազմվել է օրենքով սահմանված ձևի խախտումով, ապա այն առողինչ գործարք է: Իսկ եթե կտակը կազմվել է, ասենք, խարեւորյան, բռնուրյան կամ սպառնալիքի տակ, այն կդառնա վիճարկելի գործարք: Բայց չի կարելի վիճարկել կտակի վավերականությունը այն հիմքով, թե իբր այն կազմվել է մեկ կողմին ներկայացուցչի մյուս կողմին հետ շարամիտ համաձայնությամբ: Ներկայացուցչի միջոցով կազմված կտակն առողինչ է:

ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշի 1168 հոդ. համաձայն՝ կտակը կարող է անվավեր ճանաչվել նրա կազմելու, ստորագրելու կամ հաստատելու վայրի՝ քաղաքացիական օրենսգրքով հաստատված կարգի խախտման հետևանքով: Սակայն ՀՀ քաղ.օր-ն այս առքիվ սահմանում է, որ կտակի վրիպակները, և այն կազմելու, ստորագրելու կամ վավերացնելու կարգի այլ աննշան խախտումները, եթե ապացուցված են, որ դրանք չեն կարող ազդել կտակարարի կամքի արտահայտության բմբոննան վրա, հիմք չեն կտակն անվավեր ճանաչելու համար:

Անվավեր կարող է ճանաչվել ինչպես կտակն ամբողջությամբ, այնպես էլ դրանում պարունակվող առանձին կտակային կարգադրություններ: Իսկ եթե անվավեր է ճանաչվում առանձին կտակային կարգադրություն, ապա դա չի հանգեցնում կտակի մնացած մասի անվավերության:

Եթե օրենքով սահմանված կարգով կտակն անվավեր է ճանաչվում, ապա այդ կտակով ժառանգությունից գրկված անձը ժառանգությունն կարող է ստանալ ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով՝ ընդիանուր հիմունքներով: ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի՝ այս միտքն արտահայտող նորմն աղավաղված է: Քաղ. օր. 1211 հոդ. 6-րդ կետի համաձայն «կտակն անվավեր ճանաչելը դրանում նշված անձանց չի գրկում որպես ժառանգներ կամ շահառուներ ըստ օրենքի կամ այլ վավեր կտակի հիման վրա ժառանգության իրավունքից»: Մինչեռ պետք է այստեղ շեշտվեր, որ կտակն անվավեր ճանաչելը այդ «կտակով» ժառանգությունից գրկվածին չի գրկում ըստ օրենքի կամ այլ վավեր կտակի ժառանգելու իրավունքից:

Կտակը կարող է անվավեր ճանաչվել այն անձի հայցով, ում ի-
րավունքները կամ շահերը խախտվել են այդ կտակով¹:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ԱՊՀ Երևաների քաղաքա-
ցիական օրենսգրքի Նոուշի համաձայն՝ կտակն անվավեր ճանաչելու
պահանջով հայց ներկայացնելու իրավունքը վերապահվում է այն
անձին, «որի համար կտակն անվավեր ճանաչելն առաջացնում է
գույքային հետևանքներ»:

Անվավեր գործարքներով հայցային վաղեմության ժամկետները
և այդ ժամկետները հաշվելու կարգը որոշվում են Քաղ.օր. 317 հոդվա-
ծի կանոններով, համաձայն որի՝ «Առողինչ գործարքի անվավերութ-
յան հետևանքների կիրառման մասին հայցը կարող է ներկայացվել
դրա կատարման օրվանից տասը տարվա ընթացքում»:

§ 6. *Ըստ կտակի ժառանգների շրջանակը*

Ըստ կտակի ժառանգների շրջանակն ավելի լայն է, քան ըստ օ-
րենքի ժառանգներինը:

Ըստ կտակի ժառանգները կարող են լինել ոչ միայն ըստ օրենքի
ժառանգները, այլև ուրիշ սուբյեկտներ: Քաղ. օր. 1190 հոդվ. 1-ին
կետի համաձայն՝ ըստ կտակի և ըստ օրենքի ժառանգներ կարող են
լինել ժառանգության բացման օրը կենդանի, ինչպես նաև ժառանգա-
տուի կենդանության ժամանակ սահմանավորված և ժառանգությունը
բացվելուց հետո կենդանի ծնված քաղաքացիները: Ուրեմն խոսքը վե-
րաբերում է քաղաքացի ժառանգներին:

Քաղ. օր 1190 հոդ. 2-րդ մասն էլ ազդարարում է, որ «ըստ կտակի
ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը գոյություն ու-
նեցող իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը և
համայնքները, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններն ու միջազ-
գային կազմակերպությունները»: Նշանակում է՝ ըստ կտակի ժառանգ-

¹ Քաղ.օր. 1211 հոդ. 3-րդ կետում կա ակնհայտ անճշտություն: Գործարքը կարող է անվավեր ճանաչվել, եթե չեն պահպանվել նրա վավերության պայմանները: Այդ վերաբերում է նաև կտակներին: Խնկ Քաղ.օր. 1211 հոդ. 3-րդ կետում զրկված է, թե կտակն անվավեր է ճանաչվում նաև «գործարքների անվավերության մա-
սմբ» քաղաքացիական օրենսգրքի այլ դրույթների խախտելու հետևանքով: Ու-
րեմն՝ այդ հոդվածի «անվավերության մասին» բառերը պետք է փոխարինվեն
«վավերության մասին» բառերով:

ների շրջանակն ավելանում է ոչ միայն ըստ օրենքի ժառանգ հանդիսացող քաղաքացիների, այլ քաղաքացիների, այլև պետության, իրավաբանական անձանց և իրավունքի այլ սուբյեկտների հաշվին:

Քաղաքացին կարող է կտակով իր ամբողջ գույքը կամ նրա մի մասը թողնել իր զավակներին, ամուսնուն, ծնողներին, քույրերին, եղբայրներին (ինչպես հարազատ, այնպես էլ համահայր ու համամայր), պապերին, տատերին, հորաքույրներին, հորեղբայրներին, մորաքույրներին, մորեղբայրներին, նաև՝ իր քոռներին, եղբայրների ու քույրերի երեխաներին, ինչպես նաև հորեղբայրների, հորաքույրների, մորեղբայրների, մորաքույրների զավակներին:

Քաղաքացին կարող է կտակ կազմել նաև իրեն որդեգրած անձի, իր իսկ կողմից որդեգրված երեխաների օգտին, մեկ տարուց ոչ պակաս ժամանակ իր խնամքի տակ գտնված անաշխատունակ անձանց: Խսկ սրանք իրականում ըստ օրենքի ժառանգներ են հանդիսանում (տե՛ս Քաղ.օր. 1216-1220, 1223 հոդվածները):

Սակայն օրենսդիրը քաղաքացուն իրավունք է տալիս նաև իր գույքը կտակել ըստ օրենքի ժառանգների թվի մեջ չմտնող ցանկացած անձի:

Իր գույքը կտակելով վերը նշված անձանց մեջին կամ մի քանիսին, ժառանգատուն բոլորովին էլ կաշկանդված չէ նրանց ըստ օրենքի ժառանգման հրավիրվելու հերթականությամբ: Օրինակ, քաղաքացին կարող է գույքը կտակել քոռանք՝ շրջանցելով իր տղային ու աղջկանը:

Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղ. օր. 422 հոդ. համաձայն՝ ըստ օրենքի ժառանգների առկայության դեպքում կտակարարը չէր կարող գույքը կտակել այլ անձանց: Սակայն ինչպես Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր.-ը, այնպես էլ ՀՀ 1998 թ. քաղ. օր.-ը կտակարարի կտակ կազմելու պատությունը ոչնչով չեն սահմանափակում: Քաղ. օր. 1193 հոդվածը պարզապես ազդարարում է, որ «քաղաքացին իրավունք ունի իր հայեցողությամբ ցանկացած գույք կտակել ցանկացած անձի...»: Դրա հետ մեկտեղ, Քաղ. օր. 1190 հոդվածը նշում է, որ ըստ կտակի ժառանգներ կարող են լինել ժառանգության բացման օրը գոյտքուն ունեցող իրավաբանական անձինք, Հայաստանի Հանրապետությունը և համայնքները, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններն ու միջազգային կազմակերպությունները»:

Մեր կարծիքով, ըստ կտակի ժառանգների շրջանակի նման ընդլայնումը ոչ միայն հիմնավորված չէ, այլև նպատակահարմար է չ-:

Դեռ ավելին, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացու կողմից սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող գույքը տնօրինելու գործին նման մոտեցումը չի համապատասխանում մեր պետության այսօրվա շահերին: Խոսքը վերաբերում է հատկապես օտարերկրյա պետությունների ու միջազգային կազմակերպությունների օգտին կտակ կազմելուն: Հիշեցնենք, որ ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշը (1156 հոդ.) չի նախատեսում օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների օգտին կտակ կազմելու քաղաքացու իրավունքը: ՀՀ Քաղ.օր.-ում նման կանոնի առկայությունը, մեր կարծիքով, աննպատակահարմար է:

Ներկա ժամանակաշրջանում Մերձավոր և Հեռավոր Սփյուռքի առկայությունն անհրաժեշտաբար թելադրում է այլ երկրների քաղաքացիների (իհարկե՛ առաջին հերթին մերձավոր հարազատների) օգտին կտակ կազմելու կարևորությունը: Բայց ՀՀ քաղաքացու գույքը կտակով օտար պետությանը, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպություններին անցնելու հնարավորությունը չի բխում Հայաստանի Հանրապետության շահերից:

Ժառանգներ նշանակելուն նվիրված ՀՀ քաղ. օր. 1195 հոդվածը կարիք ունի խմբագրման: Հիշեցնենք, որ հայերեն լեզվում չկա «գույքը ժառանգներին ժառանգել» արտահայտությունը: Իսկ ահա Քաղ. օր. 1195 հոդվածի համաձայն՝ «քաղաքացին իրավունք ունի իր ամբողջ գույքը կամ դրա մասը ժառանգել ինչպես ըստ օրենքի ժառանգներին, այնպես էլ մեկ կամ մի քանի այլ անձանց»: Այս նախադասության մեջ թերևս անհրաժեշտ է «ժառանգել» բառը փոխարինել «կտակել» բառով: Սրա հետևանքով կիամապատասխանեցվեն նաև նույն 1195 հոդվածի երկու մասերի նորմերը:

§ 7. Պարտադիր ժառանգներ

Քաղաքացիական իրավունքի գիտությանը հայտնի է այնպիսի հասկացություն, ինչպիսին «անհրաժեշտ ժառանգն» է: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն ըստ օրենքի ժառանգների թվից առանձնացնում է անշափահաս և անաշխատունակ անձանց, ովքեր «անկախ կտակի բռվանդակությունից», պետք է քածին ստանան ժառանգական գույքից: Նման ժառանգներն անվանվում են պարտադիր ժառանգներ, իսկ նրանց հասանելիք բաժինն էլ անվանվում է պարտադիր քածին:

Հայկական ԽՍՀ 1923 թ. քաղ. օր. 418 հոդ. համաձայն՝ ըստ օ-

բենքի ժառանգներ համարվում էին մահացածի երեխաները, այդ թվում՝ որդեգրվածները, ամուսինը և ծնողները, եղբայրները, քույրերը, ինչպես նաև անաշխատունակ այն անձինք, «որոնք գտնվել են մահացողի խնամքի տակ նրա մահից առաջ առնվազն մեկ տարի»։ Սակայն նրանցից պարտադիր բաժնի իրավունք ունեին միայն անշափահաս երեխաները և ցուս անաշխատունակները (422 հոդ.)։

Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 535 հոդվածով ընդլայնվեց ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակը, իսկ 538 հոդվածով՝ պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող անձանց շրջանակը։ Սահմանվեց ըստ օրենքի ժառանգների երկու հերթ, ըստ որում՝ երկրորդ հերթի ժառանգներ համարվեցին ոչ միայն մահացածի եղբայրներն ու քույրերը, այլև նաև մահացածի պապն ու տատոր ինչպես հոր, այնպես էլ մոր կողմից։ Իսկ պարտադիր բաժնի իրավունք տրվեց ժառանգատուի անշափահաս կամ անաշխատունակ զավակներին (այդ թվում՝ որդեգրվածներին), ինչպես նաև մեռածի անաշխատունակ ամուսնուն, ծնողներին (որդեգրողներին) և խնամքի տակ գտնվողներին (538 հոդ.)։

Հայաստանի Հանրապետության 1998 թ. քաղ. օր. 1194 հոդ. համաձայն պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն ժառանգատուի անշափահաս երեխաները, ինչպես նաև ժառանգատուի՝ օրենքով սահմանված կարգով հաշմանդամ կամ անգործունակ ճանաչված կամ վարսուն տարեկան դարձած երեխաները, ամուսինը և ծնողները։

Այսպիսով՝ ՀՀ քաղ. օր. 1194 հոդ. համաձայն պարտադիր ժառանգների թվին են դասվում ժառանգատուի՝

- ա) անշափահաս երեխաները,
- բ) չափահաս հաշմանդամ երեխաները,
- գ) անգործունակ ճանաչված երեխաները,
- դ) 60 տարեկան դարձած երեխաները,
- ե) 60 տարեկան դարձած ամուսինը,
- զ) 60 տարեկան դարձած ծնողները։

Այսուեւ թվարկված ժառանգների շրջանակն սպառիչ է, և սահմանված է անձանց ավելի նեղ շրջանակ։ Նշանակում է՝ պարտադիր բաժնի իրավունք չունեն ըստ օրենքի երկրորդ և հետագա հերթերի ժառանգները և ոչ էլ ներկայացման իրավունքով ժառանգներու իրավունք ունեցողները։

Սակայն այս հարցում նահանջը նախորդ օրենսդրությունից ակնհայտ է։ Եթե նախկինում պարտադիր բաժնի իրավունք ունեին

նաև մահացածի անաշխատունակ ամուսինը, անաշխատունակ ծնողները (որդեգրողները) և խնամքի տակ գտնվողները (տե՛ս Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 538 հոդ.), ապա նոր օրենսդրությամբ նշված անձինք չեն օգտվում ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունքից: Նման նահանջը չի արդարացվում ոչ իրավաբանորեն, ոչ տնտեսական առումով:

Պարտադիր բաժնի իրավունքը կախված չէ այն ստանալու համար մյուս ժառանգների համաձայնությունից, ինչպես նաև նրանից, թե անհրաժեշտ ժառանգը ապրել է ժառանգատուի հետ համատեղ՝ թե՝ ապրել է նրանից առանձին¹:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությամբ որոշված է նաև պարտադիր ժառանգների բաժնի չափը: Քաղ. օր. 1194 հոդ. համաձայն՝ պարտադիր բաժնի չափը հավասար է այն բաժնի առնվազն կեսին, որը ժառանգին կհասներ ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում: Ուրեմն ՀՀ քաղաքացիական նոր օրենսդրությամբ պակասեցվել է նաև պարտադիր բաժնի չափը²:

Պարտադիր բաժնի չափը որոշելիս պետք է հաշվի առնել այն ամենը, ինչ նման բաժնի իրավունք ունեցող ժառանգը որևէ հիմքով կարող էր ստանալ ժառանգությունից՝ ներառյալ նման ժառանգի օգտին սահմանված կտակային հանձնարարության արժեքը (Քաղ. օր. 1194 հոդ. կետ 3): Օրինակ՝ եթե մահացավ Արովյան քաղաքի բնակիչ Ս.Ա.Ղասարյանը, պարզվեց, որ նա, շրջանցելով 45 տարեկան աշխատունակ կնոջը, 23 և 21 տարեկան տղաներին և 71 տարեկան մորը, իր ամբողջ գույքը կտակել է իր 27 տարեկան աղջկան: Կտակն օրինական ճանաչվեց: Կտակարարը դրանով իսկ իր կնոջը, մորը, տղաներին զրկել էր ժառանգությունից: Քայլ ահա մորը նա ժառանգությունից զրկելու իրավունք չուներ, քանի որ Քաղ. օր 1194 հոդվածի ուժով մայրը համարվում է պարտադիր ժառանգ, ուրեմն՝ ունի պարտադիր

¹ Տե՛ս նաև Գրայդանսկое право, үчебник, часть 3, М., 1998, էջ 538.

² Հայկական ԽՍՀ 1923 թ. քաղ. օր. 422 հոդ. համաձայն՝ կտակարարը չէր կարող պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող ժառանգներին զրկել այն բաժնից, որը նրանք պիտի ստանային ըստ օրենքի ժառանգելու դեպքում: Այսինքն՝ այդ օրենսդրով պարտադիր բաժնը հավասար էր օրենքով ժառանգին հասանելիք բաժմին: Հայկական ԽՍՀ 1964 թ. քաղ.օր. 538 հոդ. համաձայն պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցողներն ստանում էին ժառանգության այն բաժնի առնվազն երկու երրորդը, որը նրանցից յուրաքանչյուրին կհասներ ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում:

բաժնի իրավունք: Դատարանը քաղ. Ղասաբյանի ժառանգմերի շրջանակը որոշելուց հետո (մայրը, կինը և երեք երեխաները) գտավ, որ օրենքով նրա մորը հասնում է ժառանգական զանգվածի 1/5 մասը: Քաղ. օր. 1194 հոդվ. 1-ին կետի համաձայն՝ դատարանը ժառանգատուի մորը հատկացրեց ժառանգական գույքի 1/5-ի կեսը որպես ժառանգության պարտադիր բաժին:

Հայաստանի քաղաքացիական նախկին օրենսդրությամբ ժառանգի պարտադիր բաժնի չափը որոշելիս հաշվի էր առնվում նաև սովորական տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաներից բաղկացած ժառանգական գույքի արժեքը (Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 538 հոդ.): Քաղաքացիական նոր օրենսդրությամբ ընդիանքապես հիշատակում չկա տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաների ժառանգման առանձնահատկության մասին:

§ 8. Կուակի բովանդակությունը: Կուակարարի հավուկ կարգադրությունները

Քաղաքացիների կազմած կտակները կարող են բազմաբովանդակ լինել: Իրար նման կարող են լինել միայն ընդիանուր բնույթ կրող կտակները: Օրինակ, մինչև այժմ էլ նոտարական մարմինների պրակտիկայում կիրառվում է հետևյալ բովանդակությամբ կտակը.

«Ես, քաղաքացի Այսինչ, Այսինչի Այսինչյանս, (հասցեն), իմ ամբողջ գույքը, ինչից էլ որ բաղկացած լինի, որտեղ էլ գտնվի իմ մահվան պահին, կտակում եմ իմ որդի (դուստր, եղբայր, քույր և այլն) Այսինչ Այսինչյանին: Քաղաքացիական օրենսգրքով որոշված ըստ օրենքի մյուս ժառանգներին զրկում եմ իմ գույքը ժառանգելու իրավունքից:»

ՀՀ Քաղ. օր. 1194 հոդ. բովանդակությունն ինձ հայտնի է» (Քաղ.օր. հիշյալ հոդվածը վերաբերում է ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունքին):

Սակայն կտակարարի կամքը կարող է կտակում արտահայտվել բոլորովին այլ բովանդակությամբ: Մասնավորապես՝ նա կարող է ըստ օրենքի բոլոր ժառանգներին զրկել ժառանգելու իրավունքից, կարող է մեկին զրկել ժառանգությունից, սահմանել ժառանգների բաժինների հավասար կամ տարբեր չափեր: Կտակարարը կարող է կտակ կազմել ամբողջ գույքի կամ դրա մի մասի, կամ առանձին գույքի, կամ իրավունքների վերաբերյալ: Նա կարող է կտակ կազմել ըստ օրենքի ժա-

ուանգների կազմի մեջ շմտնող անձի օգտին, ինչպես նաև իրավաբանական անձանց, Հայաստանի Հանրապետության, համայնքների կամ այլ անձանց օգտին:

Կտակարարը կարող է կարգադրություն անել միայն իրեն պատկանող գույքի նկատմամբ: Ըստ որում «քաղաքացին իրավունք ունի իր ամբողջ գույքը կամ դրա մասը կտակել ինչպես ըստ օրենքի ժառանգներին, այնպես էլ մեկ կամ մի քանի այլ անձանց» (Քաղ. օր. 1195 հոդ.):¹ Միաժամանակ նույն տեղում նշվում է, որ կտակարարն իրավունք չունի իր կողմից նշանակված ժառանգների վրա կտակով պարտականություններ դնել, որպեսզի վերջիններս իրենց հերթին՝ մահվան դեպքում որոշակի ձևով տնօրինեն իրենց կտակված գույքը: Այդ բացատրվում է նրանով, որ կտակարարի մահվանից հետո ժառանգի ընդունած ժառանգական գույքը դառնում է նրա սեփականությունը, որին նրան է անցնում հետազոյւմ այդ գույքը տնօրինելու իրավունքը: Այս կանոնից միայն մեկ բացառություն է արքում, եթե կտակարարը կտակային հրաժարականի կարգով որևէ ժառանգի վրա դրել է որևէ պարտավորություն կատարելու պարտականություն (Քաղ. օր. 1213 հոդ.):

Կտակարարը կարող է կտակում նշել բոլոր ժառանգների բաժինների շահերը: Իսկ եթե կամ ավելի ժառանգների կտակված գույքը համարվում է ժառանգներին հավասար բաժիններով պատկանած, եթե կտակում չեն նշված բաժինները և դրանում ցուցում չկա ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքը կամ իրավունքը ժառանգներից որևէ մեկին պատկանելու մասին (Քաղ. օր. 1196 հոդ.):

Կտակարարին իրավունք է տրվում կտակ կազմելուց հետո ցանկացած ժամանակ վերացնել, փոփոխել, կամ լրացնել իր կտակը: Ընդ որում, նա պարտավոր չէ նշել կտակը վերացնելու, փոփոխելու կամ լրացնելու պատճառները (Քաղ. օր. 1202 հոդ.): Կամ որևէ մեկին բացատրություն տալ այդ առքիվ: Կտակը վերացնելու, փոփոխելու կամ լրացնելու մասին հայտարարությունը պետք է տրվի այն ձևով, ինչ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված է կտակ կազմելու համար:

¹ Քաղ. օր. 1195 հոդվածի առաջին մասում «կտակել» բառի փոխարեն գրված է այդ բառին բոլորովին հակառակ իմաստ ունեցող «ժառանգել» բառը:

Եթե կտակարարը պարզապես վերացնում է նախկինում կազմված կտակը առանց նոր կտակ կազմելու, ապա նրա նախկանից հետո գույքի ժառանգումը կատարվում է ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով: Նախկինում կազմված կտակը փոփոխելու դեպքում փոփոխվում են նախկին կտակի առանձին պայմաններ: Օրինակ, նոր կտակով կարող է փոփոխվել ժառանգների շրջանակը, կարող է կտակի՝ առանձին առարկաների վերաբերող մասը վերացվել, փոփոխվել և այլն: Կտակարարն իրավունք ունի նոր կտակի միջոցով ամբողջությամբ վերացնել նախկին կտակը, փոփոխել նախկին կտակը դրանում պարունակվող առանձին կտակային կարգադրությունները վերացնելու, փոփոխելու կամ լրացնելու կամ կտակը նոր կարգադրություններով լրացնելու միջոցով:

Նոր կտակը կարող է վերաբերել ոչ միայն նախկին կտակին ամբողջությամբ, այլև նրա առանձին մասերի: Ուստի ավելի ուշ արված և նախորդ կտակի կամ դրա առանձին կարգադրությունները վերացնելու մասին ուղղակի նշումներ շպարունակող կտակը վերացնում է նախկին կտակը միայն իրեն հակասող մասով:

Չի բացառվում, որ անվավեր ճանաչվի այն կտակը, որով վերացվել կամ փոփոխվել է նախկինում կազմված կտակը: Նման դեպքում վավեր է համարվում նախկինում կազմված կտակը: Սակայն Քաղ. օր. 1202 հոդվածը սահմանում է, որ եթե հետագա կտակը ամբողջությամբ կամ համապատասխան մասով վերացրել և սկզբնական կտակը, ապա հաջորդ կտակը մեկ այլ՝ փաստորեն երրորդ կտակով ամբողջովին կամ համապատասխան մասով վերացվելու դեպքում սկզբնական կտակը այլևս չի վերականգնվում:

Մեր կարծիքով, Քաղ. օր. 1202 հոդվածը կարելի էր շարադրել ավելի համառոտ և պարզ ձևով:

Քաղաքացին իրավունք ունի կազմելու ոչ միայն իրեն պատկանած ցանկացած գույքի, այլև ապագայում ձեռք բերվելիք գույքի վերաբերյալ կարգադրություն պարունակող կտակ: Դրա համար էլ կտակը հաստատող նոտարական գրասենյակի աշխատողն իրավունք չունի պահանջել կտակում նշված գույքը կտակարարին պատկանելու մասին փաստաթուղթ («Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 56 հոդվ. կետ 3):

Սակայն ժառանգություն բացվում է միայն այն առկա գույքի

նկատմամբ, որը ժառանգության բացման օրը պատկանել է կտակարարին:

Կտակարարն իրավունք ունի կտակով ժառանգությունից գրկել ըստ օրենքի ժառանգմերից մեկին, մի քանիսին կամ բոլորին: Ըստ որում, նա պարտավոր չէ որևէ մեկին, այդ թվում՝ ըստ օրենքի ժառանգմերին, բացատրություն տալ իր այդ արարքի համար: Մրանում ևս դրսնորվում է կտակարարի՝ կտակ կազմելու ազատության իրավունքը:

Կտակարարը, ինչպես նշվել է, նաև կարող է կտակ կազմել իրեն պատկանած գույքի միայն մի մասի նկատմամբ: Նման դեպքում գույքի շկտակված մասը պետք է ժառանգվի ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով: Այն բաշխվում է ըստ օրենքի ժառանգմերի միջն, որոնք ժառանգման են իրավիրկում Քաղ. օր. 1215-1224 հոդվածներով սահմանված հերթականությամբ: Տվյալ դեպքում ըստ օրենքի ժառանգմերի թվին դասվում են նաև ըստ օրենքի այն ժառանգմերը, որոնց կտակով բողնվել է ժառանգական գույքի մյուս մասը:

Ինչպես արդեն գիտենք, կտակը քաղաքացու վերջին կամքի արտահայտման եղանակ է: Կասկած չկա, որ ճնշող մեծամասնությամբ կտակ կազմում են տարեց մարդիկ կամ նրանք, ովքեր մտավախություն ունեն իրենց մահկանից հետո իրենց ընտանիքի անդամների միջն վեճերի հնարավոր առաջացման մասին: Եվ քանի որ կտակ կազմելու և ժառանգության բացման ժամանակի միջն ընկնում է որոշակի ժամանակահատված, ուստի հատկապես կտակարարի շահերը պահանջում են, որ պահպանվի կտակի գաղտնիությունը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը պարտավորեցնում է որոշակի անձանց պահպանել կտակի գաղտնիությունը: Քաղ. օր. 1209 հոդ. համաձայն՝ նոտարը, կտակը վավերացնող այլ անձը, վկաները, ինչպես նաև կտակարարի փոխարեն կտակն ստորագրած քաղաքացին իրավունք չունեն մինչև ժառանգության բացումը տեղեկություններ իրապարակել կտակի բովանդակության, այն կազմելու, վերացնելու, փոփոխելու կամ լրացնելու մասին:

Կտակի գաղտնիությունը պաշտպանվում է քաղաքացիական օրենսգրքով և այլ օրենքներով նախատեսված եղանակներով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ կտակարարին իրավունք է տրվում անելու հատուկ կտակային կարգադրություններ: Հատուկ

կտակային կարգադրություններ են համարվում՝ ա) ժառանգներ են-քանչանակելը (Քաղ. օր. 1198 հոդվ.), բ) կտակարար նշանակելը (Քաղ.օր. 1212 հոդվ.), գ) կտակային հանձնարարությունը (Քաղ.օր. 1213 հոդվ.):

Ժառանգմեր ենթանշանակելը: Կտակարարն իրավունք ունի կտակում ոչ միայն նշել հիմնական ժառանգին կամ ժառանգներին, այլև նախատեսել այսպես կոչված պահեստային ժառանգ այն դեպքի համար, եթե ժառանգության բացման պահին մահացած լինի կտակում սկզբնապես նշված ժառանգը: Խոսքը վերաբերում է սուրստիտուցիային, այսինքն՝ ժառանգ ենթանշանակելուն: Սուրստիտուցիան էվենտուալ, այսինքն՝ պայմանական ժառանգն է, որին կարելի է երկրորդ ժառանգ համարել այն դեպքում, եթե ժառանգ նշանակված անձը որևէ պատճառով չի կարող ժառանգ լինել:

Քաղ. օր. 1198 հոդվածը, որը նվիրված է ժառանգներ ենթանշանակելուն, ունի սխալ վերնագիր և աղավաղված բովանդակություն: Ժառանգման իրավունքի ինստիտուտին հայտնի չէ «ենթաժառանգ» հասկացությունը: Իսկ Քաղ. օր. 1198 հոդվածը վերնագրված է «ենթաժառանգներ նշանակելը»: Մինչեռ այդ հոդվածում խոսք է գտում ժառանգ ենթանշանակելու մասին: Այդ սխալ ելակետով շարադրված է ամբողջ հոդվածը, որն անշուշտ ըստ եռթյան նոր շարադրման կարիք ունի: Բովանդակային առումով էլ սխալ է նաև Քաղ. օր. 1198 հոդվածի 3-րդ կետը: Այնտեղ ասված է, թե «Ըստ կտակի ժառանգի հրաժարվելը ժառանգությունից ի վեաս այլ ժառանգի չի թույլատրվում»: Առաջին հերթին չի հասկացվում, թե ի՞նչ է նշանակում «ժառանգի հրաժարվելը ի վեաս այլ ժառանգի»: Հօգուտ այլ ժառանգի հրաժարվելը հասկանալի է: Քայլ հասկանալի չէ «ի վեաս այլ ժառանգի» հրաժարվելը:

Քանի որ Քաղ. օր. 1198 հոդվածը վերաբերում է ենթանշանակված ժառանգին, ուստի այնտեղ կարող է խոսք լինել ժառանգությունից հօգուտ կամ ի վեաս ենթանշանակված ժառանգի հրաժարվելու մասին: Ուրեմն այստեղ ևս կոպիտ սխալ է թույլ տրված: Քաղ. օր. 1198 հոդվածի կիրառման ժամանակ բյուրիմացություններից ու սխալներից խուսափելու և այդ հոդվածում տեղ գտած անձշտությունը վերացնելու նպատակով անհրաժեշտ է Քաղ.օր. 1198 հոդվածը շարադրել հետևյալ կերպ.

«Հոդված 1198. Ժառանգներ ենթանշանակելը

1. Կտակարարը կարող է այն դեպքի համար, եթե կտակով նրա նշանակած ժառանգը մահանա մինչև ժառանգությունը բացվելը, չընդունի ժառանգությունը կամ հրաժարվի ժառանգությունից, կամ, որպես անարժան ժառանգ, մեկուսացվի ժառանգությունից. կամ ըստ կտակի ժառանգը չկատարի կտակարարի օրինաշափ պայմանները, կտակում նշել այլ ժառանգի (Ենթանշանակված ժառանգի):

2. Ենթանշանակված ժառանգ կարող է լինել ցանկացած անձ, ով կարող է ժառանգ լինել սույն օրենսգրքի 1190 հոդվածին համապատասխան:

3. Ըստ կտակի ժառանգի ժառանգությունից հրաժարվելը ոչ Ենթանշանակված ժառանգի օգտին չի բույլատրվում»:

Կտակակապար նշանակելը: Ժառանգության բացման պահին առկա վավեր կտակը Ենթակա է կատարման: Սա հենց կտակարարի նպատակի հրականացումն է: Ըստ Էության կտակի կատարում է դառնում ժառանգական գույքը կտակի պահանջներին համապատասխան տնօրինելը:

Սակայն երբեմն կտակարարն ըստ կտակի ժառանգների վրա դմում է որոշակի գործողությունների կատարման պարտականություն: Իսկ այդ պարտականությունների կատարման ապահովման նպատակով նշանակում է **Կտակակապար:** Կտակակատար կարող է լինել ժառանգ շիանդիսացող անձ (տե՛ս ԱՊՀ Երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշի 1169 հոդ. 1 կետը): Սակայն Քաղ. օր. 1212 հոդվածում նույնպես շեղում է կատարվել ԱՊՀ Երկրների Քաղ. օր. Նմուշի բովանդակությունից: Այնտեղ ասված է, թե «Կտակարարը կարող է կտակ կատարել հանձնարարել կտակում նշված անձին՝ կտակակատարին»:¹

Ժառանգատուն (կտակարարը) կարող է կտակակատար նշանակել միայն տվյալ անձի համաձայնությամբ: Ըստ որում, նրա այդ համաձայնությունը կարող է արտահայտվել կամ կտակի՝ այդ փաստաթրթի վրա անձնական մակագրություն անելու ձևով, կամ նա կարող է առանձին հայտարարություն անել կտակակատար լինելու իր համաձայնության մասին, որն էլ կցվում է կտակին:

¹ Քաղ. օր. 1212 հոդվածը պեսք է սկսվի հետևյալ կերպ. «Կտակարարը կարող է կտակի կատարումն հանձնարարել կտակում իր կողմից նշված և ժառանգ շիանդակող անձին՝ կտակակատարին»:

Եթե կտակարարը կտակակատար չի նշանակել, ժառանգությունը բացվելուց հետո ժառանգներն իրենց համաձայնությամբ կարող են կտակի կատարումը հանձնարարել իրենցից մեկին կամ մեկ այլ անձի: Նրանց միջև համաձայնության բացակայության դեպքում ժառանգներից մնելի կամ մի քանիսի պահանջով կտակակատար կարող է նշանակել դատարանը:

Քանի որ կտակակատարն այդ պարտականությունն ստանձնում է կամավոր համաձայնությամբ, ուստի նա նաև կարող է ցանկացած ժամանակ հրաժարվել իր պարտականությունների կատարումից, այդ նախն նախապես տեղեկացնելով ըստ կտակի ժառանգներին: Եթե կտակակատարը չի կատարում իր պարտականությունները, կամ դրանք կատարում է ոչ պատշաճ ձևով, կամ ընդհանրապես կորցրել է վստահությունը ժառանգների մոտ, նրանց դիմումի հիման վրա կտակակատարը կարող է իր պարտականությունների կատարումից ազատվել դատարանի վճռով:

Քաղաքացիական օրենսդրությամբ որոշված է նաև կտակակատարի պարտականությունների շրջանակը: Քաղ. օր. 1212 հոդ. համաձայն կտակակատարը պարտավոր է՝

– միջոցներ ձեռնարկել ժառանգության պահպանման և կառավարման համար,

– բոլոր ժառանգներին և օգտառուններին տեղեկացնել ժառանգության բացման և նրանց օգտին կտակային հրաժարականի մասին¹,

– ստանալ ժառանգատուին հասանելիք գումարները և այլ գույքը.

– Քաղ. օր. 1242 հոդվածով սահմանված հերթականությամբ մասել ժառանգման հետ կապված պարտքերը,

– ապահովել ժառանգների կողմից իրենց հասանելիք գույքի ստացումը ժառանգատուի կամքին և օրենքին համապատասխան,

¹ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում «կտակային հրաժարականը» (լեզաւ, հրիտակ) ամենուր դարձվել է «կտակային հանձնարարություն» (տե՛ս Քաղ.օր. 1212, 1213 և այլ հոդվածները):

—կատարել կտակային հանձնարարությունները կամ ըստ կտակի ժառանգներից պահանջել կտակային հանձնարարության կատարում:

Կտակակատարի կարևոր իրավունքներից է իր անունից ժառանգությունը պահպանելու, կառավարելու ու կտակը կատարելու հետ կապված դատական և այլ գործեր վարելը¹: Նա կարող է նաև ներգրավվելնան գործներին մասնակցելուն²:

Կտակակատարն իր իրավունքները պետք է իրականացնի և պարտականությունները կատարի ժամանակին: Մասնավորապես, նա իր ֆունկցիաները պետք է իրականացնի այն ժամկետում, որն անհրաժեշտ է ժառանգատուին հասանելիք գումարները բռնագանձելու, ժառանգությունը պարտքերից մաքրելու և ժառանգությունը բոլոր ժառանգների տիրապետմանն անցնելու համար³:

Կտակակատարն ունի ժառանգությունը պահպանելու, այն կառավարելու և կտակը կատարելու հետևանքով կրած անհրաժեշտ ծախսերի հատուցում պահանջելու իրավունք: Նրա պահանջը կարող է կատարվել ժառանգական գույքի հաշվին:

Կտակում կարող է նախատեսվել նաև կտակակատարի՝ վարձատրություն ստանալու իրավունքը: Վարձատրությունը ևս կարող է կատարվել ժառանգական գույքի հաշվին:

Բնականաբար, կտակակատարը պարտավոր է ժառանգների պահանջով հաշվետվություն ներկայացնել կտակը կատարելու մասին⁴:

Կտակային հրաժարական (հրիդակ, լեզակ): Հատուկ կտակային կարգադրություն է համարվում նաև կտակային հրաժարականը (լեզատը), ըստ Քաղօր. 1213 հոդվածի՝ կտակային հանձնարարություն:

¹ Քաղ. օր. 1212 հոդ. 5-րդ կետում կտակակատարի այս իրավունքը «վերապահվել» է կտակարարին, որը պարզապես անպատճախատվության, գուցե և չհասկանալու արդյունք է:

² Այս միտքն արտահայտված չէ Քաղ. օր. 1212 հոդվածում, շնայած նախատեսված է ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրի Նմուշում:

³ Վերջին միտքը Քաղ. օր. 1212 հոդ. 6-րդ կետում արտահայտված է աղավաղված ծևով:

⁴ Սեր կարծիքով Քաղ. օր. 1212 հոդվածի 7-րդ կետը պետք է լինի վերջում, իսկ 8-րդ կետը դառնա 7-րդ կետ:

Կտակարարն իրավունք ունի կտակում նշել անձանց, ովքեր ժառանգատուի մահվան կապակցությամբ ձեռք են բերում որոշակի գույքային իրավունքներ ոչ թե ժառանգական իրավահաջորդության կարգով, այլ ուրիշ պայմաններով, որ նախատեսված են Քաղ.օր. 1213-1214 հոդվածներով:

Կտակարարն իրավունք ունի ըստ կտակի մեկ կամ մի քանի ժառանգների հանձնարարել ժառանգության հաշվին կատարելու որևէ պարտավորություն (իրիտակ) հօգուտ մեկ կամ մի քանի անձանց, որոնք էլ ձեռք են բերում այդ պարտավորության կատարում պահանջնելու իրավունք:

Ժառանգությունը բացվելուց հետո ժառանգն ստանձնում է պարտավորություն, որն արտահայտվում է ուրիշին գույք հանձնելու, որոշակի գումար վճարելու, ուրիշին իր գույքից օգտվելու իրավունք տալու, որոշակի այլ պարտականություն կատարելու ձևով: Կտակի մեջ նշված նման հանձնարարությունը քաղաքացիական իրավունքի զիտության մեջ անվանվում է կտակային հրաժարական (լեզատ, հրիտակ), իսկ անձը, որի օգտին դրանք սահմանվում են, անվանվում է հրիտակառու (լեզատոր): Սակայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն այս եզրությունը ոչ մեկը չի օգտագործում: Դրանց փոխարեն օգտագործում է կտակային հանձնարարություն պարզունակ տերմինը, որը ոչ միշտ է, որ արտահայտում է իրերի իսկական վիճակը (տե՛ս Քաղ.օր. 1213-1214 հոդվածները): Օրինակ, եթե կտակում ասված է, որ գույքը կտակվում է կտակարարի որդուն, և որդին պարտավորեցվում է սուացած գույքի հաշվին իր քրոջը (կտակարարի աղջկան) վճարել որոշակի գումար դաշնամուր ձեռք բերելու համար, ապա վերջին պայմանը՝ հանձնարարությունը, կհամարվի կտակային հրաժարական կամ լեզատ:

Կտակարարը կարող է կտակում նշել ժառանգների կողմից նման պարտավորությունը կատարելու ժամկետ:

Կտակային հանձնարարությունը կարող է լինել հօգուտ օգտառուների՝ հրիտակառուների և ոչ թե շահառուների, ինչպես նշվում է Քաղ.օր. 1213 հոդվածում: Ըստ որում, օգտառուներ կարող են լինել ինչպես ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակի մեջ մտնող, այնպես էլ այդ շրջանակի մեջ չմտնող անձինք:

Հարց է ծագում՝ իսկ ինչո՞ւ է կտակարարը որևէ ժառանգի կամ

ժառանգների հանձնարարում ժառանգության հաշվին կատարելու որևէ պարտավորություն հօգուտ այլ անձի, որն էլ իրավունք է ծեռք բերում պահանջելու այդ պարտավորության կատարումը: Ինչու՝ կտակարարը միանգամից այդ անձին կտակով գույք չի բողնում: Ամեն ինչ կախված է ժառանգատուի հետապնդած նպատակներից, ինչպես նաև լեզատի իրավական բնույթից: Գործնական կյանքում ուրոշ նպատակներ առանց լեզատի օգտագործման անհասանելի են: Օրինակ, չի կարելի գույք ունենալով սեփականության իրավունքով, այն կտակով փոխանցել ժառանգին միայն օգտագործման համար: Եվ եթե ժառանգատուն ցանկանա, որ իր իրերից որևէ մեկը որպես սեփականություն անցնի մեկին, իսկ ժամկետային կամ ցմահ օգտագործման իրավունքով էլ՝ մեկ ուրիշին, ապա նա այլ ուղի չի ունենա, քան առաջինին նշանակել ժառանգ. իսկ երկրորդին՝ լեզատոր:

Ինչպես նկատում է պրոֆ. Օ.Ս.Իոֆֆեն, լեզատն առաջացնում է ոչ թե ժառանգման, այլ պարտավորական իրավահարաբերություններ, որտեղ որպես պարտատեր հանդես է գալիս լեզատորը, որպես պարտապան՝ ժառանգը:¹

Կտակարարն իրավունք ունի կտակով ենթանշանակել հրիտակառու: Իսկ հրիտակառուի իրավունքներն անօտարելի են և չեն կարող անցնել այլ անձանց:

Կտակարարը կարող է նման պարտականության կատարումն ապահովելու համար առանձնացնել գույք: Ժառանգատուի մահվանից հետո օգտառուն հանդես է գալիս պարտատիրոջ դերում և կարող է իր պահանջները ներկայացնել ժառանգությունն ընդունած ժառանգների դեմ, որոնք ել հանդես են գալիս որպես պարտապաններ:

Կտակային հանձնարարության առարկա կարող է լինել ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող իրը սեփականության կամ օգտագործման կամ այլ իրային իրավունքով հրիտակառուին հանձնելը, ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքային իրավունքը նրան փոխանցելը, ժառանգության զանգվածի մեջ չմտնող այլ գույք ծեռք բերելն ու նրան հանձնելը, նրա համար որոշակի աշխատանքներ կատարելը, ինչպես նաև կտակարարին պատկանող կենդանիները պա-

¹Տե՛ս Օ.С.Իոֆֆե, Советское гражданское право, курс лекций, кн.3, изд. АГУ, 1965, էջ 319:

հելը և խնամելը¹:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում հատկապես նախատեսվում է բնակելի տարածության առջիվ կտակային հանձնարարություն տալու կտակարարի իրավունքը: Կտակարարին իրավունք է տրված այն ժառանգի վրա, որին անցնում է բնակելի տունը (բնակարանը), պարտականություն դնել, որպեսզի նա տունը կամ դրա որոշակի մասը տրամադրի այլ անձի (անձանց)՝ ցմահ օգտագործման: Ըստ որում՝ բնակելի տան (բնակարանի) նկատմամբ սեփականության իրավունքը փոխանցվելու դեպքում այդ անձանց ցմահ օգտագործման իրավունքը բնակելի տան (բնակարանի) նկատմամբ պահպանում է իր ուժը:

Բնակելի տան (բնակարանի) ցմահ օգտագործման իրավունքն անօտարելի ու անփոխանցելի է: Այդ իրավունքը չի կարող անցնել նաև հիմնակառուի ժառանգին: Վերջինս չի կարող նաև իր ընտանիքի անդամներին բնակեցնել այդ տարածության վրա, եթե այլ բան նախատեսված չլ կտակով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված են նաև կտակային հանձնարարությունը կատարելու հիմնական սկզբունքները: Նախ նշենք, որ ժառանգը, ում վրա դրված է կտակային հանձնարարության կատարումը, պետք է այն կատարի իրեն անցած ժառանգական գույքի իրական արժեքի սահմաններում, դուրս գալով ժառանգառուի պարտքերի՝ իրեն հասած բաժինը:

¹ ՀՀ Զադ. օր. 1213 հոդվածն ամբողջությամբ լուրջ վերանայման կարիք ունի, որպեսի ոչ միայն վերացվեն նրանում տեղ գտած թերությունները, այլև՝ սխալները: Օրինակ, հոդվածի առաջին տողի «իրավունք ունի» բառերից հետո կարելի է ավելացնել «կտակում» բառը և համեմ նույն հոդվածի 3-րդ մասը: Զադ. օր. 1213 հոդ. 2-րդ կետում խոսվում է ժառանգի ժառանգական իրավունքը կտակային հանձնարարությամբ «ծանրաբեռնված լինելու» մասին: Կասկածից վեր է, որ այսպես արտօհայտվել չի կարելի: Պետք է գրվեր պարզ ու հասկանալի: Այդ նույն հոդվածի 4-րդ մասում դարձյալ կրկնվում է «Ենթաշահառող նշանակելու» սխալ արտօհայտությունը, շահառուի ենթանշանակման մասին գրելու փոխանակ: Այս բոլորից հետևում է, որ ՀՀ Զադ. օր. 1213 հոդվածի 5-րդ մասը շարադրված է աչքի ընկնող բացրողումներով ու սխալներով, իսկ հոդվածն ամբողջությամբ կարիք ունի նոր խմբագրման: Մասնավորապես, ամենուր օգտագործված «շահառու» բառը պետք է փոխարինվի «հիմնակառու» բառով, «գույք» բառը՝ «իր» բառով, ավելացվի, որ կտակային հանձնարարության առարկա կարող են լինել նաև «այլ իրային իրավունքներ», որ «այլ գույք» բառերից առաջ պետք է ավելացնել «ժառանգական զանգվածի մեջ չմտնող» բառերը:

Եթե ժառանգը, ում վրա դրվել է հանձնարարության կատարումը, ժառանգության պարտադիր բաժնի իրավունք ունի, ապա կտակային հանձնարարություն կատարելու նրա պարտականությունը սահմանափակվում է նրա պարտադիր բաժնի չափը գերազանցող՝ նրան անցած ժառանգության արժեքով (Քաղ. օր. 1214 հոդ. 2-րդ կետ): Եթե կտակային հանձնարարության կատարում է դրված մի քանի ժառանգների վրա, ապա ժառանգները պարտավոր են այն կատարել իրենց բաժնի չափին համապատասխան, եթե այլ բան նախատեսված չէ կտակով:

Այն ժառանգի մահվան դեպքում, ում վրա դրված է եղել կտակային հանձնարարության կատարումը նրա կողմից ժառանգությունը չընդունելու դեպքում կտակային հանձնարարության կատարումը դրվում է նրա բաժինն ստացած մյուս ժառանգների վրա:

Կտակային հանձնարարությունը կատարելու պահանջով դատարան դիմելու իրավունք ունեն կտակակատարը, ժառանգները, ինչպես նաև շահագրգիռ այլ անձինք:

Հայաստանի նախկին քաղաքացիական օրենսդրությամբ կտակարար կարող էր որպես հատուկ կտակային հանձնարարություն՝ ժառանգին հանձնարել այնպիսի գործողության կատարում, որն ուղղված է որևէ հաճրօգուտ նպատակների իրականացման (տե՛ս ՀՀ 1964 թ. քաղ. օր. 542 հոդվ.): ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսդիրը կտակարարին նման իրավունք չի վերապահում: Սակայն կտակարարի կողմից նման կարգադրություն անելը չի հակասի ՀՀ օրենսդրությանը:

ԳԼՈՒԽ 62.

ԺԱՌԱՆԳՈՒՄՆ ԸՍՏ ՕՐԵՆՔԻ

Ճ 1. Ըստ օրենքի ժառանգման հասկացությունը: Ըստ օրենքի ժառանգման շրջանակը

Օրենքով որոշված պայմաններով և կարգով իրականացվող ժառանգումը, որը չի փոփոխվել ժառանգատուի կողմից, կոչվում է ժառանգում ըստ օրենքի:

Իհարկե, առանց բացառության, բոլոր դեպքերում ժառանգումն իրականացվում է օրենքի իրման վրա և նրան համապատասխան: Նույնիսկ ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում էլ օրենքն անմիջականորեն ժառանգման իրավահարաբերություններ չի առաջացնում, այլ միայն որոշում է այն պայմանները (իրավաբանական փաստերը), որոնց վրա հասնելու դեպքում կարող են առաջանալ այդ իրավահարաբերությունները: Ուրեմն, երբ բաղաքացու մահվան փաստին միանում են կտակի բացակայության և ժառանգատուի հետ այս կամ այն անձի մոտիկության որոշակի աստիճանի փաստերը, առաջացող ժառանգման իրավահարաբերությունը հանդես է գալիս որպես ըստ օրենքի ժառանգում: Սակայն սա չի նշանակում, թե ըստ կտակի ժառանգման կարգը օրենքով չի սահմանափակվում կամ չի համապատասխանում օրենքին:

Ինչպես պարզվեց նախորդ գլխից, ըստ կտակի ժառանգումը իիմնվում է օրենքի վրա և իրականացվում է օրենքով սահմանված կարգի պահպանումով:

Ամեն ժառանգում բացվում է ժառանգատուի մահվան փաստով: Սակայն իրավունքի կոնկրետ սուբյեկտի համար ժառանգման իրավահարաբերությունները նախորդվում են այդ փաստի հետ որիշ հանգամանքների համակցությամբ:

Ըստ օրենքի ժառանգումն առաջանում է բարդ իրավաբանական կազմի՝ ժառանգատուի մահվան, կտակի բացակայության, ժառանգատուի հետ անձի ամուսնական կապի կամ անձանց որոշակի արենակցական կապի առկայության և այլ փաստերի համակցության հի-

ման վրա¹:

Թերևս ժառանգման երկու հնարավոր իիմքերը հակադրելոց խուսափելու համար, երբ դրանցից մեկը համարվում է ժառանգում ըստ օրենքի, ճիշտ կլիներ խոսել «ըստ կտակի ժառանգման մասին», նրան հակադրելով «առանց կտակի ժառանգումը»²:

Պատմական տեսակետից ըստ օրենքի ժառանգումը նախորդել է ըստ կտակի ժառանգմանը: Նախկինում, շատ հնում, բնականաբար, տոհմական կամ ընտանեկան գույքի ընդհանրության ժամանակ այդ գույքի ազատ տնօրինումը ընտանիքի, տոհմի անդամներից որևէ մեկի կողմից եղել է անհնարին: Գույքը միշտ էլ մնացել է տոհմում կամ ընտանիքում, անկախ նրանից, թե ով է մահացել: Այսինքն՝ այսօրվա հասկացությամբ ժառանգում տեղի չի ունեցել: «Դոգմատիկ տեսակետով ներկայումս ըստ օրենքի ժառանգումը համարվում է ըստ կտակի ժառանգման լրացում, որն ուժի մեջ է մտնում այն ժամանակ և այն քանով, երբ և որքանով չի հասցը արտահայտվել ժառանգատուի կամքը իր բողած գույքի ճակատագրի մասին»³: Ուրեմն հնուց ի վեր էլ միշտ առաջին պլանի վրա է եղել քաղաքացու գույքը իր հայեցողությամբ, կտակի միջոցով, տնօրինելու կարգը: Եթե նա իր կենդանության օրոք կտակ չի կազմել, նրա մահվանից հետո գույքը տնօրինվել է օրենքով սահմանված կարգով: Այս սկզբունքով է գործել նաև Հայաստանի քաղաքացիական օրենսդրությունը:

Ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում ժառանգական իրավունքներ ձեռք բերել, ուրեմն և դառնալ ժառանգման իրավունքների սուրյեկտ, կարող են միայն այնպիսի անձինք, ովքեր որպես այդպիսին նշված են օրենքում: Հենց նրանք ել անվանվում են օրինական ժառանգներ կամ ինչպես ասում ենք, ըստ օրենքի ժառանգներ, որոնց թվարկումը տրված է Քաղ. օր. 1216-1220 հոդվածներում:

Քաղ. օր. 1185 հոդ. համաձայն՝ «Ժառանգությունը»⁴ կատարվում

¹ Պրոֆ. Օ .Ս. Իոֆֆեն կտակի քացակայությունն անվանում է քացասական տարր, իսկ ժառանգատուի հետ արենակցական կապի առկայությունը՝ դրական (տե՛ս Օ.С. Իոֆֆե, Советское гражданское право, том 3, 1965, էջ. 298):

² Տե՛ս նաև Բ. Անտիմոնովի և Վ. Գրավեի նշված աշխատությունը, էջ 116:

³ Տե՛ս Г.Ф. Шершеневич, Учебник русского гражданского права, М., 1995, էջ 468:

⁴ Քաղ. օր. 1185 և հետագա շատ հոդվածներում «ժառանգելու», «ժառանգման» փոխարեն գրված է «ժառանգություն» ոչ ճիշտ եզրույթը:

է ըստ օրենքի, եթև չկա կտակ, կամ դրանում սահմանված չէ ամբողջ ժառանգության ճակատագիրը, ինչպես նաև սույն օրենսգրքով սահմանված այլ դեպքերում»¹: Իրականում ըստ օրենքի ժառանգում տեղի է ունենում այն դեպքերում, եթք՝

ա) ժառանգատուն կտակ չի բողել,

բ) կտակ կազմվել է գույքի մի մասի նկատմամբ, իսկ մնացած մասը ժառանգվում է ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով,

գ) ըստ կտակի ժառանգը մահացել է ժառանգատուից առաջ,

դ) ըստ կտակի բոլոր ժառանգները իրաժարվել են ժառանգությունից,

ե) կտակն ամբողջությամբ կամ նրա մի մասով ճանաչվել է անվավեր,

զ) կտակում նշված է՝ ժառանգական իրավունքից զրկել որոշ ժառանգների, առանց հիշատակելու մյուս ժառանգներին, որոնք դրանով իսկ կարող են ժառանգել ըստ օրենքի:

Այս բոլորից բացի, ըստ օրենքի ժառանգման համար անհրաժեշտ է, որ առկա լինեն ըստ օրենքի ժառանգելու իրավունք ունեցող անձինք: Այդ անձանց շրջանակն էլ որոշված է օրենքով, որոնք էլ անվանվում են օրինական ժառանգներ:

Ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում քաղաքացու գույքը նրա մահվանից հետո անցնում է նրա ամուսնուն, զավակներին, ծնողներին և օրենքով նշված մյուս մերժավոր ազգականներին: Այդ անձանց օրենքով տրված թվարկումն սպառիչ է և չի կարող ենթարկվել ոչ սահմանափակ, ոչ էլ տարածական մեկնաբանման, և ոչ էլ անալոգիայի ուժով կիրառման: Իսկ ինչո՞ւ հատկապես նրանց: Որովհետև, որպես կանոն, քաղաքացին համատեղ ապրում է նշված անձանց հետ, այդ անձինք երբեմն անձնական մասնակցություն են ունեցած լինում ժառանգատուի գույքի ձեռք բերման, դրանց պահպանման գործին, շատ հաճախ էլ օգտվում են դրանցից, իսկ ժառանգատուի մահվանից հետո էլ շարունակում են օգտվել այդ գույքից (ապրել հանգույցյալին պատկանած տանը, բնակարանում, օգտվել տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաներից, ավտոմեքենայից և այլն): Օրենս-

¹ Այդ միտքը բավականին հստակ և անվերապահ ասված էր Հայկ. ԽՍՀ 1964թ. Քաղ. օր. 530 հոդ. 2-րդ մասում. «Ժառանգումն ըստ օրենքի տեղի է ունենում, եթև և որքանով այն չի փոփոխվել կտակով»:

դիրք ելնում է այն սկզբունքից, որ եթե քաղաքացուն հնարավորություն տրվեր որոշելու, թե իր մահվանից հետո ո՞ւմ մնա իր գույքը, նա ևս առաջին հերթին կնշեր մոտիկ ազգականներին:

Նշանակում է՝ ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակը որոշելիս օրենքը ելնում է այն անձանց առավել հավանական շրջանակի մասին ենթադրությունից, որոնց ժառանգատուն կիրավիրեր ժառանգման: Եվ լիովին բնական է, որ ըստ օրենքի ժառանգներ համարվում են մահացածի ամուսինը և մոտիկ ազգականները:

Սակայն, հաշվի առնելով մահացածի հետ ազգականների կապի աստիճանը, օրենսդիրը նրանց բաժանում է հերթերի:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղ. օր. 418 հոդվածը պարզապես որոշակի հաջորդականությամբ նշում էր ըստ օրենքի բոլոր ժառանգներին, առանց հատկապես շեշտելու առաջին, երկրորդ կամ երրորդ հերթերը: Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 535 հոդվածն ըստ օրենքի ժառանգներին բաժանում էր երկու հերթերի, կոնկրետ նշելով, թե ով որ հերթի ժառանգ է: ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգիրքն ըստ օրենքի ժառանգներին բաժանում է չորս հերթի, դրանով իսկ բավականին ընդարձակելով ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակը (տե՛ս 1216-1219 հոդվածները):

Մինչև Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1945թ. մայիսի 22-ի ըստ օրենքի և ըստ կտակի ժառանգների մասին հրամանագրի ընդունումը, ըստ օրենքի բոլոր ժառանգները ժառանգման հրավիրվում էին միաժամանակ: Ըստ օրենքի ժառանգներին միաժամանակ ժառանգման հրավիրելու կարգի մեջ այդ հրամանագիրն էական փոփոխություններ մտցրեց, համաձայն որի, ըստ օրենքի ժառանգները կարող էին ժառանգման հրավիրվել որոշակի հերթականությամբ:

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1945թ. մայիսի 22-ի հրամանագրով Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղ. օր. 418 հոդվածում կատարվեց փոփոխություն և սահմանվեց ըստ օրենքի ժառանգների երեք հերթ:

Առաջին հերթի ժառանգներ համարվեցին մահացածի երեխաները (այդ թվում՝ որդեգրովածները), ամուսինը և անաշխատունակ ծնողները, ինչպես նաև ոչ պակաս մեկ տարի մինչև մահը մահացածի խնամքի տակ գտնված խնամառուները:

Տրկրորդ հերթի ժառանգներ համարվեցին մահացածի աշխա-

տունակ ծնողները:

Նրբորդ հերթի ժառանգմերի համարվեցին մահացածի եղբայրներն ու քույրերը:

Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանվեց ըստ օրենքի ժառանգմերի երկու հերթ, չնայած ԽՍՀ Միության և միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսդրության Հիմունքները սահմանել էին միայն առաջին հերթի ժառանգմերի շրջանակը, ինտազա հերթերի շրջանակների հարցի լուծումը քողնելով միութենական հանրապետություններին:

Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 535 հոդ. համաձայն առաջին հերթի ժառանգմեր համարվեցին մահացածի զավակները (այդ թվում՝ որդեգրվածները), ամուսինը և ծնողները (որդեգրողները) անկախ նրանց աշխատունակության աստիճանից, ինչպես նաև մեռածի այն երեխան, որը նրա մահից հետո է ծնվել: Երկրորդ հերթի ժառանգմեր համարվեցին մահացածի եղբայրներն ու քույրերը, նրա պապն ու տատն ինչպես հոր, այնպես էլ մոր կողմից: Ժառանգմեր համարվեցին նաև այն անաշխատունակ անձինք, ովքեր մինչև ժառանգատուի մահը առնվազն մեկ տարի գտնվել են նրա խնամքի տակ: Խսկ ժառանգատուի քոռներին ու ծոռներին տրվեց ներկայացման իրավունքով ժառանգելու իրավունք (ներկայացման իրավունքով ժառանգման մասին տես սույն զյուի հաջորդ պարագրաֆը):

Հայաստանի Հանրապետության 1998թ. քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված է ըստ օրենքի ժառանգմերի ընդարձակ շրջանակ, չըստ հերթով:

Ըստ օրենքի **առաջին հերթի ժառանգմեր** համարվում են ժառանգատուի երեխաները,¹ ամուսինը և ծնողները: Ժառանգատուի քոռները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով (Քաղ. օր. 1216 հոդ.): Նախապես նշենք, որ մահացածի զավակների, (այդ թվում՝ որդեգրվածների), ինչպես նաև նրա կենդանության օրոք սաղմնավորված և նրա մահվանից հետո ծնված իր երեխաների, ամուսնու, ծնողների, այդ թվում՝ որդեգրողների թվին դասվող անձանց շրջանակը որոշելիս պետք է դեկավարվել ընտանեկան օրենսդրության նորմերով:

Զավակները ժառանգատուի ամենամոտիկ ժառանգմերն են:

¹ Քաղօր. 1216 հոդվածում նշված «երեխաներ» բառը պետք է փոխարինվի «զավակներ» բառով, քանի որ երեխաները տասմոր տարեկան չդարձածներն են, իսկ զավակներ համարվում են ծնողներից սերված բոլոր անձինք:

Նրանք համարվում են մոր և հոր մահվանից հետո բնական հետնորդներ: Ժառանգատուն առաջին հերթին հատկապես նկատի է ումենում երեխաներին, երբ գույքը է ծեռու բերում իր ընտանիքի համար, նա առաջին հերթին ցանկանում է գույքով ապահովել իր երեխաներին:

Զակագները ժառանգում են ինչպես մոր, այնպես էլ հոր մահվանից հետո: Նրանք ժառանգում են ծնողների մահվանից հետո, անկախ նրանից, ծնվել են օրինակա՞ն ամուսնությունից, թե՞ արտամուսնական կապերի հետևանքով, նույնիսկ եթե նրանց ծնողների ամուսնությունն անվավեր է ճանաչվել:

Արտամուսնական կապերից ծնված երեխաները միշտ էլ ժառանգում են իրենց մոր մահվանից հետո: Հոր մահվանից հետո նրանք ժառանգում են, եթե հայրությունը հաստատված է օրենքով սահմանված կարգով, այն է՝ կամ ծնողների համատեղ դիմումի հիման վրա ԸԿԱԳ մարմինների կողմից (ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 35 հոդվ.), կամ դատարանի վճռով (նույն օրենսգրքի 36 հոդվ.):

Քանի որ «ամուսնությունն անվավեր ճանաչելը չի ազդում այդպիսի ամուսնությունից ծնված երեխաների իրավունքների վրա» (ՀՀ ընտ օր. 23 հոդվ.), ուստի ծնողների մահվանից հետո նրանք համարվում են ըստ օրենքի ժառանգելեր: Այսպիսով, իրենց ծնողներից հետո զավակներին ժառանգման իրավիրենու հիմքում ընկած է արենակցական ազգակցությունը՝ երեխաների սերումը տվյալ ծնողներից, որ հաստատված է օրենքով սահմանված կարգով:

Որդեգրվածները և նրանց սերումը որդեգրողների և նրանց ազգականների նկատմամբ իրավունքների ու պարտականությունների ողջ համալիրով հավասարվում են ծագումով ազգականներին (ընտ. օր. 112 հոդվ.): Ուստի որդեգրողի մահվանից հետո որդեգրվածները նրա հարազատ զավակների հետ հավասարապես իրավիրվում են որպես առաջին հերթի ժառանգելեր: (Ավելորդ չենք համարում նշելու, որ Հին Արենական իրավունքում հարազատ և վերցնովի (որդեգրված) երեխաները ժառանգ էին դառնում առանց հատուկ արարողությունների, մինչդեռ այլ անձինք ժառանգ դառնում էին համապատասխան մարմնի՝ Արխոնտի որշմամբ):¹ Միաժամանակ որդեգրվածներն իրենց հարազատ ծնողների և նրանց ազգականների նկատմամբ կորցնում են անձնական ու գույքային իրավունքները, այդ թվում՝ նրանց

¹ Юридическая энциклопедия, М., 1997, т. 256:

մահվանից հետո նրանց գույքը ժառանգելու իրավունքը, և ազատվում են պարտականություններից (ընտ. օր. 126 հոդ. 2-րդ մաս): Սակայն եթե Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքի 126 հոդվ. համաձայն պահպանվել են որդեգրված երեխայի իրավունքներն ու պարտականությունները ծնողներից մեկի նկատմամբ, ապա որդեգրված երեխան և նրա արյունակից ազգականները, որոնց նկատմամբ նրա մոտ պահպանվել են անձնական ոչ գույքային և գույքային իրավունքներ ու պարտականություններ, մեկը մյուսից հետո ժառանգում են ընդհանուր հիմունքներով:

Ժառանգատուի զավակները (թե՝ տղա, թե՝ աղջիկ) հավասարապես ժառանգում են ծնողների մահվանից հետո, անկախ նրանց սեռից, ընտանեկան և նյութական դրությունից, անկախ նրանից՝ ծնողների հետ ապրում են համատե՞ղ, թե՞ առանձին: Ուրեմն ժառանգատուի երեխաները ժառանգում են բոլոր դեպքերում, բացի Քաղ. օր. 1191 հոդ. նշվածներից:

Ըստ օրենքի ժառանգ է համարվում նաև ժառանգատուի այն երեխան, որը սահմանավորվել է իր կենդանության օրոք և ծնվել է նրա մահվանից հետո (Քաղ.օր. 1190 հոդ.):

Ժառանգատուի զավակներին հավասար իրավունքներով ժառանգում են նրա որդեգրած զավակները: Խոչ ժառանգատուի քոռները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:¹

Խորք տղաներն ու խորք աղջիկները խորք հոր և խորք մոր մահվանից հետո ժառանգ չեն համարվում: Իրենց հերթին խորք հայրն ու խորք մայրը ժառանգ չեն համարվում խորք զավակների մահվանից հետո: Նրանք կարող են ըստ օրենքի ժառանգ լինել, եթե որպես անաշխատունակի գտնվել են մահացածի խնամքին նրա մահվանից առաջ ոչ պակաս մեկ տարի:

Սակայն այստեղ կարիք կա որոշ պարզաբանում տալ խորք ծնողների և խորք զավակների մասին:

Խորք զավակը քաղաքացու ամուսնու՝ նախկին ամուսնությունից ունեցած այն զավակն է, որն ապրել է իր հետ համատեղ նույն հարկի տակ, և որի խնամքով ու դաստիարակությամբ զբաղվել է ինքը: ՈՒ-

¹ Հայկական ԽՍՀ 1964 թ. Քաղ. օր. 535 հոդ. ուժով ներկայացման իրավունքով ժառանգել կարող էին ոչ միայն ժառանգատուի քոռները, այլև ծոռները: ՀՀ 1998թ. քաղաքացիական օրենսգրքով ժառանգատուի ծոռներին ներկայացման իրավունքով ժառանգելու իրավունքը չի տրված:

թեմն խորք ծնողը խորք զավակի հետ արենակցական կապի մեջ չի գտնվում: Խորք տղան, խորք աղջկը և խորք հայրը, խորք մայրը գտնվում են ոչ թե արենակցական, այլ բարեկամական (խնամիական) կապի մեջ:

Քաղաքացու մահվանից հետո առաջին հերքի ժառանգ համար-վում է նաև նրա կենդանի մնացած սևուսինը: Ըստ որում՝ ամուսնու ի-րավունքով ժառանգել կարող է նա, ով ժառանգության բացման պահին ժառանգատուի հետ գտնվել է օրինական ամուսնության մեջ: Նկատի ունենք այն անձանց, որոնց ամուսնությունը գրանցված է քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման պետական մարմիններում, ինչպես նաև հայրենադարձների մինչև Հայաստան վերադառնալը արտասահմանյան երկրում կրոնական ծիսակատարություններով կամ նրանց ապրած երկրի օրենքներով ամուսնացած անձանց:

Հանգուցյալի հետ փաստական ամուսնական կապերի մեջ գտնվող անձը, անկախ նրա և հանգուցյալի միջև փաստական կապերի տևողությունից, իրավունք չունի ժառանգելու նրա գույքը ամուսնու իրավունքով: Սակայն նրա մահվանից հետո կենդանի մնացած ամուսնը ժառանգելու իրավունք ունի այն դեպքում, եթե փաստական ամուսնական հարաբերություններն առաջացել են նախքան ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1944թ. հուլիսի 8-ի Հրամանագրի ընդունումը և այդ փաստը հաստատվել է դատական կարգով՝ օրենքի պահանջների պահպանումով:

Ժառանգման իրավունքներ չի առաջացնում նաև դատարանի կողմից անվավեր ճանաչված ամուսնությունը: Միաժամանակ ամուսնների առանձին (ոչ համատեղ) ապրելը առանց ամուսնալուծության, կենդանի մնացած ամուսնուն չի գրկում ժառանգման իրավունքից:

Ժառանգատուի ամուսինն առաջին հերքի ժառանգ է հանդիսանում անկախ իր աշխատունակության աստիճանից: «Եռ 20-րդ դարակրին քաղաքացիական իրավունքի ոուս խոշոր մասնագետ Գ.Ֆ. Շերշենիչն է. ո գրում, թե «Արդարացի է ամուսիններին տալ ժառանգման փոխադարձ իրավունք, քանի որ նրանք մեկը մյուսի համար առավել մոտիկ անձինք են»¹:

¹ Г.Ф. Шершеневич, Учебник русского гражданского права, М., 1995, էջ 507:

Նախկին ամուսինն ամուսնու մահից հետո ժառանգելու իրավունքը կորցնում է, եթե ամուսնալուծությունն արդեն ձևակերպվել է քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման պետական մարմնում՝ ՔԿԱԳ համապատասխան բաժնում:

Անհրաժեշտ ենք համարում նաև ավելացնել, որ ժառանգատուի ամուսնու առկայությունն ազդրում է ոչ միայն ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակը որոշելու վրա, այլև ժառանգական գույքում ժառանգներից յուրաքանչյուրի բաժնի շափի վրա: Այդ էլ բացատրվում է նրանվ, որ ամուսնության ընթացքում վաստակած գույքը համարվում է ամուսինների ընդհանուր համատեղ սեփականությունը, որի մի մասը պատկանում է ժառանգատուի կենդանի մնացած ամուսնուն որպես սեփականատիրոջ. իսկ մահացածի գույքից բաժին պետք է ստանա նաև կենդանի ամուսինը որպես օրինական ժառանգ:

Ծնողները առաջին հերթի ժառանգ են հանդիսանում իրենց զավակների մահվանից հետո: Ըստ որում՝ մայրը բոլոր դեպքերում ժառանգ է հանդիսանում իր զավակի մահվանից հետո: Հայրը իր զավակի մահվանից հետո ժառանգելու իրավունք ունի, եթե երեխայի ծննդյան վկայականում ինքը նշված է որպես հայր կամ երեխայի կենդանության օրոք ինքը նշված է որպես հայր, կամ երեխայի կենդանության օրոք ինքը հայրություն է ընդունել Զազսի մարմիններին գրավոր դիմելու միջոցով կամ հայրությունը հաստատվել է դատական կարգով:

Ծնողներն առաջին հերթի ժառանգ են համարվում անկախ նրանից՝ անաշխատունակ են, թե՝ աշխատունակ¹:

Հարկ ենք համարում նաև նշել, որ խորք ծնողները խորք զավակների մահվանից հետո ժառանգ չեն համարվում, ինչպես որ խորք զավակներն իրավունք չունեն ժառանգել խորք ծնողների մահվանից հետո²:

¹ Հայկական ԽՍՀ 1923 թ. քաղ. օր. 418 հոդվածի ուժով մահացածի ժառանգ համարվում էին անաշխատունակ ծննդները, իսկ աշխատունակ ծնողները՝ ժառանգներ չեն համարվում: Ծնողների նկատմամբ այդ անարդարացի մոտեցումը վերացվեց հետագայում: Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 535 հոդվածի ուժով ծնողները (այդ թվում ողբեկողները) արդեն համարվում էին առաջին հերթի ժառանգներ անկախ աշխատունակության աստիճանից:

² Խորք հայր (խորք մայր) համարվում է երեխայի հարազատ մոր (հոր) նոր ամուսինը (կինը), եթե երեխան դաստիարակվել է նոր ծնողի ընտանիքում: Ուստի եթե այդի կնոջ նախկին ամուսնությունից ծնված երեխան նոր ամուսնու ընտանիքում չի եղել ու նրա խնամքի տակ չի գտնվել, ապա ամուսնու խորք երեխա չի համարվում, հայրն էլ նրա համար խորք ծնող չի համարվում:

Վերջապես ժառանգատուի թողները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով, փաստորեն՝ առաջին հերթի ժառանգմերի հետ:

Քաղ. օր 1217 հոդ. համաձայն՝ «**երկրորդ հերթի ժառանգմեր** են ժառանգատուի հարազատ եղբայրները և քույրերը»: Ըստ որում երկրորդ հերթի ժառանգմերը ժառանգման են իրավիրվում չորս դեպքերում.

ա) եթե բացակայում են առաջին հերթի բոլոր ժառանգները,

բ) եթե առաջին հերթի բոլոր ժառանգները չեն ընդունում ժառանգությունը,

գ) եթե առաջին հերթի բոլոր ժառանգները կտակարարի կողմից գրկվել են ժառանգությունից,

դ) եթե առաջին հերթի բոլոր ժառանգները օրենքի ուժով գրկվել են ժառանգելու իրավունքից (Քաղ. օր 1191 հոդ.):

Ի դեպ՝ նույն կանոններով է լուծվում հարցը հաջորդ հերթերի ժառանգներին ժառանգման իրավիրելիս:

Հայտնի է, որ ընդիհանուր հայր և ընդիհանուր մայր ունեցող եղայրներն ու քույրերը համարվում են **հարազատ եղբայրներ ու քույրեր**: Մինչդեռ, ընդիհանուր մայր, բայց տարբեր հայրեր ունեցողներն անվանվում են համամայր (կամ արգանդակից), իսկ ընդիհանուր հայր, բայց տարբեր մայրեր ունեցողներն են անվանվում են համահայր (կամ արյունակից):

Ինչպես երևում է Քաղ. օր. 1217 հոդվածից, քաղաքացու մահվանից հետո ժառանգ կարող են լինել միայն նրա հարազատ եղբայրներն ու քույրերը, իսկ համամայր և համահայր եղբայրներն ու քույրերը ժառանգ չեն համարվում: Եթե այսպիսի կանոն սահմանվեր առաջին անգամ, հեշտ կլիներ հաշտվել այդ կանոնի հետ: Բայց քանի որ ոչ միայն Հին հայ իրավունքում, այլև խորհրդային օրենսդրությամբ ժառանգ համարվել են ոչ միայն հարազատ, այլև արյունակից ու արգանդակից եղբայրներն ու քույրերը¹, ուստի ՀՀ Քաղ. օր. 1217 հոդվածի կանոնը սահմանափակում է ՀՀ քաղաքացիների իրավունքները, ուրեմն և համարվում է նահանջ Հայաստանի քաղաքացիական իրավունքի նվաճումներից: Տեղին է նաև հիշեցնել, որ Խորհրդային Հա-

¹ Տե՛ս Հին հայ իրավունքի հուչարձաններ Սխիքար Գոշի «Դատաստանագիրը», Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրը», ինչպես նաև Հայկական ԽՍՀ 1923 թ. քաղ. օր. 418 հոդվածը, Հայկական ԽՍՀ 1964 թ. քաղ. օր. 535 հոդվածը:

յաստանի օրենսդրությամբ ժառանգման հարցում երբեք որևէ արտոնություն չի սահմանվել հարազատ եղբայրների ու հարազատ քույրերի համար՝ համահայր ու համամայր եղբայրների ու քույրերի համեմատությամբ։ Նրանք բոլորը ժառանգել են հավասար հիմունքներով։

Անցած տասնամյակներում իրավաբանական գրականության մեջ միայն մեկ անգամ է ակնարկ եղել, ըստ որի, իբր համահայր (արյունակից) եղբայրներն ու քույրերը, ինչպես նաև համամայր (արգանդակից) եղբայրներն ու քույրերը ժառանգում են մեկը մյուսի մահվանց հետո միայն «եթե չկան հարազատ եղբայրներ ու քույրեր»¹։ Սակայն ի հիմնավորումն այս տեսակետի՝ հեղինակը ոչ մի փաստարկ չի բերել, բնականաբար և չի ունեցել կողմնակիցներ։

Նշանակում է՝ որպես ըստ օրենքի ժառանգներ՝ եղբայրների ու քույրերի հարազատ կամ համամայր կամ համահայր լինելը իրավական նշանակություն չպետք է ունենա։ Ուստի եթե ժառանգության բացման պահին լինում են միայն ժառանգատուի եղբայրներն ու քույրերը, ապա անկախ նրանց՝ հարազա՞տ են նրանք, թե՝ համամայր կամ համահայր, պետք է ժառանգեն հավասար հիմունքներով։

Մահացածի եղբայրը կամ քույրը լինելու հանգամանքը հավաստվում է նրանց ծննդյան վկայականների հիման վրա, որոնցից երևում է նրանց հարազատ, համահայր կամ համամայր լինելը։ Այստեղ առանձնահատկությունը թերևս կայանում է արենակցական կապի հաստատման մեջ։ Այսպես, եթե արգանդակից եղբայրների ու քույրերի արենակցական կապը հաստատվում է միայն նույն մորից ծագած լինելու հանգամանքով, ապա արյունակից եղբայրների ու քույրերի արենակցական կապը կարող է հաստատվել հետևյալ դեպքերում։

ա) եթե նրանց հայրը իրենց մայրերի հետ գտնվել է գրանցված ամուսնության մեջ և գրանցված է իրենց ծննդյան վկայականներում,

բ) եթե նրանց հայրը թեկուզն իրենց մայրերի հետ գրանցված ամուսնության մեջ չէ, բայց որպես հայր գրանցվել է սեփական դիմումի հիման վրա,

գ) եթե հայրությունը հաստատվել է դատական կարգով։

Հատուկ պարզաբանման կարիք ունի խորք քույրերի ու եղբայրների հարցը։ Խորք համարվում են նրանք, ովքեր ծնվել են տարբեր ծնողներից, որոնք գտնվել են տարբեր ամուսնությունների մեջ, բայց

¹ Ст. Г.Н.Амфитеатров, Право наследования в СССР, юризданет, 1946, т. 15:

մեծացել են միևնույն ընտանիքում: Օրինակ, եթե երեխա ունեցող այրի կինը ամուսնանում է տղամարդու հետ, որը այլ ամուսնությունից երեխա ունի և իր երեխան ու այդ երեխան ապրում են միևնույն ընտանիքում, ապա նրանք համարվում են խորք եղբայրներ ու քույրեր: Եվ ինչպես երևաց, նրանց միջև արենակցական կապ չկա, ուստի մեկը մյուսի մահվանից հետո նրանք ժառանգ համարվել չեն կարող:

Ժառանգատուի եղբայրների ու քույրերի կրեխաները ևս ժառանգում են ներկայացնան իրավունքով, եթե ժառանգության բացման պահին կենդանի չեն նրանց այն ծնողը, որը կժառանգեր, եթե կենդանի լիներ (Քաղ.օր. 1217 հոդվ.):

Եղբորդ հերթի ժառանգներ համարվում են ժառանգատուի ինչպես հայրական, այնպես էլ մայրական կողմի պապը և տատը: Վերջիններս իրենց բոռների մահվանից հետո ժառանգ են համարվում, եթե չկան առաջին և երկրորդ հերթի ժառանգներ, եթե նրանք մեկուսացված են ժառանգությունից, նրանք չեն ընդունել ժառանգությունը կամ հրաժարվել են այն ընդունելուց: Նշանակություն չունի ոչ պապի ու տատի աշխատունակության աստիճանը, ոչ նրանց նյութական վիճակը, ոչ էլ բոռների հետ նրանց գործնական կապերի առկայությունը կամ բացակայությունը:

Ժառանգատուի մոր գծով պապն ու տատը բոռների մահվանից հետո օրինական ժառանգներ են հանդիսանում բոլոր դեպքերում, իսկ հոր գծով պապն ու տատը բոռների մահվանից հետո ժառանգ են հանդիսանում, եթե հայրությունն իրավաբանորեն ծևակերպված է: Մինչդեռ մայրական գծով պապն ըստ օրենքի ժառանգ չի համարվում, եթե նա բոռան մոր հետ իրավաբանական հարաբերությունների մեջ չի գտնվել, չի հաստատվել հայրությունը նրա նկատմամբ:

ՀՀ բաղաքացիական օրենսգրքով ընդարձակվել է ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակը: Քաղ. օր. 1219 հոդ. համաձայն՝ **Եղբորդ հերթի ժառանգներ** են համարվում ժառանգատուի ծնողների եղբայրները և քույրերը (հորեղբայրները, հորաքույրները, մորեղբայրները, մորաքույրները): Սա ՀՀ Քաղ. օր. Էական նորություններից է: Ինչպես երևում է, էականորեն ընդարձակվել է ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակը: Դրանով օրենսդիրը հետապնդում է որոշակի նպատակ՝ քաղաքացու ունեցվածքը նրա մահվանից հետո պետք է մնա նրա մերձակոր ազգականներին, իսկ վերջիններիս բացակայության դեպքում՝ այլ ազգականների: Ավելացնենք, որ ժառանգատուի հորեղ-

բայրների, հորաքույրների, մորեղբայրների և մորաքույրների երեխաները ժառանգում են ներկայացման իրավունքով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում որդեգրվածն ու նրա երեխաները մի կողմից, որդեգրողն ու նրա ազգականները՝ մյուս կողմից, հավասարեցվում են ժագումով ազգականներին՝ արյունակից ազգականներին (Քաղ. օր. 1223 հոդ.): Ուստի որդեգրվածը և նրա երեխաները, ըստ օրենքի, չեն ժառանգում որդեգրվածի հարազատ ծնողների և ըստ ժագման նրա այլ ազգականների մասից հետո:

Այստեղ էլ արվում է մի էական բացառություն: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 126 հոդվածը նախատեսում է երեխայի հարազատ ծնողներից մեկի հետ իրավահարաբերությունների պահպանման հնարավորություն (կետ 3): Այսպես, եթե որդեգրումը կատարվում է մեկ անձի կողմից և որդեգրողը տղամարդ է, ապա նոր ցանկությամբ կարող են մոր և նրա ազգականների նկատմամբ պահպանվել իրավունքներ և պարտականություններ: Իսկ եթե որդեգրողը կին է, ապա հոր ցանկությամբ իրավունքներ և պարտականություններ կարող են պահպանվել հոր և նրա ազգականների նկատմամբ: Կարող են իրավահարաբերություններ պահպանվել նաև պայի ու տատի և քոռների միջև, եթե որդեգրողը չի առարկի դրա դեմ: Բնականաբար, սա վերաբերվում է նաև ժառանգման իրավունքներին և պարտականություններին:

Տեղին է նշել, որ երեխաները, որոնք որդեգրվել են այն անձի մահվանից հետո, որի գույքը ժառանգելու իրավունք ունեցել են, չեն կորցնում ոչ ըստ օրենքի, ոչ ըստ ներկայացման իրավունքի ժառանգելու իրավունքը, քանի որ ժառանգության բացման ժամանակ իր ծնողը համարվող ժառանգատուի հետ իրավահարաբերությունները դադարած չեն եղել¹:

Որդեգրումը վերացնելը կամ այն անվավեր ճանաչելը դադարեցնում են որդեգրողի ու որդեգրվածի փոխադարձ իրավունքներն ու պարտականությունները, միաժամանակ վերականգնվում են երեխայի իրավունքներն ու պարտականություններն իր ծնողների և մյուս արյունակից ազգականների միջև: Դրանով իսկ վերականգնվում են նաև նրանց մեկը մյուսից մահանալուց հետո ժառանգելու իրավական հիմքները:

¹ Ст. Гражданское право, т. 3, учебник, М., 1998, изд. Проспект, с. 533:

Որդեգրումից պետք է տարբերել խնամատարության (պատրոնատի) կարգով դաստիարակության համար երեխային ընտանիք ընդունելը, որ Հայաստանում թույլատրվում է սկսած 1936 թվականից, սակայն անցած տասնամյակների ընթացքում գրեթե չի կիրառվել։ Ներկայումս խնամատարության արդյունքում ձևավորված խնամատար ընտանիքի ծնողների և հոգեզավակների միջև ժառանգման հարաբերություններ չեն առաջանում։

Խնամատարության հիմքում ընկած է երեխային դաստիարակության վերցնող անձի և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև կնքված պայմանագիրը։ Խնամատարության ուժով խնամատարի (պատրոնի) և խնամակալության վերցված երեխայի հոգեզավակների միջև ոչ մի արենակցական կամ նրան հավասարեցված հարաբերություններ չեն առաջանում, այնպես, ինչպես այդպիսիք չեն առաջանում խնամակալի ու խնամարկյալի և հոգաբարձուի ու խնամարկյալի միջև։

Յուրաքանչյուր հերթի շրջանակներում ըստ օրենքի ժառանգմները ժառանգման հրավիրվում են միաժամանակ, ժառանգությունն է նրանց միջև բաժանվում է հավասարապես։

Սակայն ըստ օրենքի ժառանգմների շրջանակը սրանով չի սահմանափակվում։ Ըստ օրենքի ժառանգմների թվին են պատկանում նաև այն **անաշխապունակ անձինք**, ովքեր մինչև ժառանգատուի մահն առնվազն մեկ տարի գտնվել են նրա խնամքի ներքո (Քաղ. օր. 1220 հոդ.)։ Սակայն օրենսդիրը նման անձանց որոշակի հերթի չի դասում։ Նրանք ժառանգում են որոշակի պայմանների առկայության դեպքում ու կարգով։ Հարկ ենք համարում նշել, որ անաշխատունակության հասկացությունը քաղաքացիական օրենսդրության մեջ բացահայտված չէ, ուստի այդ հարցը լուծվում է կենսարոշակային օրենսդրությամբ նախատեսված չափանիշներով։ Քաղաքացիական օրենսդրությամբ միայն թվարկված են անաշխատունակ խնամառուները։

Քաղաքացիական օրենսդրության համաձայն անաշխատունակ խնամառու համարվում են անշափահասները, տասնուր տարեկանից քարձր տարիքի սովորողները՝ մինչև ցերեկային ուսուցման ձևով ուսումնական հաստատություններում ուսման ավարտը, սակայն ոչ ավելի, քան մինչև քսաններեք տարեկան դառնալը, եփունիինգ տարեկանից մեծ կանայք և վարսուն տարեկանից մեծ տղամարդիկ, բոլոր

խմբերի հաշմանդամները (Քաղ. օր. 1081 հոդ. կետ 2)¹: Միայն ավելացնենք, որ ժառանգատուի խնամառուն դառնում է նրա օրինական ժառանգը՝ անկախ նրանց միջև ազգակցական կամ այլ մոտիկությունից: Եթե նա նույն քաղաքացու մահվանից հետո համարվում է նաև օրինական ժառանգ ազգակցական մոտիկության ուժով, ապա նրան իրավունք է տրվում կատարել այդ հարաբերությունների ընտրություն:

Ժառանգատուի խնամքի տակ գտնվող պետք է համարել այն անաշխատունակ անձանց, ովքեր գտնվում են ժառանգատուի լրիվ խնամքի տակ կամ նրանից ստանում են այնքան օգնություն, որը նրա համար եղել է գոյության հիմնական և մշտական աղբյուրը։ Նյութական օգնության առանձին ոչ պարբերական դեպքերը չեն կարող հիմք հանդիսանալ անձանց համարելու ժառանգատուի խնամքի տակ գտնվող և չեն առաջացնում ժառանգություն ստանալու իրավունք։

Անաշխատունակ անձանց հարցում նշանակություն ունի կենսաբոշակային տարիքի հասնելու և հաշմանդամ դառնալու փաստը և ոչ թե փաստորեն կենսաբոշակ ստանալը: Ըստ որում, ընդհանուր կենսաբոշակային տարիքի հասնելուց հետո աշխատանքային գործունեությունը շարունակելը անձին չի գրկում անաշխատունակ համարվելու իրավունքից:

Անաշխատունակ անձանց թվում կարող են լինել մահացածի ըստ օրենքի ժառանգների թվին չպատկանող ազգականներ, ինչպես նաև ազգական չհամարվող այլ անձինք:

Որպես անաշխատունակի ժառանգելու իրավունք ունեցող ճանաչելու համար չի պահանջվում, որ անձը անպայման մահացածի

¹ Խոսելով հաշմանդամության խմբին մասին, պետք է նշել, որ հաշմանդամության առաջին խմբին դասվում են նրանք, ովքեր ոչ միայն ամրողությամբ կորցրել են աշխատունակությունը, այլև կարիք ունեն կողմնակի խնամքի: Հաշմանդամության երկրորդ խմբին դասվում են նրանք, ովքեր լիիվ կորցրել են աշխատունակությունը, սակայն կողմնակի խնամքի կարիք չունեն: Երրորդ խմբի հաշմանդամները աշխատունակությունը որոշ չափով կորցրած ամենինք են: Սակայն հայտնի է, որ երրորդ խմբի գրեթե բոլոր հաշմանդամները, չնշեն բացառությամբ, աշխատում են: Ելենիով դրանից է, իրավաբանական զրականության մեջ կարծիք է հայտնվել, որ հիմքեր չկան երրորդ խմբի հաշմանդամներին և ժառանգման իրավունքի տեսակետից համարել անաշխատունակ և իրավունք տալ ժառանգելու որպես այդպիսին (տե՛ս **В.И.Серебровский**, *Очерки советского наследства венского права*, 1953, էջ 73): Այս տեսակետը քննադատել և անբնույնելի են համարել **Ա.Ա.Ֆայզչանը**, **Դ.Ե.Օրյովսկին**, **Բ.Ս.Ալտիմոնովը**, **Կ.Ա.Գրավեն**, որոնց հետ շիմանձայնվելու հիմքեր մենք ևս չենք գտնում:

հետ համատեղ ապրած լինի: Նա կարող է ապրած լինել այլ բնակարանում, այլ շենքում, անզամ՝ այլ բնակավայրում: Ժառանգատուի խնամքի ներքո գտնվող անաշխատունակ անձինք ըստ օրենքի ժառանգների առկայության դեպքում ժառանգում են այն հերթի ժառանգների հետ միասին, որոնք ժառանգման են հրավիրվում (Քաղ. օր. 1220 հոդ.): Իսկ եթե չեն լինում որևէ հերթի ժառանգներ, ապա անաշխատունակ անձինք ժառանգման են հրավիրվում որպես առաջին հերթի ժառանգներ¹: Այս հարցում, թերևս, ավելի ճիշտ է արտահայտվում պրոֆ. Ե. Ա. Պոսսեն, գրելով, որ «եթե չկան ոչ առաջին, ոչ էլ երկրորդ հերթի ժառանգներ, ապա ժառանգությունն ամբողջությամբ անցնում է խնամառուին²: Իրականում, ինչպես նշում է պրոֆ. Օ.Ս. Խոֆֆեն, անաշխատունակ խնամառուներին կարելի է մտցնել առաջին հերթի ժառանգների թվում, ինչպես նախատեսված էր Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 418 հոդվածով, կամ մտցնել որևէ հերթի ժառանգների թվի մեջ: Բայց նրանց ժառանգների առաջին հերթի մեջ ընդգրկելիս կարող է այնպիսի վիճակ ստեղծվել, որ ժառանգատուի հետ արենակցական կապերի մեջ չգտնվող միակ խնամառուն իրականում ժառանգելուց կհեռացներ մյուս հերթի ժառանգ համարվող ազգականներին (Եղբայրներին, քույրերին, պապին, տատին և այլն):

Նշանակում է՝ ժառանգատուի մոտիկ ազգականների շահերից եներպ, չի կարելի անաշխատունակ խնամառուներին մտցնել օրինական ժառանգների առաջին հերթի մեջ: Սակայն նրանց չի կարելի մտցնել նաև ժառանգների հաջորդ հերթերի մեջ, քանի որ առաջին հերթի ժառանգներից որևէ մեկի առկայության դեպքում անաշխատունակ խնամառուն կզրկվեր ժառանգատուի մահվանից հետո անհրաժեշտ նյութական օգնություն ստանալուց: «Գոյուրյուն ունեցող կարգի նպատակահարմարությունը հենց կայանում է նրանում, որ խնամառուները չեն կարող ժառանգումից հեռացնել ժառանգատուի մոտիկ ազգականներին, քանի որ նրանք չեն մտնում ժառանգների որևէ հերթի մեջ, բայց և ժառանգատուի մոտիկ ազգականներն էլ չեն կարող ժառանգությունից հեռացնել խնամառուներին, որոնք ժառանգում են փաստորեն իրավիրված ժառանգների հետ և նրանց հա-

¹ Ст. Гражданское право, т.3, учебник, М., 1998, изд. Проспект, £ 532:

² Ст. Советское гражданское право, т.2 изд. ЛГУ, 1971, £ 500:

վասար հիմունքներով»¹:

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Ո-Դ Քաղ.օր.-ը սահմանել է ըստ օրենքի ժառանգմերի յոթ հերթ, այսինքն՝ ժառանգմերի անհամեմատ լայն շրջանակ, քան կա Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ:

Անշուշտ, ժառանգման հարցերի ճիշտ լուծման համար էական նշանակություն ունի ժառանգական զանգվածի շրջանակի ճիշտ որոշումը: Մասնավորապես, կարևոր է ամուսինների ընդհանուր համատեղ սեփականության մեջ նահացած ամուսնու բաժնի որոշումը, քանի որ ժառանգություն բացվում է նաև նրա այդ բաժնի նկատմամբ: Այդ հարցում հստակություն նայցնելու նպատակով Քաղ. օր. 1222 հոդվածը սահմանում է, որ «կտակի կամ օրենքի ուժով ժառանգատուի ամուսնուն պատկանող ժառանգման իրավունքը չի վերաբերում գույքի այն նասի նկատմամբ նրա իրավունքին, որը համատեղ ձեռք է բերվել ժառանգատուի հետ ամուսնության ընթացքում և ամուսինների համատեղ սեփականությունն է»²: Նահացած ամուսնու բաժինը ամուսինների ընդհանուր համատեղ սեփականություն համարվող գույքում որոշվում է Քաղ. օր. 201 հոդ. համապատասխան և մտնում է ժառանգական զանգվածի մեջ:

Քաղ. օր. 1215 հոդ. համաձայն՝ ըստ օրենքի ժառանգմերը ժառանգման են իրավիրվում քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված հերթականությամբ: Ըստ որում՝ «յուրաքանչյուր հաջորդ հերթի ժառանգմերը ժառանգման իրավունք են ձեռք բերում նախորդ հերթի ժառանգմերի բացակայության, նրանց ժառանգությունից մեկուսացնելու (պետք է լինի մեկուսացված լինելու - Գ.Ն.), նրանց կողմից ժառանգությունը չընդունելու կամ ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքերում»:

Վերջապես, նոյն հերթի ժառանգմերը գույքը ժառանգում են հավասար բաժիններով:

Անհրաժեշտ ենք համարում նաև նշել, որ ՀԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր.

¹ Տես О.С. Իօֆֆե, Советское гражданское право, т.3, էջ 303:

² Մեր կարծիքը Քաղ. օր. 1222 հոդվածի շարադրանքն անհաջող է: Այստեղ խոսքը ոչ քեզ զմուն է կենդանի ամուսնու ժառանգման իրավունքը ընդհանուր համատեղ սեփականության մեջ տվյալ ամուսնու ունեցած իրավունքին վերաբերելուն, այլ նրան, որ ժառանգատուի ամուսնուն պատկանող ժառանգման (և ոչ ժառանգության) իրավունքը չի շշափում, չի դիմացում ամուսնության ընթացքում ժառանգատուի հետ համատեղ ձեռք բերված ամուսինների ընդհանուր սեփականության բաժնի նկատմամբ մրա իրավունքը:

536 հոդվածով սահմանված էր ըստ օրենքի ժառանգների՝ ժառանգական գույքում ունեցած բաժինների հավասարության սկզբունքից շեղվելու հնարավորություն: Այդ հոդվածի համաձայն՝ սովորական տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաներն անցնում էին ըստ օրենքի այն ժառանգներին, ովքեր մինչև ժառանգատուի նահր առնվազն մեկ տարի ապրել էին նրա հետ համատեղ, անկախ նրանց հերթից ու ժառանգության բաժնից:

Սակայն ՀՀ 1998թ. քաղաքացիական օրենսգիրը ժառանգատուի որդ ժառանգական գույքը դիտում է որպես մի ամբողջական զանգված՝ միևնույն իրավական կարգավիճակով: Միաժամանակ Քաղ. օր. 1249 հոդվածի համաձայն՝ վճարման ենթակա, սակայն քաղաքցու կյանքի օրոք տարբեր պատճառներով չստացված աշխատավարձի, կենսաբոշակների, նպաստների և կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարներն ստանալու իրավունքը պատկանում է մահացածի ընտանիքի անդամներին, ինչպես նաև նրա խնամքի ներքո գտնվող անաշխատունակ անձանց: (Այս մասին տես սույն գրքի 6-րդ գլուխ 8-րդ պարագաֆը):

§ 2. Ժառանգումը ներկայացման իրավունքը

Ըստ օրենքի ժառանգների թվում ուրույն տեղ են գրավում ըստ օրենքի որոշ ժառանգների զավակները, որոնք ժառանգում են, այսպես կրչված, ներկայացման իրավունքով: Հայաստանի Հանրապետության գործող քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն ներկայացման իրավունքով ժառանգել կարող են միայն ըստ օրենքի որոշ ժառանգների երեխաները և այն էլ օրենքով նախատեսված մի շարք պայմանների առկայության դեպքում: Խոսքը վերաբերում է ժառանգատուի քողովներին, ժառանգատուի քույրերի ու եղբայրների երեխաներին, ինչպես նաև ժառանգատուի հորաքույրների, հորեղբայրների, մորաքույրների, մորեղբայրների երեխաներին: Այդ անձինք ժառանգում են ներկայացման իրավունքով, այսինքն՝ եթե ժառանգության բացման պահին նրանց ծնողները կենդանի չեն, վերջիններիս փոխարեն հանդիս են զայխ նրանց երեխաները, պայմանով, եթե նրանց ծնողները կենդանի լինեին՝ իրենք կժառանգեին:

Ներկայացման իրավունքով ժառանգելու ինստիտուտը մտցվել է Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղաքացիական օրենսգրքով: Այդ օրենսգր-

թի համաձայն՝ ներկայացման իրավունքով ժառանգել կարող էին ինչպես ժառանգատուի բոռները և ծոռները, այնպես էլ որդեգրվածի վայրընթաց գծով ազգականները:

Ծոռները և ծոռները, որպես ըստ օրենքի հնարավոր ժառանգներ, նշվեցին նաև Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1945թ. մայիսի 22-ի հրամանագրում, սակայն նրանք մյուս ժառանգների հետ համահավասար չին ժառանգում: Նրանք ժառանգել կարող էին միայն որոշակի պայմանների առկայության դեպքում և հատուկ կարգով, որոնք էլ կազմում են ներկայացման իրավունքով ժառանգելու հուրյունը:

Ավ արդեն 1945թ. մայիսի 22-ից Հայկական ԽՍՀ քաղ. օր. 418 հոդվածն ստացավ հետևյալ խմբագրությունը. «Եթե ժառանգատուի երեխաններից որևէ մեկը մահանա նախքան ժառանգությունը բացվելը, նրա ժառանգական բաժինն անցնում է նրա երեխաններին՝ ժառանգատուի քոռներին, իսկ վերջիններիս մահվան դեպքում՝ նրանց երեխաններին՝ ժառանգատուի ծոռներին»:

Հայկական ԽՍՀ 1964 թ. քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն՝ ժառանգատուի քոռները և ծոռները ևս ըստ օրենքի ժառանգներ էին հանդիսանում, եթե ժառանգության բացման պահին կենդանի չէր նրանց ծնողներից նա, ով ժառանգ կլիներ (535 հոդ.): Իսկ ահա ՀՀ գործող քաղ. օր. 1221 հոդվածն ազդարարում է. «Մինչև ժառանգության բացումը մահացած ըստ օրենքի ժառանգի բաժինն անցնում է նրա երեխաններին (ներկայացման իրավունքով ժառանգություն) և նրանց միջև բաշխվում է հավասարապես»¹:

Ինչպես նկատում ենք, ժառանգատուի ծոռներն այլևս չունեն ներկայացման իրավունքով ժառանգելու իրավունք: Սակայն ըստ օրենքի ժառանգների շրջանակն զգալիորեն ընդարձակվելու պայմաններում ավելանում է նաև ներկայացման իրավունքով ժառանգների շրջանակը:

Ներկայացման իրավունքով ժառանգման հրավիրվող անձինք դասվում են ըստ օրենքի ժառանգների թվին: Նրանք ժառանգման հրավիրվում են միայն այն դեպքում, եթե ժառանգը, որը ժառանգման կիրավիրվեր, եթե կենդանի լիներ, մահացել է ժառանգատուից առաջ:

¹ Հարկ է նշել, որ Քաղ. օր. 1221 հոդվածում փակագծում պետք է նշվեր «ներկայացման իրավունքով ժառանգում» և ոչ «ներկայացման իրավունքով ժառանգություն»:

Տվյալ դեպքում առաջինը մահացածի զավակները հանդիս են գալիս իրենց ծնողի փոխարեն:

Քաղաքացի Կարապետյանն իր բնակելի տունը կտակել է կրտսեր որդուն՝ Արքուրին: Նրա ավագ որդին՝ Վալերին, մահացել էր մինչև հոր մահը: Վալերին ուներ երկու երեխա՝ Աննան՝ 16 տարեկան և Վահանը՝ 14 տարեկան: Սրանց մայրը՝ Անուշը, իր երեխաների՝ Կարապետյանի անշափահաս թռոների գույքային շահերը պաշտպանելու նպատակով հայց է ներկայացրել դատարան՝ ժառանգությունից նրանց հասանելիք պարտադիր բաժինը պահանջելու մասին:

Դատարանը բավարարել է մոր պահանջը՝ վճռում նշելով, որ ժառանգատուի թռոները ոչ թե պարտադիր բաժին ստանալու իրավունք ունեն, այլ նրանք որպես ժառանգատուի որդու՝ Վալերիի զավակները, իրավունք ունեն ստանալ իրենց հորը հասանելիք բաժինը և այն է՝ ներկայացման իրավունքով:

Վերադաս դատարանը վերանայել է առաջին ատյանի դատարանի վճիռը, քանի որ այն հակասում է օրենքին:

Քաղ.օր. 1221 հոդվ. համաձայն՝ ներկայացման իրավունքը գործում է միայն ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում:

Նախկինում ներկայացման իրավունքով ժառանգում էին միայն ժառանգատուի թռոներն ու ծոռները: Այժմ արդեն ներկայացման իրավունքով ժառանգել կարող են ինչպես ժառանգատուի թռոները (Քաղ. օր. 1216 հոդ.), այնպես էլ ժառանգատուի եղբայրների ու քույրերի երեխաները (Քաղ. օր. 1217 հոդ.), ժառանգատուի հորեղբայրների, հորաքույրների, մորեղբայրների, մորաքույրների երեխաները (1219 հոդ.): Չնայած օրենքում այդ մասին ուղղակի ասված չէ, բայց այդ նույն օրենքի ոգուց անմիջականորեն բխում է, որ տվյալ հերքի բոլոր ժառանգների բացակայության դեպքում, եթե ժառանգելու իրավունք ունեն տվյալ հերքի ժառանգի զավակները, հաջորդ հերքի ժառանգները ժառանգման չեն իրավիրվում: Բայց քանի որ ժառանգների զավակները միշտ չեն, որ ժառանգելու իրավունք են ունենում և իրավիրվում են ժառանգման, ուստի օրենքը նրանց չի հիշատակում հանապատասխան հերքի ժառանգմերի ցուցակում:

Ներկայացման իրավունքով ժառանգելու իրավունք ունեցող անձանց առկայությունը ժառանգատուին չի գրկում իր գույքի տնօրինման նպատակով համապատասխան կարգադրություն անելու, այսինքն՝ կտակ կազմելու իրավունքից:

Այսպիսով, ներկայացման իրավունքով ժառանգությունների իրավուն-

ըստ պայմանավորված է նրանց ծնողների առկայությունով: Եթե ժառանգատուն նահանում է և ժառանգության բացման պահին առկա են լինում նրա զավակները, ապա վերջիններիս զավակների՝ այսինքն ներկայացման իրավունքով ժառանգելու իրավունք ունեցող բոռների, ժառանգման իրավունքի մասին խոսք լինել չի կարող: Իսկ եթե ժառանգության բացման պահին արդեն մահացած է լինում ժառանգատուի զավակը, որը երեխաներ ուներ, այդ երեխաները, ներկայացնելով իրենց մահացած ծնողին, նրան հասանելիք բաժինն ստանալու իրավունքն են ձեռք բերում: Բացատրենք օրինակով:

Քաղաքացի Ա.-ն ուներ երեք զավակ, որոնք բոլորն ել ամուսնացած էին և իրենց հերթին ունեին զավակներ: Ավագ որդին, որ երեք երեխաներ ուներ, մահացել էր մեկ տարի առաջ: Մահացավ նաև Ա-ն: Նրա գույքը ժառանգելու համար պետք է իրավիրվեն մահացածի ամուսինը և երեք երեխաները, որոնցից յուրաքանչյուրին կհասնի ժառանգական գույքի մեկ քառորդը: Սակայն, քանի որ Ա.-ի ավագ որդին մահացել էր իրենից առաջ, ուստի մահացած որդու բաժինը (ժառանգական զանգվածի մեկ քառորդը) ժառանգելու համար պետք է իրավիրվեն նրա երեք երեխաները՝ ժառանգատուի բոռները: Վերջինները կստանան իրենց ծնողին հասանելիք բաժինը՝ ժառանգական ողջ զանգվածի մեկ քառորդը: Այսինքն՝ նրանցից յուրաքանչյուրին կհասնի մեկ քառորդի մեկ երրորդ մասը, որը հավասար կլինի ընդհանուր ժառանգական զանգվածի մեկ տասներկուերրորդին:

Ներկայացման իրավունքով չեն կարող ժառանգել ժառանգությունից մեկուսացված կամ ժառանգատուի կողմից ժառանգությունից գրկված ըստ օրենքի ժառանգի երեխաները (Քաղ. օր. 1221 հոդ. կետ 2): Այդ բացատրվում է նրանով, որ երեխաները ժառանգում են իրենց այն մահացած ծնողին հասանելիք բաժինը, որը կժառանգեր, եթե կենդանի լիներ: Իսկ այս դեպքում խոսքը վերաբերում է այն ծնողներին, որոնք, եթե կենդանի լինեին, իրենք չեն կարող ժառանգել մահացածի գույքը՝ Քաղ. օր. 1191 հոդ. կանոնների համաձայն:

Ներկայացման իրավունքով ժառանգում տեղի է ունենում միայն ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում և չի կիրառվում ըստ կտակի ժառանգման դեպքում: Ուստի մինչև ժառանգությունը բացվելը ժառանգատուի կտակում նշված երեխաներից մեկի մահվան դեպքում ըստ կտակի նրան հասանելիք բաժինը ներկայացման իրավունքով նրա երեխաներին (այսինքն՝ ժառանգատուի բոռներին) չի անցնում:

ԳԼՈՒԽ 63.

ԺԱՌԱՆԳՈՒՅՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ

§ 1. Ժառանգության ըմբումման հասկացությունը: Ժառանգության ընդունման համակարգը

Ժառանգության բացման պահին ըստ կտակի կամ ըստ օրենքի ժառանգը ձեռք է բերում ժառանգելու իրավունք: Այդ իրավունքը նա ձեռք է բերում իր կամքից անկախ: Սակայն ժառանգելու իրավունքը կամ ժառանգման իրավունքը և ժառանգումը նույնը չեն: Ժառանգելու իրավունքը միայն այն իրավաբանական հարաբերությունների մեջ մտնելն է, որոնց համակցությունը կազմում է ժառանգություն և ոչ թե ժառանգման հարաբերությունների մեջ մտնելը: Ժառանգության բացման պահից ժառանգելու իրավունք ունեցող անձը դեռևս չի կարող համարվել այն հարաբերությունների սուբյեկտը, որում գտնվել է ժառանգատուն: Նա դեռևս չունի ոչ սեփականության իրավունք, ոչ պահանջի իրավունք, ոչ գրավի իրավունք և ոչ մեկ այլ իրավունք՝ նրանցից, որոնք պատկանել են ժառանգատունին:

Որպեսզի ժառանգը ժառանգման իրավունքների ու պարտականությունների սուբյեկտ դառնա, նա պետք է ընդունի ժառանգությունը: Ըստ պրոֆ. Գ. Շերշենիկի¹, ժառանգության ընդունում ասելով՝ հասկացվում է ժառանգման իրավիրված այն անձի մտադրությունների արտահայտությունը, ով իրավիրվել է ժառանգման մտնելու իրենց ամբողջությամբ ժառանգություն կազմող բոլոր իրավաբանական հարաբերությունների մեջ¹:

Ժառանգման իրավիրված օրինական ժառանգմերը ձեռք են բերում բացված ժառանգությունն ընդունելու իրավունք: Իսկ այդ իրավունքի իրականացումը կախված է ժառանգից: Նա կարող է ընդունել ժառանգությունը կամ իրաժարվել այն ընդունելուց: Միայն ժառանգությունն ընդունելու ժամանակվանից և ժառանգը դառնում ժառանգության կազմում գտնվող գույքի սեփականության իրավունքի սուբյեկտ, պարտապան ու պարտատեր այն պարտավորություններով, ո-

¹ Г.Ф. Шершненевич, Учебник русского гражданского права, М., 1995, էջ 511-512:

բոնց հետ կապված է եղել ժառանգատում:

Այսպիսով, ժառանգության բացման պահին առաջանում է ժառանգական իրավահարաբերություն, որի իրավաբանական բովանդակությունն են կազմում ժառանգման հրավիրված ըստ օրենքի կամ ըստ կտակի ժառանգի իրավունքը՝ ընդունել ժառանգությունը կամ հրաժարվել նրանից. և այդ իրավունքին հակադրված բոլորի և յուրաքանչյուրի պարտականությունը՝ ձեռնպահ մնալ ժառանգի կողմից իր իրավունքներն իրականացնելուն խանգարող որևէ գործողություն կատարելուց:

Ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը սուբյեկտիվ քաղաքացիական իրավունք է, որի բովանդակությունն իր մեջ ներառնում է ժառանգությունն ընդունելու կամ ժառանգությունից հրաժարվելու հնարավորությունը: Ուրեմն ժառանգը, որը հրավիրվում է ժառանգման, ժառանգատուի հնարավոր իրավահաջորդն է, իսկ այն ժառանգը, ով ընդունել է ժառանգությունը, ժառանգատուի իրական իրավահաջորդն է: Վերջապես, այն ժառանգը, ով հրաժարվել է ժառանգությունն ընդունելուց, այն անձն է, ով մեկընդմիշտ հեռացվել է տվյալ ժառանգական իրավահաջորդությունից:

Ավելացնենք, որ ժառանգության ընդունում չեն համարվում ժառանգման հրավիրված անձի այն գործողությունները, որոնք միայն ուղղված են ժառանգական գույքը պահպանելուն և ոչ թե վկայում են ժառանգությունն ընդունելու ժառանգի ուղղակի ցանկության մասին (օրինակ, գույքը պահպանողի պարտականություններ ստանձնելը):

Ժառանգությունն ընդունելը, ինչպես նաև ժառանգությունից հրաժարվելը միակողմանի գործարքներ են: Նրանցում արտահայտված է ժառանգի կամքը՝ կտակարարի արած առաջարկության կամ օրենքով իրեն տրված իրավունքի իրականացման վերաբերյալ:

Ժառանգելու իրավունք ունեցող անձինք կարող են ընդունել ժառանգությունը կամ հրաժարվել ժառանգությունից իրենց համաձայնությունը տալու միջոցով: Ժառանգությունը ձեռք բերելու համար ժառանգների տվյալ համաձայնության արտահայտությունն էլ համարվում է **ժառանգության ընդունում**

Համաձայնությունը տրվում է կամքն արտահայտելու միջոցով և այն պահին, երբ ժառանգն իր կամքն է արտահայտում ժառանգությունն ընդունելու կամ չընդունելու մասին, ժառանգատուն այլևս կենդանի չի լինում: Կտակարար ժառանգատուի կամաարտահայտութ-

յունը, որն արտահայտվում է կտակում և ժառանգությունն ընդունած ժառանգի կամարտահայտությունը երեք միաժամանակ գոյություն չեն ունենում: Ստացվում է, որ կտակ կազմելն էլ է միակողմանի գործարք, ժառանգությունն ընդունելն էլ է միակողմանի գործարք: Եվ շնայած այդ երկու գործարքների արդյունքում է, որ ժառանգը դառնում է ժառանգատուի գույքի սեփականատերը, սակայն այդ երկու միակողմանի գործարքները պայմանագիր չեն դառնում, չեն կազմում կողմերի համաձայնություն:

Ժառանգությունն ընդունելու հարցերին նվիրված են ՀՀ Քաղ. օր. 1225-1229 հոդվածները:

Ժառանգությունը ծեռք բերելու համար ժառանգը պետք է ընդունի այն: Ըստ որում, չի թույլատրվում ժառանգությունը պայմանով կամ վերապահումներով ընդունելը:

Ժառանգությունն ընդունելու իրենց ցանկությունը ժառանգմերը պետք է արտահայտեն որոշակի գործողությունների միջոցով: Այդպիսի գործողությունների թվին օրենքը դասում է.

ա) ժառանգական գույքի փաստացի տիրապետմանն անցնելը, այսինքն՝ կոնկլուպենտ գործողություններ կատարելը (ժառանգը բնակվում է ժառանգատուի տանը, օգտվում է նահացածի տնային իրերից, որպես տանտիրոջ վարձակալից ստանում է բնակարանավարձը, իր մոտ ունենում է մահացածի անունով տրված խնայողական գործույթը և այլն),

բ) ժառանգության բացման վայրի նոտարական գրասենյակին դիմում է տալիս ժառանգական գույքն ընդունելու իր ցանկության մասին:

Ժառանգությունն ընդունելը ժառանգի միակողմանի գործարքն է: Ժառանգության ընդունման ակտն ունի ընդիմանուր (ունիվերսալ) բնույթ: Եթե ժառանգն ընդունում է ժառանգության բացման վայրում գտնվող գույքը, ապա դրանով իսկ նա ընդունում է ժառանգական մնացած գույքը, որտեղ էլ որ այն գտնվի:

Ժառանգության ընդունման ակտը ոչ միայն կրում է ընդիմանուր բնույթ, այլև ունի անվերապահ բնույթ: «Ժառանգությունը պայմանով կամ վերապահումով ընդունել չի թույլատրվում», - ազդարարում է Քաղ. օր. 1225 հոդ. 2 կետը:

Ժառանգության ընդունման ակտը նաև անփոփխելի է: Նշանակում է՝ եթե ժառանգն ընդունել է ժառանգությունը, ասենք՝ գրավոր դի-

մում է ներկայացրել նոտարական գրասենյակին, այլևս նա չի կարող իր դիմումը հետ վերցնել: «Եթե ժառանգն ընդունում է ժառանգությունը, ապա ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը փոխակերպվում է այդ ժառանգության մեջ ժառանգին պատկանած բաժնի նկատմամբ ժառանգման իրավունքի»¹: Ավելորդ չենք համարում նշել, որ ժառանգության ընդունումը մեկ կամ մի քանի ժառանգների կողմից չի նշանակում դրա ընդունում մնացած ժառանգների կողմից: Ժառանգությունն ընդունելը նաև անհատական կամային ակտ է:

Ինչպես ժառանգությունն ընդունելը, այնպես էլ ժառանգությունից իրաժարվելը գործում են ժամանակի մեջ հետադարձ ուժով: Այդ նշանակում է, որ ժառանգություն ընդունած ժառանգն իրավունք է ձեռք բերում ոչ միայն այն գույքի նկատմամբ, որն առկա էր ժառանգությունն ընդունելու պահին, այլև այն ողջ գույքի նկատմամբ, որ առկա է եղել ժառանգության բացման պահին:

Եթե ժառանգը ժառանգության բացման վայրում չի ապրում կամ այլ պատճառներով չի կարող ժառանգությունն ընդունել անձամբ, նա կարող է այդ անել ներկայացուցչի միջոցով: Ըստ որում՝ «Ժառանգության ընդունումը ներկայացուցչի միջոցով հնարավոր է, եթե լիազորագրում հատուկ նախատեսված է այն ընդունելու լիազորությունը» (Զաղ. օր. 1226 հոդվ., կետ 2):

Անզործունակ ժառանգների փոխարեն ժառանգությունն ընդունում են նրա օրինական ներկայացուցիչները՝ ծնողները, (որդեգրողները) կամ խնամակալները: Խսկ անշափահասները (տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկանները) ժառանգությունն ընդունում են ծնողների (որդեգրողների) կամ հոգաբարձուի համաձայնությամբ:

Քաղաքացիական իրավունքի գիտությանը հայտնի են **ներկա և բացակա ժառանգներ** հասկացությունները: Սակայն գործող օրենսդրությունը ժառանգներին նման դասակարգման չի ենթարկում: ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված է բոլոր ժառանգների համար ժառանգության ընդունման ընդհանուր կարգ: Հետևաբար՝ ժառանգության ընդունման համար նշանակություն չունի, թե ժառանգության բացման վայրում ժառանգության բացման պահին ժառանգները ներկա՝ են, թե՝ բացակայում են:

Այսպիսով, ժառանգության ընդունումը ժառանգատուի այն իրավաբանական գործողությունն է, որով արտահայտվում է ժառանգա-

¹ Гражданское право, т. 3, М., 1999, № 553:

տուի իրավահաջորդը լինելու նրա համաձայնությունը:

Քանի որ ժառանգումը ընդիանուր, ունիվերսալ (Քաղ. օր-ում՝ համապարփակ) իրավահաջորդություն է, ուստի չի կարելի ընդունել միայն ժառանգական գույքի մի մասը: «Ժառանգի կողմից ժառանգության մի մասի ընդունումը նշանակում է իրեն հասանելիք ամբողջ ժառանգության ընդունում, անկախ այն բանից, թե ինչ է այն իրենից ներկայացնում և որտեղ է գտնվում» (Քաղ. օր. 1225 հոդվ., կետ 3): Եվ եթե ժառանգն ընդունել է ժառանգությունը, նա այլևս չի կարող իրաժարվել դրանից:

Ժառանգության ընդունման համակարգը, և որ նույնն է՝ ժառանգության ձեռք բերման համակարգը ժառանգության ընդունման եղանակների ամբողջությունն է:

Քաղաքացիական իրավունքի գիտությունը տարբերում է ժառանգության ձեռք բերման երկու համակարգ.

ա) ժառանգական գույքի ընդունման համակարգ, երբ օրենքը ժառանգից պահանջում է, որ ժառանգությունն ընդունելու համար կատարի որոշակի գործողություններ,

բ) ժառանգական գույքի ընդունման համակարգ, երբ ժառանգը ժառանգության ընդունման մասին հայտարարություն չի տալիս, բայց բացված ժառանգությունն ինքնաբերաբար անցնում է այդ ժառանգին:

ՀՀ-ում ընդունված է ժառանգության ընդունման առաջին համակարգը: Օրենսդիրը սահմանում է, որ ժառանգությունն ընդունվում է ժառանգությունն ընդունելու կամ ժառանգման իրավունքի վկայագիր ստանալու մասին ժառանգի դիմումը ժառանգության բացման վայրի նոտարին հանձնելով (Քաղ. օր. 1226 հոդվ., կետ 1): Նշանակում է՝ ժառանգը, առանց ուղղակիորեն արտահայտված կամքի չի կարող ժառանգական գույք ձեռք բերել: Նրա կամքին հակառակ ժառանգական գույքը չի կարող ավելացվել նրա ունեցվածքին:

§ 2. Ժառանգությունն ընդունելու եղանակները

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված է ժառանգության ընդունման երկու եղանակ՝ ժառանգությունն ընդունելու մասին ժառանգության բացման վայրի նոտարական գրասենյակին դիմում տալը և փաստորեն ժառանգական գույքի տիրապետմանն անց-

ԱԵՐԸ:

Ինչպես նշվել է, Քաղ. օր. 1226 հոդ. համաձայն՝ ժառանգությունն ընդունվում է ժառանգությունն ընդունելու կամ ժառանգման իրավունքի վկայագիր ստանալու մասին ժառանգի դիմումը ժառանգության բացման վայրի նոտարին հանձնելով: Սովորաբար ժառանգը դիմումը նոտարական գրասենյակ է հանձնում անձամբ: Սակայն այդ հնարավոր չինելու դեպքում, ժառանգը դիմումը գրում է անձամբ, ստորագրում է այն, իսկ նրա ստորագրության խևությունը վավերացնում է նոտարը կամ նոտարական գործողություններ կատարելու համար լիազորված պաշտոնատար անձը: Դրանից հետո այն հանձնվում է ժառանգության բացման վայրի նոտարական գրասենյակ:

Սովորաբար ժառանգությունն ընդունելու մասին նոտարական գրասենյակին գրավոր դիմում են բացակա ժառանգմերը: Իսկ ներկա ժառանգմերը դիմում են հատկապես անշարժ գույքի, ինչպես նաև պետական իրավատու մարմիններում պարտադիր գրանցման ենթակա գույքի ժառանգման դեպքում:

Քաղաքացիական իրավունքի համաձայն ժառանգմերը լինում են՝ ա) ժառանգության բացման վայրում ներկա գտնվողներ և բ) ժառանգության բացման վայրից բացակայողներ:

Ժառանգության բացման վայրում ժառանգմերի գտնվելը կամ բացակայելը սկզբունքային նշանակություն չունի ժառանգության ընդունման գործում: Մասնավորապես, չի կարելի ներկա գտնվող կամ բացակայող ժառանգմերի խմբերում նկատի ունենալ ժառանգատուին ավելի մոտիկ կամ ավելի հեռավոր անձանց: Իրականում կարող է ժառանգատուին ավելի մոտիկ ժառանգմերը հայտնվեն բացակա ժառանգմերի խմբում:

Ժառանգությունը ներկա և բացակա ժառանգմերի կողմից ընդունելու կարգի հարցում արմատական տարրերություն չկա: Կա միայն երկրորդական նշանակության տարրերություն: Այսպես, Քաղ. օր. 1226 հոդ. 3-րդ մասի համաձայն՝ քանի դեռ այլ քան չի ապացուցվել, ժառանգությունը ներկա ժառանգի կողմից ընդունված է համարվում, եթե նա սկսում է փաստացի տիրապետել կամ կառավարել ժառանգական գույքը: Մինչդեռ, բացակա ժառանգի հարցում նման ենթարրություն անելն անհմաստ կլիներ: Դեռ ավելին, չի կարելի ենթարրել, որ բացակա ժառանգը համարվում է ժառանգությունից իրավունք, եթե ժառանգությունը բացվելու պահից սկսած վեց ամսվա ընթացքում

շհայտնի ժառանգությունն ընդունելուց հրաժարվելու իր մտադրության մասին:

Ժառանգությունն ընդունելու մյուս եղանակը ժառանգի կողմից ժառանգական գույքի փաստացի տիրապետմանն ու կառավարմանն անցնելն է: Քաղ. օր. 1226 հոդ. 3-րդ մասի համաձայն՝ «Եթե այլ բան ապացուցված չէ, ապա ժառանգությունը ժառանգի կողմից ընդունված է համարվում, եթե նա սկսում է փաստացի տիրապետել կամ կառավարել ժառանգված¹ գույքը՝ ներառյալ, եթե ժառանգը՝

ա) միջօներ է ձևանարկել գույքը պահպանելու և այն երրորդ անձանց ոտնագություններից կամ հավակնություններից պահպանելու համար,

բ) իր հաշվին կատարել է գույքը պահպանելու ժախսերը,

զ) իր հաշվից վճարել է ժառանգատուի պարտքերը կամ երրորդ անձանցից ստացել է ժառանգատուին հասանելիք գումարները»:

Անհրաժեշտ է նշել, որ մահացածի գույքը (ժառանգությունը) նրա ժառանգներին է անցնում որպես միասնական ամբողջություն (Քաղ. օր. 1184 հոդ. կետ 1): Սակայն գույքը երկու կամ մի քանի ժառանգների կտակելու դեպքում կտակարարը կարող է որոշել նրանցից յուրաքանչյուրին հասանելիք բաժնի չափը, կարող է և նրանց բաժինների չափի մասին հիշատակում չանել: Նման դեպքում «Երկու կամ մի քանի ժառանգների կտակված գույքը համարվում է ժառանգներին բաժիններով կտակված, եթե կտակում չեն նշված բաժինները և դրանում ցուցում չկա ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքը կամ իրավունքը ժառանգներից որևէ մեկին պատկանելու նասին» (Քաղ. օր. 1196 հոդ.): Իսկ ըստ օրենքի «նույն հերթի ժառանգները ժառանգում են հավասար բաժիններով» (Քաղ. օր. 1215 հոդ.):

Ժառանգությունը բաժանելու, այդ բվում՝ ժառանգներից մեկի բաժինը դրանից առանձնացնելու վերաբերյալ ժառանգների համաձայնության բացակայության դեպքում ժառանգությունը ժառանգների միջև բաժանում է դատարանը (Քաղ. օր. 1237 հոդ.): Նշանակում է՝ ժառանգական գույքի բաժանման հարցում ժառանգների միջև առաջացած ցանկացած վեճ ենթակա և լուծման դատական կարգով:

¹ Քանի որ խոսքը վերաբերում է ժառանգատուի մահից հետո մնացած գույքը ժառանգությունն ընդունելուն, որ այն դառնա ժառանգի գույքը, ուստի պիտք է Քաղ. օր. 1226 հոդ. 3-րդ մասում գրվեր ոչ թե «ժառանգված» գույք, այլ «ժառանգման ենթակա գույք»: Ու որ դեռևս որոշված չէ, թե գույքը ժառանգվե՞լ է, թե՞ ոչ:

Գույքի բաժանումը պետք է հնարավորինս կատարվի բնեղենով, եթե դա կարող է արվել առանց վճասելու նրա տնտեսական նշանակությանը:

Եթե ժառանգությունն ընդունում են մի քանի ժառանգներ, նրանք դառնում են գույքի համասեփականատերեր, համապարտ պարտապահներ և համիրավ պարտատերեր բոլոր այն պարտավորություններով, որ նրանք ծեղոր են բերել իրավահաջորդության կարգով: Օրինակ՝ անբաժանելի գույքը ժառանգմերին անցնելու դեպքում նրանք դառնում են համասեփականատերեր: Եվ եթե նրանցից մեկը ցանկանա իր բաժինն առանձնացնել, հարցը կվարգավորվի ընդիանուր բաժնային սեփականության վերաբերյալ Քաղ. օր. նորմերով (տես Քաղ. օր. 1234 հոդ. 2-րդ կետը):

Այս բոլորից հետևում է, որ եթե ժառանգմերը մեկից ավելի են, ապա նրանք միասին ստանում են ողջ ժառանգական զանգվածը, բայց գույքային իրավունքներն ու պարտականությունները նրանք ծեղոր են բերում բաժնային սկզբունքներով, իսկ անձնական ոչ գույքային իրավունքները՝ ոչ բաժնային կարգով, հետագայում համատեղ իրականացնելու համար:

Հ Յ 3. Ժ Ա Պ Ա Ն Գ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ա Ն Ը Ն Դ Ր Ո Ւ Մ Ե Լ Ո Ւ Ժ Ա Մ Լ Կ Ե Վ Ո Ր

Ժառանգությունն ընդունելու համար քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված է որոշակի ժամկետ: «Ժառանգությունը կարող է ընդունվել ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում» (Քաղ. օր. 1227 հոդ.): Ժառանգության ընդունման վեցամսյա ժամկետը հաշվվում է ժառանգության բացման օրվանից:

Եթե վեցամսյա ժամկետում ժառանգը չի ընդունում ժառանգությունը, ապա նա կորցնում է ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը:

Հարց է ծագում. ժառանգության բացման մասին ժառանգմերին տեղյակ պահելու պարտականություն օրենքով նախատեսվու՞մ է, թե՞ ոչ: Նախապես ասենք, որ ժառանգությունը բացվելու մասին ժառանգմերին տեղյակ պահելու պարտականություն օրենքով չի նախատեսվում և դա բացատրվում է նրանով, որ ժառանգմերին և ժառանգատուին իրար կապող մոտիկության աստիճանի առկայության պայմաններում նրանք չեն

կարող շիմանալ նրա մահվան մասին¹:

Այնուամենայնիվ, եթե ժառանգության ընդունման ժամկետը բաց է քողովում հարգելի պատճառով (հիվանդություն, հեռավոր արշավախմբերում գտնվելը, արտասահմանում գործուղման մեջ լինելը և այլն), այն դատարանի կողմից կարող է երկարացվել ժառանգի հայցի հիման վրա:

Ժառանգության ընդունման վեցամսյա ժամկետը դասվում է դադարեցնող (խափանիչ) ժամկետների թվին: Այդ նշանակում է, որ նշված ժամկետը լրանալով՝ դադարում է ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը և ոչ թե միայն օրենքով պաշտպանություն ստանալու իրավունքը: Այդ պատճառով էլ ժառանգության ընդունման՝ օրենքով սահմանված վեցամսյա ժամկետի վրա չեն տարածվում հայցային վաղեմության ժամկետների կասեցման, ընդհատման և վերականգնման մասին օրենքի կանոնները:

Եթե ժառանգելու իրավունքն այլ անձանց համար ծագում է ժառանգությունից ժառանգի հրաժարվելու դեպքում, ապա այդ անձինք կարող են ժառանգությունն ընդունել գոյություն ունեցող վեցամսյա ժամկետի մնացած նաև, իսկ եթե այն երեք ամսից պակաս է, ապա երեք ամսվա ընթացքում: Իսկ այն անձինք, որոնց համար ժառանգելու իրավունքն առաջանում է միայն այլ ժառանգի կողմից ժառանգությունը չընդունելու դեպքում, կարող են ժառանգությունն ընդունել վեցամսյա ժամկետն ավարտվելու օրվանից երեք ամսվա ընթացքում (Քաղ. օր. 1227 հոդ. 2 և 3 մասեր): Այս բոլորի հետ մեկտեղ, ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը, եթե ժառանգն այն բաց է քողել հարգելի պատճառներով, դատարանը կարող է երկարացնել: Ինչպես նշում է պրոֆ. Յու. Տոլստոյը, օրենքով նշված այս ժամկետը, ընդհանուր կանոնի համաձայն, լիովին բավարար է այն բանի համար, որ ժառանգն ընդունի ժառանգությունը կամ հրաժարվի նրանից՝ գործի իմացությամբ:² Իհարկե, եթե հարգելի պատճառներով բաց է քողենվել հայցային վաղեմության ժամկետը, ապա խախտված իրավունքը ենթակա է պաշտպանության, իսկ եթե հարգելի պատճառներով բաց է

¹ Ոչ միայն հետարրերության համար ասենք, որ Հին Հռոմաստանում ժառանգներն իրենց իրավունքների մեջ էին մտնում միայն իրենց պաշտոնապես ժանուգելուց հետո (տե՛ս Юրիդիկական энցիկլոպեդիա, Մ., 1997, էջ 256):

² Տե՛ս 3, 2006 թ. էջ 113

բողնվել ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը, ապա դատարանը միայն կարող է, քայլ պարտավոր չէ երկարացնել բաց քողնված ժամկետը¹:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը հնարավոր է համարում ժառանգության ընդունումը նաև սահմանված ժամկետի ավարտից հետո: Քաղ. օր. 1228 հոդ. համաձայն՝ ժառանգը կարող է առանց դատարան դիմելու ժառանգությունն ընդունել այն ընդունելու համար սահմանված ժամկետի ավարտից հետո, ժառանգությունն ընդունած մնացած բոլոր ժառանգների համաձայնությամբ: Այդ համաձայնությունը պետք է տրվի գրավոր ձևով, ստորագրվի ժառանգությունն ընդունած բոլոր ժառանգների կողմից, հաստատվի նոտարական կարգով: Իսկ այդպիսի համաձայնությունը նոտարի համար հիմք է հանդիսանում նախկինում տրված ժառանգության իրավունքի վկայագիրը շեղյալ համարելու և նոր վկայագիր տալու համար:

Այս բոլորից հետևում է, որ դատարանը կարող է ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց քողած ժառանգի դիմումի հիման վրա նրան ճանաչել ժառանգությունն ընդունած, հարգելի համարելով ժամկետը բաց քողնելու պատճառները, եթե պարզվի. որ ժամկետը բաց քողնելու պատճառ է դարձել այն հանգամանքը, որ ժառանգը չգիտեր և պարտավոր չլր իմանալ ժառանգության բացման մասին ու պայմանով, որ ժառանգությունն ընդունելու ժամկետը բաց քողած ժառանգն այդ ժամկետը բաց քողնելու պատճառները վերացվելուց հետո վեց ամսվա ընթացքում դիմել է դատարան:

Վերջին հաշվով, ժառանգությունն ընդունելու համար օրենքով սահմանված ժամկետի բացընդունությունը հարգելի համարելը նպատակ ունի դատարական կարգով պաշտպանել ժամանակին ժառանգության իրեն հասանելիք բաժինը չստացած ժառանգի իրավունքները:

Բնականարար, եթե ժառանգության բացման պահից հաշված վեցամսյա ժամկետում դիմած ժառանգներն ստացել են ժառանգման վկայական, ապա դատարանն այդ ժամկետը բացընդունած ժառանգին ճանաչելով ժառանգությունն ընդունած, լուծում է դրանից բխող ժառանգական գույքի նկատմամբ մյուս ժառանգների իրավունքներին վերաբերող հարցերը, ինչպես նաև անվավեր է ճանաշում նախկինում տրված ժառանգման իրավունքի վկայագիրը:

¹ Ст. Гражданское право, т. 3, М., 1999, № 552:

Ժառանգմերը կարող են ժառանգման իրավունքի վկայագիր պահանջել իրենց ցանկությամբ:

Ժառանգության ընդունման ժամանակ է համարվում կամ ժառանգի կողմից ժառանգական գույքի փաստական տիրապետման անցնելու օրը, կամ ժառանգությունն ընդունելու մասին դիմումը նոտարական գրասենյակին հանձնելու օրը:

Ժառանգությունն ընդունելու ակտին տրվում է հետադարձ ուժ: Ընդունված ժառանգությունը համարվում է ժառանգին պատկանած ժառանգության բացման պահից, այստեղից բխող բոլոր հետևանքներով: Ուստի, եթե ժառանգությունը բացվելուց մինչև ժառանգությունն ընդունելն ընկած ժամանակահատվածում որևէ գույք եկամուտ է տվել, ապա այդ եկամուտը ևս պատկանում է ժառանգին: Նույն սկզբունքով էլ, եթե երրորդ անձը վճառ պատճառի ժառանգական գույքին, ապա այդ վճառի հատուցման համար պահանջ կարող է ներկայացնել ժառանգը, անկախ նրանից՝ վճառ պատճառելու պահին նա ժառանգությունն ընդունած է եղել, քե՞զ:

§ 4. Ժառանգության դրամամիսիա

Կյանքում երբեմն պատահում է, որ ըստ օրենքի կամ ըստ կտակի ժառանգը, չհասցնելով ընդունել ժառանգությունը, կամ իր կամքն արտահայտել ժառանգությունը շնդունելու մասին, ինքը ևս մահանում է մինչև ժառանգությունն ընդունելու կամ նրանից հրաժարվելու համար օրենքով սահմանված ժամկետը լրանալը: Նման դեպքում ժառանգի շրականացված իրավունքն անցնում է նրա ժառանգմերին, այսինքն՝ ժառանգի ժառանգմերին: Քաղաքացիական իրավունքում այն հայտնի է «ժառանգության տրանսմիսիա» անվամբ¹:

Քաղ. օր. 1229 հոդվածը, որը վերնագրված է «Ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը փոխանցելը (ժառանգության տրանսմիսիա)», սահմանում է. «Նթե ըստ կտակի կամ ըստ օրենքի ժառանգության

¹ «Տրանսմիսիա» բառը ծագել է լատիներեն փոխանցում, անցում (պերեճառ, պերեօդ) բառից: Ժառանգը, որի մահկանից հետո ժառանգության ընդունման իրավունքը փոխանցվում է այլ անձանց, անվանվում է տրանսմիտենտ, իսկ այն ամենը, որոնց փոխանցվում է գույքը, անվանվում են տրանսմիսսարներ: (տե՛ս О.С.Иоффе, Советское гражданское право, кн. 3, 1965, էջ 333):

(պետք է լինի «ժառանգման» - Գ.Ղ.) հրավիրված ժառանգը նահանում է ժառանգության բացումից հետո, չհասցնելով այն ընդունել, ապա նրան հասանելիք ժառանգությունն ընդունելու իրավունքն անցնում է նրա ժառանգներին» (Կետ 1): Այդ բացատրենք օրինակով:

Քաղաքացի Մ. Պետրոսյանի նահկանից շորս ամիս հետո նահանում է նրա աղջիկը՝ Սիրանը, չհասցնելով ընդունել հոր նահից հետո իրեն հասանելիք ժառանգական բաժինը: Մ. Պետրոսյանը, Սիրանից բացի, ուներ նաև երեք զավակներ: Կինը շուտ էր նահացել, շուներ նաև ծնողներ: Այսինքն՝ նրա նահկանից հետո կան առաջին հերթի ժառանգներ համարվող զավակները: Հետևաբար Մ. Պետրոսյանի գույքը պետք է բաժանվի շորս մասի, նրա զավակների թվին համապատասխան: Նման դեպքում Սիրանին հասանելիք բաժինը արդեն կստանան իր ժառանգները՝ ամուսինը և երկու երեխաները: Ուրեմն Սիրանի ամուսինը և երեխաները սեփականության իրավունքով Սիրանին պատկանած գույքից բացի, ժառանգում են նաև նրա հոր նահկանից հետո բացված ժառանգության մեջ Սիրանին հասանելիք բաժինը ժառանգության տրանսիսիայի կարգով:

Սահացած ժառանգի (մեր օրինակում՝ Սիրանի) ժառանգությունն ընդունելու իրավունքը նրա ժառանգները կարող են իրականացնել ընդիանուր իիմունքներով՝ Քաղ. օր. 1225-1228 հոդվածներին համապատասխան: Մասնավորապես, Քաղ. օր. 1227 հոդ. 3 մասի համաձայն՝ այն անձինք, որոնց համար ժառանգելու իրավունքն առաջանում է միայն այլ ժառանգի կրդմից ժառանգությունը չընդունելու դեպքում, կարող են ժառանգությունն ընդունել ժառանգությունն ընդունելու համար սահմանված վեցամսյա ժամկետն ավարտվելու օրվանից երեք ամսվա լնքացքում: Ստացվում է, որ ժառանգական տրանսիսիայի կարգով ժառանգը կարող է ժառանգությունն ընդունել ժառանգության ընդունման մնացած ժամկետի լնքացքում, իսկ եթե ժամկետի մնացած մասը պակաս է երեք անսից՝ այն երկարացքում է մինչև երեք ամիսը:

Սահացած ժառանգի ժառանգներին անցնում է նաև ժառանգությունից իրածարկներու իրավունքը: Այդ իրավունքը ևս կարող է իրականացվել մնացած ժամկետի սահմաններում:

Այս բոլորից հետո կարող ենք ասել, որ ժառանգության տրանսիսիա է համարվում ժառանգությունն ընդունելու իրավունքն այն ժառանգի ժառանգներին անցնելը, որին այդ իրավունքը պատկանել է և

որը մահացել է շիասցնելով իրականացնել այդ իրավունքը: Ուրեմն՝ ժառանգական տրանսմիսիայի դեպքում խոսքը վերաբերում է **Ժառանգության ընդունելու իրավունքը ժառանգելուն**:

Ավելացնենք նաև, որ որպես պարտադիր բաժին ժառանգության մասն ընդունելու ժառանգի իրավունքը չի անցնում նրա ժառանգներին (Քաղ. օր. 1229 հոդ. 3-րդ մաս):

Անհրաժեշտ ենք համարում համեմատություն անցկացնել ներկայացման իրավունքով գույք ժառանգելու և ժառանգության տրանսմիսիայի միջև: Այսպես, ներկայացման իրավունքով ժառանգում տեղի է ունենում միայն ըստ օրենքի ժառանգելիս: Մինչդեռ ժառանգական տրանսմիսիայի կարգով ժառանգում տեղի է ունենում և ըստ օրենքի, և՝ ըստ կտակի ժառանգման դեպքում:

Ժառանգական տրանսմիսիայի կարգով ժառանգել կարող են ժառանգատոի այն ժառանգի ժառանգմերը, որը չի հասցրել ընդունելի իր օկտիմ բացված ժառանգությունը կամ իրաժարվել ժառանգությունից: Իսկ ներկայացման իրավունքով ժառանգել կարող են միայն ժառանգմերի զավակմերը, այսինքն՝ ժառանգատոի բոռները, ժառանգատոի քույրերի ու եղբայրների զավակները, ժառանգատոի հորաքույրների, հորեղբայրների, նորաքույրների, մորեղբայրների զավակները:

Ժառանգական տրանսմիսիայի կարգով ժառանգելու դեպքում պետք է ժառանգը մահացած լինի ժառանգատոի մահվանից հետո, շիասցնելով ընդունել ժառանգությունը, մինչդեռ ներկայացման իրավունքով ժառանգելու դեպքում ժառանգը մահացած է լինում մինչև ժառանգությունը բացվելը, այսինքն՝ ժառանգատոից շուտ է մահանում:

Ժառանգական տրանսմիսիայի կարգով և ներկայացման իրավունքով ժառանգումների միջև էական տարբերություն կա նաև կապված ժառանգական զանգվածի հետ: Այսպես, ժառանգական տրանսմիսիայի դեպքում ժառանգն ստանում է այն գույքն իր ակտիվով ու պասիվով, որ պետք է ստանար նախորդող ժառանգը, որի ժառանգն ինքն է: Դրա համար էլ իրեն հասած ժառանգության սահմաններում նա պատասխանատու է ինչպես իր, այնպես էլ իրեն նախորդողի ժառանգատոի պարտըրերով: Դրան հակառակ, ներկայացման իրավունքով ժառանգելիս բոռները ժառանգական գույք են ստանում պապի կամ տատի մահվանից հետո անկախ ժառանգման կարգով իրենց

ծնողներից նախկինում ստացած ժառանգությունից: Ուստի նրանք պատասխանատու չեն իրենց հոր կամ մոր պարտքերով այն գույքով, որ ստացել են ներկայացման իրավունքով ժառանգելու ժամանակ՝ պապի (տատի) մահվանից հետո:

§ 5. Ժառանգական գույքը բաժանելը

Ժառանգության բացման պահին ժառանգատուի ունեցած ամբողջ գույքը (ժառանգությունը), ինչից էլ բաղկացած լինի, որտեղ էլ որ գտնվի, ինչպիսի իրավունքներ ու պարտականություններ էլ որ լինեն նրա կազմում, դիտվում է որպես միասնական ամբողջություն. (Քաղ. օր. 1184 հոդ.): Եվ եթե ժառանգատուի մահվանից հետո լինում է միայն մեկ ժառանգ, ժառանգական զանգվածի բաժանման մասին խոսք լինել չի կարող: Այն ամբողջությամբ անցնում է այդ մեկ ժառանգին: Սակայն շատ դեպքերում ժառանգությունը բացվելու պահին առկա են լինում ժառանգի մեկից ավելի հավակնորդներ:

Ըստ կտակի ժառանգման դեպքում, եթե գույքը կտակված է երկու կամ մի քանի ժառանգների՝ առանց նշելու նրանցից յուրաքանչյուրի կողմից ժառանգվող կոնկրետ գույքն ու իրավունքները և, ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում, եթե գույքն անցնում է երկու կամ ավելի ժառանգների, ժառանգման բացման օրվանից գույքը վերածվում է ժառանգների ընդհանուր բաժնային սեփականության, որի նկատմամբ կիրառվում են ընդհանուր բաժնային սեփականության մասին Քաղ. օր. 12-րդ գլխի կանոնները, եթե այլ բան սահմանված չէ ժառանգման մասին Քաղ. օր. կանոններով (Քաղ. օր. 1234 հոդ.):

Ժառանգությունն ընդունած ժառանգներից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի պահանջել ժառանգական գույքի բաժանում:

Իրական կյանքում շատ են այն դեպքերը, երբ մահանում է ամուսիններից մեկը: Նման դեպքում երկու ամուսիններին պատկանող ընդհանուր գույքում պետք է առանձնացվի կենդանի մնացածին պատկանող գույքը, որպեսով իսկ որոշվի ժառանգատուին պատկանող և ժառանգների միջև բաժանման ենթակա գույքի շրջանակը:

Ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում նույն հերթի բոլոր ժառանգները գույքը ժառանգում են հավասար բաժիններով: Գույքը հավասար բաժիններով են ստանում նաև ըստ կտակի ժառանգները, եթե

գույքը կտակվել է երկու կամ մի քանի ժառանգների, առանց նշելու նրանցից յուրաքանչյուրի կողմից ժառանգվող կոմկրետ գույքն ու իրավունքները: Ժառանգության բացման օրվանցից գույքը վերածվում է ժառանգների ընդհանուր բաժնային սեփականության (Քաղ. օր. 1234 հոդ.): Նման դեպքում ընդհանուր բաժնային սեփականություն համարվող գույքը բոլոր ժառանգների միջև բաժանվում է նրանց ընդհանուր համաձայնությամբ:

Ժառանգությունն ընդունած ժառանգներից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի պահանջել ժառանգության բաժնանումը: Խսկ բաժնանումը կարող է կատարվել Քաղ. օր. 190 հոդվածի կանոններով: Այդ հոդվածի համաձայն՝ ընդհանուր բաժնային սեփականության մասնակիցների բաժինները համարվում են հավասար, եթե բաժնային սեփականության մասնակիցների բաժինները համարվում են հավասար, եթե բաժնային սեփականության մասնակիցների բաժինները չեն կարող որոշվել օրենքի հիման վրա և սահմանված չեն բոլոր մասնակիցների համաձայնությամբ:

Բնականաբար, ժառանգական գույքը պետք է ժառանգների միջև բաժանվի բնեղենով, եթե դա հնարավոր է: Այդ հնարավոր շիմելու դեպքում, ժառանգությունը բաժանելիս ժառանգատուի հետ գույքի նկատմամբ ընդհանուր սեփականության իրավունք ունեցող ժառանգն իրեն հասանելիք ժառանգության բաժնի հաշվին այդ գույքն ստանալու նախապատվության իրավունք ունի:

Օրենքով պաշտպանվում է հատկապես բնակելի տան (բնակարանի) նկատմամբ ժառանգների՝ այդ օրյեկտն ստանալու նախապատվության իրավունքը: Այսպես, ժառանգությունը բաժանելու դեպքում ժառանգատուին պատկանող բնակելի տան (բնակարանի) նկատմամբ բնակելի տարածության օգտագործման իրավունք ունեցող ժառանգն իրեն հասանելիք ժառանգության բաժնի հաշվին այդ տունը (բնակարանը), ինչպես նաև տնային գործածության իրերը և այլ առարկաներ ստանալու նախապատվության իրավունք ունի:

Եթե ժառանգին հասանելիք բաժնի ու գույքի արժեքների միջև կա անհամաշափություն, ապա դա կարող է հարթեցվել այլ գույք կամ դրամական միջոցներ տրամադրելու միջոցով:

Ժառանգական գույքը ժառանգների միջև բաշխվում է ժառանգների համաձայնությամբ, խսկ վեճի դեպքում՝ դատական կարգով: Այսպես, ժառանգական զանգվածի մնջ մտնող և երկու կամ մի քանի ժառանգների ընդհանուր բաժնային սեփականությունը համարվող

գույքը կարող է ժառանգների միջև բաժանվել նրանց համաձայնությանք (Քաղ. օր. 1236 հոդ.): Նրանց կայացրած համաձայնությունը ներկայացվում է նոտարական գրասենյակ՝ հաստատման համար: Համաձայնությունը նոտարական կարգով հաստատվելուց հետո ժառանգներին տրվում է ժառանգման իրավունքի վկայագիր, որում նշվում է համաձայնությանը համապատասխան ժառանգներից յուրաքանչյուրի ստացած կոնկրետ գույքը և իրավունքները: Եթե ժառանգներն իրենց համաձայնությամբ ժառանգական գույքը բաժանել են ոչ հավասար բաժիններով¹, ապա ժառանգման իրավունքի վկայագրում էլ նշվում են այդ շափերը: Նման համաձայնությունը հիմք չէ նրանց ժառանգության վկայագրեր տալը մերժելու համար:

Ժառանգությունը բաժանելու, ինչպես նաև ժառանգներից մեկի բաժինը ժառանգական զանգվածից առանձնացնելու վերաբերյալ ժառանգների միջև համաձայնություն չինելու դեպքում ժառանգությունը կարող է ժառանգների միջև բաժանվել դատական կարգով (Քաղ. օր. 1237 հոդ.):

Ժառանգության բաժանման ժամանակ պետք է միջոցներ ծեռք առնվեն ոչ միայն անշափահաս, այլև արդեն սաղմնավորված, բայց դեռևս չծնված ժառանգների ժառանգման իրավունքների ու շահերի պաշտպանության համար:

Իհարկե, «սաղմնավորված, սակայն դեռևս չծնված ժառանգի առկայության դեպքում ժառանգության բաժանումը կարող է կատարվել միայն նրա ծնվելուց հետո» (Քաղ. օր. 1238 հոդ.): Մինչեն նախկին օրենսդրությամբ առանձնացվում էր այն բաժինը, որ կարող էր հասնել նրան, իսկ մնացած գույքը բաժանվում էր մյուս ժառանգների միջև: Սաղմնավորված ժառանգի չծնվելու դեպքում նրա համար առանձնացված բաժինը բաշխվում էր ժառանգների միջև: Ավելացնենք միայն, որ Հայկական ԽՍՀ 1923թ. Քաղ. օր. 430 հոդվածին 1935թ. մայիսի 23-ին հավելվել է ժանոքություն, ըստ որի ժառանգության բաժնեման պահին դեռ չծնված ժառանգի բաժինը նրա ծնվելուց հետո երեք ամսվա ընթացքում կարող է պահանջել նրա օրինական ներկա-

¹ Քաղ. օր. 1236 հոդ. 3-րդ կետում գրված է, «Ժառանգությունում ժառանգներին հասանելիք ժառանգության բաժինների անհամաշափ բաժանումը...»: Ակնհայտ է սխալը: Ժառանգների միջև ոչ թե ժառանգության բաժիններն են «անհամաշափ բաժանվում», այլ ժառանգական զանգվածը:

յացուցիչը: Սակայն այսպիսի բովանդակության նորմ չկար Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքում, չկա նաև ՀՀ 1998թ. քաղաքացիական օրենսգրքում:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ նախատեսվում են անշափահաս ժառանգների շահերի պաշտպանության միջոցներ: Այսպես, անշափահաս ժառանգների շահերի պաշտպանության նպատակով խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ներկայացուցիչը պետք է մասնակցի ժառանգությունը բաժանելու վերաբերյալ գործի դատաքննությանը: Նման ներկայացուցչի մասնակցությունը պարտադիր է նաև այն դեպքում, եթե ժառանգությունը բաժանելու վերաբերյալ համաձայնություն են կայացնում մյուս ժառանգները (Քաղ. օր. 1238 հոդ. 2-րդ մաս):

§ 6. Ժառանգությունից հրաժարվելը

Ժառանգության բացման պահին ժառանգի մոտ առաջացող ժառանգման իրավունքն իր մեջ ընդգրկում է ոչ միայն ժառանգությունն ընդունելու հնարավորություն, այլև այդ իրավունքից հրաժարվելու իրավունք: Ուրեմն ժառանգությունը բացվելուց հետո ժառանգը նաև իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից (Քաղ. օր. 1230 հոդ.): Ուստի խոշորագույն քաղաքացիագետ (ցիվիլիստ) Գ.Ֆ. Շերշենիչը ժառանգությունից հրաժարվելը համարում է ժառանգության մեջ պատահական տարր:

Ժառանգությունից հրաժարվելը ևս ժառանգի կամքի արտահայտման ձև է: Ուստի հրաժարում պետք է համարել միայն անձի մտադրության պարզ ու անմիջական արտահայտությունը: Ի դեպ, պետք է ժառանգությունից հրաժարվելը տարբերել ժառանգությունը շրնդունելուց: Ըստ որում, ժառանգությունից հրաժարվելը միաժամանակյա ակտ է, կամքի արտահայտություն, իսկ ժառանգությունը շրնդունելը անորոշության վիճակ է, որ կարող է շարունակվել մինչև օրենքով որոշված ժամկետը լրանալը: Հետևաբար, ժառանգությունից հրաժարվելը ժառանգման հրավիրված ժառանգի դիմումն է ժառանգության ընդունումը շցանկամալու մասին: Քաղ. օր. 1230 հոդվածի համաձայն՝ «Ժառանգությունից հրաժարվելն իրականացվում է ժառանգի կողմից ժառանգության բացման վայրի նոտարին դիմում տա-

լու միջոցով»:

Ժառանգությունից հրաժարվելու մասին դիմումը ժառանգը նոտարին է հանձնում անձամբ, իսկ այդ հնարավոր չիմելու դեպքում դիմումի տակ նրա ստորագրությունը պետք է հաստատված լինի նոտարի կամ նոտարական գործողություններ կատարելու լիազորություն ունեցող պաշտոնատար անձի կողմից:

Ժառանգման իրավունքից հրաժարվել կարող են ինչպես ըստ օրենքի, այնպես էլ ըստ կտակի ժառանգմերը: Ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը բույլատրում է ժառանգությունից հրաժարվել հօգուտ կոնկրետ անձի: Քաղ. օր. 1231 հոդ համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքում ժառանգն իրավունք ունի նշել, որ նա դրանից հրաժարվում է հօգուտ ըստ կտակի կամ ըստ օրենքի ցանկացած հերթի ժառանգմերի, ներառյալ նրանց, ովքեր ժառանգում են ներկայացման իրավունքով: Այստեղից հետևում է, որ ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից հօգուտ՝

ա) ըստ օրենքի ժառանգմերի, ըստ որում, նշանակություն չունի նրանց ժառանգման իրավիրվելու հերթը,

բ) ըստ կտակի ժառանգմերի,

գ) Հայաստանի Հանրապետության, համայնքների:

Սակայն չի կարելի ժառանգությունից հրաժարվել հօգուտ այն անձանց, ովքեր իրավունք չունեն ժառանգելու, այսինքն՝ հօգուտ անարժան ժառանգմերի, ինչպես նաև կտակով ժառանգելու իրավունք չունեցող անձանց: Ուստի նեկ կամ մի քանի ժառանգմերի հայտարարությունը ժառանգության իրենց բաժնից մյուս օրինական ժառանգմերի օգտին հրաժարվելու վերաբերյալ կամ բոլորովին չպետք է ուղղորդյան արժանանա, կամ համապատասխան օրենքների պահանջների պահպանումով կարող է դիտվել որպես իրենց բաժնին մյուս ժառանգմերին զիջելու մասին դիմում և բոլոր դեպքերում չի կարելի դիտել որպես ժառանգությունից հրաժարում:

Ժառանգությունից հրաժարվելը, ինչպես և ժառանգությունն ընդունելն իր իրավաբանական բնույթով միակողմանի գործարք է: Նրա նկատմամբ կիրառվում են գործարքների վավերության կանոնները, որ վերաբերում են ծեփն, բովանդակությանը, գործարքի մասնակից-

ների կամքի և կամահայտնության համապատասխանությանը, մասնակիցների գործունակությանը:

Եթե ժառանգը հրաժարվում է ժառանգությունից, առանց նշելու, թե հօգուտ ո՞ւ է հրաժարվում, ապա դա առաջացնում է այն հետևանքները, ինչ ժառանգությունը չընդունելը:

Իսկ ի՞նչ է ժառանգությունը չընդունելը: Այդ այն է, եթե ժառանգը չի հայտարարում ժառանգության իրավունքից հրաժարվելու մասին, միևնույն ժամանակ չի կատարում ժառանգությունն ընդունելու մասին վկայող գործողությունները: Եվ եթե լրանում է ժառանգությունն ընդունելու օրենքով սահմանված ժամկետը, արդեն պարզ է դառնում, որ նման ժառանգը չի ցանկանում դառնալ ժառանգատուի իրավահաջորդը:

Ժառանգությունը չընդունած ժառանգի բաժինն ըստ եւրյան մնում է ժառանգական զանգվածում:

Եթե ժառանգը չի ընդունում ժառանգությունը, հրաժարվում է ժառանգությունից առանց նշելու այլ ժառանգի, հօգուտ որի նա հրաժարվում է, մեկուսացվում է ժառանգությունից՝ որպես անարժան ժառանգ կամ կտակն անվավեր ճանաչելու հետևանքով, ապա ժառանգության այն մասը, որը կհասներ դուրս մնացած ժառանգին, անցնում է ժառանգման իրավիրված ըստ օրենքի ժառանգներին և նրանց միջև բաշխվում է հավասար բաժիններով: Իսկ եթե ժառանգատուն իր ամբողջ գույքն է կտակել իր նշանակած ժառանգներին, ապա ժառանգությունից հրաժարված կամ օրենքով նշված այլ պատճառներով դուրս մնացած ժառանգին հասանելիք ժառանգության մասն անցնում է մնացած ըստ կտակի ժառանգներին և բաշխվում է նրանց միջև ժառանգության բաժիններին համամասնորեն, եթե այլ բան նախատեսված չէ կտակով (Քաղ. օր. 1232 հոդ. 1-ին մաս):

Ժառանգի կողմից ժառանգությունը չընդունելը իր իրավական հետևանքներով հավասարեցվում է ժառանգությունից հրաժարվելուն:

Եթե ժառանգն արդեն հայտնել է ժառանգությունից հրաժարվելու իր մտադրությունը, ապա նա այլևս չի կարող վերացնել իր հրաժարունը կամ ետ վերցնել իր հրաժարականը¹:

¹ Այս միտքը իրոք աղավարված ձևով և ոչ հայերեմ է շարադրված ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում: Այնտեղ ասված է. «Ժառանգությունից հրաժարվելը չի կարող վերացնել կամ հետ կանչվել» (1230 հոդ. 3-րդ մաս):

Չի քույլատրվում ոչ միայն ժառանգությունից վերապահումներով կամ պայմանով հրաժարվել, այլև հրաժարվել ժառանգին հասանելիք ժառանգության մասից: Սակայն ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ավելացման իրավունքով իրեն հասանելիք ժառանգությունից, անկախ ժառանգության մնացած մասը ժառանգելուց (Քաղ. օր. 1230 հոդ. կետ 7):

Եթե ժառանգը ժառանգման է հրավիրվում և ըստ կտակի, և ըստ օրենքի, ապա նա կարող է հրաժարվել իրեն հասանելիք ժառանգությունից այդ հիմքերից մեկով կամ երկուսով:

Ինչպես արդեն ասվել է, ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից հօգուտ այլ ժառանգի: Սակայն Քաղ. օր. 1231 հոդ. համաձայն՝ հօգուտ այլ անձի չի քույլատրվում հրաժարվել՝

ա) կտակով ժառանգվող գույքից, եթե ժառանգատուի ամբողջ գույքը կտակված է իր կողմից նշանակված ժառանգներին,

բ) ժառանգության պարտադիր բաժնից,

զ) եթե ժառանգին ենթանշանակված է ժառանգ¹:

ՀՀ Քաղ. օր. 1230 հոդվածը սահմանում է, որ «ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում՝ ներառյալ այն դեպքում, եթե նա արդեն ընդունել է ժառանգությունը»: Այս տեքստից հետևում է, որ ժառանգությունը բացվելուց հետո վեց ամսվա ընթացքում, եթե անզամ ժառանգն արդեն ընդունել է ժառանգությունը, նա կարող է հրաժարվել ժառանգությունից: Իսկ դրա բնական հետևանքը կլինի այն, որ նա հետ կվերադարձնի այն բոլորը, որ ստացել է որպես ժառանգ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունն առանձին դեպքերում հնարավոր է համարում անզամ ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալ ժառանգներին «մինչև ժառանգության բացման օրվանից վեց ամիսը լրանալը»: Ուրեմն՝ ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի, լիովին հնարավոր է, որ ժառանգն ընդունած լինի ժառանգությունը, նույնիսկ

¹ Քաղ. օր. 1231 հոդվածում ասված է. «Եթե ժառանգին նշանակված է ենթասանգ»: Սա պարզապես անհետքություն է. «Ենթաժառանգ» չի լինում. Լինում է «ենթանշանակված ժառանգ»: Հետևաքար՝ ճիշտ չեն Քաղ. օր. 1231 հոդ. 2-րդ մասի 3-րդ կետի, 1232 հոդ. 2-րդ մասի 1-ին կետի ձևակերպումները: Իսկ Քաղ. օր. 1198 հոդվածի վերնագրում, տեքստում և Քաղ. օր. 1231 ու 1232 հոդվածներում պետք է ոչ թե օգտագործվի «ենթաժառանգի նշանակում», այլ «ժառանգի ենթանշանակում» բառակապակցությունը:

ստացած լինի ժառանգման իրավունքի վկայագիր, միաժամանակ իրավունք ունենա հրաժարվել ժառանգությունից:

Սա արդեն անհեթերություն է բայի իսկական իմաստով:

Դեռևս Հայաստանի 1964 թ. քաղաքացիական օրենսգրքն էր սահմանում, որ «Չի բույլատրվում հրաժարվել ժառանգությունից, եթե ժառանգը ժառանգության վայրի նոտարական մարմնին հայտարարել է ժառանգությունն ընդունելու մասին կամ դիմել է իրեն ժառանգության իրավունքի վկայագիր տալու մասին» (553 հոդ. 2-րդ մաս): Իսկ ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշի 1185 հոդ. 4-րդ մասը, սահմանելով, որ ժառանգը ժառանգությունից հրաժարվելու իրավունքը կորցնում է օրենքով սահմանված ժամկետը լրանալու փաստով, միաժամանակ նշում է, որ «նա կորցնում է այդ իրավունքը նաև մինչև այդ ժամկետը լրանալը, եթե փաստորեն անցել է ժառանգական գույքի տիրապետմանը կամ տնօրինել է այն, կամ դիմել է այդ գույքի նկատմամբ իրավունքը հաստատող փաստարությ ստանալու համար»: Ուրեմն՝ այս հարցի առթիվ ՀՀ քաղ. օր. նորմերն ուղղակիորեն հակասում են ԱՊՀ երկրների քաղաքացիական օրենսգրքի Նմուշի նորմերին: Ժառանգությունն ընդունելուց հետո նրանից հրաժարվելը հակասում է նաև ժառանգման իրավունքի տրամաբանությանը: Ռևտի Քաղ. օր. 1230 հոդ. 1-ին կետը պետք է շարադրել հետևյալ կերպ. «Ժառանգն իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում: Ժառանգությունն ընդունելուց կամ ժառանգությունն ընդունելու համար ժառանգության բացման վայրի նոտարական մարմնին դիմում տալուց, ինչպես նաև ժառանգման իրավունքի վկայագիր ստանալու համար դիմելուց հետո ժառանգն իրավունք չունի հրաժարվել ժառանգությունից»:

ՀՀ քաղաքացիական գործող օրենսդրությամբ նախատեսվում է նաև կտակային հրաժարականից (հանձնարարականից) շահառուի հրաժարվելու իրավունքը (Քաղ. օր. 1233 հոդ.): Հարկ ենք համարում նշել, որ այստեղ ևս «կտակային հրաժարական» եզրույթը դարձել է «կտակային հանձնարարություն»: «Հրիտակառուն» էլ դարձել է «շահառու»: Այդ հոդվածի համաձայն իրիտակառուն իրավունք ունի հրաժարվել կտակային հրաժարականից: Միաժամանակ նշում է, թե եթք չի բույլատրվում հրաժարվել կտակային հրաժարականից: Քանի որ քաղաքացիական օրենսգրքով այս վերջին միտքը խիստ աղավաղ-

ված ու լեզվական արատով է շարադրված, պարզապես առաջարկում ենք ՀՀ քաղ. օր. 1233 հոդ. 1-ին կետի երկրորդ մասը շարադրել հետևյալ կերպ. «Չի բոյլատրվում մասնակիորեն հրաժարվել կտակային հրաժարականից, հրաժարվել վերապահումներով, պայմանով կամ դրամից հրաժարվել հօգուտ երրորդ ամճի»: Եթե հրիտակառուն նաև ըստ օրենքի կամ ըստ կտակի ժառանգ է, ապա նա ազատ է կտակային հրաժարականից հրաժարվելու հարցում: Հետևաբար՝ նա կարող է չիրաժարվել կտակային հրաժարականից, բայց չընդունել ժառանգությունը կամ հրաժարվել ժառանգությունից և այն: Սակայն եթե հրիտակառուն հրաժարվել է կտակային հրաժարականից, ապա ժառանգը, որը պարտավոր է կատարել կտակային հրաժարականը, ազատվում է այն կատարելու պարտականությունից:

§ 7. Անժառանգ գույք

Անժառանգ համարվում է այն գույքը, որի սեփականատիրոց մահկանից հետո չեն լինում ոչ ըստ օրենքի, ոչ ըստ կտակի ժառանգ-ներ:

Անժառանգ գույք հասկացությունը հայտնի էր Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղաքացիական օրենսգրքին: Այդ օրենսգրքի 433 հոդ. համաձայն՝ «Եթե ժառանգները, ժառանգությունը բացվելու օրից մինչև վեց ամիսը չներկայանան, այլև եթե ժառանգները հրաժարվեն ժառանգությունից, գույքը համարվում է անժառանգ և նայած գույքի բնույթին՝ անցնում է պետության համապատասխան մարմինների կամ կազմակերպությունների տնօրինությանը»:

Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգիրքը «անժառանգ գույք» տերմինը չէր օգտագործում: Այդ օրենսգրքի 530 հոդ. 2-րդ մասն ազդարարում էր, որ «Եթե ժառանգներ չկան ոչ ըստ օրենքի, ոչ ըստ կտակի, կամ ժառանգներից ոչ մեկը չի ընդունում ժառանգությունը, կամ կտակարարը բոլոր ժառանգներին գրկել է ժառանգությունից, ապա մեռածի գույքը ժառանգման իրավունքով անցնում է պետությանը»: Ըստ այդ նորմի «անժառանգ գույք» լինել չէր կարող, քանի որ պետությունը միշտ էլ ժառանգ էր համարվում:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը նորից կյանքի է կոչել «անժառանգ գույք» հասկացությունը: Քաղ. օր. 1224 հոդ. համաձայն՝ «Եթե

շկան ոչ ըստ կտակի և ոչ էլ ըստ օրենքի ժառանգներ կամ նրանք հրաժարվել, կամ մեկուսացվել են ժառանգությունից, ապա ժառանգվող գույքը ճանաչվում է անժառանգ»: Այստեղ օրենսդիրը հատակորեն նշում է, թե որ գույքն է համարվում անժառանգ: Միաժամանակ ավելի պարզություն է մտցնում հարցում, նշելով, որ «Անժառանգ գույքն անցնում է ժառանգության բացման վայրի համայնքի սեփականությանը» (Քաղ. օր. 1224 հոդ. 2-րդ մաս):

Նախկինում պետության փոխարեն և նրա անունից «անժառանգ գույքն» ստանում էին ֆինանսական տեղական մարմինները և, որպես կանոն, նայած պետության անցած գույքի բնույթին, հանձնում էին տեղական իշխանության մարմիններին կամ պետական ծեռնարկություններին, իիմնարկներին, կազմակերպություններին: Դրամական միջոցները (խոսքը վերաբերում էր պետական աշխատավորական խնայողական դրամարկղներում պահպող ավանդներին և պետական բանկային մարմիններում պահպող այլ արժեքներին) մուտքագրվում էին պետական բյուջե:

Այժմ արդեն անժառանգ գույքը դառնում է համայնքային սեփականություն ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով: Սակայն ըստ կտակի ժառանգման կանոններով գույքը կարող է անցնել ինչպես պետությանը, պետական այս կամ այն ծեռնարկության, իիմնարկի կամ կազմակերպության, այնպես էլ համայնքներին:

Այս բոլորից հետևում է, որ անժառանգ գույքը կարող է ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով անցնել ժառանգության բացման վայրի համայնքների սեփականությանը հետևյալ դեպքերում.

ա) եթե ժառանգատուի մահվան պահին չեն լինում ոչ ըստ օրենքի, ոչ ըստ կտակի ժառանգներ,

բ) եթե բոլոր ժառանգները կտակով գրկվել են ժառանգման իրավունքից,

գ) եթե ժառանգներից ոչ մեկը չի ընդունել ժառանգությունը,

դ) եթե ժառանգներից որևէ մեկը կամ բոլոր ժառանգները ժառանգությունից հրաժարվել են հօգուտ համայնքի,

ե) եթե ըստ օրենքի ժառանգների բացակայության դեպքում կտակվել է միայն գույքի մի մասը, ապա գույքի մնացած մասն ըստ օրենքի անցնում է համայնքին:

Իրականում քաղաքացին գրկված չէ ոչ միայն համայնքի օգտին, այլև պետության, այսինքն՝ Հայաստանի Հանրապետության օգտին

կտակ կազմելու իրավունքից: Քաղ. օր. 1224 հոդ. իմաստից հետևում է, որ բոլոր դեպքերում ժառանգի դերում հանդես է գալիս համայնքը:

Գույքը կարող է համայնքի սեփականությանն անցնել միաժամանակ և ըստ կտակի, և՝ ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով: Օրինակ, եթե ժառանգատուն գույքի մի մասը կտակի համայնքին, իսկ իր մահվանից հետո այլ ժառանգները չլինեն կամ նրանք հրաժարվեն ժառանգությունն ընդունելուց, գույքի այդ մասը ևս կանցնի համայնքի սեփականությանը, արդեն ըստ օրենքի ժառանգման կարգով: Ըստ որում ժառանգական գույքը համայնքներին է անցնում ընդհանուր (և ոչ թե համապարփակ), ինչպես նշված է ՀՀ քաղ. օր.-ում) իրավահաջորդության կարգով¹:

§ 8. Գույքի առանձին գործակների ժառանգման առանձնահատկությունները

Ժառանգական զանգվածի մեջ մտնող առանձին օբյեկտների ժառանգման հարցում կան որոշ առանձնահատկություններ, որոնք պայմանավորված են այդ օբյեկտների իրավական վիճակով՝ շրջանառության մեջ գտնվելու աստիճանով:

Օրինակ, ժառանգատուին պատկանող հուշանշանների և այլ նշանների հավաքածուները մտնում են ժառանգական զանգվածի մեջ և ժառանգվում են քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր կարգով (Քաղ. օր. 1252 հ.): Այդ առումով թերևս կարիք չկար առանձին հողվածով դա նշել: Իսկ ահա ժառանգատուի ստացած պետական պարզեներն ու շքանշանները ժառանգության զանգվածի մեջ չեն մտնում (Քաղ. օր. 1251 հ.): Պարզենատրված անձի² մահից հետո այդ պարզեներն ու շքանշանները պետք է տնօրինվեն «Հայաստանի Հանրապետության պետական պարզեների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով: Այդ օրենքն ընդունվել է 1994թ. ապրիլի 22-ին³, որի 17-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարզենատրված անձի մահվան դեպքում պետական պարզեները և դրանց վկայականները կարող են որպես

¹ Տե՛ս նաև Գրաժданское право, часть 3, М., 1998, № 541:

² Քաղ. օր. 1251 հոդ. գրված է «պարզենատրվողի», որը, անշուշտ, սխալ է: Պետք է լինի «պարզենատրվածի»:

³ Հիշյալ օրենքը տես «Հայաստանի գործող օրենքների ժողովածու (1990-1995 թ.թ.)», Ե, 1955, № 690-693.

հիշատակ պահվել նրա ժառանգների մոտ կամ վերջիններիս համաձայնությամբ՝ հանձնվել քանգարաններին: Ըստ որում՝ պետական պարզները քանգարաններին հանձնվում են ՀՀ նախագահի աշխատակազմի գլուությամբ: Եթե պարզեատրված անձը չունի ժառանգներ, նրա մահվանից հետո պետական պարզները և դրանց վկայականները պետք է վերադարձվեն ՀՀ նախագահի աշխատակազմ:

Ժառանգատուին պատկանող գույքը, որը քաղաքացիական շրջանառության մեջ է գտնվում հատուկ թույլտվությամբ, (օրինակ, գենքը, առանձին տեսակի դեղանյութեր և այլն), ժառանգության զանգվածի մեջ է մտնում և ժառանգվում է քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված ընդիհանուր հիմունքներով (Քաղ. օր. 1250 հոդ.): Ըստ որում, ժառանգական զանգվածի մեջ մտնող նման գույքի ժառանգման հատուկ թույլտվություն չի պահանջվում: Սակայն ժառանգման կարգով նման գույք ընդունած անձը պարտավոր է ժառանգությունն ընդունելուց հետո մեկ ամսվա ընթացքում դիմել լիազորված պետական մարմնին՝ տվյալ գույքն ունենալու հատուկ թույլտվություն ստանալու համար: Եթե մերժվում է նման թույլտվություն ստանալու պահանջը, ապա այդ գույքի նկատմամբ տվյալ անձի սեփականության իրավունքը դադարեցվում է Քաղ. օր. 282 հոդվածի ուժով: Այդ հոդվածով սահմանված կանոնների համաձայն՝ «Եթե օրենքով թույլատրվող հիմունքներով քաղաքացու մոտ հայտնվել է այնպիսի գույք, որը ծեռք բերելու համար անհրաժեշտ է հատուկ թույլտվություն և որն ստանալու համար այդ քաղաքացու խնդրանքը մերժվել է, սեփականատերն այդ գույքը պետք է օտարի դրա նկատմամբ սեփականության իրավունքի ժագման պահից մեկ տարվա ընթացքում, եթե այլ ժամկետ նախատեսված չէ. օրենքով»: Ըստ որում՝ գույքը պետք է օտարվի այն գույքի համար սահմանված կարգով, որը չի կարող պատկանել տվյալ սեփականատիրոջը:

Ընդհանուր սեփականության մասնակցի մահվան դեպքում անհրաժեշտ է առանձնացնել ընդիհանուր գույքում նրա ունեցած քաժինը, որը և կմտցվի ժառանգական զանգվածի մեջ: Ընդհանուր քաժնային սեփականության մասնակցի մահվան դեպքում դժվարություններ չեն առաջանում այդ հարցում: Խերևս կարող են որոշ հարցեր ծագել ընդիհանուր գույքը բնեղենով քաժանելու անհնարինության դեպքում:

Ընդհանուր համատեղ սեփականության մասնակցի մահվան դեպքում անհրաժեշտաբար պետք է կատարվի ընդհանուր գույքի բաժանում, որոշելու համար մահացածի՝ այդ գույքում ունեցած բաժնի չափը: Դրանից հետո պետք է այն առանձնացվի (Քաղ. օր. 1247 հոդ.):

Ընդհանուր համատեղ սեփականություն համարվող գույքը բաժանելիս և դրանից մահացածին պատկանած բաժինն առանձնացնելիս համատեղ սեփականության մասնակիցների բաժինները համարվում են հավասար, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ մասնակիցների համաձայնությամբ (Քաղ. օր. 199 հոդ. 2-րդ մաս):

Ընդհանուր համատեղ սեփականության մահացած մասնակցի բաժինը որոշելուց հետո այն մտցվում է մահացածից հետո մնացած ժառանգական զանգվածի մեջ: Ժառանգությունը բացվում է մահացած մասնակցի բաժնին հասանելիք առանձնացված գույքի, իսկ գույքը բնեղենով բաժանելու անհնարինության դեպքում՝ նման բաժնի արժեքի նկատմամբ¹:

Քիչ չեն այն բաղաքացիները, ովքեր զգալի ներդրումներ ունեն տնտեսական ընկերակցություններում և տարբեր կոռպերատիվներում: Քաղ. օր. 1248 հոդ. համաձայն² տնտեսական ընկերակցության կամ ընկերության մահացած մասնակցի ժառանգական զանգվածի մեջ մտնում է ընկերակցության բաժնեհավաք կամ ընկերության կանոնադրային կապիտալում այդ մասնակցի բաժնեմասի արժեքի նկատմամբ իրավունքը, եթե այլ բան նախատեսված չէ ընկերակցության կամ ընկերության կանոնադրությամբ: Նոյն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ կոռպերատիվի մահացած անդամի ժառանգական զանգվածի մեջ մտնում է կոռպերատիվում նրա փայի արժեքի նկատմամբ իրավունքը, եթե այլ բան նախատեսված չէ կոռպերատիվի կանոնադրությամբ:

¹ Քաղ. օր. 1247 հոդ. վերջին նախադասությունը սիսակ է: Եթե կատարվել է ընդհանուր համատեղ սեփականության բաժանում, ուրեմն որոշվել է նրա մասնակիցների, այդ թվում և մահացածի բաժնի չափը: Հետևաբար՝ դրամից հետո «մահացած մասնակցի բաժնին հասանելիք ըլդիանուր գույք» չի կարող լինել: Ուրեմն՝ «ընդհանուր» բառը պետք է փոխարինվի «առանձնացված» բառով:

² Քաղ. օր. 1248 հոդ. անվամումը ճիշտ չէ: Այն պետք է լիմի այսպես. «Տնտեսական ընկերակցության կամ ընկերությամ և կոռպերատիվի կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի բաժնեմասի (փայի) արժեքի նկատմամբ իրավունքը ժառանգելը»:

Եթե ժառանգատուի իրավունքներն անցնում են մի քանի ժառանգների, ապա նրանցից ամեն մեկին հասանելիք գումարներ վճարելու կարգը, եղանակները և ժամկետները որոշվում են քաղաքացիական օրենսգրքով, այլ օրենքներով ու նորմատիվային այլ ակտերով¹:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ որոշ առանձնահատկություններ են նախատեսվում մահացածի աշխատավարձի, կենսարոշակների, նպաստների և վնասի հատուցման վճարների չմուծված գումարների ժառանգման հարցում: Քաղ. օր. 1249 հոդ. 1-ին կետի համաձայն՝ «Վճարման ենթակա, սակայն քաղաքացու կյանքի օրոք որևէ պատճառով չվճարված (ճիշտ կիմներ՝ չստացված - Գ.Ղ.) աշխատավարձի, բոշակների, նպաստների և կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարներն ստանալու իրավունքը պատկանում է մահացածի ընտանիքի անդամներին, ինչպես նաև նրա խնամքի ներքո գտնվող անաշխատունակ անձանց»: Ասել է, թե ժառանգական զանգվածի ակտիվում նշված վերոհիշյալ գումարները ժառանգել չեն կարող այն ժառանգները, ովքեր ժառանգատուից առանձին են ապրեն²:

Քաղ. օր 1249 հոդվածում նշված գումարները վճարելու վերաբերյալ պահանջները պետք է ներկայացվեն ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում: Սակայն եթե բացակայում են նշված գումարները ժառանգելու իրավունք ունեցող ժառանգները կամ նրանք այդ գումարները սահմանված ժամկետում վճարելու պահանջ չեն ներկայացնում, ապա համապատասխան գումարները ներառվում են ժառանգական զանգվածի մեջ և ժառանգվում են քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված ընդհանուր հիմունքներով: Այսինքն, այդ գումարներից բաժին ստանալու իրավունք ձեռք են բերում բոլոր ժառանգները:

Ավելացնենք նաև, որ «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ 1998 թ. հոկ-

¹ Քաղ. օր. 1248 հոդ. 3-րդ մասում խոսվում է «համապատասխան իրավաբանական անձի նկատմամբ ժառանգատուի իրավունքների» մասին: Մինչդեռ ինչպես հայտնի է, ժառանգատուն իրավունքներ է ունենում ոչ թե իրավաբանական անձի, այլ նրա գույքի նկատմամբ:

² ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը չի սահմանում ընտանիքի անդամների շրջանակը: Պետք է ենթադրել, որ «մահացածի ընտանիքի անդամ» ասելով, օրենսդիրը նկատի ունի նրանց, ովքեր ժառանգատուի հետ ապրել են համատեղ և վարել ընդհանուր տնտեսություն»:

տեմբերի 27-ի օրենքի¹ 28-րդ հոդ. համաձայն «կենսաթոշակառուին հասանելիք և նրա մահվան պատճառով չստացված կենսաթոշակի գումարները ենթակա են ժառանգման»:

Ո՞Դ քաղաքացիական օրենսդրությամբ նախատեսված են նաև այլ օբյեկտների (ծեռարկության, զյուղացիական (ֆերմերային) տնտեսության անդամի գույքի, հողակտորի, հողակտորի բաժանման, պետության կմ մունիցիապալ միավորման կողմից ժառանգատուին արտոնյալ պայմաններով տրամադրված գույքի) առանձնահատկությունները: Նշված օբյեկտների ժառանգման վերաբերյալ նորմեր բացակայում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում:

§ 9. Ժառանգման իրավունքի ծևակերպումը

Քաղաքացու մահվանից հետո մնացած գույքի ժառանգման իրավունքները ծևակերպվում են ժառանգին սահմանված ծևի փաստաբուղը՝ ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալով: Ժառանգման իրավունքի վկայագիրը տրվում է ժառանգությունն ընդունած ժառանգների պահանջով՝ նոտարական գրասենյակների կողմից: Ժառանգման իրավունքի վկայագիր ստանալը ժառանգի իրավունքն է և ոչ թե պարտականությունը:

Ժառանգությունը ծևակերպելու և ժառանգին ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալու հարցերը կարգավորվում են Քաղ. օր. 1245-1246 հոդվածներով և Հայաստանի Հանրապետության նոտարիատի մասին օրենքի 62-63 հոդվածներով:

Ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալիս է ժառանգության բացման վայրի նոտարը: Ըստ որում՝ ժառանգման իրավունքի վկայագիրը տրվում է ժառանգի դիմումի հիման վրա:

Ժառանգությունն օրենքով սահմանված ժամկետում չընդունած ժառանգներին ժառանգության իրավունքի վկայագիր կարող է տրվել ժառանգությունն ընդունած մյուս բոլոր ժառանգների համաձայնությամբ: Այդ համաձայնությունը պետք է հայտնվի գրավոր ձևով, նախքան իրենց ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալը: Ժառանգմների

¹ Հիշյալ օրենքը տես «Հայաստանի Հանրապետության Պաշտոնական տեղեկագիր», թիվ 30, 1998 թ., էջ 8-23:

նման համաձայնությունը հիմք է նոտարի՝ նախկինում տրված ժառանգության իրավունքի վկայագիրը չեղյալ համարելու և նոր վկայագիր տալու համար:

Անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ժառանգներին ժառանգման իրավունքի վկայագիր է տրվում, սակայն այն հաճնիւ փում է նրանց ծնողներին, որդեգրողներն, խնամակալին (հոգաբարձուին), իսկ սրանց բացակայության դեպքում խնամակալության և հոգաբարձության մարմնին:

Ժառանգությունն ընդունած քաղաքացին կարող է ժառանգական իրավունքի վկայագիր ստանալու համար չդիմել նոտարական մարմիններին, եթե ժառանգական իրավունքների իրականացումը հնարավոր է առանց դրան: Օրինակ, եթե խոսքը վերաբերում է դրամական միջոցներին, արժեքներին, տնային կահավորանքի ու գործածության, առօրյա օգտագործման իրերի, անասունների և նման ոչ մեծարժեք իրերի ժառանգմանը: Սակայն առանձին իրերի ժառանգման իրավունքի վկայագիր ստանալն անհրաժեշտ է: Մասնավորապես, այդ պահանջվում է անշարժ գույք, բնակելի տուն, բնակարան, ավտոմեքենա, մոտոցիկլ, անշարժ այլ գույք ժառանգելու դեպքերում, քանի որ այդ օբյեկտների նկատմամբ սեփականության իրավունքը ենթակա է պարտադիր գրանցման պետական իրավասու մարմիններում:

Ժառանգման իրավունքի վկայագիրը ժառանգներին է տրվում ժառանգության բացման օրվանից վեց ամիս անցնելուց հետո: Ժառանգության ընդունման համար օրենքով սահմանված վեցամյա ժամկետի սահմաններում ժառանգները հայտարարություն են տալիս ժառանգությունն ընդունելու կամ դրանից իրածարվելու մասին: Այդ ժամկետն անցնելուց հետո, գործնականում՝ հաջորդ օրվանից նոտարը ժառանգների դիմումի հիման վրա պարտավոր է տալ ժառանգման իրավունքի վկայագիր:

Սակայն քաղաքացիական օրենսդրությամբ հնարավոր է համարվում ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալ մինչև ժառանգությունը բացվելուց հետո վեց ամիսը լրանալը: Ինչպես ըստ օրենքի, այնպես էլ ըստ կտակի ժառանգման դեպքում ժառանգման իրավունքի վկայագիրը կարող է տրվել մինչև ժառանգության բացման օրվանից վեց ամիսը լրանալը, եթե առկա են ստույգ տվյալներ, որ վկայագիր ստանալու համար դիմած անձանցից բացի, ժառանգության կամ դրա

համապատասխան մասի նկատմամբ հավակնող այլ ժառանգներ չկան: Հայաստանի Հանրապետությունում մինչև վերջին ժամանակները նոտարական գրասենյակները, նախքան ժառանգության բացման օրվանից վեց ամիսը լրանալը, ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալիս էին բացառիկ դեպքերում, այն էլ հանրապետության արդարադատության նախարարության գիտությամբ: Այս պրակտիկան կարելի է ճիշտ համարել, եթևաագա բյուրիմացություններից խուսափելու, օրենքը շրջանցելու հնարավոր դեպքերը կանխելու համար:¹

Նոտարն ըստ օրենքի ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալիս ստուգում է ժառանգատուի մահվան փաստը, ժառանգության բացման ժամանակն ու վայրը, ժառանգատուի հետ այն հարաբերությունների առկայությունը, որոնք իմբ են հանդիսանում վկայագիրը տալու մասին դիմումներ տված անձանց ըստ օրենքի ժառանգման հրավիրելու համար և այն ժառանգական գույքի կազմը, որի համար ժառանգման իրավունքի վկայագիր է տրվում (Նոտարիատի մասին ՀՀ օրենքի 63 հոդվ.): Օրինակ, պահանջվում է քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմինների կողմից տրված վկայականները, ազգակցական հարաբերությունների (կապի) հաստատման վերաբերյալ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած վճռի պատճենը, անձնագրերում արված նշումները, տեղեկանք բնակության վայրից, խնամքի տակ գտնվելու մասին դատարանի որոշումը և այլն:

¹ Տարիներ առաջ հայ գեներալ Բ.-ն ուներ մեկ արու զավակ: Գեներալի կնոր մահվանից կարծ ժամանակ անց նա ամուսնանում է ուկրաինուհու հետ, իսկ տղային տալիս է զինվորական ուսումնարան ստորելու: Բնականաբար, տղան գրեթե հայրական տուն չէր գալիս: Գեներալը նոր կնոշից երեխա չունեցավ: Որոշ ժամանակ անց մահանում է նաև գեներալը: Նրա մահվանից հետո վեց ամիսը դեռևս շրացած գեներալի կինը դիմում է նոտարական գրասենյակ, խնդրելով իրեն տալ ժառանգման իրավունքի վկայագիր և նշելով, որ ինքը ժառանգատուի միակ ժառանգն է: Ավագան ընթրնելում է որպես ճշմարտություն և նրան տրվում է ժառանգման իրավունքի վկայագիր: Որոշ ժամանակ անց, սակայն վեց ամավաշրջանակներում, զայխ է ժառանգատուի տղան և հոր կնոշից խնդրում է որպես ժառանգություն իրեն տալ միայն հոր ավտոմեքենան: Պարզվում է, որ կինն արդեմ դարձել է ամուսնու միակ ժառանգը, առացել է ժառանգման իրավունքի վկայագիր, նոտարական գրասենյակն էլ մերժում է տղային ևս տալ ժառանգման իրավունքի վկայագիր: Դատական երկար քաշը ուկայի հետո դատարանը ժառանգատուի տղային ևս ճանաչում է հոր մահվանից հետո առաջին հերթի ժառանգ, անվավեր է ճանաչում ժառանգատուի կնոշը վաղակետ տրված ժառանգման իրավունքի վկայագիրը, տղային հատկացներով ըստ օրենքի ժառանգման կանոններով նրան հասանելիք գույքը:

Ըստ կտակի ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալիս պետական նոտարն ստուգում է ժառանգատուի մահվան փաստը, կտակի առկայությունը, ժառանգության բացման ժամանակն ու վայրը, ժառանգական գույքի կազմը, որի համար վկայագիր է տրվում ժառանգներից համապատասխան փաստաթղթեր ստանալուց հետո:

Նոտարը նաև պարզում է այն անձանց շրջանակը, որոնք ժառանգությունից պարտադիր բաժնի իրավունք ունեն (*Նոտարիատի մասին ՀՀ օրենքի 63 հոդվ. կետ 2*):

Եթե ժառանգական գույքի կազմի մեջ մտնում է բնակելի տուն, բնակարան, ապա նոտարը փաստաթղթեր է պահանջում բնակելի տունը, բնակարանը ժառանգատուին պատկանելու մասին, տեղեկանք տեխնիկական գույքագրման մարմնից, ինչպես նաև ստուգում է, թե կա⁹, արդյոք, բնակելի տան (բնակարանի) օտարման արգելանք կամ նրա վրա արգելադրում:

Ժառանգման իրավունքի վկայագրի մեջ գրանցման ենթակա այլ գույք (ավտոմեքենա, մոտոցիկլ և այլն) մտցնելու համար նոտարը ստուգում է այդ գույքը ժառանգատուին պատկանելու վերաբերյալ փաստաթղթերը:

Ժառանգման իրավունքի վկայագրում նշվում է ժառանգին պատկանող ժառանգական գույքի չափը, գույքի գտնվելու վայրը և գնահատումը:

Ժառանգման իրավունքի վկայագիրը տրվում է ժառանգմներին, նրանց կողմից օրենքով սահմանված չափով պետական տուրք վճարելուց հետո: Պետական գույքը գանձվում է ամեն մի ժառանգից՝ ժառանգությունից նրանց հասած բաժիններին համապատասխան չափով: Պետական տուրքի ընդհանուր չափը կախված է ողջ ժառանգական գույքի արժեքից¹:

Ժառանգման իրավունքի վկայագրի նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն հավաստում է նրանում նշված անձանց կրողից

¹ «Հայաստանի Հանրապետությունում հարկերի և տուրքերի մասին» ՀՀ 1992թ. ապրիլի 19-ի օրենքի 12-րդ հոդվածով, ի թիվս այլ հարկերի ու տուրքերի, սահմանվեց նաև «Ժառանգության և նվիրատվության հարկ՝ ժառանգության և նվիրատվության արժեքից»: Սակայն հետագայում «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքով, որով սահմանվեցին հարկերի տեսակները, այլևս չի նշվում հարկի այլ տեսակը (տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժողովածու (1995-1999 թ.թ.)», գիրք Բ, էջ 33):

Ժառանգությունը ձեռք բերելու փաստը: Ըստ որում ժառանգին անցած որոշ իրավունքների իրականացման համար, օրինակ՝ բանկային հիմնարկներում եղած ավանդն ստանալու համար ժառանգման իրավունքի վկայագիրը ներկայացնելը պարտադիր է: Սակայն կան իրավունքներ, որոնք կարող են իրականացվել նաև առանց համապատասխան վկայագիր ներկայացնելու: Օրինակ, ժառանգատուին հասանելիք աշխատավարձի, կենսաթոշակի, նպաստների և կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման գումարներն ստանում են մահացածի ընտանիքի անդամները, առանց ժառանգման վկայագիր ներկայացնելու:

Եթե ժառանգական զանգվածի կազմում գտնվում է նաև ժառանգական տրանսմիսիայի կարգով ժառանգին անցնող ժառանգությունն ընդունելու իրավունք, ապա անհրաժեշտ է ձևակերպել տրանսմիտենտի մահկանից հետո մնացած գույքի ժառանգության իրավունքը, որից հետո միայն դրա հիման վրա ձևակերպվում են այն ժառանգության իրավունքը, որը չի հասցը ընդունել տրանսմիտենտը: Ի դեպ, տրանսմիտենտն այն անձն է, որը մահացել է ժառանգատուից հետո, չհասցնելով ընդունել ժառանգատուի գույքից իրեն հասանելիք ժառանգական բաժինը:

Ժառանգման իրավունքի վկայագիրը տրվում է ժառանգմերից ամեն մեկին առանձին-առանձին (Քաղ.օր. 1245 հոդվ. կետ 3):

Եթե ժառանգման իրավունքի վկայագիր տալուց հետո ի հայտ է նկալ այնպիսի գույք, որի համար վկայագիր չի տրվել, ապա տրվում է ժառանգման իրավունքի լրացուցիչ վկայագիր: Անհրաժեշտ է նաև ավելացնել, որ անժառանգ գույքի նկատմամբ ժառանգման իրավունքի վկայագիրն ուղարկվում է տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմնին:

Ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի վերաբերյալ վեճի դեպքում ժառանգության իրավունքի վկայագրի հանձնումը կասեցվում է մինչև այդ առթիվ դատարանի կայացրած վճոյի օրինական ուժի մեջ մտնելը (Քաղ. օր. 1246 հոդ.):

ԳԼՈՒԽ 64.

ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆ ԳՈՒՅՔԸ ՊԱՀՊԱՆԵԼԸ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐԵԼԸ

Ժառանգությունը բացվելուց հետո երբեմն անհրաժեշտություն է առաջանում կատարել ժառանգական գույքի պահպանման գործողություններ:

Ժառանգական գույքի պահպանման անհրաժեշտությունը առաջանում է առաջին երբին ժառանգության բացման պահին ժառանգության բացման վայրում ժառանգների բացակայության դեպքում: Սակայն երբեմն ժառանգների առկայության դեպքում էլ հարկ է լինում կատարել որոշ գործողություններ, կապված ժառանգական գույքի շրջանակը որոշելու, գույքն այլ անձանց տիրապետությունից պահանջելու հետ:

«Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 58 հոդվածը սահմանում է «Ժառանգների, շահառուների և այլ շահազրգիո անձանց իրավունքների պաշտպանության համար ժառանգությն բացման համար ժառանգության բացման վայրն սպասարկող նոտարը ճենարկում է քաղաքացիական օրենսգրքով և սույն օրենքով սահմանված և ժառանգությունը պահպանելու ու կառավարելու համար անհրաժեշտ միջոցներ:

Ժառանգական գույքը պահպանելու և կառավարելու միջոցները նոտարը ճենարկում է՝ ժառանգի, կտակակատարի, պարտատիրոջ, տեղական ինքնակառավարման մարմնի կամ ժառանգական գույքի պահպանման շահերից հանդես եկող այլ անձանց դիմումի հիման վրա:

Անհրաժեշտության դեպքում նոտարն իրավունք ունի իր նախաձեռնությամբ միջոցներ ճենարկել ժառանգական գույքը պահպանելու կամ կառավարելու համար»:

Չի բացառվում նաև ժառանգների միջև որոշ վեճերի առաջացում, որպիսիք հիմնականում լուծվում են դատական կարգով:

Հիշեցնենք, որ սուբյեկտիվ ժառանգման իրավունքները քաղաքացիական իրավունքներ են: Դրանց խախտման դեպքում այդ իրա-

վունքները պաշտպանվում են դատական հայցերի օգնությամբ։ Նման հայցերն է անվանվում են **Ժառանգության մասին հայցեր**։

Ժառանգման մասին հայցերը տարրերվում են այլ հայցերից, օրինակ՝ վիճղիկացիոն, պայմանագրերից բխող և քաղաքացիական այլ հայցերից։ Ժառանգման մասին հայցերն իրենց հերթին լինում են՝

ա) սուրբեկտիվ ժառանգման իրավունքների պահպանությանն ուղղված հայցեր,

բ) ժառանգման իրավունքների իրականացման արդյունքում առաջացած իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված հայցեր։

Ինչպես նկատում է պրոֆ. Օ.Ս. Խոփիեն, երբ ժառանգությունն ընդունած ժառանգը դատական կարգով պահանջում է ժառանգական զանգվածի մեջ մտնող և ուրիշի ապօրինի տիրապետության տակ գտնվող գույքը, կամ ժառանգատուի պարտապաններից բռնագանձում է պարտքերը, ապա նա ներկայացնում է սովորական վիճղիկացիոն կամ պայմանագրերից բխող հայցեր։ Բայց երբ նույն ժառանգը վիճարկում է ժառանգության նկատմամբ այլ անձանց իրավունքը, կամ առարկում է այլ անձանց ժառանգելու իրավունքի ծավալի դեմ, ապա նա հարուցում է հենց ժառանգման գործ, այսինքն՝ ներկայացնում է ժառանգման մասին հայց։

Դրա հետ միաժամանակ, քաղաքացու մահվանից հետո երեմն հարկ է լինում միջոցներ ծեռնարկել պահպանելու նրան պատկանած գույքը մինչև այդ գույքի հետ կապված հարցերի լուծումը, մասնավորապես՝ մինչև ժառանգների շրջանակը որոշելը։ Ժառանգական գույքի պահպաննան և կառավարման անհրաժեշտությունն առաջանում է երկու դեպքում։ նախ, երբ քաղաքացու մահվանից հետո մնում է գույք, որն ամենօրյա հսկողության և կառավարման կարիք ունի և, երկրորդ, երբ ժառանգատու քաղաքացին ապրել է միայնակ։

Քաղաքացու մահվան, և որ նույնն է՝ ժառանգության բացման մասին լուր ստանալու դեպքում ժառանգության բացման վայրի նոտարը պարտավոր է կատարել անհրաժեշտ գործողություններ, ծեռնարկել միջոցներ, պահպանելու համար ժառանգատուի գույքը։

Նոտարը ժառանգության բացման մասին իմանում է ստացված հաղորդումներից։ Այսպես, բոլոր հիմնարկները, ծեռնարկությունները և կազմակերպությունները, կոռպարատիվ ու հասարակական կազմակերպությունները, ուսումնական հաստատությունները, որտեղ աշխատել կամ սովորել են մահացածների բնակության

վայրի ոստիկանության ստորաբաժանումները, բնակարանային մարմինները, ինչպես նաև այն բնակելի տների և եփականատեր քաղաքացիները, որտեղ ապրել են մահացածները, նոտարական գրասենյակներին կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին հաղորդում են այն մահացածներից հետո մնացած գույքի առկայության մասին, որոնց ժառանգները բացակայում են և ենթադրյալ ժառանգների բնակության կամ աշխատանքի վայրի մասին իրենց հայտնի տվյալները):

Նոտարը, բացված ժառանգության վերաբերյալ հաղորդում ստանալով, պարտավոր է այդ մասին տեղյակ պահել այն ժառանգներին, որոնց բնակության կամ աշխատանքի վայրը հայտնի է իրեն: Նոտարը կարող է ժառանգներին հրավիրել նաև հրապարակային հայտարարություն տալու միջոցով կամ այդ մասին հաղորդելով մամուլում: Այդպիսի հայտարարությամբ նոտարը նաև պարտատերերին պետք է առաջարկի «հաղորդագրությունը հրապարակելու օրվանից վեցամյա ժամկետում ներկայացնել ժառանգատուի նկատմամբ իրենց պահանջները» (Քաղ. օր. 1239 հոդ. 4-րդ մաս)¹:

Այնուհետև, անհրաժեշտության դեպքում, ձեռնամուխ է լինում ժառանգական գույքի պահպանությունն ապահովելու և այն կառավարելու միջոցներ ձեռք առնելու համար: «Ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող այն գույքի պահպանությունը, որը կարող է շրջանառության մեջ գտնվել հատուկ թույլտվությամբ, նոտարն իրականացնում է համապատասխան գույքի մասին օրենքով սահմանված կարգով» (Քաղ. օր. 1240 հոդ. 3-րդ մաս)²:

Հատուկ կառավարման կարիք չունեցող մնացած գույքը նոտարը պահատվության պայմանագրով հանձնում է ժառանգներից նեկին, իսկ ժառանգներին հանձնելու անհնարինության դեպքում՝ մասնագիտացված կազմակերպությանը:

Ժառանգությունը պահպանելու և կառավարելու միջոցները ձեռնարկում է ժառանգի, կտակակատարի, ժառանգատուի պարտատի-

¹ Բնականարար ոչ ոք չի կարող մահացած անձի նկատմամբ պահանջներ ներկայացնել: ՈՒրեմն ակնհայտ է Քաղ. օր. 1239 հոդ. 4-րդ մասի տեքստի անհաջող շարադրանքը: Թերևս ճիշտ կլիներ գրել «...ժառանգատուի նկատմամբ ունեցած իրենց պահանջները»:

² Անհրաժեշտ է նշել, որ այստեղ խոսքը վերաբերում է ոչ թե «համապատասխան գույքի մասին օրենքին», այլ «համապատասխան գույքի պահպանման մասին օրենքին»: Քաղ. օր. 1240 հոդ. 3-րդ մասում դուրս է մնացել «պահպանմամ» բառը, որը պետք է վերականգնել:

րոց, տեղական ինքնակառավարման մարմնի կամ ժառանգական գույքի պահպանման շահերից հանդես եկող այլ անձանց դիմումի հիման վրա: Նոտարը կարող է իր նախաձեռնությամբ ևս ծեռնարկել միջոցներ ժառանգական գույքը պահպանելու և կառավարելու համար: Սակայն նշված գործողությունների կատարման անհրաժեշտություն չի լինում, եթե եթե թեկուզ մեկ ժառանգ, գտնվելով ժառանգության բացման վայրում, անցնում է գույքի կառավարմանը: Եվ այս բոլորն արվում է «Ժառանգների, շահառուների և այլ շահագրգիռ անձանց իրավունքների պաշտպանության համար» (Քաղ. օր. 1239 հոդ.):¹ Այդ նախատակով նոտարը պետք է կատարի ժառանգական զանգվածի գույքագրում՝ հաշվարի ժառանգատուի գույքը և հատուկ պահպանման կարիք ունեցող գույքն էլ ի պահ հանձնի սահմանված կարգի համաձայն, դեկավարվելով Նոտարիատի մասին օրենքով (տե՛ս նաև Քաղ. օր. 1240 հոդ. 1-ին մասը):

Եթե նոտարը պարզում է, որ ժառանգական գույքը գտնվում է տարբեր վայրերում, ապա նա ժառանգական գույքի համապատասխան մասի գտնվելու վայրի նոտարին կամ նոտարական գործողություններ կատարելու համար լիազորված պաշտոնատար անձին արդարադատության մարմինների միջոցով ուղարկում է ժառանգությունը պահպանելու կամ կառավարելու վերաբերյալ պարտադիր կատարման ենթակա հանձնարարություն (Քաղ.օր. 1239 հոդ. 7-րդ կետ): Նոտարը, ընթերականների մասնակցությամբ կազմում է ժառանգական գույքի գույքագրում, որի մեջ նշում է ամեն մի առարկայի նկարագրությունը և դրանք հանձնում է ի պահ: Մասնավորապես, ժառանգատուի առկա կանխիկ դրամը, արտարժույթը պետք է մուտք արվեն նոտարական զրասենյակի դեպոզիտ հաշվին և ոչ քե մուծվեն նոտարի դեպոզիտ, ինչպես գրված է Քաղ. օր. 1240 հոդ. 2-րդ մասում: Թանկարժեք քարերից և մետաղներից պատրաստված գույքը սահմանված կարգով պահպանության համար հանձնվում է քանի՛ Քաղ. օր. 848 հոդ. սահմանված կարգով: Զենքը և պայքուցիկ նյութերը հանձնվում են ոստիկանությանը՝ հատուկ ցուցակով, արժեքագոր ծեռագրերը, նախագծերը, գրական աշխատանքները, պատմական կամ գիտական նշանակություն ունեցող նամակները հանձնվում են համապատասխան կազմակերպություններին կամ ժառանգներին՝ հատուկ

¹ Այստեղ ևս «շահառու» բառն օգտագործված է «հրիտակառու» բառի փոխարեն:

ցուցակով: Մնացած գույքը (տնային կահավորանքի ու գործածության առարկաները, կենցաղային նշանակության իրերը, հազուստեղենը և այլն) հանձնվում են ներկա գտնվող ժառանգին կամ այլ անձի՝ գույքագրման ցուցակի վրա նրա ստորագրությամբ:

Նոտարը պետք է կոմիլեստ միջոցներ ծեռք առնի հատուկ թույլտվությամբ շրջանառության մեջ գտնվող գույքի պահպանման նպատակով: Ժառանգական զանգվածի կազմում կառավարման կարիք ունեցող գույքի առկայության դեպքում նոտարը պետք է ծեռք առնի նաև դրա կառավարումն ապահովող գործողություններ: Մասնավորապես, նա կարող է կնքել գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագրեր (տե՛ս Քաղ.օր. 954 հոդ.):

Նոտարը պարտավոր է անհրաժեշտ գործողություններ կատարել ժառանգական զանգվածի շրջանակը պարզելու, ժառանգատուի պարուատերերին հայտնաբերելու, ժառանգության բացման մասին հայտնելու նպատակով: Այսպես, ժառանգության զանգվածը պարզելու և այն պահպանելու նպատակներով նոտարն իրավունք ունի հարցում անել բանկերին և այլ վարկային հիմնարկների՝ նրանց ավանդներում, հաշիվներում գտնվող կամ նրանց ի պահ հանձնած՝ ժառանգատուին պատկանող դրամի (արժույթի) արժութային ու այլ արժեքների վերաբերյալ (Քաղ. օր. 1239 հոդ. 3-րդ մաս):

Երբեմն ժառանգության զանգվածի կազմում լինում են ոչ միայն պահպանելու, այև կառավարելու կարիք ունեցող գույք, ասենք՝ տնտեսական ընկերակցության կամ ընկերության կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի բաժնեմաս, բաժնետոմսեր, արժեքներ, անհատական մասնագոր ծեռնարկություն, բացառիկ իրավունքներ, ինչպես նաև բնակելի տուն, անասուններ, շիավարփած բերք, այգի և այլն: Նման գույքի առկայության դեպքում նոտարը, որպես հավատարմագրային կառավարման հիմնադիր, կարող է կնքել այդ գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագիր (Քաղ. օր. 954-968 հոդվածներ): Այն վայրերում, որտեղ նոտարական գրասենյակ չկա, տեղական ինքնակառավարման համապատասխան մարմինը նման դեպքերում ժառանգական գույքի նկատմամբ նշանակում է խնամակալ: Ի դեպ, եթե համապատասխան անձը նշանակվում է տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից, նա անվանվում է խնամակալ:

Նոտարը կարող է գույքը հանձնել այլ անձանց նաև պահատվության պայմանագրով: Այս դեպքում նման անձինք կանվանվեն ժա-

ոանգական գույքը պահպանող: Իսկ եթե ժառանգության զանգվածում կա պահպանելու, նաև կառավարելու կարիք ունեցող գույք, ապա նոտարը կարող է կնքել այդ գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագիր, հանդես գալով որպես հավատարմագրային կառավարման հիմնադիր (Քաղ.օր. 1241 հոդվ.): Սակայն խնամակալի և պահառուի կողմից կատարվող գործառույթները նույնն են: Նրանք գործում են իրենց նշանակած մարմնի հսկողության ներքո և նրանց էլ հաշվետու են:

Խնամակալը, պահառուն, այլ անձինք կատարում են որոշակի իրավաբանական գործողություններ և հանդես են գալիս զանագան իրավահարաբերություններում ոչ թե իրենց շահերից ելնելով և ոչ էլ իրենց անունից, այլ որիշ անձի անունից և նրա շահերից ելնելով: Իսկ «այլ անձը» ոչ այլ ոք է, քան հնարավոր ժառանգը (կամ ժառանգմեր): Թայց այնքան, որքան որոշակի ժամանակի ընթացքում նման սուրբեկտը մնում է չորոշված, նրա փոխարեն հանդես է գալիս խնամակալը (պահառուն, այլ անձը), թայց հանդես է գալիս նրա շահերից ելնելով և նրա անունից: Եթե անգամ հայց է ներկայացվել ժառանգական գույքի պահանջով, ապա հայցերը ներկայացվում են ոչ թե գույքի դեմ, այլ դեռևս չորոշված ժառանգի (ժառանգների) դեմ, որին (որոնց) ներկայացնում է խնամակալը կամ պահառուն, գույքի հավատարմագրային կառավարիչը:

Գույքի խնամակալը, պահառուն և այլ անձինք, որոնց պահպանությանն է հանձնվում ժառանգական գույքը, նախազգուշացկում են գույքի փշացման, օտարման կամ թաքցնելու, ինչպես նաև ժառանգներին պատճառված վնասի համար պատասխանատվության մասին: Ժառանգական գույքի հավատարմագրային կառավարչի պատասխանատվության պայմաններն ու ծավալը որոշվում են Քաղ. օր. 964 հոդ. կանոններով:

Գույքի խնամակալը և պահառուն, որպես կանոն, իրենց գործունեությունն իրականացնում են անհատույց: Սակայն եթե նրանք ժառանգ չեն համարվում, իրավունք ունեն ժառանգներից պահանջել վարձատրություն ժառանգական գույքի պահպանության համար: Նշանակած անձանց հատուցվում է նաև այն անհրաժեշտ ծախսերը, որ նրանք կատարել են ժառանգական գույքի պահպանման և կառավարման համար, իհարկե, դուրս գալով այն փաստական եկամուտները, որ նրանք ստացել են ի պահ տրված գույքի օգտագործումից:

Իրենց պարտականությունները կատարելիս խնամակալը, պահողուն, այլ անձինք պետք է գույքի նկատմամբ դրսնորեն այնպիսի վերաբերմունք, որպիսին սովորաբար դրսնորում են իրենց սեփական գույքի նկատմամբ: Բնականաբար, նրանք պատասխանատու չեն գույքի պատահական ոչնչացման համար:

Ժառանգական գույքի պահպանությունը շարունակվում է մինչև բոլոր ժառանգների կրդմից ժառանգությունն ընդունելը, սակայն ոչ ավելի, քան վեց ամսվա ժամկետը լրանալը, որ սահմանված է ժառանգությունն ընդունելու համար (Քաղ. օր. 1227 հոդ.):

Ժառանգությունը պահպանելու և կառավարելու ծախսերը հատուցվում են ժառանգական գույքի հաշվին:

ԳԼՈՒԽ 65.

ԺԱՌԱՎՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԾԱԽՍԵՐԸ ՀԱՏՈՒՑԵԼԸ: ԺԱՌԱՎԻ ՊԱՏԱԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԱՌԱՎԱԾՈՒԻ ՊԱՐՏՔԵՐՈՎ

Չատ հաճախ քաղաքացու մահվանից հետո ծագում է ժառանգոր-յան հետ կապված նպատակային ծախսերը հատուցելու հարցը, ծախ-սեր, որոնք պետք է հատուցվեն ժառանգական գույքի հաշվին և որը նաև տեղիք է տալիս ժառանգների միջև վեճների: Չի բացառվում նաև, որ ժա-ռանգատուն կենդամուրյան օրոք գտնված լինի տարբեր պարտավորա-կան հարաբերությունների մեջ պարտապանի դերում և այլն:

Ժառանգատուի մահվանից հետո բնականաբար առաջանում է կատարված ծախսերը հատուցելու և այլ պարտավորությունները կա-տարելու անհրաժեշտությունը: Օրենսդիրն էլ ոչ միայն սահմանել է այդ ծախսերը ժառանգական գույքի հաշվին հատուցելու, այլև պար-տավորությունները կատարելու հերքականությունը:

Ժառանգությունը մահացած քաղաքացու իրավունքների ու պար-տականությունների համակցությունն է, որն անցնում է ժառանգներին որպես ամրողություն: Արդյունքում ժառանգը ձեռք է բերում այն ի-րավունքները, որ ունեցել է ժառանգատուն և ստանձնում է այն պար-տականությունները, որ ընկած են եղել նրա վրա:

Դրանից բացի, քաղաքացու մահվան, և որ նույնն է՝ ժառանգոր-յան բացման կապակցությամբ սովորաբար կատարվում են ծախսեր, որոնք, անշուշտ, ենթակա են հատուցման: Օրինակ՝ անհրաժեշտա-բար առաջանում է ժառանգատուի քաղման ծախսերը հատուցելու պարտականություն: Այդ պարտականությունը նույնպես փոխանց-վում է ժառանգներին և բաժանվում է նրանց միջև ընդհանուր հի-մունքներով:

Ժառանգատուի մահվանից հետո կարող են միջոցներ ծախսվել ժառանգական գույքը պահպանելու, կառավարելու նպատակով: Այս ծախսերն էլ կատարվում են ժառանգների շահերը պաշտպանելու նպատակով: Եթե նման անհրաժեշտ ծախսերը կատարել է ժառանգ-ներից մեկը, ինքն էլ իրավունք ունի պահանջել, որ ժառանգությունն ընդունած մյուս ժառանգները համամասնական կարգով մասնակցեն այդ ծախսերը մարելուն: Սակայն ժառանգն իրավունք չունի ժառան-

գատուի ընդհանուր պարտքերին ավելացնել այն պարտքերն ու ծախսերը, որոնք առաջացել են ժառանգությունը բացվելուց հետո: Այդ պարտքերը, որոնք առաջացել են ժառանգությունը բացվելուց հետո և բխում են, օրինակ, ժառանգությունը պահպանելու ժառանգությունները վճարելու պարտականությունից, ժառանգման իրավունքի վկայական ստանալու համար պետական տուրք վճարելուց և այլն, ժառանգատուի պարտքեր չեն համարվում:

Այս և նման ծախսերը ժառանգական զանգվածի մեջ չեն մտնում և ժառանգությունն ընդունած ժառանգները պարտավոր են դրանք հատուցել, անկախ ժառանգատուի պարտատերերի պարտքերը մարելու իրենց պարտականությունից:

Անշուշտ, հետազայում ժառանգների պատասխանատվության շափու որոշելու նպատակով անհրաժեշտ է ժառանգության բացման պահի դրությամբ գնահատել ինչպես ժառանգատուի ժառանգական զանգվածի մեջ մտնող իրավունքները, այնպես էլ պարտականությունները: Սակայն այս հարցում էլ կարևոր է ժառանգական զանգվածի շրջանակը ճշտորեն որոշելը: Բանն այն է, որ ժառանգները համապարտ պատասխանատվություն են կրում միայն իրենց անցած ժառանգության արժեքի սահմաններում (Քաղ. օր. 1244 հոդ., կետ 3): Ըստ որում, այս կանոնը տարածվում է ցանկացած ժառանգի վրա. ինչպես քաղաքացիների, այնպես էլ իրավաբանական անձանց ու պետության, անկախ գույքն իրենց անցնելու հիմքից: Այս նույն սկզբունքով էլ պետք է մարվն ժառանգության բացումից հետո առաջացած ծախսերը:

Դեռևս ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանի պլենումն է նշել, որ «Համբարձումյանի մահվան կապակցությամբ արտելը կարող էր հայց ներկայացնել նրա կնոջ նկատմամբ միայն այնպիսի ապացույցների առկայության դեպքում, որ կինը համարվում է ժառանգ, քանի որ օրենքով ժառանգությունն ընդունած ժառանգը ժառանգատուի պարտքերով պատասխանատու է միայն ժառանգական գույքի իրական արժեքի սահմաններում» (Օրինակը վերցված է Բ. Ամտիմոնովի և Կ. Գրավեի նշված աշխատությունից՝ էջ 251):

Նախկինում գործող քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված էր միայն ժառանգատուի պարտքերի համար ժառանգի պատասխանատվության և պարտատերերի կողմից պահպաններ ներկայացնելու կարգը (տե՛ս Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղ. օր. 556-557 հոդվածները): Գործող քաղաքացիական օրենսդրությամբ, նշված հարցերից

բացի, կարգավորվում են նաև ժառանգության բացման հետ կապված ծախսերը հատուցելու հարցերը: Ի դեպ, այն ժառանգը, որն անցել է ժառանգական գույքի տիրապետմանը կամ կառավարմանը մինչև մյուս ժառանգների ներկայանալը, իրավունք չունի տնօրինել ժառանգական գույքը (Վաճառել, գրավ դնել և այլն), մինչև ժառանգությունը բացվելուց հետո վեց ամիսը լրանալը կամ մինչև ժառանգման իրավունքի վկայագիր ստանալը:

Մինչև ժառանգության բացման օրվանից վեցամյա ժամկետը լրանալը կամ ժառանգման վերաբերյալ վկայագիր ստանալը, ժառանգն իրավունք ունի ժառանգական գույքի հաշվին կատարել միայն հետևյալ ծախսերը.

ա) ժառանգատուի հիվանդության ժամանակ նրա խնամքի, ինչպես նաև նրա պատշաճ բաղման համար կատարված ծախսերը,

բ) ժառանգատուի խնամքի տակ գտնված քաղաքացիների ապրուստը հոգալու ծախսերը,

գ) աշխատավարձի վերաբերյալ պահանջը և նրան հավասարեցված պահանջները բավարարելու համար կատարված ծախսերը,

դ) ժառանգական գույքի պահպանման և այն կառավարելու ծախսերը:

Ժառանգատուի հիվանդ ժամանակ նրա խնամքի, նրա բաղման նպատակով արված ծախսերի, ինչպես նաև ժառանգական գույքը պահպանելու, կառավարելու ծախսերի պահանջների վրա տարածվում է Քաղ. օր. 332 հոդ. նախատեսված հայցային վաղեմության եռամյա ընդիանուր ժամկետը:

Քաղ. օր. 1242 հոդ. համաձայն՝ ժառանգական գույքի հաշվին, մինչև այն ժառանգների միջև բաժանելը, ժառանգության հետ կապված ծախսերը պետք է հատուցվեն հետևյալ հերթականությամբ.

Առաջին հերթին հատուցվում են մինչև ժառանգատուի մահը նրա հիվանդության հետևանքով առաջացած և ժառանգատուի պատշաճ հուղարկավորության համար անհրաժեշտ ծախսերը,

Երկրորդ հերթին հատուցվում են ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքը պահպանելու և կառավարելու, ինչպես նաև կտակը կատարելու հետ կապված ծախսերը:

Երրորդ հերթին բավարարվում են ժառանգատուի պարտքերով պարտատերերի պահանջները,

Չորրորդ հերթին բավարարվում են պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող ժառանգների պահանջները,

Հինգերորդ հերթին հատուցվում են կտակային հանձնարարությունը կատարելու հետ կապված ծախսերը¹:

Բնականաբար ժառանգական զանգվածը վերը նշված ծախսերից մեծ լինելու դեպքում գրեթե դժվարություններ չեն ծագում, քանի որ ընդհանուր առմանք ակտիվն ավելի մեծ է լինում, քան պասիվը: Հատուցման ենթակա ծախսերը մարելուց հետո մնացած գույքը ենթակա է բաժանման ժառանգման մեջ: Ըստ օրենքի կամ ըստ կտակի ժառանգման կանոններին համապատասխան, նայած՝ որ հիմքով է տեղի ունենում ժառանգումը: Ըստ որում՝ յուրաքանչյուր հերթի պահանջները բավարարվում են նախորդ հերթի ժառանգմների պահանջները լիիվ բավարարելուց հետո:

Սակայն հնարավոր է նաև, որ ժառանգական զանգվածի ակտիվն ավելի քիչ լինի, քան պասիվը: Այլ կերպ ասած՝ ժառանգական զանգվածը նույնիսկ չինքի ծածկել կատարված ծախսերը և նարել ժառանգատուի պարտատերերի պահանջները: Քաղ. օր. 1242 հոդ. 2-րդ մասի համաձայն «Ժառանգության զանգվածի մեջ մտնող գույքն անբավարար լինելու դեպքում այն համապատասխան հերթի պարտատերերի միջն բաշխվում է բավարարման ենթակա պահանջների գումարներին համամասնորեն»: Այստեղից հետևում է, որ ժառանգատուի պարտքերի համար ժառանգմների պատասխանատվությունը սահմանափակ պատասխանատվություն է. նրանք պատասխանատվություն են կրում ժառանգատուի պարտքերի համար միայն ժառանգական գույքի իրական արժեքի սահմաններում:

Բնականաբար, եթե ժառանգմները մեկից ավելի են լինում, ապա ծագում է այն հարցը, թե նրանցից ամեն մեկը ի՞նչ չափով է պատասխանատվություն կրելու: Ըստ օրենքի ժառանգման դեպքում այս հարցը համեմատաբար հեշտ է լուծվում: Քաղ. օր. 1215 հոդ. համաձայն «նույն հերթի ժառանգմները ժառանգում են հավասար բաժիններով»:

¹ Վերը նշված ծախսերը պետք է կատարվեն նախքան ժառանգական գույքը ժառանգմների միջն բաժանելը: Երբեմն դրանք կարող են կատարվել ժառանգությունը բացվելուց հետո ամենավես, կարող են կատարվել նաև ժառանգությունը բացվելուց հետո վեց ամսվա ներքացքում: Կատարված ծախսերի անհրաժեշտությունը չպետք է կասկածի տեղիք տա:

Այդ նկատառումներից են նշելով էլ, որ տուում ենք, որ Քաղ. օր. 1242 հոդ. 1-ին մասը պետք է ավագի հետևյալ խմբագրությամբ.

*1. Ժառանգության հետ կապված ծախսերը, մինչև ժառանգական գույքը ժառանգմների միջն բաժանելը ենթակա են բավարարման հետևյալ հերթականությամբ...»:

Ուրեմն ըստ օրենքի ժառանգների միջև հավասարության սկզբունքով բաժանվում են ինչպես իրավունքները, այնպես էլ պարուականորդությունները: Այս կանոնը տարածվում է նաև ներկայացման իրավունքով ժառանգողների վրա: Իհարկե, եթե ժառանգման իրավիրված ըստ օրենքի ժառանգների թվում լինում է նաև ներկայացման իրավունքով ժառանգող քաղաքացի, ապա նրան հասանելիք բաժինը հավասար է լինում մյուս ժառանգների բաժնին և նա ձեռք է բերում իրավունքներ ու կրում է պարուականորդություններ այն շափով, իմչ շափով ժառանգում են մյուս ժառանգները:

Ըստ կտակի ժառանգման դեպքում ժառանգների բաժինների շափերը կարող են և հավասար չլինել: Ի դեպ, կտակարարը գրկված չէ որևէ ժառանգի վրա կոնկրետ պարտականություն դնելու իրավունքից՝ մարելու այս կամ այն պարտքը, որոշելու նրան հասանելիք պասիվի շափը և այլն: Այս դեպքում ևս գործում է այն սկզբունքը, որ յուրաքանչյուր ժառանգ պատասխանատու է ժառանգատուի պարտքերով իրեն հասած բաժնի շափով և այդ բաժնին համամասնորեն: Մի բան սակայն պարզ է, որ պարտադիր ժառանգները, այսինքն՝ պարտադիր բաժնի իրավունք ունեցող ժառանգները պատասխանատու են ժառանգատուի պարտքերով՝ իրենց հասած ժառանգական գույքի՝ պարտադիր բաժնի շափը գերազանցող մասով: Ավելացնենք նաև, որ եթե ժառանգների զավակները օրենքի ուժով ժառանգման են հրավիրվում ներկայացման իրավունքով, ապա նրանք հանդես են գալիս որպես ժառանգատուի գույքի անմիջական և ինքնուրույն ժառանգներ և ոչ թե այն անձանց ժառանգներ, որոնց ներկայացնում են: Դրա համար էլ նրանք պատասխանատու են միայն ժառանգատուի պարտքերով և ոչ թե իրենց մահացած ծնողների:

Մինչև ժառանգությունը բացվելը մահացած իրենց ծնողների՝ հոր կամ մոր պարտքերով նրանք պատասխանատու են միայն այն դեպքում, եթե իրենց ծնողների մահվանից հետո նրանք ինքնուրույն իրավիրվել են գույքը ժառանգելու համար և ընդունել են ժառանգությունը: Այս կարծիքին են նաև Բ. Անտիմոնովն ու Կ. Գրավեն¹:

Եթե ժառանգությունն ընդունում են մի քանի ժառանգներ, ապա կիրառվում է բաժնային պատասխանատվություն, որի դեպքում ժառանգները ժառանգատուի պարտքերով պատասխանատվություն են

¹ Տե՛ս Բ.Անտիմոնովի և Կ. Գրավենի հիշյալ աշխատությունը, էջ 131:

կրում իրենց բաժիններին համամասնական կարգով: Ժառանգմերի համապարտ պատախանատվություն առաջանում է, եթե նրանք ժառանգում են անրաժանանելի գույք (Քաղ. օր. 361 հոդ. կետ 1): Մի բան պետք է պարզ լինի. համապարտ պարտականությունն ամբողջությամբ կատարած պարտապանը մյուս պարտապանների նկատմամբ ունի հավասար բաժիններով հետադարձ պահանջի իրավունք՝ հանելով իր բաժինը (Քաղ.օր. 364 հոդ. կետ 2-ի մաս 1):

Քաղ. օր. 1243 հոդ. համաձայն՝ ժառանգատուի «պարտատերերն իրավունք ունեն ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում ներկայացնելի իրենց պահանջները» (կետ 1): Ասենք, որ պահանջ ներկայացնելու վեցամսյա ժամկետը համարվում է իրավադադարեցնող: Նշանակում է՝ այդ ժամկետի բացքողումը հասցնում է պարտատերերի իրավունքի կորստի: Այս հարցը իրավական կարգավորման ենթարկվել է նաև նախկին քաղաքացիական օրննագրքով: Հետաքրքիրն այն է, որ Հայկական ԽՍՀ 1923թ. Քաղ. օր. 434 հոդ. ժանոթության համաձայն՝ «ժառանգատուի պարտատերերն իրենց պահանջները պարտավոր են հայտնել... վեց ամսվա ընթացքում, հակառակ դեպքում կորցնում են իրենց պահանջի իրավունքը»¹:

1923թ. Քաղ. օր.-ը նաև չեր նշում, թե ժառանգատուի պարտատերը իրենց պահանջները ո՞ւն կարող են ներկայացնել:

Հայկական ԽՍՀ 1964թ. Քաղ. օր. 557 հոդ. սահմանում էր, թե «ժառանգատուի պարտատերը իրավունք ունեն ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում իրենց պահանջները ներկայացնելու ժառանգությունն ընդունած ժառանգներին կամ կտակալատարին, կամ ժառանգության բացման վայրի նոտարական գրասենյակին, կամ դատարանում հայց հարուցելու ժառանգական գույքի նկատմամբ»: Այստեղ հստակորեն նշված են այն անձինք, որոնց կա-

¹ Այստեղ ակնհայտորեն անճշտություն է տեղի ունեցել և դա մնացել է օրենսգրքի կիրառման ողջ ընթացքում: Անժխատելի ճշմարտություն է, որ իրավունքի ցանկացած սուբյեկտը իրավունք ունի իրականացնել իր իրավունքները: Եթե իրավունքների կատարումը պարտավորեցնող նորմ լինել չի կարող: Իրավունքի սուբյեկտն իրավունք ունի, այսինքն՝ կարող է իրականացնել իր իրավունքները, ինչպես նաև պարտավոր է կատարել իր պարտականությունները: Առնվազմ տարօրինակ կարող է հնչել այն, որ պարտավոր ամեն իրավունք ունի կատարել իր պարտականությունը: Ուրեմն՝ իրավունքը կարող է իրականացվել, իսկ պարտականությունը պետք է կատարվի:

լոդ էիմ իրենց պահանջները հասցեագրել ժառանգատուի պարտա-
տերերը:

Գրեթե նույնպիսի կարգ է սահմանված նաև Քաղ. օր. 1243 հոդ-
վածով: Այդ հոդվածի համաձայն՝ «Պարտատերերն իրավունք ունեն
ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում ներկայաց-
նել իրենց պահանջները», որը սակայն փաստորեն վերաբերում է
միայն Քաղ. օր. 1242 հոդ. I-ին կետով նախատեսված «ժառանգա-
տուի պարտերով պարտատերի պահանջներին»: Այնուհետև սահ-
մանվում է, որ «պահանջները, մինչև ժառանգների կողմից ժառան-
գության իրավունքի վկայագիր ստանալը, կարող են ներկայացվել
ժառանգությունն ընդունած ժառանգներին կամ կտակակատարին,
իսկ նշված անձանց բացակայության դեպքում՝ ժառանգության բաց-
ման վայրի նոտարին»¹: Այստեղից հետևում է, որ ժառանգատուի
պարտատերերը իրենց պահանջները կարող են ներկայացնել. ա) ժա-
ռանգությունն ընդունած ժառանգներին, բ) կտակակատարին, գ) ժա-
ռանգության բացման վայրի նոտարական գրասենյակին:

Գործող օրենքը չի նախատեսում ոչ միանգամից դատարան դի-
մելու, ոչ ֆինանսական մարմիններին, ոչ ել մեկ այլ մարմնի դիմելու
պարտատերերի իրավունքը:

Քաղ. օր. 1243 հոդ. տեքստը թույլ չի տալիս ժառանգատուի պար-
տատերերի կողմից պահանջներ ներկայացնելու այդ վեցամսյա ժամ-
կետը համարել հայցային վաղեմության ժամկետ: Այնտեղ խոսվում է
ոչ թե դատարան հայց ներկայացնելու մասին, այլ՝ պահանջ ներկա-
յացնելու մասին: Ուստի վերը նշված կանոնների շպահանելը պար-
տատիրոշը գրկում է պահանջներ ներկայացնելու իրավունքից:

Հայաստանում գործող քաղաքացիական օրենսգրքում չի խոս-
վում սահմանված վեցամսյա ժամկետը բաց բողնելու հետևանքների

¹ Իհարկե, պարտատերեր իրենց պահանջը ներկայացնելու մասին դատարանը, այլ նոտարական գրասենյակին: Այդպիս էլ պետք է գրվեր Քաղ. օր. 1243 հոդ կետ 2-ում: Բայց դրանից կատարած չկա, որ պարտատերերն իրենց պահանջի բավարարությ պետք է ստուան ժառանգներից: Ուստի իրենց պահանջը պետք է ներկայացնեն կտակակատարին կամ ժառանգներին իսկ նրանց շրջանակը ո-
րոշված չլինելու դեպքում՝ նոտարական գրասենյակին: Հետևարար ճիշտ կիշներ Քաղ. օր. 1243 հոդվածում նշել, թե պահանջը կարող է ներկայացվել ժառանգութ-
յան բացման վայրի նոտարական գրասենյակին և ոչ թե ժառանգության բացման վայրի նոտարին:

մասին, ինչպես նշված էր ՀԽՍՀ 1923թ. Քաղօր. 434 հոդ. ժանորության մեջ և ՀԽՍՀ 1964թ. Քաղ. օր. 557 հոդվածում: Օրինակ, 1923թ. քաղ. օր. 434 հոդ. ժանորության մեջ ասված էր, որ եթե վեց ամսվա ընթագրում պահանջը ներկայացվեր, ապա պարտատերը կորցնում էր պահանջի իրավունքը: Իսկ 1964թ. Քաղ. օր. 557 հոդ. 3-րդ մասի համաձայն՝ պահանջ ներկայացնելու համար վեցամյա ժամկետի մասին կանոնները շպահպանելոր պարտատերերին զրկում էր նրանց պատկանող պահանջների իրավունքներից:

Չի բացառվում, որ ժառանգությունը բացվելուց հետո ժառանգատուի պարտատերը շիմանա կամ չկարողանա իմանալ, թե ո՞վ է համարվում մահացած պարտապանի ժառանգը և հատկապես ո՞ւմ դեմ կարող է պահանջ ներկայացնել: ՀԽՍՀ 1923թ. քաղաքացիական օրենսգիրքն այդ առքիվ նորմեր չուներ: Միայն ՀԽՍՀ 1923թ. քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 29 հոդ. ուժով «...սեփականատիրոց մահից հետո մնացած գույքի մասին» հայցը ներկայացվում էր «այդ գույքի կամ նրա իիմնական մասի գտնված վայրի դատարանին»:

ՀԽՍՀ 1964թ. Քաղ. օր. 557 հոդ. ուժով ժառանգատուի պարտատերերը իրավունք ունենաց պահանջները ներկայացնելու ժառանգությունն ընդունած ժառանգներին կամ կտակակատարին, կամ ժառանգության բացման վայրի նոտարական գրասենյակին, կամ դատարանում հայց հարուցելու ժառանգական գույքի նկատմամբ:

Իսկ ահա ՀՀ Քաղ. օր. 1243 հոդ. սահմանում է, որ ժառանգատուի պարտատերերը մինչև ժառանգների կողմից ժառանգության իրավունքի վկայագիր ստանալը, կարող են իրենց պահանջները ներկայացնել ժառանգությունն ընդունած ժառանգին կամ կտակակատարին, իսկ նշված անձանց բացակայության դեպքում՝ ժառանգության բացման վայրի նոտարին: Այստեղից հետևում է, որ պարտատերերի կողմից պահանջ ներկայացնելու օրենքով սահմանված վեցամյա ժամկետն անցնելուց հետո պարտատերերը զրկվում են պահանջ ներկայացնելու իրավունքից:

Ուստի մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է ՀՀ Քաղ. օր. 1243 հոդվածին հավելել նոր դրույթ հետևյալ բովանդակությամբ «Ժառանգատուի պարտատերերի կողմից վեցամյա ժամկետի ընթացքում պա-

հանջ շներկայացնելը պարտատերերին զրկում է ժառանգների դեմ պահանջ ներկայացնելու իրավունքից»:

Այս բոլորից հետևում է, որ ժառանգատուի պարտատերը պարտավոր չէ նման բնույթի պահանջում նշել անմիջական պատասխանողին, քանի որ այն պահանջ է ոչ թե անձի, այլ ժառանգության դեմ:

Ժառանգատուի պարտատերերի կողմից պահանջներ ներկայացնելու համար սահմանված վեցամյա ժամկետը երկարացնելու մասին իրավաբանական գրականության մեջ կարծիքներ արտահայտվել են վաղուց: Բանն այն է, որ իրոք, պարտատերը օրյեկտիվ հիմքերով, առանց որևէ սխալ քոյլ տալու, կարող է և շիմանալ պարտապանի մահվան մասին երկար ժամանակ: Բ. Անտիմնոնվն ու Կ. Գրավեն նույնիսկ ճիշտ են համարում պարտատերերի պահանջների նկատմամբ կիրառել հայցային վաղենության ընդհանուր ժամկետը: Իրոք, դրանից ժառանգների շահերը չեն տուժի, քանի որ ժառանգները պատասխանատվություն են կրում միայն իրենց հասած ժառանգության արժեքի սահմաններում (տե՛ս Քաղ. օր. 1244 հոդ. կետ 3): Հետևաբար եթե ժառանգատուի պարտքերը գերազանցում են ժառանգներին անցած գույքի արժեքը, ապա պարտքի՝ ժառանգներին հասած գույքի արժեքը գերազանցող մասի համար ժառանգները պատասխանատու չեն:

Իրենց անցած ժառանգության արժեքի սահմաններում ժառանգները ժառանգատուի պարտատերերի հանդեպ կրում են համապարտ պատասխանատվություն (Քաղ. օր. 1244 հոդ.):

Բոլոր դեպքերում ժառանգատուի պարտատերերի պահանջները վերջնականապես կարող են բավարարվել ժառանգությունը բացվելու օրվանից վեց ամիս անցնելուց հետո, քանի որ ժառանգությունն ընդունած ժառանգների շրջանակը որոշվում է այդ ժամանակ, երբ ժառանգներն ստանում են ժառանգական գույքի նկատմամբ իրենց իրավունքը հավաստող ժառանգության իրավունքի վկայագիր: Դրանից հետո է, որ ժառանգները պարտավոր են հատուցել ժառանգության հետ կապված ծախսերը:

Ինչպես տեսանք, ժառանգատուի պարտատերերը կարող են իրենց պահանջները ներկայացնել ժառանգությունը բացվելուց հետո վեց ամսվա ընթացքում, անկախ պահանջի կատարման ժամկետից: Սակայն դա չի նշանակում, թե նրանք կարող են պահանջել պարտա-

վորության վաղակետ կատարում: Ժառանգները կարող են պարտավորությունը կատարել այն ժամանակ, երբ այն պետք է կատարեր ժառանգատուն ինքը: Ինչպես նշում է Ե. Վ. Կուլագինան, ժառանգատուի պարտատերերի կողմից պահանջ ներկայացնելը գործնականում նշանակում է, որ իրենք տեսյակ են պահում իրենց պարտապանի ժառանգներին նման պարտավորության առկայության մասին¹:

Մահացածի պարտավորությունը վաղակետ կատարելը ժառանգների իրավունքն է և ոչ թե պարտականությունը:

¹ Ст. 1 Гражданское право, часть 1, 1993, изд. БЕК, т. 232:

ԲԱԺԻՆ IV

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԳԼՈՒԽ 66

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈԼԵՋԻՈՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

§ 1. Միջազգային մասնավոր իրավունքի հասկացությունը

Քսանմեկերորդ դարում համաշխարհային հանրությունը ստիպված է զնալ համագործակցության ճանապարհով: Եվ դա ոչ թե սուրյականիվ, այլ ավելի շուտ՝ օբյեկտիվ հանգամանքներով թելաղոված անիրածելցություն է: Պատահական չէ, որ ՄԱԿ-ի թիվ 3281 բանաձևով ընդունված Պետությունների տնտեսական իրավունքների և պարտականությունների Խարտիայում սահմանվում է. «Միջազգային համագործակցությունը համարվում է բոլոր պետությունների միասնական նպատակն ու ընդհանուր պարտականությունը»: Միջազգային համագործակցության նպատակը միջազգային նոր իրողության պայմաններում միասնական ջանքերով պրոբլեմների հաղթահարումն է: Դա առավելապես վերաբերում է միջազգային մասնավոր ոլորտին: Վերջին տասնամյակներում միջազգային մասնավոր հարաբերությունները բուռն զարգացում են ապրում, ինչը պայմանավորված է երեք հիմնական գործոններով:

Առաջին, տնտեսական հարաբերությունների անդրազգայնացմաք: Եթե 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին գերակշռող էին միջազգային առևտրական հարաբերությունները, ապա 21-րդ դարի նախաշեմին ձևավորվեցին նոր, ավելի արդյունավետ համագործակցություն ենթադրող ծերեր, ինչպիսիք են օտարերկրյա ձեռնարկությունների և համատեղ ձեռնարկությունների հիմնադրումն ու գործարկումը, այլ կերպ ասած օտարերկրյա ներդրումները:

Երկրորդ, բնակչության արտահոսքով (միզրացիայով) մի երկրից մեկ այլ երկիր: Դա կարող է պայմանավորված լինել ամենատարեր պատճառներով քաղաքական, ռազմական բախումներ, ուսումնառություն, արտազմա աշխատանք, տեսակցություն բարեկամներին, տուրիզմ և այլն:

Երրորդ, գիտատեխնիկական առաջընթացով: Գիտության և տեխնիկայի զարգացումը ավելի դյուրին է դարձել միջազգային մասնավոր շրջանառությունը: Օրինակ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, կապի և տրանսպորտի ժամանակակից հանգամանքները հնարավորություն են տալս տարբեր երկրների անձանց մտնելու զանազան մասնավոր բնույթի հարաբերությունների մեջ (միջազգային տնտեսական, միջազգային քաղաքացիական, միջազգային աշխատանքային):

Միջազգային մասնավոր հարաբերությունների այս հսկայական զանգվածն իրավական կարգավորման լուրջ խնդիրներ ունի: Դա պայմանավորված է ոչ միայն վերջիններիս արտակարգ քազմագանությամբ, այլև նրանցում դրսերվող օտարերկրյա տարրի առկայությամբ: Օտարերկրյա տարրի տակ նկատի է առնվում այն, եթք՝

1. մասնավոր հարաբերության սուբյեկտները (կամ սուբյեկտներից մեկը) օտարերկրյա անձինք են (օտարերկրյա քաղաքացի, քաղաքացիություն չունեցող անձ, օտարերկրյա իրավաբանական անձ),

2. մասնավոր հարաբերության օբյեկտը գտնվում է արտերկրում (օրինակ՝ արտերկրում գտնվող ժառանգական գույքը, արտերկրում կառուցվող շինարարական օբյեկտը և այլն),

3. մասնավոր հարաբերության ծագման, փոփոխման և դադարման հիմք ծառայող իրավաբանական փաստը (կտակ կազմելը, գործարք կնքելը, ամուսնանալը, վնաս պատճառելը և այլն) տեղի է ունենալ արտերկրում:

Միջազգային մասնավոր հարաբերությունում օտարերկրյա տարրի առկայությունը ենթադրում է այդ հարաբերության նկատմամբ երկու և ավելի պետությունների օրենքների կիրառման հավակնություն: Նման պարագայում ստեղծվում է քայլումային (կողիզիոն) իրադրություն: Օրինակ, ԱՍՆ-ում մշտապես բնակվող ՀՀ քաղաքացու մահվանց հետո քացվում է ժառանգություն, և ժառանգական զանգվածի մեջ մտնում են անշարժ և շարժական գույքի տեսակներ, որոնք գտնվում են մի քանի պետությունների տարածքում: Ինչպես նկատում ենք, այստեղ առկա է միջազգային ժառանգման հարաբերություն, որն առնչվում է մեկից ավելի պետությունների իրավական համակարգերի հետ: Այս հարաբերությունն ըստ էության կարգավորվել չի կարող, քանի դեռ լուծված չէ այն հարցը, թե որ երկրի օրենքով պետք է տվյալ

հարաբերությունը կարգավորվի:

Միջազգային մասնավոր ոլորտում ծագող քախումային իրավիճակներով պայմանավորված ծևավորվել և շարունակում են ծևավորվել հատուկ տիպի իրավանորմեր, որոնք պետք է որոշեն, թե քախումային (կոլիզիոն) իրադրություններում ո՞ր պետության օրենքն է ենթակա կիրառման: Այդ իրավանորմերը կոչվում են «**Կոլիզիոն նորմեր**»:

Միջազգային մասնավոր հարաբերությունների ոլորտում քախումային (կոլիզիոն) իրադրությունները կապված են տարբեր պետությունների իրավական մոտեցումների արտակարգ քազմազանության հետ: Մասնավոր հարաբերության «ճակատագիրը» մեծապես պայմանավորված է նրանով, թե այդ մոտեցումներից ո՞ր մեկն ընտրության կարժանանա: Օրինակ՝ շատ երկրներում տարբեր են քաղաքացիական գործունակություն ձեռք բերելու տարիքները, ամուսնության դրական և բացասական պայմանները, տարբեր կերպ է որոշվում իրավաբանական անձանց անձնական օրենքը (ազգային պատկանելությունը) և այլն:

Կոլիզիոն նորմերը միջազգային մասնավոր հարաբերությունները տեղայնացնում (լոկալացնում) են, իիմք ընդունելով կամ «անձնական», կամ «տարածքային» սկզբունքները: «**Անձնական**» սկզբունքի դեպքում միջազգային մասնավոր հարաբերությունը տեղայնացվում է հարաբերության սուբյեկտի անձնական օրենքով (քաղաքացիության վայրի օրենք, մշտական բնակության վայրի օրենք՝ ֆիզիկական անձանց դեպքում, իիմնադրման վայր՝ իրավաբանական անձանց դեպքում): «**Տարածքային**» սկզբունքի դեպքում միջազգային մասնավոր հարաբերությունը տեղայնացվում է կամ իրավահարաբերության օրյեկտի գոտիներու, կամ իրավաբանական փաստի տեղի ունենալու վայրի օրենքներով, անկախ սուբյեկտի (կամ սուբյեկտների) անձնական օրենքից:

Քանի որ կոլիզիոն նորմերն արդեն կազմում են շոշափելի զանգված, ունեն կարգավորման ենթակա հարաբերություններ, որոնք ել կարգավորվում են առանձնահատուկ միջոցներով ու եղանակներով, ակնհայտ են, որ այստեղ մենք արդեն գործ ունենք իրավունքի ենթայուղի հատկանիշներ կրող նոր համակարգի՝ կոլիզիոն իրավունքի հետ:

Կոլիզիոն իրավունքն իրենից ներկայացնում է իրավանորմերի համակցություն, որը կարգավորվում է օտարերկրյա տարրի մասնակցությամբ քաղաքացիական հարաբերությունները:

Քաղաքացիական հարաբերություններն այստեղ պետք է հասկանալ ոչ միայն նեղ իմաստով՝ քաղաքացիական, այլև՝ կողմերի հավասարության վրա հիմնված գույքային և անձնական ոչ գույքային բնույթի բոլոր հարաբերությունները (մասնավոր հարաբերություններ):

Պետք է ասել, որ օտարերկրյա տարրի մասնակցությամբ քաղաքացիական բնույթի հարաբերությունները կարգավորվում են ոչ միայն կոլիզիոն նորմերի, այլև ունիֆիկացված նյութական նորմերի միջոցով, որոնք սահմանվում են միջազգային պայմանագրերով: Ունիֆիկացված նյութական նորմերն ավելի ստվար գանգված են կազմում: Դրանք գնալով ավելի ու ավելի են ծավալվում՝ շնորհիվ միջազգային ունիֆիկացիոն պրոցեսների:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերջին երկու խումբ իրավանորմերը (կոլիզիոն և ունիֆիկացված նյութական իրավանորմեր) կարգավորում են միևնույն բնույթի հարաբերություններ, ուստի վերջիններս հարկ էր միավորել մեկ միասնական իրավունքի ճյուղի մեջ: Այդ միավորման արդյունքը միջազգային մասնավոր իրավունքի ձևափորումն էր:

Այսպիսով՝ միջազգային մասնավոր իրավունքն իրենից ներկայացնում է կոլիզիոն և ունիֆիկացված նյութական նորմերի համակցություն. որը կարգավորվում է օտարերկրյա տարրով ծանրաբեռնված քաղաքացիական բնույթի հարաբերություններ:

Միջազգային մասնավոր իրավունքին բնորոշ են կարգավորման երկու մեթոդներ նյութական (ուղղակի) և կոլիզիոն (անուղղակի) մեթոդները: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մենք սույն գլխում հետամուտ ենք ավելի շուտ կոլիզիոն նորմերի ուսումնասիրմանը, ուստի հակիրճ կանգ կառնենք միայն կոլիզիոն մեթոդի վրա:

Կոլիզիոն մեթոդը օտարերկրյա տարրի մասնակցությամբ քաղաքացիական բնույթի հարաբերությունները կարգավորում է ոչ թե ուղղակիորեն, այլ անուղղակիորեն հղում կատարելու միջոցով: Այս մեթոդի միջոցով ընդամենը որոշվում է, թե ո՞ր պետության օրենքն է ենթակա կիրառման, իսկ թե կոնկրետ իրավահարաբերությունն ինչ-

պես պետք է կարգավորվի. դա արդեն դուրս է գալիս կոլիզիոն մեթոդի խնդիրների շրջանակներից: Մրանից ամեններն չի հետևում, թե կոլիզիոն մեթոդի պարագայում ընդհանրապես իրավական կարգավորում տեղի չի ունենում: Բավական է ասել, որ կոլիզիոն հղումին գույքահեռ որոշվում են հարակից մի շաբթ հարցեր՝ կոլիզիոն նորմերի և օտարերկրյա նորմերի մեկնաբանում, հետադարձ հղում և հղում երրորդ պետության օրենսդրությանը. վիճակարձություն և ռետորսիա, հանրային կարգի վերապահում և իմպերատիվ նորմերի շրջանցում¹: Կարելի է ասել, որ կոլիզիոն մեթոդի դեպքում ոչ միայն հղում է կատարվում, այլև ակտիվութեն փնտրվում է այն իրավակարգը, որն առավել սերտ է կապված կոնկրետ իրավահարարերության հետ:

Հիմք ընդունելով վերոշարադրյալը և նկատի ունենալով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 12-րդ բաժնի անվանմումը՝ «Միջազգային մասնավոր իրավունք», անհրաժեշտ ենք համարում ասել, որ օրենսգրքի այդ բաժնին տրված անվանումն ամեններն չի համապատասխանում այն նորմերի բնույթին, որոնք ներառված են 12-րդ բաժնում: Դա շատ հաճախ հանգեցնում է տարակարձությունների և բյուրիմացությունների: Քանի որ ՀՀ քաղ. օր. 12-րդ բաժնում բացառապես ներառված են կոլիզիոն նորմեր, ուստի ճիշտ կլիներ այդ բաժինն անվանել «Կոլիզիոն իրավունք»²:

§ 2. Կոլիզիոն նորմերի ձևավորման և կողիֆիկացման արդի համակարգերը

Միջազգային մասնավոր շրջանառության ակտիվացմանը գուգահեռ տարրեր պետությունների ազգային-իրավական համակարգերում անընդհատ ձևավորվում են նորանոր կոլիզիոն նորմեր: Կոլիզիոն նորմերի մեծաքանակությունն իր հերթին առաջ է բերում դրանց կողիֆիկացման անհրաժեշտություն, որի արդյունքում կոլիզիոն նորմերի գործնական կիրառումը լավանում է, ավելի դյուրին: Հայտնի են կոլիզիոն նորմերի կողիֆիկացման երկու եղանակներ

¹ Սուսվել մաներամասն կծանոքանակը հետագա պարագրաֆներում:

² Ճիշտ է, մի շաբթ պետությունների օրենքներով ևս օգտագործվում է «Միջազգային մասնավոր իրավունք» անվանումը. այնուամենայնիվ, դա մեզ համոզիչ չի բխում, քանի որ «Միջազգային մասնավոր իրավունք»-ը ներառում է ոչ միայն կոլիզիոն, այլև ունիֆիկացիոն նյութական նորմեր:

Առաջին, միջնյուղային կողիֆիկացիա. որն ընթանում է Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի ընդունմամբ: Այս ուղղությունը համեմատաբար նոր է և գեղևս լայն տարածում չի ստացել: Միջնյուղային կողիֆիկացման ռամապարհով են ընթացել, օրինակ, Ավստրիան, Հունգարիան, Գերմանիան, Խորվիան, Լեհաստանը, Շվեյցարիան և մի շարք այլ երկրներ:

Երկրորդ, ճյուղային կողիֆիկացիա, որն ընթանում է ճյուղային կողիֆիկացիոն ակտերում (քաղաքացիական օրենսգիրը, քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրը, ամուսնության և բնտանիքի օրենսգիրը, օդային օրենսգիրը, ծովային օրենսգիրը, աշխատանքային օրենսգիրը) կողիգիոն նորմեր նախատեսելով: Սա կոլիզիոն նորմերի կողիֆիկացման ավանդական տարրերակն է: Հիշյալ տարրերակի դեարում խոսք գնում է ոչ այնքան կողիգիոն նորմերի հետևողական կողիֆիկացման մասին, որքան ուղղակի հիշյալ ճյուղային ակտերում նախատեսվում են մի քանի կողիգիոն սկզբունքներ, որոնք ել պետք է սպասարկեն տվյալ բնագավառի օտարերկրյա տարրի մասնակցությամբ իրավահարաբերություններին:

Կողիֆիկացման տարրերակի ընտրությունը, ավելին՝ նույնիսկ կողիֆիկացման անհրաժեշտությունն իրավաբանական գրականության մեջ միշտ էլ եղել է գիտական բանավեճի առարկա: Կոլիզիոն նորմերի կողիֆիկացման դեմ են արտահայտվում «common law» (ընդհանուր իրավունք) համակարգի իրավագետները: Վերջիններս նշում են, որ կողիգիոն կապերի սահծանումը պրակտիկայում ամենին չի ապահովում հաճախակի արտահայտվող կողիգիոն բազմազանություններին արագ արձագանքելու ճկունություն: Նման կողիֆիկացիան ավելի շուտ ապահովում է տեսական ինքնավատահություն առանց հական գործնական հետևանքների: Նման կողիգիոն կապերը ժամանակի ընթացքում կարծրանում են՝ հնարավորություն չտալով տուրք տալու կողիգիոն «հեղափոխական» գաղափարներին:

Կողիֆիկացման կողմնակիցները, սակայն, նշում են, որ այն բարձրացնում է կողիգիոն հարաբերությունների մասնակիցների վստահությունը և հավատը կողիգիոն որաշումների կանխատեսելիութ-

յան նկատմամբ:

Եթե մենք վերոնշյալ երկու տարբերակները դիտենք համեմատության մեջ, ապա նրանցից առավել կատարյալ է առաջինը, քանի որ այս պարագայում առավել մանրամասն և համակարգված են կողմին կացվում կողիզիոն նորմերը: Նմանատիպ ակտերում ոչ միայն նշվում են կողիզիոն նորմեր՝ ըստ առանձին բնագավառների, այլև նախատեսվում են ընդհանուր կողիզիոն նորմեր, որոնք բարձրացնում են կողիզիոն-իրավական կարգավորման գործակիցը:

Կողիզիոն նորմերի միջնորդային կողմին կացիան պայմանավորված է, մասնավորապես,

- ժամանակակից աշխարհում ընթացող ակտիվ ունիֆիկացիոն գործընթացներով,

- միջազգային մասնավոր իրավունքի դրկտրինայում նոր տեսությունների ի հայտ գալով:

Սիջճյուղային կողմին կացվում ներկայացնենք մի քանի առաջադեմ երկրների օրինակով:

Այս ուղղության առաջատարն է Շվեյցարիան, որտեղ Սիջճյուղային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքն ընդունվել է 1989թ-ին: Այն իրենից ներկայացնում էր ծավալուն՝ 200 հոդվածներից բաղկացած կողմին կացիոն ակտ, որը կողիզիոն իրավունքի խոչորագույն մասնագետ պրոֆ. Ֆ.Ֆիշերի ղեկավարությամբ կատարված ավելի քան 15-ամյա համառ զանգերի արդյունք էր:

Սիջճյուղային մասնավոր իրավունքի մասին Շվեյցարիայի օրենքը բաղկացած է 13 գլուխներից, որոնցից յուրաքանչյուրն իր հերթին բաղկացած է ենթագլուխներից: Օրենքում միանգամից ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքը, որ յուրաքանչյուր գլխում մեկառությունը կարգավորվում են փոխկապակցված երեք բնույթի հարցեր՝ ընդդատությունը, կիրառվող իրավունքը, օտարերկրյա դատական ակտերի ճանաչումը և կատարումը: Ծիծու է, նման կառուցվածքի դեպքում երբեմն լինում են կրկնություններ, սակայն դրանով հանդերձ՝ օրենքը շատ կոնկրետ է, կողիզիոն կարգավորումն ընթանում է տրամաբանական հաջորդականությամբ, շատ հարմար է վերջինիս հետ աշխատելը: Կառուցվածքայինց բացի, օրենքում առկա են նաև բազում բովանդակային սկզբունքային նորարարություններ: Բավական է հիշատա-

կել, օրինակ, օրենքի 15 հոդվածը. «Եթե ակնհայտորեն երևում է, որ շվեյցարական կոլիզիոն նորմով ընտրված երկրի օրենքն առավել պակաս սերտ կապի մեջ է իրավահարաբերության հետ, քան երրորդ երկրի օրենքն է, ապա շվեյցարական կոլիզիոն նորմը չի կիրառվում»:¹ Այս գաղափարը, թերևս, միջազգային մասնավոր իրավունքում կարելի է դասել հեղափոխական գաղափարների շարքում:

Օտարերկրյա դատական որոշումների ճանաշման և հարկադիր կատարման բնագավառում շվեյցարական օրենքը լիովին հրաժարվել է փոխադարձության սկզբունքից: Առաջարկվում է կոլիզիոն կապերի լայն ընտրանի, որի նպատակը պրակտիկայում հնարավոր դեպքերին արձագանքելն է: Դրանով հանդերձ, պետք է ասել, որ ամենակատարյալ կողմիցիկացիան նույնիսկ «արորելեմներ ունի» պրակտիկայի հետ, քանի որ հնարավոր չէ կանխատեսել բոլոր հնարավոր դեպքերը: Ուստի խնդիրը՝ «ոսկե միջին» տարրերակ գտնելն է:

Կոլիզիոն-իրավական կարգավորման բարձր բնութագիր ունի Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին Ավստրիայի օրենքը (1978թ.): Հետաքրքիրն այն է, որ օրենքի առաջին հոդվածն սկսվում է «առավել սերտ կապի օրենքի» սկզբունքի հոչակնամբ, ընդ որում հիշյալ սկզբունքը ողջ օրենքում դիտվում է ոչ թե որպես բացառություն (ինչպես այդ առկա է այլ երկրների օրենքներում), այլ որպես հիմնական սկզբունք: Ակնհայտ է, որ նման մոտեցման պայմաններում կոլիզիոն կարգավորումն ավելի մեծ «ճկունություն» է ձեռք բերում:

Ավստրիական օրենքում հիմնականում շոշափվել են միջազգային մասնավոր իրավունքի ընդհանուր հարցեր, որով էլ պայմանավորվել է վերջինիս նվազ ծավալը:

Հաջորդ լավագույն կողմիցիկացիոն ակտը համարվում է Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին Գերմանիայի օրենքը (1986թ.): Այս օրենքը բաղկացած է 5 բաժիններից.

1. Կիրառվող իրավունքի որոշումը,
2. Ֆիզիկական անձանց իրավունքները և իրավաբանական բնույթի ակտերը,
3. ընտանեկան իրավունք.

¹ Ст. Димитриева Г.К., Филимонова М.В. Международное частное право, Действующие нормативные акты. М., 1999, т. 29, 32:

4. ժառանգման իրավունք,

5. պարտավորություններ:

Գերմանիայի օրենքում հետաքրքիր նորություններից է այն, որ այստեղ առանց փոփոխությունների՝ ներառվել են մի շարք միջազգային պայմանագրերի դրույթներ: Նպատակը մեկն է՝ առավելագույնս նպաստել միջազգային պայմանագրերի միասնական կիրառմանը:

Օրենքում կոլիզիոն ծավալի նկատմամբ սահմանված է կոլիզիոն կապերի հերթականություն. կիրառվում է հաջորդ կոլիզիոն սկզբունքը, եթե փաստական դեպքը չի բավարարում նախորդ կոլիզիոն սկզբունքին: Սա ևս մի լուծում է, որով կոլիզիոն կարգավորումը առավելագույնս պետք է բավարարի պրակտիկայի բազմաբնույթ դրսուրումներին:

Օրենքում նորարարություն է համարվում կամքի ինքնավարության սահմանների ընդլայնումը. ներառվել են այնպիսի բնագավառներ, ինչպիսիք են ժառանգման իրավունքը և ընտանեկան իրավունքը, մինչդեռ այլ երկրների պրակտիկայում կամքի ինքնավարությունը տրադիցիոն կարգով կիրառվում է պայմանագրային իրավունքում:

Ինչպես արդեն վերևում նշվեց, կոլիզիոն նորմների ճյուղային կողմից կացիան համարվում է ավանդական և դեռևս ավելի լայն տարածում ունի: Իհարկե, ինչպես ցույց են տալիս դիտարկումները, վերջին ժամանակներում այս ուղղությունը գալիորեն կրում է միջնուղղային կողմից կացման ազդեցությունը: Դա կարելի է ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետության օրինակով:

Հայաստանի Հանրապետությունում կոլիզիոն նորմերը կողմից կացված են չորս օրենսդրական ակտերում՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում, ՀՀ ընտանիքի օրենսգրքում և ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում: Հիշյալ ակտերից առավել մանրամասն կողմից կացված է քաղաքացիական օրենսգրքը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում կոլիզիոն նորմերը նախատեսված են 12-րդ քածնում՝ ներառելով վերջին՝ 80 և 81 գլուխները, 1253-1293 հոդվածներով:

ՀՀ Քաղ. օր. 12-րդ քածինն անվանվում է «Միջազգային մասնավոր իրավունք»: 80-րդ գլուխը կրում է «Ընդհանուր դրույթներ» անվանումը: Այստեղ քննարկվում են այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ օտարերկրյա անձանց մասնակցությամբ քաղաքացիական հարաբերութ-

յունინերի նկատմամբ կիրառվող իրավունքը որոշելը,¹ իրավաբանական հասկացությունները բնորոշելը, օտարերկրյա իրավունքի նորմերի բովանդակությունը պարզելը, փոխադարձությունը և հակագդամիջոցները (ուստորսիա), հետադարձ և երրորդ պետության օրենսդրությանը կատարվող իրումը, հանրային կարգի վերապահումը, իմայերատիվ նորմեր, ինտերլոկալ կոլիզիաներ:

Քաղ. օր. 81-րդ գլուխը կոչվում է «Կոլիզիոն նորմեր»: Այս գլուխը ներառում է հատուկ կոլիզիոն նորմեր, որոնցով որոշվում են՝

- քաղաքացիների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,

¹ Մեր կարծիքով՝ ՀՀ քաղ. օր. 1253 հոդվածի 1-ին մասը ենթակա է վերանայման: Համաձայն հիշյալ հոդվածի՝ «Օտարերկրյա քաղաքացիների՝ ներառյալ անհատ ծեռնարկատերերի, օտարերկրյա անձանց և օտարերկրյա իրավունքին համապատասխան իրավաբանական անձ շխանարվող կազմակերպությունների, քաղաքացիություն չունեցող անձանց մասնակցությամբ, ինչպես նաև այն դեպքերում, երբ, քաղաքացիական իրավունքների օրյեկտը գտնվում է արտասահմանում, քաղաքացիական իրավական հարաբերությունների Ակադեմամբ դատարանի կողմից կիրառվելիք իրավունքը որոշվում է սույն օրենսգրքի, Հայաստանի Հանրապետության այլ օրենքների, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերի և Հայաստանի Հանրապետության կողմից ճանաչված միջազգային սովորույթների հիման վրա»:

Մենք արդեն նշել ենք, որ միջազգային մասնակտոր իրավունքը կարգավորում է օտարերկրյա տարրով քաղաքացիական իրավական հարաբերությունները, և «օտարերկրյա տարր»-ն է ենթադրում և, որ «օտարերկրյա» պետք է լինի կամ հարաբերության սորյեկտը, կամ՝ օրյեկտը, կամ իրավաբանական փաստը: ՀՀ քաղ. օր. 1253 հոդվածի 1-ին կետում հիշատակվում է ընդամենը միայն «օտարերկրյա» սորյեկտի և օրյեկտի մասին, «օտարերկրյա» իրավաբանական փաստն այս հոդվածում ուշադրությունից դուրս է մնացել: Հետագա ուսումնասիրությունները, սակայն, ցույց են տալիս, որ մի շարք կոլիզիոն նորմերով կարգավորվում են հենց «օտարերկրյա» իրավաբանական փաստով ժագած հարաբերած քաղաքացիական իրավական հարաբերություններ / տես՝ ՀՀ քաղ. օր. 1288-1290, 1292 հոդվածները:

Այսուղ ուսանելի է ԱՊՀ որոշ պետությունների փորձը, որոնց օրենսդրությունն ավելի պարզորոշ սահմանավորություններ ե տախի: Այսպես, համաձայն Ռեգենստանի քաղաքացիական օրենսգրքի 1158 հոդվածի՝ «Օտարերկրյա քաղաքացիների և օտարերկրյա իրավաբանական անձանց մասնակցությամբ, ինչպես նաև այլ օտարերկրյա տարրով ժագատական իրավաբանական հարաբերության անկատմամբ կիրառվող իրավունքը որոշվում է սույն օրենսգրքով, այլ օրենքներով, միջազգային պայմանագրերով, ճանաչված միջազգային սովորույթներով, ինչպես նաև կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ»: Մոլորվայի քաղ. օր. 1576 հոդվածի համաձայն՝ «Օտարերկրյա տարրով ժագատական քաղաքացիական հարաբերությունների նկատմամբ կիրառվող օրենքը որոշվում է միջազգային պայմանագրերով, որոնց անդամ է Մոլորվայի Հանրապետությունը, Մոլորվայի Հանրապետության այլ օրենքներով և Մոլորվայի Հանրապետությունում ճանաչված՝ միջազգային սովորությամբ նորմերով»:

/ <http://www.lexinfosysa.d.../civil%20law%20moldova%20book%205.ru.htm>:

- իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
 - գույքային իրավունքների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
 - անձնական ոչ գույքային իրավունքների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
- գործադրների, ներկայացուցչության և հայցային վաղեմության նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
 - պայմանագրային պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
 - միակողմանի գործողություններից ծագող պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
 - վճառ պատճառելու և անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
 - մտավոր սեփականության նկատմամբ կիրառվող իրավունքը,
 - ժառանգության նկատմամբ կիրառվող իրավունքը:
- Ինչպես նկատում ենք, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում ներառված են կոլիզիոն նորմեր, որոնք վերաբերում են կոլիզիոն իրավունքի ընդհանուր հարցերին, և այնքանով, որքանով որ դրանք նախատեսված են քաղաքացիական օրենսգրքով, պետք է տարածվեն միայն օտարերկրյա տարրի մասնակցությամբ քաղաքացիական հարաբերությունների վրա: Հարց է ծագում. իսկ եթե օտարերկրյա տարրի մասնակցությամբ՝ ամուսնա-ընտանեկան, աշխատանքային հարաբերությունների բնագավառում ծագեն կոլիզիոն կարգավորման ընդհանուր հարցեր (օրինակ՝ հետադարձ հղման, կոլիզիոն նորմերի մեկնաբանման և այլն), այդպիսիք ինչպես պետք է կարգավորվեն, եթե նման հարցեր համապատասխան ճյուղային իրավական ակտերով նախատեսված չեն:¹ Փաստորեն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի

¹ Իհարկե, այստեղ օրենսդրական «սոլյանցքերով» հարցը կարելի է տեղափոխել քաղաքացիական օրենսգրքի կարգավորման ոլորտ: Այսպես, ըստ ՀՀ քաղ.օր. 1 հոդվածի 4 կետի՝ «Ընտանեկան, աշխատանքային, բնական պաշարների օգտագործման ու շրջակա միջավայրի պահպանության հարաբերությունները կարգավորվում են քաղաքացիական օրենսդրությամբ և այլ իրավական ակտերով, եթե այլ բան նախատեսված չէ ընտանեկան, աշխատանքային, հողային, բնապահպան և այլ հասուն օրենսդրությամբ»: Այնքանով, որքանով հիշյալ բնագավառներում «այլ բան» նախատեսված չէ, քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված ընդհանուր կոլիզիոն նորմերն անոարկեիլորեն պետք է կիրառվեն:

կողիքիկացված նորմերին «հաղորդվել է» գերապատվություն,¹ որը, սակայն, որոշակի հարցականներ է առաջադրում կոլիզիոն նորմերի կողիքիկացման օրենսդրական տեխնիկայի տևսանկյունից: ՀՀ օրենսդրությունը գնացել է ճյուղային կողիքիկացման ավանդական ճանապարհով, սակայն օգալիորեն տուրք տվել նաև միջնորդային կողիքիկացմանը: Սա օրենսդրական կիրառման ասպեկտով օգալիորեն դժվարացնում է գործը՝ հիմք տարակարծությունների:²

Եթե մենք առավել շատ ուշադրություն դարձնենք քաղաքացիական օրենսգրքում ներառված կոլիզիոն նորմերին, ապա կնկատենք քավականին առաջադիմ կոլիզիոն «գաղափարներ», որոնք փոյսառվել են այլ երկրների օրենսդրությունից: Մասնավորապես, ՀՀ քաղ.օր. 12-րդ բաժնի առաջին հոդվածում (1253 հոդվ.) արդեն հիշատակվում է «առավել սերտ կապված իրավունքի» սկզբունքի մասին (ճիշտ է, հետագա կարգավորման մեջ այս սկզբունքը որպես հիմնական չի դիտվում, սակայն նրա հիշատակումն արդեն խսկ պերճախոս է): Կամքի ինքնավարություն է սահմանված ոչ միայն պայմանագրային հարաբերությունների (ՀՀ քաղ.օր. 1284 հոդվ.), այլև վճար պատճառելուց և անիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորությունների (ՀՀ քաղ.օր. 1289 և 1290 հոդվածներ), ինչպես նաև ժառանգման հարաբերությունների բնագավառում (ՀՀ քաղ.օր. 1292 հոդվ.): Առաջին անգամ՝ նախատեսվել են լրացուցիչ (սուբյեկտար) կոլիզիոն նորմեր:

Այս և նմանատիպ այլ օրինակները մեզ համոզում են, որ ՀՀ կոլիզիոն իրավունքում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի ընդունմամբ (ընդունվել է 1998թ. մայիսի 5-ին և գործողության մեջ է դրվել 1999թ. հունվարի 1-ից) կատարվել է մեկ քայլ առաջ, հիմնականում հաշվի են առնվել վերջին ժամանակների լավագույն կոլիզիոն գաղափարները: Կրկին ցանկանում ենք հիշել, որ նույնիսկ ամենակատարյալ կողիքի-

¹ Դա հետևում է նախ ՀՀ քաղ.օր. 1 կետի երկրորդ մասից: «Այլ օրենքներում պարունակվող քաղաքացիական իրավունքի նորմերը պետք է համապատասխանեն սույն օրենսգրքին»: Բացի այդ, ՀՀ քաղ.օր. 12-րդ բաժնին անվանվել է «Միջազգային մասնավոր իրավունք», որն ընդհանրական իմաստ ունի, և որպես կանոն, ներառում է ողջ կոլիզիոն ոլորտը:

² Մեր կարծիքով՝ ավելի ճիշտ կիներ ՀՀ կոլիզիոն նորմերը կողիքիկացմել մեկ միասնական ակտում՝ Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքում, որտեղ պարզորդ կլիմեր ողջ կոլիզիոն դաշտը և ավելի ոյուրին կլիմեր հիշյալ օրենքի հետ աշխատելը:

կացիոն ակտն ի վիճակի չէ մշտապես դիմակայելու պրակտիկայի փորձություններին: Ժամանակի ու տարածության մեջ այդպիսիք անընդհատ պետք է վերանայվեն, փոփոխվեն ու լրացվեն՝ մասնավոր (այն էլ՝ միջազգային) շրջանառության հետ իրենց կապն անխախտ պահելու անհրաժեշտությունից ելնելով:

**ԿՈԼԻԶԻՈՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՋԱՎԱԾԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

§ 1. Կոլիզիոն-իրավական կարգավորման փուլերը

Միջազգային մասնավոր հարաբերությունների կողիզիոն-իրավական կարգավորումը, որպես կանոն, ընթանում է երկու՝ փոխադարձորեն միմյանց հետ կապված փուլերով, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի լուծում պահանջող «իր» հարցերի շրջանակը:

Առաջին փուլը կապված է այն պրոբլեմի հետ, թե որ երկրի օրենքն է ենթակա կիրառման միջազգային մասնավոր հարաբերության նկատմամբ: Առաջին փուլը «քննության» ենթակող հարցերն են՝

- կողիզիոն նորմերի մեկնարանումը.

օտարերկրյա օրենքի բովանդակության պարզաբանումը (մեկնարանումը),

Երկրորդ փուլը կապված է այն պրոբլեմի հետ, թե որքանով (ինչ սահմաններում) կարող է կիրառվել ընտրված պետության օրենքը: Երկրորդ փուլում լուծման ենթակա հարցերն են՝

- հետադարձ հղումը և հղումը երրորդ պետության օրենսդրությանը,
- հանրային կարգի վերապահումը,

փոխադարձությունը և ռետորսիան:

Պետք է նկատի ունենալ, որ միշտ չէ, որ կարող է երկրորդ փուլի անհրաժեշտություն առաջ գալ: Երբ առաջին փուլում կողիզիոն նորմով ընտրվում է սեփական պետության օրենքը, այլևս երկրորդ փուլի հարցեր չեն ծագում: Իսկ երբ առաջին փուլում ընտրվում է օտար պետության օրենքը, ապա երկրորդ փուլն անխուսափելի է դառնում. դատարանը (կամ այլ իրավասու պետական մարմինը) պետք է քննարկի օտարերկրյա օրենքի կիրառման նպատակահարմարությունը¹ և այդ կիրառման շրջանակները:

Կողիզիոն նորմերի կիրառման երկրորդ փուլում նշված հարցերը լուծելու հետո նոր միայն ավարտվում են կողիզիոն կարգավորման խնդիր-

¹ «Նպատակահարմարություն» տերմինն այստեղ կիրավում է ոչ թե «կամայական», այլ ազգային պետական բնույթի ծանրակշիռ փաստարկներով պայմանավորված՝ օտարերկրյա օրենքի ընտրության փաստը գմահատելու իմաստով:

ները, և միջազգային մասնավոր հարաբերությունը մտնում է ընտրված պետության նյութական օրենտացության կարգավորման ոլորտ:

§ 2. Կոլիզիոն նորմերի մեկնաբանումը

Կոլիզիոն-իրավական կարգավորումը նախ սկսվում է կոլիզիոն նորմերի մեկնաբանումից: Եվ դա պատահական չէ: Կոլիզիոն նորմերը (թե կոլիզիոն ծավալում, և թե կոլիզիոն կապում) կարող են պարունակել այնպիսի իրավաբանական հասկացություններ, որոնք տարբեր պետությունների օրենսդրությամբ մեկնաբանվեն տարբեր կերպ: Այդպիսի «վիճելի» իրավական հասկացությունների դերում կարող են հանդես գալ «իրավունակություն»-ը, «գործունակություն»-ը, «գործարքի ձև»-ը, «իրավաբանական վայր»-ը, «շարժական և անշարժ գույք»-ը, «դրմիցիլիա»-ն (մշտական բնակության վայրը) և այլն:

Նույնիսկ երբ տարբեր պետություններ նախատեսում են բոլորովին նույն կոլիզիոն նորմերը և թվում է, որ կոնֆլիկտային (բախումային) իրադրության հիմքերը չկան, այնուամենայնիվ կոնֆլիկտներ կարող են ծագել՝ պայմանականորված արդեն միասնականորեն կիրառված կոլիզիոն նորմերի (ավելի շուտ՝ նրանցում ներառված իրավական հասկացությունների) տարբեր մեկնաբանությամբ: Այս երևույթին գերմանացի հայտնի կոլիզիոնիստ-իրավաբան Կանն անվանեց «քաքնված կոլիզիա» (1897թ.), իսկ ֆրանսիացի կոլիզիոնիստ-իրավաբան Բարտենը՝ «որակնան կոնֆլիկտ» (1897թ.):¹

Արևմտյան դրկտրինայում այս պրոբլեմը շատ հաճախ տրվում և մեկնաբանվում է հայցային վաղեմությունը ինստիտուտի օրինակով:

Հայտնի է, որ հայցային վաղեմությունը մայրամաքային իրավական համակարգում նյութական-իրավական ինստիտուտ է, իսկ անզու-ամերիկյան իրավական համակարգում՝ պրոցեսուալ-իրավական ինստիտուտ: Միաժամանակ միջազգային մասնավոր իրավունքի դրկտրինայում ընդունված է, որ դատարանը կարող է կիրառել (կոլիզիոն ընտրմամբ) օտարերկրյա նյութական իրավանորմերը, բայց ոչ դատավարական իրավանորմերը: Այս պայմաններում ենթադրենք Հայաստանի Հանրապետության դատարանը լսում է քաղաքացիական գործ, որով կողմերն իրենց հարաբերությունների նկատմամբ

¹ Ст. Лунц Л.А. "Международное частное право", М., 1970, т. 247:

կամքի ինքնավարությամբ ընտրել են Անգլիայի օրենքը (ՀՀ քաղ.օր 1284 հոդված) և այդ գործով դատարանը պետք է որոշի նաև հայցային վաղեմության հետ կապված հարցեր: Ըստ ՀՀ քաղ.օր. 1283 հոդվածի՝ «հայցային վաղեմությունը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որը կիրառվում է համապատասխան հարաբերությունը կարգավորելու համար»: Հիշյալ պարագայում հայցային վաղեմության վերաբերյալ անգլիական օրենսդրության կանոնների կիրառումը կախված կլինի կողիզին նորմի մեկնարանությունից՝ «Հայցային վաղեմություն» հասկացությանը մոտենալ ՀՀ օրենսդրության, թե՞ Անգլիայի օրենսդրության տեսանկյունից: Այստեղ պըորեմի լուծման ուղին հետևյալն է.

-անգլիական օրենքը չի կիրառվի, եթե «Հայցային վաղեմությունը» մեկնարանվի անգլիական օրենքի տրամաբանությամբ (այս դեպքում «Հայցային վաղեմությունը» կրիտվի պրոցեսուալ - իրավական ինստիտուտ, իսկ օտարերկրյա պրոցեսուալ - իրավական նորմերն այլ երկրներում չեն կիրառվում),

-անգլիական օրենքը կիրառվի, եթե «Հայցային վաղեմությունը» մեկնարկվի ՀՀ օրենքի տրամաբանությամբ՝ ըստ ՀՀ քաղ.օր.-ի 1254 հոդվածի 1-ին կետի:

Արտաքինից նույնը թվացող իրավական ինստիտուտների տարրեր մեկնարանությունների (որակման) օրինակները կարելի են շարունակել:

Այսպես, իրավական ակտի ձևը տարրեր երկրներում տարրեր իմաստ ունի: Ֆրանսիական օրենքը երրորդ անձանց (ծնողներ, խնամակալներ) համաձայնությունը դիտում է որպես ամուսնության նյութական-իրավական պայման, մինչդեռ այլ երկրներում երրորդ անձանց համաձայնությունն ունի պրոցեսուալ նշանակություն, երբեմն նույնիսկ՝ այդ կարգի համաձայնութուն չի էլ պահանջվում:¹

Տարրեր երկրներում տարրեր են «շարժական» և «անշարժ» գույքի շրջանակները: Օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնությունում օդանավերը, ծովային, գետային նավերը դիտվում են որպես անշարժ գույք՝ այստեղից բխող իրավական կարգավորման առանձնահատկություններով հանդերձ, իսկ Հայաստանի Հանրապետության օրենքով հիշյալ օբյեկտները դիտվում են որպես շարժական գույք:

«Իրավախախտման վայր» հասկացությունը որոշ երկրներում

¹ Տես, օրինակ, Լ.Ա. Լունցի նշված աշխատությունը, էջ 242:

մեկնաբանվում է որպես վմասի հատուցման համար հիմք ծառայած գործողության կատարման կամ այլ հանգանանքի տեղի ունենալու վայր, որոշ երկրների օրենսդրությամբ էլ այն մեկնաբանվում է որպես անցանկալի հետևանքի վրա հասնելու վայրը, որը կարող է ամենսին չհամընկնել այն պատճառակցող գործողությունը կամ հանգանանքը տեղի ունենալու վայրի հետ:

«Գործարքի կնքման վայրը» մայրցամաքային համակարգի երկրներում մեկնաբանվում է որպես ակցեպտի ստացման վայր, անգլ.-ամերիկյան համակարգում այն մեկնաբանվում է որպես ակցեպտի ուղարկման վայր (այս տեսությունը կոչվում է «փոստարկղային»՝ տեօրիա պոշտովո յապիկա), իսկ ակցեպտի ուղարկման և ստացման վայրերը կարող են լինել տարբեր պետություններում:

Բավականին տարբեր են պետությունների օրենսդրական մոտեցումները «դոմիցիլիա» (domicile- բնակության վայր) հասկացության շուրջ: «Անձի գործունակությունը որոշվում է նրա դոմիցիլիայի օրենքով» կոլիզիոն սկզբունքն ընդունվել է բազմաթիվ պետությունների կողմից: Եթե հարց բարձրամաս, թե ինչ ասել է «դոմիցիլիա», ապա նույն հասկացությունն ընդունած պետություններն այն կմեկնաբաննեն տարբեր կերպ: ՀՀ օրենքով՝ դոմիցիլիան անձի բնակության վայրն է, այսինքն այն վայրը, որտեղ նա ապրում է մշտապես կամ առավելապես (տես ՀՀ քաղ. օր 23 հոդվածը), հոլանդական օրենքով դա այն վայրն է, որտեղ անձն ապրել է ոչ պակաս 2 տարուց:¹ Բայց ահա անգլիական օրենքով տեսական տեղական օրենքների տակ դոմիցիլը ունի բոլորովին այլ մեկնաբանություն: Համաձայն անգլիական օրենքների տեղական օրենքում է անձի կապը ոչ թե աշխարհագրական վայրի, այլ կոնկրետ իրավունքի ազդեցության ոլորտի հետ: Գրականության մեջ հաճախակի է նշվում, որ, օրինակ, երբ անձը Լոնդոնից տեղափոխվում է Քիրմինգհեմ, ապա նա փոխում է իր բնակության վայրը (home), իր կացության վայրը (residence), բայց ոչ իր դոմիցիլիան (domicile). քանի որ նա այս պարագայում ևս մնում է նույն իրավունքի ազդեցության (ներգործության) ոլորտում: Իր դոմիցիլիան փոխում է միայն նա, ով որոշում է դրս գալ տվյալ իրավունքի ներգործության ոլորտից՝ այլևս նրան չվերադառնալու պայմանով: Անգլիական դատարանները դոմիցիլիան փոխելու վերաբերյալ ապացույցներին առաջադրում են ամենախիստ պա-

¹Տե՛ս Լ.Պառև Международное частное право, М., 1960, էջ 75-76:

հանջները, որոնք երբեմն նույնիսկ կարող են մոտենալ զավեշտի: Այսպես, եթե անզիացին վաղ տարիքում բնակության համար Անզիայից տեղափոխվի Ֆրանսիա և ամբողջ կյանքն ապրի այնտեղ, սակայն այդ ամբողջ ժամանակահատվածում անընդհատ կրկնի, որ ինքն իրեն կապված է զգում Անզիայի հետ, ապա անզիական օրենքով կմեկնարանվի, որ նա չի փոխել իր *domicil*-ը, ինչը երբեք տեղի չէր ունենալ մայրցամաքային պետության օրենքով:¹

Այսպիսով, եթե մենք նույնիսկ կիպորեթիկ պատկերացնենք, որ աշխարհի բոլոր պետություններն ունեն նույն կոլիզիոն նոտեցումները, դա ոչ մի պարագայում մեզ չի ձերբազատի բախումային իրավիճակներից: Եվ սա միայն մեր համոզմունքը չէ: Վերևում արդեն նշվել է, որ «քարնված կոլիզիաները» բացահայտվել են դեռևս 19-րդ դարի վերջին: Դեռևս այդ ժամանակից կոլիզիոնիստ-իրավաբաններն անընդհատ խնդրի լուծնան տարբերակներ են առաջարկում, զարգացնելով այդպիսիք ընդհուպ մինչև գիտական տեսության աստիճանի:

Կոլիզիոն նորմերի մեկնարաննան բնագավառում ծևավորվել են երեք հիմնական տեսություններ:

Պատմականորեն **առաջիկ** և ներկայումս առավել տարածված տեսությունը կոչվում է *lege fori* (դատարանի օրենք) տեսություն: Տեսության հիմնադիրներն են Կանը և Բարտենը: Նրանք հիշյալ տեսությունն առաջարկուեցին հետևյալ փաստարկներից ելենով.

ա) քանի որ կոլիզիոն նորմերն ազգային-իրավական բնույթ ունեն, նրանք կառուցված (ծևավերապված) են ազգային-իրավական հասկացությունների միջոցով, հետևաբար պետք է այդպիսիք մեկնարանվեն սեփական՝ ազգային օրենսդրության տեսանկյունից: Այստե-

¹ Փաստորեն ըստ անզիական օրենքի եթե նույնիսկ անձն ունի երկու կամ ավելի քաղաքացիություն, ապա մեկից ավելի դոմիցիլիա ունենալ չի կարող: Սա դիտվում է որպես դոմիցիլիայի առավելություն քաղաքացիության նկատմամբ: Որպեսզի երբեք *domicil*-ի բացակայության խնդրի առաջ չկա, անզիական դոկտրինայում առաջարկվում է *domicil*-ի երկու դրսուրում դոմիցիլիա ըստ ծագման (*domicil of origin*) և դոմիցիլիա ըստ ընտրության (*domicil of choice*): Զափահաս դառնալու հետո անձն իր ըստ ծագման դոմիցիլիան կարող է փոխարինել ըստ ընտրության դոմիցիլիայով: Բայց հետագայում եթե անձը հաճամանենքի բերումով կորցնի իր ըստ ընտրության դոմիցիլիան, ապա նա ճեռք կրերի ըստ ծագման դոմիցիլիա, որը նա ոչ մի պարագայում կորցնել չի կարող (քացի ըստ ընտրության դոմիցիլիայով փոխարիմնելուց): Այստեղ նույնիսկ պատճական ասացվածք է ծևավորվել. «Զկա մարդ առանց ստվերի, չկա անզիացի առանց դոմիցիլիայի»:

դից էլ «lege fori» (դատարանի օրենք) անվանումը, այսինքն՝ դատարանը, կիրառելով ազգային կոլիզիոն նորմը, այն պետք է մեկնարանի իր պետության օրենքին համապատասխան.

բ) շատ հաճախ lege fori-ի կիրառումը դառնում է միակ հնարավոր տարբերակը: Օրինակ, «պարտավորության բովանդակությունը որոշվում է նրա կատարման վայրի օրենքով» կոլիզիոն նորմում եթե «կատարման վայրի օրենքը» հասկացությունը մեկնարանենք ոչ թե դատարանի վայրի օրենքով, այլ այն երկրի օրենքով, որին պետք է հետևի պարտականության բովանդակությունը, ապա կստացվի տրամաբանական շրջապատճեւ:

Այստեղից էլ հետևություն, որ lege fori-ն ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ տրամաբանության պարտադիր պահանջ:¹

Փաստորեն lege fori-ի կողմնակիցները ժխտում են ընտրվող պետության օրենքով կոլիզիոն հասկացությունները մեկնարանելու հնարավորությունները՝ հիմնավորելով դա «տրամաբանական շրջապատճեւով»: Այս մոտեցումը ճիշտ է, սակայն՝ մասնակիորեն: Այլ տարբերակի հավանականություն ևս կա, որն էլ ընկած է կոլիզիոն մեկնարաննան մյուս տեսության հիմքում:

Հաջորդ տեսությունը կոչվում է lege causae, որի հիմնադիրն էր կոլիզիոնիստ-իրավաբան Մարտին Վոլֆը: Մ. Վոլֆը լիովին հակադրվում էր lege fori-ի տեսությանը՝ նշելով, որ «Ուսումնասիրել կիրառման ենթակա օտարերկրյա օրենքն առանց հաշվի առնելու վերջինիս մեկնարանությունները, նշանակում է օտարերկրյա օրենքը չընդունել այնպես, ինչպես որ նա կա իրականում»:

Մ. Վոլֆը բերում էր մի շարք օրինակներ և ցույց տալիս, որ lege causae միանգամայն հնարավոր և առավել ընդունելի տարբերակ է: Վոլֆի բերած օրինակներում, սակայն, նկատվում էր մի ընդհանուր հատկանիշ՝ որպես կանոն օրինակները բերվում էին կոլիզիոն ծավալում կիրառվող իրավական հասկացությունների մեկնարաննան շորջ: Այս դեպքում նա ճիշտ էր դուրս գալիս, նրա հետևություններն «աշխատում էին», բայց երբ մենք lege causae-ն փորձում ենք կիրառել կոլիզիոն կապում օգտագործված իրավական հասկացությունների մեկնարաննան նկատմամբ, ապա ստացվում են մեզ հայտնի «տրամա-

¹ Сын Ермолов В.Г., Сиваков О.В. Международное частное право, курс лекций, М., 1999, т. 79:

բանական շրջապտույտները»: Բերենք մի օրինակ: «Շարժական գույքի ժառանգումն իրականացվում է ծառանգատուի մշտական բնակության վայրի օրենքով» կոլիզիոն նորմում «շարժական գույքը» (Վերջինիս շրջանակները) մեկնաբանելիս միանգամայն կարող է կիրառվել *lege causae*. մեկնաբանվող հասկացությունը գտնվում է կոլիզիոն ծավալում:

Բավական է նույն օրինակում *lege causae*-ն կիրառենք «ժառանգատուի մշտական բնակության վայրը» (*lex domicilii*) մեկնաբանելու համար, կհայտնենք «տրամաբանական շրջապտույտի մեջ». այստեղ մեկնաբանվող հասկացությունը գտնվում է կոլիզիոն կապում:

Երրորդ տեսությունը, որը սկզբնավորեց գերմանացի կոլիզիոնիստ-իրավաբան Ռաբելը, և որը կոչվում էր «ինքնավար որակման» տեսություն, հակադրվում էր նախորդ երկու տեսություններին: Ռաբելի փաստարկն այն էր, որ կոլիզիոն նորմով կարգավորվող հարաբերությունները դուրս են ազգայինի շրջանակներից, դրանք ունեն միջազգային բնույթ, հետևաբար դրանք կարգավորող կոլիզիոն նորմներում ներառվող իրավական հասկացություններն են պետք է մեկնաբանվեն ազգային-իրավական շրջանակներից դուրս: Ռաբելն առաջարկում էր ընդիմանուացնել տարբեր իրավական համակարգերի նույնանուն հասկացությունները, այսինքն՝ զարգացնել համեմատական իրավագիտություն: Փաստորեն, ըստ Ռաբելի, կոլիզիոն նորմը մեկնաբանելիս իրավաբանները չպետք է իրենց սահմանափակեն որևէ երկրի ազգային օրենսդրության որակումներով, այլ պետք է հենվեն մեկնաբանման ենթակա իրավական հասկացությամբ ներառվող «ընդհանուրի» վրա:

Իրավաբանական գրականության մեջ բերվում են մի շարք օրինակներ, որոնք մեզ համոզում են Ռաբելի տեսության հիմնավորվածությունը: Շատ հաճախ «ինքնավար որակման» տեսությունը վեր է կանգնում նույն հասկացության շուրջ տարբեր պետությունների ձևական-իրավական մոտեցումներից՝ շեշտը դնելով առավել առարկայական հատկանիշների վրա: Օրինակ, որևէ երկրի դատարանը, առնչվելով «հայցային վաղեմության» մեկնաբանման պրոբլեմի հետ, ոչ թե պետք է երկմտի նրա՝ նյութական կամ դատավարական բնույթի մեջ (ըստ *lege fori*-ի կամ *lege causae*-ի), այլ պետք է դրանց մեջ փնտրի առավել «ընդիմանուրը և էականը», այն է՝ երկու դեպքում էլ գործ ունենք իրավունքի պաշտպանության ժամկետի մարման հետ (ըստ «ինքնա-

վար որակման» տեսության):

Պետք է ընդունել, որ Ռաբելի տեսությունն ավելի առաջադիմական է և համահունչ ներկայումս ընթացող համաշխարհային գլոբալ զարգացումներին: Պատահական չէ, որ այս տեսությունը շարունակում է առավել շատ կողմնակիցներ հավաքել և նույնիսկ առանձին երկրներում իր վրա հրավիրել օրենսդիր մարմինների ուշադրությունը:

4.Կոլիզիոն նորմերի որակման շուրջ ՀՀ օրենսդրական մոտեցումներն ամրագրված են Քաղ.օր. 1254 հոդվածում: Համաձայն հիշյալ հոդվածի 1-ին կետի՝ «Կիրառվելիք իրավունքը որոշելիս դատարանը հիմնվում է Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի համապատասխան իրավաբանական հասկացությունների մեկնաբանության վրա, եթե այլ բան սահմանված չէ օրենքով»: Ինչպես նկատում ենք, Հայաստանի Հանրապետությունում օրենսդրական նախապատվությունը տրվել է lege fori տեսությանը: Առանձին բացառություններ կարող են նախատեսվել օրենքով:

Սակայն ՀՀ օրենսդիր հաշվի է առել, որ «Եթե իրավական բնորոշում պահանջող իրավաբանական հասկացություններն անհայտ են Հայաստանի Հանրապետության իրավունքին կամ հայտնի են այլ անվանմամբ և այլ բովանդակությամբ ու չեն կարող բնորոշվել Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի մեկնաբաննան միջոցով, ապա դրանց իրավական բնորոշման դեպքում կիրառվում է օտարերկրյա պետության իրավունքը» (Քաղ.օր 1254 հոդվածի 2-րդ կետ):

Նրկորդ մոտեցման հիմքում պարզ ընկալմամբ՝ ընկած է lege causae տեսությունը:¹ Իսկ եթե այդ իրավական հասկացությունները կոլիզիոն կապի մեջ են, արդյո՞ք չեն առաջանալու մեզ արդեն հայտնի «տրամաբանական շրջապտույտները»: Այսինք մենք բոյլ ենք տալիս պնդելու, որ ՀՀ քաղ.օր 1254 հոդվածի 2-րդ կետի հիմքում կարելի է նկատի ունենալ հենց «ինքնավար որակման», այլ ոչ թե lege causae-ի տեսությունը: Բանն այն է, որ այստեղ նշվում է «օպարերկրյա պետության օրենքը», որը կարող է լինել սկզբունքորեն ցանկացած օտարերկրյա պետության օրենք, որը մեզ հնարավորություն կտա ընդիանաբացման միջոցով ճանաչել մեզ անհայտ իրավական հասկացությունը և կոլիզիոն ընտրություն կատարել: Նրեն նկատի ու-

¹ Так в Международное частное право, учебник, под ред. Г.К.Дмитриевой, М.2000 , тг 141:

նեցվեր միայն *lege causae*, օրենսդիրը պետք է կիրառեր «ընտրված օտարերկրյա պետության իրավոնքը» արտահայտությունը: Ինչպես նկատում ենք,քողոքը մեզ հայտնի երեք տեսություններն ել ՀՀ-ում օրենսդրական կիրառման հնարավորությունները ունեն,մասնավանդ, որ **դրամք կարող են** առավել կոնկրետացվել նաև ՀՀ միջազգային պայմանագրերով:

§ 3. *Օտարերկրյա օրենքի մեկնաբանումը (բովանդակության պարզաբանումը)*

Այն դեպքում, եթե դատարանը (կամ այլ իրավասու պետական մարմինը), կիրառելով կողիզիոն նորմը, ընտրում է կիրառման ենթակա իրավակարգը, նա կանգնում է շատ լուրջ պրեբեմի առջև. նա մի կողմից պարտավոր է կիրառել օտարերկրյա օրենքը, մյուս կողմից՝ պարտավոր չէ իմանալու այդ օրենքի բովանդակությունը: Դեռևս հիմ հռոմեական իրավական մշակույթից հայտնի է «յուրա ուուի սիրիա»(դատավորը գիտի օրենքը)¹ արտահայտությունը, սակայն ասվածը վերաբերում է միայն սեփական օրենքների իմացությանը:

Ժամանակակից միջազգային մասնավոր շրջանառության պայմանագրում դատարանն սկզբունքորեն (եթե դա է պահանջում կողիզիոն ընտրությունը) պետք է կիրառի ցանկացած երկրի օրենք: Այսուղև անհրաժեշտ է մեխանիզմներ նախատեսել օտարերկրյա օրենքների շիմացության արգելվները հաղթահարելու և միջազգային մասնավոր շրջանառությանը սպասարկելու համար:

Պրոբեմն անհրաժեշտ է քննարկել փոխադարձորեն միմյանց հետ կապված երեք հարցերի առաջարկմամբ՝ 1. ո՞վ է կրում օտարերկրյա օրենքի բովանդակության պարզաբանման (մեկնաբանման) պարտականությունը, 2. ինչպես, ի՞նչ եղանակով պարզաբանել օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը, 3. ի՞նչ իրավական հետևանքներ կարող են վրա հասնել, եթե օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը հնարավոր չլինի պարզել (մեկնաբանել):

Քննարկենք այս հարցերը մեկ առ մեկ:

¹ Ст в В.П. Сотов, Русско-латинский юридический словарь, М.1995, էջ 48.

1.Այն հարցը, թե ով է կրում օտարերկրյա օրենքի բովանդակության պարզաբանման պարտականությունը, կախման մեջ է դրվում նրանից, թե ինչ մոտեցում ունի դատարանն օտարերկրյա օրենքին, վերջինիս վերաբերում է որպես փաստի¹, թե որպես իրավական ֆենոմենի: Այստեղից էլ ծևակորվել են երկու տարրեր մոտեցումներ.

ա) *Օտարերկրյա օրենքի նամանության կանխավարկած-* անգլ.-ամերիկյան իրավական համակարգում դատարանը ելնում է այն դիրքերից, որ օտարերկրյա օրենքը ոչ թե «իրավունք» է (որպես իրավական ֆենոմեն), այլ՝ փաստ: Համաձայն դասական անգլիական դոկտրինայի՝ «միակ օրենքը, որը դատարանը պետք է կիրառի որպես այդպիսին, lex fori-ն է (դատարանի վայրի օրենքը): Սակայն գործում օտարերկրյա տարրի առկայությունն ստիպում է ուշադրության տակ առնել նաև օտարերկրյա օրենքը՝ որպես փաստի ...»:²

Եթե օտարերկրյա օրենքը դիտվում է որպես փաստ, ապա այն պետք է ապացուցվի այնպես, ինչպես պետք է ապացուցվեն գործում եղած մյուս բոլոր փաստերը: Այստեղ դատարանը գտնվում է պասիվ դիրքերում, իսկ ապացուցման ողջ պարտականությունը դրվում է կողմերի վրա: Կողմերը մրցակցային պայքար են սկսում նաև օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունն ապացուցելու հարցում: Նրանք ներկայացնում են փաստաբերեր, հերիխակավոր մեկնաբանություններից քաղվածքներ, միջնորդում են լսելու վկաների, փորձագետների, կատարում են օրենքով քույլատրելի այլ գործողություններ: ²

Հետաքրքիրն այն է, որ դատարանը սահմանափակվում է կողմերին ներկայացված ապացույցներով, հանդես չի բերում ինքնուրույն նախաձեռնություն: Նույնիսկ եթե կողմերը պայմանավորվեն օտարերկրյա օրենքի բովանդակության շուրջ, և դա ակնհայտորեն անհամոգիչ թվա դատարանին, միևնույն է, դատարանը գործի լուծման հիմ-

¹ Ст. Международное частное право, учебник, под ред. Г.К. Дмитриевой, М.2000, с. 149:

²Ի դեպքում, որ օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունն ապացուցելու՝ կողմերի պարտականությունը նախատեսված էր դեռևս 1815 թ. պրոտական Ընդիմանության կանոնադրությամբ: Համաձայն հիշյալ ակտի՝ կողմը, այնպես, ինչպես պետք է ապացուցի փաստը, հիմնավորի իր կարծիքը, այնպես էլ պետք է ապացուցի համապատասխան օտարերկրյա իրավանորմը: Այս մոտեցման հիմքում ընկած էր հայտնի դրույքը՝ *michi factum, dabo tibi ius* (ցույց տուր ինձ փաստը, և ես քեզ կասեմ օրենքը), տես Լ. Раапе, նշված աշխատությունը, էջ 130:

բում պետք է դնի կողմերի ներկայացրած ապացույցները:

Դրույթունը մի փոքր բարդանում է, եթե կողմերը չեն ներկայացնում ապացույցներ: Այս դեպքում անզիհական դոկտրինան ելնում է «իրավանորմերի նմանության կանխավարկածից» և գործի լուծնան հիմքում դմում է անզիհական իրավունքի «համանման» նորմը (պրեգումապահպատճենություն):¹

Ամերիկայի Սիացյալ Նահանգներում նույնպես ընդունված է անզիհական «համանմանության» դոկտրինան, սակայն որոշ վերապահումներով: Եթե ԱՄՆ դատարանը կիրառում է ԱՄՆ «համանման» նորմը և կողմը (կողմերը) ապացուցում է, որ այդ նորմն ամենին համանման չէ օտարերկրյա իրավակարգի նորմերին, ապա դատարանը ստիպված է լինում սահմանված կարգով պարզել վերջինիս բովանդակությունը:

ԱՄՆ մի շարք նահանգներում (օրինակ՝ Նյու-Յորքի) վերջին ժամանակներս ընդունված օրենսդրական ակտերը ստիպում են դատարաններին օտարերկրյա օրենքները դիտել ոչ թե սոսկ փաստի, այլ դիտել որպես **համընդհանուր նաևաշում սրացած փաստի**, որն արդեն ապացուցման կարիք չի գգում: Բավական է, որ կողմը դատարանին ներկայացնի համապատասխան նյութեր (օտարերկրյա օրենքի պաշտոնական տեքստը) և տեղեկացնի մյուս կողմին:²

Օտարերկրյա օրենքը որպես փաստ է դիտվում նաև Ֆրանսիայում (թեկուզն նա հանդիսանում է մայրցամաքային իրավական համակարգի պետություն): Համաձայն ֆրանսիական դոկտրինայի՝ եթե օտարերկրյա նորմը հայտնի է ֆրանսիական դատարանին կամ այդ նորմի բովանդակությունը պարզելն իրենից բարդություն չի ներկայացնում, ապա դատարանը կդեկավարվի այդ օտարերկրյա նորմի պահանջներով, թեկուզն կողմերը համապատասխան ապացույցներ չեն ներկայացրել: Օտարերկրյա նորմի սխալ մեկնաբանումը հիմք չի հանդիսանա գործը վճռաբեկ ատյանում վերանայելու համար, քանի որ ֆրանսիայի «Վճռաբեկ ատյանը ստեղծված է ֆրանսիական օրենքի միասնական կիրառումն ապահովելու համար»: Օտարերկրյա օրենքները դուրս են վճռաբեկ ատյանի ուշադրության շրջանակներից:

¹ Տե՛ս Երմոլաև Վ.Գ., Սևակով Օ.Բ., նշված աշխատությունը, էջ 97:

² Տե՛ս Ануфриева Л.П. Международное частное право, Общая часть, том 1, учебник, М. 2000, էջ 257:

բ) Օպարերկրյա օրենքի կիրառումը ex officio. մայրցամաքային իրավական համակարգում օտարերկրյա օրենքը կիրառվում է չ չ այլ ոչ թե որպես փաստ: Ex officio կիրառման դեպքում օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունն արդեն ոչ թե պետք է ապացուցվի, այլ պետք է պարզաբանվի (մնկնաբանվի), իսկ օրենքի (թեկուզ օտարերկրյա) մեկնաբանման խնդիրը, որպես կանոն, վերապահվում է դատարանին:

Մայրցամաքային համակարգի որոշ երկրներում առկա են հետևյալ մոտեցումները: Գերմանիայում և Ավստրիայում դատարանն օտարերկրյա օրենքը կիրառում է չ այլ ոչ թե որպես փաստի կողմերին՝ օտարերկրյա օրենքի բովանդակության վերաբերյալ լրացուցիչ ապացույցներ ներկայացնելու աջակցությամբ, սակայն այնքանով, որքանով (ինչ ծավալով) որ օտարերկրյա օրենքն անհայտ է (չի պարզաբանվել) դատարանին: Դատարանն իրավունք ունի դիմել նաև գիտահետազոտական ինստիտուտների և իրավական կենտրոնների օգնությանը: Եթե դատարանը, այնուամենայնիվ, չի կարողանում պարզել օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը, ապա հայցը մերժվում է չապացուցման հիմքով:

Զարգացումները շատ հետաքրքիր են Խոտալիայում: Մինչև 70-ական թվականները խոտալիան դոկտրինան ենում էր այն դիրքերից, որ երր խոտալիան կողիզիոն նորմը հղում է կատարում օտարերկրյա օրենքին, ապա վերջինս «փոխակերպվում» է (ինկորպորացվում) չ իտալական օրենքի: Հետևաբար, խոտալիան դատարաններն օտարերկրյա օրենքը մեկնաբանում էին խոտալիան իրավունքի և կիրառման պրակտիկայի ոգով: Փաստորեն օտարերկրյա օրենքը կիրառվում էր իրեն ոչ հարիր մեկնաբանությամբ: 70-ական թվականներին արդեն խոտալիան դոկտրինան փոխեց իր դիրքորոշումը՝ օտարերկրյա օրենքն արդեն կիրառելով ex officio:¹

Ըվեյցարական դատարանն օտարերկրյա օրենքը կիրառում է չ այլ ոչ թե որպես փաստի կողմերի մասին Սվեյցարիայի օրենքի 16 հոդվածի: Այսուղ պրակտիկան նման է Գերմանիայի և Ավստրիայի պրակտիկային, այն տարբերությամբ, որ գույքային-իրավական պահանջներով՝ օտարերկրյա օրենքի բովանդա-

¹ Տես՝ Լ. Լուսու, Աշված աշխատությունը, էջ 337-338:

կության պարզաբանան ողջ ծանրությունը կարող է քողնվել կողմերի վրա:

Լատինաամերիկյան մի շարք երկրներում, որոնք հանդիսանում են 1928 թ-ի Հավանայի կոնվենցիայի անդամներ, (հիշյալ կոնվենցիան հայտնի է «Բուստամանտեի օրենսգիրը» անվամբ), գործում են Հավանայի կոնվենցիայի նորմերը, համաձայն որոնց՝ օտարերկրյա օրենքը կիրառվում է ex officio, սակայն կողմերը կարող են այն «ապացուցել» նաև համապատասխան պետությունում աշխատող երկու իրավաբան-քաղաքացիների գրավոր վկայությունները ներկայացնելու միջոցով:¹ Այլ ապացույցների բացակայության դեպքում օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը կարող է պարզաբանվել դիվանագիտական ճանապարհով: Օտարերկրյա օրենքի ոչ ճիշտ կիրառումը ճանաչվում է հիմք՝ վճռաբեկության կարգով հարցը վերանայելու համար:

Ուստաստանի Դաշնությունում օտարերկրյա օրենքը նույնպես կիրառվում է ex officio: 1991թ. ԽՍՀ Միության և հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսդրության հիմունքների 157 հոդվածով «դատարանը, արքիտրաժը կամ վարչական նարմինն օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը պարզում է այդ երկրի պաշտոնական մեկնարաննանը, դրկտրինային և կիրառման պրակտիկային համապատասխան»: Հայաստանի Հանրապետությունում ևս օտարերկրյա օրենքը կիրառվում է ex officio: Դա ակնհայտորեն երեսում է ՀՀ քաղօր.1255 հոդվածի 1-ին կետի ձևակերպումից. «Օտարերկրյա իրավունք կիրառելիս դատարանը դրա նորմերի բովանդակությունը պարզում է համապատասխան օտարերկրյա պետությունում դրանց պաշտոնական մեկնարաննան և կիրառման պրակտիկային համապատասխան»:

2.Եթե դատարանն օտարերկրյա օրենքը կիրառում է ex officio, հարց է ծագում՝ ինչպես՝ նա պարզում օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը, ինչ մեխանիզմներ կան նախատեսված: Սա ժամանակատար և ծախսատար պրոցես է, ուստի տարբեր երկրներում նախատեսվում են մի շարք տարրելրակներ, որոնց հայեցողական ընտրությամբ էլ դատարանը պետք է փորձի օպերատիվ ելք որոնել:

Բոլոր երկրների իրավակիրառ պրակտիկայում էլ նախատեսված է, որ դատարաններն օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը պար-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 25:

գելու նպատակով իրավունք ունեն դիմել դիվանագիտական ներկայացուցությունների օգնությանը, կամ արդարադատության կենտրոնական մարմինների համապատասխան կառույցներին: Նման մեխանիզմներ տրվում են թե ներպետական, և թե հատկապես միջազգային պայմանագրերով: Օրինակ, 1968թ.-ին Եվրոխորհրդի հովանավորությամբ կնքված Օտարերկրյա օրենսդրության շուրջ տեղեկատվության մասին կոնվենցիայով սահմանվում է հետևյալ կարգը՝ յուրաքանչյուր անդամ-պետություն իր երկրում ստեղծում է Հատուկ մարմին, որին կարող է դիմել մյուս անդամ-պետության դատարանը՝ օրենսդրության պարզաբանման խնդրով: Հատուկ մարմինը կամ ինքն է տրամադրում անհրաժեշտ օրենսդրական տեղեկատվություն, կամ է նման հանձնարարություն է տալիս այլ ազգային-պետական հիմնարկի: Տեղեկատվությունը տրվում է անվճար: ՀՀ-ն այդ կոնվենցիային չի մասնակցում:

ԱՊՀ շրջանակներում 1993թ. կնքված քաղաքացիական, ընտանեկան, քրեական գործերով իրավահարաբերությունների և իրավական օգնության մասին Կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածի համաձայն անդամ-պետությունների արդարադատության կենտրոնական մարմիններն անհրաժեշտության դեպքում միմյանց են տրամադրում անհրաժեշտ տեղեկատվություն ազգային գործող և նախկին օրենսդրության պաշտոնական մեկնարանման և կիրառման պրակտիկայի վերաբերյալ: ՀՀ-ն հիշյալ կոնվենցիայի անդամ է:

Նման մեխանիզմներ սահմանվում են նաև իրավական օգնության շուրջ կնքված բոլոր երկկողմ միջազգային համաձայնագրերով:

Այս կապակցությամբ նորմեր կան նախատեսված նաև ՀՀ ներքին օրենսդրությամբ: ՀՀ քաղ.օր.1255 հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն «օտարերկրյա իրավունքի նորմերի բովանդակությունը պարզելու նպատակով դատարանը սահմանված կարգով կարող է դիմել Հայաստանի Հանրապետության և արտասահմանյան իրավասու մարմինների աջակցությանը կամ ներգրավել մասնագետների»: Այս դժվարին խնդրում դատարանին օգնելու նպատակով օրենսդրը կողմերին իրավունք է վերապահել ներկայացնելու օտարերկրյա իրավունքի նորմերի բովանդակությունը հավաստող փաստաթղթեր, որոնք նրանք վկայակոչում են իրենց պահանջները կամ առարկությունները հիմնավորելիս կամ այլ կերպ աջակցել դատարանին այդ նորմերի բովանդակությունը պարզելու համար (ՀՀ քաղ. օր.1255 հոդվածի 3-րդ

կետ): Այստեղ պետք է նկատի ունենալ, որ կողմերն իրավունք ունեն, այլ ոչ թե կրում են պարդականություն: Մեր պետությունում օտարերկրյա օրենքի բովանդակության պարզաբանման պարտականությունը միայն դատարանի վրա է դրված: Մեր օրենքով հստակ ասված չէ, սակայն ՀՀ քաղ. օր.1255 հոդվածից կարելի է հետևողություն ամել, որ դատարանն, այնուամենայնիվ, կաշկանդված չէ կողմերի ներկայացրած խնդրո առարկա նյութերով. նա կարող է այդպիսիք ընդունել, կարող է և շընդունել (եթե հիմքեր ունի կասկածելու վերջիններիս արժանահավատության մեջ):

Ենթադրենք Հայաստանի Հանրապետության դատարանը սխալ է մեկնաբանել օտարերկրյա օրենքը: Այս դեպքում կայացված վճռող կարո՞ղ է, արդյոք, վերանայվել վերադաս ատյանի կողմից՝ վճռաբեկության կարգով:

Համաձայն ՀՀ քաղ.դատ. օր. 225 հոդվածի՝ վճռաբեկ բողոք բերելու համար հիմք է «գործին մասնակցող անձանց նյութական կամ դատավարական իրավունքի խախտումը»:

ՀՀ քաղ.դատ.օր. 226 հոդվածն ավելի մանրամասն սահմանում է. «նյութական իրավունքի նորմերը համարվում են խախտված կամ սխալ կիրառված, եթե դատարանը՝

- 1) չի կիրառել այն օրենքը, որը պետք է կիրառեր.
- 2) կիրառել է այն օրենքը, որը չպետք է կիրառվեր.
- 3) սխալ է մեկնաբանել օրենքը»:

Ինչպես նկատում ենք, վճռաբեկության կարգով պաշտպանության տակ է առնված ոչ թե միայն «կիրառման ենթակա ՀՀ օրենքը», այլ՝ «կիրառման ենթակա օրենքը», որի տակ նկատի է ունեցվում նաև կիրառման ենթակա օտարերկրյա օրենքը, որն ընտրվել է ազգային-իրավական կոլիզիոն նորմերի միջոցով:

Այսպիսով, եթե ՀՀ դատարանը սխալ է մեկնաբանում և կիրառում օտարերկրյա օրենքը, ապա այն վերաբերում է ՀՀ քաղ.դատ.օր. 225 և 226 հոդվածների գործողության ողորտին: Ուստի ՀՀ դատարաններն այս հարցում պետք է դրսնորեն նույնքան հետևողականություն, որպան հայրենական օրենքները մեկնաբանելիս և կիրառելիս:

Այսպիսով՝ Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքով առաջարկվում է խնդրի լուծման տարբերակների լայն ընտրանի: Տարբերակների բազմազանությունը և ժամանակակից գիտատեխնիկական

(հատկապես տեղեկատվական) միջոցները դատարանին լիակատար հնարավորություն են տալիս պարզելու օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը. դա այսօր պրոբլեմ չէ: Դատարանը պրոբլեմներ կարող է ունենա միայն ժամկետների հետ, որն էլ առանձին դեպքերում դատարանին կարող է մղել այլ որոշման:՝¹ Միայն պարզ համեմատության համար բերենք մեկ օրինակ: Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին Ընդունակության օրենքի (1987թ.) 16-րդ հոդվածում նշվում է, որ եթե կիրառման ենթակա օտարերկրյա օրենքի բովանդակությունը հնարավոր չէ պարզել, ապա կիրառվում է շնորհական օրենքը, այսինքն՝ *lege fori*:

ՀՀ քաղօր.1255 հոդվածի 4-րդ կետով՝ «Եթե օտարերկյա իրավունքի նորմերի բովանդակությունը, չնայած սույն հոդվածին համապատասխան ձեռնարկված միջոցներին, ողջամիտ ժամկետներում չի պարզել, ապա կիրառվում է Հայաստանի Հանրապետության իրավունքը», կրկին՝ *lege fori*:

Ինչպես նկատում ենք, Հայաստանի օրենսդիրն օտարերկրյա օրենքի բովանդակության չպարզաբանման հավանականությունը ժխտել է, և նա իրավագի է՝ հաշվի առնելով կապի և տեղեկատվական արդի համակարգերը։ Սակայն, այնուամենայնիվ, *lege fori*-ի կիրառման հավանականությունը չի ժխտվել, ելնելով պրոցեսի ժամանակատրության մտավախությունից։

Մնում է հուսալ, որ դատարաններն անընդիատ *lege fori*-ին չեն դիմի «ողջամիտ ժամկետներում» շտեղավորվելու պատճառաբանությամբ, որն արիեստականորեն կխոչընդոտի օտար պետությունների օրենքների կիրառմանը, իսկ դա արդեն իր մեջ պոտենցիալ վտանգ կարող է պարունակել միջազգային մասնավոր շրջանառության բնականուն զարգացման համար:

«Ողջամիտ ժամկետի» օրենսդրական սահմաններ չկան. դա բողնված է պրակտիկայի լուծմանը՝ ելնելով յուրաքանչյուր կոնկրետ գործի հանգամանքներից ու առանձնահատկություններից:

¹ Ինչպես իրավափայլութեն նշում է Լ. Ռաապեն, «Եթե դրույթունն անելանելի է, ապա որպես սկզբա ratio (ծայրահետ դեպք) պետք է կիրառվի լեգե fori և սա ոչ թե այն ենթադրույթան ուժով, թե իիքու լեգե fori-ն համանան էր օտարերկրյա օրենքին (իմշապես այդ պնդում են ոմանք), այլ որ ուղղակի ամերածեցաւ է գրույթունից ելք փնտուել (տես՝ Ա. Պապե, նշված աշխատությունը, էջ 131):

§ 4. Հետադարձ հղում և հղում երրորդ պետության օրենսդրությանը

Կոլիզիոն նորմը մեկնաբանելուց հետո ընտրվում է կիրառման ենթակա պետության օրենսդրությունը (իրավունքը): Թվում է, թե մենք պետք է ճերբազատված լինենք կոլիզիոն պարբեմներից: Սակայն առջևում մեզ կարող են անակնկալի բերել այնպիսի կոլիզիոն ֆենոմեններ, ինչպիսիք են հետադարձ հղումը և հղումը երրորդ պետության օրենսդրության: Հետադարձ հղումը (անիրաժեշտության դեպքում նաև հղումը երրորդ պետության օրենսդրությանը, նաև այդպիսիք առանձնազնելու պայմանով) միջազգային մասնավոր իրավունքի դոկտրինայում սկսեց քննարկվել 19-րդ դարի վերջերին: Պատմականորեն դա կապված էր 1878թ. Փրանսիական դատարանի կայացրած այս վճռի հետ, երբ դատարանն առնչվելով հետադարձ հղման երևույթի հետ, տվեց այդ երևույթի իրավական գնահատականը՝ անվանելով այն բենու (ֆր.):¹ Այս տերմինը հետազույց դրվեց ակտիվ շրջանառության մեջ և դարձավ բուռն քննարկումների առարկա: ² Ծիծու է, այդ կարգի պրոբլեմներ քննարկել էին նաև անգլիական դատարաններն ավելի վաղ (1841թ.-ին), սակայն նրանց կողմից երևույթը չէր դիտվել որպես հետադարձ հղում և անվանում չէր տրվել:

Հետադարձ հղման առաջացման հիմքում ընկած են տարբեր երկրների արդեն ոչ թե նյութական, այլ կոլիզիոն նորմերի բախումները, երբ միևնույն փաստական հանգամանքների շորջ պետություններն ունեն տարբեր կոլիզիոն նոտեցումներ: Փաստորեն, մի պետության կոլիզիոն նորմով կարող է ընտրվել որևէ օտար պետության իրավունք, իսկ վերջինիս կոլիզիոն նորմերն էլ նույն հարաբերության վերաբերյալ կարող են կատարել հետադարձ ընտրություն (remission): Մինչ հնարավոր լուծման տարբերակներ ներկայացնելը, քննարկենք մի քանի օրինակներ, որպեսզի պրոբլեմն առավել ընկալելի լինի:

¹Տես Մеждународное частное право, учебник, под ред. Г.К.Дмитриевои, 1973г, тбетом, էջ 118:

²Ներկայում հետադարձ հղմանն անվանում են առաջին կարգի բենու (ֆր.) կամ remission(անգլ.), երրորդ պետության օրենսդրության հղմանը՝ երկրորդ կարգի բենու (ֆր.) կամ transmission (անգլ.). տես Լ.П.Аնуфриева, նշված աշխատությունը, էջ 231:

Ենթադրենք ՀՀ քաղաքացին մշտական բնակության է մեկնել Լեհաստան: Այնտեղ նա ի սեփականություն ձեռք է բերում թե շարժական, թե անշարժ գույք: Հանգամանքների բերումով նա մահանում է՝ քողմելով ժառանգություն: Քանի որ կտակ չէր կազմվել, հետևաբար ժառանգումն իրականացվելու է օրենքով: Օտարերկրյա տարրով ժառանգման նման դեպքերի կապակցությամբ Լեհաստանի Սիցազգային մասնավոր իրավունքի մասին 12 նոյեմբերի 1965թ. օրենքի 34 հոդվածը սահմանում է. «Ժառանգման նկատմամբ կիրառվում է մահվան պահին՝ ժառանգատուի քաղաքացիության վայրի օրենքը» (այսինքն՝ ընտրվել է *lex patriae*).¹ Լեհական օրենքի համաձայն՝ տվյալ դեպքում պետք է ընտրել ՀՀ իրավունքը: Եթե մենք էլ անդրադառնում ենք մեր կողիզիոն նորմերին, ապա պետք է կիրառվի Լեհաստանի իրավունքը, քանի որ ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1292 հոդվածի 1-ին կետի՝ «Ժառանգության նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ ժառանգատուն ունեցել է վերջին բնակության վայր» (այսինքն՝ ընտրվել է՝ *lex domicil-ը*): Այս պայմաններում կարող է անընդհատ շրջապտույտ տեղի ունենալ՝ հարաբերությունն առանց կարգավորման ենթարկելու:

Մեկ այլ օրինակ: Ազգությամբ ֆրանսիացի, սակայն Անգլիայի քաղաքացին երկար տարիներ աշխատում է (բնականաբար՝ ունենալով մշտական բնակության վայր) Լեհաստանում: Հիշյալ անձնավորությունը մահանում է՝ Լեհաստանում քողմելով ժառանգություն: Ըստ Լեհաստանի՝ մեզ արդեն հայտնի կողիզիոն նորմի պետք է կիրառվի *lex patriae*, այսինքն՝ Անգլիայի իրավունքը: Ըստ անգլիական իրավունքի՝ պետք է կիրառվի *lex domicil*, որն ըստ անգլիական մեկնաբանության (տես՝ 2-րդ պարագրաֆը)՝ ֆրանսիայի իրավունքն է: Այստեղ մենք առնչվեցինք *transmission-ի* հետ:

Գերմանիայի քաղաքացին և Ռուսաստանի քաղաքացուին ամուսնանում են միմյանց հետ և համատեղ ապրում Մոսկվայում: Ծննում է նրանց երեխան, որը ծնողների փոխադարձ համաձայնությամբ ձեռք է բերում հոր՝ Գերմանիայի քաղաքացիություն: Մի քանի տարի անց ամուսինները քաժանվում են և նրանց քանակոր համաձայնությամբ երեխան մնում է հոր մոտ: Բաժանվելուց որոշ ժամա-

¹ Տե՛ս Գ.Կ.Դմիտրիևա, Մ.Փ. Փիլիմոնովա, նշված աշխատությունը, էջ 479:

նակ հետո գերմանացի ամուսինն իր ֆիրմայի հանձնարարությամբ մշտական աշխատանքի է մեկնում Ալժիր՝ բնականարար իր հետ տանելով նաև երեխային: Զրկվելով երեխային տեսակցելու հնարավորությունից՝ մայրը դիմում է իր բնակության վայրի դատարան՝ երեխայի դաստիարակությունն իրեն հանձնելու պահանջով: Տվյալ գործով դատարանը, ենելով այն հանգամանքից, որ ամուսինները համատեղ բնակության վայր չունեն Ռուսաստանում, կիրառում է ՌԴ ընտանեկան օրենսգրքի 163 հոդվածը, ըստ որի «Ծնողների և երեխաների համատեղ բնակության վայրի բացակայության դեպքում ծնողների և երեխաների իրավունքներն ու պարտականությունները որոշվում են այն պետության օրենսդրությամբ, որի բաղադրյան է համարվում երեխան»: Տվյալ պարագայում երեխայի բաղադրյան վայրը Գերմանիան է: Դատարանը, անդրադառնալով Գերմանիայի իրավունքին, կանգնում է պրոբլեմի առաջ. ըստ Գերմանիայի օրենսդրության «ամուսնության դադարման դեպքում ծնողների և երեխաների միջև իրավահարաբերությունները որոշվում են երեխաների մշտական բնակության վայրի օրենքով»: Փաստորեն այստեղ երեխայի *domicil*-ը Ալժիրն է:

Հնարավոր են նույնիսկ հղումներ 4-րդ, 5-րդ պետության իրավունքին: Ծիշտ է, այդպիսի դեպքեր հազվադեպ կարող են հանդիպել, սակայն տեսականորեն բացառելի չեն:

Հետադարձ հղումը կարող է լինել «դրական» և «բացասական»:¹ «Դրական» է այն դեպքում, երբ յուրաքանչյուր պետություն իր կողին նորմով փորձում է միջազգային մասնավոր հարաբերությունը լոկալիզացնել (տեղայնացնել) իր տարածքում: «Բացասական» է այն դեպքում, երբ յուրաքանչյուր պետություն միջազգային մասնավոր հարաբերությունը վանում է իրենից՝ համարելով, որ այն պետք է տեղայնացվի օտար պետության տարածքում:

Մեր բերած բեռու-ի օրինակը վկայում է «բացասական» դրսենորման մասին: Ներքոիշյալ օրինակում դրսենորվում է «դրական» բեռու-լ: Այսպես, Լեհաստանի բաղադրյան նահացել և քողել է ժառանգություն, որի մեջ ներառվում է նաև ՀՀ-ում նրան սեփականութ-

¹ Ст. и Международное частное право, учебник, под ред. Г.К.Дмитриевои, тг 122:

յան իրավունքով պատկանող բնակելի տունը: Ըստ Լեհաստանի օրենքի՝ ժառանգության նկատմամբ (թե շարժական, թե անշարժ գույքի) կիրառվում է ժառանգատուի քաղաքացիության վայրի օրենքը (lex patriae): ՀՀ քաղօր 1293 հոդվածով՝ «անշարժ գույքի ժառանգումն իրականացվում է անշարժ գույքի գտնվելու վայրի օրենքով» (lex rei sitae): Այս պարագայում յուրաքանչյուր պետություն փորձում է հարաբերությունը տեղայնացնել իր երկրում:

Ինչպես նկատում ենք, հետադարձ հղումը ևս մի լրացուցիչ խոչընդուռ է միջազգային մասնավոր շրջանառությունում: Այստեղ հնարավոր են լուծման մի քանի տարբերակներ:

Առաջին, կարելի է ուղղակի ուշադրություն շտարձնել այս պրոբլեմին և հարցը լուծել սեփական կոլիզիոն նորմի պահանջներին խստիվ համաձայն:

Երկրորդ գտնել հնարավոր ելք օտարերկրյա կոլիզիոն նորմերի հետ հարմարվելու և հարաբերությունն առավել ներդաշնակ կարգավորելու համար:

Երրորդ տարբերակը մի փոքր տեսական է հնչում, սակայն մեր կարծիքով առավել հեռանկարային է. դա բոլոր պետությունների համար միասնական կոլիզիոն իրավունքի ձևավորումն է: Այս «կոլիզիոն երազանքն» առաջին անգամ արտահայտվել է ունիվերսալիստների կողմից 19-րդ դարի վերջին: Ներկայումս այս հարցին նայում են լրջորեն և նույնիսկ արփում են գործնական քայլեր: Ենշտ է, դեռևս արդյունքները շոշափելի չեն, սակայն երևույթն արդեն իսկ խոստումնալից է: Միջազգային կոլիզիոն նորմերի ստեղծման բնագավառում հայտնի է Հոռոմի միջազգային մասնավոր իրավունքի ունիֆիկացման ինստիտուտը (UNIDROIT), որն իր ակտիվ գործունեությամբ և համարձակ նախագծերով մարտահրավեր է նետում կոլիզիոն կարգավորման խոչընդուռներին:

Անդրադառնալով տարբեր պետությունների օրենսդրությանը, նկատում ենք այս հարցում իրավական մոտեցումների բազմազանություն: Պատկերը հետևյալն է.

1.Կան պետություններ, որոնք հետադարձ հղումն ընդունում են ողջ ծավալով (Ավստրիա, Լեհաստան, Ֆինլանդիա): Այս պետությունների մոտեցումն այն է, որ եթե հղում է կատարվում օտար պետության իրավունքին, ապա նկատի են առնվում օտար պետության իրավունքի

թե նյութական, թե կոլիզիոն նորմերը: Եթե օտար պետության իրավունքը հետադարձ հղում է կատարում, պետք է գործն սեփական պետության նյութական նորմերը, իսկ եթե հղում են կատարում երրորդ, վերջիններս՝ չորրորդ պետության իրավունքին և այսպես շարունակ, ապա կվիրառվեն վերջին պետության իրավունքի նյութական նորմերը, որի կոլիզիոն նորմերը, արդեն չեն հղում որևէ այլ պետության իրավունքի:

2.Կան պետություններ (Ըվեղիա, Ըվեյցարիա, Խտալիա, Պորտուգալիա), որոնք նախատեսում են հետադարձ հղումը, սակայն օրենքով սահմանված դեպքերում միայն: Ըստ Ըվեյցարիայի միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի 14-րդ հոդվածի՝ «Եթե ընտրված պետության օրենքով կատարվում է հետադարձ հղում շվեյցարական օրենքին կամ երրորդ պետության օրենսդրությանը, ապա նման հղումն ընդունվում է, եթե այն նախատեսված է սույն օրենքով: Անձնական կամ ընտանեկան բնույթի գործերով ընդունվում է միայն շվեյցարական իրավունքին կատարված հղումը»:¹

3.Կան պետություններ (Եղիպտոս, Հունաստան, Բրազիլիա), որոնք ընդհանրապես ժխտում են նման կարգի պրոբլեմը: Դա արվում է կոլիզիոն հղումը մեկնաբանելով որպես օտար պետության նյութական (այլ ոչ թե նաև կոլիզիոն) նորմերին կատարված հղում:

4.Կան պետություններ, որոնք ոչ մի օրենսդրական տարրերակ չունեն այս պրոբլեմի կապակցությամբ (Ալժիր, Արգենտինա, Բուլղարիա, Չինաստան, Ռուսաստան): Այստեղից ամեննէին չի հետևում. թե հիշյալ երկրներում հետադարձ հղման պրոբլեմներ չեն ծագում:

Ենթադրվում է, որ հիշյալ պետություններում հարաբերությունը կարգավորվում է դոկտրինայի մակարդակով. որը գուցե հետագայում կստանա նաև օրենսդրական ծևակերպում:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ հետադարձ հղման և երրորդ պետությունների օրենսդրության հղման հարցերն առաջին անգամ կարգավորվում են ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսդրով: Հայաստանի Հանրապետությունն իր ընտրությամբ համարեց այն պետությունների շարքերը, որոնք ժխտում են հետադարձ հղումը: Ըստ ՀՀ քաղ.օր-ի 1260 հոդվածի՝ «Օտարերկրյա իրավունքին

¹ Տես Գ.Կ.Դմիտրիևա, Մ.Փ. Փիլիմոնովա, նշված աշխատությունը, էջ 32:

կատարված ցանկացած հղում պետք է դիտվի որպես համապատասխան պետության նյութական, այլ ոչ թե կոլիզիոն իրավունքի վկայակոչում»:

«Օտարերկրյա իրավունքի հղումը, որպես վերջինիս նյութական նորմերի վկայակոչում դիտելը» համարվում է վերջին ժամանակների միջազգային մասնավոր իրավունքի առավել ճանաչում ստացած մոտեցումներից մեկը: Նման մոտեցումների մենք հանդիպում ենք ոչ միայն ազգային, այլև միջազգային-իրավական փաստաթրերում: Այսպես, ըստ Հաագայի 1955թ. միջազգային առուժախի պայմանագրերի նկատմամբ կիրառվող իրավունքի մասին կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածի՝ «Կոնվենցիայում օգտագործվող «իրավունք» տերմինը ներառում է պետության իրավունքը՝ բացառությամբ վերջինիս կոլիզիոն նորմերի»:¹ Մեկ այլ օրինակ՝ համաձայն ՄԱԿ-ի միջազգային առևտրական իրավունքի հարցերով հանձնաժողովի (UNCITRAL)՝ Միջազգային առևտրական արքիտրածի մասին տիպային օրենքի 28-րդ հոդվածի «Արքիտրածային դատարանը վեճը լուծում է կողմերի համաձայնությամբ ընտրված պետության իրավունքի նորմերով: Եթե այդ համաձայնությամբ այլ բան նշված չէ, ապա ընտրված պետության իրավունքը պետք է մեկնաբանվի որպես նյութական նորմերի ընտրություն, այլ ոչ թե կոլիզիոն նորմերի»:²

Այս ամենի լույսի ներքո, կարելի է ասել, որ ՀՀ օրենսդրական մոտեցումը համապատասխանում է բնագավառի նորագույն տեսակենտրոնին:

§ 5. Հանրային կարգի վերապահումը

Երբ ազգային-իրավական կոլիզիոն նորմն ընտրում է օտարերկրյա օրենքը, և դատարանը (կամ՝ այլ իրավասու պետական մարմինը) պարզում է այդ օրենքի բովանդակությունը, թվում է, թե այլևս պրոդեմներ չեն ծագի և հարաբերությունը վերջնականացեն կկարգավորվի ընտրված օրենքի շրջանակներում: Սակայն այստեղ է, որ մենք կարող ենք առնչվել կոլիզիոն կարգավորման հերթական «փորձություն» մեջ:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 250:

² Տե՛ս Образцы договоров с комментариями, Международный коммерческий арбитраж (конвенции, регламенты), М.1997, էջ 491-492:

յուններից» մեկին՝ հանրային կարգի վերապահմանը:

«Հանրային կարգի» իրավական ինստիտուտի ծևափորման ողջ նպատակը օտարերկրյա օրենքների կիրառման սահմանափակումն է, բայց ոչ թե ընդհանրապես (ինչն արդեն հակասում է միջազգային մասնավոր շրջանառության տրամարանությանը), այլ միայն որոշակի շրջանակներում: Օտարերկրյա օրենքը պետք է կիրառվի միայն այն շրջանակներում, որպեսզի այդ կիրառումը հասարակական գիտակցության մեջ չձևավորի հակասական պատկերացում ազգային-իրավական համակարգի, վերջինիս հիմքում ընկած իրավական ու բարոյական սկզբունքների (համոզմունքների) հանդեպ:¹

Տարբեր ազգեր ու պետություններ ծևափորվել ու զարգացել են տարբեր իրավաքաղաքական, բարոյական, կրոնական, աշխարհագրական պայմաններում: Այդ պայմաններն ել «քելադրել» են հասարակական կեցության իրենց կանոնները, համոզմունքներն ու նոտեցումները: Հիշյալ ասպեկտով աշխարհն այսօր շատ բազմազան է, և այդ բազմազանության մեջ շատ հաճախ՝ իրարամերժ ու ժխտող: Բնական է, որ այսքան «անհանգիստ» իրողության պայմաններում միջազգային մասնավոր հարաբերություններն իրավական կարգավորման ենթարկելիս պետք է հաշվի առնվեն (այլ տարբերակ չեր էլ կարող լինել) այդ տարբերությունները: Եվ դա էլ հենց դրսևորվում է հանրային կարգի վերապահման հիմքում:

Կողմանը ճանապարհով ընտրելով օտարերկրյա օրենքը՝ դատարանն արդեն հարաբերականորեն մտնում է անհայտության դաշտ: «Անհայտությունն» այստեղ օգտագործվում է ոչ այն իմաստով, որ օտարերկրյա իրավունքն անհայտ է դատարանին (իհարկե այդպիսի պրոբլեմ կա, բայց մենք վերևում արդեն տեսանք, որ պրոբլեմը լուծելի

¹ Հատուկ ցանկանում ենք վկայակունել ՌԴ Գերագույն դատարանի քաղաքացիական գործերով դատական կոլեգիայի 1998թ. սեպտեմբերի 25-ի որոշումը, որտեղ պարզաբանվում է՝ «Հանրային կարգի վերապահում կիրառելը հնարավոր է միայն այն դեպքում, եթե օտարերկրյա օրենքի կիրառումը կարող է անցանկախի հետևանքներ բռնիւ ոռուական իրավագիտակցության մեջ» (տես Բյուլետեն Վերховного Суда РФ, 1999, N 3, էջ 13):

Ո՞Դ Գերագույն դատարանի տեսակետին համանման տեսակետ է արտահայտով նաև ամերիկան դատարանը, նշելով, որ հանրային կարգի վերապահում կարելի է կիրառել միայն այն դեպքում, եթե «օտարերկրյա օրենքի կիրառումը պետության մեջ խախտում է ընդունված բարոյական նորմերը և արդարության վերաբերյալ պատկերացումները» (տես Yearbook Commercial Arbitration, vol., էջ 205):

է արդի զարգացման պայմաններում): Այստեղ նկատի է ունեցվում այն, որ օտարերկրյա իրավունքը կարող է պարունակել նյութական նորմեր, որոնց կիրառումը կարող է լինել անթույլատրելի՝ հակարարույական, հակահումանիստական:

Օտարերկրյա օրենքների կիրառման թույլատրելիությունը (Եքստրատարածքայնություն) և միևնույն ժամանակ այդ օրենքների անցանկայի մոտեցումներից խուսափելու գիտակցումը սկսեց ձևավորվել դեռևս վաղ միջնադարում: Հայտնի է, որ հանրային կարգի զաղափար եղել է գլուխատորների ուսմունքում: Գլուխատոր Բարտոլը (14 դար) տարբերում էր ստատուտների (օրենքների) երկու տեսակ: Առաջին տեսակն այն ստատուտներն ին, որոնք գործում էին միայն կոնկրետ սուվերենի տարածքում (տարածքային ստատուտներ), երկրորդ տեսակն այն ստատուտներն էին, որոնք կարող էին կիրառվել նաև այլ սուվերենի տարածքում (Եքստրատերիտորիալ ստատուտներ): Ենթադրվում է, որ հենց առաջին տեսակի ստատուտներն ել կրում էին հանրային կարգի վերապահման զաղափարը, թեև երևույթն այդ անունով և ձևակերպմանը հանդս չէր զալիս:¹

Հանրային կարգի վերապահումն առաջին անգամ ամփոփ ծևով ձևակերպվեց 17-րդ դարում Հոլանդիայում, ՈՒլրիկ Գուրերի կողմից: Ու. Գուրերը զարգացնելով comitias-ի (Միջազգային քաղաքավարույթն) տեսությունը, համաձայն որի պետությունները փոխադարձորեն պետք է թույլ տան օտարերկրյա օրենքների կիրառումը սեփական տարածքում, միաժամանակ նշում էր, որ «սուվերենը թույլ կտա օտարերկրյա օրենքների կիրառումը սեփական տարածքում պայմանով, որ այդպիսիք վճար չեն պատճառի սուվերենի իշխանությանն ու հպատակների իրավունքներին»:²

Հանրային կարգի վերապահման կոնցեպցիան լուրջ զարգացում ապրեց շնորհիվ հանրահայտ կոլիզիոնիստ-իրավաբան Սավինյիի: Սավինյին ազգային իրավունքում տարբերում էր իմպերատիվ նորմերի երկու տեսակ. առաջին, իմպերատիվ նորմեր, որոնք կոչված են պաշտպանելու անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը, երկրորդ, իմպերատիվ նորմեր, որոնք անհատական շահերից բացի

¹Տես Մеждународное частное право: Современные проблемы, отв. ред. М.М.Богуславский, նոյն տեղում, էջ 463:

²Տես Вольф М. Международное частное право, М. 1948,էջ 188:

պաշտպանության տակ են առնում նաև համահասարակական (համապետական, համազգային) շահերը: Սավինյիի կարծիքով՝ երկրորդ խումբ իմացերատիվ նորմերն ունեն քաջառիկ կարևորություն և պետք է կիրառվեն ցանկացած պարագայում, թեկուզն կոնկրետ գործով ազգային կոլիզիոն նորմն ընտրել է օտարերկրյա օրենքը: Ըստ Սավինյիի, հանրային կարգի վերապահումը անոմալ երևույթ է, որն անընդհատ զիջելու է իր դիրքերը, բոլոր երկրներում ազգային իրավագիտակցության օրինաչափ զարգացմանը գործակելու:

Ի տարբերություն Սավինյիի, խոտացի կոլիզիոնիստ-իրավաբան Մանչինին հանրային կարգի վերապահումը դիտում է ոչ թե անոմալ երևույթ, այլ ընդհակառակը՝ միջազգային մասնավոր ոլորտում ենթադրվող անհրաժեշտություն: Ավելին, Մանչինին նշում էր միջազգային մասնավոր իրավունքի երեք հենասյուններ, որոնցից մեկն էլ դիտվում էր հանրային կարգի վերապահումը (քաղաքացիության օրենքի և կամքի ինքնավարության սկզբունքի հետ միասին):¹

Ժամանակակից բոլոր պետությունների օրենսդրությամբ նախատեսված է հանրային կարգի վերապահումը: Անկախ այդ ֆենոմենի անորոշությունից՝ փաստն արդեն իսկ վկայում է, որ հանրային կարգի վերապահումն այնուամենայնիվ օրյեկտիվ անհրաժեշտություն է դիտվում օտարերկրյա իրավական անցանկալի դրսևորումներից խոսափելու նպատակով:

Իրավաբանական գրականության մեջ հանրային կարգի վերապահման շուրջ օրինակները մեծամասամբ կապված են **մուսուլմանական իրավունքի** հետ, որն իրենից ներկայացնում է շարիաթի կրոնական դոգմաների (կարծրացած զաղափարների) ամբողջություն, որի հիմքում ընկած սկզբունքները լիովին հակասում են եվրոպական իրավական մշակույթին (ՀՀ-ը ևս պատկանում է եվրոպական իրավական մշակույթին): Օրինակ, մուսուլմանական օրենքով տղամարդն ունի քաղմականության իրավունք, կնոջ համար սահմանվում է ամուսնական ցածր տարիք (Եմենում՝ 9 տարեկանից), կնոջ համար սահմանված է հատուցագին, ամուսնալուծության հարցում տղամարդուն տրված է ամսահմանափակ ազատություն՝ առանց ձևականությունների պահպանման (քավական է, որ տղամարդն ասի կնոջը. «Ես քեզ-

¹ Ст. А.Лунц Курс международного частного права: Общая часть, т. 308:

նիզ հրաժարվում եմ»):¹

Նման կարգի չիմնավորված երևոյթների կարելի է հանդիպել նաև եվրոպական որոշ երկրներում: Օրինակ՝ Եվրոպական մի քանի պետությունների օրենքներով կինն ամուսնալուծությունից կամ ամուսու նահկանից հետո մինչև որոշ ժամանակ անցնելը (10 ամիս կամ 300 օր) չի կարող մտնել նոր ամուսնության մեջ: Որոշ երկրներում սահմանափակ են ամուսնացած կանանց գույքային իրավունքները նույնիսկ իրենց անձնական սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի ազատ տնօրինման հարցում:²

Ինչպես նկատում ենք, հիշյալ բնագավառում այնքան տարրեր են իրավական սկզբունքներն ու ավանդույթները, որ հանրային կարգի ուժով այդ երկրների համապատասխան օրենքները չեն կիրառվի, թե կուզն այդպիսիք ընդունվել են ազգային կոլիգիոն նորմերի միջոցով:

Համաշխարհային պրակտիկայում հայտնի են հանրային կարգի վերապահման երկու դրսնորումներ՝ նեգատիվ և պոզիտիվ:

1.Հանրային կարգի վերապահումը նեգատիվ իմաստով է ընկալվում այն ժամանակ, երբ պարզվում է, որ օտարերկրյա իրավունքն իր սկզբունքներով հակասում է ազգային իրավակարգին: Օտարերկրյա իրավունքն այսուել դիտարկվում է իր ամբողջության մեջ (մակրոապեկտով): Օրինակ՝ 1991 թ. ԽՍՀ Միության և հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսդրության հիմունքների 158 հոդվածում նշվում է. «Օտարերկրյա իրավունքը չի կիրառվում այն դեպքերում, երբ կիրառման հետևանքները հակասում են խորհրդային իրավակարգին (հանրային կարգին):³

Նման նորմ նախատեսված է նաև Վիետնամի 1995 թ. քաղաքացիական օրենսգրքի 828 հոդվածում:⁴

Ինչպես նկատում ենք, ժխտվում է օտարերկրյա իրավունքի կիրառումը, թեկուզն նրանում առանձին օրենքներ կամ իրավանորմեր

¹ **Мусулманское право**, М., 1984, էջ 120:

² Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 217 հոդվածի համաձայն՝ ամուսնացած կինը, նույնիսկ եթե առանձնացված և նրա գույքը, իրավունքը չումի օտարել այդ գույքն առանց ամուսու գրավոր համաձայնության, այնինչ նույն օրենքով նման պահանջ տղամարդ-ամուսնու նկատմամբ չի առաջարկվում: Մեր իրավական մշակույթում սա անմիտությունի է այնքանով, որքանով որ հակադրվում է տղամարդու և կնոջ իրավահավասարության առանձքային իրավական պարունքին:

³ Տե՛ս Գ.Կ.Դմիտրիևա, Մ.Բ.Փիլիմոնովա, նշված աշխատությունը, էջ 28:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 35:

կարող էին պարունակել իրավական «ողջամիտ» պահանջներ:

Համեմատաբար նվազ խստություն ունեն հանրային կարգի վերապահման այն դրսևորումները, երբ ժխտվում է օտարերկրյա օրենքի (այլ ոչ թե իրավունքի) կիրառումը: Օրինակ, Լեհաստանի 1965 թ. Սիցազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի 6-րդ հոդվածում ասվում է. «Օտարերկրյա օրենքը չի կարող կիրառվել, եթե կիրառման հետևանքները հակասում են Լեհաստանի իրավակարգի հիմունքներին»:¹

Համանման է նոտեցումը Հունգարիայում.² Ինչպես նկատում ենք, այստեղ ժխտվում է ընդամենը օտարերկրյա օրենքը, այլ ոչ թե օտարերկրյա իրավունքն ամբողջությամբ: Ուրեմն հիմքեր կան կարծելու, որ երբ ժխտվում է օտարերկրյա որևէ օրենքի կիրառումը, ապա դա ինքնին չի բացառի նույն պետության իրավունքով ներառվող այլ օրենքների կիրառումը:

Առանձին երկրների օրենսդրությամբ նեզատիկ հանրային կարգը ձևակերպվում է այլ կերպ. այստեղ թիրախ են ընտրվում ոչ թե օտարերկրյա օրենքները (կամ՝ իրավունքը), այլ օտարերկրյա իրավունքի նորմերը: Սա առավել ընդունելի նոտեցում է:

Օտարերկրյա իրավունքի կիրառումն ընդիանրապես չի ժխտվում միայն այն հանգամանքի շնորհիվ, որ նրանում առանձին իրավանորմեր հակասում են ազգային իրավակարգի հիմունքներին: Ժխտվում է ընդամենը այդ իրավանորմերի կիրառումը: Մեր գնահատմամբ սա առավել կոռեկտ նոտեցում է հարցին: Հիշյալ առումով հարկ է վկայակոչել Հայաստանի Հանրապետության օրինակը: Այսպես, Հայկական ՍՍՀ 1964 թվականի քաղաքացիական օրենսգիրքում նշված էր, որ «օտարերկրյա օրենքը չի կիրառվում, եթե նրա կիրառումը հակասում է սովորական հանրային կարգի հիմունքներին» (572 հոդված): ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1258 հոդվածով արդեն սահմանվում է այլ կերպ. «Սույն օրենսգրքի 1253 հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան կիրառվելիք օտարերկրյա իրավունքի նորմը չի կիրառվում, եթե դրա կիրառման հետևանքներն ակնհայտ հակասում են Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգի հիմունքներին (հանրային կարգին)»:

Ինչպես նկատում ենք, այստեղ ՀՀ օրենսդիրը կրկին հաշվի է առել վերջին ժամանակների լավագույն կոլիգիոն մոտեցումներից մեկը:

¹ Տես նույն տեղում, էջ 29:

² Տես նույն տեղում, էջ 30:

Հատուկ ցանկանում ենք շեշտել, որ «հանրային կարգի վերապահումը», պետք է հասկանալ ոչ թե օտարերկրյա օրենքի ժխտում, այլ օտարերկրյա օրենքի կիրառման արգելում սեփական տարածքում, որոնք միանգամայն տարբեր ընկալումներ են: Օրինակ. ՀՀ-ում կճանաշվի մուսուլմանական օրենքներով օտարերկրյա քաղաքացիների ամուսնությունը, սակայն նույն օրենքների կիրառումը (Ենթադրենք՝ քաղմամուսնության ասպեկտով) ՀՀ տարածքում միանգամայն կարգելվի հանրային կարգի վերապահման հիմքով:

Հետաքրքիր է, որ երբ հանրային կարգի վերապահմանը արգելվում է օտարերկրյա օրենքների կիրառումը, ապա ինչպես պետք է ընթանա միջազգային մասնավոր հարաբերության հետագա իրավական կարգավորումը: Այս առումով ՀՀ քաղ.օր. 1258 հոդվածում նշվում է. «Այդ դեպքում, ըստ անհրաժեշտության, կիրառվում է Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի համապատասխան նորմը»: Նման մոտեցում առկա է բոլոր պետությունների օրենսդրությամբ:

Պատահական չէ, որ օրենսդիրը նշում է «ՀՀ իրավունքի նորմը կիրառվի ըստ անհրաժեշտության» (այսինքն՝ անվերապահորեն չի նշում, որ «կիրառվի ՀՀ իրավանորմը»), ինչպես այդ նկատվում է որոշ երկրներում: Օրենսդիրը հաշվի է առել, որ հանրային կարգի վերապահմանը օտարերկրյա օրենքի արգելափակման դեպքում դատարանը կարող է կիրառել, օրինակ, *lex causae* (այն երկիրի օրենքը, որն առավել սերտ է կապված տվյալ հարաբերության հետ): Տվյալ պարագայում դատարանը *lege fori*-ն կիրառում է նայատակահարմարությունից ենթով, այլ ոչ թե որպես պահանջվող միակ տարբերակ: Մեր կարծիքով, օրենսդիրն այստեղ կրկին նրբանկատ մոտեցում է ցուցաբերել:

Այնուամենայնիվ, ինչպես անել, որպեսզի դատարաններն անհարկի չկիրառեն հանրային կարգի վերապահումը՝ փորձելով այդ ճանապարհով ձերբազատվել օտարերկրյա օրենքները կիրառելու՝ մեզ արդեն հայտնի հնարավոր բարդություններից:¹

¹ Այստեղ կցանկանայինք ներկայացնել ֆրանսիացի կոլիզիոնիստ-իրավաբան Նիբուայի ռեակցիոն տեսությունը: Նա պնդում էր, որ օտարերկրյա օրենքը, որին հղում է կատարում ֆրանսիական կոլիզիոն նորմը, կիրառվում է շնորհիվ այն բանի, որ առկա է «օտարերկրյա օրենքի նվազագույն նմանությունը» ֆրանսիական օրենքին: Եվ բոլոր այն դեպքերում, երբ ֆրանսիական դատարանը չգտնի «նվազագույն նմանությունը», օտարերկրյա օրենքը չպետք է կիրառվի: Դատարանը պետք է կիրառի ֆրանսիական օրենքը (տես Լ.Ա. Կորս մեջդսարодного частного права, էջ 272):

«Հաղաքացիական օրենսգրքով անհարկի կիրառման դեպքեր կանխող ընդամենը մեկ հիմք է նախատեսված «Օտարերկրյա իրավունքի նորմի կիրառումից հրաժարվելը չի կարող հիմնվել միայն համապատասխան օտարերկրյա պետության իրավական, քաղաքական կամ տնտեսական համակարգը Հայաստանի Հանրապետության իրավական, քաղաքական կամ տնտեսական համակարգից տարբերելու հանգամանքի վրա» (1258 հոդված 2-րդ կետ): Բացի հիշյալ հիմքից, որ դատավորները, դեկազրվելով սեփական իրավագիտակցությամբ և ենելով գործի կոնկրետ հանգամանքներից, իրենք կորոշեն հանրային կարգի վերապահմանը դիմելու ողջամիտ անհրաժեշտությունը:

Հանրային կարգի վերապահման կիրառումն առավել հաճախ է տեղի ունենալում այն երկրներում, որոնց ազգային կողիզիոն նորմերը մեծ մասամբ կառուցված են lex patriae-ի (քաղաքացիության վայրի օրենք) սկզբունքով, դա հատկապես բնորոշ է մայրամաքային (կոնտինենտալ) իրավական համակարգի պետություններին: Իսկ ահա ընդհանուր իրավունքի (Common Law) երկրներում հանրային կարգի վերապահման անհրաժեշտությունը հաճախակի չի զգացվում, քանի որ նրանցում կողիզիոն մոտեցումներն ավելի շուտ կառուցվում են Lex domicil-ի սկզբունքով:¹

2.Հանրային կարգի վերապահման ինստիտուտը նոր ժամանակներում նոր դրսնորումներ է ստանում: Խոսքն այստեղ պողիտիվ հանրային կարգի վերապահման մասին է: Պատմականորեն պողիտիվ հանրային կարգի վերապահումն առաջին անգամ նախատեսվել է ֆրանսիական իրավունքում: Նախապատմությունը կայանում է հետևյալում: Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 6-րդ հոդվածում իմպերատիվ պահանջ էր ներկայացվում առ այն, որ «մասնավոր համաձայնություններով արգելվում է խախտել (շրջանցել) հասարակական կարգը և բարի բարքերը պաշտպանող իրավանորմերի պահանջները, որոնք այլ կերպ անվանվում էին իմպերատիվ նորմեր»: Հիշյալ նոտեցումը բնորոշելու համար ֆրանսիական դրկտրինան առաջարկեց նոր տերմին՝ «Ordre public interne» («Ներքին հանրային կարգ»): Ֆրանսիական դրկտրինան հետազոտում այդ կարգը տարա-

¹ Ст. Международное частное право: Современные проблемы, отв. ред. М.М.Богуславский, т. 469:

ծեց նաև միջազգային մասնավոր հարաբերություններում՝ պահանջելով, որ հիշյալ հարաբերությունների մասնակիցները ևս չեն կարող իրենց մասնավոր համաձայնություններով (օրինակ՝ կամքի ինքնավարության դրսնորմամբ) շրջանցել ֆրանսիական իրավունքի իմպերատիվ նորմերի պահանջները: Վերջինս անվանվեց «*Ordre public international*» («միջազգային հանրային կարգ»):¹

Պողիտիվ հանրային կարգի վերապահումը լայն ճանաչում ստացավ ողջ աշխարհում, և տարբեր երկրներում դարձավ օրենսդրական ուշադրության առարկա: Պողիտիվ հանրային կարգի հանդեպ դրսնորմած նման «պահանջարկը» թերևս կարելի է բացատրել նրանով, որ պետություններն ինտերնացիոնալացման և գլոբալացման ներկա պայմաններում օրյեկտիվ պահանջ ունեն դեպի այն տարրերակները, որոնք կապահպանեն ազգային-իրավական ավանդույթները: Շատ երկրներ պողիտիվ հանրային կարգը որդեգրեցին ոչ թե նեգատիվ հանրային կարգի փոխարեն, այլ վերջինիս հետ զուգահեռ: Օրինակ, Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին Ընկեցարիայի 1987թ. օրենքի 17-րդ հոդվածն ամրագրում է նեգատիվ հանրային կարգի վերապահումը, իսկ 18-րդ հոդվածն էլ միաժամանակ ամրագրում է պողիտիվ հանրային կարգի վերապահումը. «Անկախ օտարերկյա օրենքն ընտրելու փաստից՝ շվեյցարական իրավունքի այն նորմերը, որոնք հետապնդում են առանձնահատուկ նպատակներ, պահպանում են իրենց գործողություն»:²

Գոհունակությամբ կարելի է նշել, որ ՀՀ օրենսդիրը ևս ցուցաբերել է համանման մոտեցում: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նեգատիվ հանրային կարգի վերապահումն ամրագրված է ՀՀ քաղ. օր 1259 հոդվածում, որը սահմանում է, որ «Սույն քածնի կամոնները չեն վերաբերում Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի այն իմպերատիվ նորմերի գործողությանը, որոնք քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների իրավունքները և շահերն ապահովելու իրենց առանձնահատուկ նշանակությամբ բացառում են որևէ այլ իրավունք կիրառելու հնարավորությունը»:

Այստեղ կրկին բազում հարցեր են առաջ գալիս. որոնք են այդ

¹ Տես, նոյն տեղում, էջ 464-465:

² Տես Գ.Կ.Դմիտրիևա, Մ.Վ.Փիլիմոնովա, նշված աշխատությունը, էջ 32:

իմպերատիվ նորմերը,¹ ինչպես տարբերել այդպիսիք մյուս նորմերից։ Նման տարանջատման հատուկ շափանիշներ դեռ քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ չկան, դեռևս «շափանիշները» սուրյեկտիվ գնահատման տիրույթում են, ինտուիտիվ դաշտում։ Ինչպես երբեմն հանդիպում ենք իրավական գրականության մեջ,² դրանք այն նորմերն են, որոնք ուղեկցվում են ուղղակի արգելում նախատեսող արտահայտություններով, օրինակ՝ «առողինչ է», «հանգեցնում է անվավերության», «չի կարող փոփոխվել կողմերի համաձայնությամբ», «անկախ կողմերի կայացրած համաձայնությունից» և այլն, որոնք իհարկե մոտավոր, այլ ոչ թե հիմնական շափորչիշներ են։ Այս տեսանկյունով նշենք մի քանի իմպերատիվ նորմեր։

ՀՀ քաղ.օր. 298 հոդվածի ուժով՝ «Արտաքին տնտեսական գործարքի հասարակ գրավոր ծեզ շպահպանելու **հանգեցնում է դրա անվավերության**»։ ՀՀ քաղ.օր. 881 հոդվածի համաձայն՝ «Եթե փոխառուն սահմանված ժամկետում չի վերադարձնում փոխառության գումարը, ապա փոխառության պայմանագրով նախատեսված տոկոսները դադարում են, իսկ այդ գումարին ենթակա են վճարման միայն սույն օրենսգրքի 411 հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված շափով տոկոսներ, սկսած այն օրվանից, երբ գումարը պետք է վերադարձվեր մինչև գումարը փոխատուին վերադարձնելու օրը։ Փոխառության պայմանագրում այլ պայմաններով տոկոսներ վճարելու վերաբերյալ համաձայնությունն առողինչ է»։ ՀՀ քաղ.օր. 896 հոդվածի ուժով՝ «ֆինանսական գործակալին դրամական պահանջի գիծումը վավեր է, եթե նույնիսկ դրա արգելքի կամ սահմանափակման մասին համաձայնություն գոյություն ունի հաճախորդի և նրա պարտապանի միջև»։ ՀՀ քաղ.օր. 975 հոդվածի 2-րդ կետով՝ «Առողինչ են համարվում համալիր քույլատվության պայմանագրով կողմերի իրավունքները սահմանափակող այն պայմանները, որոնց ուժով՝

1. իրավատերն իրավունք ունի որոշել օգտագործողի կողմից վաճառվող ապրանքի կամ օգտագործողի կատարած աշխատանքի, սատուցած ծառայության գինը կամ այդ գների վերին կամ ներքին սահմանը,

2. օգտագործողն իրավունք ունի ապրանքներ վաճառել, աշխա-

¹ Դրանք ոչ թե սովորական իմպերատիվ, այլ իմպերատիվ-արգելող նորմեր են։

² Տե՛ս Երմոլաև Վ.Г., Ընակով Օ.Յ., նշված աշխատությունը, էջ 89։

տանքներ կատարել կամ ծառայություններ մատուցել բացառապես գնորդների (պատվիրատունների) որոշակի խնդիրն կամ պայմանագրով որոշված տարածքում գտնվելու վայր (բնակության վայր) ունեցող գնորդներին (պատվիրատուններին):

Նման օրինակներ կարելի է ելի բերել:

Ի դեպ, իմպերատիվ նորմերի (հետևաբար՝ նաև պոզիտիվ հանրային կարգի վերապահման) գաղափարն արտացոլված է նաև միջազգային պայմանագրերում: Միջազգային առուժախի նկատմամբ կիրառվող իրավունքի մասին Հաագայի 1986 թ. կոնվենցիայում ուղղակի նշվում է. «Կոնվենցիան չի կարող խոչնդուտել դատարանի վայրի օրենքի այն նորմերի գործորությանը, որոնք պետք է կիրառվեն անկախ ընտրված երկրի օրենքից»(հոդված 17):¹

Իրավագետների շրջանում բավականին տարբեր են կարծիքներն այն հարցի շուրջ, թե պոզիտիվ հանրային կարգի վերապահումը պետք է ներառի բոլոր իմպերատիվ նորմերը, թե միայն որոշակի բնագավառներում: Օրինակ Լ.Ռաապի նշում է, որ երբ կողմերը կամքի ինքնավարության սկզբունքով ընտրել են որևէ այլ երկրի օրենք, շրջանցելով կոնկրետ պետության իրավակարգը, ապա վերջինիս իմպերատիվ նորմերը ևս համարվում են շրջանցված, քանի որ պրակտիկայում կամքի ինքնավարության սկզբունքը ծեռք է բերում գերապատվություն մյուս բոլոր կողիզին սկզբունքների նկատմամբ:² Այստեղ, որպեսզի իրերի դրությունը պարզ լինի, անհրաժեշտ է դիմել օրենսդրի կարծիքին: ՀՀ քաղ. օր. 1259 հոդվածն իր պահանջը չի սահմանափակում որևէ ոլորտով, հետևաբար պոզիտիվ հանրային կարգի վերապահումը գործում է ողջ ծավալով: Սա գրեթե համընդհանուր օրենսդրական մոտեցում է բոլոր պետություններում:

Հետաքրքիր է նաև այն հարցադրումը, թե արդյո՞ք պետությունը պարտավոր է հաշվի առնել նաև օտարերկրյա պետության պոզիտիվ հանրային կարգը (իմպերատիվ նորմերը): Այդպիսի վիճակներ կարող են լինել, օրինակ, հետադարձ հղում կամ երրորդ պետության օրենքին հղում կատարելու դեպքերում: Որոշ երկրներ փորձում են պաշտպանել այս տեսակետը:³ Նման իրավագիտական նորարարություն է կա-

¹Տե՛ս Առև. Մույս տեղում, էջ 250:

²Տե՛ս Լ. Ռաապ, նշված աշխատությունը, էջ 434:

³Տե՛ս X. Cox, Ա. Մագնոս, Պ. Վինկլեր ֆոն Մօրենֆելց, Մеждународное частное право и сравнительное правоведение, М. 2001, էջ 151-153:

տարել Շվեյցարիայի օրենսդիրը՝ Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին ազգային օրենքի 19-րդ հոդվածում ամրագրելով, որ «սույն օրենքով ընտրված պետության իրավունքը կիրառելիս պետք է հաշվի առնվեն նաև երրորդ պետության իրավունքի իմպերատիվ նորմերը, եթե համաձայն շվեյցարական իրավական դրվագին այդ են պահանջում կողմերի շահերը, և գործի հանգամանքները սերտորեն կապված են այդ երկրի իրավունքի հետ»:¹

Շվեյցարական իրավական դրվագին ենում է «առավել սերտ կապի օրենքի» սկզբունքից (Proper Law), այսինքն՝ թեկուզեն շվեյցարական կողմանը նորմն ընտրել է որևէ երկրի օրենք, սակայն հարաբերությունն առավել սերտ է կապված երրորդ պետության իրավակարգի հետ, ուստի նախապատվությունը պետք է տրվի վերջինիս։² Նման նորարարությունները գուցե իրենց «պարարտ հողն» ունեն շվեյցարական իրավանության մեջ, սակայն այլ պետությունների իրավակիրառ պրակտիկայում դեռևս լայն ճանաչում չեն ստացել։ Կարծում ենք, դա ժամանակի խնդիր է։

Այս ասպեկտով, եթե վերլուծելու լինենք ՀՀ գործող օրենսդրությունը, ապա պետք է ասել, որ առայժմ հիմքեր չունենք պնդելու, թե մեր օրենսդիրը ցանկություն է հայտնել պաշտպանելու նաև օտար պետության պողիսիկ հանրային կարգը (իմպերատիվ նորմերը)։

§ 6 Փոխադարձություն և ռեպորտաժ

1. Քաղ.օր. 1257 հոդվածի 1-ին կետում նշվում է. «Դատարանն օտարերկրյա իրավունքը կիրառում է՝ անկախ Հայաստանի Հանրապետության իրավունքը նույնանման հարաբերությունների նկատմամբ համապատասխան օտարերկրյա պետության կողմից կիրառվելու հանգամանքից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ օտարերկրյա իրավունքի կիրառումը փոխադարձության սկզբունքով սահմանված է Հայաստանի Հանրապետության օրենքով»։ Այստեղից հետևում է, որ օտարերկրյա օրենքի կիրառման հարցում, որպես կանոն, փոխադարձություն չի պահանջվում։

Հարգալից վերաբերմունքն օտարերկրյա օրենքների նկատմամբ

¹ Տե՛ս Գ.Կ. Դմիտրիևա, Մ.Վ. Փիլիմոնովա, նշված աշխատությունը, էջ 32։

² Տե՛ս Международное частное право, учебник, под ред. Г.К. Дмитриевой, էջ 169։

և վերջիններիս կիրառումը սեփական երկրում հանդիսանում է բոլոր պետությունների միջազգային-իրավական պարտականությունը: Միայն նման պայմաններում կարող են միջազգային մասնավոր հարաբերությունները դիմամիկ օարգանալ՝ իրավական կարգավորման դաշտում չունենալով լուրջ խնդիրներ: Օտարերկրյա օրենքների փոխադարձ ճանաշման գաղափարական հիմքերը դրվել են դեռևս 17-րդ դարում Հոլանդիայում ծնավորված «comitas»-ի (միջազգային քաղաքավարության) տեսությամբ:

Առանձին դեպքերում, սակայն, պետությունն իրեն իրավունք կարող է վերապահել օտարերկրյա իրավունքի կիրառման համար սահմանել փոխադարձության պահանջ: Նման հնարավորություն նախատեսված է արդեն վկայակոչված Քաղ. օր. 1257 հոդվածի 1-ին կետում: Նման կարգի քացառությունները հիմնականում նախատեսվում են օտարերկրյա ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրական վիճակը սահմանող, մտավոր սեփականության օբյեկտներով օտարերկրյա ներդրումների իրականացման, միջազգային քաղաքացիական և արքիտրաֆային (միջնորդ) դատավարության և այլ բնագավառներում:

Եթե օտարերկրյա իրավունքի կիրառումը կախված է փոխադարձության սկզբունքից, ապա ենթադրվում է, որ այն առկա է, եթե այլ բան ապացուցված չէ (Քաղ.օր. 1257 հոդվածի 2-րդ կետ): Ինչպես նկատում ենք, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ փոխադարձության գոյությունը նախ ապացուցվում է փոխադարձության կանխավարկածով (պրեզումպցիա): Թե «ով և ինչպես պետք է այլ բան» ապացուցի, այս առումով հստակ իրավական կարգավորման մեխանիզմ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չէ: Բոլորովին նույն կերպ են նոտեցումները ԱՊՀ երկրների ազգային օրենսդրությամբ: Քիչ պետություններ կան, որոնք այս հարցում ավելի պարզորդ մեխանիզմներ են սահմանել: Հատկապես ուշադրության է արժանի Հունգարիայի Սիջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքում նշված մոտեցումը: Համաձայն հիշյալ օրենքի, եթե օտարերկրյա իրավունքի կիրառման համար իրավանորմը պահանջում է փոխադարձության ապացուցում, ապա Հունգարիայի արդարադատության նախարարը տեղեկանք է տալիս համապատասխան պետությունում Հունգարիայի իրավունքի կիրառման կամ չկիրառման վերաբերյալ, որը պարտադիր է դատարանի կամ իրավասու պետական այլ մարմնի համար:

Միջազգային մասնավոր իրավունքը տարբերում է փոխադարձության երկու տեսակ՝ նյութական և ծեսական: Նյութական փոխադարձության դեպքում պետությունը օտարերկրյա անձանց վերապահում է իրավունքների ճիշտ նույնքան ծավալ, որպիսին ունեն սեփական անձինք կոնկրետ պետությունում: Նյութական փոխադարձության օրինակները միջազգային մասնավոր իրավունքում հազվադեպ են: Թերևս, լավագույն օրինակը Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 11-րդ հոդվածում ամրագրված նորմն է, համաձայն որի «օտարերկրյա պետության քաղաքացին Ֆրանսիայում օգտվում է այն քաղաքացիական իրավունքներից, որոնցից Ֆրանսիայի քաղաքացին օգտվում է կամ ապագայում կօգտվի համապատասխան օտարերկրյա պետությունում:»¹

Ձևական փոխադարձության դեպքում օտարերկրյա քաղաքացիներին վերապահվում է քաղաքացիական իրավունքների այնպիսի ծավալ, որպիսին առավելագույնս բխում է ներպետական օրենսդրությունից: Այդ ծավալը կարող է համապատասխան օտար պետությունում սեփական անձանց վերապահվող քաղաքացիական իրավունքների ծավալից փոքր լինել, կարող է և մեծ լինել: Օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիները ԱՄՆ-ում ունեն հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք, իսկ ԱՄՆ քաղաքացիները (օտարերկրյա քաղաքացիներն ընդհանրապես) ՀՀ-ում հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք չունեն:

Ձևական փոխադարձությունն առավել լայն կիրառում ունի ժամանակակից աշխարհում, որովհետև միայն այս դեպքում պետություններն առավելագույնս կկարողանան պաշտպանել իրենց ազգային պետական շահերը:

2. Փոխադարձ սահմանափակումները, որոնք հայտնի են «Ռետորսիա» անվամբ², օրինաչափ են դիտվում միջազգային-իրավական

¹ Տես Լ.Պ.Ահյոֆրիես, Աշված աշխատությունը, էջ 116:

² «Ռետորսիա» տերմինն ունի լատինական ծագում (լատ. retorsio – պատասխան գործողություն): Ռետորսիայի դեպքում պետությունը պատասխան գործողություններ է սկսում օտար պետության այն գործողությունների դեմ, որոնք թեև օրինական են, սակայն վնասում են տվյալ պետության շահերին և միջազգային հեղինակությանը: Ռետորսիան պետք է տարբերել ռեպրենտատուրայից (լատ. reprehendo – պահել), որի դեպքում պետությունը նույնական դիմում է պատասխան գործողությունների, որոնք թելացրված են արդեն օտարերկրյա պետության անօրինական գործողություններով:

տեսանկյունից:¹ Այդ մասին ուղղակիորեն նշվում է Դիվանագիտական հարաբերությունների մասին Վիեննայի 1961թ. կոնվենցիայի 47-րդ հոդվածում: Ռետորսիան ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում անվանվել է «հակազդամիջոցներ»: ՀՀ քաղ.օր 1261 հոդվածը սահմանում է. «Հայաստանի Հանրապետությունը կարող է սահմանել պատասխան սահմանափակումներ (հակազդամիջոցներ) այն պետությունների քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքների նկատմամբ, որոնցում առկա են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքների սահմանափակումներ»:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի սահմանում, թե ՀՀ ո՞ր պետական մարմինն է իրավասու կիրառել հակազդամիջոցներ: Այստեղ մենք կարող ենք ապավինել այլ պետությունների փորձին: Օրինակ՝ արտաքին առևտրական գործունեության պետական կարգավորման մասին ՌԴ օրենքի (13 հոկտեմբերի 1995թ.) 34-րդ հոդվածով պատասխան սահմանափակումների կիրառման իրավունքը վերապահված է ՌԴ կառավարությանը:² Բացի այդ, հիշյալ օրենքի 24 հոդվածի 9-րդ կետով սահմանվում է, որ գործադիր իշխանության մարմինները վարում են հատուկ ռենսատր՝ ՌԴ անձանց նկատմամբ օտարերկրյա առևտրային շուկաներում կիրառված սահմանափակումները հաշվառելու և վերլուծելու համար:

Ռետորսիայի կիրառումը կառավարության կողմից ուղղակիորեն սահմանվում է նաև ԱՊՀ մի շարք պետությունների քաղաքացիական

¹ Ելեկտրոնային մամուլից տեղեկանում ենք, որ Բելոռուսի նախագահը 2002թ. օգոստոսի 19-ից արգելել է ամերիկյան «McDonald's» ընկերության սննդի օրյեկտների գործարկումը Բելոռուսի ողջ տարածքում: Ավելին, Բելոռուսի իշխանությունները հայտարարել են, որ այսուհետ ոչ մի ամերիկյան ռեստորան Բելոռուսում սննդի կետեր գործարկելու բույլտվություն (լիցենզիա) չի ստանա /<http://www.ntvru.com/world/19Aug2002/mcdonalds.htm>/: Ինչպես նկատում ենք, այստեղ կոմկրետ պետության ընկերությունների հանդեպ կիրառվում են գույքային իրավունքների սահմանափակումներ, ինչը լիարժեք եմք կարող է համեստանալ ԱՄՆ կառավարության համար Բելոռուսի անձանց նկատմամբ պատասխան սահմանափակումների, այսինքն՝ ռետորսիայի դիմելու:

² Տե՛ս Վ.П.Պանօվ, Международное частное право, схемы и документы, М. 1996, էջ 169:

օրենսդրությամբ:¹

Կարո՞ղ է արդյոք ուստորսիա կիրառվել դատարանի կողմից: Զևավորված միջազգային պրակտիկան այս հարցին հիմնականում բացասարար է պատասխանում, թեև որոշ պետություններում դատարանին նման իրավունք վերապահված է: Օրինակ, Չինաստանի քաղ. դատ. օր. 187 հոդվածի համաձայն՝ «Եթե օտարերկրյա դատարանները Չինաստանի քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց նկատմամբ կիրառում են դատավարական իրավունքների սահմանափակումներ, ապա Չինաստանի դատարանն իրավունք ունի կիրառել պատասխան սահմանափակումներ»:²

Թվում է, ճիշտ կլիներ ՀՀ օրենսդրությամբ ևս հստակեցնել, թե որ պետական մարմիններն են իրավասու Հայաստանի Հանրապետության անունից պատասխան սահմանափակումներ կիրառել: Դա մեզ կձերքագատի տարաբնույթ մեկնաբանություններից:³

¹ Այդ մասին ուղղակորեն նշվում է, օրինակ, Ուգրեկստանի քաղ. օր. 1167 հոդվածում:

² Տես Լ.Պ.Ահյոֆրիեվա, նշված աշխատությունը, էջ 120:

³ Ի դեպ, ըստ 1964 թվականի Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ ուստորսիայի կիրառումը վերապահված էր Հայկական ՍՍՀ կառավարությանը:

**ԿՈԼԻՉՔԻՈՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆ ԸՍՏ
ԱՌԱՋԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐԻ**

Տ 1. Անձանց իրավական վիճակի կողմանը կարգավորումը

Ֆիզիկական անձինք: Միջազգային մասնավոր իրավահարաբերություններին մասնակցելու համար ֆիզիկական անձինք պետք է օժտված լինեն իրավասությելությամբ՝ իրավունակությամբ և գործունակությամբ: Թե ինչ են իրենցից ներկայացնում վերջիններս. մեզ արդեն հայտնի է քաղաքացիական իրավունքից: Այստեղ մեզ ավելի շուտ հետաքրքրում է այն հարցը, թե որ պետության իրավունքով են որոշվում ֆիզիկական անձանց իրավունակության և գործունակության հարցերը, երբ նրանք բնակվում են կամ քաղաքացի են մի պետությունում և մասնավոր հարաբերությունների մեջ են մտնում մեկ այլ պետությունում:

Միջազգային մասնավոր հարաբերություններում ֆիզիկական անձանց իրավունակությունը, ինչպես իրավացիորեն նշում է Լ.Ա. Լունցը, կողմանը կարգավորման ենթակա հարց չէ: Այն ավելի շուտ ենթակա է նյութական քաղաքացիական իրավունքի կարգավորմանը՝ ազգային ռեժիմի սկզբունքի հիման վրա: Բոլոր երկրների օրենսդրությամբ հարցն այդպես էլ կարգավորվում է: Մասնավորապես, ՀՀ քաղ.օր. 1263 հոդվածի համաձայն՝ «Օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք Հայաստանի Հանրապետությունում օգտվում են Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների հետ հավասար իրավունակությունից, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի»: Ծիծու է, ազգային ռեժիմից արված են բացառություններ, որոնք սակայն, չեն նսեմացնում հիմնական կանոնը: Նման բացառություն է, օրինակ, այն, որ օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք Հայաստանի Հանրապետությունում գրկված են հոդի նկատմամբ սեփականության իրավունքից:

Ֆիզիկական անձանց գործունակության հարցում դրությունը մի

փոքր բարդանում է: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ լրիվ գործունակությունը, որպես կանոն, վրա է հասնում անձի՝ որոշակի տարիքի հասնելու ուժով, իսկ տարբեր երկրներում լրիվ գործունակության ձեռքբերման տարիքային սահմանները տարբեր են: Միջազգային մասնավոր հարաբերություններում ֆիզիկական անձանց գործունակությունը որոշվում է վերջիններիս անձնական օրենքով (*Lex personalis*): ՀՀ քաղ. օր. 1265 հոդվածի համաձայն՝ «Օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի քաղաքացիական գործունակությունը որոշվում է նրա անձնական օրենքով»: Ֆիզիկական անձանց անձնական օրենքի տակ նկատի են առնվում երկու սկզբունքներ՝ քաղաքացիության վայրի օրենքը (*Lex patriae*) և մշտական բնակության վայրի օրենքը (*Lex domicilli*): ՀՀ քաղ. օր. 1262 հոդվածի 1 կետի ուժով՝ «Քաղաքացու անձնական օրենքն այն պետության օրենքն է, որի քաղաքացիությունն ունի տվյալ անձը», նույն հոդվածի 2-րդ կետի ուժով՝ «Քաղաքացիություն չունեցող անձի անձնական օրենքն այն պետության իրավունքն է, որտեղ տվյալ անձը մշտապես բնակվում է»: Այս ընդհանուր կանոնից նախատեսված են որոշ քացառություններ: Այսպես, *Lex patriae* սկզբունքը հնարավոր չէ կիրառել երկրադարձացիների (քիապատրիդ) պարագայում: Հիշյալ դեպքի համար ՀՀ քաղ. օր 1262 հոդվածի 1 կետում սահմանվում է. «Եթե անձն ունի երկու կամ ավել պետության քաղաքացիություն, ապա նրա անձնական օրենքն այն պետության իրավունքն է, որի հետ այդ անձն առավել սերտ է կապված»: «Առավել սերտ է կապված» սկզբունքի օրենսդրական չափանիշներ չկան սահմանված: Դրա տակ կարելի է հասկանալ այն պետությունը,

- 1) որտեղ անձը բնակվում է մշտապես կամ առավելապես,
- 2) որտեղ գտնվում է անձին պատկանող գույքը կամ դրա զգալի մասը,
- 3) որի ազգային լեզվով է խոսում անձը՝ մշտապես կամ առավելապես,
- 4) որի ազգային պատկանելությունն ունի անձը,
- 5) վերջապես՝ որի հետ այդ անձն իրեն հոգեբանորեն ավելի է կապված:

Փաստորեն չափանիշների ընտրությունը թողնված է պրակտիկային, իսկ պրակտիկայում էլ այն կարող է ծնավորվել և (կամ) դատարանի ազատ հայեցողությամբ, և (կամ) անձի կարծիքը հաշվի առ-

Աելով:

Առանձին «կատեգորիա» են համարվում փախստականները, որոնց քաղաքացիությունը թեև կարող է հայտնի լինել, սակայն նրանց անձնական օրենք է դիտվում «ապաստան տրամադրած պետության իրավունքը» (ՀՀ քաղ. օր. 1262 հոդվածի 3 կետ): Այստեղ միջազգային մասնավոր իրավունքի դրկտրինան կրել է միջազգային հանրային իրավունքի դրկտրինայում տիրող տեսակետն այն մասին, որ երբ անձը հեռանում է իր պետությունից փախստականի կարգավիճակով, ապա դրանով նա «խզում է» իր քաղաքական-իրավական կազմը տվյալ պետության հետ, հետևաբար վերջինիս իրավակարգը փախստականի նկատմամբ որպես Lex patriae կիրառելը ճիշտ չի դիտվի: Այս պարագայում թերևս ողջամիտ է Lex domicill կիրառելը:

Որոշ բնագավառներում ֆիզիկական անձանց գործունակությունը որոշվում է ոչ թե Lex personalis-ով, այլ lex loci actus-ով, այսինքն՝ ակտի կատարման վայրի օրենքով:

ՀՀ քաղ. օր. 1265 հոդվածի 3 կետով սահմանվում է. «Օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի քաղաքացիական գործունակությունը Հայաստանի Հանրապետությունում կնքված գործարքներով և Հայաստանի Հանրապետությունում վճառ պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններով որոշվում է Հայաստանի Հանրապետության իրավունքով»:

Իր անձնական օրենքով գործունակությամբ չօժտված կողմն իրավունք չունի վկայակոչել իր գործունակության բացակայությունը, եթե նա գործունակ է գործարքը կնքելու վայրի իրավունքով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ մյուս կողմը գիտեր կամ պետք է իմանար նրա անգործունակ¹ լինելու մասին (ՀՀ քաղ. օր. 1265 հոդվածի 2 կետ): Բնականաբար, սա արդու է հատկապես միջազգային մասնավոր-պայմանագրային հարաբերություններին կայունություն և որոշակիություն հաղորդելու համար:

Որպես անհատ ձեռնարկատեր, օտարերկրյա քաղաքացու կամ քաղաքացիություն չունեցող անձի ձեռնարկատիրական գործունեությամբ գրադարձելու ունակությունը որոշվում է այն պետության իրավուն-

¹ Այստեղ օրենսդիրն օգտագործել է «անգործունակ լինելու մասին» արտահայտությունը, որը տեղիմ չէ այս պարագայում և բոլորվին այլ քան կարող է նշանակել: Ճիշտը «գործունակության բացակայության մասին» արտահայտությունն է.

բով, որտեղ օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը գրանցված է որպես անհատ ծեռնարկատեր:

Օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձն անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ է ճանաչվում Հայաստանի Հանրապետության իրավունքով (ՀՀ քաղ. օր. 1267 հոդված):¹

Օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձն անհայտ բացակայող կամ մահացած է ճանաչվում Հայաստանի Հանրապետության իրավունքով (ՀՀ քաղ. օր. 1269 հոդված):²

Անձնական օրենքը որպես հիմնական սկզբունք է ճանաչվել խնամակալության և հոգաբարձության նշանակման հարցում: Ըստ ՀՀ քաղ.օր. 1268 հոդվածի՝ «1.Անշափահասների, անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ չափահաս անձանց նկատմամբ խնամակալություն կամ հոգաբարձություն սահմանվում և վերացվում է այն անձի անձնական օրենքով, որի կիրառմամբ սահմանվել կամ վերացվել է խնամակալությունը կամ հոգաբարձությունը»:

2. Խնամակալություն (հոգաբարձություն) ստանձնելու խնամակալի (հոգաբարձուի) պարտականությունը որոշվում է խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակված անձի անձնական օրենքով:

3. Խնամակալի (հոգաբարձուի) և խնամակալության (հոգաբարձության) ներքո գտնվող անձի միջև հարաբերությունները կարգավորվում են այն պետության իրավունքով, որի մարմինը նշանակել է խնամակալ (հոգաբարձու): Սակայն եթե խնամակալության (հոգաբարձության) ներքո գտնվող անձը բնակվում է Հայաստանի Հանրապետությունում, ապա կիրառվում է Հայաստանի Հանրապետության իրավունքը, եթե այն առավել բարենպաստ է տվյալ անձի համար:

4. Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս բնակվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների նկատմամբ սահ-

¹ Հողվածի ճևակերպումն անհաջող է ստացվել: Անիրաժեշտ է հոդվածը շարադրել հետևյալ կերպ «Օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը Հայաստանի Հանրապետությունում անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ է ճանաչվում Հայաստանի Հանրապետության իրավունքով»:

² Նորից առաջարկվում է համանման լրացում «Օտարերկրյա քաղաքացին կամ քաղաքացիություն չունեցող անձը Հայաստանի Հանրապետությունում անհայտ բացակայող կամ մահացած է հայտարարվում Հայաստանի Հանրապետության իրավունքով»:

մանված խնամակալությունը (հոգաբարձությունը) Հայաստանի Հանրապետությունում համարվում է վավեր, եթե դրա դեմ օրենքի հիման վրա հիմնված առարկություններ չունի Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան հյուպատոսական հաստատությունը»:

Անհրաժեշտ է հատուկ նշել որ ԱՊՀ մողելային քաղաքացիական օրենսգիրքը անշափահաների, անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ չափահաս անձանց նկատմամբ խնամակալություն կամ հոգաբարձություն սահմանելու հարցում ելել է ոչ թե անձնական օրենքի, այլ տարածքային օրենքի կիրառման սկզբունքից (lege fori): ԱՊՀ մողելային քաղաքացիական օրենսգրքում տարածքային օրենքների կիրառման սկզբունքը է սահմանված նաև խնամակալի (հոգաբարձուի) և խնամակալության (հոգաբարձության) ներքո գտնվող անձի միջև հարաբերությունները կարգավորելու հարցում: Ինչպես նկատում ենք, ԱՊՀ մողելային քաղաքացիական օրենսգրքում հիշյալ կոլիզիոն ենթածավալի հանդեպ սահմանվել է տարածքային օրենքի կիրառման միասնական սկզբունքը:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությամբ վերը նշված կոլիզիոն ենթածավալի հանդեպ սահմանվել են երկու սկզբունքներ՝ տարածքային և անձնական, ինչը բավականին դժվարացնում է հարաբերությունների միասնական կարգավորումը: Թվում է, առավել նախընտրելին մեկ միասնական՝ տարածքային օրենքի սկզբունքի կիրառումն է:

Վերոնշյալ հարցերի կապակցությամբ անձնական օրենքի հիման վրա տրված օտարերկրյա պաշտոնական փաստաթղթերը Հայաստանի Հանրապետությունում վավեր են հյուպատոսական օրինականացման առկայության դեպքում, եթե այլ բան սահմանված չէ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով (տես ՀՀ քաղ. օր. 1271 հոդված):

Օրինականացման այլ կարգ սահմանված է Օտարերկրյա պաշտոնական փաստաթղթերի օրինականացման պահանջը վերացնելու մասին Հաազայի կոնվենցիայով (1961թ.), որի անդամ է հանդիսանում Հայաստանի Հանրապետությունը: Համաձայն հիշյալ կոնվենցիայի՝ անդամ-պետության իրավասու պետական մարմինը պաշտոնական փաստաթղթի վրա դնում է ապոստիլ (APOSTILLE), որի ուժով այդ

փաստաթուղթը ճամաշվում է մյուս անդամ-պետություններում: ¹

Իրավաբանական անձինք: Տնտեսության ինտերնացիոնալացման ներկա պայմաններում արդեն զարմանալի չեն այն դեպքերը, երբ իրավաբանական անձը, հիմնադրված լինելով որևէ պետությունում, գործունեություն է իրականացնում մեկ այլ պետության տարածքում, և վերջինիս աղմինիստրատիվ կառավարման գլխավոր մամինն էլ գտնվում է բոլորովին ուրիշ պետությունում: Միջազգային մասնավոր շրջանառությունում իրավաբանական անձանց հետ կապված միշտ էլ ծագում են հարցեր (օրինակ՝ կազմակերպության կարգավիճակի, ներկազմակերպական բնույթի, փոխադարձ արտոնությունների կամ սահմանափակումների սահմանման և այլն), որոնք պետք է որոշվեն կոնկրետ պետության իրավունքի շրջանակներում: Նմանատիպ խնդիրների կարգավորմանն է ուղղված միջազգային մասնավոր իրավունքում շրջանառվող այնպիսի հասկացություն, ինչպիսին իրավաբանական անձի անձնական օրենքն է: Իրավաբանական անձի անձնական օրենքի որոշման մի քանի տեսություններ կան ընդունված: Դրանցից առավել հանրահայտը ինկորպորացիայի տեսությունն է,² համաձայն որի՝ իրավաբանական անձի անձնական օրենքը վերջինիս հիմնադրման վայրի օրենքն է: Հիմնադրման վայրի տակ նկատի է ունեցվում այն վայրը, որտեղ գրանցվել են իրավաբանական անձի հիմնադիր փաստաթղթերը: Այս տեսության թերությունն այն է, որ նրանում հաշվի չեն առնվում իրավաբանական անձի գործունեության վայրի օրենքի պահանջները: Վերջին հանգամանքն էլ հիմք հանդիսացավ նոր տեսության ձևավորման, որը կոչվում է գործունեության վայրի տեսություն:³ Համաձայն գործունեության վայրի տեսության՝ իրավաբանական անձի անձնական օրենքը նրա գործունեության վայրի տեսությունն է: Այս տեսությունը ևս գերծ չէր թերությունից: Այստեղ լուրջ խնդիրներ են ծագում արդեն այն իրողության հետ կապված, երբ իրավաբանական անձը միաժամանակ գործունեություն է իրականացնում տարբեր պետություններում:

Հայտնի է նաև նստավայրի տեսությունը, համաձայն որի՝ իրա-

¹ Տես Վ.П.Звеков, *Международное частное право, Курс лекций*, М., 2000, էջ 539-545:

² Տես Մ.Иссад, *Международное частное право, М.1989, էջ 356:*

³ Տես Երмолаев В.Г., Сиваков О.В., նշված աշխատությունը, էջ 109:

վարանական անձի անձնական օրենքը վերջինիս աղմինիստրատիվ կառավարման զլիավոր մարմնի գտնվելու վայրի օրենքն է: Այս տեսությունն աստիճանաբար ճանաչում է ստանում և դառնում է տարբեր պետություններում օրենսդրական կարգավորման առարկա:

Երկրորդ աշխարհանարտից հետո գերմանացի իրավագետներն առաջ քաշեցին այսպես կոչված «վերահսկման» տեսությունը.¹ համաձայն որի՝ իրավաբանական անձի անձնական օրենքն այդ իրավաբանական անձի գործունեությունը վերահսկող անձի անձնական օրենքն է: Բնականաբար այս տեսությունն արտահայտում է այն պետության գործարար շրջանների տնտեսական շահերը, որի անձինք ակտիվորեն կապիտալ են արտահանում երրորդ երկրներ (ֆինանսական եքսպանսիա) փորձելով վերահսկել վերջիններիս ազգային ընկերություններին:

Հայաստանի Հանրապետությունում օրենսդիրը նախապատվություն տվել է ինկորպորացիայի տեսությանը: Քաղ. օր. 1272 հոդվածը սահմանում է. «Օտարերկրյա իրավաբանական անձի անձնական օրենքն այն պետության իրավունքն է, որտեղ իիմնադրվել է այդ իրավաբանական անձը» (կետ 1):

Իսկ թե ինչ կարգի հարցեր են կարգավորվում իրավաբանական անձի անձնական օրենքով, շարադրված են Քաղ. օր. 1272 հոդվածի 2-րդ կետում. «Իրավաբանական անձի անձնական օրենքի իիման վրա նախ պարզվում է, թե տվյալ կազմակերպությունն իրավաբանական անձ է, թե ոչ, և ապա որոշվում են իրավաբանական անձի՝

1. կազմակերպական-իրավական ձևը,
2. անվանմանն առաջադրվող պահանջները,
3. ստեղծման և դադարման հարցերը,
4. վերակազմակերպման, ներառյալ՝ իրավահաջորդության հարցերը,
5. իրավունակության բովանդակությունը,
6. քաղաքացիական իրավունքներ ձեռք բերելու և քաղաքացիական պարտականություններ ստանձնելու կարգը,
7. ներսում ծավալվող հարաբերությունները՝ ներառյալ իրավաբանական անձի հարաբերություններն իր մասնակիցների հետ.

¹ Ст. Международное частное право, Учебник, под ред. Г.К.Дмитриевой, т. 228:

8. պատասխանատվությունը»:

Հատուկ պարզաբանման կարիք ունի այն հարցը, թև ո՞ր պետության օրենքով են որոշվում իրավաբանական անձի ներկայացուցչությունների և մասնաճյուղերի իրավական վիճակը, երբ վերջիններս ստեղծվում են օտար պետությունում: Դատերով ՀՀ քաղ. օր. 1272 հոդվածի բովանդակությունից, հաստատապես կարելի է ասել, որ այդ հարցը ևս կարգավորվում է իրավաբանական անձի անձնական օրենքով: Սա համընդիանոր ճանաչում ստացած կոլիզիոն-իրավական մոտեցում է: Դրանով հանդերձ, հնարավոր են նաև այլ մոտեցումներ: Այս ասպեկտով հետաքրքիր լուծում է առաջարկվում Մոլդովայի քաղաքացիական օրենսգրքում: Համաձայն Մոլդովայի Հանրապետության քաղ. օր. 1597 հոդվածի՝ «1. Իրավաբանական անձի՝ օտար պետության տարածքում ստեղծված ներկայացուցչության իրավական վիճակը որոշվում է իրավաբանական անձի անձնական օրենքով»:

2. Իրավաբանական անձի՝ օտար պետության տարածքում հիմնադրված մասնաճյուղի իրավական վիճակը որոշվում է հիմնադրման վայրի օրենքով՝ անկախ իրավաբանական անձի անձնական օրենքից»: Անը կարծիքով այսուեղ տրամարանությունը հիմնականում կապված է օտարերկրյա ներդրումների իրավական կարգավորման խնդիրների հետ: Համարելով, որ մասնաճյուղերի հիմնադրմամբ կատարվում են օտարերկրյա ներդրումներ (ներկայացուցչությունների դեպքում օտարերկրյա ներդրումները ծանրակշիռ չեն), ուստի անհրաժեշտ է դրանց իրականացման քաղաքացիական վահանական ծևը ենթարկել հիմնադրման վայրի օրենքի պահանջներին: Թվում է, այսուեղ ուղիոնալ ճշմարտություն կա, որը և արժանի է ուշադրության:

Պետությունը: Միջազգային մասնավոր հարաբերություններին, որպես կողմ, մասնակցել կարող է նաև պետությունը: Պետությունը, սակայն, միջազգային մասնավոր հարաբերությունների ոչ թե սովորական, այլ հատուկ սուբյեկտ է՝ օժտված սուվերեն հատկանիշով, իսկ դա իր հերթին նշանակում է, որ պետության մասնակցությամբ միջազգային մասնավոր հարաբերությունների նկատմամբ առանց պետության համաձայնության օտարերկրյա օրենք կիրառվել չի կարող: Այս սկզբունքը հայտնի է par in parem non habet imperium (հավասարը հավասարի նկատմամբ իշխանություն չունի) ձևակերպմամբ: Պետությունների սուվերեն հավասարության սկզբունքից բխում է մյուս սկզբունքը՝ պետության իմունիտետի սկզբունքը: Ըստ Հոնգարիայի

Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի (1979թ.) 17 հոդվածի՝ «Հունգարիայի մասնակցությամբ միջազգային նաև մասնավոր հարաբերությունների նկատմամբ կիրառվում է միայն Հունգարիայի օրենքը՝ բացառությամբ հետևյալ դեպքերի.

1. Եթե պետությունն ուղղակիորեն տվել է իր համաձայնությունը,
2. Եթե իրավահարաբերությունը կապված է օտարերկրյա անշարժ գույքի հետ,
3. Եթե իրավահարաբերությունը կապված է օտարերկրյա մասնակցությամբ կազմակերպությունում պետության տնտեսական գործունեության հետ»:¹

Այս ասպեկտով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ հատուկ դեպքեր նախատեսված չեն: Միայն ՀՀ քաղ. օր 1275 հոդվածում է ընդհանուր կերպով նշվում. «Սույն քածնի կանոնները կիրառվում են օտարերկրյա անձանց հետ քաղաքացիական հարաբերություններում պետության մասնակցության նկատմամբ, եթե այլ քան նախատեսված չէ օրենքով»:

Պետության իմունիտետը ներառում է նաև օտարերկրյա անձանց մասնակցությամբ քաղաքացիական հարաբերություններում պետության պատասխանատվության հարցերը, որի կապակցությամբ ՀՀ քաղ. օր. 131 հոդվածում ընդամենը դեկլարատիվ կերպով նշվում է «...Հայաստանի Հանրապետության պատասխանատվության առանձնահատկությունները որոշվում են օրենքով»: Նման կարգի «առանձնահատկություններ» ՀՀ օրենսդրությամբ դեռևս նախատեսված չեն:

Միջազգային մասնավոր իրավունքում տարբերվում է նաև պետության դատական իմունիտետը, որի տակ նկատի է ունեցվում այն, որ պետությունն առանց իր համաձայնության չի կարող պատասխանատվության ենթարկվել օտարերկրյա դատարանում: Դատական իմունիտետի սկզբունքը հայտնի է «par in parem non habet iurisdictionem» (հավասարը հավասարի նկատմամբ իրավասություն չունի) ձևակերպմամբ: Դատական իմունիտետի սկզբունքը պատմականորեն ձևավորվել է որպես բացարձակ սկզբունք, այսինքն՝ այն կիրառվում էր առանց բացառության՝ պետության մասնակցության բոլոր դեպքերում: 19-րդ դարի երկրորդ կեսում արդեն միջազգային մասնավոր իրավունքի դոկտրինայում սկսեցին տեսակետուներ արտա-

¹ Ст. Димитриева Г.К., Филимонова М.В., нշված աշխատությունը, էջ 45:

հայտվել, համաձայն որոնց՝ պետությունը միջազգային մասնավոր հարաբերություններին նաև ակցում է որպես նաև ավոր անձ, այլ ոչ թե որպես հանրային իրավունքի սուրյական հետևարար նաև նև պետք է կրի պատասխանատվություն՝ մասնավոր անձանց հետ հավասար իշխություններով։ Այդ տեսակետները ճանաչում ստացան և զարգացան ընդհուպ մինչև տեսության աստիճանի, որն ստացավ «Փունկցիոնալ իմունիտետի տեսություն» անվանումը։ Ֆունկցիոնալ իմունիտետի տեսությունն իր օրենսդրական ամրապնդումն է ստացել աշխարհի շատ երկրներում։¹

Դատական իմունիտետի վերաբերյալ նորմ է պարունակում ՀՀ քաղ. դատ. օր. 245 հոդվածը. «Դատարանում օտարերկրյա պետության դեմ հայց հարուցելը, նրան որպես երրորդ անձ գործին մասնակից դարձնելը, օտարերկրյա պետությանը պատկանող՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվող գույքի վրա արգելանք դնելը ու դրա նկատմամբ հայցի ապահովման այլ միջոցներ ձեռնարկելը, դատարանի վճռի հարկադիր կատարման կարգով այդ գույքի վրա բռնագանձում տարածելը թույլատրվում է միայն համապատասխան պետության իրավասու մարմինների համաձայնությամբ, եթե Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով այլ բան նախատեսված չէ»։ Փաստորեն այսուհետ ՀՀ օրենսդրու սահմանում է բացարձակ իմունիտետի սկզբունքը. եթե իհարկե այն սահմանափակված չէ ՀՀ միջազգային պայմանագրերով։ Նման միջազգային պայմանագրի օրինակ է ծառայում Տնտեսական գործունեության իրականացման հետ կապված վեճերի լուծման կարգի մասին Համաձայնագիրը (Կիև, 1992թ.). որի 3-րդ հոդվածի երկրորդ մասով անդամ-պետությունները համաձայնվել են իրաժարվել բացարձակ իմունիտետից²:

Միջազգային կազմակերպությունները: Միջազգային մասնավոր հարաբերությունների մեջ կարող են մտնել նաև միջազգային կազմակերպությունները։ Միջազգային կազմակերպությունների ներ-

¹ Ֆունկցիոնալ իմունիտետն իր ամրագրումն է ստացել օրինակ, Օտարերկրյա պետությունների իմունիտետի մասին ԱՍՆ օրենքի 1605 հոդվածում, որտեղ մեկ առ մեկ շարադրված են այն հիմքերը, երբ օտարերկրյա պետությունները, անկախ իրենց համաձայնությունից, իմունիտետից չեն օգտվում (տեսն Դմիտրիևա Գ.Կ., Փիլիմոնովա Մ.Բ., նշված աշխատությունը, էջ 56-57):

² Տես Վ.Պ.Զվեկօվ, նշված աշխատությունը, էջ 517:

կազմակերպական բնույթի հարցերը կարգավորվում են վերջիններիս հիմնադրման շուրջ պետությունների միջև կնքված միջակետական համաձայնագրերով։ Միջազգային կազմակերպությունները ևս օգտվում են դատական իմունիտետից։ Դա ամրագրված է նաև ՀՀ քաղ.դատ. օր. 245 հոդվածի 2-րդ կետում. «Միջազգային կազմակերպությունների դատական իմունիտետը սահմանվում է Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով»։

§ 2. Գույքային և անձնական ոչ գույքային իրավունքների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը

Սեփականության իրավունքի հիմնական կոլիզիոն կապը Lex rei sitae-ն է (գույքի գտնվելու վայրի օրենքով)։ Նախ՝ գույքի գտնվելու վայրի օրենքով է որոշվում ինտևլյալ հարցը. «Կարո՞ղ է արդյոք տվյալ գույքը լինել սեփականության իրավունքի օբյեկտ, թե՞ ոչ?» Lex rei sitae – ով է որոշվում նաև իրային իրավունքների ծավալը, ծագումը և դադարումը։ ՀՀ քաղ. օր. 1277 հոդվածի համաձայն՝ «Գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի և այլ գույքային իրավունքների ծագումն ու դադարումը որոշվում են այն պետության իրավունքով, որտեղ տվյալ գույքը գտնվել է դրա նկատմամբ սեփականության իրավունքի և այլ գույքային իրավունքների ծագման կամ դադարման համար հիմք ծառայած գործողություն կամ այլ հանգամանք տեղի ունենալու պահից, եթե այլ բան նախատեսված չէ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով»։ Սա նշանակում է, որ սեփականության իրավունքը ծագելով Lex rei sitae – ով, այլևս չի կարող փոփոխվել գույքը մեկ այլ պետությունում տեղափոխելիս։ Գույքը պետությունից պետություն տեղափոխելիս կիրակի ոչ թե վերջինիս նկատմամբ սեփականության իրավունքը, այլ այդ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի բովանդակությունը։ ՀՀ քաղ. օր. 1276 հոդվածի համաձայն՝ «1.Անշարժ և շարժական գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի ու այլ գույքային իրավունքների բովանդակությունը, դրանց իրականացումը և պաշտպանությունը որոշվում են այն պետության իրավունքով, որտեղ գտնվում է այդ գույքը»։

Սեփականության իրավունքի բնագավառում, սակայն, միայն Lex rei sitae -ի կիրառումը ներկայում կրել է լուրջ հայեցակարգային փո-

փոխություններ: Դա թելադրված է միջազգային մասնավոր, հատկապես՝ միջազգային առևտրատնտեսական, հարաբերությունների բնականոն զարգացման անհրաժեշտությունից:

Ներկայում նախ կատարվում է գույքի բաժանում շարժականի և անշարժի:¹ Անշարժ գույքի նկատմամբ ցանկացած պարագայում կիրառվում է Lex rei sitae: Դա պայմանավորված է այդ գույքի բնույթով: Իսկ ահա շարժական գույքի պարագայում առաջ են գալիս բազում նրին դեպքեր, երբ Lex rei sitae – ով դեկավարվելը կարող էր գգալիորեն վնասել միջազգային մասնավոր շրջանառության մասնակիցների շահերինը: Միջազգային մասնավոր իրավունքի դոկտրինայում առաջարկվել է մի շարք դեպքերի կապակցությամբ դեկավարվել անձնական օրենքով: Առանձին դեպքերի կապակցությամբ նույնիսկ առաջարկվում է Lex fori (դատարանի վայրի օրենքը), lex venditoris (վաճառողի վայրի օրենքը), lex voluntaris (կողմների փոխհամաձայնեցրած օրենքը) և այլն: Այսպես, համաձայն ՀՀ քաղ. օր. 1292 հոդվածի «Ժառանգման նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ ժառանգատուն ունեցել է վերջին բնակության վայր, եթե կտակարարը կտակում չի ընտրել այն պետության իրավունքը, որի քաղաքացին է ինքը» (lex domicill և lex patriae):

Քաղաքացիական, ընտանեկան, քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավահարաբերությունների մասին կոնվենցիայի (1993թ.) 27-րդ հոդվածով՝ «1. Առուսինների անձնական և գույքային հարաբերությունները կարգավորվում են այն պետության իրավունքով, որտեղ նրանք ունեն համատեղ բնակություն:»

2. Եթե ամուսինները բնակվում են տարբեր պետություններում և ունեն նույն քաղաքացիությունը, նրանց անձնական և գույքային հարաբերությունները կարգավորվում են քաղաքացիության վայրի օրենքով:

¹ Ծառ կարևոր է այն հարցի պարզումը, թե ինչպես պետք որոշվի՝ տվյալ գույքը շարժական է, թե՝² անշարժ, քանի որ տարբեր պետություններում նման բաժանման շափանիշները տարբեր են: Այս կապակցությամբ, օրինակ, ՀՀ քաղ. օր. 1276 հոդվածի 2-րդ կետում սահմանվում է: «Գույքի անշարժ կամ շարժական վիճելը, ինչպես նաև գույքի այլ իրավաբանական որակավորումը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որտեղ գտնվում է այդ գույքը»:

3. Եթե ամուսինները բնակվում են տարբեր պետություններում և շունեն միևնույն քաղաքացիությունը, նրանց անձնական և գույքային հարաբերությունները կարգավորվում են այն պետության իրավունքով, որտեղ նրանք ունեցել են իրենց վերջին համատեղ բնակության վայրը:

4. Եթե ամուսինները բնակվում են տարբեր պետություններում և շունեն միևնույն քաղաքացիությունը, միևնույն ժամանակ չեն կը ունեցել համատեղ բնակության վայր, նրանց անձնական և գույքային հարաբերությունները կարգավորվում են դատարանի վայրի օրենքով» (Lex domocilli, lex patriae, lex fori):¹

ՀՀ քաղ. օր. 1277 հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ «Գործարքի առարկա գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքի և այլ գույքային իրավունքների ծագումն ու դադարումը որոշվում են այն պետության իրավունքով, որը կիրառելի է տվյալ գործարքի նկատմամբ, եթե այլ բան սահմանված չէ կողմերի համաձայնությամբ» (lex venditoris և lex voluntaris):

Ծանապարհին գտնվող շարժական գույքի նկատմամբ գործարքով սեփականության իրավունքի և այլ գույքային իրավունքների ծագումն ու դադարումը որոշվում են այն պետության իրավունքով, որտեղ առաքել է այդ գույքը, եթե այլ բան սահմանված չէ կողմերի համաձայնությամբ:²

Առանձին երկրների օրինակը կարող է բավական ուսանելի լինել ՀՀ կողմիոն օրենսդրությունը զարգացնելու համար: Օրինակ, Հունգարիայի Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի 23 հոդվածի 3-րդ կետում նշվում է. «Ուղևորի անձնական իրերի նկատմամբ սեփականության իրավունքը որոշվում է ուղևորի անձնական օրենքով»:³ Այս և նմանատիպ դեպքերի հաշվառմամբ իրավական կարգավորում նախատեսելը մեր օրենսդրությամբ միայն և միայն կարող է

¹ Տե՛ս Բ.Պ. Յեռեկով, նշված աշխատությունը, էջ 496:

² Սա միակ կողմիոն սկզբունքը չէ հիշյալ հարցում: Օրինակ, Հունգարիայի Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի 23 հոդվածի համաձայն՝ «Ծանապարհին գտնվող շարժական գույքի նկատմամբ գործարքով սեփականության իրավունքը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որտեղ այդ գույքն ուղարկվում է» (տե՛ս Դմիտրիևա Գ.Կ., Փիլիմոնովա Մ.Վ., նշված աշխատությունը, էջ 82):

³ Տե՛ս Դմիտրիևա Գ.Կ., Փիլիմոնովա Մ.Վ., նշված աշխատությունը, էջ 82:

նպաստ բերել հանրապետությունում միջազգային մասնավոր հարաբերությունների զարգացմանը:

Կապիտալի անդրազգայնացման արդի ժամանակաշրջանում իրավաբանական անձինք կարող են գույք ունենալ տարրեր պետությունների տարածում (մասնաճյուղերին, ներկայացուցչություններին պատկանող գույքը, արտերկրում վերամշակվող գույքը և այլն): Տարբեր պետություններում գտնվող՝ իրավաբանական անձի գույքի նկատմամբ Lex rei sitae կիրառելն առաջ կրերեր հայտնի բարդություններ: Միասնական օրենքի կիրառման նպատակով իրավաբանական անձին պատկանող և անկախ որևէ երկրում գտնվող գույքի նկատմամբ կիրառվում է իրավաբանական անձի անձնական օրենքը (lex personalis): Դա հավաստված է նաև ՀՀ քաղ. օր. 1272 հոդվածով:

ՀՀ օրենսդրությամբ առաջին անգամ կոլիզիոն նորմ է նախատեսվել նաև անձնական ոչ գույքային իրավունքների բնագավառում: Նման նորմ չէր պարունակում Հայկ. ՍՍՀ նախկին Քաղաքացիական օրենսգիրքը (1964 թ.): ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգրքի 1280 հոդվածի համաձայն՝ «Անձնական ոչ գույքային իրավունքների նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ տեղի է ունեցել նման իրավունքների պաշտպանության պահանջի համար հիմք ծառայած գործողությունը կամ այլ հանգամանք»:

§ 3. Գործարքների, ներկայացուցչության, հայցային վաղեմության և պայմանագրային պարտավորությունների նկարմամբ կիրառվող իրավունքը¹

1. Համաձայն ՀՀ քաղ. օր. 1281 հոդվածի՝ «1.Գործարքի ձևը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որտեղ այն կնքվել է: Սակայն արտասահմանում կնքված գործարքի ձևը շահապանելը հիմք չէ այն անվավեր ճանաչելու համար, եթե պահպանվել են Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի պահանջները:

2. Արտաքին տնտեսական գործարքը, որի մասնակիցներից թեկուզ մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի կամ իրավաբանական անձ է, անկախ կնքելու վայրից, կնքվում է գրավոր»:

¹ Բոլոր այս կոլիզիոն ծավալները սերտորեն կապված են միմյանց հետ, ուստի նպատակահարմար այդպիսիք քննարկել մեկ պարագրաֆում:

Ի լրումն 1281 հոդվածի 2-րդ կետի, ՀՀ քաղ. օր. 298 հոդվածի 3-րդ կետը սահմանում է. «Արտաքին տնտեսական գործարքի հասարակ գրավոր ձևը չպահպանելը հանգնեցնում է դրա անվավերության»:

Այսպիսով, արտաքին տնտեսական պայմանագրի ձևի հարցում սահմանված է Locus regit formam actus¹ (ակտի կատարման վայրի օրենք) սկզբունքը, որը կրում է իմաստափառիկ (կատեգորիկ) բնույթ, այսինքն չի կարող փոփոխվել կողմերի փոխհամաձայնությամբ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով գործարքների տարրեր տեսակների (միակողմ գործարքներ, անշարժ գույքի կապակցությամբ կնքված գործարքներ) համար սահմանվել են այլ կոլիգիոն սկզբունքներ: Սա նշանակում է, որ իիշյալ դեպքերում գործարքների ձևին առաջադրվող պահանջները կորոշվեն ոչ թե Locus regit formam actus-ով, այլ համապատասխան կոլիգիոն կապերով: Օրինակ, անշարժ գույքի նկատմամբ գործարքի ձևը կորոշվի ոչ թե Locus regit formam actus-ով, այլ՝ գույքի գտնվելու վայրի օրենքով՝ Lex rei sitae (ՀՀ քաղ. օր. 1281 հոդվածի 3-րդ կետ):

2. Լիազորագրի ձևը և գործողության ժամկետը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որտեղ տրվել է լիազորագիրը: Այստեղ կիրառվում է Lex Loci actus սկզբունքը: Հայաստանի Հանրապետությունում, սակայն, լիազորագիրն անվավեր չի ճանաչվի Lex Loci actus-ի պահանջներին համապատասխան՝ ձևը չպահպանելու հիմքով, եթե լիազորագրի ձևը համապատասխանում է Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի պահանջներին (ՀՀ քաղ. օր. 1282 հոդված):

3. Միջազգային մասնավոր հարաբերություններում շատ կարևոր է այն հարցի պարզումը, թե որ պետության օրենքով պետք է որոշվեն հայցային վաղեմության հարցերը: Քանի որ հայցային վաղեմությունը կապված է որոշակի հարաբերության հետ, ուստի այդ տրամաբանությունն էլ հաշվի է առնվում համապատասխան կոլիգիոն նորմի ձևավորման հարցում: Այսպես, համաձայն ՀՀ քաղ. օր. 1283 հոդվածի՝ «Հայցային վաղեմությունը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որը կիրառվում է համապատասխան հարաբերությունը կարգավորելու համար»:

Հայցային վաղեմության հարցերը նյութական կարգավորում են

¹ Ст. Международное частное право, учебник, под ред. Г.К. Дмитриевой, т. 362:

ստացել (ունիֆիկացվել) Միջազգային առուծախում հայցային վաղեմության մասին Նյու Յորքի կոնվենցիայով (1974թ.):¹ Սակայն ինչպես նկատում ենք, հայցային վաղեմությունն այստեղ ունիֆիկացված է միայն միջազգային առուծախի բնագավառում, հետևաբար կոլիզիոն նորմերը դեռ խոշոր դերակատարում ունեն միջազգային մասնավոր իրավունքում հայցային վաղեմության իրավական կարգավորման ասպարեզում:

4. Անհամեմատ բազմարնույթ են կապերը պայմանագրերի բովանդակության կոլիզիոն-իրավական կարգավորման բնագավառում: Այստեղ սահմանված են կողմերի «կամքի ինքնավարություն» և միշտը կոլիզիոն սկզբունքներ (կոլիզիոն կապեր):

ՀՀ քաղ. օր. 1284 հոդվածում նշվում է. «Պայմանագիրը կարգավորվում է կողմերի համաձայնությանք ընտրված պետության իրավունքով»: Այս սկզբունքը կոչվում է «կամքի ինքնավարություն», որը նշանակում է, որ օրենսդիրը որևէ երկրի օրենք ընտրելու նախապատվությունը թողել է կողմերին²: ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ կողմերին տրվել է գորեք «անսահմանափակ» «կամքի ինքնավարություն»: Այսպես, ըստ Քաղ. օր. 1284 հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետերի՝ «Պայմանագրի կողմերը կիրառվելիք իրավունքը կարող են ընտրել ինչպես ամբողջ պայմանագրի, այնպես էլ դրա առանձին մասերի համար: Պայմանագրի կողմերը, պայմանագրի կնքելիս և հետագայում, կարող են ցանկացած ժամանակ ընտրել կիրառվելիք իրավունքը: Կողմերը կարող են նաև ցանկացած ժամանակ պայմանավորվել պայմանագրի նկատմամբ կիրառվելիք իրավունքի փոփոխման մասին»:

Մեր կարծիքով, այստեղ տեղի է ունեցել «կամքի ինքնավարության» անհարկի ընդլայնում. «կամքի ինքնավարությունը» մասնավորապես պետք է գործի պայմանագրի և նրա առանձին մասերի համար, ինչպես նաև, մեկ անգամ ընտրվելով, այն հետագայում չափութ է փոփոխվի, այլապես կարող է գործի ծառայել տնտեսապես հզոր սուրյեկտների համար՝ իրենց քմահաճությամբ անընդհատ առավել ճեղնութու իրավակարգեր ընտրելու հարցում, որը կարող է լուրջ իրավական հետևանքներ ունենալ տնտեսապես թույլ գործընկերների համար:

¹ Ст. Дмитриева Г.К., Филимонова М.В., Нормы международного частного права: современные проблемы, т. 284:

² Ст. Международное частное право: современные проблемы, т. 164:

Իսկ թե ինչպես պետք է արտահայտվի «կամքի ինքնավարությունը», հստակ նշված է ՀՀ քաղ. օր. 1284 հոդվածի 5-րդ կետում. «Կիրառվելիք իրավունքի ընտրության վերաբերյալ կողմերի համաձայնությունը պետք է հստակ արտահայտվի կամ ուղղակի բխի պայմանագրի պայմաններից»:

Երբ պայմանադիր կողմերը փոխադարձ համաձայնությամբ չեն ընտրում կիրառման ներակա օրենքը, ապա այդ հարցը մնում է ազգային կողիզին նորմերի լուծմանը: Այդպես է սահմանված շատ թե քիչ զարգացած գրեթե բոլոր երկրների իրավական համակարգերով:

Հայաստանի Հանրապետությունում նման նորմեր նախատեսված են Քաղ. օր. 1285-1289 հոդվածներում:

Որպես կանոն, կիրառվելիք իրավունքի վերաբերյալ պայմանագրի կողմերի համաձայնության բացակայության դեպքում, այդ պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է Lex venditoris (վաճառողի վայրի օրենքը)¹. այսինքն՝ այն երկրի օրենքը, որտեղ հիմնադրվել է, բնակության կամ գործունեության վայր ունի պայմանագրի բովանդակության համար վճռական նշանակություն ունեցող պայմանը կատարող կողմը:

Քաղ. օր. 1285 հոդվածի 1-ին կետի համաձայն, այդիսի կողմ է հանդիսանում՝

- 1) գրավատուն՝ գրավի պայմանագրում.
- 2) երաշխավորը՝ երաշխավորության պայմանագրում.
- 3) վաճառողը՝ առուվաճառքի պայմանագրում.
- 4) նվիրատուն՝ նվիրատվության պայմանագրում.
- 5) վարձատուն՝ վարձակալության պայմանագրում.
- 6) փոխատուն՝ գույքի անհատույց օգտագործման պայմանագրում (պետք է լինի՝ «գույքն անհատույց օգտագործման հանձնողը գույքը անհատույց օգտագործման պայմանագրում»—Ա.Հ.)².
- 7) կապալառուն՝ կապալի պայմանագրում.
- 8) հանձնակատարը՝ հանձնարարության պայմանագրում.
- 9) կոմիսիոները՝ կոմիսիայի պայմանագրում.
- 10) գործակալը՝ գործակալման պայմանագրում.

¹Տե՛ս Լ.Ա. Լունց, Մеждународное частное право, էջ 217-218:

²Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության բաղաքացիական իրավունք», Երկրորդ մաս, Եր., 2001թ., էջ 201:

- 11) պահառուն՝ պահատվության պայմանագրում.
 - 12) փոխադրողը՝ փոխադրման պայմանագրում.
 - 13) առաքողը՝ տրանսպորտային առաքման պայմանագրում.
 - 14) պարտատերը՝ փոխառության կամ վարկային պայմանագրում.
 - 15) ֆինանսական գործակալը՝ դրամական պահանջի գիշման դիմաց ֆինանսավորման պայմանագրում.
 - 16) բանկը՝ բանկային ավանդի և բանկային հաշվի պայմանագրում.
 - 17) իրավատերը՝ համալիր բույլտվության պայմանագրում.
 - 18) ապահովագրողը՝ ապահովագրության պայմանագրում.
 - 19) լիցենզատուն՝ բացառիկ իրավունքների օգտագործման լիցենզիայի պայմանագրում:
- ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով առանձին պայմանագրերի նկատմամբ սահմանվել են բոլորովին այլ կոլիգիոն կապեր: ՀՀ քաղ. օր. 1285 հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն, անկախ հիշյալ հոդվածի 1-ին կետի դրույթներից, կիրառվելիք իրավունքի վերաբերյալ պայմանագրի կողմների համաձայնության բացակայության դեպքում՝
- 1) այն պայմանագրի նկատմամբ, որի առարկան անշարժ գույքն է, ինչպես նաև գույքի հավատարմագրային կառավարման պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ գտնվում է տվյալ գույքը (*Lex rei sitae* – գույքի գտնվելու վայրի օրենք),
 - 2) շինարարական կապալի պայմանագրի և նախագծային ու հետազոտական աշխատանքների կատարման կապալի պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ ստեղծվում են պայմանագրով նախատեսված արդյունքները (այստեղ տրամադրանությունը ևս տանում է դեպի *Lex rei sitae*),
 - 3) համատեղ գործունեության պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ իրականացվում է նման գործունեությունը (*Lex Loci activitatis* – գործունեության իրականացման վայրի օրենք),
 - 4) աճուրդում կամ մրցույթով կնքված պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ անց է կացվել աճուրդը կամ մրցույթը (*Lex Loci actus* – ակտի կատարման վայրի օրենք):

¹ Եթե աճուրդում կամ մրցույթով (*Lex Loci actus*) կնքվի պայմանագրի անշարժ գույքի վերաբերյալ (*Lex rei sitae*), ապա առաջնությունը պետք է տրվի *Lex rei sitae*-ին:

Բնականաբար, քվարկված պայմանագրերի կազմը վերջնական չէ: Տարբեր երկրների պրակտիկայում և համաշխարհային տնտեսության մեջ կարող են կիրառվել մեր պայմանագրային իրավունքին անձանոր պայմանագրեր, և որպեսզի նրանք դրաս շնչան կոլիզիոն կարգավորումից, ըստ Քաղ. օր. 1285 հոդվածի 3-րդ կետի՝ նման պայմանագրերի նկատմամբ կիրառվի այն երկրի օրենքը, որտեղ հիմնադրվել է, բնակության վայր կամ գործունեության հիմնական վայր ունի այն կողմը, որը կատարում է պայմանագրի բովանդակության համար վճռական նշանակություն ունեցող պայմանը: Պայմանագրի բովանդակության համար վճռական նշանակություն ունեցող պայմանը որոշելու անհնարինության դեպքում կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որի հետ առավել սերտ է կապված տվյալ պայմանագիրը (*Lex causae*)¹:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունն առանձին ուշադրություն է դարձրել նաև օտարերկրյա մասնակցությամբ իրավաբանական անձ ստեղծելու մասին հիմնադրի պայմանագրին, որի նկատմամբ սահմանվել է իրավաբանական անձի հիմնադրման վայրի օրենքը (*Lex societatis*): Հատուկ պետք է շեշտել, որ հիմնադրի պայմանագրերի դեպքում կամքի ինքնավարություն նախատեսված չէ (ՀՀ քաղ. օր. 1286 հոդված):

ՀՀ քաղ. օր. 1287 հոդվածի համաձայն՝ պայմանագրի բովանդակության (կողմերի իրավունքների և պարտականությունների) նկատմամբ սահմանված վերոնշյալ կոլիզիոն կապերը ներառում են նաև պայմանագրի՝ 1) մեկնաբանումը. 2) կատարումը. 3) չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու հետևանքները. 4) դադարելը. 5) առոշինչ լինելու կամ անվավերության հետևանքները. 6) պահանջի զիջումը և պարտքի փոխանցումը:

Այսպիսով՝ կարելի է նշել, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությունը, պայմանագրային հարաբերությունների կոլիզիոն կարգավորման

¹ Մոլորդվայի քաղաքացիական օրենսդրությամբ *Lex causae* սկզբունքը դիտվում է ոչ թե վերջին տարբերակ, այլ հիմնական տարբերակ *Lex venditoris*-ի փոխարեն: Այսպիսս, ըստ Մոլորդվայի քաղ. օր. 1611 հոդվածի «Կիրառման եմթակա իրավունքի շուրջ կողմերի համաձայնության բացակայության դեպքում պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որն առավել սերտ է կապված այդ պայմանագրի հետ: Առավել սերտ է համարվում այն պետության հետ դրսնորվող կազմը, որտեղ պայմանագրի կնքման պահին բնակության վայր ունի պարտապան-քաղաքացին կամ գրանցված է պարտապան-իրավաբանական անձը»:

բնագավառում լուրջ առաջընթաց և ապահովել: Սա, անտարակույս, շուկայական զարգացման ուղի բռնած և համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրվելու պատրաստակամ պետության վարքագիծ է:

§ 4. Միակողմ գործարքներից ծագող պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը

Միակողմ գործարքներից ծագող պարտավորությունների կողին կարգավորում ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսվում է առաջին անգամ: Միակողմ են համարվում այն գործարքները, որոնցում արտահայտված է միայն մեկ կողմից կամքը, և այդ կամքը բավարար է օրենքով նախատեսված իրավական հետևանքների առաջացման համար:¹ Միակողմ գործարքները սակավաթիվ են: Որպես օրինակ կարելի է հիշատակել մրցանակաբաշխություն հայտարարելը, պարզև վճարելու հրապարակային խոստումը, առանց հանձնարարության՝ իշահ ուրիշի գործողություններ կատարելը, կտակ կազմելը, ժառանգությունից հրաժարվելը և այլն:

Զադ. օր. 1288 հոդվածի համաձայն՝ «Միակողմանի գործարքների նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ կատարվել է գործարքը»: Ինչպես նկատում ենք, այստեղ ընտրվել է Lex loci actus կրկին կապը: Ենթադրվում է, որ Lex loci actus-ը կիրառվում է միակողմ գործարքների և ծեփի, և բովանդակության նկատմամբ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, օրինակ, այնպիսի միակողմ գործարքների նկատմամբ, ինչպիսիք են՝ կտակ կազմելը, ժառանգությունից հրաժարվելը, սահմանվել է բոլորվիճ այլ կողիգին կապ՝ Lex personalis: Սա նշանակում է, որ եթե միակողմանի գործարքներից ծագող որոշ պարտավորությունների նկատմամբ նախատեսվում են այլ կողիգին կապեր, ապա նրանց պարագայում արդեն Lex loci actus-ը կիրառելի չէ:

Այս բնագավառում շատ տրամաբանական և ընդունելի տարրերակ է ընտրված Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրությամբ: ՌԴ քադ. օր. 1217 հոդվածի համաձայն՝ « Միակողմանի գործարքներից ծագող պարտավորությունների նկատմամբ, եթե այլ բան չի բխում օրենքից, միակողմ գործարքի եռթյունից և պայմաններից կամ գործի

¹ Տես Բարսեղյան Տ.Կ. Հայաստանի Համբասպետության քաղաքացիական իրավունք, առաջին մաս, Ե., 2000թ., էջ 196:

հանգամանքներից, կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ բնակության կամ գտնվելու հիմնական վայր ունի միակողմ գործարքով պարտավորություն ստանձնող կողմը»:

Մեր կարծիքով, Ո՞Դ քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված կոլիզիոն կապն առավել է համապատասխանում միակողմ գործարքների բնույթին:¹

§ 5. Վնաս պատճառելու և անհիմն հարագացման հետևանքով ծագող պարփակորությունների նկատմամբ կիրառվող իրավունքը

1. Վնաս պատճառելու հետևանքով ծագող պարփակորությունների (այսուհետ՝ դելիկտային պարփակորություններ, delicti- լատ. «վնաս» բառից) բնագավառում պատմականորեն ծևավորված հիմնական կոլիզիոն կապը եղել է Lex loci actus-ը, իսկ ավելի կոնկրետ՝ Lex loci delicti commissii -ն (վնասակար գործողության կատարման վայրի օրենքը): Հիշյալ կոլիզիոն կապն ընդունված է գրեթե բոլոր պետությունների օրենսդրությամբ:

Վերջին ժամանակներում Lex loci delicti commissii -ի հանդեպ հանդիպում ենք լուրջ առարկությունների: Այդ առարկությունների հիմքում ընկած է այն ընդհանուր մտահոգությունը, որ իբրև Lex loci delicti commissii – ն քավականին կոչու կոլիզիոն սկզբունք է և երբեմն խոչընդունում է առավել արդար և ողջամիտ որոշումների կայացմանը: Ներկայումս միջազգային մասնավոր իրավունքի դրկտրինայում տեղի է ունենում Lex loci delicti commissii սկզբունքի վերանայում, որի նպատակը հնարավոր այլ կոլիզիոն սկզբունքների (դրմիջիխային, քաղաքացիության վայրին, վնասակար հետևանքների վրա հասնելու վայրին, տրանսպորտային միջոցների գրանցման վայրին հղում կատարող) հետ վերջինիս գուգակցումն է միջազգային մասնավոր նոր դրսևորումներին հնարավորինս արձագանքելու համար:

ՀՀ քաղ.օր. 1289 հոդվածի համաձայն՝ «Վնաս պատճառելու

¹ Միակողմ գործարքների բնույթն ավելի լավ հասկանալու համար պետք է վերլուծել ՀՀ քաղ. օր. 291 հոդվածը (այլ կապակցությամբ տես նաև *Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой*, М., 1995, т. 200-201)

հետևանքով ծագող պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ տեղի է ունեցել վճար հատուցելու պահանջի հիմք ծառայած գործողությունը կամ հանգամանքը, եթե այլ բան նախատեսված չէ կողմերի համաձայնությամբ», այսինքն՝ Lex loci delicti commissii, եթե իրարկե չի ընտրվել Lex voluntaris-ը (կամքի ինքնավարություն): ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգիրը փաստորեն պահպանել է 1964թ. Հայկ. ԽՍՀ քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրված կոլիզիոն կապը՝ Lex loci delicti commissii. ավելացել է միայն կողմերի կամքի ինքնավարությունը: ՀՀ օրենսդիրը հանգամանորեն հաշվի չի առել միջազգային մասնավոր շրջանառությունում առանձին կոլիզիոն ծավալներ, որոնց նկատմամբ Lex loci delicti commissii սկզբունքի կիրառումը նշանակում է, որ հաշվի չեն առնվել այդ ծավալների առանձնահատկությունները:¹ Մինչդեռ այլ պետությունների օրինակը հուշում է, որ նման առանձնահատուկ կոլիզիոն ծավալներ հաշվի են առնվում, որոնց գգայի մասը² գուցե անհրաժեշտ էր նկատի ունենալ նաև մեր օրենսդրությամբ:

Դեկիլտային պարտավորությունների նանրամասն կոլիզիոն կարգավորում է նախատեսում Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգիրքը: ՌԴ քաղ. օր. 1219 հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ դեկիլտային պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվում է Lex loci delicti commissii: Սակայն եթե ոչ իրավաշափ գործողության վճար հետևանքը վրա է հասել մեկ այլ պետությունում, որը վճար հասցնողը կանխատեսել կամ կարող էր կանխատեսել, ապա կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ վրա և հասել վճարակար հետևանքը:

Արտերկրում վճար պատճառելուց ծագող պարտավորության նկատմամբ, եթե կողմերը միևնույն պետության քաղաքացիներ կամ իրավաբանական անձինք են, կիրառվում է քաղաքացիության վայրի

¹ Դեկիլտային պարտավորությունները բավականին մանրամասն կոլիզիոն կարգավորում են ստացել ԱՊՀ մողելային քաղաքացիական օրենսգրքում, որի դրույթները, ցավոք, հաշվի չեն առնվել ՀՀ նոր քաղաքացիական օրենսգրքի համապատասխան նորմերը մշակելիս (տես Դմիտրիևա Գ.Կ., Փիլիմոնովա Մ.Բ., նշված աշխատությունը, էջ 378):

² «...գգայի մասը» արտահայտությունն օգտագործում ենք ելնելով այն համոզումից, որ նմանատիպ ոչ բոլոր կոլիզիոն ծավալները «պարարտ են» ունեն կամ իրատապ են մեր իրականությունում:

օրենքը, այսինքն՝ Lex patriae:¹ Եթե կողմերը չունեն միևնույն քաղաքացիությունը, սակայն համարվում են միևնույն պետության ռեզիլենտներ, ապա կիրառվում է Արանց մշտական բնակության վայրի օրենքը, այսինքն՝ Lex domicilli (ՈՒ քաղ. օր. 1219 հոդվածի 2 կետ):

ՈՒ օրենսդիրը մանրամասնել է նաև, թե հարցերի ինչ շրջանակ է կարգավորվում դելիկտային պարտավորությունների նկատմամբ ընտրված պետության օրենքով: Ըստ ՈՒ քաղ. օր. 1220 հոդվածի՝ «Վնաս պատճառելուց բխող պարտավորությունների նկատմաք կիրառվող պետության օրենքով կարգավորվում են, մասնավորապես, հետևյալ հարցերը՝ վնաս պատճառողի պատասխանատվություն կրելու ունակությունը, վնաս պատճառողի փոխարեն պատասխանատվություն կրող անձանց շրջանակը, պատասխանատվության հիմքերը, վնասի վերականգնան միջոցները, վնասի հատուցման չափը և ծավալները»:

Հաշվի առնելով ժամանակակից առևտրատնտեսական շրջանառության պահանջները՝ ՈՒ օրենսդիրն առանձնացրել է կոլիզիոն ծավալ, որը վերաբերում է ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) թերությունների պատճառով հասցված վնասից բխող պարտավորություններին: Համաձայն ՈՒ քաղ. օր. 1221 հոդվածի՝ նման պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվող պետության օրենքի ընտրությունը բողնվել է տուժողի հայեցողությանը, որն էլ կարող է ընտրել հետևյալ տարբերակներից որևէ մեկը՝

- այն պետության օրենքը, որտեղ բնակության կամ գտնվելու վայր ունի տվյալ ապրանքը (աշխատանքը, ծառայությունը) վաճառողը կամ արտադրողը,
- այն պետության օրենքը, որտեղ բնակության կամ գտնվելու վայր ունի տուժողը,
- այն պետության օրենքը, որտեղ ճեռք է բերվել ապրանքը,

¹ Lex patriae նախատեսված էր մաս 1964 թ. Հայկ.ՍՍՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, որը ցավոր հաշվի չի առնվել ՀՀ նոր քաղաքացիական օրենսգրքում: Սակայն այդ սկզբությունից կիրառման հեարավորությունները մեր հանրապետությունում սպառված չեն: Այդ կոլիզիոն սկզբունքը նախատեսված է Քաղաքացիական քննանեկամ, քրեական գործերով իրավական օգնության և իրավահարաբերությունների մասին ԱՊՀ 1993թ. կոնվենցիայի 42 հոդվածում. իսկ հայտնի է, որ ՀՀ միջազգային պայմանագրերը ՀՀ իրավակարգի բաղկացուցիչ մասն են (ՀՀ Սահմանադրության 6 հոդված ուժով) և ունեն գերապատվորյուն:

մատուցվել է ծառայությունը կամ կատարվել է աշխատանքը:

Հիշյալ հոդվածի կանոնները կիրառվում են նաև այն դեպքում, եթե վնասը պատճառվել է ապրանքի (աշխատանքի, ծառայության) վերաբերյալ ոչ ճիշտ կամ ոչ լիարժեք տեղեկատվություն տալու հետևանքով:

Եթե տուժողը չի կատարում որևէ պետության օրենքի ընտրություն, ապա կիրառման ենթակա պետության օրենքն ընտրվում է ՌԴ քաղ. օր. 1219 հոդվածի կանոններով:

Որոշ պետություններում (օրինակ՝ Վիետնամում) առանձնացվել են դեկիլտային պարտավորություններ՝ տրանսպորտային փոխադրումների բնագավառում, որոնց նկատմամբ կիրառվում է Lex flagi (որոշի վայրի օրենքը):¹ Այս բնագավառում հետաքրքիր իրավական մեխանիզմ է կիրառվել Ըվեյցարիայում: Համաձայն Ըվեյցարիայի Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի 134 հոդվածի «ճանապարհա-տրանսպորտային պատահարների հետևանքով ծագող պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվում է Հաագայի 1974թ. մայիսի 4-ի կրնվենցիան»:²

Դելիկտային պարտավորությունների բնագավառում կոլիզիոն կարգավորման մոտեցումներն անընդհատ կարելի է շարունակել այլ պետությունների օրինակով, սակայն կարծում նոք բերված համեմատությունները բավական են ընդունելու, որ այդ բնագավառում ՀՀ կողիգիոն իրավունքը դեռ կարիք ունի նոր կողիգիոն կապերով համալրման:

2. Օրենսդիրը ՀՀ կողիգիոն իրավունքի պատմության մեջ առաջին անգամ առանձնացրել է անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորություններին վերաբերող կողիգիոն ծավալ: Այս կապակցությամբ ՀՀ քաղ. օր. 1290 հոդվածում նշվում է. «Անհիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորությունների նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ տեղի է ունեցել անհիմն հարստացումը, եթե այլ բան նախատեսված չէ կողմերի համաձայնությամբ»: Անհիմն հարստացման վայրի օրենքի (դա ըստ էության Lex loci actus սկզբունքն է) կիրառումը համանան դեպքերում ընդունված է գրեթե բոլոր պետությունների օրենքներով: Տարբերությունը հիմնականում կայանում է նրանում, որ որոշ պետություններում (օ-

¹ Տես Դմիտրիևա Գ.Կ., Փիլիմոնովա Մ.Վ., Ազգած աշխատությունը, էջ 377-378:

² Տես նշված աշխատությունը, էջ 376:

րինակ՝ Հունգարիայում)¹ այն միակ կոլիզիոն կապն է, որոշ պետություններում էլ (օրինակ՝ ՀՀ-ում)² այն գուգակցվում է կողմերի կամքի ինքնավարության սկզբունքի հետ:

Ճ 6. Մտավոր սեփականության նկարմամբ կիրառվող իրավունքը

Մտավոր սեփականության նկատմամբ կոլիզիոն նորմեր Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանվում են առաջին անգամ: Դա պայմանավորված է ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում այդ բնագավառի հանդեպ հետաքրքրության կտրուկ աճով, որը բնականաբար պահանջներ է առաջադրում նաև իրավական համակարգին:

Սիցազգային մասնավոր իրավունքում մտավոր սեփականության հարցերը, որպես կանոն կարգավորվում են միջազգային նյութական պայմանագրերի հիման վրա: Դրանով հանդերձ այս բնագավառում կոլիզիոն նորմեր նախատեսելն անհրաժեշտություն է, որովհետև ոչ բոլոր հարցերը կարող են սպասիչ կարգավորում ունենալ միջազգային նյութական պայմանագրերով: Բոլոր նմանատիպ դեպքերում արդեն կվիրառվեն համապատասխան պետության իրավունքի նորմերը, որպիսիք կընտրվեն կոլիզիոն նորմերի միջոցով:

ՀՀ քաղ. օր. 1291 հոդվածի 1-ն կետի համաձայն՝ «Մտավոր սեփականության օբյեկտների նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ հայցվում է այդ իրավունքների պաշտպանությունը»: Բնականաբար այս կոլիզիոն նորմը վերաբերում է այն հարցերի շրջանակին, թե որոնք են մտավոր սեփականության իրավունքի օբյեկտները, ինչպիսի շափանիշների պետք է վերջիններս համապատասխանեն, այդ հարցերի շրջանակն է կորոշվի հայցվող իրավունքով:

¹ Տե՛ս Դմիտրիևա Գ.Կ., Փիլիմոնովա Մ.Վ., նոյն տեղում, էջ 375:

² Հասովկ պետք է նշել, որ ամեիմն հարստացման հետևանքով ծագող պարտավորությունների կոլիզիոն կարգավորման բնագավառում, որպես կանոն, կամքի ինքնավարության սկզբունք չի կիրավվում: Դրանում կարելի է համոզվել, օրինակ, եթե համեմատության համար ծանրանում ենք հետխորհրդային հանրապետությունների համապատասխան օրենքների հետ: ՀՀ օրենսդիրը «ցանկացել է» ինքնատիպ իրավական լուծում առաջարկել: Այս հարաբերությունների բնույթը հաշվի առնելով, մեր կարծիքով, հիշյալ ոլորտում առավել ընդունելի է իմաստափակ կոլիզիոն, այլ ոչ դիսպոզիտիվ կոլիզիոն մոտեցումը (ինչպես որ նշված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով):

Մտավոր սեփականության օրյեկտների նկատմամբ իրավունքներ փոխանցելու կամ օգտագործելու պայմանագրի նկատմամբ կիրառվում է պայմանագրային պարտավորությունների մասին ՀՀ քաղ.օր. 12 բաժնի դրույթներին համապատասխան որոշվող իրավունքը (ՀՀ քաղ. օր. 1291 հոդվածի 2-րդ կետ): Այսինքն՝ մտավոր սեփականության բնագավառում կնքվող պայմանագրերի նկատմամբ պետք է կիրառվի մեզ հայտնի Lex venditoris (Վաճառողի վայրի օրենք) կողմից կապը, եթե իհարկե պայմանադիր կողմերը չեն ընտրել Lex voluntaris (կամքի ինքնավարություն):

Մտավոր սեփականության կողիցին կարգավորման բնագավառում ուշագրավ է որոշ պետությունների փորձը: Նրանցում մտավոր սեփականությունը տրոհված է երկու կոլիզիոն ծավալների՝ հեղինակային իրավունքի և արդյունաբերական սեփականության իրավունքի: Այսպես, Հռոմարիայի Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի 3-րդ գլուխն անվանվում է «Մտավոր սեփականության նկատմամբ կիրառվող իրավունք», որը ներառում է երկու հոդվածներ՝ 19-րդ և 20-րդ: Օրենքի 19-րդ հոդվածով՝ «Հեղինակային իրավունքների նկատմամբ կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ հայցվում են այդպիսիք», 20-րդ հոդվածով՝ «1. Գյուտարարի և նրա իրավահաջորդների իրավունքները պաշտպանվում են այն պետության իրավունքով և այն պետությունում, որտեղ տրվել է արտոնագիրը, կամ որտեղ տրվել է արտոնագրման հայտը:

2. Սույն հոդվածի 1-ին կետի դրույթները տարածվում են նաև արդյունաբերական սեփականության մյուս օրյեկտների նկատմամբ իրավունքների պաշտպանության դեպքում»:¹ Համանման բաժանում է կատարվել նաև Վիետնամի Միջազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքում (1995թ.):²

Հաշվի առնելով այլ պետությունների փորձը, թվում է, առավել արդյունավետ կլիներ մտավոր սեփականությունը տրոհել մի քանի կոլիզիոն ծավալների և յուրաքանչյուրի նկատմամբ սահմանել առանձին կոլիզիոն կապ: Այս պարագայում հաշվի կառնվեին կոնկրետ հարաբերությունների առանձնահատկությունները:

¹ Ст. Димитриева Г.К., Филимонова М.В., Мշված աշխատությունը, էջ 122:

² Ст. նույն տեղում, էջ 122-123:

§ 7. Ժառանգման նկատմամբ կիրառվող իրավունքը

Ժառանգման իրավունքի հարցերը տարբեր երկրներում աչքի են ընկնում արտակարգ բազմազանությամբ: Դա կապված է ժառանգմենի շրջանակի, ժառանգման իերերի, կտակի ձևի, կտակային գործունակության, ժառանգության ընդունման ժամկետների ու մեխանիզմի և ժառանգման իրավունքի այլ հարցերի շորջ պետությունների տարբեր մոտեցումների հետ: Երբեմն լինում են դեպքեր, երբ օրինակ, միևնույն կտակը մի պետության օրենքով վավեր է, իսկ մեկ այլ պետության օրենքով՝ անվավեր: Այս պայմաններում շատ կարևոր է որոշ շել, թե ժառանգման իրավունքի հարցերը որ երկի օրենքով պետք է որոշվեն:

Ժառանգումն իրավաբանական փաստ է, որի հիման վրա ժագում է սեփականության իրավունք: Մեզ հայտնի է արդեն սեփականության իրավունքի ժագման և դադարնան բնագավառում ընդունված և կանոնական կողմից կապը՝ Lex rei sitae: Ժառանգման բնագավառում ընդունված է կիրառել ժառանգատուի անձնական օրենքը՝ Lex personalis.¹ Lex rei sitae-ն նախատեսված է միայն անշարժ գույքի ժառանգման դեպքում:

Որոշ պետություններում ժառանգատուի անձնական օրենքի տակ նկատի է ունեցում միայն քաղաքացիության վայրի օրենքը, որը ներառում է թե շարժական, և թե անշարժ գույքի ժառանգումը: Այսպես, համաձայն Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրքի (1994թ. սեպտեմբերի 21-ի դրությամբ) 25 հոդվածի՝ «Ժառանգման նկատմամբ կիրառվում է այն պետության օրենքը, որի քաղաքացին է եղել ժառանգատուն մահվան պահին»:² Համանման նորմ է նախատեսված Լեհաստանի Սիժազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի (1965թ.) 34 հոդվածում:³ Անձնական օրենքի սկզբունքն այլ ձևակերպում է ստացել Հունգարիայի Սիժազգային մասնավոր իրավունքի մասին օրենքի (1979թ.) 36 հոդվածում. «Ժառանգման հարաբերությունները կարգավորվում են այն պետության օրենքով, որի օրենքը

¹ Ժառանգման բնագավառում Lex personalis-ի կիրառման նպատակը ժառանգական զանգվածի նկատմամբ (որևէ իհարկե ներառում է ժառանգատուի շարժական գույքը) միասնական օրենքի կիրառումն է:

²Տես X.Կոշ, Յ.Մագնոս, Ռ.Վինկլեր Փոհ Մորենֆելս, նշված աշխատությունը, էջ 119:

³ Տես նույն տեղում, էջ 479:

ժառանգատուի մահվան պահին եղել է վերջինիս անձնական օրենքը»:¹

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ ժառանգման բնագավառում ևս նախատեսված է անձնական օրենքի սկզբունքը. «Ժառանգության բնագավառում կիրառվում է այն պետության իրավունքը, որտեղ ժառանգատումը ունեցել է վերջին բնակության վայր, եթե կտակարարը չի ընտրել այն պետության իրավունքը, որի քաղաքացին է ինքը» (ՀՀ քաղ. օր. 1292 հոդվածի 1 կետ): Ինչպես նկատում ենք, Հայաստանի Հանրապետությունում Lex domicill է սահմանվել շարժական գործի՝ ըստ օրենքի և ըստ կտակի ժառանգման նկատմաբ, եթե իհարկե կտակարարը, որպես անձնական օրենք, չի ընտրել Lex patriae:²

ՀՀ կողիզիոն իրավունքը կարգավորում է նաև կտակին վերաբերող մի շարք հարցեր: Կտակը ևս գործարք է, և մեզ էլ արդեն հայտնի է գործող օրենսդրությամբ գործարքների նկատմամբ ընտրված հիմնական կողիզիոն կապը Lex loci actus: Սակայն հիշյալ կողիզիոն կապը կտակի նկատմամբ չի կիրառվում. այստեղ կրկին ընտրվել է ժառանգատուի անձնական օրենքը: Համաձայն ՀՀ քաղ. օր. 1293 հոդվածի 2 կետի՝ «Կտակ կազմելու և վերացնելու անձի ունակությունը, ինչպես նաև կտակի և այն վերացնելու մասին ակտի ձևը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որտեղ կտակարարը կտակ անելու կամ այն վերացնելու մասին ակտ կազմելու պահին ունեցել է բնակության վայր: Սակայն ձևը չպահպանելը հիմք չէ կտակի կամ դրա վերացման մասին ակտի անվավերության համար, եթե կտակը կամ այն վերացնելու մասին ակտը համապատասխանում են դրանք կազմելու վայրի կամ Հայաստանի Հանրապետության իրավունքի պահանջներին»:³

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 480:

² Հայկ. ՍՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքով ժառանգման նկատմամբ սահմանվում էր միայն ժառանգատուի Lex domicill -ը: Գործող քաղաքացիական օրենսգրքով կտակարարիմ Lex patriae ընտրելու հնարավորությունը ընձեռնելը, թերևս, կարելի է դիտել որպես խոչըս արտահոսքի պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության գործում իր քաղաքացիմերին ՀՀ քաղաքացիական օրենքների գործողության դրույտում պահելու հարցում:

³ Լեհաստանում և Գերմանիայում կտակին վերաբերող բոլոր կողիզիոն հարցերը կրկին լուծվում են ըստ Lex patriae-ի:

Վերը նշված կոլիզիոն կապերը, սակայն, կիրառելի չեն անշարժ գույքի ժառանգման նկատմամբ: Այստեղ սահմանված է Lex rei sitae սկզբունքը, որպես անշարժ գույքի հետ կապված բոլոր կոլիզիոն բնագավառներում ընդունված ընդհանուր մոտեցման արտահայտություն: ՀՀ քաղ. օր. 1293 հոդվածի համաձայն՝ «Անշարժ գույքի ժառանգումը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որտեղ գտնվում է այդ գույքը»:

Չատ կարևոր է այն հարցի պարզաբանումը, թե ժառանգման բնագավառում ինչպես է կատարվում գույքի առանձին տեսակների որակումը շարժականի և անշարժի. դրանից է կախված նաև ընտրվող կոլիզիոն կապը Lex personalis, թե lex rei sitae: Զանի որ ժառանգման իրավունքի բնագավառում նման կոլիզիոն նորմ նախատեաված չէ (տես ՀՀ քաղ. օր. 81 գլխի 10 պարագրաֆը), ուստի ճիշտ կլինի դեկավարվել սեփականության իրավունքի բնագավառում ընդունված կոլիզիոն նորմերով: Մասնավորապես, ՀՀ քաղ. օր. 1276 հոդվածի 2 կետի համաձայն՝ «Գույքի անշարժ կամ շարժական լինելը որոշվում է այն պետության իրավունքով, որտեղ գտնվում է այդ գույքը»: Տրամադրության միջոցների և պետական գրանցման ենթակա այլ գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքն ու այլ գույքային իրավունքները որոշվում են այն պետության իրավունքով, որի պետական գրանցմատյանում գրառված են այդ տրամադրության միջոցների կամ գույքի նկատմամբ իրավունքները (ՀՀ քաղ. օր. 1278 հոդված):

Չափը 60×84^{1/16}: Թուղթը օֆսեթ:
31,5 տպագրական մամուլ:
Տպաքանակը՝ 500:

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն
ՀՀ, Երևան - 0025, Ալեք Մանուկյան 1

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ»
հրատարակչության տպարանում